

Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana

2009

65

ÍNDEX

Monografies

- JOSEP ANTONI ALCOVER. Limitacions d'algunes suposicions emprades a les recerques sobre la prehistòria inicial de les Balears 9
- DANIEL DURAN I DUELT: A propòsit d'una expedició comercial de Mallorca a Honein el 1339 El «Qüern de carregar en Malorque per lo viatge de Hone de la nau d'en Arnau Spaher e d'en Romeu d'Olzineles» 31
- JAUME SASTRE MOLL L'aportació de Mallorca a la Campanya del Rosselló contra Jaume III de Mallorca 57
- ANTÒNIA JUAN VICENS: Un artesà del gremi dels treballadors de la pedra al, servei de la ciutat 69
- MARGALIDA BERNAT I ROCA: Sobre el mester dels teixidors de lli 81
- MIQUEL POU AMENGUAL Un cicle pictòric de les Metamorfosis d'Ovidi: Júpiter i el càstig de Licaó 107
- GONZAL LÓPEZ NADAL: El Capità Jaume Canals i els negocis de la mar 141
- EDUARDO PASCUAL RAMOS: Reconocimiento de los títulos del Reino en Mallorca tras la Paz de Viena (1725) 155
- MIQUELA FORTEZA OLIVER: El expediente personal de Francisco Muntaner Moner, un claro exponente de la exigencia de limpieza de sangre para acceder a la Academia de Bellas Artes de San Fernando 177
- JOAN CARRERAS: El Mercadal: propietaris i conradors en el Surest de Menorca 191
- ANTÒNIA MOREY: La gran albufera de Mallorca; formas de explotación y conflictividad ambiental 219
- ### Documents
- MARIA BARCELÓ CRESPI: Nous documents sobre l'art de la construcció. III 243
- PEP BARCELÓ ADROVER: Llibre de la parròquia d'Escorca i notes sobre la població 253
- M. CARME COLL FONT: Josep Moranta, frare predicador captiu a Alger (1635-1643) 271

BOLLETÍ DE LA SOCIETAT ARQUEOLÒGICA LUL·LIANA

**BOLLETÍ DE LA SOCIETAT
ARQUEOLÒGICA LUL·LIANA**

REVISTA D'ESTUDIS HISTÒRICS

Any CXVI

N^a 854

TOM LXV

TERCERA ÈPOCA

PALMA DE MALLORCA
2009

Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana

Història: 1885-1937: *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*

1938-1977: Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana

ISSN 0212.7458

Dipòsit Legal: PM 738. 1960

Anys: 3ª època 1978 –

Periodicitat: Anual

Editor: Societat Arqueològica Lul·liana

www.arqueologicaluliana.com

Consell editorial

Dra. Maria Barceló Crespí (Presidenta)

Sra. Carme Coll i Font (Secretària)

Sr. Antoni Vallespir i Bonet (Tresorer)

Consell de redacció:

Director: Dr. Guillem Rosselló Bordoy, Deutsches Arqueologisches Institut

Dr. Tomàs de Montagut Estragués, Universitat Pompeu Fabra

Dr. Flocel Sabaté i Curull, Universitat de Lleida

Dr. Albert Hauf i Valls, Universitat de València

Dr. Xavier Torres Sans, Universitat de Girona

Dra. Sebastiana Sabater Rabassa, Universitat de les Illes Balears

Dr. Ricard Urgell Hernández, Arxiu del Regne de Mallorca

Secretari: Dr. Miguel José Deyá Bauzá, Universitat de les Illes Balears

La correspondència i remissió d'originals i de monografies per a la seva revisió científica s'hauran de dirigir a:

Societat Arqueològica Lul·liana

C/ Monti Sion, 9

07001 PALMA

E.Mail: Info@arqueologicaluliana.com

Imprès a: GBR Produccions Gràfiques

Tel. 653545676

La Junta de Govern de la Societat Arqueològica Lul·liana com a responsable del seu BOLLETÍ no se solidaritza ni necessàriament s'identifica amb els judicis i opinions exposades pels respectius autors que col·laboren en aquest número, els quals fan ús de la seva plena llibertat intel·lectual.

IN MEMORIAM
MIQUEL FERRER FLÓREZ
(1922-2009)

MONOGRAFIES

Cementerio de San Juan

(Figs. XIII - XV)

By [illegible]

Introduction

San Juan Cemetery is one of the most interesting and important of the cemeteries of the city of San Juan, P.R. It is situated in the heart of the city, and is one of the most beautiful and well-kept of the cemeteries of the city. It is one of the most interesting and important of the cemeteries of the city of San Juan, P.R. It is situated in the heart of the city, and is one of the most beautiful and well-kept of the cemeteries of the city. It is one of the most interesting and important of the cemeteries of the city of San Juan, P.R. It is situated in the heart of the city, and is one of the most beautiful and well-kept of the cemeteries of the city.

[illegible text]

A full description of the cemetery is given in the accompanying report. It is one of the most interesting and important of the cemeteries of the city of San Juan, P.R. It is situated in the heart of the city, and is one of the most beautiful and well-kept of the cemeteries of the city. It is one of the most interesting and important of the cemeteries of the city of San Juan, P.R. It is situated in the heart of the city, and is one of the most beautiful and well-kept of the cemeteries of the city.

[illegible text]

El fons d'obra de l'Castell de Bellver (1385-16)

Enric Galland Ferrer

Resum dels

DOCUMENTS

En aquest article s'analitza el fons d'obra de l'Castell de Bellver, un dels castells de Catalunya més importants de l'època dels reis de Aragó i Castella. El fons d'obra és el resultat de la col·lecció de llibres fets pel castell de Bellver, de l'època de la Corona d'Aragó fins al seu quart príncep, i inclou una gran part de la producció literària de l'època de Lluís i Ferran, amb una gran part de la producció de l'època de Ferran i de Lluís, amb una gran part de la producció de l'època de Ferran i de Lluís.

El fons d'obra de l'Castell de Bellver és el resultat de la col·lecció de llibres fets pel castell de Bellver, de l'època de la Corona d'Aragó fins al seu quart príncep, i inclou una gran part de la producció literària de l'època de Lluís i Ferran, amb una gran part de la producció de l'època de Ferran i de Lluís.

El fons d'obra de l'Castell de Bellver és el resultat de la col·lecció de llibres fets pel castell de Bellver, de l'època de la Corona d'Aragó fins al seu quart príncep, i inclou una gran part de la producció literària de l'època de Lluís i Ferran, amb una gran part de la producció de l'època de Ferran i de Lluís.

El fons d'obra de l'Castell de Bellver és el resultat de la col·lecció de llibres fets pel castell de Bellver, de l'època de la Corona d'Aragó fins al seu quart príncep, i inclou una gran part de la producció literària de l'època de Lluís i Ferran, amb una gran part de la producció de l'època de Ferran i de Lluís.

El fons d'obra de l'Castell de Bellver és el resultat de la col·lecció de llibres fets pel castell de Bellver, de l'època de la Corona d'Aragó fins al seu quart príncep, i inclou una gran part de la producció literària de l'època de Lluís i Ferran, amb una gran part de la producció de l'època de Ferran i de Lluís.

El fons d'obra de l'Castell de Bellver és el resultat de la col·lecció de llibres fets pel castell de Bellver, de l'època de la Corona d'Aragó fins al seu quart príncep, i inclou una gran part de la producció literària de l'època de Lluís i Ferran, amb una gran part de la producció de l'època de Ferran i de Lluís.

Limitacions d'algunes suposicions emprades a les recerques sobre la prehistòria inicial de les Balears

JOSEP ANTONI ALCOVER

RESUMEN

El presente trabajo explora las limitaciones de algunas suposiciones utilizadas recientemente por diferentes autores¹ en las investigaciones sobre la prehistoria inicial de las Baleares. Se concluye que, en base a la evidencia radiocarbónica disponible actualmente, no se puede afirmar sólidamente que la presencia humana en las Baleares sea anterior al 2300 cal aC. Las dataciones realizadas a partir de colágeno de herbívoros introducidos permiten establecer, con una $p > 95\%$, que la llegada de los humanos a las Baleares es, como mínimo, anterior al 2050 cal aC, mientras que las realizadas sobre colágeno de humanos apuntan, con mayor incerteza, a que la llegada de los humanos fue anterior al 2100 cal aC.

Palabras clave: Islas Baleares, prehistoria inicial, primera colonización humana, fiabilidad de las dataciones radiocarbónicas, evidencia científica, metodología analítica.

ABSTRACT

Some of the assumptions introduced by different authors in the research on the early prehistory of the Balearic Islands are reviewed in this paper. Based on the current radiocarbonic evidence, it is no possible to conclude that the human presence at the Balearic Islands started before 2300 cal BC. The radiocarbon dates obtained from introduced herbivores collagen allow us to establish strongly ($p > 95\%$) that the settlement was, at least, previous to 2050 cal BC, while those obtained from human bone collagen point, with some more uncertainties, that it was previous to 2100 cal BC.

Key words: Balearic islands, early prehistory, first human arrival, reliability of ^{14}C dates, scientific evidence, methodological analyses.

Introducció

Els darrers anys s'ha produït un debat sobre la cronologia de la primera colonització humana de les Balears. Així, el 2001, per primera vegada des de les aproximacions de Waldren de finals dels seixanta i començaments dels setanta, es va establir que la primera presència humana a Mallorca s'havia de situar entre el 3000 i el 2030 aC ("hipòtesi de l'arribada tardana"),² en contra del que postulaven altres investigadors,³ i es va concloure

¹ Víctor M. GUERRERO; Manel CALVO; Simó GORNÉS : "El poblamiento prehistórico de las Islas Baleares. Desde los orígenes al fin de la edad del Bronce", in "*Historia de las Islas Baleares*", Volum 1, Palma, 2006, 1-255.

Víctor M. GUERRERO: "Introducción", *British Archaeological Reports, International Series*, 1690, 2007, 1-11.

Manel CALVO; Víctor M. GUERRERO: "Los primeros indicios de ocupación humana en las Baleares". *British Archaeological Reports, International Series*, 1690, 2007, 61-102.

Víctor M. GUERRERO; Manel CALVO: "Resolviendo incertidumbres. Nuevos datos sobre las ocupaciones humanas de las Baleares", *IV Congreso Neolítico Peninsular*, II, 2008, 331-339.

Vicens LULL; Rafel MICÓ; Begoña PALOMAR; Cristina RIHUETE; Roberto RISCH: "Cerámica talayótica. La producción alfarera mallorquina entre ca. 900 y 550 antes de nuestra era", *Col·lecció d'Arqueologia Social Mediterrània* 1, 2008, 1-232.

² Josep Antoni ALCOVER; Damià RAMIS; Jaume COLL; Miquel TRIAS: "Bases per al coneixement del contacte entre els primers colonitzadors humans i la naturalesa de les Balears", *Endims*, 24, 2001, 5-57.

que no existia una documentació científica fiable que aleshores demostràs una presència anterior.

La hipòtesi de l'arribada tardana fou inicialment molt discutida per alguns grups d'investigadors,⁴ si be, rere la seva publicació, alguns dels autors que l'han criticat es varen veure forçats a fer canvis fonamentals en els seus plantejaments previs.⁵ Actualment és amplament acceptada.

-
- Damià RAMIS; Josep Antoni ALCOVER; Jaume COLL; Miquel TRIAS: "The Chronology of the First Settlement of the Balearic Islands", *Journal of Mediterranean Archaeology*, 15, 2002, 3-24.
- ³ William H. WALDREN: "Balearic Prehistoric Ecology and Culture. The Excavation of Certain Caves, Rock Shelters and Settlements", *British Archaeological Reports, International Series*, 149, 1982, 1-773.
William H. WALDREN: "The Beaker Culture of the Balearic Islands. An Inventory of Evidence from Caves, Rock Shelters, Settlement and Ritual Sites", *British Archaeological Reports, International Series*, 709, 1998, 1-229
Víctor M. GUERRERO: *Cazadores y pastores en la Mallorca prehistórica*, Palma, 1997, 182 p.
Víctor M. GUERRERO: "Mito y realidad de los primeros balearicos", *Revista de Arqueología*, 231, 2000, 16-29.
Víctor M. GUERRERO: "La colonización humana de Mallorca en el contexto de las islas occidentales del Mediterráneo: una revisión crítica", in Víctor M. GUERRERO, Simó GORNÉS (coord.), *Colonización humana en ambientes insulares. Interacción con el Medio y Adaptación Cultural*, Universitat de les Illes Balears, Palma, 2002, 99-190.
Víctor M. GUERRERO: "The Balearic Islands: prehistoric colonization of the furthest Mediterranean islands from the mainland", *Journal of Mediterranean Archaeology*, 14, 2001, 136-157.
Vicens LULL; Rafel MICÓ; Cristina RIHUETE; Roberto RISCH: *Ideología y Sociedad en la Prehistoria de Menorca. La Cova des Càrritx y la Cova des Mussol*, Barcelona, 1999, 1-698.
Vicens LULL; Rafel MICÓ; Cristina RIHUETE; Roberto RISCH: "Social and Ideological Changes in the Balearic Islands during the Later Prehistory", *British Archaeological Reports, International Series*, 1095, 2002, 117-126.
- ⁴ Víctor M. GUERRERO: "La cronología absoluta del Calcolítico balear", in Manel CALVO, Víctor M. GUERRERO, *Los Inicios de la Metalurgia en Baleares. El Calcolítico (c.2500-1700 cal. BC)*, Palma, 2002, 203-223.
Víctor M. GUERRERO: "Bases historiográficas (sin disimulo) sobre los primeros pobladores balearicos y otras cuestiones de enfoque, fondo y forma", *Mayurqa*, 28, 2002, 127-170.
Manel CALVO; Víctor M. GUERRERO: *Los inicios de la metalurgia en las Baleares. El Calcolítico (c.2500 - 1700 cal. BC)*, Palma, 2002, 1-282.
Manel CALVO.; Víctor M. GUERRERO; Bartomeu SALVÀ: "Los orígenes del poblamiento balear. Una discusión no acabada", *Complutum*, 13, 2002, 159-191.
Michael DAVIS: "Putting Meat on the Bone: An Investigation into Palaeodiet in the Balearic Islands using Carbon and Nitrogen Stable Isotope Analysis", *British Archaeological Reports, International Series*, 1095, 2002, 198-216.
William H. WALDREN: "Links in the Chain: Evidence of Sustained Prehistoric Contact and Cultural Interaction Between the Balearic Islands and Continental Europe", *British Archaeological Reports, International Series*, 1095, 2002, 152-187.
William H. WALDREN: "La qüestió del primer poblament de les Illes Balears: realitat, ficció o folia", *Mayurqa*, 29, 2003, 237-267.
William H. WALDREN; Josep ENSENYAT; Jaume ORVAY: "New coals on old fires: the question of early, Balearic Islands settlement", *British Archaeological Reports, International Series* 1095, 2002, 68-90.
- ⁵ Josep Antoni ALCOVER: "Disentangling the Balearic first settlement issues", *Endins*, 26, 2004, 1-14.
Josep Antoni ALCOVER: "Aguilles d'ós, domesticació de *Myotragus balearicus*, la cova de Moleta Petita, datacions neolítiques i calcolítiques, productes d'ivori d'elefant i estratigrafia de la balma de Son Matge: problemes d'higiene documental i cronològica als dipòsits càrstics de Mallorca", *Endins*, 27, 2005, 211-224.
Rafel MICÓ: "Cronología absoluta y periodización de la prehistoria de las Islas Baleares", *British Archaeological Reports, International Series*, 1373, 2005, 1-621.

Dintre de l'interval 3000 - 2030 aC, des del 2004 existeixen dues diferents aproximacions a la cronologia més precisa de la primera arribada: (1) Uns autors⁶ varen començar a situar la primera arribada humana primer cap al 2500 aC, i després entre el 2500 i el 2250 aC. Més recentment els mateixos autors han delimitat l'època de l'arribada dels primers pobladors estables a Mallorca entre el 2400 i el 2300 aC.⁷ (2) En una aproximació diferent i independent, recentment he especificat diverses línies d'evidència que apunten a que l'arribada dels humans a Mallorca s'ha de situar entre el 2350 i el 2150 aC.⁸ Prèviament, explícitament ja indicava que la primera arribada dels humans a Mallorca s'havia pogut produir dintre del darrer quart del tercer mil·lenni aC.⁹

Altres autors¹⁰ ja no parlen de cap evidència sòlida d'unes primeres visites anteriors al 3000 aC, però indiquen que podrien haver-se donat, en base a les troballes d'una indústria lítica d'aspecte arcaic a Menorca. Aquests autors insisteixen a més en el valor informatiu de tres datacions fetes sobre carbons vegetals no identificats de les balmes de son Matge i son Gallard (Mallorca) i sobre carbonats o carbons de la cova dels Morts de Mongofre Nou (Menorca). La primera evidència (indústria lítica de Binimel·là i Ciutadella) apuntaria a un poblament pre-neolític.¹¹ La segona (les datacions de son Matge, son Gallard i Mongofre Nou) els permet situar els primers assentaments (inestables o no permanents) primer cap al 2900-2800 aC,¹² i més endavant entre el 2870 i el 2500 aC,¹³ al mateix temps que situen l'inici del que anomenen "primer assentament estable" cap al 2500 aC. En conseqüència, situen els assentaments dintre del marc temporal establert per la hipòtesi de l'arribada tardana¹⁴ que tant havien intentat desqualificar prèviament,¹⁵ tot i que esmenten que hi ha indicis d'una presència humana anterior.

⁶ Vicens LULL; Rafel MICÓ; Cristina RIHUETE; Roberto RISCH: "Los cambios sociales en las islas Baleares a lo largo del II milenio", *Cypselia*, 15, 2004, 123-148.

Rafel MICÓ: "Cronología absoluta y periodización de la prehistoria de las Islas Baleares", *British Archaeological Reports, International Series*, 1373, 2005, 1-621.

⁷ Vicens LULL; Rafel MICÓ; Begoña PALOMAR; Cristina RIHUETE; Roberto RISCH: "Cerámica talayótica. La producción alfarera mallorquina entre ca. 900 y 550 antes de nuestra era", *Col·lecció d'Arqueologia Social Mediterrània*, 1, 2008.

⁸ Josep Antoni ALCOVER: "The first Mallorcans: prehistoric colonization in the western Mediterranean", *Journal of World Prehistory*, 21, 2008, 19-84.

⁹ Josep Antoni ALCOVER: "Rèplica a "Mito y realidad de los primeros mallorquines", *Revista de Arqueología*, 235, 2000, 6-7.

Josep Antoni ALCOVER: "Agulles d'os...".

¹⁰ Víctor M. GUERRERO; Manel CALVO; Simó GORNÉS: "El poblamiento prehistórico de las Islas Baleares. Desde los orígenes al fin de la edad del Bronce", in "*Historia de las Islas Baleares*", Palma, 1, 2006, 1-255.

Víctor M. GUERRERO: "Introducción", *British Archaeological Reports, International Series*, 1690, 2007, 1-11.

Víctor M. GUERRERO; Manel CALVO: "Resolviendo incertidumbres. Nuevos datos sobre las ocupaciones humanas de las Baleares", *IV Congreso Neolítico Peninsular*, II, 2008, 331-339.

Manel CALVO; Víctor M. GUERRERO: "Los primeros indicios de ocupación humana en las Baleares", *British Archaeological Reports, International Series*, 1690, 2007, 61-102.

¹¹ Víctor M. GUERRERO; Manel CALVO: "Resolviendo incertidumbres...".

¹² Víctor M. GUERRERO; Manel CALVO; Simó GORNÉS: "El poblamiento prehistórico...".

Víctor M. GUERRERO: "Introducción", 11.

¹³ Víctor M. GUERRERO; Manel CALVO: "Resolviendo incertidumbres...".

¹⁴ Josep Antoni ALCOVER *et al.*: "Bases...".

La discussió sobre la cronologia de la primera presència humana a les Balears es centra ara en establir un marc cronològic precís dintre del tercer mil·lenni aC. Aquesta precisió dintre del tercer mil·lenni és important de cara a analitzar les causes del poblament i a avaluar-ne les conseqüències. Dintre d'aquest escenari, hi ha dues hipòtesis radicalment oposades (Guerrero i col·laboradors *versus* Alcover),¹⁶ mentre que la cronologia de la tercera hipòtesi (Lull i col·laboradors)¹⁷ se solapa un poc amb la que he presentat.¹⁸ Les principals diferències entre els dos models més oposats deriven de les diferents aproximacions metodològiques emprades. En aquest treball s'analitzaran primer alguns aspectes metodològics. S'analitzarà també la consistència de les evidències que suposadament podrien donar suport a una presència humana anterior al 3000 aC. Prèviament ja s'han qüestionat altres aspectes metodològics controvertits dels treballs anteriors de Guerrero i els seus col·laboradors.¹⁹ Finalment, s'analitzaran diversos aspectes de la darrera aproximació de l'equip de Lull relatius al primer poblament.

1. Inferències cronològiques derivades de la tipologia dels materials

Una pràctica comú als treballs de Guerrero i els seus col·laboradors²⁰ consisteix en realitzar inferències cronològiques precises a partir de la tipologia de determinades restes arqueològiques, que a les Balears mai han estat prèviament associades a datacions radiocarbòniques sòlides. Recentment, se suggereix primer,²¹ i s'estableix després,²² una presència humana a Menorca anterior Calcolític en base a una indústria lítica suposadament prehistòrica realitzada sobre radiolarites (Binimel·là) i sílex (Ciutadella).

L'estudi de la indústria lítica de Menorca ha permès detectar un "arcaisme tecnològic",²³ a partir del qual alguns autors²⁴ plantegen dues úniques possibles hipòtesis de treball. A saber, (1) les indústries de Binimel·là i Ciutadella serien testimonis d'una

¹⁵ Manel CALVO et al.: "Los orígenes del poblamiento balear...".

¹⁶ Víctor M. GUERRERO: "Introducción" *versus* Josep Antoni ALCOVER: "The first Mallorcans...".

¹⁷ presentada inicialment per Vicente LULL *et al.*: "Los cambios sociales..." i Rafel MICÓ: "Cronología absoluta...", analitzada per Josep Antoni ALCOVER: "Agulles d'os...".

¹⁸ En la seva versió més moderna, Vicens LULL *et al.*: "Cerámica talayótica...", amb una certa ambigüetat (ja que insisteixen en el tema del poblament estable), situen la primera colonització el tercer quart del tercer mil·lenni aC (suggerint com a període més probable el segle que va del 2400 al 2300 aC), mentre Josep Antoni ALCOVER: "The first Mallorcans...", sense ambigüitats la situa entre el 2350 i el 2150. Per als primers la colonització no pot haver estat posterior al 2250 aC (i segurament tampoc al 2300 aC), mentre que per al segon, sí. D'altra banda, per als primers autors la colonització pot haver estat anterior al 2350 aC, mentre que per al segon, no.

¹⁹ Josep Antoni ALCOVER: "Disentangling..." i "Agulles d'os...".

²⁰ Manel CALVO; Víctor M. GUERRERO: "Los indicios de la metalurgia...", "Los primeros inicios de la ocupación humana...", Víctor M. GUERRERO *et al.*: "El poblamiento prehistórico...".

²¹ Josep M. FULLOLA; Manel CALVO; Xavier MANGADO; Cristina RITA; Joana GUAL; Tomàs DANELIAN: "La industria lítica de Binimel·là (Mercadal, Menorca), indicio de la primera ocupación humana de la isla de Menorca", *Mayurqa*, 30, 2005, 47-78.

²² Víctor M. GUERRERO; Josep ENSENYAT; Manel CALVO; Jaume ORVAY: "El abrigo rocoso de Son Gallard – Son Marroig. Nuevas aportaciones treinta y siete años después". *Mayurqa*, 30, 2005 (publicat el 2006), 79-140.

Manel CALVO; Víctor M. GUERRERO: "Introducción".

²³ Josep M. FULLOLA *et al.*: "La industria lítica de Binimel·là...".

²⁴ Víctor M. GUERRERO *et al.*: "El poblamiento prehistórico..." i Manel CALVO; Víctor M. GUERRERO: "Introducción".

“colonització estacional de caçadors-recol·lectors”, i (2) aquestes indústries serien testimonis d’un establiment permanent a l’illa pre-Calcolític (o fins i tot pre-Neolític) que hauria fracassat. Les dues hipòtesis difereixen en quant al model de colonització, però són idèntiques en que atribueixen l’autoria de la indústria a humans pre-calcolítics, presumptament caçadors-recol·lectors.

El problema d’aquestes indústries de radiolarites i sílex de Binimelà i Ciutadella rau en que no hi ha cap material associat que pugui ser datat absolutament. Talment com el que es va dir amb les indústries de sílex a l’aire lliure de la zona de Santanyí,²⁵ inicialment atribuïdes a caçadors-recol·lectors del Mesolític,²⁶ el fet que una indústria lítica sense context estratigràfic pugui ser diacrònica fins i tot amb el seus paral·lelismes més clars introdueix un element d’incertesa insuperable per establir-ne una cronologia fiable. S’ha de dir que es coneixen altres jaciments a Menorca on s’han trobat indústries lítiques fetes sobre radiolarites en un context estratigràfic clar (e.g., sepulcres megalítics de Sant Tomàs i d’Alcaidús,²⁷ naveta Clariana).²⁸ No es pot descartar que la indústria de Binimel·là hagi estat feta pels constructors dels sepulcres megalítics i de les navetes. De fet, no es pot descartar que les indústries lítiques de Binimel·là i Ciutadella hagin estat fetes per habitants prehistòrics de la Edat del Bronze o de l’Edat del Ferro, i fins i tot no s’ha descartat adequadament que siguin d’època històrica. En base a criteris d’higiene documental i cronològica les indústries de Binimel·là i Ciutadella s’han d’excloure com a proves d’una presència anterior a l’Edat del Bronze.

Està ben documentat que a la prehistòria de moltes illes (e.g., Tasmània, illes Chatham, moltes illes de la Polinèsia, illes Canàries) s’han produït regressions tecnològiques i culturals. Les regressions tecnològiques no tan sols són possibles als territoris aïllats, sinó que fins i tot són normals.²⁹ Com exemple proper, tenim el cas de Canàries. La prehistòria de les Canàries conté nombrosos instruments que es poden considerar tecnològicament arcaics respecte als que disposaven les societats continentals coetànies. Qualsevol inferència cronològica derivada de l’arcaïcisme dels instruments de la societat canària respecte els continentals feta en base a les cronologies establertes al continent seria inapropiada. L’existència d’aquests exemples és suficient per concloure que a partir d’un arcaïsme tecnològic no es poden inferir cronologies. Això és vàlid en particular per a moltes illes, on les societats han viscut sobre uns recursos sovint empobrits respecte les societats continentals coetànies.

L’existència dintre d’un territori determinat d’un cos de datacions radiocarbòniques vàlides associades amb fiabilitat a restes arqueològiques determinades és l’única via

²⁵ Josep Antoni ALCOVER *et al.*: “Bases...”.

²⁶ vegeu, per exemple, Víctor M. GUERRERO: “*Cazadores y pastores...*”.

²⁷ Manel CALVO; Javier MANGLADO: “Anàlisi de la indústria lítica”, in Lluís PLANTALAMOR, Josep MARQUÈS (eds.), *El sepulcre d’Alcaidús. El megalitisme de Menorca en el context de la Mediterrània occidental*, *Treballs del Museu de Menorca*, 26, 2003, 303-309.

M.J. LEÓN: “Anàlisi de la indústria lítica”, in Lluís PLANTALAMOR, Josep MARQUÈS, Antoni PUERTAS (eds.), *Sant Tomàs (Es Migjorn Gran). L’hipogeu amb façana megalítica*, *Treballs del Museu de Menorca*, 28, 2004, 45-47.

²⁸ Lluís PLANTALAMOR, com.pers.

²⁹ Jared DIAMOND: *Guns, Germs, and Steel: The Fates of Human Societies*, New York, 1997, 1-494.

objectiva que es disposa per poder arribar a inferir cronologies a partir de la tipologia dels materials. En el cas de les Balears hi ha una gran escassetat de datacions radiocarbòniques vàlides associades amb fiabilitat a artefactes i bens culturals. Aquest fet limita les inferències cronològiques que es puguin fer a partir dels materials. Un exemple consisteix en les datacions disponibles que permeten establir la cronologia de les navetes. Existeixen almenys 165 navetes a Mallorca i Menorca.³⁰ Fins fa poc només cinc navetes de Mallorca i Menorca tenien datacions fiables associades.³¹ A partir de les datacions d'aquestes cinc navetes s'havia extrapolat al conjunt i s'ha indicat que el període de les navetes començaria cap el 1750/1700 cal aC. La datació d'una nova naveta³² ha fet retrocedir en més de 200 anys el començament documentat de la construcció de les navetes, cosa que obliga a canviar substancialment les periodificacions fins fa poc vigents per a la prehistòria inicial de les Balears.

A les Balears, com a norma general, no es poden inferir cronologies precises directament a partir de les tipologies de materials que no hagin estat prèviament i recurrentment associats amb fiabilitat a datacions radiocarbòniques vàlides fetes sobre materials de les pròpies Balears, i no es poden inferir cronologies fiables a partir de les cronologies establertes al continent. Això encara s'ha d'aplicar amb més rigor a les tipologies a partir de les quals es pretén canviar radicalment els moments singulars de la prehistòria de les Balears, com pot ser el moment de l'arribada dels humans. Ara per ara, les indústries lítiques de Binimel·là i Ciutadella no aporten cap informació cronològica sòlida sobre la presència d'humans a Menorca abans del segon mil·lenni aC.

Una excepció a aquesta norma es troba en l'establiment de cronologies relacionades amb innovacions tecnològiques. Donat que el nivell de complexitat de les societats prehistòriques de les Balears no sembla haver estat prou elevat com per a que aquestes societats introduïssin innovacions tecnològiques complexes, les cronologies dels bens arqueològics relacionats amb innovacions tecnològiques serien posteriors a la seva introducció al continent circumdant. És a dir, hem de pensar que totes aquestes innovacions serien importades dels continents veïnats.

2. "Exactitud" dels valors dels laboratoris

Pel que fa les cronologies absolutes, alguns autors³³ posen l'èmfasi en que els aspectes tècnics de les cronologies absolutes basades en el C14 són competència exclusiva dels laboratoris. Aquesta argumentació s'empra per insistir que les datacions "tècnicament" vàlides no han de ser excloses de les anàlisis.

³⁰ Lluís PLANTALAMOR: "L'arquitectura prehistòrica i protohistòrica de Menorca i el seu marc cultural", *Treballs del Museu de Menorca*, 12, 1991, 1-627.

Gabriel PONS: "Anàlisi espacial del poblament al Pretalaiòtic final i al Talaiòtic I de Mallorca", *Monografies de Patrimoni Històric. Col·lecció La Deixa*, 2, 1991.

El nombre real pot ser molt superior (Lluís PLANTALAMOR, com.pers.).

³¹ Josep Antoni ALCOVER: "The first Mallorcans...".

³² Damià RAMIS: "*Estudio faunístico de las fases iniciales de la Prehistoria de Mallorca*", Tesi doctoral no publicada, UNED, Madrid, 2006, 739 pp.

³³ Víctor M. GUERRERO: "Introducció", 5-7.

La realitat, però, és que els qüestionaments sobre la validesa tècnica de les datacions constitueixen un punt important dintre del discurs analític de les mateixes que no es pot restringir als propis laboratoris. És un fet conegut que el Laboratori del British Museum entre 1980 i 1984 va estar subministrant dades errònies, que posteriorment varen ser corregides per científics del mateix laboratori.³⁴ En aquest cas, fou el mateix laboratori que va emmendar les errades.

Hi ha, però, molts d'altres exemples de desqualificacions de datacions per motius tècnics que han estat fetes per investigadors aliens als laboratoris, gràcies a les quals s'ha produït un considerable progrés científic. Un exemple el trobam en la discussió sobre la cronologia de l'arribada del kiore (*Rattus exulans*) a Nova Zelanda. Una recerca externa als laboratoris³⁵ va trobar que els resultats de les datacions fetes sobre ossos de kiore pel Raftan Radiocarbon Laboratory mostraven una correlació inversa entre l'edat radiocarbònica i el número de seqüència del laboratori, suggerint que hi havia hagut una millora considerable en l'obtenció de dates radiocarbòniques amb el pas del temps. Les datacions fetes per aquest laboratori abans de 1995 no semblaven tan fiables com les obtingudes després de 1998, i es recomanava descartar-les. Aquesta interpretació no fou introduïda pels tècnics del laboratori, sinó per un investigador extern, usuari de les dades. D'igual manera, s'han rebutjat les datacions antigues subministrades pel Laboratori Gakushuin (anterior al número de laboratori GaK-4500) per considerar-les anòmales en comparació amb els resultats d'altres laboratoris.³⁶

Per un altra banda, no sols és factible que els usuaris analitzin l'exactitud de les dades subministrades pels laboratoris, sinó que també és convenient. Un exemple prové de les dades relatives als valors del $\delta^{13}\text{C}$ de les restes humanes de la cova des Moro.³⁷ A partir del mateix individu s'han realitzat dues datacions (UtC 7878 i KIA 30020). En els dos casos s'han donat respectivament els valors de $\delta^{13}\text{C}$: - 19.5 ‰ i -18.98 ‰. La diferència entre els dos valors és molt elevada, tenint en compte que aquests valors se situen habitualment entre el - 13 ‰ i - 21.00 ‰. Aquesta diferència és indicativa que, molt probablement, com a mínim, un dels dos valors és inexacte, cosa que no diu cap dels laboratoris, donat que les restes pertanyen a un únic individu.³⁸ La interpretació d'aquests

³⁴ Sheridan G.E. BOWMAN; Janet C. AMBERS; M.N. LEESE: "Reevaluation of British Museum radiocarbon dates issued between 1980 and 1984", *Radiocarbon*, 32, 1990, 59-79.

³⁵ Atholl J. ANDERSON: "Differential reliability of 14C AMS ages of *Rattus exulans* bone gelatin in South Pacific prehistory", *Journal of the Royal Society of New Zealand*, 30, 2000, 243-61.

Atholl J. ANDERSON: "The age disconformity in AMS radiocarbon results on *Rattus exulans* bone", *New Zealand Journal of Archaeology*, 24, 2004, 149-56.

³⁶ Matthew SPRIGGS; Atholl J. ANDERSON: "Late colonization of East Polynesia", *Antiquity*, 67, 1993, 200-21.

³⁷ Manel CALVO; Víctor M. GUERRERO; Bartomeu SALVÀ: "La cova des Moro de Manacor. Campanyes d'excavacions arqueològiques 1995-1998", *Col·lecció Quaderns de Patrimoni Cultural*, 4, 2001, 7-52.

Manel CALVO; Víctor M. GUERRERO: "Los primeros indicios...".

³⁸ Manel CALVO; Víctor M. GUERRERO: "Los primeros indicios...". Si les dues dades fossin exactes, no seria veritat el que diuen aquests autors sobre la identitat individual de les dues mostres datades. En aquest cas, el context en que es trobaren suggereix que les restes analitzades en dues ocasions pertanyen a un únic individu, com indiquen aquests autors.

dos valors condueix a inferències significativament diferents pel que fa el percentatge de dieta marina de l'humà en qüestió.

En definitiva, l'“exactitud” de les dates radiocarbòniques subministrades pels laboratoris, al igual que la dels valors del fraccionament d'isòtops estables, o els resultats d'altres analítiques, és i ha de ser objecte de discussió, tot i la millora tecnològica actual. És legítim que els científics usuaris intervinguin en aquesta discussió,³⁹ si be s'ha de fer amb coherència i amb fonaments. Una forma de garantir una major “exactitud” de les datacions podria ser fent rèpliques a laboratoris independents (com es fa als estudis de DNA fòssil).

3. Precisió i exactitud de les informacions derivades dels isòtops estables de carboni i de nitrogen sobre l'alimentació i significat de la relació C13:N15

Recentment s'ha intentat donar per tancada la discussió sobre la datació de l'home de la cova des Moro, en introduir-se una nova datació (KIA 30020).⁴⁰ Inicialment es va presentar la datació UtC 7878 (3840 ± 60 , interval 2σ 2480 – 2130 cal aC) i es va considerar que la datació UtC 7878 indicaria una presència humana c. 2300 aC.⁴¹ Vaig qüestionar aquesta interpretació en base a que (1) no s'havia tingut en compte l'efecte de possible dieta marina i (2) s'havia fet una lectura inadequada de la datació, ja que s'ha donat com a valor de la mostra el valor mitjà, mentre que el que cal fer és llegir-la en base als valors extrems. Així, la lectura directa de la datació demostraria presència humana anterior al 2130 cal aC (extrem més recent de l'interval 2σ), data que s'hauria de corregir en funció del percentatge de dieta marina consumida.⁴² En un nou treball,⁴³ s'ha indicat que s'ha fet una nova datació sobre les restes que conservaven del mateix individu (KIA 30020: 3900 ± 30 aP: 2470 – 2290 cal aC), i s'han obtingut els valors d'isòtops estables de carboni i nitrogen, a partir dels quals s'estableix que quedaria clar que l'humà en qüestió hauria

³⁹ L'establiment de Víctor M. GUERRERO: “Los primeros indicios...” sobre l'exclusivitat de la competència dels laboratoris en tractar de la validesa tècnica de les datacions està en contradicció amb el fet que fou el mateix Víctor M. GUERRERO: “The Balearic Islands...” qui per primera vegada va aduir que la datació KBN-640d seria tècnicament invàlida, tot i que per a aquest autor seria encara informativa. Aquest autor assenyala que segueix a Joan S. MESTRES per dir que la datació és tècnicament invàlida, però en realitat Joan S. MESTRES (pàg.191) no diu el que Víctor M. GUERRERO li atribueix. Joan S. MESTRES diu que inicialment la datació KBN-640d s'ha de considerar tècnicament vàlida, però fins i tot en el cas que fos invàlida (que ho pot ser, perquè existeixen fonts d'incertesa de com es va fer, però que no està demostrat que realment ho sigui) la datació seria encara informativa. És a dir, no va desqualificar la validesa tècnica d'aquesta datació, en contra del que li atribueix Víctor M. GUERRERO, sinó que va optar per fer-ne una anàlisi molt neutral. A partir de la desqualificació de la datació KBN-640d per Damià RAMIS; Josep Antoni ALCOVER: “Revisiting the earliest...” i Josep Antoni ALCOVER *et al.*: “Bases...” en base a la seva més que probable manca de representativitat (i no per qüestions relatives amb la seva validesa tècnica, que desconeixem), GUERRERO i els seus col·laboradors no han tornat a insistir ni en la invalidesa tècnica ni en el poder informatiu d'aquesta datació.

Joan S. MESTRES: “A propósito de la datación del “Hombre de Moleta””, in Víctor M. GUERRERO, Simó GORNÉS (coord.), *Colonización humana en ambientes insulares. Interacción con el medio y adaptación cultural*, Universitat de les Illes Balears, Palma, 2000, 191-193. Palma.

⁴⁰ Manel CALVO; Víctor M. GUERRERO: “Los primeros indicios...”, 105.

⁴¹ Segons Manel CALVO *et al.*: “La cova des Moro...”.

⁴² Josep Antoni ALCOVER: “Disentangling...”.

⁴³ Manel CALVO; Víctor M. GUERRERO: “Los primeros indicios...”, 105.

tengut una dieta terrestre i, en conseqüència, les noves dades “tancarien definitivament” una “discussió estèril”, i confirmarien la presència humana a Mallorca abans del 2300 cal aC.

En realitat, seguint els criteris emprats per altres autors⁴⁴, les noves dades dels valors d'isòtops estables indiquen que una part de la dieta de l'individu datat seria d'origen marí. A més, la relació C13:N15 suggereix que la datació pot ser no sigui massa fiable.⁴⁵

A més, però, hi ha un segon aspecte a tenir en compte. Els criteris emprats habitualment per determinar el percentatge de dieta marina⁴⁶ es basen en considerar que aquesta es fonamentaria en el consum de peixos (per això el límit -12.00 ‰ per a una dieta marina completa). Si la dieta marina fos deguda exclusivament al consum de mol·luscs (que tenen un valor de $\delta^{13}\text{C}$ del -17.00 ‰),⁴⁷ el valor límit del $\delta^{13}\text{C}$ per a una dieta completament marina se situaria en torn al -17.00 ‰, i el percentatge de dieta marina s'hauria de calcular entre els extrems -17.00 ‰ (dieta totalment marina) i -20.60 ‰ (dieta totalment terrestre). Una dieta marina basada en el consum de només mol·luscs quedaria més mimetitzada, en l'espectre de valors de $\delta^{13}\text{C}$, amb una dieta de caràcter més terrestre. La signatura isotòpica marina apareixeria eclipsada si el consum d'aliments marins fos un consum exclusiu de mol·luscs. Amb el valor límit del -17.00 ‰ per a una dieta totalment marina basada en mol·luscs, els percentatges de dieta marina de l'home de la cova des Moro serien, a partir de la datació UtC 7878 un 30.6%, i a partir de la nova datació KIA 30020 un 45%. L'aplicació d'aquests percentatges a les datacions donaria com a resultat que la datació UtC 7878 se situaria entre 2290 i 1930 cal aC, i la KIA 30020 entre 2290 i 2100 cal aC (és a dir, el que demostraria amb una $p > 95.4\%$ és que la presència humana és anterior al 2100 cal aC).

El valor del $\delta^{15}\text{N}$ associat a la datació KIA 30020 (9.19‰)⁴⁸ no pareix incompatible amb una dieta basada parcialment en bivalves i gastròpodes marins (tot i que no és demostrativa d'aquesta dieta). No hi ha gaire informacions publicades sobre els valors de

⁴⁴ James H. BARRETT; Michael P. RICHARDS: “Identity, gender, religion and economy: new isotope and radiocarbon evidence for marine resource intensification in early historic Orkney, Scotland, UK”, *European Journal of Archaeology*, 7, 2004, 249–271.

⁴⁵ El nou valor del $\delta^{13}\text{C}$ (-18,98 ‰) difereix dels valors que testimoniarrien una dieta totalment terrestre. Aquest valor indicaria, segons els criteris habituals, un percentatge de dieta marina del 18.84%. Aquí s'ha d'assenyalar que aquest valor del $\delta^{13}\text{C}$ és superior a l'establert anteriorment per al mateix individu (que era del -19.50 ‰ – VAN DEN BORG, 2001). El càlcul del percentatge de dieta marina en base als criteris de BARRETT *et al.* (2001) a partir de la datació UtC 7878 era del 12.76 %. La diferència entre els dos valors del $\delta^{13}\text{C}$ del mateix individu superen el 6 %, un percentatge considerable, que suggereix, com s'ha indicat prèviament, que hi ha problemes amb l'exactitud de les dades subministrades pels laboratoris.

Klaus VAN DER BORG: “Datacions de C14. In Manel CALVO, Víctor M. GUERRERO, Bartomeu SALVÀ (eds.) *La cova des Moro* (Manacor, Mallorca). Campanyes d'excavacions arqueològiques 1995-1998”, *Col·lecció Quaderns de Patrimoni Cultural*, 4, 2001, 65.

James H. BARRETT; Roelf P. BEUKENS; Rebecca A. NICHOLSON: “Diet and ethnicity during the Viking colonisation of northern Scotland: evidence from fish bones and stable carbon isotopes”, *Antiquity*, 75, 2001, 145–154.

⁴⁶ James H. BARRETT *et al.*: “Diet and ethnicity...”.

⁴⁷ Mark VAN STRYDONCK; Mathieu BOUDIN; Anton ERVYNCK: “Stable Isotopes (13C and 15N) and Diet: Animal and Human Bone Collagen from Prehistoric Sites on Mallorca, Menorca and Formentera”, *British Archaeological Reports, International Series*, 1095, 2002, 189-197.

⁴⁸ Víctor M. GUERRERO: “Introducció”.

$\delta^{15}\text{N}$ a aquests invertebrats marins, ni sobre com aquests valors varien segons diferents factors (taxonomia, fisiologia específica, ecologia, geografia, estacionalitat, etc.). Recentment s'han presentat valors de $\delta^{15}\text{N}$ per a teixits de bivalves i gastròpodes⁴⁹ compatibles amb la hipòtesi de dieta parcialment marina que aquí es contempla.

Des del punt de vista metodològic, hi ha encara més incerteses que s'haurien de tenir en compte i que no se solen valorar. Així, existeixen poques dades publicades sobre les variacions geogràfiques del límit de l'espectre de $\delta^{13}\text{C}$ a la mar. Això és una informació que no hem tengut en compte, que desconeixem com pot afectar l'anàlisi dels resultats i que ignoram si pot ser significativa. Tampoc s'han tengut en compte els valors de l'error de la mesura en el laboratori, que han d'existir i que poden provocar lleugeres variacions en els resultats. A més, s'ha de tenir en compte que les estimacions del valor $\delta^{13}\text{C}$ emprades per determinar un 100% de dieta terrestre són valors convencionals aproximatives introduïdes pels diferents autors. Els valors reals indicatius d'un 100% de dieta terrestre poden ser diferents, cosa que introdueix incerteses analítiques que no estan resoltes.

Per una altra banda, la relació C13:N15 és indicativa de la qualitat de les mostres.⁵⁰ Per a la segona mostra de la cova des Moro aquesta relació és del 2.74. Segons alguns autors,⁵¹ els valors inferiors a 3.6 serien indicadors d'un col·lagen estret de bona qualitat (a partir del qual es podrien obtenir datacions fiables). No obstant, per a altres autors,⁵² els valors que es consideren normals se situen entre 2.9 i 3.5/3.6, i els que estan fora d'aquests límits, com la segona mostra de la cova des Moro, s'haurien d'excloure de les anàlisis. Aquesta discrepància de criteris crea una incertesa, no resolta, sobre la fiabilitat dels valors de C13:N15 per sota de 2.9.

En definitiva, la nova datació de la cova des Moro (KIA 30020), a hores d'ara, com a molt (ja que no es tenen en compte les incerteses esmentades als paràgrafs anteriors),

⁴⁹ Miguel A. MATEO; Oscar SERRANO; Laura SERRANO; Robert H. MICHENER: "Effects of sample preparation on stable isotope ratios of carbon and nitrogen in marine invertebrates: implications for food web studies using stable isotopes", *Oecologia*, 157, 2008, 105-115.

⁵⁰ i no de dieta marina, com assenyalen Manel CALVO; Víctor M. GUERRERO: "Los primeros indicios...".

⁵¹ Mark VAN STRYDONCK; Mathieu BOUDIN; Anton ERVYNCK : "Humans and *Myotragus*: the issue of sample integrity in radiocarbon dating", in Josep Antoni ALCOVER, Pere BOVER (eds.), *Proceedings of the International Symposium "Insular Vertebrate Evolution: the Palaeontological Approach"*, *Monografies de la Societat d'Història Natural de les Balears*, 12, 2005, 369-376.

⁵² Michael J. DENIRO: "Post-mortem preservation and alteration of *in vivo* bone collagen isotope ratios in relation to palaeodietary reconstruction", *Nature*, 317, 1985, 806-809.

James H. BARRETT; Michael P. RICHARDS: "Identity, gender, religion...".

Robert E.M. HEDGES; Rhiannon E. STEVENS; Paul L. KOCH: "Isotopes in bones and teeth", in M.J. LENG (ed.), *Isotopes in Palaeoenvironmental Research. Developments in Palaeoenvironmental Research*, 10, 2006, 117-145.

Thomas HIGHAM; Atholl J. ANDERSON; Christopher BRONK RAMSEY; Christine TOMPKINS: "Diet-derived variations in radiocarbon and stable isotopes: a case study from Shag River Mouth, New Zealand", *Radiocarbon*, 47, 2005, 367-375.

Thomas HIGHAM; Christopher BRONK RAMSEY; Ivor KARAVANIC; Fred SMITH; Erik TRINKAUS: "Revised direct radiocarbon dating of the Vindija G1 Upper Paleolithic Neandertals", *Proceedings of the National Academy of Sciences, USA*, 103, 3, 2006, 553-557.

Thomas HIGHAM; Robert E.M. HEDGES; Atholl J. ANDERSON; Christopher BRONK RAMSEY; Barry L. FANKHAUSER: "Problems associated with the AMS dating of small bone samples: the question of the arrival of Polynesian rats to New Zealand", *Radiocarbon*, 46, 2004, 207-218.

documenta una presència humana a Mallorca a un moment indeterminat anterior al 2100 cal aC. És important remarcar que aquesta lectura és estimativa, i convé no oblidar l'acotació que se'n fa ("com a molt"). Les datacions realitzades sobre ossos humans varen ser considerades com a no fiables pels autors que establiren els criteris d'"higiene cronològica" de les datacions radiocarbòniques.⁵³ Tant si la informació cronològica que es desprèn de la datació KIA 30020 consisteix en documentar la presència humana abans del 2100 com si consisteix en documentar-la abans d'una data lleugerament posterior, aquesta datació no contradiu la hipòtesi que he presentat sobre la cronologia de la primera arribada dels humans a Balears, que la situa entre el 2350 i el 2150 cal aC.

4. Significat de la informació derivada dels valors mitjans de les datacions radiocarbòniques

Recentment s'ha insistit⁵⁴ en la importància de les mitjanes de les datacions radiocarbòniques, una pràctica que ja s'ha discutit prèviament.⁵⁵ S'indica que la incertesa afecta qualsevol valor contingut dintre dels intervals de probabilitat de les corbes de datació,⁵⁶ assenyalant que no afecta tan sols un dels extrems. En efecte, qualsevol punt de la corba de probabilitats té una probabilitat ínfima de ser la data real, i per això el que cal fer és tenir en compte la totalitat de la corba de probabilitats de la datació.⁵⁷ Quan es fan servir els valors extrems dels intervals 2σ en realitat s'està tenint en compte tota la corba, en integrar-la. En conseqüència, no s'indica (ni mai s'ha indicat) que la data de presència humana més antiga sigui *exactament* el valor extrem més recent de l'interval 2σ d'una datació que documenti presència humana, sinó que és *anterior* a aquest valor. Això permet donar resultats amb una fiabilitat superior al 95 %, el límit de fiabilitat habitualment emprat per validar les hipòtesis a la ciència.⁵⁸

Els valors mitjans no tan sols no són gaire informatius, sinó que la seva utilització com a marcadors de tendències pot donar lloc a interpretacions errònies. Són més fiables les informacions derivades de la integració de les corbes de probabilitat a partir dels valors extrems dels intervals 2σ .

5. Establiment d'un factor de correcció per a les datacions fetes sobre carbons vegetals i sobre carbonats

S'ha tornat a insistir en considerar que a l'àrea mediterrània els valors de les datacions realitzats sobre carbons vegetals no identificats no solen diferir dels 200/250 anys de les edats reals dels fets arqueològics que intenten datar, alhora que es reivindica la validesa de les datacions realitzades sobre carbonats.⁵⁹ Segons aquesta hipòtesi, es pot generalitzar una correcció de, com a màxim 500/550 anys, i en terme mitjà, de 200/250 anys per a les datacions basades en carbons no identificats.

⁵³ Matthew SPRIGGS; Atholl J. ANDERSON: "Late colonization...".

⁵⁴ Víctor M. GUERRERO: "Introducció", 6.

⁵⁵ Josep Antoni ALCOVER: "Disentangling...".

⁵⁶ Víctor M. GUERRERO: "Introducció", 9.

⁵⁷ Josep Antoni ALCOVER *et al.*: "Bases...".

⁵⁸ Richard L. PARK: "Voodoo Science. The road from Foolishness to Fraud", New York, 1999, 1-230.

⁵⁹ Víctor M. GUERRERO: "Introducció", 8-9.

La avaluació de les hipòtesis és crucial per a la ciència. Es tracta de saber si aquesta hipòtesi és falsa o no, un fet important, ja que una part important del discurs d'aquests autors⁶⁰ es veu afectada pel rebuig d'aquesta hipòtesi. Si les dades que es troben no li donen suport, aquesta hipòtesi ha de ser rebutjada. El que no és científicament correcte és ignorar les dades que contradiuen la hipòtesi i només considerar les que la recolzen.

Les dades disponibles permeten rebutjar la hipòtesi d'aquests autors: no es pot establir un factor de correcció que permeti emprar les datacions basades en carbons vegetals.⁶¹ Algunes d'aquestes dades han estat criticades. Així s'ha suggerit que la UE 3 del sector 2 de la cova des Moro, d'on provenen les datacions UtC 7877 i Beta 162615, que representen un mateix nivell, seria una unitat amb mescla de materials.⁶² Cal dir que aquesta afirmació està mancada de base, i l'observació que ara introdueixen aquests autors relativa a la mescla de materials no figura a la descripció original de l'estratigrafia de la cova que varen fer els mateixos autors.⁶³ Amb aquesta nova interpretació de l'estratigrafia el que es tracta de fer és qüestionar la coetaneïtat de les datacions UtC 7877 i Beta 162615 i d'aquesta forma desqualificar un argument que vaig presentar anteriorment.⁶⁴ Tanmateix, amb la simple constatació que han arribat fins els nostres dies fustes prehistòriques a diferents jaciments mallorquins i menorquins ja n'hi ha prou com per rebutjar la hipòtesi d'aquests autors. Talment com passa amb altres disciplines, la millor forma per avançar en el coneixement científic passa per rebutjar les hipòtesis per a les que es tenen evidències negatives (i basta tenir-ne una, de negativa).

La desqualificació d'aquesta hipòtesi afecta, entre d'altres, les datacions QL-988 i BM-1994R, que han estat considerades com a indicis clau de presència humana a Mallorca durant el IV mil·lenni aC. També afecta les presentades en base a carbons vegetals com a suposades evidències de la presència humana la primera meitat del III mil·lenni aC, sobre les que es basa l'afirmació de l'existència d'uns assentaments inestables o no permanents a partir del 2900-2800 cal aC.

D'altra banda, la datació UBAR-418,⁶⁵ ha estat considerada pels seus autors⁶⁶ com a rebutjable, degut a la seva incoherència amb tot el conjunt i a la deficient qualitat del material. No obstant, la datació ara es presenta com a presumpte indicatiu de presència

⁶⁰ Víctor M. GUERRERO *et al.* "El poblamiento prehistórico..." i Manel CALVO; Víctor M. GUERRERO: "Los primeros indicios...".

⁶¹ vegeu Josep Antoni ALCOVER *et al.*: "Bases...", "Aguilles d'os...".

⁶² Manel CALVO; Víctor M. GUERRERO: "Los primeros indicios...".

⁶³ Manel CALVO *et al.*: "Los orígenes del poblamiento...".

⁶⁴ Josep Antoni ALCOVER: "Disentangling...".

⁶⁵ feta sobre sediments carbonatats segons Mercè BERGADÀ; Joan DE NICOLÀS o sobre carbons, segons Manel CALVO; Víctor M. GUERRERO .

Mercè M. BERGADÀ; Juan DE NICOLÀS: "Aportación de la micromorfología al conocimiento de las prácticas pastoriles de finales de la Edad de Bronce en el yacimiento de la Cova dels Morts (Mongofre Nou, Maó, Menorca)", *Mayurqa*, 30, 2005, 181-202.

⁶⁶ Juan S. MESTRES; Juan DE NICOLÁS: "Contribución de la datación por radiocarbono al establecimiento de la cronología absoluta de la prehistoria mallorquina". *Caesaraugusta*, 73, 1999, 327-341.

Mercè BERGADÀ; Juan DE NICOLÀS: "Aportación de la micromorfología...".

Aquest rebuig ha estat acceptat per altres autors (e.g., Rafel MICÓ: Cronología absoluta...".

humana a Menorca durant el IV mil·lenni Ac.⁶⁷ Aquesta datació procedeix d'una unitat estratigràfica situada entre altres dues datades sobre ossos d'herbívors. Si l'estratigrafia de la cova és com la presenten els investigadors que l'excavaren, el nivell III en el que se situa la mostra que va subministrar la datació UBAR-418 ha de ser posterior al 1740 cal aC. Això desqualifica la datació UBAR-418 com a indicatiu de presència humana a Menorca el IV mil·lenni aC.

En conseqüència, cap dels nous suposats indicis de presència humana durant el IV mil·lenni aC o la primer meitat del III mil·lenni aC supera els criteris de qualitat necessaris com per acceptar-los en el debat sobre la colonització humana de les Balears.

En realitat, no deixa de ser significatiu que si s'agafen les datacions més antigues, fetes a les Balears, basades en carbons vegetals i en carbonats i es comparen amb les datacions fiables basades amb ossos d'herbívors, les datacions fetes sobre carbons són més antigues que les datacions fetes sobre ossos d'herbívors.

Donat que existeixen factors d'incertesa sobre la fiabilitat de les datacions realitzades sobre fustes sense identificar i sobre els carbonats, la mesura d'higiene cronològica i metodològica adequada consisteix en prescindir de les datacions menys fiables.

Això no vol dir que totes les datacions fetes a les Balears basades en carbons no identificats o en carbonats siguin errònies, sinó que no tenim criteris per determinar quines són vàlides i quines no ho són. La mesura correcta davant aquesta situació consisteix en no incloure a les anàlisis les datacions basades en carbons no identificats ni les basades en carbonats.

Les datacions basades en carbons no identificats tenen tantes incerteses que no es convenient emprar-les per a l'establiment d'hipòtesis sòlides. No hi ha cap documentació que demostrï que es pugui generalitzar l'aplicació d'una "correcció mitjana" de 200/250 anys (ni una "correcció màxima" de 500/550 anys), ni en general ni a l'àrea mediterrània.

6. Fiabilitat de les datacions realitzades sobre ossos humans

A continuació es presenta una reflexió sobre la fiabilitat de les datacions realitzades sobre col·làgen d'ossos d'humans, en base a l'anàlisi conjunta de les dades presentades a la taula 1. Prèviament s'ha de dir que dintre de les datacions radiocarbòniques fetes sobre col·làgen d'ossos d'herbívors introduïts, n'hi ha tres que apunten a unes dates calendàriques més antigues que la resta, les datacions CAMS 7072, CAMS 7244 (del jaciment de Son Ferrandell – Son Olesa), i CAMS 7073 (de la balma de son Matge).⁶⁸ Tot i que la lectura dels extrems dels intervals 2σ d'aquestes datacions documentaria amb una $p > 95.4\%$ una

⁶⁷ rescatada per Víctor M. GUERRERO *et al.*: "El poblamiento prehistórico...", 44., i Manel CALVO; Víctor M. GUERRERO: "Los primeros indicios...", 67.

⁶⁸ Aquestes datacions varen ser presentades per Christopher R. HOFFMAN a la seva Tesi Doctoral, no publicada. Recentment han estat incorporades a la literatura publicada per Rafel MICÓ: "Cronología absoluta...".

Christopher R. HOFFMAN: "*The social and technological dimensions of Copper Age and Bronze Age metallurgy in Mallorca, Spain*", Tesi Doctoral, no publicada. Dissertation Services, University of Michigan, 1993.

presència humana anterior al 2040 (CAMS 7244), al 2050 cal aC (CAMS 7202) i al 2150 cal aC (CAMS 7073), també es pot deduir que documentarien una presència humana anterior al 2130 cal aC amb una $p > 94\%$ (CAMS 7072), anterior al 2120 cal aC amb una $p > 92.8\%$ (CAMS 7244) i anterior al 2200 cal aC amb una $p > 95.1\%$ (CAMS 7073). No obstant això, hi ha almenys dos fets que aconsellen tractar aquestes dades amb cautela. En primer lloc, es tracta de les datacions més antigues fetes a les Balears mitjançant la tècnica AMS, a un moment en que la metodologia de les anàlisis estava molt menys desenvolupada que a l'actualitat i varen ser fetes als començaments de la posada en funcionament del Center for Accelerator Mass Spectrometry (Califòrnia). En segon lloc, cap altra de les datacions vàlides que s'han fet al jaciment de Son Ferrandell – Son Olesa dona suport a una cronologia anterior al 2120 cal aC (e.g., UtC 10079, KIA 10583, KIA 10582). Les mostres sobre les que es varen fer les datacions CAMS 7072 i CAMS 7244 estan mancades d'informació estratigràfica, i no deixa de ser sorprenent que les noves sèries de datacions obtingudes a aquest jaciment no hagin confirmat dates tan antigues. En definitiva, les datacions CAMS 7072 i CAMS 7244 s'han de considerar com els millors indicis que es tenen a l'actualitat de presència humana a Mallorca abans del 2130 aC en base a col·làgen d'herbívors introduïts, però aquesta data hauria de ser confirmada en el futur amb noves datacions per ser considerada irrefutable. La datació CAMS 7073 es pot descartar d'una manera més ferm degut a les incoherències estratigràfiques dintre del mateix jaciment que afecten el material datat (veure més endavant, apartat 8). En conseqüència, aquestes datacions s'han exclòs de la següent discussió. La seva inclusió afectaria a l'anàlisi que es fa en aquest apartat, però que en cap cas contradiria la hipòtesi sobre la cronologia de la primera arribada dels humans a Balears que he presentat.⁶⁹

Estació	Núm.lab.	Datació radiocar-bònica convencional	Interval 2σ (sense correcció de l'efecte de dieta marina, en el cas de mostres d'ossos humans)	Mostra
Cova des Moro	UtC 7878	3840±60	2480 – 2130	Ós humà
Cova des Moro	KIA 30020	3900±30	2470 – 2290	Ós humà
Cova des Moro	Beta 155645	3750±40	2290 – 2030	Ós d'herbívor introduït
Coval Simó	Beta 154196	3760±40	2300 – 2030	Ós d'herbívor introduït
Coval Simó	KIA 14323	3670±30	2140 – 1950	Ós d'herbívor introduït
Coval Simó	KIA 15726	3740±30	2280 – 2030	Ós d'herbívor introduït
Coval Simó	Beta 161787	3650±40	2140 – 1910	Ós d'herbívor introduït
Coval Simó	KIA 29166	3625±25	2120 – 1900	Ós d'herbívor introduït
Ca Na Cotxera	KIA 17389	3770±30	2290 – 2050	Ós d'herbívor introduït
Ca Na Cotxera	KIA 17390	3710±25	2200 – 2030	Ós d'herbívor introduït
Cova de Moleta	Beta 135404	3680±60	2280 – 1890	Ós humà
Cova de Moleta	KIA 20213	3850±25	2460– 2200	Ós humà

⁶⁹ Josep Antoni ALCOVER: “The first Mallorcans...”.

Son Danús	Beta 162622	3730±50	2290 – 1970	Ós d'herbívor introduït
Arenalet de Son Colom	KIA-26226	3670±35	2200 – 1940	Ós d'herbívor introduït
Arenalet de Son Colom	KIA-26215	3660±35	2150 – 1930	Ós d'herbívor introduït
Cova de Son Mulet	Ua-18295	3580±75	2140 – 1740	Ós humà
Balma de Son Gallard	KIA-23434	3745±25	2280 – 2030	Ós d'herbívor introduït
Balma de Son Gallard	KIA-23435	3660±25	2140 – 1950	Ós d'herbívor introduït
Son Ferrandell – Son Olesa	CAMS 7244	3840±70	2480 – 2040	Desconegut, probablement ós d'herbívor introduït
Son Ferrandell – Son Olesa	CAMS 7072	3850±70	2550 – 2050	Desconegut, probablement ós d'herbívor introduït
Son Ferrandell – Son Olesa	UtC-10079	3605±35	2120 – 1880	Ós d'herbívor introduït
Son Ferrandell – Son Olesa	KIA-10583	3625±30	2130 – 1890	Ós d'herbívor introduït
Son Ferrandell – Son Olesa	KIA-10582	3625±30	2130 – 1890	Ós d'herbívor introduït
Es Pouàs, Eivissa	KIA-29163	3785±25	2290 – 2130	Ós humà
Biniat Nou - 1, Menorca	UtC 7849	3745±35	2290 – 2030	Ós humà (amb dieta de peixos d'aigua dolça -?-)
Biniat Nou - 2, Menorca	UtC 7850	3635±35	2140 – 1900	Ós humà

Taula 1. Datacions radiocarbòniques acceptades fetes sobre col·làgen d'ossos d'humans i d'herbívors introduïts a les Balears, amb intervals 2σ que inclouen dates anteriors al 2100 aC: cova des Moro⁷⁰, coval Simó,⁷¹ ca na Cotxera,⁷² cova de Moleta,⁷³ son Danús,⁷⁴ arenalet de son Colom,⁷⁵ cova de son

⁷⁰ Víctor M. GUERRERO: “La colonización humana...”.

Manel CALVO; Víctor M. GUERRERO: “Los primeros indicios...”.

Josep Antoni ALCOVER et al.: “Bases...”.

⁷¹ Jaume COLL: “Primeres datacions absolutes del jaciment de coval Simó”, *Endins*, 24, 2001, 161-168.

Manel CALVO; Víctor GUERRERO: “*Los inicios de la metalúrgia...*”.

Jaume COLL, com.pers.

⁷² Manel CALVO; Víctor M. GUERRERO: “*Los inicios de la metalúrgia...*”.

⁷³ Damià RAMIS; Josep Antoni ALCOVER: “Revisiting the earliest...”.

Mark VAN STRYDONCK et al.: “Humans and Myotragus...”.

⁷⁴ Josep Antoni ALCOVER: “The first Mallorcans...”.

⁷⁵ Damià RAMIS: “Estudio faunístico de las fases iniciales...”.

Mulet,⁷⁶ balma de son Gallard,⁷⁷ son Ferrandell – son Olesa,⁷⁸ es Pouàs,⁷⁹ Biniai Nou 1 i 2.⁸⁰ Les datacions CAMS 7072 i CAMS 7244 són posades en quarantena (veure text). L'interval 2σ per a ossos humans es presenta en aquesta taula sense factors de correcció. Aquests factors s'han d'aplicar, en base a l'efecte de la possible dieta marina, per fer la lectura correcta de les datacions radiocarbòniques. Dades calibrades amb el Programa OxCal 4.0, amb la corba Intcal04, arrodonides seguint els criteris habituals.

Quan s'analitza el conjunt de datacions realitzades sobre mostres que han superat els criteris de selecció establerts i que presenten intervals 2σ que inclouen dates anteriors al 2100 aC (veure Taula 1), s'observa un patró curiós. Si s'agafen les datacions fiables que documenten la presència humana més antiga basades en ossos humans, per un costat (KIA 30020 – Cova des Moro-, KIA 29163 – Es Pouàs-, UtC 7878 –Cova des Moro-, UtC 7849 -Biniai Nou-, KIA 20213 –Cova de Moleta-), i es comparen amb les que documenten una presència humana més antiga en base a ossos d'herbívors (Beta 155645, Beta 154196, KIA 15726, KIA 17389, KIA 23434), per l'altre costat, es pot observar com, en base als valors extrems més recents dels espectres 2σ de cada datació, les datacions basades en ossos humans tendeixen a documentar la presència humana en dates més antigues que les basades en ossos d'herbívors. Això passa fins i tot tenint en compte els possibles efectes de dieta marina dels humans.

Aquest patró no sembla lògic, i potser ens estigui revelant alguna incertesa oculta a les anàlisis. Les restes humanes s'han trobat a coves (e.g., cova des Moro, es Pouàs, cova de Moleta) i només una a un sepulcre megalític finament excavat (Biniai Nou), i les restes de bòvids s'han trobat als nivells inferiors de jaciments estratificats (e.g., ca na Cotxera, cova des Moro, coval Simó, balma de son Gallard). Si es volgués fer un mostreig que tingués com a doble objectiu (1) una presa de mostres atzarosa de restes òssies humanes primerenques dins coves i, al mateix temps, i (2) una presa de mostres d'ossos d'herbívors introduïts dirigida específicament als nivells inferiors de jaciments estratificats, s'hauria d'esperar, globalment, l'obtenció de datacions més antigues per al subconjunt procedent dels jaciments estratificats. No obstant, el que s'observa és el contrari. Si no s'aplica el criteri de correcció per efecte de dieta marina, la diferència entre l'edat mínima de presència d'humans a Mallorca és 250 anys, segons ens basem en restes humanes o en restes d'herbívors domèstics (diferència entre KIA 30020 i KIA 17389). Si s'aplica un factor de correcció aquesta diferència es dilueix bastant, i encara es dilueix més si el factor

Damià RAMIS; Lluís PLANTALAMOR; Joan CARRERAS; Miquel TRIAS; Gabriel SANTANDREU: "S'Arenalet de Son Colom (Artà) i l'origen de l'arquitectura ciclòpia a les Balears", *Bolletí de la Societat Arqueològica Llu-liana*, 63, 2007, 333-348.

⁷⁶ José Luis GOMEZ; Antonio RUBINOS: Dataciones del material óseo procedente de las navetas de La Cova y de Son Morell y del hipogeo nº 3 de Llucalcari (Menorca), *Mayurqa*, 30, 2005: 369-378.

⁷⁷ Víctor M. GUERRERO et al.: "Humans and *Myotragus*..."

⁷⁸ Christopher R. HOFFMAN: "The social and technological dimensions..."

Mark VAN STRYDONCK; Mathieu BOUDIN; Anton ERVYNCK; Jaume ORVAY; H. HORMS: "Spatial and temporal variation of dietary habits during the prehistory of the Balearic Islands, as reflected by ¹⁴C, ^δ¹⁵N and ^δ¹³C analyses on human and animal bones", *Mayurqa*, 30, 2005 (publicat el 2006), 523-54.

⁷⁹ Josep Antoni ALCOVER: "The first Mallorcans..."

⁸⁰ Mark VAN STRYDONCK; A. MAES: "Les datacions i les anàlisis isotòpiques de Biniai Nou", in Lluís PLANTALAMOR, Josep MARQUES (eds.), *Biniai Nou. El megalitisme mediterrani a Menorca, Treballs del Museu de Menorca*, 24, 2000, 163-174.

de correcció aplicat es basa en el consum de mol·luscs marins, però així i tot encara és de 50 anys.

Tot i que no es pot descartar que l'home de la cova des Moro realment documenti una presència humana anterior al 2100 cal BC, no deixa de ser sorprenent que aquesta data no s'ajusti al que es pot esperar de l'anàlisi de les datacions que testimonien presència humana més antiga fet als paràgrafs anteriors. Aquest fet ens permet demanar-nos si no pot ser que realment aquest conjunt de dates més antigues (les cinc basades en ossos humans i les set basades en ossos d'herbívors) representin, *grosso modo*, testimonis d'una mateixa època.⁸¹ Les datacions realitzades sobre ossos humans contenen més incerteses que les fetes sobre ossos d'herbívors.

7. El valor de l'avaluació de les hipòtesis i de l'anàlisi d'hipòtesis alternatives

Una de les constants dels treballs de Guerrero i els seus col·laboradors ha estat la presentació de nombroses i sovint originals hipòtesis interpretatives, moltes vegades diferents de les prèviament presentades pels mateixos autors, les quals no solen ser avaluades pels propis autors, sinó simplement publicades sense que siguin avaluades científicament. Així, per exemple, s'ha postulat, sense fonaments sòlids, que les primeres embarcacions que varen arribar a Mallorca estaven fetes amb joncs,⁸² amb troncs buidats, i amb troncs buidats amb balancins.⁸³

Una de les grandeses del mètode científic deriva de l'avaluació constant de les hipòtesis que es plantegen. Dintre del procés d'avaluació, un aspecte important consisteix en la generació i avaluació d'hipòtesis alternatives, i en l'establiment d'hipòtesis nul·les. Anem a veure un exemple: quatre objectes singulars s'han atribuït a la religió dels habitants de les navetes (edat del Bronze).⁸⁴ A saber (1) l'anomenat ídol fàl·lic de son Maiol; (2) l'anomenat betil de Cala Sant Vicens; (3) l'anomenat betil de ca na Vidriera i (4) l'anomenat "ídol antropomòrfic de son Matge". Recentment s'ha desqualificat l'atribució de "betil" de la peça de Cala Sant Vicens.⁸⁵ Els betils tal volta foren introduïts a la Península Ibèrica pels fenicis, però mai abans. La hipòtesi alternativa presentada és que pot tractar-se d'una pedra amb morterets, que no tingui cap significat religiós singular. Igualment passa amb els altres objectes que aquests autors relacionen amb la religió dels mallorquins prehistòrics. Tots poden ser objectes que no tinguin res a veure amb la religió dels prehistòrics. Àdhuc és possible que algun d'aquests objectes (con la peça de son

⁸¹ Convé no oblidar que alguns autors (e.g., Mathew SPRIGGS; Atholl J. ANDERSON: "Late colonization...") consideren que, a les illes del Pacífic, i per motius que poden ser vàlids per al cas de les Balears, les datacions realitzades sobre ossos humans són inacceptables per obtenir cronologies d'alta precisió.

⁸² Víctor M. GUERRERO: "Navíos y navegantes en las rutas de Baleares durante la Prehistoria", Palma, 1993: 62.

⁸³ "canoes monoxiles", veure Víctor M. GUERRERO: "La colonización humana..." Manel CALVO *et al.*: "Los orígenes del poblamiento...".

⁸⁴ Víctor M. GUERRERO *et al.*: "El poblamiento prehistórico...", 127.

Jaume GARCÍA; Simó GORNÉS; Manel CALVO; Víctor M. GUERRERO, "El Bronce antiguo. Aldeas naviformes y arranque de la jerarquización social", *British Archaeological Reports, International Series*, 1690, 2007, 185-250.

⁸⁵ Josep Antoni ALCOVER; Miquel TRIAS; Salvador ROVIRA: "Noves balms metal·lúrgiques a les muntanyes d'Escorca i de Pollença", *Endins*, 31, 2007, 161- 178.

Maiol) no siguin ni tan sols prehistòrics. Així, l'examen de la pedra de ca na Vidriera no permet ni tan sols identificar-la com a un objecte manufacturat. Sembla una simple pedra irregular obtinguda a un jaciment prehistòric. La peça de son Matge, probablement d'època talaiòtica,⁸⁶ pot tractar-se del mànec de fang d'una granereta prehistòrica. La peça de son Maiol podria tractar-se d'una pesa per, fermada d'una corda, tancar una porta, i pot ésser moderna (està trobada fora de context i no presenta cap marca d'erosió o d'alteració originada per factors atmosfèrics o edàfics). En qualsevol cas, cap d'aquests suposats elements singulars de la religió dels mallorquins prehistòrics s'ha de considerar com a evidència de la religió dels prehistòrics. La manca de avaluació de les hipòtesis que emeten o que recullen aquests autors fa que sovint les hipòtesis presentades siguin febles.

Existeixen molts d'altres exemples, que tal volta no cal analitzar aquí (un seria el de les hipòtesis generades a partir de la suposada pinta d'ivori d'elefant de la balma de son Matge,⁸⁷ una atribució actualment desqualificada).⁸⁸ El que cal destacar és que l'anàlisi científic requereix la validació provisional o el rebuig de les hipòtesis que es plantegen, així com la generació i avaluació d'hipòtesis alternatives. Aquestes anàlisis les haurien de fer els propis autors abans d'emetre o recollir hipòtesis mancades de fonaments.

8. El valor de la coherència dels conjunts de dades

Un criteri important per a validar les datacions consisteix en la coherència dels conjunts de valors que teòricament reflecteixen un mateix fet arqueològic. Ja s'ha exposat el cas dels valors del fraccionament isotòpic del carboni en el cas de l'home de la cova des Moro. Altres dos casos singulars de conjunts de datacions sobre un mateix conjunt de materials són el dels mànecs d'os dels punxons trobats a un amagatall a la balma de son Matge i del conjunt de restes humanes de l'anomenada "cova de Moleta Petita".

En el cas de les datacions de l'anomenada "cova de Moleta Petita", a més dels nombrosos problemes que tenen les datacions,⁸⁹ ens trobam amb que, si les datacions subministrades fossin exactes, a la "cova de Moleta Petita" s'haurien enterrat, en moments diferents separats centenars d'anys, uns pocs individus. Aquests individus haurien hagut de pertànyer a estadis culturals diferents. La continuïtat d'un lloc d'enterrament a un indret com Moleta de gent de diferents cultures, durant centenars d'anys, amb una freqüència altament discontinua d'introducció de morts, sembla un fet altament improbable.

El mateix argument és vàlid per al conjunt de datacions realitzades sobre els mànecs d'os dels punxons i una eina d'os trobats a un amagatall de la balma de son Matge.⁹⁰ En aquest cas també existeixen problemes associats a les datacions, donat que (tots o alguns de) els ossos havien estat consolidats. Si les datacions obtingudes fossin exactes ens trobaríem que, al conjunt de punxons, n'hi hauria alguns que podrien ser més d'un centenar d'anys més antics que altres, i la suposada eina d'os trobada podria ser centenars d'anys més antiga que el conjunt de punxons amb que es va trobar associada.

⁸⁶ Lluís PLANTALAMOR, com.pers.

⁸⁷ Manel CALVO; Víctor M. GUERRERO: "Los inicios de la metalurgia..."

⁸⁸ Josep Antoni ALCOVER: "Agulles d'os..."

⁸⁹ Mark VAN STRYDONCK *et al.*: "Humans and *Myotragus*..."

⁹⁰ Josep Antoni ALCOVER: "Agulles d'os..."

⁹⁰ Christopher HOFFMAN: "The social and technological dimensions..."

Hoffman, conscient del problema, va adoptar una solució de compromís, situant el conjunt de punxons entorn del 1000 aC (altres autors l'atribueixen al Bronze inicial),⁹¹ però no va tractar conjuntament la suposada eina d'os, que malauradament no descriu, i que es va trobar al nínxol amb els punxons. La manca de coherència amb la resta de dades del conjunt aconsella rebutjar la datació CAMS 7073.

Tot i que Hoffman no descriu l'eina d'os que va datar, l'única eina descrita per Waldren al nínxol on va trobar els punxons metàl·lics és un punxó d'os, que va il·lustrar.⁹² Segons aquest darrer autor, aquest conjunt (punxons metàl·lics i un punxó d'os) va ser trobat per damunt d'una pinta d'os amb incisions, un fet estratigràfic que revela que tot el conjunt ha de ser posterior al període en que es va fer la pinta.

Si l'eina datada per Hoffman fos realment el punxó d'os descrit per Waldren –i no sembla que pugui tractar-se d'una altra peça– no sols la manca de coherència del conjunt de datacions aconsellaria descartar la datació CAMS 7073, sinó que la documentació estratigràfica tampoc recolzaria la seva validesa. La pinta, un dels objectes més singulars de la prehistòria primerenca mallorquina, tot i que no datada, és atribuïble al període de les ceràmiques incises. Totes les datacions radiocarbòniques existents fins a la data associades a les ceràmiques incises se situen als voltants del 2000 aC, cosa que suggereix que el punxó d'os ha de ser posterior a aquesta data i que la datació CAMS 7073 s'ha de rebutjar.

En definitiva, els conjunts de dades analítiques incoherents requereix d'anàlisis particulars, i sovint la prudència aconsella la no utilització dels conjunts de dades incoherents.

9. Canvis subtils a les cronologies proposades

A un treball anterior⁹³ es va documentar com diferents autors, a partir exactament del mateix conjunt de dades disponibles sobre els que fonamentaven els seus estudis previs, i sense més documentació nova al respecte que la presentada pels nous treballs dels autors del Model d'Arribada Tardana, introduïen interpretacions totalment noves, ben diferents de les postulades prèviament pels mateixos autors, que es presentaven com situades a la mateixa línia dels seus treballs anteriors (tot i que no diguessin el mateix, ni prou fer-s'hi). Aquesta pràctica, quan es fa sense cap menció de les raons dels canvis adoptats, afecta la fiabilitat dels autors que la practiquen.

En una línia diferent, altres autors introdueixen canvis subtils en la cronologia que proposen per al primer assentament humà de Mallorca, els quals representen una millora aparent en la precisió dels resultats. Aquesta aproximació és vàlida i s'ha de valorar com a positiva sempre que la millora en la precisió estigui adequadament fonamentada, mentre que si no es fa cap menció de les raons dels canvis adoptats també pot afectar la fiabilitat dels autors que la practiquen.

⁹¹ Bartomeu SALVÀ; Manel CALVO; Víctor M. GUERRERO: "La edad del bronce Balear. Desarrollo de la complejidad social", *Complutum*, 13, 2002, 193-219.

⁹² William H. WALDREN: "Balearic prehistoric ecology...", 294.

⁹³ Josep Antoni ALCOVER: "Disentangling...".

Recentment he establert que la primera presència humana a Mallorca s'ha de situar entre el 2350 i el 2150 aC⁹⁴ (és a dir, no hauria estat ni anterior al 2350 aC ni posterior al 2150 aC), si bé indicant que estrictament a l'actualitat només es pot presentar com a anterior al 2050 aC en base a les dades cronològiques més sòlides disponibles a l'actualitat (datacions fetes sobre col·làgen d'ossos d'herbívors introduïts). En base a la lectura de les dades cronològiques sòlides disponibles i en el període d'arribada dels humans establert, s'ha de considerar que la part no visible del registre inicial de la prehistòria de les Balears **com a màxim** és de 300 anys (és a dir, entre abans del 2050 aC, temps que es considera la cronologia de l'evidència sòlida més antiga actualment disponible –basada en ossos d'herbívors introduïts– amb una $p > 95\%$, i el 2350 aC, temps que representa la data més antiga en que podrien haver arribat els humans), un temps que representa unes 10 generacions. Probablement, però, el temps **real** no visible del registre és bastant inferior. En primer lloc, tot i que la cronologia de l'evidència sòlida més antiga és d'abans del 2050 aC, segons els criteris adoptats, la cronologia **real** d'aquesta evidència pot ésser bastant anterior. Com quan anterior, no ho sabem amb certesa. D'altra banda, la cronologia **real** de l'arribada, el moment exacte de l'arribada dels humans, pot ser bastant posterior al límit màxim del 2350 aC que he establert com a nou *terminus ante quem non*,⁹⁵ de manera que el temps real no visible del registre podria ser fins i tot inferior a les tres generacions.

Altres autors consideren que la primera arribada dels humans a Mallorca s'ha de situar “probablement entre el 2400 i el 2300 aC”.⁹⁶ Aquesta proposta implica que, “probablement” (però amb uns valors de p desconeguts), el primer assentament humà de les Balears no fou anterior al 2400 aC ni posterior al 2300 aC. Tot i tractar-se de la introducció d'una informació més precisa que la presentada anteriorment pels mateixos autors, la millora suposada en la precisió cronològica no s'ha fonamentat adequadament.

Aquestes millores en la precisió de les cronologies de la primera arribada dels humans a Mallorca, tot i que condueixen a cronologies molt semblants, difereixen en les cronologies que consideren que s'han d'excloure per a aquest esdeveniment i en els arguments que les donen suport. A l'actualitat existeixen limitacions metodològiques per dur a terme la seva avaluació científica. Les futures recerques resultaran claus per avaluar-les.

D'altra banda, la interpretació de les dates radiocarbòniques resulta clau per a l'establiment d'hipòtesis arqueològiques sòlides. Al respecte, la inclusió del jaciment del Coval Simó com a un exemple de jaciment del “grup arqueològic campaniforme”⁹⁷ i també, al mateix temps, com a un exemple del “grup arqueològic epicampaniforme-dolmènic”⁹⁸ resulta sorprenent, ja que (1) l'aixovar obtingut en aquest depòsit és molt homogeni, i sembla coherent amb la producció d'un únic “grup arqueològic”, i (2) totes les datacions

⁹⁴ i més probablement entre el 2300 i el 2200 aC; veure Josep Antoni ALCOVER, en premsa establert per Josep Antoni ALCOVER: “The first Mallorcans...”.

⁹⁶ Vicente LULL *et al.*: “Cerámica talayótica...” introdueixen ara aquest lapse en base a la mateixa evidència disponible que anteriorment els permetia suggerir que l'arribada dels humans se situava entre el 2500 i el 2250 aC (e.g., Vicente LULL *et al.*: “Los cambios sociales en las Islas Baleares...”; Rafel MICÓ: “Cronología absoluta...”) i sense especificar cap argument que justifiqui aquesta nova acotació.

⁹⁷ Vicente LULL *et al.*: “Cerámica talayótica...”, 12.

⁹⁸ Vicente LULL *et al.*: “Cerámica talayótica...”, 13.

disponibles d'aquest jaciment se solapen amplament en l'interval 2120-2030 aC. La hipòtesi més parsimoniosa per a aquest jaciment és considerar-ho com representatiu de les activitats d'un únic grup que es va instal·lar al coval Simó per un curt període de temps.

10. Extinció de *Myotragus balearicus* i la seva relació amb els humans

Un tema recurrent als treballs que tracten sobre la cronologia de l'arribada dels humans a les Balears és l'establiment de la cronologia de l'extinció de *Myotragus balearicus*. Hem establert⁹⁹ que l'extinció d'aquesta espècie no es podia deure a una causa climàtica, en contra del suggerit per altres autors,¹⁰⁰ sinó que s'ha de relacionar amb la colonització humana de les illes. Aquesta hipòtesi implica que l'extinció de *Myotragus* seria posterior al 2350 aC. Recentment¹⁰¹ s'ha plantejat de nou que l'espècie es podria haver extingit més de mil anys abans que el començament de l'assentament humà estable de les Balears. El problema d'aquesta interpretació rau en que no existeix cap altra causa possible per explicar l'extinció de *Myotragus*, la línia evolutiva del qual va superar importants canvis climàtics al llarg de la seva evolució, sense extingir-se. Si la causa de l'extinció de *Myotragus* hagués estat climàtica, el canvi climàtic causant hauria d'haver estat de major grau que els nombrosos canvis climàtics que va superar la seva línia filètica al llarg de la seva evolució. D'altra banda, si hi hagués hagut un canvi climàtic prou important com per causar l'extinció de *Myotragus* i de la seva fauna acompanyant, aquest hauria tengut repercussions a altres indrets, i es coneixerien desaparicions locals i extincions coetànies d'espècies a altres indrets de la Mediterrània occidental, cosa que no succeeix.¹⁰²

El que és important destacar pel que fa la cronologia de l'extinció de *Myotragus* és que l'interval existent entre la data de la seva darrera presència documentada i la data de la primera presència documentada d'humans a Balears és el més curt dels que separen les darreres evidències de la presència de grans mamífers i primeres presències d'humans a les illes mediterrànies. La constatació que a hores d'ara no es disposa d'evidències del contacte, no implica que aquest no hagi existit.

11. Conclusions

Aquest treball documenta com diferents suposicions recentment introduïdes sobre la prehistòria inicial de les Balears tenen fonaments discutibles. Així, l'establiment de cronologies a partir de tipologies de materials no és aconsellable. En general, no resulten cronologies fiables.

Es documenta que existeixen fonts d'incertesa a les anàlisis d'isòtops estables i radioactius que aconsellen ser summament cautes en la seva interpretació. Per garantir l'exactitud dels valors donats pels laboratoris seria recomanable la duplicació d'anàlisis a laboratoris diferents, talment com es fa als protocols habituals d'estudis de DNA fòssil. Les inferències sobre la quantitat de dieta marina a partir dels valors de $\delta^{13}\text{C}$ es basen en aproximacions convencionals que poden ser poc acurades.

⁹⁹ Pere BOVER; Josep Antoni ALCOVER: Understanding Late Quaternary extinctions: the case of *Myotragus balearicus* (Bate, 1909), *Journal of Biogeography*, 2003, 771-781.

¹⁰⁰ per exemple, Vicente LULL *et al.*: "Ideología y sociedad...".

¹⁰¹ Vicente LULL *et al.*: "Cerámica talayótica...".

¹⁰² Damià RAMIS; Josep Antoni ALCOVER: "Revisiting the Earliest Human Presence in Mallorca, Western Mediterranean", *Proceedings of the Prehistory Society*, 67, 2001, 261-269.

De l'anàlisi present resulta que els suposats indicis de presència humana anteriors al 2300 aC poden ser raonablement descartats, en base als criteris d'higiene cronològica i documental establerts prèviament,¹⁰³ i en base a una lectura adequada de les datacions radiocarbòniques. No hi ha evidència arqueològica directa que recolzi una presència humana anterior al 2300 aC. Les datacions radiocarbòniques constitueixen el testimoni més directe i indiscutible sobre la cronologia de la presència humana. Una aproximació conservadora a la cronologia dels llocs arqueològics clau suggereix que la colonització és molt més tardana del que postulen Guerrero i els seus col·laboradors: en torn al 25% inicial de la prehistòria de Mallorca que encara postulen aquests autors (és a dir, des del 2800 al 2100 aC) no està adequadament documentat (i això sense tenir en compte els suposats indicis que situen al IV mil·lenni aC). A hores d'ara, en base a les datacions realitzades a partir de col·làgen d'herbívors introduïts, es pot concloure que l'arribada dels humans a les Balears és anterior al 2050 cal aC,¹⁰⁴ be que hi ha indicis¹⁰⁵ que pot ser anterior al 2130 cal aC. La lectura de les datacions més antigues realitzades a partir de col·làgen d'humans apunta a que l'arribada dels humans seria anterior al 2100 cal aC (en base a la datació KIA 30020, aplicant criteris de correcció degut a l'efecte possible del reservori marí de C¹⁴). No es pot descartar, però, que les evidències basades en ossos humans i ossos d'herbívors introduïts representin, *grosso modo*, testimonis d'una mateixa època. Actualment no hi ha cap evidència basada en datacions radiocarbòniques que doni suport a una colonització de Mallorca anterior a la dels productors de les ceràmiques incises. Les datacions fiables disponibles fins a la data no contradiuen el model d'arribada dels humans entre el 2350 i el 2150 cal aC que he presentat recentment.

D'altra banda, els canvis en les hipòtesis de cronologia de la primera presència humana a les Balears mancants de justificació adequada introdueixen dubtes raonables sobre la fiabilitat dels autors que les practiquen, i s'haurien d'evitar. Igualment, es rebutja que la hipòtesi que suposa que l'extinció de *Myotragus balearicus* fou aliena a l'arribada dels humans.

Agraïments

Una versió inicial d'aquest treball s'ha beneficiat dels comentaris fets pels Drs Rafel Micó (Universitat Autònoma de Barcelona) i Lluís Plantalamor (Museu de Menorca). S'inclou al Projecte de Recerca CGL2007-62047/BTE "Cronología y causas de las extinciones de vertebrados autóctonos en Canarias y Baleares: un análisis comparativo II."

¹⁰³ Josep Antoni ALCOVER *et al.*: "Bases...".

¹⁰⁴ xifra que deriva de la datació KIA 17389, veure Manel CALVO; Víctor M. GUERRERO: "Los inicios de la metalurgia...".

¹⁰⁵ CAMS 7072 i CAMS 7244. Veure Christopher HOFFMAN: "The social and technological dimensions...".

A propòsit d'una expedició comercial de Mallorca a Honein el 1339

El «*Quiern de carregar en Malorque per lo viatga de Hone de la nau d'en Arnau Spaer e d'en Romeu d'Olzineles*»

DANIEL DURAN I DUELT

RESUMEN

Edición de un cuaderno contable asociado a la expedición comercial que en 1339 llevó a la nave de los barceloneses Arnau Spaer y Romeu d'Olzinelles de Mallorca a Honein y Villajoyosa.

Palabras clave: Contabilidad, comercio, Mallorca, Honein

ABSTRACT

Edition of a book of accounts of a 1339 trading expedition from Mallorca to Honein and Villajoyosa of the ship of Arnau Spaer and Romeu d'Olzinelles of Barcelona.

Key words: Accounting, trade, Mallorca, Honein.

La comptabilitat va ser un instrument clau en la gestió de les activitats i negocis de mercaders i, en menor mesura també, homes de mar. Per a l'historiador, allà on s'ha conservat i ha pogut ser estudiada, s'ha demostrat una eina fonamental per al coneixement de la història econòmica medieval, però també social, cultural, jurídica, etc. Tot i que és ben coneguda la importància de Mallorca com a plataforma comercial mediterrània, així com també la intensa activitat marinera i mercantil desenvolupada pels seus habitants durant els segles medievals,¹ són relativament poques les mostres conservades i/o conegudes de comptabilitat comercial generades pels mallorquins o a Mallorca.

En el cas dels arxius mallorquins, els únics exemplars de llibres o quaderns de comptabilitat coneguts per ara són els de Joan Pont, Huguet Pont i Jordi Pont que, amb llacunes, comprenen el període 1438-1470.² Hi podem afegir, a més, un nombre

¹ No és aquest el moment de fer un recull bibliogràfic exhaustiu i ens limitarem a indicar, a títol orientatiu, dues de les aportacions més recents on es podrà trobar recollida bona part de la bibliografia sobre aquestes qüestions. Es tracta de Maria BARCELÓ CRESPI: "El Regne de Mallorca: una cruïlla a la Mediterrània occidental (segles XIII-XV)", *Un Mar de Lleis. De Jaume I a Lepant*, Barcelona, 2008, 63-79, 233-234 i Maria BARCELÓ CRESPI (Coord.): *El Regne de Mallorca: cruïlla de gents i de cultures (segles XIII-XV). XXVI Jornades d'Estudis Històrics Locals. Palma, del 14 al 16 de novembre de 2007*, Palma, 2008.

² Els tres volums, actualment conservats a l'Arxiu General del Consell Insular de Mallorca han estat objecte d'edició parcial en extractes per José RAMIS DE AYREFLOR Y SUREDA: "Mercaderes Mallorquines del siglo XV. Partidas curiosas de los libros de cuentas de la familia Pont", *BSAL*, 20, Palma, 1924-1925, 274-276, 298-300, 315-317, 336-338, 374-375; *BSAL*, 21, Palma, 1926-1927, 12-13, 40-41, 64-66, 167-168.

indeterminat encara de fragments comptables copiats en documentació de tipus judicial o extractats en inventaris i testaments, principalment.

Tot esperant que els arxius en vies de catalogació o de caràcter patrimonial privat puguin aportar noves mostres en el futur, hem d'acceptar el fet que la majoria de llibres o quaderns de comptabilitat generats a Mallorca es troben en arxius de fora de l'illa, especialment a Itàlia, ja que són els arxius italians els que conserven el major nombre de registres comptables de caire comercial de l'Europa medieval, destacant, en el cas que ara ens interessa, el conjunt de 54 llibres del *fondaco* de Mallorca de la Companyia Datini.³ Tot i que els arxius de la Península ibèrica són força pobres en aquesta matèria, cal destacar l'heterogènia col·lecció conservada a l'Arxiu de la Catedral de Barcelona (ACB), en el seu fons de *Libres extravagants*, que també inclou alguna mostra relacionada amb l'illa. En el cas d'aquests últims arxius, però, els materials conservats foren generats, essencialment, per forans que, passatgerament o amb un caràcter més permanent, desenvoluparen les seves activitats a Mallorca o en relació amb l'illa.

De la col·lecció barcelonina destaquen per la seva raresa i antiguitat dos quaderns de despeses estretament lligats a Mallorca. El primer (ACB, Llibres extravagants, Comptes de particulars, *Quèrn de carregar en Malorque per lo viatge de Hone de la nau d'en Arnau Spaheer e d'en Romeu d'Olzineles*), presentat i editat en aquest treball, recull un seguit de comptes i anotacions diverses concernents a una expedició que, partint de Mallorca, va dur l'embarcació d'Arnau Espaeer i Romeu d'Olzinelles fins a Honein, al nord d'Àfrica, el 1339. El segon quadern (ACB, Llibres extravagants, Comptes de particulars, *Quadern del carregat en la nau d'Arnau Staher i Romeu d'Olzinelles*), d'idèntica estructura, es correspon a un trajecte invers de l'embarcació anterior. Tot i no estar datat, aquest segon podria correspondre al viatge de tornada de l'expedició recollida en el primer quadern i, per tant, ser de la tardor-hivern de 1339, o datar de 1344.⁴ Tots dos es corresponen a l'estadi bàsic de l'ampli i ric panorama de les escriptures preparatòries o complementàries que, tot i constituir, sens dubte, el major conjunt d'escriptures comptables generat, és del que sembla haver-se conservat el menor nombre d'exemplars.⁵

³ Es tracta de 9 *Libri Grandi*, 7 d'*Entrata e uscita*, 6 *Memoriali*, 3 *Quaderni di ricordi*, 1 *Quaderno di cassa*, 7 *Quaderni di spese de mercanzie*, 3 *Quaderni di ricevute e mandate di balle*, 1 *Quaderno di spese di cassa* i 17 *Libri minori e speciali*.

⁴ Hom trobarà reproduccions fotogràfiques d'ambdós quaderns a *Un Mar de Lleis*, 65, 160.

⁵ La bibliografia sobre la comptabilitat medieval és molt abundant, però, pel que fa a l'àmbit estrictament comercial en la Corona d'Aragó, vegeu Gemma Teresa COLESANTI: *Una mujer de negocios catalana en la Sicilia del siglo XV: Caterina Lull i Sabastida. Estudio y edición de su libro maestro*, Barcelona, 2008; Rafael CONDE Y DELGADO DE MOLINA: "Las cuentas de un patrón de nave catalán en Constantinopla (1369)", Luisa D'ARIENZO (ed.) *Sardegna, Mediterraneo e Atlantico tra medioevo ed età Moderna. Studi storici in memoria di Alberto Boscolo*, II, Roma, 1993, 217-256; Enrique CRUELLES GÓMEZ: *Los comerciantes valencianos del siglo XV y sus libros de cuentas*, Castelló de la Plana, 2007; Mario DEL TREPPO: *Els mercaders catalans i l'expansió de la corona catalano-aragonesa*, Barcelona, 1976, 475-534; Daniel DURAN I DUELT: *Manual del viatge fet per Berenguer Benet a Romania, 1341-1342. Edició i comentari*, Barcelona, 2002; Víctor HURTADO CUEVAS: *Un llibre de comptes de la companyia Mitjavila (1334-1342). Tesina de Llicenciatura dirigida per la Dra. Carme Batlle*, I-II, Barcelona, 1985; Víctor HURTADO: *Libre de deutes, trameses i rebudes de Jaume de Mitjavila i companyia, 1345-1370. Edició, estudi comptable i econòmic*, Barcelona, 2005; Josep Maria MADURELL I MARIMON: "Contabilidad de una compañía mercantil trescentista barcelonesa (1334-1342)", *Anuario de Historia del Derecho Español*, 35, Madrid, 1965, 421-525 i *Anuario de Historia del Derecho Español*, 36, Madrid, 1966, 457-546; Maria

El quadern ara publicat,⁶ com el títol que li ha estat atribuït indica, es consagra a recollir la càrrega pujada a bord de l'embarcació a Mallorca entre l'11 i el 27 d'octubre de 1339 (fols. 2 r-8 v) i, en un segon moment, a la descàrrega i consignació d'aquella a Honein l'11 de novembre (fols. 10 r-15 v). També s'hi computen les despeses associades a l'alimentació de la tripulació i el personal, a Honein i a Vilajoiosa (Alacant), així com diversos pagaments a funcionaris i personal local –portolans, bastaixos, guardians de la porta, etc.– en forma de refresc («*done a boura*») (fols. 15 v-24 r). Finalment, es recullen dues partides de productes probablement carregats a Mallorca, però que no apareixen entre les descàrregues fetes a Honein, tot i que almenys en un cas s'assenyala que havia de ser consignada a la vila nord africana (fol. 24 r). Això darrer pot ser un indicador de què el quadernet roman incomplet, que formava part d'un conjunt més ampli d'escriptures a propòsit de la càrrega de mercaderies a Mallorca i la seva posterior descàrrega a Honein o que no és un registre del tot sistemàtic, per la seva natura d'escriptura preparatòria i auxiliar, precisament, per formar part d'un conjunt d'altres escriptures associades a aquella expedició amb les quals es complementaria.

De l'interès d'aquesta mena de documents per a àmbits que solen escapar-se o trobar difícil reflex en altres tipologies documentals ja he tingut ocasió d'escriure, per exemple, en un treball consagrat a la alimentació en les embarcacions comercials.⁷ No és menys interessant la informació detallada que aporta sobre altres aspectes més ben coneguts, com la composició de la càrrega de l'embarcació –essencialment, oli, draps i figues–⁸ o qui són els consignataris d'aquelles mercaderies –28, aparentment, mallorquins

MARSÀ VILÀ: *Algunos elementos para el estudio del las relaciones comerciales entre Cagliari y Barcelona en la primera mitad del siglo XIV* ("Llibre de compres i vendes de Johan Benet. Càller, 1332-1338"). *Tesis de Licenciatura para obtener el grado de Licenciado presentada por María Marsá Vilá, bajo la dirección del profesor Dr. D. Emilio Sáez*, Barcelona, 1977; Maria MARSÀ: "Le relazioni commerciali tra Cagliari e Barcellona nella prima metà del secolo XIV", *Medioevo. Saggi e Rassegne*, 5, Càller, 1980, 65-103; Josep PLANA I BORRÀS: *Comerç d'espècies a Catalunya a mitjans segle XIV, segons el «llibre de compres i vendes del viatge a Xipre de Johan Benet. 1343»*. *Tesi de Licenciatura presentada per Josep Plana i Borràs i dirigida per la Dra. Carme Batlle i Gallart*, Barcelona, 1985; Josep PLANA I BORRÀS: "The Accounts of Joan Benet's trading venture from Barcelona to Famagusta: 1343", *Epetèris tou kentrou Epistèmonikon Eremon*, XIX, Nicòsia, 1992, 105-168; Elisa VARELA I RODRÍGUEZ: *El Control de los bienes: los libros de cuentas de los mercaderes Tarascó: 1329-1348 [Microforma] / M. Elisa Varela i Rodríguez; directora: Carme Batlle i Gallart*, Barcelona, 1996.

⁶ Formalment, es tracta del que podem considerar una producció força estandarditzada en aquesta mena de volums comptables: un quadern de 24 folis (12 bifolis) de 13x30 cm, sense coberta conservada.

⁷ Daniel DURAN DUELT: "L'alimentació a les embarcacions comercials catalanes durant l'edat mitjana", *Actes del III Congrés d'Història Marítima de Catalunya. Museu Marítim de Barcelona Barcelona, 22, 23 i 24 de novembre de 2006*, Barcelona, 2008, edició electrònica en CD. En aquest article faig un ús exhaustiu, precisament, d'aquest quadern ara editat aquí.

⁸ D'acord amb el document, a Mallorca es carreguen 280 gerres d'oli, 9 bales i 1 costal de canemàs; 1 costal, 31 bales, 2 balons i 1 baló petit (*poch*) de draps; 221 esportes i 6 mitges esportes de figues, 8 sacs d'avellanes, 22 sacs d'avellanes i nous, 10 costals i 4 punts de cleda, 4 bótes de vi, 10 carretells i 3 sàrries de tàrtar, 2 barrils de cristall (*crastall*), 48 odres d'alquena, 9 barrils de sofre, 2 costals de saques, 3 costals d'estany i 3 costals de laca. No tots aquests productes apareixen entre els descarregats i consignats a Honein als diferents factors o socs de les companyies o persones que els havien fet carregar a Mallorca. És possible que en aquest quadernet només es recullin els productes descarregats i assignats seguint instruccions donades a Mallorca, o que no es descarreguessin tots els productes pujats a bord i/o es descarreguessin en altres indrets, com Vilajoiosa. Entre els productes no descarregats a Honein i, aparentment, carregats a Mallorca, es compten una cofeta de confits, una cofa de formatges i altres productes de difícil identificació pel mal estat de conservació de la part superior dreta del foli 24.

en la seva majoria–,⁹ per no parlar del grapat de noms dels socis o factors instal·lats («*qui ffa la per la companyia*») a Honein,¹⁰ o dels barquers o propietaris de barques emprades a Mallorca per carregar les mercaderies a bord de la nau.¹¹

En general, la imatge que es desprèn d'aquest document –dels aspectes que hi apareixen recollits– encaixa a la perfecció amb el que coneixem del comerç català i mallorquí amb el Magrib durant aquell període.¹² No ha d'estranyar, doncs, el fet que dos armadors–mercaders establerts a Barcelona (Arnau Espaer i Romeu d'Olzinelles) facin servir la plataforma de Mallorca per a la seva expedició vers el nord d'Àfrica i que els seus clients siguin fonamentalment mallorquins, car l'illa i els seus mercaders jugaven ja per aquelles dates una funció central ens els intercanvis de l'espai comercial catalanoaragonès amb el Magrib i l'Àfrica atlàntica.

* * *

Malgrat haver desenvolupat totes les abreviatures emprades en el text, hem conservat, tot regularitzant-les, les concernents a les monedes i pesos, respectant, però, l'abreviatura més emprada pel redactor del quadern (bz – besant; mlrs. – millaresos; dr. – adaram/dírham; ll. – lliures; s. – sous; d. – diners; cc^a – quintar; r^o – ròtol; oz. – unça).

En el foli 1 r i en els 24 r i 24 v hi ha tota una sèrie d'anotacions i proves d'escriptura i cal·ligrafia posteriors a la redacció del document que no transcrivim aquí.

Després de l'edició textual hom trobarà una taula amb els senyals o signes mercantils que apareixen representats en el document i que hi són recollits amb els números

⁹ Pere Des Lladó, Pere Despí, Berenguer Bassella, Guillem Rovira, Francesc Serra, Jaume Amat, Romeu Parent, Pere Rossinyol, Domingo Pedrolo, Guillem Sima, Ramon Carreres, Felip S'Esgleies, Antoni Saquet, *Arsis Rauçí*, Bernat Pont, Nicolau Llorenç, Guillem Ferrer, Ponç Des Camps, el nauher de l'embarcació, Andreu de Civera, Berenguer Clavell, Pere Savall, Pere Satorra, Bartomeu o Bartolomeo Maruffo (*Baruffo*), Pere Sa Vila, el taller, Joan Tarragona, Pere Armengol.

¹⁰ Julià Des Horts, treballant per a Pere Des Lladó i per a Andreu de Civera; Pere d'Algaida, per a Berenguer Bassella; Pere *Xido*, per a Antoni Saquet; Ramon Massaguer, per a Romeu Parent; Bernat Rotllan, per a Felip S'Esgleies; Pere *Merçarach*, per a Pere Rossinyol; Joan Auger, per a *En Poret*; Ramon Carreres, per a Guillem Sima; Pere Rossell, per a *Arsis Rauçí*; Pere Poconi, per a Bernat Pont; Pere Rafart per a Nicolau Llorenç; Bernat Ferrer, per a Guillem Ferrer; Pere Escrivà, per a Ponç Des Camps; Bernat Clavell, per a Berenguer Clavell; Pasqual Malferit, per a Bartolomeo Maruffo; Bernat Canester, per a Jaume Amat; Francesc Angelí o Pere Massó, per a Pere Sa Vila; Berenguer Serra, per a Francesc Serra; Miquel Mitjà, per a Joan Tarragona; Martí Magraner, per a Pere Armengol.

¹¹ Pere Donat, Pere Despí, en Bellsolèi, Andreu Desmàs, Pons Botet, en Bauló, Domingo Pedrolo, en Llobet, Arnau Sibills, en Riba, Guillem *Palauda*, Antoni Rebull, Bernat Sadurní, en Pujol, Llorenç Pasqual, en Vaquer, Guillem Bernat.

¹² Ara per ara, els dos grans estudis sobre la qüestió són el de Charles-Emmanuel DUFOURCQ: *L'Espagne catalane et le Maghrib aux XIIIe et XIVe siècles. De la bataille de Las Navas de Tolosa (1212) à l'avènement du sultan mérinide Abou-l-Hasan (1331)*, París, 1966 (traducció catalana: *L'expansió catalana a la Mediterrània occidental. Segles XIII i XIV*, Barcelona, 1969) i el de María Dolores LÓPEZ PÉREZ: *La Corona de Aragón y el Magreb en el siglo XIV (1331-1410)*, Barcelona, 1995. Vegeu encara més recentment, Antonio ORTEGA VILLOSLADA: *El reino de Mallorca y el mundo atlántico (1230-1349)*, La Corunya, 2008; María Dolores LÓPEZ: "Mallorca, centro económico mediterráneo: los intercambios comerciales con el área magrebí (siglos XIII-XV)", María BARCELÓ CRESPI (Coord.): *El Regne de Mallorca: cruïlla de gents i de cultures (segles XIII-XV). XXVI Jornades d'Estudis Històrics Locals. Palma, del 14 al 16 de novembre de 2007*, Palma, 2008, 89-100 i Jaume Sastre Moll: "Las relaciones del Reino de Mallorca con los sultanatos del Norte de África y Sur peninsular", María BARCELÓ CRESPI (Coord.): *El Regne de Mallorca*, 135-156.

de referència que reenvien al lloc que ocupen en l'original i que en aquesta edició apareixen en negreta.

EDICIÓ

/f. 1r/

En nom de Déu, quiern de carregar en Malorque per lo viatga de Hone de la nau d'en Arnau Spaher e d'en Romeu d'Olzineles

1

Diluns d

/f. 1 v/ [en blanc]

/f. 2 r/

Primerament, caragam d'en Pere¹³ Desladó, diluns, a XI de vuytubri, ab la barque d'en Pere Donat, geres d'oli ab aytall sayall XXXX **2**

Ítem, d'el matex, diluns, a XI de vuytubri, ab la barque d'en Pere Despi, geres d'oli ab aytall sayall LI

Ítem, caragam dimarts, a XXVI de vuytubri, ab la barque¹⁴ d'en Bellsoley, bales de canabàs III

Ítem, costall¹⁵ de draps a acanonar I **3**

Sia donat en Jolià Deshorts.

/f. 2 v/

Ítem, caragam d'en Berenguer Basella, diluns, a XXV de vuytubri, bale de draps ab aytall sayall I **4**

Sia donade en Pere d'Elguayde.

+

Ítem, caragam d'en Guillem Rovira, dimarts, a XXVI de vuytubri, ab la barque d'en Andreu Desmàs, saches de valanes VI **5**

Ítem, esportes de figues d'el matex VIII

/f. 3 r/

+

Ítem, caragam d'en Francesch Sera, divendres, a XXII jorns de vuytubri, ab la barque d'en Pere Donat, costalls de cleda ab aytal sayall V **6**

Ítem, caragam dimarts, a XXVI de vuytubri, ab la barque d'en Pons Botet, sach de valanes II **7**

Ítem, d'el matex, dimarts, a XXVI de vuytubri, bóta de vi I

¹³ Guillem *cancel-lat*, Pere *interliniat*.

¹⁴ Ab la barque *interliniat*.

¹⁵ Bale *cancel-lat*, a *continuació* costall.

Ítem, caragam dimarts, a XXVI de vuytubri, ab la barque d'en Bauló, baló de draps I

+ +

Ítem, caragam d'en Jacme Amat, dimarts, a XXVI de vuytubri, ab la barque d'en Bauló, bales de canabàs II **8**

/f. 3 v/

Ítem, caragam disapte, a XVI de vuytubri, d'en Romeu Parent, los quals m'aportaren ab I^a barque en nau, caratells de tàrtar ab aytall sayall VI **9**

A-n Ramon Masager.

Féu-li albarà.

/f. 4 r/

Ítem, caragam dimecres, a XIII de vuytubri, d'en Pere Rusiyoll, ab la barque d'en Pere Donat, geres d'oli ab aytall sayall XXXX **10**

Ítem, d'el matex, dimecres, a XIII de vuytubri, ab la barque d'en Domiguo¹⁶ Padrolo, geres d'oli ab aytall sayall LV

Ítem, d'el matex, dimecres, a XIII de vuytubri, ab la barque d'en Dominguo Padrolo, geres d'oli ab aytall sayall LIII

Ítem, dimarts, a XXVI de vuytubri, ab la barque d'en Lobet, bales de draps IIII

Ítem, barills de crastall I

Féu-li albarà.

/f. 4 v/

+

Ítem, caragam d'en Guillem Sima, diluns, a XXV de vuytubri, ab la barque d'en Arnau Sibills, esportes de figes ab aytall sayall ab I^o drap blau e I^a creu vermella LXXXXVII **11**

Sia donat a-n Ramon Careres ho a-n Berenguer Saverdera.

Ítem, miges esportes d'aquell matex sayall VI

Ítem, caragam d'el matex, dimarts, a XXVI de vuytubri, ab la barque d'en Riba, esportes de figes sayats ab I^o padàs L **12**

Ítem, hodres d'elquena XVIII

Ítem, pons de cleda IIII

Ítem, caragam dimecres, a XXVII de vuytubri, ab la barque d'en Guillem Palauda, bales de draps d'aquet sayall II

Ítem, bóta¹⁷ de vi d'el matex I

/f. 5 r/

Ítem, caragam d'en Ffalip Sesgleyas, dijous, a XXI de vuytubri, ab la barque d'en Pere Donat, geres d'olli ab aytay sayall XXXX **13**

Deu éser dat en Bernat Rotlan.

+

Ítem, caragam d'en Antoni Saquet, dimarts, a XXVI de vuytubri, ab la barque d'en Riba, baló de draps en què ha V pesers ab aytall sayall I **14**

Sia donat en Pere Xido.

/f. 5 v/

+

¹⁶ Aisé a l'original.

Ítem, caragam d'en Arsis Rauçí¹⁸, dimarts, a XXVI de vuytubri, ab la barque d'en Antoni Ravull, costalls de cleda V **15**

Ítem, hodres d'elquena d'aquel matex XVI

Ítem, caratells de tàrtar II

+

Ítem, caragam d'en Bernat Pont, dimarts, a XXVI de vuytubri, ab la barque d'en Sadorní, bales de draps II **16**

/f. 6 r/

Ítem, caragam disapte, a XXIII de vuytubri, ab la barque d'en¹⁹ Andreu Desmàs, robes d'en Nicolau Lorens: bales de canabàs IIII **17**

Ítem, bale de draps ab aytal sayall I

Deu rebra a Honen en Pere Riquer.

+

Ítem, caragam d'en Guillem Ferrer, dimarts, a XXVI de vuytubri, ab la barque d'en Bernat Sadorní, balas²⁰ de draps d'aquest sayall II **18**

/f. 6 v/

+

Ítem, caragam d'en Pons Descamps²¹, diluns, a XXV de vuytubri, ab la barque d'en Puyoll, barills de sofrà ab aytall sayall VIII **19**

Deu éser dat en Pere Escrivà.

Ítem, caragam del notxe, dimarts, a XXVI de vuytubri, esportes de figes d'aquest sayall XX **20**

/f. 7 r/

Ítem, caragam d'en Andreu de Sivera, disapte, a XXIII de vuytubri, ab la barque d'en Andreu Desmàs, bales de draps ab aytall sayall VI **21**

Paga'ns.

+

Ítem, caragam del tayer, dimarts, a XXVI de vuytubri, esportes de figes d'aquest sayall XV **22**

/f. 7 v/

+

Ítem, caragam d'en Berenguer Clavell, diluns, a XXV de vuytubri, ab la barque d'en Puyoll, costalls de saques ab aytall sayall II **23**

Sia donat en Jacme Cot.

¹⁸ Rauçí *corregit per* Rauçí.

¹⁹ *A continuació ma cancel-lat.*

²⁰ *Així a l'original.*

²¹ Pug Malvet *cancel-lat*, Pons Descamps *interlínat*.

Ítem, del matex, dimarts, a XXVI de vuytubri, bóta de vi I **24**

Ítem, caraga en Pere Savall, dimarts, a XXVI de vuytubri, bóta de vi I **25**

+

Ítem, caragam d'en Pere Satorra, diluns, a XXV de vuytubri, ab la barque d'en Puyoll, costalls de canabàs ab aytall sayall I **26**

Sia donat en Pere Rafart.

/f. 8 r/

+

Ítem, caragam d'en Bartomeu Barufo, diluns, a XXV de vuytubri, ab la barque d'en Guillem Palauda, costalls d'estany ab aytall sayall III **27**

Ítem, caratells²² de tàrtar II

Ítem, caragam dimarts, a XXVI° vuytubri, bóta de vi I

Sia donat en Pasquall Malfarit.

+

Ítem, caragam d'en Pere Savilla, dimecres, a XXVI de vuytubri, ab la barque d'en Lorens Pasquall, bales de draps V **28**

Ítem, costalls de laque III

Ítem, barills de crastalls I

Ítem, sàries de tàrtar III

Ítem, caragam²³ lo jorn matex bales de draps d'aquest sayall ab la barque d'en Vaquer III **29**

D'aquest sayall **30**

Sia donat en Francesch Angalí ho en Pere Masot.

Ítem, dimecres, a XXVII de vuytubri, del matex, baló poch de draps de seyal de pexs I

/f. 8 v/

+

Ítem, caragam d'en Johan Taraguona, dimarts, a XXVI de vuytubri, ab la barque d'en Guillem Bernat, sach de valanes e de nous ab aytall sayall XIII **31**

Ítem, d'el matex, dimarts, a XXVI de vuytubri, ab la barque d'en Guillem Bernat, sach de valanes e de nous VIII

Ay I^a bala d'aquest seyal **32**

Ítem, ab la barque matexs, d'el matex, bales de draps IIII

Ítem, bale de draps acanonat I

Sia donat en Miquel Migà.

²² costall *cancel-lat*, a continuació caratells.

²³ caraham *corregit per* caragam.

Ítem, caragam d'en Pere Armanguoll, dimecres, a XXVII de vuytubri, ab la barque d'en Lorens Pasquall, hodres d'elquena XIII **33**

Ítem, esportes de figues XXX

Ítem, bales de draps IIII

Sia donat en Martí Magraner.

/f. 9 r/

E nom de Deu, qiern de descaragar en Hone de les robes qui-s caragaren en Malorque, de la nau d'en Arnau Spaher e d'en Romeu d'Oltçinelles.

34

/f. 9 v/ [en blanc]

/f. 10 r/

Primerament, liure en Jullià Deshorts, qui ffa per la compayia d'en Pere Desladó, dijous, a XI de nohembra, geses d'olli d'aquest sayall IIIIIII† IIIIIII† IIIIIII† IIIIIII† IIIIIII† IIIIIII† IIIIIII† IIIIIII† **I 35**

Ítem, li liure bales de canabàs..... III

Ítem, li liure costaler de draps acanonat d'aquest sayall I

Qui són pesers V.

/f. 10 v/

Ítem, liure en Pere d'Elguayde, qui ffa per la compayia d'en Berenguer Basella dijous a XI de nohembra bale de draps d'aquest sayall I **36**

Qui són persers VIII.

Ítem, liure en Pere Xido, qui ffa per en Antoni Saquet, dijous, a XI de nohembra, bale de draps, pesers de draps V I **37**

Liure en Guillem Rovira, dijous, a XI de nohembra, sachs de valanes IIIII **38**

Ítem, del matex, esportes de ffigues IIIIIII

/f. 11 r/

Ítem, liure a-n Ramon Masaguer, qui ffa per la compayia d'en Romeu Parent, dijous, a XI de nohembra, caratells de tàrtar IIIII **39**

Ítem, liure en Bernat Rotllan, qui ffa per la compayia d'en Ffalip Sesgleyes, dijous, a XI de nohembra, geses d'oli ab aytall sayall IIIIIII† IIIIIII† IIIIIII† IIIIIII† **40**

/f. 11 v/

Liure en Pere Merçarach, qui fa per la compayia d'en Pere Rosiyoll, dijous, a XI de nohembra, geses d'olli d'aquest sayall IIIIIII† IIIIIII† IIIIIII† IIIIIII† IIIIIII† IIIIIII† IIIIIII† IIIIIII† IIIIIII† IIIIIII† IIIIIII† **41**

Ítem, liure a ell matex bales de draps²⁴ IIII

Qui són pesers XXXI.

²⁴ A continuació Ítem, barills de crasstall cancel-lat.

Ítem, liure en Julià Deshorts, qui fa per la compayia d'en Andreu de Sivera bales de draps IIIII **50**

Qui són pasers de draps LX.

Les quals me pagà a Hone II dobles III quarts de dobles, a raó de XXXIII s. dobla de larga moneda } III lls. X sols.

Ítem, liure en Bernat Clavell²⁹, qui fa per en Berenguer Clavell, costalls de saques II **51**

Ítem, a ell matex, bóta de vi **52**

Ítem, en Pere Savall, bóta de vi **53**

Liure al tayer esportes de figues IIIIIIIII†IIII **54**

/f. 14 r/

Liure en Pasquall Malffarit, qui ffa per la compayia d'en Bartomeu Baruffo, dijous, a XI de nohembra, costalls d'esstany III **55**

Ítem, a ell matex, caratells de tàrtar II

Ítem, bóta de vi

Ítem, liure en Bernat [C]anester, qui fa per en Jacme Emat, dijous, a XI de nohembra, bales de canabàs II **56**

/f. 14 v/

Ítem, liure en Francesch Angallí ho en Pere Masó, qui fan per la compayia d'en Pere Savilla, dious³⁰, a XI de nohembra, bales de draps IIIIIIIII **57**

Ítem, a ell matex, costalls de laque III

Ítem, barills de casstalls I

Ítem, sàries de tàrtar III

Ítem, baló de draps I **58**

Qui són pesers LXXXXII e miga.

Pesa lo primer de la laque I cc^a LVIII r^o III oz.

Ítem, l'altre I cc^a LXXXXIII r^o II

Ítem, l'altre ab I cc^a XII r^o _

Ítem, girofla ca mes de cc^a LIII r^o

Ítem, II aludes de safrà cc^a LXXIII r^o

La primera sària de tàrtar III cc^a L

Ítem, l'altre III cc^a XII r^{o31}

Ítem, l'altre III cc^a

Liure en Berenguer Sera³², qui fa per en Francesch Sere, dijous, a XI de nohembra, costalls de cleda IIIII **59**

²⁹ Jacme Cot *cancel-lat*, Bernat Clavell *interliniat*.

³⁰ Així a l'*original*.

³¹ Més rova *cancel-lat*, XII r^o *interliniat*.

Ítem, sachs de valanes II

Ítem, baló de draps, peses III I

Ítem, bóta de vi d'aquest sayall I **60**

/f. 15 r/

Ítem, liure en Miquell Migan, qui ffa per la compayia d'en Johan Taraguona, dijous, a XI de nohembra, sachs de nous e de valanes IIIIIII† IIIIIII† II **61** I^a bale en què sayà **62**

Ítem, d'el matex, bales de draps IIII

Ítem, baló de draps acanonat I

Qui són pesers XXVIII miga.

Ítem³², liure en Martí Magraner, qui ffa per la compayia d'en Pere Armanguoll, dijous, a XI de noembra, hodres d'elquena IIIIIII† IIII **63**

Ítem, d'el matex, esportes de ffigues IIIIIII† IIIIIII† IIIIIII†

Ítem, d'el matex, bales de draps III

Qui són pesers XXXX.

/f. 15 v/

Liure en Pere Pascaler esportes de ffiges IIIII²

Ítem, compre VIII parells de gallines V bz.³⁴ _

Primerament, compre II parells de galines per XII mlrs.

Ítem, I^a gallina pochà III mlrs.

Ítem, II parells de gallines XII mlrs. mig

Ítem, I parells de gallines VIII mlrs.

Ítem, I parell de galines VI mlrs.

Ítem, compre diluns, a XXIX de nohembra, IIII parells de galines, a raó de VI mlrs. _ XXVI mlrs.

Ítem, I parell de galines VI mlrs.

Ítem, compre I^a galina II mlrs.

Ítem, compre V parells de gallines ab I parell de polls que avia qui cosstan XXVIII mlrs.

Ítem, divendres, a III de dasembra, compre VIII parells de gallines e mig ab II polls que n'avia qui resten XXXXXX mlrs. _

Ítem, compre disapte, a IIII de dasembra, VII parell de gallines qui costen XXXXV mlrs.

Ítem, compre dicmenja, a V de dasembra, II parells de gallines XIII mlrs.

³² Simon Estrader *cancel-lat*, Berenguer Sera *interliniat*.

³³ Tots aquests comptes, fins al foli 22 v, apareixen *cancel-lats per dues línies verticals paral·leles*.

³⁴ A l'*original* b.

Ítem, compre diluns, a VI de dasembra, qui cosstan VIII parells e mig de gallinas LXI mlrs.

Ítem, compre III parells de galinas e miga XXV mlrs.

Suma LVI parells _ e monta XXXI bz. VI mlrs. _

/f. 16 r/

Primerament, despís disapte, a XX de nohembra, a boura a la mar III mlrs.

Ítem, despís que compre XXX ròtols de bou alla compaye, a raó de ròtol de XIII unces, monta, dicmenja, a XXI XXXVII mlrs. _

Ítem, cosstaren dicmenja, a XXI de nohembra, colls III mlrs.

Ítem, costaren ràvens I mlrs.

Ítem, compre II roves de pa, opes del patró, a raó de XVIII mlrs. la rova, monta XXXVIII mlrs.

Ítem, diluns, a XXII de nohembra, carn a nostros opes, del patró, VI ròtols VIII mlrs.

Ítem, a boura als portalans per trer lo pa e a mar a donar a boura X mlrs.

Ítem, II roves de pa blanch, opes dels patrons XXXVIII mlrs.

Ítem, que-ns dinam ab lo patró en tera X mlrs.

Ítem, dimarts, a XXIII de nohembra, carn alla compaje, XXX ròtolles, qui monta, a raó de XIII unces per ròtolla XXXVIII mlrs.

Ítem, carns, opes del patró, VI ròtolls VIII mlrs.

Ítem, I^a rova de pa als patrons XVIII mlrs.

Ítem, a latugues, avalanes I mlrs.

Ítem, a boura a la porta III mlrs.

Ítem, a sucra, opes de Guorner VIII mlrs.

Ítem, dimecres, a XXIII de nohembra, carn als patrons, VII ròtols, a raó de XI mlrs. per I^o dr. VIII mlrs.

Ítem, colls alla compaye III mlrs.

Suma XXIII bz. VIII mlrs. _

/f. 16 v/

Ítem, peces, opes dels malauts III mlrs.

Ítem, dijous, a XXV de nohembra, XXX ròtols a la compaye, a raó de XIII unces per ròtoll, monta XXXVIII mlrs.

Ítem, lo jorn matex, colls alla companye III mlrs.

Ítem, carn, opes del patró, VII ròtolls qui monta VIII mlrs.

Ítem, que done entre los bastayes e lo gardià de la porta III mlrs.

Ítem, cossten latugues I mlrs.

Ítem, II^a rova de pa, opes dels patrons XXXVI mlrs.

Ítem, que donà a la gramale d'en Ramon Guorner I mlrs.

- Ítem, divendres, a XXVI de nohembra, colls alla compaye III mlrs.
 Ítem, done a beura als bastays II mlrs.
 Ítem, done a boura als-arians II mlrs.
 Ítem, coste latugues e jurvert II mlrs.
 Ítem, cossta pex fresch III mlrs.
 Ítem, disapte, a XXVII de nohembra, colls III mlrs.
 Ítem, I^a rova de pa blanch XVIII mlrs.
 Ítem, done a boura al portallà II mlrs.
 Ítem, done aquel gardià de la mar II mlrs.
 Ítem, done a I^o bastays que-n aporta III sachs a mar del forner II mlrs.
 Ítem, costaren colls I mlrs.
 Ítem, digmenja, a XXVIII de nohembra, II parells de polls al dinar VIII mlrs.
 Suma XIII bz. III mlrs.
- /f. 17 r/
- Ítem, lo jorn matex, XXX ròtolls de bou alla compaye XXXVIII mlrs.
 Ítem, compre diluns, a XXVIII de nohembra, II^a rovas de pa per XXXVI mlrs.
 Ítem, compre lo jorn matex VI ròtolls de pansers XII mlrs.
 Ítem, compre lo jorn matex II ròtolls de maltes picades per X mlrs.
 Ítem, costa pex al sopar III mlrs.
 Ítem, done a boura an moros qui trobaren II gayatells XII mlrs.
 Ítem, colls alla compaye III mlrs.
 Ítem, coste latuges I mlrs.
 Ítem, done a boura alla porta per trer lo pa III mlrs.
 Ítem, a boura alla mar II mlrs.
 Ítem, I^a cofeta pocha, opes dels pansers I mlrs. _
 Ítem, dimarts, a XXX de nohembra, II parells de gallines als patrons XIII mlrs.
 Ítem, costaren XXX ròtolls de carn a la compaye XXXVIII mlrs.
 Ítem, latugues als malauts I mlrs.
 Ítem, costaren I^a rova de pa XVIII mlrs.
 Ítem, compre sucra per XV mlrs.
 Ítem, done a boura alla mar II mlrs.
 Suma XX bz. VIII mlrs. _
- /f. 17 v/
- Ítem, dimecres, al primer jorn de dasembra, cols alla compaye III mlrs.
 Ítem, compre I^a rova de pa XVIII mlrs.
 Ítem, done a boura alls bastays II mlrs.

- Ítem, done a boura aquells de la porta II mlrs.
 Ítem, done a boura aquells qui garden la mar II mlrs.
 Ítem, colls a nostros opes I mlrs.
 Ítem, latugues als malauts I mlrs.
 Ítem, dijous, a II jorns de dasembra, colls a la compaye III mlrs.
 Ítem, VI ròtolls de moltó VIII mlrs.
 Ítem, que done a boure a la mar II mlrs.
 Ítem, costen latugues I mlrs.
 Ítem, cossten prunes alls malauts VIII mlrs. _
 Ítem, cossten taronges II mlrs.
 Ítem, costen bargallons II mlrs.
 Ítem, costen III anells a les gàbies de les gallinas III mlrs.
 Ítem, divendres, a III de dasembra, colls alla compaye III mlrs.
 Ítem, prene II roves de pa al patró XXXVI mlrs.
 Ítem, compre I^a olla gran II mlrs.
 Ítem, done a boua³⁵ alla porta a III seryans III mlrs.
 Ítem, done a boura quell qui esstà a la mar per metra lo pa fresch II mlrs.
 Ítem, costen magranes dolces e agres VIII mlrs.
 Ítem, costen XVII unses de sucra, a raó de V mlrs. la unasa³⁶, monta VIII bz. V mlrs.
 Ítem, latugues als malauts bz. I mlrs.
 Suma XX bz. II mlrs. _
 /f. 18 r/
 Ítem, disapte, a III jorns de dasembra, colls alla compaye III mlrs.
 Ítem, latugues alls malauts I mlrs.
 Ítem, que done per trer lo pa a la porta e aquells de la mar III mlrs.
 Ítem, done a boura aquells del bastaxs II mlrs.
 Ítem, compre III ròtolls de prunes qui monta VI mlrs.
 Ítem, dossta³⁷ pexs al sopar II mlrs.
 Ítem, dicmenga, a V jorns de dasembra, XXX ròtolls alla compaye, de bou XXXVIII mlrs.
 Ítem, costaren VI ròtolls de moltó al patrons VIII mlrs.
 Ítem, costaren naps III mlrs.
 Ítem, cosstan latugues I mlrs.

³⁵ Així a l'original.

³⁶ Així a l'original.

³⁷ Així a l'original.

- Ítem, II ròvens de pa blanch XXXVI mlrs.
 Ítem, que done a boura ell forner per so com lo pase II mlrs.
 Ítem, que done a boura aquell de la porta per trer hordi II mlrs.
 Ítem, costa de portar I mlrs.
 Ítem, costa de prima compre VIII barseles d'ordi XVI mlrs.
 Ítem, costa pex, opes del panlagre II mlrs.
 Ítem, done
 Ítem, diluns, a VI de dasembra, colls alla compaye III mlrs.
 Ítem, latugues alls malauts I mlrs.
 Suma XIII bz. I mlrs.
 /f. 18 v/
 Ítem que cossta senet I mlrs.
 Ítem, I rova de pa XVIII mlrs.
 Ítem, que done a boura alla porta III mlrs.
 Ítem, costa I^a cama[...] II mlrs.
 Ítem, dimarts, a VII de dasembra, XXX ròtols de carn XXXVIII mlrs.
 Ítem, V ròtols als patrons VII mlrs.
 Ítem, costa I^a rova de pa XVIII mlrs.
 Ítem, que done a boura alla porta II mlrs.
 Ítem, compre XX ròtolls de candeles de sèu, a raó de V mlrs. lo ròtoll, monta X bz.
 Ítem, compre I^o ròtoll de sèu rogós e I^o canistell bz. III mlrs.
 Ítem, compre latugues bz. I mlrs.
 Ítem, II ròtolls de candeles de seu, opes d'escriura grosers I bz.
 Ítem, dimecres, a VIII de dasembra, carne als patron bz. VII mlrs.
 Ítem, colls alla compaye bz. III mlrs.
 Ítem, latugues als malauts bz. I mlrs.
 Ítem, que donà a boura alls bastays bz. III mlrs.
 Ítem, que done per trer fideus bz. III mlrs.
 Ítem, que compre fideus I^a barsella I bz. VI mlrs.
 Ítem, I^o quintar de pa blanch VII bz. II mlrs.
 Ítem, despasem en tera en viande bz. III mlrs.
 Suma XXXII bz. III mlrs.
 /f. 19 r/
 Ítem, a la porta per trer I^o quintar de pa blanch e alla mar VI mlrs.
 Ítem, dijous, a VIII de dasembra, carn XXX ròtols XXXVIII mlrs.
 Ítem, V ròtolls als patrons VI mlrs.

Ítem, I^a rova de pa, ops dels patrons, qui-n avia mes de I quintar, monta XVIII mlrs.

Ítem, II sachs de colls VI mlrs.

Ítem, carn alla taula dels patrons com nos despetxam de Hone, la qual fem sacar, XXX ròtolls de bou XXXVIII mlrs.

Ítem, cossta lo jorn matex que-ns despetxam de Hone I quintar altre de pa, a raó de VII bz. II mlrs., VII bz. II mlrs.

Ítem, done a boura aquell del sannior lo jorn que-m despatxe I bz.

Ítem, done alla porta lo jorn matex, als portelans I bz.

Ítem, done a boura aquell qui no lexave entrar l'ovella bz. II mlrs.

Ítem, done als basstays qui-ns caragaven de bon andar, entra tots ensemps I bz.

Ítem, cossten naps a la taule bz. III mlrs.

Ítem, cossten ravens bz. I mlrs.

Ítem, costen taronges bz. II mlrs.

Ítem, costaren VIII unces de sucra, a raó de V mlrs., monta III bz.

Ítem, latugues als malauts bz. III mlrs.

Ítem, done a boura en Masot, per II barells que s-avia ratanguts de la nau bz. III mlrs.

Suma XXVII bz.

/f. 19 v/

Cambie I^a dobla per XIII s.

Ítem, I^a dobla per XIII s.

Cambie III florins d'or, a raó de XI s. II ll. III s.

Ítem, cambie II doblas, a raó de XII s. X d. XXV s. VIII

Ítem, que menlave X s.

Ítem, I^a dobla XV s.

Suma VI ll. VI s. VIII d.

Ítem, compre diluns, a XXVII de dasebre³⁸, I^o moltó lls. VIII s. VI

Ítem, costa toyina, VI lls. ll. I s.

Ítem, I^o parell de polls ll. I s.

Ítem, III pomes ll. s. III

Ítem, costen XII quarters III, a raó de XVIII d. ll. XVIII s.

Ítem, cossten sebers, II roves ll. s. X d.

Ítem, costen VIII quarters de vi, a raó de XII d., monta ll. VIII s.

Ítem, que-ns dinam en tera en G. Setscasers e jo ll. s. VIII d.

Ítem, costa erbolam ll. s. III

Ítem, cossta pa ffresch que no n-i avia ll. I s.

³⁸ Així a l'original.

Suma II ll. I s. VII d.

/f. 20 r/

Després a Villa Joyosa, partes Alaquant, pres Benidorm

Barsaloneses

Primerament, compre la vespra de Nadall, a Villajoyosa, XXXII quarters de vi, lo quall m·ach, a raó de III d. e a raó de V d. XIII s. VIII d.

Ítem, compre VI pomes s. IIII d.

Ítem, compre dachse a les gallines I s.

Ítem, compre pa fresch I s.

Ítem, que done a I^o corador qui·ns mostrà la villa per lo vinagre s. VIII d.

Ítem, que·ns costa a dinar a mi, han Caseres e I^o fadrí s. VIII d.

Ítem, compre II hunses de sucra per s. VIII d.

Ítem, costa arbolam s. II d.

Ítem, compre en I^o barall qui trancham, de vi bo, per I s. I d. malla

Ítem, compre V roves de pa qui monta I^a dobla d'or qui monta en diners XIII s.

Ítem, compre I^o quarter de moltó I s. V d. malla

Ítem, compra lo patró pex fressch per I s.

Suma I^a ll. XV s. XI d.

/f. 20 v/

Deg·li que·m donà disapte, a XX de nohembra, III quintars de pa fresch alla compaye, a raó de VI bz. lo quintar, monta XVIII bz.

Ítem, li deg que rehábi digmenja, a XXI de nohembra, IIII quintars de pa ffresch a la compaye, a raó de VI bz. lo quintar, monta XXIII bz.

Ítem, li deg que rehábi diluns, a XXII de nohembra, III quintars de pa ffresch, a raó de VI bz. lo quintar XVIII bz.

Ítem, li deg que·m donà dimarts, a XXIII de nohembra, III quintars de pa, a raó de VI bz., monta XVIII bz.

Ítem, li deg que·m donà dimecras, a XXIII de nohembra, III quintars de pa qui monta, a raó de VI bz. lo quintar, monta XVIII bz.

Ítem, li deg que·m donà dijous, a XXV de nohembra, I quintar e mig, a raó de VI bz., monta VIII bz.

Ítem, li deg de là al libra mayor, li he mudat lo comtam en XXXX cartes

/f. 21r/

Deu·ma lo forner que li done comtans II dobles e I gros qui monta per tot, disapte, a XX nohembra, devant lo jueu XXV bz.

Ítem, deu·ma que li done dicmenja, a XXI de nohembra, II dobles d'or e I^o gros qui monta XXV bz.

Ítem, deu-ma que li done dinluns, a XXII de nohembra, I dobla d'or e III grosors qui monta per tot XIII bz.

Ítem, deu-ma que li done dimarts, a XXIII de nohembra, I^a dobla d'or e III grosors qui monta XIII bz.

Ítem, deu-ma que li done miga dobla d'or e e VIII mlrs., monta VII bz.

Ítem, li done dimecres, a XXIII de nohembra, comtans XIII bz.

Ítem, li done comtans dijous, a XXV de nohembra, per I quintar e mig de pa anor VIII bz.

/f. 21 v/

Primeramet, compre diluns a XXVIII de nohembra CLXXXII hous qui monta, a raó de XIII XIII mlrs.

Ítem, na compre CLXVI ous qui monta XII mlrs.

Ítem, compre lo jorn de Sent Andreu, a raó de XIII hous per I^o mlrs. XXVI mlrs.

Ítem, compre lo jorn matex, a raó de XIII hous per I^o mlrs. XXIII mlrs.

Ítem, compre dijous, a II jorn de dasembra, hous per XXVIII mlrs., mas non mis en comta si no perquè con lo patró los n'avia donats X mlrs. XVIII mlrs.

Ítem, compre hous alla nau X mlrs.

Ítem, na compre per XIII mlrs.

Suma XI bz. VIII mls.

/f. 22r/

Ítem, despís dimecres, a XXIII jorns de nohembra, qu-entraren los moros en la nau per adur-se'n lo cap del cànem, primerament, al patró de li almiray, I^a dobla d'or e miga qui vall XVIII bz.

Ítem, done lo jorn matex als tastimonis qui entraren en la nau miga dobla anor e III bz., monta VIII bz.

Ítem, done lo jorn matex a I moro qui entrà ab ells a veura la jàrsia qui II bz.

Ítem, done dijous, a XXV de nohembra, al cònsoll, per despexar la nau que donà a l'arays manyor, VIII dobles d'or qui monta, a raó de XII bz. III dr., monta LXXXVI bz. mlrs.

Ítem, done-li lo jorn matex que donà aquell qui té la darasane per l'almirayaria I^a dobla d'or XII bz.

Ítem, done-lli lo jorn matex que donà al capallà de l'ascleya I^a dobla d'or, monta XII bz.

Ítem, done lo primer jorn de dasembra aquell de l'allmiray bz. III mls.

Ítem, done en Masot, per l'ayge que-y lavam, I^a dobla d'or XII bz.

Suma CLXI bz. III mlrs.

/f. 22 v/

Ítem³⁹, agie d'en Jullià Deshorts, de nòlit de draps, II doblas e III quirats qui monta, a raó de XII bz. XXXIII bz.

Rehabí d'en Jacme Rey, per nòlit de I esclau, dobla d'or I

De qui aguí⁴⁰ XII bz.

Ítem, rehabí de III sabaters que aportam de Malorque a Hone florí d'or I quirat, que aguí VIII bz.

Rehabí d'en Jacme Lorens, qui menjave en taule nostra, florí I qui monta I dobla menys quarte qui vall VIII bz.

Ítem, rehabí del cònsoll, qui-m donà I^a dobla d'or per lo moro qui tanfam en nau, que monta XII bz.⁴¹

Ítem, rehabí d'en Villar, qui menjave en taule, nostra miga dobla d'or ab III bz., amonta VIII bz.

Ítem, de I essclau per lo cònsoll, de viande, I dobla, mas avem-li a tornar I quart XII bz.

Suma LXXXXVI bz.

/f. 23 r/ [en blanc]

/f. 23 v/

Càraga en Pere Despou caxe buyda I 64

Sia donade en Bartomeu Escrivà, sayade.

Ítem⁴², dimecres, a XXVIII⁴³ de dasembra, que hisquem en Guillem Serscasers e jo a pa a ffer e costà arbolam s. III d.

Ítem, que despasem a dinar a nosaltres entramdosers I s.

Ítem, dijous, a XXIX⁴⁴ de dasembre, II quintars de pa ffrensch⁴⁵, a raó de II s. VIII d. la rova, monta I ll. I s. III d.

Ítem, en Guillem Serscasers, qui-m pres pa que tramés a nau ll. I s.

Ítem, que-n compram arbolam, lo quall comprà en Berenguer Sarovira ll. s. V d.⁴⁶

Ítem, que donam a I^o fadrí que-n mostrà⁴⁷ lo camí ll. s. VI d.

Ítem, donà a I carniser qui-ns ann-a comprar la vaque ll. I s.

Ítem, que despasem aquell jorn de mejar III presoness⁴⁸ e la nit de dormir e al caminar ll. II s. VI d.

³⁹ Davem aver d'en Jacme Rey, per I^o sarayn que tramet a Hone, dobla d'or I *cancel-lat*, a *continuació* Ítem, ... XII .

⁴⁰ A *continuació* XII XII bz. *cancel-lat*.

⁴¹ IIII dr. *cancel-lat*.

⁴² *Aquests comptes, fins al final del foli apareixen cancel-lats per dues línies verticals paral·leles.*

⁴³ Dajous a XXX *cancel-lat*, dimecres a XXVIII *interliniat*.

⁴⁴ Divendres a XXX *cancel-lat*, dijous a XXIX *interliniat*.

⁴⁵ Així a l'*original*.

⁴⁶ ll. s. *cancel-lat*.

⁴⁷ p *cancel-lat*, a *continuació* mostrà.

⁴⁸ Així a l'*original*.

Ítem, que donam aquel da qui compram la vaque, a boura l. s. IIII

Ítem, divendres, a XXXI, a Iº lauts qui-ns portà a nau ll. VI s.

Ítem, que masem de viande e lo jorn que despasem, que-m dinam la ll. II s.

Ítem, que compre II miles e mig de sardina, a raó de VI s. lo miler, monta Iª dobla ll. XV s.

Suma II ll. XI s. V d.

/f. 24 r/

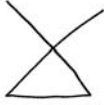

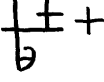

[...] donat en Simon de Villanova Iª cofeta cosida de confits e III cap[...] cosides en Iº cana[...] de confits ab aytall sayall **65**

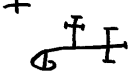

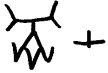

Caragam en Franch Gariga, de case del sanyor en Pere Rusiyoll, cofa de fromatges ab aytall sayall I **66**

Sia donat a Hone en Pere

Suma I ll. XVI s. V d.

/f. 24 v/ [en blanc]

Ref.	Senyal	Ref.	Senyal
1		34	
2		35	
3		36	
4		37	
5		38	
6		39	
7		40	
8		41	

9		42	
10		43	
11		44	
12		45	
13		46	
14		47	
15		48	
16		49	
17		50	

18		51	
19		52	
20		53	
21		54	
22		55	
23		56	
24		57	
25		58	
26		59	
27		60	

28		61	
29		62	
30		63	
31		64	
32		65	
33		66	

L'aportació de Mallorca a la Campanya del Rosselló contra Jaume III de Mallorca

JAUME SASTRE MOLL*

RESUMEN

La enemistad entre Jaime II de Mallorca y Pedro IV de Aragón se saldó con la conquista del reino Balear (1343) y la posterior intervención armada en el condado del Rosellón (1344-45). Ambas intervenciones militares difieren sustancialmente en cuanto a su desarrollo. En el reino de Mallorca, donde habitaba una numerosa colonia filocatalana, Pedro IV mandó respetar la ciudad y su campiña, pues la población y las instituciones apenas opusieron resistencia. La Ciutat se libró del saqueo y en ella el monarca aragonés fue coronado rey en la catedral. La actuación en el Rosellón fue distinta. Sus castillos fueron saqueados y quemados, la campiña sufrió una tala indiscriminada y sus habitantes sufrieron los horrores de la guerra al ofrecer una enconada resistencia. Para financiar esta segunda campaña contra Jaime III, el rey de Aragón obligó al reino insular a contribuir con grandes sumas de dinero, hombres y efectivos náuticos. Con esta primera aportación financiera se iniciaba la sangría económica del reino, y el lento y progresivo empobrecimiento de un reino rico y próspero.

Palabras clave: Guerra del Rosellón, finanzas reales, Mallorca, caballos armados.

ABSTRACT

The enmity between Jaime II of Mallorca and Pedro IV of Aragón was settled with the conquer of the Balearic Kingdom(1343) and the military intervention in the Rosellón county(1344-45). Both military interventions were very different in their development. In the Kingdom of Mallorca, where there were a very populated Catalan colony, Pedro IV demanded respect to his army towards The City and its countryside, encountering no resistance neither from institutions or the population. The City was freed of the looting and it was in its Cathedral where the monarch was crowned king. The situation in the Rosellón county was completely different. Their Castles were looted and burned, the countryside devastated and its population had to live the horrors of the war.

To finance this second war campaign against Jaime III, the king of Aragón forced the Balearic Kingdom to contribute with big sums of money, soldiers and vessels. With this first finance contribution, it started the economic drain of the Kingdom, and its slow and progressive impoverishment of a such a rich and prosper Kingdom.

Key words: Rosellón war, Treasury finances, Mallorca, armed horses.

El pretext per a justificar d'intervenció armada de Pere IV contra el rei de Mallorca es basava, aparentment, en el procés obert contra Jaume III, el en qual se l'acusava de fellonia, en haver fet encunyar moneda falsa en el Rosselló, no haver prestat el vassallatge quan va ser requerit pel seu senyor, entre altres afers de tots coneguts. La resolució del procés el condemnava a ser desposseït dels seus estats en favor del seu senyor feudal, el rei Pere. Però és evident, que en el fons, hi havia altres afers i actuacions polítiques anteriors que el rei aragonès no podria oblidar mai: Les gestions matrimonials iniciades per Jaume, en favor del seu fill i homònim, per esposar-lo amb una de les filles de la casa reial d'Anglaterra, era una qüestió que no tan sols disgustava el rei francès, sinó que pertorbava

* Professor de la UIB.

l'equilibri polític de la Casa d'Aragó¹. La pugna sostinguda pel seu vassall amb el rei de França, havia col·locat a Pere en una situació de compromís davant la Casa Angevina.

La pau subscripta per Jaume III amb el rei del Marroc i Granada (15 d'abril de 1339), sense el consentiment del seu senyor feudal Pere IV pareixia anul·lar un altre compromís anterior, com era el d'armar un estol de 10 naus que, amb un altre armament naval semblant, el rei Pere s'havia compromès amb el rei de Castella en la defensa de Tarifa en l'Estret de Gibraltar², plaça amenaçada reiteradament pels benimerins.

Eren tantes les desavinences polítiques que enfrontaven els dos reis, que les acusacions formulades en el procés obert contra Jaume III, pareixen ser un simple formulisme per iniciar una acció armada i de càstig que doblegués l'actitud altiva i el tarannà orgullós del titular de la Casa de Mallorca.

La intervenció militar del rei d'Aragó contra el de Mallorca va tenir dues etapes; la primera va ser l'expedició naval contra les Illes i la presa de Ciutat de Mallorca, on Pere va ser coronat rei a la Seu, emulant un acte semblant, celebrat l'any 1327, que va col·locar en el tron del regne de Mallorca al seu cunyat Jaume. Amb aquesta cerimònia el rei d'Aragó manifestava el desig de cloure una acció política que va iniciar-se el 1279 amb el vassallatge del seu avi Jaume II de Mallorca. La segona intervenció armada, que no era més que una prolongació de la primera, va ser la invasió del comtat del Rosselló.

El marc cronològic que abraça ambdues intervencions armades és més bé curt. La primera, des del 18 de maig de 1343, data de la sortida de l'estol català de les costes del Principat, fins a la capitulació de Ciutat de Mallorca, 31 de maig de 1343, a penes hi ha una durada de 13 dies. La segona, de més durada, es desenvolupà del 15 de juliol de 1343, data de la sortida de Pere IV de Barcelona cap a Girona, fins la capitulació i entrega de la capital Perpinyà, segona capital del regne, el 15 de juliol de 1344, és a dir, un any, però amb la circumstància de que entre mig d'aquestes dues dades s'obrí una treva, obtinguda per la intervenció papal (del 19 d'agost al 1 de maig de l'any següent).

De les dues expedicions, la més llarga i costosa va ser la intervenció en el Rosselló, i on es produïren les escenes bèl·liques més cruentes, on es demostrà amb més intensitat l'odi, la revenja... i on no es va respectar ni la vida, ni l'honor, ni la Natura.

Així doncs, hi ha una gran diferència d'actitud entre les dues intervencions armades. La població, les institucions i les propietats dels voltants de Ciutat de Mallorca, malgrat la resistència d'alguns punts molt concrets a l'illa, varen ser respectades, i no es produí la tala indiscriminada dels arbres dels seus camps. Encara que, poc temps després, una vegada retudes les illes, va succeir una vertadera caça de partidaris jaumistes i una repressió posterior que caldria estudiar amb més intensitat i deteniment, de la qual coneixem alguns fets molt puntuals, com fou la diferent sort que tingueren els col·laboradors del rei destronat que, empresonats a la torre de l'Àngel de l'Almudaina, el Temple o al castell de Bellver, varen ser jutjats i alguns sumàriament escapçats pel sol fet de declarar-se vassalls del rei mallorquí.

¹. C. A. WILLEMSSEN: *Ocaso del reino de Mallorca y extinción de la dinastía mallorquina*, Palma de Mallorca, 1955, 10.

² Francisco de MOXÓ: "Naves mallorquinas en el Estrecho y en Finisterre a mediados del siglo XIV", a *Mayurqa*, 22, I, Palma de Mallorca, 1989, 427 – 437.

Aquesta actitud de Pere IV envers els mallorquins pareix obeïa a una afinitat política i comercial, expressades per algunes forces fàctiques de l'illa de tarannà filocatalanes, i que el rei va saber plasmar a la seva crònica quan descriu els arguments esgrimits pel Comitè de rendició de la Ciutat, contraris a l'anterior rei “... *l'altre si és que ell -(Jaume III)- ha fetes e gitades diverses talles e exaccions en la Ciutat de Mallorques, a les nostres gents, e les estranyes, així com a genoveses e pisans n'eren franques*”.³

Es curiós observar com el personatge que va dur tot el pes de les negociacions de capitulació del regne va ser en Bertran Roig, un ric mercader que actuà en nom del poderós grup mercantil illenc⁴ i que després de la rendició va ser promogut i nomenat Procurador Reial del regne.

A les illes de Menorca i Eivissa la incorporació a Pere IV no presentà una greu problemàtica. En elles es nomenaren dos lloctinents en les persones de Gilabert de Corbera i Jofre de Treballs. Dels dos, en Corbera va tenir un destacat protagonisme a l'illa de Menorca, ja que el seu cel i el seu tarannà bel·licós va fer que encauses a antics oficials reials en declarar-los jaumistes. El cas més conegut i documentat va ser el procés promogut contra Ferrer de Montpalau.⁵

Els primers preparatius de la segona intervenció armada començaren quan Pere IV arribà a Barcelona des de Mallorca. Així doncs, la data del inici de la invasió del Rosselló podria fixar-se el 15 de juliol de 1343, quan el rei manà la concentració de tropes a la ciutat de Girona. Però la dificultat més important pel rei aragonès era el financer.

Segons G. Ensenyat⁶, la primera campanya rossellonesa s'inicià el 28 de juliol, i el primer encontre bèl·lic es produí al castell de Bellaguarda, per prosseguir després amb la presa de Canet, Castellarnau-Sobirà, Castell Rosselló ... accions que anaven acompanyades d'una tala indiscriminada dels boscos i dels arbres de cultiu de les rodalies de les ciutats; però l'avenç va aturar-se, ja que, mitjançant la intervenció del Papa, Jaume aconseguí una treva, que duraria del 19 d'agost de 1343 fins el 1 de maig de l'any següent.

Però si aquesta momentània interrupció era favorable als interessos de Jaume III, per a Pere també suposava un momentani respir econòmic.

Fixada la treva papal fins el mes de maig de l'any següent, pareix ser que abans del seu termini algunes tropes de Jaume de Mallorca iniciaren les hostilitats. Concentrades novament les tropes catalanes a Girona, a mitjan maig les hosts de Pere IV avançaven en direcció a la Jonquera. El 6 de juny retien Argelers, el 22 capitulava Cotlliure, i el 8 de juliol començava el setge de la ciutat d'Elna.

L'única opció de Jaume III era rendir-se a Pere IV a Perpinyà, on es va fer la declaració oficial de la incorporació.

³ PERE IV: *Crònica*, Ferran SOLDEVILA (ED.): *Les Quatre Grans Cròniques*, Barcelona, 1983, 1050.

⁴ G. ENSENYAT PUJOL: *La Reintegració de la corona de Mallorca a la corona d'Aragó (1343 – 1349)*, Palma de Mallorca, 1997, 187-188.

⁵ G. LLOMPART: *Ferrer de Muntpalau. “Lo cavaller de Martinell”*. *Entre Jaume III de Mallorca y Pere IV de Aragón*, Ciutadella, 1987..

⁶ G. ENSENYAT PUJOL: *La Reintegració ...*, 207-214.

El finançament de la Campanya del Rosselló.

L'estudi realitzat per G. Ensenyat fa una aportació documental molt interessant en quan a les càrregues dineràries suportades pels distints regnes per finançar la campanya rossellonesa.

A grans trets, podria dir-se que les terres que donaren un major suport econòmic al rei fou el Principat de Catalunya, que va fer un oferiment de 70.000 lliures per la causa, aportació de la qual es feren dues parts: una sufragada per la ciutat de Barcelona, que pagaria 35.000 lliures, l'altra meitat seria aportada per les poblacions del Principat.⁷

En el mes d'abril de 1344, davant la manca de diners, el rei manava a les autoritats de Lleida que emetessin violaris per poder satisfer la quantitat que se'ls havia assignat a pagar, mentre que en el mes de juny requeria als gironins la quantitat de 10.000 lliures,⁸ d'aquelles 70.000 que havia de satisfer el Principat.

El fet de prometre graciosament al rei una determinada quantitat es convertia a la llarga en una obligació i una càrrega, de manera que la insistència reial posava en vertaderes angoixes financeres a les entitats que s'havien compromès a cedir-les. A més, el rei sempre argumentava la precarietat de la situació en que es trobava i esgrimia que el seu incompliment feia perillar el seu honor com a rei.

A punt de finalitzar la guerra, en el setge de La Roca, el rei escrivia als consellers i *prohoms* de Barcelona per agrair-los l'ajuda rebuda i els donava els darrers detalls de la contesa: els notificava que havia retut el castell de Ça Rocha, i que esperava que el dia següent ho faria "*la força pus alta de la Celòquia que té en Pagà de Mallorca*". I que Jaume de Mallorca s'havia refugiat a Tuïr i Millars, però que molts altres llocs del comtat pensaven retre les armes i rendir-se en breu espai de temps⁹.

A primers de juliol de 1343, el regne de València es va comprometre amb molts diners amb el rei Pere. El Consell de la ciutat de València autoritzà els Jurats a manllevar 2.000 lliures sobre el monedatge que s'havia de recaptar, per tal d'enviar aquella quantitat al rei¹⁰, per poder iniciar la campanya del Rosselló.

A mitjan mes d'octubre coneixem el subsidi o ajuda amb que s'havien compromeses algunes ciutats del País Valencià. La contribució total superava les 15.000 lliures¹¹, i es repartia d'aquesta manera:

Morella	66.000 sous	Burriana	13.000 sous
Morvedre	52.000 “	Alzira	40.000 “
Xàtiva	60.000 “	Cullera	8.000 “

⁷ ACA, Cancillería (Venditionum) 991, 31-32v.

G. ENSENYAT PUJOL: *La Reintegració* ..., II, doc. 165

⁸ ACA, Cancillería (Venditionum) 990, 178v.

G. ENSENYAT PUJOL: *La Reintegració* ..., II, doc. 188

⁹ ACA, Cancillería (Segilli Secreti) 1118, 165v.

G. ENSENYAT PUJOL: *La Reintegració* ..., II, doc. 204

¹⁰ AMV. Manual de Consells i Stabliments, A-4 206.

G. ENSENYAT PUJOL: *La Reintegració* ..., II, doc. 103

¹¹ ACA, Cancillería (Subsidiorum) 1502, 87v-89v.

G. ENSENYAT PUJOL: *La Reintegració* ..., II, doc. 30

Castalla	1.000 “	Penàguila	1.800 “
Madrona	2.000 “	Alpont	3.000 “
Ademuç	2.000 “	Castro Hobib	5.500 “

El rei, sempre necessitat de diners, estipulava el temps de pagament; la meitat a mitjans mes de gener, i l'altra a meitat mes de maig. I assignava a Pere de Caranyena com a recaptador de tot el numerari valencià.

En el mes de gener de 1344 el rei també comprometia a les aljames judaiques del País Valencià, i estipulava les terminis per satisfer-lo¹². A l'aljama de Xàtiva li assignava el pago de 7.000 sous; a la de Morvedre 15.000 sous; i als de Alzira 2.000 sous. El seu col·lector seria un tal Luppo de Sos, el qual satisfaria la meitat del numerari a mitjan maig i l'altra meitat a mitjan setembre. En total, la comunitat hebraica feia una aportació conjunta de 1.200 lliures.

En una data anterior, segurament dins l'any 1343, el regne de València oferí a Pere IV unes 25.000 lliures, quantitat que encara era arrastrada pel març de 1344¹³. Una vegada més, el rei utilitzava fórmules coercitives per accelerar el pagament, així manifestava que el retard suposava “*un gran dampnatge e minva de nostra corona...*” i “*si desijats la honor de nostra corona...*” haurien de manllevar-les al banquer *Bernat Johan*, canviador de València, o a *Bernat Comte*, un altre banquer.

Una vegada acabada la campanya, els Jurats valencians convocaren grans festes i cerimònies religioses per a celebrar la victòria¹⁴, en la qual s'havien compromès amb molts diners.

L'aportació aragonesa fou la més feble. El regne no tenia grans interessos amb l'annexió dels comtats pirenaics. A més, consideraven que era més una qüestió catalana i que per tant, tan sols contribuirien amb allò que els obligava com a súbdits feudals.

Pel desembre de 1343, el rei Pere aconseguia la promesa de que la població de Terol contribuiria amb un subsidi de 110.000 sous jaquesos (unes 5.500 lliures), a pagar amb aquest termes: 20.000 sous a mitjan mes de gener, 50.000 sous a mitjan abril, i altres 58.000 al mes de setembre¹⁵. Tot aquest diners seria entregat a *Michel de Álava*, col·lector.

Després d'alguns intents, cursats pel mes de gener de 1344, la ciutat de Saragossa refusà concedir l'ajuda demanada pel rei, amb motiu que la segona campanya del Rosselló, al·legant la immunitat de que gaudia la ciutat, però li atorgaren 1000 cafisos de blat, 1000 d'ordi i 1000 d'avena¹⁶, sense que aquella donació fos un precedent i vulnerés els privilegis i franqueses de la ciutat.

¹². ACA, Cancillería (Subsidiorum) 1502, 91-91v.
G. ENSENYAT PUJOL: *La Reintegració ...*, II, doc. 145.

¹³. ACA, Chancillería (Pecuniaie) 1306, 222.
G. ENSENYAT PUJOL: *La Reintegració ...*, II, doc. 159.

¹⁴. AMV, Manual de Consells i Stabliments A-4; 383 – 384.
G. ENSENYAT PUJOL: *La Reintegració ...*, II, 213.

¹⁵. ACA, Cancillería (Subsidiorum) 1502, 71-71v.;
G. ENSENYAT PUJOL: *La Reintegració ...*, II, doc. 144.

¹⁶. AMZ, Pergamins R, 101; G. ENSENYAT PUJOL: *La Reintegració ...*, II doc. 169.

Un altra tarannà va tenir la ciutat aragonesa de Calataiud, que va concedir-li un ajut de 110.000 sous jaquesos, per la campanya del Rosselló, pagadors la meitat en el mes abril i l'altra meitat per setembre de 1344¹⁷. Però pareix que la ciutat tenia sèries dificultats financeres. El recaptador de la quantitat assignada al rei, un tal Francisco Aznar, no va poder fer compliment de la primera entrega en el temps estipular, mancant-li 18.000 sous. Acusat de mal administrador “*par que per corrupció o per altra aral manera la dita quantitat romanga a pagar...*” les ordes reials varen ser contundents “*... pressats lo dit Francischo Aznar ... e pres e ben guardat lo menes a Barchinona ...*” i ficat a la presó en càstig de la seva deslleialtat.

L'aportació de les Illes Balears a la campanya del Rosselló

L'ajut prestat per les Illes a la campanya iniciada per Pere IV contra Jaume III en el Rosselló va ser important, i aquesta es concretà en tres modalitats diferents: la aportació humana va produir-se quan el rei demanà el pas de la majoria dels cavalls armats existents a les Illes, utilitzats sempre per a la defensa del territori; l'aportació econòmica amb la venda dels primers censals reials, integrats en el Reial Patrimoni, per satisfer unes 14.000 lliures que el rei necessitava per fer front a les despeses generades per la guerra; i l'ajut naval, que va concretar-se amb l'armament d'un nombre de naus per contrarestar l'amenaça que, des dels ports del sud de França, arribava a Mallorca quan s'assabentava que a Mònaco, Nissa i a Cotlliure s'equipaven naus per damnificar les illes.

Ja a mitjan setembre de 1343, durant la preparació de la primera campanya del Rosselló, el rei, des de Barcelona, trametia a les Illes una carta en la qual es relacionava un llistat d'homes d'armes en el que figuraven els noms de 92 cavalls armats que rebien assignació estipendiària de la Procuració Reial, i en la qual 38 anaven marcats amb una creu¹⁸. Amb aquella simple indicació el rei manava que tots aquells (cavalls i cavallers) passessin a Catalunya en ajut del rei a la campanya¹⁹.

Des de la conquesta de l'illa per Jaume I, el rei i la noblesa havien creat un cos armat, compostat d'uns 100 cavalls armats necessaris per a defensa de l'illa, els quals eren exempts *d'ost e cavalcada*, és a dir, no podien ser cridats per ajudar al rei a territoris continentals. Però per a Pere IV, malgrat haver jurat els Privilegis i Franqueses promulgats a les Illes, aquella clàusula no tenia el mateix sentit.

Mesos més tard, i degut a les necessitats de la campanya, el rei va fer una altra petició. A mitjan febrer de 1344 demanava al Governador del regne, Arnau d'Erill, que enviés tots els cavalls estipendiàris que hi hagués a Mallorca cap a Catalunya, i que sols en restessin deu²⁰, al·legant que la seva presència no eren necessària a l'illa.

La mateixa mesura afectava a les illes de Menorca i Eivissa. A finals d'octubre de 1343, el rei manava a Arnau d'Erill que manés al seu lloctinent, Gilabert de Corbera de Menorca, que trametés a Catalunya quatre dels 10 cavalls armats existents per a la defensa de l'illa. Però en el mes de març de l'any següent manava novament que a Menorca i

¹⁷ ACA, Cancillería (Venditorium) 990, 170 i Cancillería (Subsidiorum) 1502, 75v.
G. ENSENYAT PUJOL: *La Reintegració ...*, II, doc. 178 i 187.

¹⁸ ARM, LR 11, 25 – 25v; G. ENSENYAT PUJOL: *La Reintegració ...*, doc. 119

¹⁹ G. ENSENYAT PUJOL: “Caballos armados en la campaña del Rosellón”, a *XII Congrès d'Histoire de la Couronne d'Aragón*, Montpellier, 1985, 215-224.

²⁰ ARM, RP 26, 41.

Eivissa, aquesta darrera en mans de Miquel Martin d'Arbe, restessin quatre i dos cavalls armats respectivament²¹, i els demés els enviessin al Rosselló.

Evidentment les mesures preses pel rei deixaven indefenses les illes, no sols davant les possibles actuacions de Jaume III, sinó també davant les amenaces musulmanes nord-africanes, ja que l'acord de pau subscrit pel rei de Mallorca i els soldans de Granada i Marroc ja no tenia efecte. Encara que, cal tenir present que, l'amenaça musulmana benimerí havia quedat callada a la batalla del Salado (1340).

El sou pagat pels tresorers reials a aquests cavallers illencs en terres de Catalunya, el coneixem a través d'una sola notícia. Després de la campanya, el rei manava a Bernat d'Olzinelles, tresorer, que pagara la diferència que es devia a Bernat de Fenollet pels 91 dies que serví amb cinc cavalls armats, a vuit sous diari per cavall²². En total, durant tres mesos, el noble s'havia fet creditor de 3.640 sous barcelonesos (unes 182 lliures), dels quals ja n'havia cobrat una quantitat.

L'orde donada per Pere IV als procuradors mallorquins Bertran Roig i Bernat Ça Morera de la venda d'un nombre de censals que aquells rebien en la Procuració Reial no la sabem amb certesa. L'operació financera consistia en la venda 1.000 lliures censals que el monarca rebia, en concepte de senyor feudal, pagats pels habitants de la Ciutat i viles foranes, sobre els immobles que tenien, la majoria satisfets en diners, però que els més antics encara es pagaven en lliures de pebre, capons, gallines, cera, i blat (forment i ordi). Però segurament la quantitat era insuficient, raó per la qual el rei manà vendre altres mil lliures censals per finançar i continuar la campanya²³.

El motiu expressat pels dos tresorers alhora d'alienar-los era "*per la exequió de justícia que lo dit Senyor Rey féu de les terres de Rosellón e de Cerdanya...*", però la venda, que es feia a diverses persones, ho era sota una condició: "*que quant lo dit Senyor Rey vulla aquels reembre, quels puxa cobrar per aquel mateyx preu que foren venuts, ço és, lo morabatí que és dins Ciutat, a raó de VI lliures, comptat florí a raó de XXV sous de longa moneda, e lo morabatí que és fora, a raó de V lliures de la dita moneda, e quascuna quartera de forment, a raó de VII lliures de la dita moneda, e cascuna quartera d'ordi a raó de III lliures de la dita moneda, ço és les C quarteres que comprà en Francesch de Perella sobre lo delme dels blats de la Ciutat e del Pla, les romanents XXV quarteres d'ordi foren venudes a raó de III lliures V sous per quartera. Item foren venuds al dit Francesch de Perella del dit forment X quarteres en alou franch, a raó de XIII lliures XV sous de la dita moneda per quartera, les quals se prenen a Porreres. Item fo venut I morabatí sensal en alou franch dels dits morabatins censals, ço és an Berenguer Vivot, ciutadà, per preu de C XX lliures*".²⁴

La documentació ens proporciona les quantitats dels censals venuts a la Ciutat i a cadascuna de les parròquies, el valor de les quals va ser aquest:

²¹ ARM, RP 11, 61v-62 i ARM RP 26, 43.

²² ARM, RP 27, 93

²³ ARM, RP 26, 47v

²⁴ ARM, RP 3142, 16

Població	Censals venuts	Valor en lliures
Ciutat	En diners, 674 ½ lliures de pebre 4 ½ parells de capons 25 parells de gallines 29 ½ lliures de cera 338 quintars 39 lliures de farina censal 105 quarteres 3 barcelles censals de forment 27 quarteres 3 barcelles censals d'ordi	605 lb. 1 s. 9d. 169 lb. 4 s.
Valldemossa (1)	<i>Dret del molí d'en Alcover</i> <i>La mena de la almagena</i> <i>Lo censal de Valldemossa, ab VII pareys de galines ... e ab XIII lliures de cens que foren d'en Thomàs de Quintana</i> <i>Lo censal de Lucalcari, que fo de la partida d'en Guilabert de Cruïlles</i>	2 lb. 2 lb. 10 s. 32 lb. 1 s. 1 d. 5 lb. 3 s.

(1) *Los dits censals de Valldemossa foren venuts pertida per la exeució del Rosellon e lo remanent dels dits censals foren donats per lo Senyor Rey an Bertran Royg e als seus per tots temps.*²⁵

Sóller	<i>Lo censal de Sólyer e de Biniaratg per tot en suma II lb. de pebre; I ½ lb de cera; II pereyls de galines</i>	147 lb. 17 s. 9 d.
Bunyola	Lo censal de Bunyola, so és en diners Item galines 31 galina e miga Item capons pereys (blac) Axí matex foren venudes XLVIII quarteres II barc. de forment e XXXVI quarteres d'ordi.	90 lb. 4 s. 3 m ^a
Sta. M ^a des Camí	Lo censal en diners Item pebre lliures 19 ½ Item galines pereys 9 ½ a raó de 1 sou 6 dines	128 lb. 14 s. 4 d. 4 lb. 17 s. 6 d. 14 s. 4 d.
Alaró	<i>Lo censal de Aleró en dines fo venut ...</i> <i>Cera I lliura</i> <i>Item forment L VIII quarteres</i>	29 lb. 11 s. 1 d.
Inca	<i>Lo dit censal fo venut a diverses persones (2)</i> <i>L'altra pertida fo donada per lo Senyor Rey an Bertran Royg e als seus per tots temps</i>	

(2) *La quantitat no hi figura, però en l'any 1341 la quantitat del censal era de 151 lb. 8 s. 8 d. malla.*

Huyalfàs	<i>Lo censal de Huyalfàs en diners; Item aquel de la Maryals en dines; Item aquel de Gayeta en dines</i> <i>Item de forment II quarteres</i>	37 lb. 7 s. 6 d.
Escorca (3)	<i>Les rendes totes d'Escorcha se veneren justades axí blats, com vi, com ortalissa, como oli, com totes altres coses e ab (blanc) lliures que si prenen de cens, e ab (blanc) lliures ques prenen de cens en la Vayl de Sóler, per en Bernat de Santa Eugènia e ab cent sous que fa de cens la dona Sibilia de Rius per la Calobra per tot</i>	2 lb.

(3) *La quantitat és una imprecisió evident. En altre documentació l'import del censal era de 100 sous.*

²⁵ ARM, RP 3142, 19

Alcúdia (4)	<i>Lo censal</i> <i>Item de forment XXXX II quarteres III barcelles</i> <i>Item d'ordi XXVII quarteres III barcelles</i> <i>Item lo censal de l'Albufera</i>	206 lb. 11 s. 4 125 lb.
-------------	---	--------------------------------

(4) *Lo dit censal de la Albufera fo graciosamente dona tan Bertran Royg e a sos hereus, ab les CCC lliures sensals de Barchalona que li asignà sobre certs sensals de la ylla de Malorques.*²⁶

Sineu i Sant Joan de Sineu e de Manreza	<i>Lo censal de Sineu e de Manreza en diners</i> (5)	93 lb. 12 s. 2 d.
---	--	-------------------

(5) *Del dit censal foren venudes a diverses persones per la exequió de Rosellon a dolentat del Senyor Rey LX III lb. XI s. sensals.*

Petra	<i>Lo censal de Petra en dines</i> (6)	25 lb. 8 s.
	<i>Item per la tascha que fan los hereus d'en Nicholau de Sent Just</i> (7) <i>Item de forment X quarteres</i>	30 lb.

(6) Va ser venut a Francesc Botar (7) Va ser venut An Jovals.

Artà (8)	<i>Ês lo censal de Arthà en diners</i> <i>Lo cens de la deveza de Farug</i>	10 lb. 15 s. 53 lb. 10 s.
----------	--	------------------------------

(8) *Dels dits sensals foren venuts en M CCC XLIII ... ab los altres sensals 36 lliures.*

Manacor	<i>Primerament és lo censal qui fo de Na Blanca de Moncada</i> <i>Item fan los prohoms per la tascha que solien fer alsunces vinyes</i> <i>Item altre sens</i>	11 lb. 24 lb. 2 lb. 9 s.
Felanitx	<i>Ês lo cens de Falanig en dines</i> <i>ab les II lb. V s. VI que fa N'Oset Ses Cudines</i>	7 lb. 5 s. 6 d.
Santanyí (9)	<i>Ês lo censal de Sentayhin en diners</i>	12 lb. 9 s.

(9) *Lo dit censal fo venut an P. Ça Vila ...*²⁷

Campos	<i>Es lo censal de Campos entorn</i> <i>Item en forment que fa n'Estany Tarragó XX qes.</i> <i>Item en ordi XII quarteres.</i>	2 lb. 4 s.
Porreres	<i>Lo censal de Porreres en dines</i> <i>Item en forment CX quarteres V barc. IIII al.</i>	20 lb. 6 s.
Montuïri i Catellitx (10)	<i>Ês lo censal de Montuïri e de Castelig ab alsuncs logers</i>	169 lb. 9 s. 3 d.

(10) *Del dit censal varen ser venuts 106 lb. 16 s. 1 d.*

Llucmajor	<i>Ês lo censal de Lucmajor en dines</i>	72 lb. 17 s.
-----------	--	--------------

Segons els càlculs fets pels procuradors de la suma de totes les rendes, i aplicats els descomptes pertanyents al procurador Bertran Roig, així com els censals romanents, es

²⁶ ARM, RP 3142, 48v-49

²⁷ ARM, RP 3142, 69

veneren un total de 1.543 llibres 7 sous 8 diners censal, més 241 quarteres de blat i 125 quarteres 1 barcella 4 *almuts* censals.

A mitjan mes d'abril de 1344, a punt d'iniciar-se la segona etapa de la segona campanya, Pere IV demanava amb urgència els diners obtinguts pels tresorerers mallorquins mitjançant la venda dels censals reials, però també demanava les quantitats obtingudes de la venda dels béns confiscats als partidaris del rei destronat.²⁸ Per accelerar l'entrega pecuniària, enviava a Mallorca dues galeres el 15 d'abril, amb l'ordre de retornar al Principat abans del 25 del mateix mes per poder pagar les tropes. Però la quantitat rebuda no va ser la que el rei esperava. Pensava obtenir unes 14.000 lliures, però tan sols li van arribar 11.396 florins, que eren 7.500 lliures. Per aquesta raó, i amb un to amenaçant, manava a final de mes, als seus procuradors, que acceleressin les vendes, i en el cas de no arribar a les 14.000 lliures que fessin emprèstits fins a completar l'esdentada quantitat.²⁹

Les peticions pecuniàries de les quantitats degudes, per a completar les 14.000 lliures, es repeteixen amb certa intensitat. També demanava les quantitats que alguns rics mercaders havien promès a la corona³⁰.

Una vegada satisfeta la primera entrega, el rei manava (11 de maig de 1344) que els tresorerers venguessin censals per valor de altres 15.000 lliures a cavallers, eclesiàstics, mercaders i a altres persones del regne, de manera que la venda feta pogués ser recuperable en el decurs dels primers 10 anys.³¹ És evident que la mesura, presa en un cas excepcional, anava contra la Primera Carta de Franquesa del regne (1 de març de 1230), la qual prohibia a tothom alienar i vendre propietats a cavallers i eclesiàstics.

La pressió exercida pel rei sobre els tresorerers per aconseguir diners de la manera que fos, arriba a l'extrem de manifestar-los que d'ells depèn l'èxit de la campanya, i és més expressiu quan diu “... *tota la present exequció va en haver la dita moneda, en axí que porets dir que entre vós* (Bernat Sa Morera) *e el dit Bertran* (Roig) *nos haurets dat Rosselló*”.³²

L'arribada a Mallorca de dues naus, en la qual anava *Andriol d'Alexandria* per rebre les quantitats recaptades, va accelerar l'entrega del numerari promès, però les necessitats eren premiant. En el mes de juny, Pere IV demanava un préstec de 500 florins als col·lectors de la lleuda mallorquina (Pere Andreu i Miquel Noves), els quals eren els encarregats de rebre els ingressos del impost.³³ La quantitat, juntament amb altres, seria entregada a Pere de Muntanyó (o *Moncahyo*), per finançar la campanya del Rosselló.

Una vegada finalitzada la guerra (15 de juliol de 1344) el rei donava ordre de amortitzar o redimir alguns censos i rèdits venuts per la campanya³⁴, però noves peticions dineràries degueren dificultar l'operació. En el mes de gener de 1345, des de Perpinyà, demanava als procuradors les 3.000 lliures que li havien promès,³⁵ i manava pagar altres

²⁸ ARM, LR 11, 74v-75v.

²⁹ ARM, LR 11, 80 – 80v.

³⁰ G. ENSENYAT PUJOL: “Algunos préstamos otorgados a Pedro el Ceremonioso tras la anexión de Mallorca”, a *Mayurqa*, 21, Palma de Mallorca, 1985-1987, 121 – 131.

³¹ ARM, RP 26, 62v.

G. ENSENYAT PUJOL: *La Reintegració ...*, II, doc. 177

³² ARM, LR 11, 86v-87v

³³ ARM, RP 26, 66

³⁴ ARM, RP 26, 94

³⁵ ARM, RP 26, 112

3.000 florins d'or que va prendre de préstec a la localitat de Perpinyà, més els 210 florins d'escreix (interès), que consignà sobre les regnes de Mallorca³⁶, amb motiu del viatge que va fer al sant Pare, en el qual l'acompanyaven unes 50 persones a cavall.³⁷

Com el rei sabia les dificultats financeres per les que passava el regne i ell mateix, manava que el préstec es pagués en numerari, o que es manllevessin els diners amb certa cautela, afegint a continuació que “... *e per res no és mester que là* (a la Cort de Roma) *sàpien tota nostra pobrea*”.

En quan a l'equipament de naus, durant la treva oberta entre la primera i la segona campanya del Rosselló, Pere IV manà a Mallorca l'armament de 2 galeres per fer front a les accions corsàries de Jaume III, i altres dues per si fossin necessàries, en la construcció de les quals es va procedir amb la fórmula coneguda del pariatge³⁸ (concordia subscripta el 1316 entre la Ciutat i el rei Sanxo I de Mallorca), per la qual les despeses es repartirien meitat i meitat entre els Jurats de la Ciutat i el rei.

Un balanç econòmic de les despeses fetes per les Illes per donar suport econòmic a Pere IV en la campanya del Rosselló demostra que aquelles van aportar uns 80 cavalls armats, unes 30.000 lliures en la venda censals, més uns préstecs que sumaren altres 5.000 lliures, més 5 galeres per la via del pariatge.

És evident que aquesta aportació col·loca a Mallorca en un lloc principal. Era la primera gran aportació financera de les Illes a la política imperialista catalana de Pere IV, que suposaria una expansió política i comercial mediterrània a un preu massa alt. Però a la vegada, aquestes aportacions dineràries, fetes en detriment del Patrimoni Reial, i que difícilment serien recuperables³⁹, suposarien una minva important de les rendes illenques, que a la llarga serien insuficients per a mantenir tot el luxe i l'esplendor assolit durant els anys anterior regits pels reis de la Casa de Mallorca. Les Illes, mancades de diners per fer front a les despeses necessàries en les inversions d'obres i les reparacions necessàries que anualment es feien en els palaus, castells, cellers, forns etc. acusarien la minva de les inversions, i el seu patrimoni se'n ressentiria. No pot dir-se que l'iniciï del regnat de Pere IV, que suposava un canvi de dinastia, fos un començament massa avantatjós pel regne de Mallorca.

³⁶ ARM, RP 26, fol. 128

³⁷ ARM, RP 26, fol. 129

³⁸ ARM, LR 11, fol. 80v.

³⁹ Hi ha referència en els llibres de la Tresoreria reial de la devolució de les quantitats obtingudes del bisbe de Mallorca i Bernat de Fontanelles i altres mercaders mallorquins. ARM, RP 26, 72 i 127v.

Un artesà del gremi dels treballadors de la pedra al servei de la ciutat¹

ANTÒNIA JUAN VICENS

RESUMEN

El “mestre de les obres de la ciutat” era un títol de funcionari municipal nombrado por la “Universitat” para portar a buen término toda una serie de tareas encargadas a sus expensas entre las que era esencial el cuidado de las infraestructuras urbanas, en especial aquellas que estaban bajo su exclusiva administración. En el artículo se pretende dar a conocer esta figura desde el punto de vista profesional: que artesanos podían ejercer el cargo, el tiempo destinado a su desarrollo, el sueldo que recibía, las funciones que desarrollaba, etc. También se procurará contextualizar su función mediante la comparación con otros cargos semejantes como, por ejemplo el maestro de las obras de la catedral.

Palabras clave: Ciudad medieval, maestro de obras, yesero, lapiscida, infraestructuras urbanas.

ABSTRACT

The master builder of the city was a sort of a functionary appointed by the Universitat to carry out several works ordered by the mentioned organism. One of these tasks was, for example, the up keeping of the urban infrastructures, specially those ones which were under its responsibility. This article deals with the figure of the master builder from a professional point of view: those craftsmen who were able to hold the already mentioned position, for how long, what their annual salary was, their activities, et cetera. Finally, comparisons with other similar job assignments -as the master mason of the cathedral- will permit to place this figure in a context as well.

Key words: Medieval town, master builder, plasterer, lapiscida, urban infrastructures.

Introducció

L'objecte d'aquest treball és analitzar la figura del “mestre de les obres de la ciutat”. Una figura poc coneguda perquè no ha atret l'interès dels investigadors en la seva justa mesura. La historiografia ha centrat l'atenció sobre el mestre de les obres reials o el mestre de les obres de les catedrals, és a dir, els personatges que es trobaven sota els patrocinis reial i eclesiàstic, respectivament, obviant aquell que es trobava en l'òrbita del que avui dia en diríem municipal.

És cert que el càrrec de “mestre de les obres de la ciutat” no estava revestit de la importància dels altres dos, ni participava en obres de tanta rellevància. No obstant això, ocupava un lloc de treball públic i, com a tal, havia de ser una persona vàlida i reputada que gaudís d'un cert prestigi dins del gremi i de la mateixa ciutat.

Els objectius que aquí es pretenen assolir consisteixen de donar a conèixer aquesta figura des del punt de vista laboral: saber qui era i què representava, quins eren els professionals que el podien exercir, les funcions que desenvolupava, el sou que rebia, el temps que ocupava el càrrec, el prestigi que tenien dins el si de la ciutat, esbrinar si compaginaven aquesta tasca amb altres activitats relacionades amb el mateix ofici i comparar-lo amb altres càrrecs d'importància, com per exemple el del mestre de les obres de la seu, per tal de no estudiar-lo de forma aïllada i poder comprendre millor la figura en si.

¹ Aquest treball ha estat possible gràcies a la concessió d'una beca predoctoral de la Conselleria d'Economia, Hisenda i Innovació del Govern de les Illes Balears.

Els límits cronològics que ens hem fixat comprenen des de finals del segle XIV als primers vint anys del segle XVI.

Les fonts utilitzades consistiran, sobretot, en els llibres d'Extraordinaris d'Universitat² compresos entre els anys de 1397 fins a 1521. És en ells on es troben la majoria de documents que ofereixen dades relatives al mestre i a les funcions que desenvolupava. Tot i això, també s'han consultat sèries que, a primer cop d'ull, podien proporcionar informació al respecte³ i d'altres, com per exemple els llibres de fàbrica de la Seu i alguns pertanyents a la sèrie de Reial Patrimoni, que també han aportat notícies de caire professional tot i no estar relacionades de forma directa amb les tasques dutes a terme en qualitat de mestre d'obres de la ciutat.

Qui era el Mestre de les obres de la ciutat?

A grans trets, el mestre de les obres de la Ciutat era una figura de caràcter públic, contractada per la Universitat durant un temps determinat per dur a terme tota una sèrie de tasques relacionades amb la supervisió i manteniment de les infraestructures urbanes municipals.

Podia rebre diverses denominacions: “obrer de la vila”,⁴ “mestre de la Ciutat”, “guixer de la Ciutat”⁵ (o de la Universitat),⁶ en ocasions “mestre de l'aigua de la Ciutat i mestre de les obres menudes de la Universitat”⁷... Però la més comuna i habitual era la de “mestre de les obres de la Ciutat”.⁸ Solia ser un picapedrer (*lapiscida*), un mestre de cases (*magister domorum*) o un guixer (*guixerius*). No s'ha trobat cap menció d'un escultor (*ymaginarius*), però això no és cap garantia que assegurí que els escultors no exercien el càrrec perquè, com se sap, a l'edat mitjana, gran part dels treballadors de la pedra podien participar en obres arquitectòniques, escultòriques i d'enginyeria. Al respecte, es té constància d'un mestre de les obres de la ciutat -a qui se'l denomina amb l'apel·latiu de *picapedrer*- que dintre la seva producció artística es contempla un treball de caire escultòric. És el cas de Baptista Garau a qui els jurats anomenaren com a tal el 1521⁹ i a qui dos anys abans li havien encarregat la construcció d'una font a la placeta de Santa Creu,¹⁰ treball que implicava dur a terme una tasca escultòrica, per molt senzilla que aquesta fos. De totes formes, encara que existís algun exemple, no devia ser habitual que un escultor exercís aquest càrrec. Els escultors eren artesans que posseïen, dintre del gremi dels treballadors de la pedra, un grau més elevat d'especialització que no requeria pas el càrrec de mestre d'obres de la ciutat a qui li era suficient conèixer l'ofici de la construcció.

² La sèrie d'Extraordinaris d'Universitat es custodia a l'Arxiu del Regne de Mallorca i en ella “es recullen les actuacions i decisions sobre els assumptes que els jurats resolien directament o per comissió” (Ricard URGELL HERNÁNDEZ: *Arxiu del Regne de Mallorca. Guia/Guia*, Palma, 2000, 40).

³ S'han consultat diversos llibres de la sèrie Extracció d'oficis però no s'ha trobat cap notícia referent a la present figura.

⁴ ARM, EU 19, 74v (Document cedit per Maria Barceló Crespí).

⁵ ARM, EU 7, 177v-179.

⁶ ARM, EU 10, 209-210.

⁷ ARM, EU 27, 235v.

⁸ ARM, EU 7, 47v; ARM, EU 14, 107v; ARM, EU 18, 239v, i d'altres.

⁹ ARM, EU 29, 393.

¹⁰ ARM, EU 29, 122-122v. Document publicat per Maria BARCELÓ CRESPI: “Nous documents sobre l'art de la construcció. II”, *BSAL*, 63, Palma, 2007, 209-226, doc. XX.

Que aparegui anomenat en certs documents com “mestre de les obres menudes” ja indica, en certa mesura, el caire de què estava revestit la tasca que desenvolupava. És a dir, no se li encarregaven obres de gran magnitud com puguin ser la construcció d'edificis, de ponts o la reparació de murades.¹¹ El seu radi d'acció era més limitat, no perquè es tractàs, per força, d'un professional manco qualificat sinó perquè el fet de dependre de la Universitat li obligava a estar a la seva disposició per tal d'acudir allà on aquesta el requerís, motiu pel qual no podia engrescar-se en un projecte llarg i que li ocupàs molt de temps. Això no obstant, hi havia excepcions com la de Bernat Marsà que, en qualitat de mestre de les obres de la Ciutat, va participar en una obra d'envergadura com fou una de les campanyes empreses per reparar les murades.¹² Però s'ha de puntualitzar que casos com el seu eren poc habituals.

La primera notícia que ofereixen els Extraordinaris d'Universitat sobre la figura objecte d'estudi, data del 3 de novembre de 1397 i gràcies a ella se sap que en origen hi havia dos mestres, un era guixer de professió i l'altre picapedrer,¹³ i sembla obvi que cadascun devia desenvolupar tasques individualitzades. Amb el temps es van reduir a un únic individu que o bé era guixer o bé picapedrer i, en alguns casos, reunia els dos oficis.¹⁴

Funcions

Les funcions¹⁵ que tenia assignades consistien sobretot a revisar, supervisar i reparar si fos necessari, els edificis públics pertanyents a la Universitat i d'assegurar-se que els canals i les fonts per on discorria l'aigua que proveïa la ciutat es trobassin en bones condicions.¹⁶ Aquest és, sens dubte, un dels punts en què més s'incideix en els capítols que estipulen les funcions del mestre. L'aigua sempre ha estat un dels béns més preuats de qualsevol civilització, en especial a les regions geogràfiques on no sobrava. Mallorca pertany a aquest grup. El nucli urbà de Ciutat era el més poblat de tota l'illa i els governants havien d'assegurar-ne el subministrament, motiu pel qual era tan important que els canals de distribució i les fonts estiguessin en bon estat per tal de ser operatives.

Una altra tasca de la qual s'encarregava era la supervisió dels molins de la ciutat, en especial els dels particulars, per garantir que complissin els requisits exigits per llei quant a temes estructurals.¹⁷

¹¹ Al respecte veure: Maria BARCELÓ CRESPI: “*Per lo pont d’Inca novament fahedor. Ruina y reconstrucción de un puente mallorquín (1465)*”, *Anuario de Estudios Medievales*, 23, Barcelona, 1993, 45-56.

Maria BARCELÓ CRESPI: “Adobs en la Murada de la Ciutat de Mallorca (1450-1500)”, *BSAL*, 45, Palma, 1989, 155-163.

¹² A Bernat Marsà se l'anomena mestre de les obres de la ciutat el 14 de desembre de 1472 (ARM, EU 15, 17) i el 29 de gener de 1473 contracte amb els jurats fer, juntament amb el picapedrer Pere Cifre, un peu en el mur entre la porta de Sant Antoni i la del Temple. ARM, EU 15, 29. Document referenciat per BARCELÓ CRESPI: “Adobs en la Murada...”, 162, nota 34.

¹³ ARM, EU 1, 32.

¹⁴ De nou l'exemple de Bernat Marsà: *Provisió del ofici del mestre de les obres de la present Ciutat feta per los honorables Jurats a en Bernat Marsà, picapedrer e guixer*. ARM, EU-15, 17.

¹⁵ Vegeu l'apèndix documental.

¹⁶ De vegades la reparació de la síquia de l'aigua s'encarregava a treballadors de la pedra que no eren el mestre de les obres de la ciutat: Maria BARCELÓ CRESPI: “La síquia de l'aigua de la ciutat (S. XV)”, *Mayurqa*, 24, 1997-1998, 35-42.

¹⁷ ARM, EU 13, 12-12v.

També se l'esmenta en alguns documents en què els jurats fan una concessió d'aigua. No apareix en tots, però en alguns és l'encarregat de fer la pica i la canonada de conducció.¹⁸ Els documents de concessió d'aigua apareixen amb molta assiduitat en els Extraordinaris d'Universitat perquè eren els jurats els encarregats de confirmar aquestes donacions que sovint eren gràcies reials. Consistien en atorgar, durant un temps determinat, una certa quantitat d'aigua pública per a l'ús particular a partir d'una obertura en la paret de la sèquia. El més habitual era el *canó*. Aquestes obertures consistien en forats circulars d'un determinat diàmetre fets al mur de la dita sèquia en la quals s'incrustava un cilindre que enviava l'aigua a una pica.¹⁹

També el mestre de les obres de la ciutat apareix relacionat amb el tema de l'aprofitament de l'aigua de la sèquia per un particular. Així, Joan March, *lapiscida*, per la quantitat de 10 sous anuals, es compromet a tenir adobat i en condicions el trast de la sèquia de l'aigua que va fins l'hort que tenia fora murs el draper Rafel Carbonell, situat entre la porta Pintada i la de sant Antoni de Pàdua. És interessant assenyalar que el dit Rafel demana que, d'aquí en endavant, l'adob d'aquest trast es faci extensible a la resta de tasques que s'especifiquen en els capítols del mestre de les obres de la Ciutat.²⁰ L'acord va tenir lloc l'1 de febrer de 1470 i la ratificació del mateix la trobam un any després, el 6 de febrer de 1471, en un document en què Joan Company, nou mestre electe, reconeix haver rebut 50 sous -de forma anticipada i que es corresponien als 10 sous anuals acordats- de mans del particular Rafel Carbonell, pel manteniment durant cinc anys del trast de sèquia que de la Ciutat arribava fins al seu hort.²¹ Això indica que, malgrat el mestre de les obres de la ciutat exercís un càrrec públic sota el control de la Universitat, quan es tractava d'obres que estaven relacionades, encara que fos de manera indirecta, amb infraestructures urbanes a cura de la mateixa, podia treballar per a un particular, sempre que fos la persona interessada qui corregués amb les despeses ocasionades.

De la mateixa manera, per indicació dels jurats, estaven obligats a empedrar un nombre determinat de canes anuals que podia variar segons les necessitats de cada moment (seixanta, cinquanta, vint, etc.). Els propietaris de les cases amb què confrontava el nou empedrat dels carrers estaven obligats a abonar una part dels costos perquè, encara que no ho haguessin sol·licitat, es veurién beneficiats per la mesura. Només es coneix un cas en què el mestre de les obres de la ciutat està disposat a córrer ell mateix amb aquesta despesa.²² Però ho va fer per motius personals. Es tracta de Gabriel Pons qui ja havia ostentat el càrrec un cop i estava interessat en repetir; per això ofereix als jurats uns serveis afegits als que ja estaven estipulats en els capítols per tal d'inclinar la balança a favor seu.

Condicions laborals

Pel que fa a les condicions laborals, podria semblar que aquestes no eren gaire profitoses atès que era el propi mestre l'encarregat de posar *a cost e massió sua*²³ tot el

¹⁸ A tall d'exemple: ARM, EU 13, 119v-120 i ARM, EU 14, 82-82v. Al registre ARM, EU 13, f. 15 es diu clarament que Joan March, mestre obres de la ciutat, va fer el forat pel profit de l'aigua d'un particular.

¹⁹ Maria BARCELÓ CRESPI; Guillem ROSSELLÓ BORDOY: *La ciudad de Mallorca. La vida cotidiana en una ciudad mediterránea medieval*, Palma, 2006, 416-417.

²⁰ ARM, EU 14, 51v.

²¹ ARM, EU 14, 51v-52.

²² ARM, EU 7, 178v.

²³ ARM, EU 7, 178 i ARM, EU 10, 210, per exemple.

material i tot el pertret necessari (teules, guix, eines, etc.) per portar endavant les obres que estava obligat a fer, però aquest fet no resulta estrany ja que era una pràctica habitual en el treball de la construcció. Els contractes es regien per les clàusules que s'hi estipulaven les quals podien variar en funció del que acordassin la part contractant i la contractada, però es donen no pocs exemples en què aquesta darrera es veia obligada d'aportar tot el que es requeria per realitzar l'obra²⁴ mentre que el promotor tan sols pagava la quantitat pactada. Ara bé, s'ha de tenir en compte que gairebé sempre el cost del material i el d'altres despeses quedava inclòs dintre del preu final.

Els pocs treballadors de la pedra que tenien aquest handicap resolt eren el mestre major de la seu, a qui el capítol el proveïa de tot el que necessitava per treballar, i el mestre de les obres reials, a qui també pagaven el material. No feia el mateix la Universitat. Aquesta sempre anava curta de diners i obligar al seu mestre d'abastir-se de tot allò que li era necessari per desenvolupar la tasca per la qual l'havien nomenat, constituïa una forma d'estalviar tan vàlida com qualsevol altra.

Es té constància d'una obra que va encarregar el 28 de setembre de 1465 la mateixa Universitat al picapedrer Joan March en què ella es comprometia a subministrar tota la pedra per dur-la a terme. L'obra consistia en la pavimentació i construcció d'un altar a la capella de l'Àngel²⁵ de la seu. Però en aquells moments Joan March no era el mestre de les obres de la ciutat o, al manco, no se'l denominava com a tal en el document en qüestió.²⁶ Per tant es podria concloure que el més habitual no era que la Universitat abastís de material al seus mestres, ans al contrari, s'aprofitava del que estipulaven els capítols firmats per no haver-ho de fer.

Sou

Com a càrrec públic tenia assignat un sou anual, de la mateixa manera que el tenien el mestre de les obres de la seu i el de les obres reials amb la diferència que el de la seu també cobrava per cada dia treballat i al del rei se'l remunerava per cada treball realitzat. Pel que fa a les quantitats, els documents no són concloents. Així com sabem que es retribuïa al mestre major de la seu amb 20 lliures anuals pel seu mestratge, quantitat que no variava,²⁷ no es pot dir el mateix del mestre de les obres de la ciutat. Pareix ésser que cobrava 50 lliures anuals en qualitat de pensió, sou o salari, és el cas de Gabriel Pons,²⁸ i que en ocasions el pagament es realitzava cada quatre mesos, com n'és un exemple Bernat Sala.²⁹ Però també hi ha documentats alguns mestres, com Macià Nonell i Baptista Garau,

²⁴ Vegeu a mode d'exemples: Maria BARCELÓ CRESPI: "Nous documents sobre l'art de la construcció", *BSAL*, 59, Palma, 2003, 221-247, doc. VIII, X i Gabriel LLOMPART: "Maestros albañiles y escultores en el Medievo mallorquín", *BSAL*, 49, Palma, 1993, 249-272, doc. III, XXI.

²⁵ La capella de l'Àngel Custodi (actual capella del Cor de Jesús, la segona del costat de l'Epístola després del Portal del Mirador), era patrocini de la Universitat.

²⁶ La primera notícia que tenim d'ell ocupant el càrrec és d'un any posterior. ARM, EU 13, 15.

²⁷ Fins l'any 1493-94 el mestre major de la seu cobrava aquestes 20 lliures anuals; posteriorment es van veure reduïdes a 10.

Respecte al mestre de les obres del rei, només s'ha localitzat un document en què s'especifica el salari de tot un any, aquest data de quan Joan Sagrera ostentava el càrrec; va cobrar 6 lliures. ARM, RP 3628, 13). Comparant-lo amb el altres dos sembla una quantitat molt minsa, però tingui's en compte que a part cobrava per cada tasca realitzada.

²⁸ ARM, EU 7, 177v.

²⁹ ARM, EU 10, 210.

que només cobraven 10 lliures.³⁰ Un altre problema per arribar a esbrinar amb exactitud amb què se'l retribuïa és que sovint ni tan sols s'especifica una quantitat, es limiten a dir que cobrarà el salari acostumat³¹ donant-lo per sobreentès.

Es poc probable que unes desigualtats tan extremes de salari entre els mestres es degués al grau d'especialització de cadascun, perquè els treballs que realitzaven sempre solien ser per l'estil. Per tant, la Universitat no tenia la necessitat de recórrer a un professional que li cobràs per quintuplicat el mateix servei pel qual un altre estava disposat a cobrar molt maco. Resulta difícil, doncs, treure conclusions sobre aquest punt. Es podria argumentar que tal vegada fos conseqüència d'una reducció d'obligacions o que rebessin un tipus de compensació diferent de l'econòmica, però això només són hipòtesis que no permeten sostenir de forma fiable una asseveració perquè la documentació no ofereix cap pista al respecte.

Posem per cas que cobràs la xifra de 50 lliures anuals (1000 sous). El mestre de les obres de la seu, un dels professionals més reputats dins el gremi del treball de la pedra (que fos un dels més reputats no vol dir que fos el que més cobràs de tots ells), al cap de l'any havia cobrat la suma aproximada, comptant les 20 lliures que rebia cada any pel seu mestratge i fent una mitjana de feina de 276 dies a 6 sous el jornal, cobrava al cap de l'any al voltant de 1676 sous que vénen a ser 83 lliures. Tenint en compte això, no és cap demèrit cobrar-ne 50 anuals. El problema rau en haver de restar un determinada quantitat per la compra del pertret. Un altre desavantatge que sofria el mestre de les obres de la ciutat era que no cobrava per dia treballat, al manco, no queda reflectit als documents. No obstant això, s'ha de reconèixer que les seves condicions laborals eren més estables que les de la resta del gremi perquè tenia garantit un sou anual a diferència d'altres *lapiscidae*, mestres de cases i guixers que treballaven pel seu compte. Ara bé, a favor d'aquests darrers s'ha de reconèixer que de vegades cobraven una quantitat superior a la suma de 50 lliures amb una única obra.³²

Eren 50 lliures una quantitat decent per poder viure durant tot un any? Comparant-ho amb el mestre major de la seu que en cobrava la mitjana de 83 i que es suposa era un dels professionals més reputats que intervenia en l'obra de més rellevància, no tan sols de la ciutat sinó de l'illa, podríem dir que sí. Però a diferència d'aquest darrer, que es veia obligat a treballar durant tot l'any a la fàbrica,³³ no seria res estrany que el mestre de les obres de ciutat realitzàs de tant en tant algun treball d'escassa rellevància per a particulars que no li

³⁰ ARM, EU 29, 393. En un altre document, ARM, EU 20, 413, el mateix Macià Nonell en qualitat de mestre de les obres de la Ciutat, gaudia d'un sou anual inferior: 5 lliures anuals. En el mateix document s'especifica que el seu antecessor, el difunt Bernadí Isern, cobrava el mateix.

³¹ ARM, EU 7, 47v.

³² Per posar un exemple, Cristòfol Vilasclar per la construcció d'un pont en va cobrar 60. Gabriel LLOMPART: "Sagrèriana Mínoa", *BSAL*, 39, Palma, 1983, 407-434, doc. 6. Les quantitats variaven en funció del tipus d'obra per executar i el prestigi del professional a qui s'encarregaven.

³³ Hi ha algunes excepcions com la de Guillem Sagrera però, pel que en sabem avui dia, en general el mestre major de l'obra de la Seu, durant el seu mestratge, no es troba documentat realitzant cap altra activitat. Els llibres de fàbrica comptabilitzen els dies treballats i si en certa ocasió el mestre major o algun dels altres mestres o oficials sota les seves ordres no anaven a treballar per una o altra raó -entre elles la d'intervenir en una obra diferent-, quedava reflectit a la documentació perquè aquell dia se li descomptava el jornal. Per tant, es pot afirmar de forma prou contundent que durant l'activitat en qualitat de mestre major de la seu el *lapiscida* que ocupava el càrrec hi tenia dedicació exclusiva.

impedís executar les tasques a les que estava obligat amb la Universitat mitjançant contracte i que a la vegada li permetés treure's un sobresou, més en els casos en què, suposadament, només cobrava 10 lliures anuals.

Els treballadors de la pedra no eren professionals amb gaire prestigi social ni posseïen un elevat nivell econòmic. És clar que hi havia excepcions i que determinades personalitats havien assolit un gran renom durant l'exercici de l'ofici, però si ho confrontam amb altres gremis com el dels paraires, el més potent de la ciutat,³⁴ es veurà que eren artesans que vivien de forma modesta, sense elevats estipendis i a l'economia familiar dels quals sovint hi contribuïa la seva esposa.³⁵ Mentre rebessin encàrrecs amb freqüència no tenien problemes econòmics, aquests es presentaven quan aquells deixaven d'arribar. La precarietat laboral és un fet constatat, els ingressos eren irregulars i no sempre hi havia la feina suficient per tenir ocupat a tots els professionals del sector. No sorprèn, doncs, que càrrecs com el del mestre major de la seu, el mestre de les obres reials o el mestre de les obres de la ciutat fossin cobejats pel fet d'oferir una feina estable i un salari fix, tot i que, en certa manera, 50 lliures anuals puguin semblar una xifra modesta.³⁶

Durada del càrrec

Durant el període estudiat no es pot establir una durada definida i inamovible quant a l'exercici del càrrec perquè la documentació no sempre és aclaridora i, de vegades, és contradictòria.

Es pot argumentar que oscil·lava entre un i deu anys per algunes referències que, en veritat, confirmen aquest espai de temps,³⁷ però d'altres no ho fan,³⁸ i si es coneix el període que determinats individus ocupaven el càrrec és gràcies a la consulta de documentació correlativa en la qual es veu com un mestre era reafirmat en el lloc de feina o bé era substituït per un altre. Aquest fet indica que no era un càrrec vitalici malgrat determinats personatges l'exercissin fins a la seva mort³⁹ o bé fins que eren tan vells que havien deixat d'estar capacitats per desenvolupar-lo de forma diligent.⁴⁰

Veiem alguns exemples al respecte. El guixer Gabriel Pons havia exercit el càrrec durant cinc anys. El 6 de setembre de 1441 el varen expulsar sense especificar-ne els

³⁴ Bartomeu QUETGLAS: *Los gremios de Mallorca (siglos XIII al XIX)*, Palma, 1980 (1939), 175.

³⁵ Gabriel LLOMPART: *La pintura medieval mallorquina. Su entorno cultural y su iconografía*, Vol. 2, Palma, 1977-1980, 26.

³⁶ Es pot entreveure la importància que tenia per a un treballador de la pedra estar en possessió del càrrec analitzant l'exemple de Gabriel Pons. Aquest havia estat foragitat, ARM, EU 7, 47v, el 1441 per motius que van quedar sense aclarir i dos anys després presentava una súplica als jurats perquè el tornassin a nomenar. ARM, EU 7, 177v-179.

³⁷ ARM, EU-10, 209.

³⁸ Algunes d'aquestes referències es limiten a dir *que lo dit offici li sia atorgat per aquell temps que per lo Concell serà determenat esser li atorgat*. ARM, EU 9, 74-75v. Document publicat per Maria BARCELÓ CRESPI: "Provisión, distribución y control del agua en la ciudad de Mallorca medieval. El ejemplo de una ciudad mediterránea", Mª Isabel del VAL VALDIVIESO [coord.]: *Usos sociales del agua en las ciudades hispánicas de la Edad Media*, Valladolid, 2002, 267-269.

³⁹ Martí March el va exercir fins a la seva mort però perquè aquesta va esdevenir abans de que es complís el termini acordat de deu anys.

⁴⁰ ARM, EU 29, 393. Aquest és el cas de Macià Nonell a qui els jurats substituïren per Baptista Garau al·legant que *stà malalt, és home ja vell e no hi veu*.

motius⁴¹ i, posteriorment, al cap d'un any i mig, el 30 d'abril de 1443, el varen tornar a nomenar per sis anys més quan es va considerar -després que ell apel·làs i oferís als jurats una millora dels capítols de l'ofici, en què es comprometia a pagar-ho tot a canvi de 50 lliures l'any-, que no se'l va trobar *necligent ne culpable en alguna cosa ne al dit offici a ell comenat no dalinquit, sia stat tret e ab honor perlant indegudament remogut del dit offici*.⁴² A conseqüència d'això, el guixer Salvador March que era l'actual mestre de les obres de la ciutat, va ser substituït sense contemplacions pels jurats els quals al·legaren *que en March, guixer, lo qual és are mestra de la dita Universitat, no ha fet ne fa lo servici que fer devia en les dites obres ne, axí matex, ell ne altre guixer no sia atrobat jatsia encertat [...] sia foragitat del dit offici lo dit Salvador March*.⁴³ Els incidents ocorreguts amb aquests dos personatges demostren que els jurats podien destituir qui i quan volguessin segons els convingués.

Al guixer Bernat Sala el designaren per deu anys,⁴⁴ mentre que d'altres com Bernat Marsà només es té constància de la seva activitat pel temps d'un.⁴⁵ Joan March, *lapiscida* i guixer, està documentat com a mestre de les obres de la ciutat durant quatre anys; es desconeix la data exacta en què va tenir lloc el nomenament però se sap que ja n'estava en possessió el 1466⁴⁶ i que el va ocupar fins el desembre de 1470,⁴⁷ comptant un interval d'un parell d'anys en què es va absentar per motius que desconeixem i fou elegit en lloc seu el guixer Miquel Xira.⁴⁸ El cas de Joan March i Miquel Xira resulta interessant perquè, malgrat sigui de forma indirecta, és un altre exemple de quant s'anelava i disputava el càrrec. L'elecció de Miquel Xira esdevingué el 1468 (12 octubre) arran de l'*absència* de Joan March a qui havien concedit el mestratge per deu anys; a Xira el nomenen pel mateix període de temps però passats tan sols dos mesos, el títol d'un document no acabat de redactar diu així: *provisió feta del offici de guixer anen Johan March, picapedres* (20 desembre de 1468).⁴⁹ El més probable, tot i que no n'hagi quedat constància, és que rere el seu retorn, fos quan fos, reivindicàs el dret a l'exercici del càrrec pel temps que li restava, però com que es desconeix la data en què fou elegit i tenint en compte que els terminis no sempre s'acomplien, s'ignora quin temps era aquest. Del que sí es té constància és que el

⁴¹ ARM, EU 7, 47v. Amb Gabriel Pons es degué cometre una injustícia atès que no s'expliciten les causes del foragitament i, fins i tot, un dels jurats discrepava de la decisió, aquest diu *que ell era de contrària intenció dels dits tres honorables jurats com no sie cosa (...) que sens alguna precedent legitima causa algun degués esser foragitat de algun offici*.

⁴² ARM, EU 7, 177v-179.

⁴³ ARM, EU 7, 178v.

⁴⁴ ARM, EU 10, 209-210.

⁴⁵ ARM, EU 15, 17. A Bernat Marsà l'anomenaren el 14 de desembre de 1472 i un any després, el 24 del mateix mes de 1473 els jurats designaven a Gabriel Viver. ARM, EU 15, 98.

⁴⁶ ARM, EU 13, 15.

⁴⁷ El darrer document en què apareix en qualitat de mestre de les obres de la ciutat data de l'11 de desembre de 1470 (ARM, EU 14, 99-100). El va succeir Joan Company, nomenat el 20 del mateix mes i any.

⁴⁸ ARM, EU 13, 152. Document referenciat per Maria BARCELÓ CRESPI: "Provisión, distribución y control del agua...", 247, nota 77.

⁴⁹ ARM, EU 13, 158v.

nomenament d'un nou mestre es va produir el 20 de desembre de 1470,⁵⁰ pocs dies després de la darrera notícia localitzada de Joan March com a mestre de les obres de la ciutat.⁵¹

Per concloure quant a la durada del càrrec, es pot deduir que en general la designació es feia per temps de deu anys però que en la pràctica els terminis no s'acomplien mai, ja fos per òbit, per expulsió o per altres causes no sempre especificades.

Altres tasques realitzades pels mestres de les obres de la ciutat al marfe del càrrec

Es compta amb un nombre considerable de dades relatives als individus que ocuparen dit càrrec en un període concret, però aquestes són de caire més personal que no pas professional i, en gran part, la informació que aporten no és rellevant. Tot i això, n'hi ha algunes que sí aporten qualche novetat que ajuda a conèixer amb major nitidesa el perfil professional d'un mestre determinat.

Es pot afirmar que eren professionals del treball de la pedra i que tant es podien dedicar a la construcció de capelles d'edificis religiosos, a la d'estructures de caire més enginyeril, com per exemple torres de defensa, a la talla de pedra a les pedreres i fins i tot a la realització d'encàrrecs de tipus escultòric. Alguns exemples al respecte en són Joan March, Joan Company, Bernat Marsà, Macià Nonel i Baptista Garau.

Abans de tenir constància de l'activitat de Joan March com a mestre de les obres de la Ciutat, se sap que els jurats el van contractar el 28 de setembre de 1465 per pavimentar i construir un altar a la capella de l'Àngel de la seu i, gràcies al document, s'ha pogut conèixer que també havia dut a terme una obra semblant a la capella de sant Bernat de la mateixa catedral.⁵²

La designació de Joan Company va tenir lloc el desembre de 1470,⁵³ però molt abans d'aquesta data, concretament el 4 de juny de 1455, va acordar amb el secretari reial Francesc Aixaló la construcció d'una torre de defensa a l'alqueria que tenia a Formentor.⁵⁴

El 29 de gener de 1473 Bernat Marsà va firmar, juntament amb el picapedrer Pere Cifre, un contracte amb els jurats per servir a la Universitat pedres per fer un peu a la murada entre la porta de sant Antoni de Pàdua i la del Temple.⁵⁵ Malgrat no s'especifici en el document en qüestió, Bernat Marsà desenvolupava en aquells moments el càrrec de mestre d'obres de la Ciutat perquè l'havien nomenat feia un mes i poc (el 14 de desembre

⁵⁰ El *lapiscida* i mestre de cases Joan Company. ARM, EU 14, 107v.

⁵¹ S'han localitzat referències sobre Joan March fins 1508 però la darrera notícia en què figura en qualitat de mestre de la Ciutat data de l'11 de desembre de 1470. ARM, EU 14, 99-100.

⁵² ARM, EU 12, 132. Seria el més lògic pensar que quan els jurats li encomanaren aquesta obra ell ja estàs en possessió del càrrec perquè només un any després ja apareix com a mestre de les obres de la Ciutat, és a dir, el nomenament ja havia tingut lloc tot i que es desconeix amb exactitud la data. Però el fet que al document no se'l qualifiqui com a tal no permet assegurar que en realitat ho fos; a més, que la Universitat porti el material i li pagui una quantitat, en aquest cas de 28 lliures, es contradictori amb els capítols que es firmaven amb el mestre de la Ciutat, el qual era l'encarregat d'aportar tot el pertret necessari i en general tenia el sou assignat per tot un any. Veure els apartats de "Condicions laborals" i "Sou".

⁵³ ARM, EU 14, 107v.

⁵⁴ Maria BARCELÓ Crespí: "Nous documents sobre l'art de la construcció"... 221-247, doc. V.

⁵⁵ ARM, EU 15, 29. Document referenciat per Maria BARCELÓ Crespí: "Adobs en la Murada... 162, nota 34.

de 1472).⁵⁶ Resulta un fet excepcional atès que no s'havia trobat cap altre mestre que durant l'exercici treballàs en una obra patrocinada per la Universitat en col·laboració amb un altre company del gremi. Quan es tractava d'obres d'envergadura com podia ser la reparació de murades, generalment no ho encarregaven al mestre de les obres de la Ciutat, que havia acordat a l'hora de la firma dels capítols realitzar un altre tipus de tasques, sinó que es contractava a un equip de treballadors de la pedra que duïen endavant l'obra requerida. Ara bé, en el document no queda del tot clar si Pere Cifre i Bernat Marsà seran els encarregats de dur l'obra endavant o només es limitaran a subministrar la pedra. Que no quedi manifest si també s'ocuparan de l'obra o no, rau en que tan sols s'acorda el preu per la pedra que serviran i no pel treball en si. Suposant que els dos *lapiscidae* només fossin els proveïdors del material seria força interessant pel que fa a Bernat Marsà, ja que tendríem una tasca documentada d'un mestre de les obres de la ciutat al marge de la seva activitat com a tal. Això permetria afirmar que, quan la Universitat no requeria dels seus serveis, podien compaginar el càrrec amb una altra activitat, com per exemple la de tallador (o trencador) de pedra, que els permetia treure's un sobresou i no els comprometia tant com si es contractaven amb un particular.⁵⁷ Si la Universitat els requeria podien deixar la feina de tallador sense gaire compromís perquè podien ser substituïts fàcilment per algú altre sense detriment pel cap de la pedrera.

Abans de ser nomenat per la Universitat, Macià Nonell havia intervingut de forma esporàdica el 1474 a la fàbrica de la seu revisant teulades i porxades⁵⁸ i posteriorment, el 1484, va treballar com a mestre guixer de les obres del rei⁵⁹ realitzant un determinat nombre d'obres de manteniment, entre les quals es poden assenyalar l'adob i reparació dels terrats i teulades de les estances del palau de l'Almudaina que ocupava el llocinent, la neteja de la sèquia per on discorria l'aigua que anava del palau reial i el reemplaçament de les canonades que estiguessin rompudes per altres de noves.⁶⁰ Tasques que, en el fons, no eren gaire diferents de les que es veuria obligat a fer en assumir el càrrec de mestre de les obres de la Ciutat.

Dins els límits de la cronologia proposada, el darrer mestre documentat és Baptista Garau el qual va assumir el càrrec el 1521 en substitució de Macià Nonell.⁶¹ Dos anys abans, més o mano, té documentada la construcció d'una font a la placeta de Santa Creu que li encomanà la mateixa Universitat.⁶² Per aquesta dada es podria defensar que Baptista Garau també estava capacitat per elaborar treballs escultòrics. És cert que una font no suposava una excessiva dificultat, era més aviat un feina senzilla però, al cap i a la fi, una feina escultòrica.

⁵⁶ ARM, EU 15, 17.

⁵⁷ Hi havia particulars que exigien la dedicació exclusiva del *lapiscida* a qui encarregaven una obra.

⁵⁸ ACM, Llibre de Fàbrica 1746, 42. Concretament va treballar tres dies cobrant 5 sous i 8 diners per jornal, quantitat bastant elevada tenint en compte que el mestre major en cobrava 6 i la resta de mestres tan sols 5 sous i 6 diners.

⁵⁹ Hi havia un mestre picapedrer de les obres reials i un mestre guixer que ocupaven el càrrec de forma simultània. El 1484 Macià Nonell era el mestre guixer i Joan Sagrera el mestre picapedrer.

⁶⁰ ARM, RP 3638, 48. Document referenciat per Maria BARCELÓ CRESPI; G. ROSSELLÓ BORDOY: *La ciudad de Mallorca...* 427, nota 694.

⁶¹ ARM, EU 29, 393.

⁶² Maria BARCELÓ CRESPI: "Nous documents sobre l'art de la construcció. II"... 222-223, doc. XX.

Per concloure

El mestre de les obres de la ciutat era un membre del gremi dels treballadors de la pedra fins ara força desconegut per la historiografia tradicional, però el fet d'estar al servei de la Universitat, i per tant de la ciutat, indica que degué gaudir d'un cert reconeixement dintre la societat medieval des del punt de vista professional i també personal. A més, les tasques per les quals es contractava eren fonamentals per al bon funcionament de gran part de les infraestructures urbanes, motiu pel qual mereix ésser tengut en consideració. Amb aquest article s'ha pretès una aproximació a dita figura, donar-la a conèixer des d'un punt de vista laboral, procurant inserir-la dins el propi context per arribar a una millor comprensió del paper que hi exercí.

APÈNDIX DOCUMENTAL

ARM, EU-10, 209-210⁶³

1456, juny, 9

Provisió feta de offici de guixer a nen Bernat Sala.

Los die e any demunt dits com lo offici de guixer de la Universitat de la present ciutat de Mallorques vagàs per mort de'n Martí March, guixer, lo qual havia e tenia lo dit offici per los altres honorables jurats pessats a ell dat e acomenat axí com apar per scriptura en libre extraordinari continuada a VIII del mes d'agost any MCCCCL hun per tant los honorables mossèn Blay de Tagamanent, cavaller, mossèn Johan de Conieres, mossèn Ffrancesch Morell, mossèn Anthoni Duran, mossèn Jacme Marcer (?) e mossèn Johan Nadal, jurats de la Universitat de la present ciutat e Regne de Mallorques, stants dins en la casa de la dita Universitat provehiren del dit offici de guixer de la dita Universitat a nen Bernat Sala, guixer de Mallorques, segons seria e tenor dels capítols devall scrits e ab lo salari en aquells contengut e a temps de deu anys axí com lo dit Martí March lo tenia, el possehia e axí com per lo concell serà confirmat, los quals capítols són los quis següexen.

I. Primo ha lo dit Bernat Sala, guixer, a fer les obres següents, so és, que ha a tenir en condret totes les fonts e tots los poadors de la present ciutat axí demunt com devall e en açò si entès adops ee reparacions.

II. Ítem ha a tenir en condret tots los canons axí demunt com devall prenint l'aygua de la vila devall al cap dels arch fins a la porta del Citgar en adops e reparacions.

III. Ítem ha a fer tots anys vint canes de empadrament lla on los honorables jurats manaran.

IV. Ítem ha a dar recapte a tots los abauradors tant dins la ciutat com fora la ciutat adops e reparacions.

V. Ítem ha a recórrer la casa de les armes de la ciutat tant com necessari serà adobar e reparar.

VI. Ítem ha a recórrer axí matex la casa de la ciutat com necessari serà adobar e reparar.

VII. Ítem ha a recórrer lo porxo de la quartera e del pes de la farina e del pes de la paya, e açò tant com oque de obra de guixer adobar e reparar.

VIII. Ítem ha adobar e reparar la sèquia qui perteix dels archs maiors dels Tints e ve a la porta del Citgar e del Citgar a Santa Caterina e a la porta del Porto Pi. Emperò han a contribuir en les

⁶³ Els Extraordinaris d'Universitat recolleixen altres documents semblants a aquest. Un d'ells en què es nomenava a Martí March fou publicat per Maria Barceló Crespi. Vegeu nota 38.

missions los qui prenen aygua fins a les partions, so és que hagen a pagar los dits prenedors de la aygo de les quatre parts les tres.

VIII. Ítem ha a tenir en condret adops e reparacions l'aygo qui perteix del Citgar e va al Sepulcre.

X. Ítem ha a tenir en condret de adops e reparacions l'aygo qui perteix de la dita font del Sepulcre e va als Còsols Vells.

XI. Ítem ha a tenir en condret de adops e reparacions l'aygo qui perteix dels dits Còsols e va a la font del Moll.

XII. Ítem ha a fer e tenir en condret de adops e reparacions l'aygua qui perteix de la dessús dita font del Sepulcre e va a la font de la plassetta de Santa Creu.

XIII. Ítem ha a fer e tenir en condret de adops e reparacions de la aygo qui perteix de la plassetta de Santa Creu e va a la font de la Darassana.

XIII. Ítem ha a fer e tenir en condret de adops e reparacions la sèquia qui perteix de la porta Pintada e va a la font del cap de la Ferraria e de la Ferraria va a la font de la Palancha.

XV. Ítem ha a tenir en condret l'aygua qui va a la font de Santa Eulàlia e de la font de Santa Eulàlia a la font del carrer del Forat.

XVI. Ítem ha a fer adops e reparacions e tenir en condret l'aygua qui ve a la font de Sant Anthoni de Pàdua.

XVII. Ítem ha a tenir en condret de adops e reparacions l'ayguo quis perteix de la font del Citgar e va a la font de la travessa de'n Matheu Roig.

XVIII. Ítem a tenir en condret de adops e reparacions l'aygo quis perteix de la dita de la travessa de'n Matheu Roig e va al spital de Santa Magdalena.

XVIII. Ítem ha a tenir en condret de adops e reparacions l'aygo qui perteix del spital de Santa Magdalena e va a la font de la Conqueta e abeurador.

XX. Ítem ha a tenir en condret de adops e reparacions l'aygo quis perteix de la porta de la Sèquia e va al abeurador de Sant Anthoni. Emperò lo verger de'n Ffiol és obligat a portar e tenir en condret l'aygo quis perteix de la dita porta fins als dit verger. E lo dit mestre guixer ha amenar la dita aygo del dit verger fins al abeurador. E los jurats ha a forsar lo senyor del dit Verger.

XXI. Ítem que totes les dites obres ha a pagar lo dit guixer so és teules e tot altre pertret de guixer.

XXII. Emperò en quant són dues sèquies d'aygua qui va als asseunadors, la una qui perteix de prop de Sant Miquel e l'altra de prop la font de Santa Eulàlia, los dits asseunadors hagen e sien tinguts a contribuir en la meytat dels adops de les dites sèquies.

XXIII. Ítem que lo dit mestre guixer per les dites obres a fer hage haver dels béns de la Universitat cinquante lliures de quatre en quatre mesos a ell pagadores. E que lo dit offici li sie atorgat per aquell temps que per lo Concell serà determenat e conformat ésser li atorgat.

«Sobre lo mester dels teixidors de li» (Ciutat de Mallorca, segles XIII – XV)

MARGALIDA BERNAT I ROCA

RESUMEN

Se presentan, de una parte, las primeras ordenanzas que se redactaron para el Colegio de Tejedores de Lino, de Ciutat de Mallorca, a finales del siglo XIV, con sus atecedentes en el siglo XIII. Por otro lado, se traza una panorámica general de lo que fue este oficio a lo largo del siglo XV en su contexto, desde su separación del Colegio de Tejedores de Lana.

Palabras clave: tejedores de lino, Reino de Mallorca, siglos XIII-XV

ABSTRACT

They present, of a part, the first ordinances that were written for the Col·legi de Teixidors de Lli – Weaver's Union of Linen-, of Ciutat de Mallorca, at the end of the 14th century, by his precedents in the 13th century. On the other hand, a panoramic general is planned of what was this trade along the 15th century in his context, from his separation of the Col·legi de Teixidor de Llana -Weavers' Union of Wool,

Key words: Weaver's Union of Linen, Kingdom of Majorca, XIII-XVth

Temps enrere es va dedicar la tesi doctoral al que es denominaren els *III mesters de la llana*¹ a partir de les hipòtesis plantejades en algun treball anterior.² Posteriorment, es desenvoluparen alguns altres aspectes que s'hi intuïren amb la redacció d'aquella,³ que hi quedaren poc perfilats⁴ o simplement per insistir en altres.⁵ En el decurs de la replega de

¹ M. BERNAT I ROCA: *Els «III mesters de la llana»: Paraires, Teixidors de Llana i Tintorers a Ciutat de Mallorca (segles XIV – XVII)*, Palma, 1995.

² M. BERNAT I ROCA: *Telers i teixidors a Mallorca. Apunts per a un estudi etnogràfic*, Palma, 1985, [Museu de Mallorca, Col. Llum d'Encruia, 3].

M. BERNAT I ROCA: "L'obratge dels draps de llana i els «Capítols» del rei Sanxo. Una hipòtesi de treball" *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, BSAL, 42, 1985, 63-78.

³ M. BERNAT I ROCA: "Els inicis dels oficis menestrals: els paraires i els teixidors de llana (Ciutat de Mallorca, segle XIII)", LL. VIRÓS I PUJOLÀ [Coord.]: *Organització del treball preindustrial: Confraries i Oficis*, Barcelona, 2000, 41-54.

⁴ M. BERNAT I ROCA: "«Collegi per si seperat». Notes sobre la segregació dels Oficis tèxtils a la Part Forana: Inca, S. XVI", Actes de les *III Jornades d'Estudis Locals*, Inca, 1996, 61-82.

M. BERNAT I ROCA: "«Hòmens feiners i d'indústria». Els menestrals de la vila d'Inca entre els S. XIII i XIV", Actes de les *IV Jornades d'Estudis Locals d'Inca*, Inca, 2000, 41-67.

M. BERNAT I ROCA: "Molins drapers a Ciutat de Mallorca: entre interessos polítics i econòmics", *Estudis Baleàrics*, 58/59, 1997, 127-150.

notícies documentals i bibliogràfiques, es va anar topant amb diverses dades relacionades amb els teixidors de lli, però es deixaren a l'espera de realitzar un treball dedicat més específicament a aquesta activitat.

Passats els anys suficients per assentar els primers estudis i arran de la curiositat suscitada per una resta arquitectònica conservada en el Museu de Mallorca,⁶ s'emprèn el que es va deixar de banda. Val a dir, a més a més, que algunes de les al·lusions als teixidors de lli que es puguin haver fet en altres llocs, a hores d'ara, es poden precisar molt més, mentres que altres s'han de rectificar.

1.- Alguns aspectes generals

Després de la conquesta feudal de 1229, la manufactura tèxtil va esser de les que més ràpidament es posaren en marxa per tal de satisfer les demandes de la nova població, tant a partir de recuperar els obradors andalusins a Ciutat de Mallorca⁷ com amb una producció de caràcter domèstic.⁸ Això és aplicable tant pel que fa als draps de llana com els de lli. Per aquest darrers, s'ha de tenir en compte que la matèria primera –juntament amb el cànnyom– figura des de ben prest entre els cultius que més aviat s'explotaren i se'n pot rastrejar la presència des de dates tan primerenques com 1232,⁹ tot just començada l'ocupació efectiva de la Part Forana.

No ha d'estranyar: el lli pot sembrar-se en terres arenoses no massa aptes per altres cultius, i, si bé necessita una bona irrigació, no exigeix grans atencions. Resultava un producte d'interès per una economia que, en aquests anys de postconquesta, es fonamentà bàsicament en la depredació dels ramats andalusins més o maco assilvestrats, cosa que exigia que hi hagués zones relativament grans on hi pogués pasturar el bestiar i que trigaren en conrear-se de manera intensiva.¹⁰

Això sense deixar de banda que el lli –com el cotó i el cànnyom– no era una sembra de nova introducció, sinó que ja figurava entre els productes que caracteritzaven l'agricultura d'època musulmana,¹¹ factor que s'havia de traduir en què els teixits que se'n fessin podien formar part de l'actiu comerç de Mayûrqa.¹² De fet, i tot segons J. Ma. Bover,

⁵ M. BERNAT I ROCA: "«Secret de l'Ofici». L'exemple dels tintorers (Ciutat de Mallorca, S. XIV- XVII)", *Actes del IV Congrés El Nostre Patrimoni Cultural: El Català, patrimoni de Mallorca*, Palma, 1997, 73-88.

⁶ M. BERNAT I ROCA: "Una possible pedra armera d'origen gremial", *BSAL*, 64, 2007, 399-408.

⁷ M. BERNAT I ROCA: "Feudalisme i infraestructura artesanal: De Madfina Mayûrqa a Ciutat de Mallorca" (1229-1315)", *BSAL*, 53, 1997, 27-70.

⁸ A. SANTAMARÍA ARÁNDEZ: *El Reino de Mallorca en la primera mitad del siglo XV*. Separata del *IV Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, Palma, 1955, 28-29.

⁹ J. MUNTANER Y BUJOSA / J. VICH Y SALOM: *Documenta Regni Maioricarum (Miscelánea)*, Palma, 1945, 20: Doc. 13; 21: Doc. 14.

¹⁰ R. SOTO: "Ovelles, vaques, porcs i eclesiàtics (Algunes consideracions sobre ramaderia balear a l'Edat Mitjana, segles XI – XIV)", *Estudis d'Història Econòmica*, Barcelona, 1992.1, 13-27.

¹¹ M. BARCELÓ: "Alguns problemes d'història agrària mallorquina suggerits per un text d'al-Zuhri", *Sobre Mayûrqa*, Palma, 1984, 35-49 [Museu de Mallorca. Quaderns de Ca La Grans Cristiana, 2].

¹² G. ROSSELLÓ BORDOY: *L'Islam a les Illes Balears*, Palma, 1968, 37-49.

es té notícia, d'entre altres teixits, del *sendat* a la Mayûrqa de preconquesta¹³ i aquest és podia fer indistintament de lli o de seda. No s'ha d'oblidar emperò que, segons el ja al·ludit text d'al-Zuhri, a Mayûrqa no es coneixia ni *la seda ni el seu fruit*, cosa que fa inclinar-se a favor de l'ús del lli si és que el tal *sendat* era de producció local. Probablement, no era l'únic teixit derivat d'aquest fibra tèxtil; però, pel moment, no en consta d'altre. Poques dades més, emperò, es poden oferir del període musulmà, ja que les fonts a l'abast es mostren més aviat parques en referències a les activitats laborals que ocupaven la població illenca d'aquells moments.¹⁴

Per altre costat i retornant a la Mayûrqa conquerida, en general, les fibres que es deriven del lli i del cànjom, juntament amb altres també vegetals, són les que més fàcilment es presten a un treball de caire domèstic,¹⁵ fórmula que, a Mallorca i a altres contrades, va conviure llarg temps amb la feina de taller¹⁶ i perdurà fins entrat el segle XX. El fet és que, al segle XIII i a Ciutat de Mallorca, teixits domèstics i filasses per fer-los eren normalment presents en el mercat de la llavors Plaça de Sant Andreu, actual Plaça de Cort, punt de comercialització de productes no alimentaris en funcionament a 1249,¹⁷ sense que es pugui avaluar quina era la presència efectiva dels derivats del lli o el cànjom.

El que si resta ben palès és que, en la manufactura tèxtil, a l'igual que en altres com ara la ceràmica¹⁸ o l'activitat dels ferrers,¹⁹ la presència musulmana fou una constant i hi ha algunes dades que així ho apunten. A tall d'exemple: el 13 de novembre de 1247 es documenta Asmet *sarraí blanc*, d'ofici *textori*;²⁰ Asmet ben Abdalà apareix com a *sarraí lliure*, també teixidor,²¹ i no hi manquen els conversos com Jacob que assegurà la carta

¹³ G. ALOMAR ESTEVE: *Urbanismo regional en la Edad Media. Las "Ordinacions" de Jaime II (1300)*, Barcelona, 1976, 41-42.

¹⁴ BERNAT: "Feudalisme i infraestructura artesanal: ...", 31-32.
G. ROSSELLÓ BORDOY: "Sobre l'estructura socioprofessional de les comunitats islàmiques mallorquines a partir d'una relectura de les fonts documentals", *BSAL*, 58, 2002, 7-28.
G. ROSSELLÓ BORDOY: *Mallorca musulmana*, Palma, 2007, 350-352.

¹⁵ No s'ha d'oblidar que certes feines sovint considerades si més no domèstiques, en determinats moments foren regulades per les autoritats (municipals o no) que es creien facultades per fer-ho. Precisament, el treball amb matèries tèxtils vegetals com la canya, la palma i l'esparg en va ésser una. M. BERNAT I ROCA: "Obra de palma, cistelles i espart. Alguns antecedents històrics d'unes feines casolanes (Mallorca, segle XIII)", *Actes de la III Jornada d'Estudis Locals de Capdepera: Economia domèstica. L'obra de palma i altres activitats complementàries*, Capdepera, 2007, 23-36.

¹⁶ C. MANERA: *Comerç i capital mercantil a Mallorca (1720 - 1800)*, Palma, 126-179.

¹⁷ J. VILLANUEVA: *Viaje Literario a las Iglesias de España / XXIII*, Madrid, 1851, 320: Doc. XII.

¹⁸ M. BERNAT I ROCA; J. SERRA I BARCELÓ: "Ceràmica medieval cristiana: entre la pervivència andalusina i la tradició cristiana", *Actes del IV Congrés d'Arqueologia Medieval Espanyola*, Tom III, Alacant, 1994, 825-831.

¹⁹ M. BERNAT I ROCA: "L'Ofici de Ferrers. Algunes referències històriques (S. XIII, XVII)", *BSAL*, 49, 1993, 169-216

²⁰ ARM, AH 342, 230.

²¹ ARM, AH 348, 318.

d'alforria compromentent-se a treballar com a teixidor en el domicili de Maria Arrom, segons consta per document de 23 de gener de 1243.²²

A partir del segle XIV, fora del Col·legi de Paraires, el major ofici tèxtil de Mallorca era el dels teixidors de llana²³ fins que, a les darreries del segle XVII començà a créixer el nombre de teixidors de lli,²⁴ que seguiren augmentant al llarg del segle XVIII.²⁵ Però no es pot passar per alt el fet que tant en un primer període d'existència d'oficis més o manco estructurats a finals del segle XIII²⁶ com en el decurs del procés d'organització dels col·legis menestrals que es donà a Mallorca al llarg del segle XIV,²⁷ els teixidors de llana comprenien també els de lli.

En la documentació que s'ha pogut tenir a l'abast fins hores d'ara, no es fa esment d'una diferenciació entre teixidors de llana i teixidors de lli. Comunament, es parla de teixidors en sentit general, esmentant a vegades que són de llana i amb inclusió dels del lli enmig de la normativa que els podia afectar. No és fins el segle XIV que comencen a comparèixer indicis d'una distinció clara i efectiva en raó de la matèria primera, en un context on el més habitual era treballar llana i fibres vegetals en un mateix obrador. Altre aspecte és el que al·ludeix als estris a emprar (tipus de teler, pintes, ...), la notícia dels quals permet obtenir algunes informacions indirectes.

2.- Els teixidors d'estret

En el marc de les diferenciacions per temes d'especialitat, no se'n pot deixar de banda una: la que fa referència al que s'anomenaven teixidors d'estret. Aquest nom fa al·lusió a l'ús d'un determinat i determinant estri de teixir: el pinte. Aquesta part del teler rep diversitat de noms, segons el lloc i les èpoques. Això ha donat peu a una certa confusió sobre la naturalesa exacta de la peça, sobre tot amb la desaparició progressiva dels telers manuals, substituïts pels mecànics sovint amb una nomenclatura diversa per designar els seus components.

En general, els terme pinte se sol emprar com a sinònim de lliç i pua quan, de fet, no ho són. El cert és que el pinte es tractava de la peça de la part mòbil d'un teler (Fig. 1) que consisteix en dos llistons paral·lels, en posició horitzontal, que duïen fixes una sèrie de peces primes verticals de canyes o fusta –les palletes o estelles–, a igual distància les unes

²² ARM, AH 341, 95.

²³ BERNAT: *Els «III mesters de la llana»: ...*, 76 i 120.

²⁴ MONESTIR DE LA REAL, BB/III/141, 9: 1686.- [...] *consta que los cofrades de la Ciudad son 391, los mancebos y aprendizes 155, los cofrades examinados de las villas sugetas y agragadas mas de 500 a mas de los mancebos y aprendizes cuyo numero se ignora, arbitrándose que pasan de 500. Conque siendo mas de 1.200 los referidos individuos de este arte.*

²⁵ BERNAT: *Apunts per a un estudi etnogràfic*, 9.

LL. MUNTANER MARIANO: "Un model de ciutat preindustrial. La Ciutat de Mallorca al segle XVIII", *Trabajos de Geografía*, 34, 1977/1978, 5-53. Veure: Taula 6 i Gràfiques 23, 24 i 29.

²⁶ M. BERNAT I ROCA: "«Sens licència de Mostaçaf». Hipòtesi sobre l'ofici a la Mallorca del Segle XIII (1230-1300)", *Actes de les XVI Jornades d'Estudis Històrics Locals: El Regne de Mallorca a l'època de la Dinastia Privativa*, Palma, 1998, 291–311.

²⁷ M. BERNAT I ROCA: "Entorn a l'organització dels menestrals a la Mallorca del segle XIV", *BSAL*, 58, 2002, 93-114.

de les altres, per a què entre cada dues d'elles hi passàs un dels fils de l'ordit. Amb això es perseguia una doble finalitat. D'una part, conservar els fils ben distribuïts, d'acord una amplària determinada; d'aquí les diferències entre teixir de pinte ample o de pinte estret. Una distinció que, a la vegada, determinava el tamany del teler. Per altra banda, permetia atapeir el teixit a cada passada de la llançadora amb la trama per dins l'ordit abans de recollir-ho a l'aplegador.

D'aquí que, des de ben prest, s'establís una distinció entre els teixidors que se servien dels grans telers que havien d'esser manejats per dues persones –cas dels de les flassades, dels anomenats draps grossos (devuitens i *vint-i-unens*) i dels de qualitat mitjana (principalment, catorzens i setzens)– i els telers estrets (Fig. 2), per a un sol teixidor i amb els quals es confeccionaven draps de llana de determinades categories inferiors (en general, dels dotzens en avall)²⁸ i sempre els teixits de lli, cànynom i cotó.

De fet, la definició d'una i altra confecció obligava a canvis en els capítols quan hi havia innovacions, fins i tot després de separar-se les especialitats. Això és el que succeí, a Mallorca, amb la introducció, a 1419, dels draps dits *a la vervina*,²⁹ que havien d'esser de llana de qualitat mitjana i de catorze lligadures,³⁰ però d'obratge d'estret.

De l'existència d'aquest obratge estret a Mallorca com a activitat diferenciada a les darrerries del segle XIII i primers anys del segle XIV en dona fe el *Libre de Privilegis, Stabliments e Ordinations del Molt Magnífich Mustaçaff de la Ciutat i Regne de Mallorca* custodiat a l'Arxiu del Regne de Mallorca³¹ i el qual ja ha estat objecte d'atenció en altres ocasions i només es recordarà la possible datació del seu contingut de darrerries del segle XIII o començaments del segle XIV, malgrat conservar-se en una còpia del segle XVI.³²

Encaixats enmig dels capítols generals que regulen els teixidors de llana i sota el títol *De teixidors de stret* es troba un conjunt d'11 capítols,³³ dels quals n'interessen principalment 9 per tractar el tema dels pintes. Els capítols [2], [3], [4] i [5] s'ocupen del canvi de pintes de quatre pams –uns 78 cm– a *quatre palms e mig e un polze* que afectava a draps onzens, dotzens i tretzens, del tipus cordellat. Com es veu, a una mateixa llargada de pinte, se li podien adjudicar diferents quantitats de fils, cosa que implicava variacions en el nombre d'estelles i l'obtenció de teixits més densos. En raó d'això, s'ordenava l'augment

²⁸ Els termes *desens*, *onzens* i demés semblants fan al·lusió al número de fils que integraven la *tela* o ordit del drap a teixir. A major densitat de fils en una mateixa amplada, se suposa una major qualitat del drap.

²⁹ Per justificar aquesta denominació es donen dues explicacions. D'una banda, que s'usava la locució *a la vervina* per a indicar els draps teixits a la manera de la ciutat francesa de Vervins. Per altra part, pot tractar-se dels draps de la ciutat flamenca de Wervicq. En qualsevol cas, són teixits de draperia lleugera.

³⁰ ARM, EU 3, 210-212.

³¹ ARM, Còdex 28.

³² M. BERNAT I ROCA: "«Sens licència de Mostaçaf». Hipòtesi sobre l'ofici a la Mallorca del Segle XIII (1230-1300)", Actes de les XVI Jornades d'Estudis Històrics Locals: *El Regne de Mallorca a l'època de la Dinastia Privativa*, Palma, 1998, 291-311.

³³ ARM, Còdex 28, 216v-219.

en la densitat de fils de l'ordit,³⁴ cosa que s'havia de fer constar a les capsonades posant-hi un diferent número de *llistons*,³⁵ al devora el senyal del teixidor.³⁶

El capítol [6], també aplicat als cordellats,³⁷ parla dels pintes de *cinch palms e un polze*, tot ordenant que *aixi com munte en amplea munte en fils e no menys segon es pujat los dees, honze, dotze de quatre palms*. Això, emperò, no significava la desaparició de les mides anteriors, ja que el capítol [7] recull que aquelles s'havien de mantenir *en sa forsa e valor* de costum. El capítol [8] es dedicà a *los pintes dotzens de cinchs palms appellats sargers*,³⁸ menant-se que duguessin 1.200 fils d'ordit. El capítol [9] centrà l'atenció en els *pintes de quatre palms a quatre e mig fins cinch palms* –de 78 cm a 97,5 cm– referint-se als draps *sargues* estipulant que s'havien de mantenir *segons costum e ordinatio*.³⁹

Com es veu, de fet es tracta d'una modificació de l'obratge existent a les hores, tot introduint variacions que apuntaven a nous tipus de producció no contemplats en l'ordinació vigent. Conseqüentment, es té que, tant per consuetud com per escrit, en el moment de fer-se aquestes innovacions ja existia una normativa de compliment general, encara més antiga.

El que també interessa, al marge de la tipificació de quins eren els pintes d'obratge d'estret, és com s'inclouïen en ell els draps *de mitja llana* contemplats en el capítol [1]. Concretament, es definia que *mitja llana puixa esser feta en tela de lli o de canem en aixi empero que deja esser feta de leyal llana*. Com es veu, es tracta d'un teixit mesclat, on l'ordit –*tela*– i la trama eren de diferent fibra tèxtil.

D'aquesta manera, resulta ben evident com també dins d'aquesta categoria hi queïen de ple el que en el futur seria l'especialització dels teixidors de lli i així ho demostra la excepcional presència que se'n té també en el llibre del mostassaf ja al·ludit. Just al darrere dels capítols referits als teixidors de llana, gairebé com a un afegitó, hi apareix l'epígraf *De Teixidors de Li*.⁴⁰ La referència resulta brevíssima, ja que només són dos capítols. En el primer, que fa referència a la *tela de parella* –que es diu destinada a fer albardes– s'estipula clarament que ha de tenir *dos palms y mig y un terç de amplaria*, mentres que el segon dicta que *les altres sorts de parelles hagen de esser teixides del conte, amplaria e forma ~~etc~~ al que hauran de servir a coneguda del clavari e vehedors del offisi de teixidors de lli*.

³⁴ Passaven respectivament a 1.225, 1.250, 1.300 i 1.350 fils.

³⁵ Es tractava de faixes fetes de diferent color –sovint, en negre o bru– o d'altra matèria –cànyom o estopa, d'amplària diversa. A vegades, en lloc de la capçonada, es posaven al capdarrer de la peça de drap.

³⁶ Marca personal que cada mestra havia de posar als seus teixits, tant per identificar-los com per garantia de qualitat. El *senyal* s'obtenia amb la realització de l'obra mestra i es registrava en un llibre depositat a la Botiga de l'Ofici.

³⁷ Teixit groller de llana en el qual el fil de trama és molt més gruixat que el d'ordit i forma un dibuix de cordonets.

³⁸ El mot *sarger* deriva de sarja i fa al·lusió generalment als teixidors especialitzats en aquest producte. La sarja és un teixit format per una lligadura de curs quadrat de tres o més fils i passades, amb les evolucions dels punts d'encreuament disposades obliquament, de manera que produeixen l'efecte de diagonals més o menys separades o gruixades segons la grandària del curs. Aquí, el qualificatiu s'aplica als pintes específics per a aquesta feina.

³⁹ Això implicava comptar amb 1.000 fils.

⁴⁰ ARM, Còdex 28, 222-222v.

Segons es desprèn, l'obratge de lli exigít és indubtablement de pinte estret, ja que l'amplària de referència –que, poc més o manco, equival a 55,25 cm⁴¹ és, fins i tot, inferior a les que s'han vist com a pròpies de teixir d'estret i a la que es regulà en temps posteriors. Es pot suposar que *les altres sorts de parelles* no diferirien en molt. Una exigència que esdevindrà en característica gairebé definitiva del tissatge del lli, com es veurà més endavant.

Tot aquest aparell normatiu responia a una realitat que s'imposava lentament i progressivament des de Flandes i a la qual els territoris continentals del Regne de Mallorca no n'eren alienes, sobre tot Perpinyà i Narbona. Es tractava de canvis relacionats amb els telers i, per a Ciutat de Mallorca, es tenen almanco dues notícies ben demostratives i prou conegudes: les vengudes de Bernat de Corcova i mestre Bindo, a 1257 i a 1300 respectivament.

Bernat de Corcova comparegué per iniciativa privada. Com a part de les seves obligacions, es comprometia a obrar draps *ad consuetudinem de Narbona*, ciutat on ja hi havia arribat l'onada flamenca i això suposava que els teixits serien de *quocumque mesura*.⁴² Mestre Bindo, la venguda del qual fou propiciada per Jaume II a 1300 i es perllongà fins 1304, venia a mostrar noves maneres de teixir a uns suposats inversors interessats en el desenvolupament de la manufactura tèxtil.⁴³

En ambdós casos s'ha d'entendre que es tractava de modificacions que afectaven i milloraven els telers horitzontals estrets. Tenien a veure amb la solidesa de l'armadura del teler, la substitució del sistema habitual de tensant de l'ordit amb un pes (Fig. 2) per l'efectua't amb una roda dentada –la *catalina*–⁴⁴ i tal vegada també la disminució del pes dels pintes, dels lliços i de la llançadora, que al fer-se més lleugers agilitzaven la feina i disminuïen l'esforç del teixidor.⁴⁵ Unes millores certament produïdes a Flandes, però a les quals també hi contribuïren llocs com Brabant, Ainaut, la Picardia i Artois.

Aquests canvis, que s'assentaren amb èxit al Rosselló i la Cerdanya, no arrelaren a Mallorca. D'aquesta manera, es perdé l'oportunitat d'incorporar-se als conjunt de centres tèxtils en plena expansió a començaments del segle XIV, una pèrdua que la redacció dels *Capítols fets per l'obratge dels draps de llana*, de 1315 no pogué esmenar. L'exemple del que hagués pogut ésser es té a Catalunya en general i a Barcelona en particular. Amb

⁴¹ Per fer aquest càlcul i els altres que apareixen, s'ha emprat com a referència el palm mallorquí anterior al sistema Mètric Decimal, equivalent a 19,5 cm. Veure: F. SEVILLANO COLOM: "Pesas y medidas en Mallorca desde el S. XIII al S. XIX", *Mayurqa*, XII, 1974, 67-86.

F. J. LÓPEZ BONET: "Metrologia de Mallorca", *Estudis Baleàrics*, 28, 1988, 59-72.

⁴² ARM, AH 342, 216.

⁴³ E. de K. AGUILÓ: "Cartas reales. Rúbrica (1301-1309) ", *BSAL*, 21, 1927-1928, 42.

⁴⁴ Nom en honor de Santa Catalina, martiritzada amb un roda dentada de guinavets. Possiblement sigui la primera peça totalment metàl·lica que s'introduí en els telers.

⁴⁵ A. RIERA MELIS: "L'aparició de la draperia urbana als Pirineus orientals", *Anal de la Universitat d'Estiu*, Andorra, 1983, 152-178.

ordinacions reguladores dels teixits dictades a 1304⁴⁶ i a impuls dels problemes causats per França amb el bloqueig de la importació de draps de Flandes i del nord en general, ben recollits en un informe de 1300, en el Principat se'n sortiren i es consolidaren nous centres productors a més dels tradicionals.⁴⁷

3.- Els Capítols de 1384

Ençà i enllà, apareixen encara més símptomes de com els teixidors de lli de Mallorca progressivament anaren gaudint d'una certa entitat pròpia i així es demostra en especial pel que fa referència a la Part Forana, sobre tot des de les primeres dècades del segle XIV.

En pot servir d'exemple el cas d'inca. A 1333, els d'aquesta vila ja sostenien una llàntia a la *parròquia vella*, –la que encara es correspondria amb la de la bul·la del papa Innocenci IV–⁴⁸ davant l'altar de la capella de Sant Joan, a la vegada que comptaven amb representants propis en els consells que periòdicament celebraven els menestrals de la Part Forana a la vila de Sineu.⁴⁹ De fet, Inca, en el segle XVI, acabaria per esdevenir en la capdavantera en la separació de col·legis de menestrals, principalment pel que fa als tèxtils.⁵⁰

Lògicament i com era d'esperar, en un moment donat es plantejà la segregació, sumant-se teixidors de Ciutat de Mallorca i de la Part Forana. Aquesta no es dugué endavant sense greus entrebancs, començant per l'oposició del Col·legi de Teixidors de Llana. Ara bé, el que crida poderosament l'atenció és que, bastant abans d'aquesta separació, l'Ofici de Teixidors de Lli com a tal ja gaudís d'una estructuració equiparable a la de qualsevol altre Col·legi establert. Se'n té un antecedent en el clavari i els *vehedors de l.offisi de texidors de li* que ja s'han constatat i que semblen indicar-ho. I ho confirmen aquestes primeres ordinacions de finals del segle XIV.

Aquests capítols de 1384, de qualque manera, passaren relativament desapercebuts o foren conscientment silenciats, per quant devien lesionar els interessos del Col·legi de Teixidors de Llana i, indirectament, els dels Col·legi de Paraires, tant i més si es té en compte que aquests darrers sempre intentaren imposar la seva hegemonia a tots els oficis relacionats amb la confecció de teixits. De fet, no és fins 1519 que els teixidors de llana deixaren d'esser part, formalment i legalment, del Col·legi de Paraires,⁵¹ per més que tenguessin regiment de l'ofici propi.

⁴⁶ M. RIU RIU: "Aportación a la organización gremial de la industria textil catalana en el siglo XIV", *Actas del VII Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, Barcelona, 1962, 547-559.

⁴⁷ J. REGLÀ: "El comercio de Francia y la Corona de Aragón en los siglos XIII y XIV y sus relaciones con el desenvolvimiento de la industria textil catalana", *Primer Congreso Internacional de Pireneistas del Instituto de Estudios Pirenaicos*, Zaragoza, 1950, 1-23.

⁴⁸ P. J. LLABRÉS I MARTORELL, R. ROSSELLÓ I VAQUER: *Inca en la història, 1229 – 1349 – Inca*, 1998, 90-92.

⁴⁹ G. PIERAS SALOM: *Breu Història d'Inca*, Inca, 1986, 42 i 50.

⁵⁰ BERNAT: "«Homes feiners ...»", 59-67.

⁵¹ MONESTIR DE LA REAL, BB-II-141, 241: *Attento ex Regia Pragmatica ad humilem suplicationem Universitatis et Regni Maioricarm obtenta die decima julii 1519 in processu producto constat dicta dou officia et esse distincta et separata*.

Arran d'un plet entre el teixidor de veles Pau Luqui, que volia establir-se a l'illa,⁵² i el Col·legi de Teixidors de Lli, l'any 1434 es recuperaren i tragueren a la llum aquests capítols atorgats per Pere IV el darrer terç del segle XIV. Els teixidors de lli s'oposaven a l'establiment del teixidor de veles i, com era el costum, invocaren antigues ordinacions, recuperant-ne així el text.⁵³

El fet és que consta com a l'11 d'agost de 1384, Pere IV havia concedit als teixidors de lli, a títol de privilegi,⁵⁴ unes ordinacions o capítols on hi apareix clarament una estructura encapçalada per uns sobreposats que exercien les atribucions pròpies d'aquest càrrec dins del que era el regiment d'un ofici,⁵⁵ amb tot l'acompanyament de regulació de l'aprenentatge, de regles tècniques i sistema de bans per vetllar per la bona qualitat de la feina i el producte resultant, si bé en un conjunt de poc més de dotze articles.⁵⁶

És una més de les intervencions d'aquest monarca en relació a les associacions de menestrals. Tengueren un clímax entre 1350-1362, encara que s'ha de parlar més de confraries que de col·legis,⁵⁷ fins assolir-ne la plena naturalesa arran del Privilegi de Portopí, de 1395, atorgat per Joan I. En ell ja es reconeixia que els menestrals *puxen tenir e haver entre sí e fer col·legi aprovat*, en evident successió del que havien estat *bosses, caxes e confraries* fins el moment⁵⁸ i que havien evolucionat més enllà d'una organització religiosa.

Com es desprèn de la lectura d'aquests capítols, no és una normativa massa extensa en comparació a la que regia altres manufactures semblants, com la dels draps de llana. Aquesta darrera, en les redaccions que se'n feren entre els anys 1315 i 1321, contemplava un centenar llarg d'articles.⁵⁹ Per omissió, s'ha de creure si incloïa la manufactura del lli; el cert és que en comprenia qualsevol altra com ara la dels flassaders, els quals no s'anirien diferenciant clarament més que a partir de 1391,⁶⁰ per acabar separant-se a 1395.⁶¹

Les ordinacions que afectaven a l'obratge dels draps de llana, conegudes com a *antigues* i que es referien globalment a tots els oficis tèxtils, gaudien d'un gran prestigi⁶² i,

⁵² M. BERNAT I ROCA: "Pau Luquí: Un teixidor de veles a Ciutat de Mallorca, 1437", *Els amics al Pare Llompart, Moscel·lània in honorem*, Palma, 2009, 80-95,

⁵³ ARM, SUP 35, 136v-187v. Font localitzada per R. Ramon Rosselló Vaquer.

⁵⁴ ARM, SUP 35, 184v-185.

⁵⁵ BERNAT: *Els «III mesters de la llana»...*, 134-135.

⁵⁶ ARM – SUP 35 – ff. 179v-185v.

⁵⁷ BERNAT: "Entorn a la l'organització dels menestrals ...", 104.

⁵⁸ BERNAT: "Entorn a la l'organització dels menestrals ...", 107-108.

⁵⁹ BERNAT: *Els «III mesters de la llana»...*, 202-219: Doc. 2.

⁶⁰ A. PONS: *Ordinacions gremials i altres capítols a Mallorca (Segle XIV – XV)*, Palma, 1930, 75-83.

⁶¹ B. QUETGLAS: *Los Gremios de Mallorca. Breve estudio histórico-sociológico de los Colegios de Honorables Menestrales en Mallorca desde el siglo XIII hasta el XIX*, Palma, 1939, 141.

⁶² M. RIU RIU: "Aportación a la organización gremial de la industria textil catalana en el s. XIV", *Actas del VII Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, Barcelona, 1962, 547-559. Hi passava exactament el mateix, només que es coneixien com a *ordinacions velles*.

encara en els segles XVI i XVII, eren invocades en els litigis entre Col·legis.⁶³ Per això, no és sorprenent que la seva influència es constati clarament tant en la formulació com en el vocabulari de la redacció de les específiques dels teixidors de lli que aquí es tracten (Apèndix I)

Els sobreposats, com era costum, s'elegien d'entre els prohoms de l'ofici (Cap. [1]) i per temps d'un any, *entro la festa de Sant March del mes d'abril –25 d'abril–* (Cap. [4]) A l'igual que en gairebé tots els oficis,⁶⁴ eren dos, però a escollir d'una llista de sis quan, en altres oficis, els elegibles eren tots els mestres examinats. En aquest sentit apunta l'especificació *o d.altres del vostre mester*, que sembla deixar oberta aquesta altra possibilitat. L'elecció s'havia de fer, segons costum, amb consentiment del veguer i la llista, després del primer nomenament, havia d'esser confeccionada pels sobreposats sortints (Cap. [3]). És a dir, per cooptació, pràctica vigent fins la imposició dels sistema de sac i sort.⁶⁵

Entre les funcions principals que tenien encomanades els sobreposats hi havia la de supervisar la feina *així de mestres com dexebls com scolans* i la de *fer tenir los ordonaments e capitols* (Cap. [2]) Per tal de dur-ho endavant, tenien l'obligació de fer *la cerca* o inspecció dels obradors i qualsevol altre lloc on es teixissin draps de lli, a més de treballar-s'hi cànyom, estopa i cotó (Cap. [5]) Això suposava sobre tot la vigilància d'aspectes tècnics. Pel que fa els teixits fraudulents o sospitosos de frau, el procediment era dur-los a la casa dels sobreposats i la imposició d'un ban de 20 s.

La preocupació més remarcable era la que afectava els pintes, l'ús dels quals, com ja s'ha dit, gairebé es limitava als anomenats estrets, de tres palms i mig –a l'entorn de 68,25 cm–. En el cas de Mallorca, era un tret que els diferenciava clarament dels teixidors de llana, que en podien emprar de més amplària.⁶⁶ A Barcelona, per contra, segons una

⁶³ De fet, la majoria del seu articulat es coneix per còpies dels segles XVI i XVII incloses en diferents plets entre paraires i teixidors de llana:
ARM, AA 3/10, 164v-179v, de 1584.
ARM, AA 8/21, 30-59v, de 1612.
ARM, AA 10/9, 54-63v, de 1652.
La seva confrontació n'ha permès la reconstrucció parcial. BERNAT: *Els «III mester de la llana»*, 201-219 i 227-229.

⁶⁴ El Col·legi de Passamaners, Guanters, Mercers i Marxandos tenia tres sobreposats: un de mercers, un de guanters i un de passamaners, ostentant el grau de sobreposat major el de més edat. QUETGLAS: *Los Gremios de Mallorca*, 169.

⁶⁵ Aquests sistema, fonamentat en la designació de càrrecs mitjançant la sort, en un esforç per esquivar o minvar els fraus, es feu general a tot el Regne de Mallorca a partir de 1447. R. PIÑA: *El Gran i General Consell. Asamblea del Reino de Mallorca*, Palma, 1982, 56-57.

En el sí dels oficis menestrals, emperò, es detecta almanco des de 1445. ARM – AA 1/9 – f. 2-13.

⁶⁶ BERNAT: *Els «III mesters de la llana»*, 180-183.
ARM, AA 8/9, 9v: Cap. 8. Aquesta notícia, encara que tardana -de 1652-, informa amb precisió de quins draps eren els que es resevaven als teixidors de llana: [...] *sols son examinats de coses tocants a.son officí, ço es lo nombre trenta que son las ralas* [sic], *lo nombre vint y quatre, lo nombre setze, denove, quinse, quatorse y tretse* [...] De la qual cosa s'ha de deduir que dels dotzens en avall queien dins l'esfera de competència, si més no, dels teixidors d'estret. És de notar com no s'esmenten els devuitens.

normativa del mostassaf dictada a 1396, es contemplava que els teixidors de lli usassin pintes de fins a set palms⁶⁷ –més d'un metre.

A Mallorca, en cas de trobar-ne contra ordenament, els sobreposats els havien de marcar amb *lur sagell*⁶⁸ i la vigilància era tan extremada que es feia extensiva fins i tot a la seva construcció. Aquesta era feina del que s'anomenen *mestres qui fan estelles dels pintes*. S'havien de tenir cura no sols de vigilar la llargada –els tres palms i mig ja esmentats– sinó també del número d'estelles corresponent (Cap. [6]), per més que no s'especificuen, cosa que sí es fa a altres contrades. A les normatives mallorquines, és una dada que no compareix. Sí que, en canvi, es troba en altres contrades. En el cas de Conca, per exemple, se sap que, encara que sigui una ordinació de 1464, el número dels *linuelos* o palletes pels draps setzens, devuitens, vint-i-dosens i vint-i-quatrens es trobaven ben especificats.⁶⁹ Totes aquestes disposicions es mostren plenament coincidents amb les que regien, des d'antic, l'ofici de teixidors de llana, ja que en les ordinacions de 1315 s'estipulava la supervisió per part dels sobreposats del que s'anomenaven *mestres pentiners*.⁷⁰

Altres qüestions regulades eren les de l'aprenentatge i el dret d'exercir l'ofici. Pel que fa al primer punt, s'establia un període de formació de quatre anys amb un mestre, tot seguint una pauta molt generalitzada a tots els oficis arreu.⁷¹ En cas de treballar sense aquest requisit, el càstig era un ban considerable: 60 sous (Cap. [9]) Però no tothom tenia accés a aquesta formació. En quedaven clarament exclosos amb menció específica i contundent els jueus o fills de jueus: *que negun mestre no tengua ne puscha tenir ni mostrar l.ofici a juheu ne fill de juheu si donchs no era crestia e franch de. qualsevulla generació*. Contravenir-ho també es punia amb un ban, el més crescut dels que es marquen: 100 sous (Cap. [8])

Es tracta d'una discriminació prolegomen de les que paulatinament anirien incorporant gairebé tots els col·legis de menestrals, fins a l'enduriment total que es derivà dels autes de fe de finals del segle XVII, a partir dels quals es negà fins i tot l'exercici de molts d'oficis als conversos, cosa que tanta transcendència tengué en el segle XVIII.⁷² La disposició prevista pels teixidors de lli entrava de ple dins la tònica dels moments: els

⁶⁷ M. BAGET I ROYO: *El mostassaf de Barcelona i les seves funcions en el segle XVI*. Edició del "Llibre de les Ordinacions", Barcelona, 1994, 281-282

⁶⁸ ARM, AA 8/21, 37v: [...] e si faran hi troben fet en nenguna manera en tela ni en drap, ni en taler ni en fora de taler hi posen e ay deguen posar sageil de lur offici [...]

⁶⁹ P. IRADIEL MURUGARREN: *Evolución de la industria textil castellana en los siglos XIII – XVI. Factores de desarrollo, organización y costes de producción en Cuenca*, Salamanca, 1974, 198.

⁷⁰ ARM, AA 3/10, 168-169: 13. *Item, ordenaren que els sobreposats dels teixidors [...] sien veadors e conxedores [...] E encara sobre tots los mestres pentiners qui fan pintes d'estella de canya a serveys de teixidors laners [...]*

⁷¹ F. J. PRADOS DE REYES: *El contrato de aprendizaje*, Granada, 1979, 24.

P. BONNASSIE: *La organización del trabajo en Barcelona a fines del siglo XV*, Barcelona, 1975, 81

Á. SANTAMARÍA: "La formación profesional en Mallorca en la época de Fernando el Católico", *Príncipe de Viana. Homenaje a José Ma. Lacarra*, Anejo III, 1986, 651-667.

⁷² R. RIERA MONTSERRAT: *Lluites antixuetes en el segle XVIII*, Palma, 1973.

Capítols dels Teixidors, de 1391, any dels assalts dels Calls d'inca i Ciutat de Mallorca, ja ho preveïen així al només admetre els conversos.⁷³

Pel que fa a les limitacions de tenir obrador, una altra disposició imposava que els captius –fossin home o dona– no en poguessin tenir de propi sots pena de 60 sous o, en cas de no poder-los pagar, pena corporal de 60 assots (Cap. [10]) Al marge d'aquesta nova discriminació, se'n pot cercar una raó en el fet de què tothom que volgués exercir l'ofici de teixidor de lli –com en els altres oficis– obligatòriament havia de contribuir en *tots negocis e carechs, despeses e missions que.l dit offici haia per qualsevol causa, o raho* (Cap. [7]) Implicava, per tant, que, per dirigir un obrador, a més de tenir el grau de mestre,⁷⁴ s'havia de pertànyer a la confraria, amb les inevitables connotacions religioses que això suposava.

L'exclusió, pel que fa als jueus resulta òbvia; pel que fa als captius, apunta a la condició de musulmans de no pocs d'ells. D'aquests darrers, només s'admetia que *puxen obrar en obrador d'altra texidor del dit offici*, ja que, en aquest cas el responsable de les infraccions o dels frauds era *senyor del dit obrador*, que no necessàriament havia d'esser el mestre titular (Cap. [10]), tal i com passava des d'antic.⁷⁵

És de destacar, per altra banda, l'especificació de les captives, quan no hi ha cap esment explícit d'altres dones que poguessin exercir l'ofici de teixidores de lli. No ha de causar sorpresa, ja que resulta un fet prou generalitzat aquesta ocultació del treball femení en particular i de la presència de les dones en general.⁷⁶ El cert és que precisament l'ofici de teixir lli és un dels que comptaren amb més presència de dones, fins i tot quan se n'anà imposant l'expulsió del sí dels col·legis menestrals. Així es té en documentació d'anys posteriors i en la qual no es produeix aquesta ocultació.⁷⁷ Es pot inferir, per tant, que simplement no se'n xerra d'elles no perquè no n'hi hagués, sinó perquè era el costum general no esmentar-les, amb algunes poques excepcions. Tal és el cas dels sastres que, a les seves ordinacions de 1312 –reelaborades a 1437– i successives, recullen la figura de les costureres com a treballadores reconegudes dins del col·legi.⁷⁸

⁷³ PONS: *Ordinacions gremials ...*, 75-83, Cap. [1] *E.tots los convertits e tornats a.lafe xristiana del linatge dels juheus sien e puxen esser admesos e rrebutts al dit offici e aquell los puxa esser ensenyat e mostrat no contrastant sien de linatge de infels – Vidit Mateus.*

⁷⁴ BERNAT: *Els «III mesters de la llana»*, 36-37 i 132-134.

⁷⁵ BERNAT: *Els «III mesters de la llana»*, 190-196.

M. BERNAT I ROCA: "L'Ofici de Ferrers, algunes referències històriques (S. XIII – XVII)", *BSAL*, 49, 1993, 169-216.

M. BERNAT I ROCA: "Obra de palma, cistelles i espart. Alguns antecedents històrics d'unes feines casolanes (Mallorca, segle XIII)", *Actes de la III Jornada d'Estudis Locals de Capdepera: Economia domèstica. L'obra de palma i altres activitats complementàries*, Capdepera, 2007, 23-36. Concretament, es donava en el cas de l'obra de palma.

⁷⁶ R. GARCÍA CÁRCCEL: "La mujer, invisibilidad històrica", *Historia 16*, 145, 1988, 21-98.

T. VINYOLÉS I VIDAL: "Amagades darrera de la filosa, però presents. Les dones a l'edat mitjana", *Estudis Belàrics*, 43, 1992, 153-164.

⁷⁷ M. BERNAT I ROCA: (1992) "Dones i treball. Algunes notes sobre la manufactura tèxtil a Mallorca (S. XIV, XVII)", *Lluc*, 767, 1992, 3-7.

⁷⁸ PONS: *Ordinacions gremials ...*, : 100-109, Cap. 23: [...] *tot mestre qui tendra custurer o custureres [...]*.

4.- La separació

Malgrat tota aquesta normativa i els drets que suposadament implicava, encara es trigarien uns anys a considerar-se realment separats en col·legis diferents l'Ofici de Teixidors de Llana i l'Ofici de Teixidors de Lli. La divisió es donà a començaments del segle XV. Un segle particularment conflictiu, que venia precedit d'una esterilitat de tota l'illa des de 1394, seguida d'una epidèmia de glàndules⁷⁹ i que, tot just iniciat, hagué d'arrossegar les conseqüències d'una catàstrofe natural com va esser l'anomenat Diluvi del 3 d'octubre de 1403, ben descrit pel notari Mateu Salzet en el seu noticiari;⁸⁰ una riuada que devastà la població –es dóna generalment una xifra de 5.000 morts–⁸¹ i deixà una part important de Ciutat de Mallorca en ruïnes.

Enclavats a les proximitats del llit de Sa Riera, s'hi trobaven els tints del Sitjar després d'esser trets de d'interior urbà,⁸² així com el carrer dels Paraires,⁸³ prop d'on hi treballaven els abaixadors⁸⁴ i el carrer d'Apuntadors.⁸⁵ Emplaçaments tots ells que es veren greument afectats per la riuada.⁸⁶ El consegüent desgavell econòmic per a les activitats tèxtils va esser considerable, tant i més quan la reconstrucció no s'acabà pràcticament fins l'any 1411.⁸⁷

Pel que fa al marc econòmic general, la situació no era més bona. La bancarrota que marcava la vida municipal, va conduir inexorablement a la consignació de tots els ingressos

⁷⁹ P. GRAU SANCHO: "Historiografía de les epidèmies a Mallorca (Segles XIII – XIX)", *Gimbernat* (*), 37, 2002, 195-21.

⁸⁰ Á. CAMPANER Y FUERTES: *Cronicon Mayoricense*, Palma, 1984, 203.

⁸¹ Segons l'esmentat noticiari de Mateu Salzet, consta: *En tots lochs dessusdits son mortes infinides personas de diverses etats [...] son stats atrobats en vers lo coll den Rebassa, e altres en vers les iletas d'alla Portopi [...]*

⁸² A l'any 1381, s'havia dictat ordre de desplaçar tots els tints de l'interior de Ciutat de Mallorca a aquest emplaçament fora murada, per tal de fer desaparèixer els inconvenients que provocaven. P. CATEURA BENNASSER *Política y finanzas del Reino de Mallorca bajo el reinado de Pedro IV de Aragón* – Palma, 1982, 123, tot fent esment de: ARM, Còdex del Rosselló Vell, 289.

⁸³ D. ZAFORTEZA Y MUSOLES: *La Ciudad de Mallorca. Ensayos Histórico-Toponímicos / V*, Palma, 1988, 33-35. Aquesta via també va esser coneguda com a Carrer de la Mar. Veure:

D. ZAFORTEZA Y MUSOLES: *La Ciudad de Mallorca. Ensayos Histórico-Toponímicos / IV*, Palma, 1989, 153-154.

⁸⁴ ZAFORTEZA Y MUSOLES: *La Ciudad de Mallorca. Ensayos Histórico-Toponímicos / II*, Palma, 1989, 35.

⁸⁵ ZAFORTEZA: *La Ciudad de Mallorca ... / II*, 97.

⁸⁶ Tot seguint la mateixa font: [...] *enderrocha les archadas dels tints [...] E tots o la major part dels dits tints abisa e destruí. [...] e per semblant tots los alberchs qui affrontaven ab la dita Riera ahon staván los parayres. [...] E aixi mateix ha enderrocát e abatuts tots aquells alberchs qui eran al carrer de la Mar fins el Moll, affrontats ab la dita Riera.*

Aquest carrer de la Mar aquí esmentat és el que, en el present, rep el nom de carrer de Sant Joan. ZAFORTEZA Y MUSOLES: *La Ciudad de Mallorca. Ensayos Histórico-Toponímicos / IV* – Palma, 1989, 152-153.

⁸⁷ ARM, AGC 2, 73-74: Els jurats concedires 300 L. per adobar [...] *la paret o parets qui fan clausura a la Riera per oberta e enderrocatio e enderrocament dels alberchs ab lo dit corrent la dita Riera.*

per tal de poder pagar deutes. És tracta de l'anomenat Contracte Sant, signat l'any 1405,⁸⁸ que havia de gravitar sobre la vida econòmica de l'illa durant segles.

Aquest és el panorama regnant en el moment en què l'Ofici de Teixidors de Lli començà a donar les primeres passes com a Col·legi de ple dret. La segregació es feu efectiva, almanco sobre els papers, als pocs anys de començat el segle XV. Així consta en un plet hagut a 1675 entre els teixidors de llana i els de lli arran de les competències entre un i altre ofici pel que fa al que podia teixir cada un d'ells: *los officis de teixidors de llana y de lli sien officis distints y separats consta ab la divisió que feren als 3 de desembre de 1404, encare que per algun temps haguessen estats units.*⁸⁹

El fenomen de la separació s'ha de contemplar dins de la dinàmica general de l'època i s'ha de veure con un fet normal al llarg del segle XV. Es tracta d'uns moments on es donaren tota una sèrie de canvis tècnics de gran transcendència, els quals propiciaren un considerable augment de la producció de teixits de lli i altres fibres vegetals.⁹⁰

En concret, la separació s'emmarcava en el corrent general a tota Europa que, de manera paulatina i des de Flandes, conduïa a l'expansió de la *nouvell draperie* –els anomenats draps lleugers–, que venia a substituir els grans teixits de segles anteriors i que triomfaria en el segle XVI.⁹¹ Si bé és cert que això afectava als draps de llana, també ho és que obria la porta a una major expansió dels teixits sobretot de lli que així cobraven un protagonisme major. Mallorca no en fou aliena.

Encara que més tardanament, així també passà, per exemple, a Conca. A 1468, els anomenats *tejedores de angosto* se segregaren del *Gremio de Tejedores*, fent-se seva la manufactura del lli i el cànnyom, el cotó –els fustanyes– i també la de les anomenades estamenyes.⁹² De manera semblant a Mallorca, els *tejedores de angosto* ja tenien ordinacions pròpies des de l'any 1462,⁹³ per la qual cosa la separació resultava una conseqüència natural, a la vegada que se suposava serviria per evitar o almanco suavitzar enfrontaments.

De fet, els motius per voler-se separar s'han de cercar en aquest darrer extrem, ja que les topades per diversitat de motius en el sí d'un mateix ofici⁹⁴ o entre oficis vinculats uns als altres eren més que freqüents. En el cas de Mallorca, els paraires i els teixidors de llana s'enfrontaven per qüestions de supremacia, per temes de competència deslleial en el

⁸⁸ SANTAMARÍA: *El Reino de Mallorca ... Siglo XV*, 46-48.

G. MORRO: *Mallorca a mitjans segle XV. El Sindicat i l'Aixecament Forà*, Palma, 1997, 151-157.

⁸⁹ ARM, AA 9/10, 5v-6.

⁹⁰ W. ENDREI: *L'evolution des techniques du filage et du tissage du Moyen Age à la Revolution Industrielle*, Paris / La Haye, 1968, 95-136.

⁹¹ H. PIRENNE: "Une crise industrielle au XVIe siècle. La draperie urbaine et la «nouvelle draperie» en Flandre", *Bulletins de l'Académie Royale de Belgique*, 5, 1905, 489-521.

⁹² A Mallorca, es tracta d'un teixit de llana fina –l'estam- cardada, pentinada i torçada que s'empra tant a l'ordit com a la trama, d'obra de pinte estret des d'antic. De fet i tot després dels capítols ja esmentats dels teixidors d'estret, en el refetir Còdex 28 s'hi troben els que regulaven les estamenyes.

⁹³ IRADIER: *Evolución de la industria ...*, 80.

⁹⁴ QUETGLAS: *Los Gremios de Mallorca*, 128-129: Col·legi de Ferrers, entre obra grossa i obra prima; 168: cas del Col·legi de Passamaners, Guanterers, Mercers i Marxandos.

treball i pel pagaments de diversos drets;⁹⁵ altra vegada els paraires amb els tintorers (o fins i tot, els saboners) per ingerències en la pràctica de l'ofici;⁹⁶ ...

5.- El context

No va esser només un dissortat inici. Tot el segle XV es veié marcat per esdeveniments que el defineixen com a un període tens i no exempt de conflictes. Als fets ja esmentats, s'han de sumar, d'entre d'altres, la mal coneguda visita del rei Martí de Sicília a 1405, primogènit del rei Martí d'Aragó;⁹⁷ el Compromís de Casp a 1410; les successives lluites de banderies entre Almudaina / Call o Almudaina / Born amb la baralla de Sant Francesc; el constant conflicte entre Ciutat de Mallorca i la Part Forana amb l'episodi de 1423; la crisi de la pragmàtica d'Anglesola i el seu restabliment; els canvis en els règims de la Universitat; el seguici de passes de pesta; la incidència de la Guerra Civil catalana;⁹⁸ la conspiració de 1463;⁹⁹ la instauració del Sant Ofici a 1488;¹⁰⁰ ... sense deixar de banda l'Aixecament Forà de 1452, en el sí del qual hi tengueren un paper prou destacat bona part dels oficis menestrals.¹⁰¹

Distints col·lectius d'aquests, durant tot el segle, a la vegada es veren sotmesos a forts va-i-vens. Particularment, es veren afectats els de la manufactura de la llana, sobre la qual es dictaren no poques ordinacions, amb una presència cada vegada més forta dels mercaders¹⁰² i la intensificació del control per garantir la qualitat dels draps amb mesures com els capítols de la Bolla del Redreç de 1486,¹⁰³ amb el consegüent enfrontament entre mercaders i menestrals.¹⁰⁴ Tot en un marc de frauds i de recerca del proteccionisme.¹⁰⁵

Per altra banda, el clima de confrontació entre paraires, teixidors de llana i tintorers era una constant. I pel que fa a aquest darrers, amb un balanç certament negatiu. En contrast

⁹⁵ BERNAT: *Els «III mesters de la llana»*, 53 i 80-89.

⁹⁶ BERNAT: *Els «III mesters de la llana»*, 71-73.

⁹⁷ CAMPANER: *Cronicón ...*, 144.

⁹⁸ Á. SANTAMARÍA ARÁNDEZ: *El Reino de Mallorca en la primera mitad del siglo XV*, Palma, 1955.

R. ÚRGELL HERNÁNDEZ: *Mallorca en el siglo XV*, Palma, 2000.

⁹⁹ J. SERRA I BARCELÓ / P. P. DELGADO ALEMANY: "La conspiració d'Inca de 1463", *Actes de les III Jornades d'Estudis Locals*, Inca, 1996, 27-46.

¹⁰⁰ M. COLOM PALMER: *La Inquisició a Mallorca (1488 – 1578)*, Barcelona, 1992.

¹⁰¹ J. M^e. QUADRADO: *Forenses y ciudadanos*, Palma, 1986.

G. MORRO: *Mallorca a mitjan segle XV. El Sindicat i l'Alçament Forà*, Palma, 1997.

¹⁰² M. J. DEYÁ BAUZÁ: *La manufactura de la lana en la Mallorca del siglo XV*, Mallorca, 1997, 19-46.

¹⁰³ DEYÁ: *La manufactura ... siglo XV*, 47-70.

¹⁰⁴ M. J. DEYÁ BAUZÁ: "La implantación de la Bolla del Redreç: un aspecto del enfrentamiento entre mercaderes y artesanos en la Mallorca del siglo XV", *Homenatge a Antoni Mu Calafell, arxiver*, Palma, 1993, 63-78.

¹⁰⁵ F. SEVILLANO: "Artesanía textil de la lana mallorquina", *BSAL*, XXXIII, 1970, 157-178. Veure: 173-176.

M. J. DEYÁ BAUZÁ: "La comercialización de la lana en la Mallorca del siglo XV: entre el proteccionismo y el fraude", *Actes de les IX Jornades d'Estudis Històrics Locals: La manufactura urbana i els menestrals (Segles XIII – XVI)*, Palma, 1991, 71-82.

a altres oficis, com els recents segregats teixidors de lli o l'effimer Col·legi de Saboners,¹⁰⁶ l'Ofici de Tintorers hagué de veure com, després d'una sèrie poc clara de maniobres, a 1478, se li susprenien els seus privilegis mentres que el seu Col·legi era suprimit, en una desaparició que es perllongaria fins la segona mitat del segle XVII, moment en què es reerigí malgrat la tenaç oposició del Col·legi de Paraires.¹⁰⁷

Com es pot constatar, les circumstàncies no era les més idònies per a què un col·lectiu de menestrals es pogués desenvolupar i enlairar-se, tant i més si no era massa nombrós. De fet, i com es comenta a l'apartat següent, els teixidors de lli com a grup no gaudien d'un bon perfil socioeconòmic ni a nivell intern, ni en comparació al grups més pròxim com ara el dels teixidors de llana o els paraires, ni molt menys pel que fa en relació a la ciutat.

6.- Teixidors de lli a la Part Forana

Determinats fets mostren un gran dinamisme dels menestrals forans, per més que corresponguin a moments posteriors a la segregació. A 1444 i a la vila d'Inca, els teixidors de lli locals manaven un plet específic contra els seus homogenis de Ciutat de Mallorca. El 25 d'abril d'aquest any, reunits a l'església de Sant Francesc d'Inca en un total de 18 individus, nomenaren procuradors que acudissin al governador per, juntament amb els d'altres viles, actuar contra els de la ciutat.¹⁰⁸ Si es té present que, a la data més propera de 1478, els teixidors de lli de Ciutat de Mallorca eren 30, no es pot deixar de banda el nombre amb el qual comptava la vila d'Inca tota sola pocs anys abans i que resulta factible que haguessin augmentat.

El 30 de juliol de 1449, el governador els anuncià que els sobreposats dels teixidors de lli ferien *la cerca* passant per tots els obradors,¹⁰⁹ notificació que no va esser ben rebuda. No de bades, des de 1432, bufaven aires de segregació per part dels col·lectius menestrals de bon nombre de viles.¹¹⁰ A aquestes inspeccions centralitzades, se n'afegien d'altres a nivell més local, com a mostra d'aquesta voluntat d'autonomia. Tal és el cas de la duita a terme a 1454, moment en què els sobreposats d'Inca es queixaven de què, quan topaven draps de lli fraudulents i els jutjaven segons capítols, ni el batle ni el lloctinent ho admetien.

La queixa dels sobreposats locals, per altre banda, tenia una certa lògica. Segons les ordinations generals de 1315 sobre l'obratge de draps a tota Mallorca, no era el batle el que havia de supervisar aquestes inspeccions, sinó que *lo veguer fasse segun totes vegades que*

¹⁰⁶ M. BERNAT I ROCA: "La manufactura del sabó. Nòtules pel seu estudi", Actes de les *IX Jornades d'Estudis Històrics Locals: La manufactura urbana i els menestrals (Segles XIII – XVI)*, Palma, 1990, 235-245

¹⁰⁷ M^e. BARCELÓ CRESPI: "Problemàtica del Gremi de Tintorers devers 1487", Actes de les *IX Jornades d'Estudis Històrics Locals: La manufactura urbana i els menestrals (Segles XIII – XVI)*, Palma, 1990, 223-234.

BERNAT: *Els «III mesters de la llana» ...*, 49-55, 80-90 i 101-110.

¹⁰⁸ ARM, AH 139, 2

ARM, Prot. V 33. 86v.

¹⁰⁹ ARM, AH 151, 120.

¹¹⁰ J. M^e. QUADRADO: *Forenses y ciudadanos* – Palma, 1986, 103.

per los dits sobreposats serà request.¹¹¹ A més d'això, el veguer igualment podia actuar com a supervisor de les sentències dictades pels sobreposats i lloctinents, així com sobre altres accions.¹¹²

Una altra vila a tenir en compte és Lluçmajor, encara que les dades siguin minses. Més coneguda per la seva producció de llana, gracies als ramats de La Marina,¹¹³ no es pot deixar de banda que també fou productora de lli. El centre neuràlgic eren els entorns de la possessió d'Es Pèlag, al NE e la vila. Propietat de Francesc Desmàs a 1340, en ella s'hi trobava una font per abeurar ramats i on s'hi amarava lli i cànynom. Precisament l'ús com a amarador va esser la causa de l'enfrontament, a 1353, entre Joan Desmàs i Romeu Sala.¹¹⁴ Podria interpretar-se com a derivació dels problemes de salubritat que provoca l'adoba't d'aquestes fibres tèxtils, però també hi cap l'interès d'una matèria prima que tenia importància comercial.

7.- El perfil socioeconòmic

Malauradament, a hores d'ara, no s'han treballat fonts que permetin besllumar quina era la situació general dels teixidors de lli en el moment de la separació. Sí, en canvi, se'n pot tenir una idea bastant ajustada pel que fa a finals de segle XV i primeres dècades del següent, uns indicadors econòmics de quin havia estat el camí del Col·legi de Teixidors de Lli a partir de la seva segregació. Es tracta de les talles de 1478 i 1512 de Ciutat de Mallorca, treballades amb cura per la dra. Maria Barceló.¹¹⁵

El que primer es posa de relleu és que es tractava d'un grup escàs de membres: a 1478, se'n compten 30 com a contribuents a la talla d'aquell any i a la de 1512 se'n compten 59 enfront dels 69 i 92 teixidors de llana en els mateixos anys.¹¹⁶ En una tercera talla cronològicament intermitja, de 1483, n'hi consten només 19.¹¹⁷ Tal panorama no pot sinó suggerir que la força per dur endavant la separació no residí en el col·lectiu de Ciutat de Mallorca, sinó més bé en el conjunt de menestrals de la Part Forana.

Les dades que es desprenen de les talles esmentades de 1478 i 1512 venen a donar suport a aquest panorama. Ja s'ha dit que, per la primera, es comptabilitzaren 30 contribuents, en un ventall que anava dels 4 als 20 sous assignats, per més que llavors

¹¹¹ ARM, AA 6/3, 32v-33: Cap. 13.

¹¹² ARM, AA 6/3, 38-39: Cap. 45, 41v: Cap. 65.

¹¹³ B. FONT OBRADOR: *Historia de Lluçmajor/I* – Mallorca, 1973, 227-230.

¹¹⁴ FONT: *Historia de Lluçmajor*, Lluçmajor, I, 218.

¹¹⁵ La de 1478 correspon a la signatura ARM, AH 2.100. Publicada per Mª BARCELÓ CRESPI: *Ciutat de Mallorca en el trànsit a la modernitat*, Palma, 1988, 187-255, amb motiu de la seva tesis doctoral, posteriorment acabada de treballar en una sèrie d'articles.

La de 1512 té com a signatura ARM, AH 3.015. També treballada a la tesi de referència, fou publicada posteriorment. Mª BARCELÓ CRESPI: *La Talla de Ciutat de Mallorca, 1512* – Palma, 2002, 21-132.

¹¹⁶ BARCELÓ: *Ciutat de Mallorca ...*, 166 i 173.

¹¹⁷ BARCELÓ: *Ciutat de Mallorca ...*, 170. Aquesta talla correspon a ARM, AH 3.016 i es va treballar a la tesi juntament amb les altres ja esmentades, però sense publicar-ne la transcripció. En el present estudi, no s'ha tengut en compte, donat que, tal i com ja indica la Dra. Barceló, *sols figura una quantitat al marge dret sense detallar si és l'assignació o el pagament real efectuat*.

aquesta forquilla es tancàs entre els 4 i els 16 s. realment pagats. Com a grup, se suposa que havien de contribuir amb un total de 199 sous dels quals se'n recaptaren a l'hora de la veritat 164 sous És a dir, que s'aplicà una reducció col·lectiva del 17'88 %. Aquestes dades, un cop contrastades amb el panorama de Ciutat de Mallorca evidencien que els teixidors de lli es trobaven a 73 punts per davall de la mediana (Taula 1)

La informació que proporciona la talla de 1512 no es fa massa enfora. Els taxats foren 59, als quals s'assignà un mínim de 4 sous i un màxim de 32 sous, mentres que els pagaments efectius anaren d'un a 8 sous. Com a grup, s'esperava recaptar una quantitat de 306 sous, que suposaven una mediana de 5,19 sous, però aquesta xifra es va veure limitada a 75'72 sous amb una mediana de 1'28 sous. En comparació al total de Ciutat de Mallorca, representa una disminució de més de 26 punts (Taula 2).

Altra lectura és la que ofereix la comparació del grup amb el conjunt de Ciutat de Mallorca. Si a 1478, per sobre l'índex de grup, només hi destaca un individu, per sobre l'índex de la ciutat en sobresurten 9 (Taula 1). Pel que fa a 1512, les diferències no són massa notòries. Superen l'índex de grup 12 contribuents, mentres que l'índex per sobre del de la ciutat es mantén en 9. Amb tot, del conjunt de dades es desprèn una tímida millora respecte del segle anterior (Taula 2)

Així es justificaria que, a 1515, amb motiu de la defensa de Bugia, els teixidors de lli poguessin aportar 71 homes, en dues cinquantenes, que ve a suposar el 3,06 % del total de 2.317 homes. Pot semblar una contribució minvada, però no tan enfora de la que feren els teixidors de llana amb 106 homes, cosa que representa un 4,57 % i es materialitzà en 35 homes de diferència.¹¹⁸

De totes maneres, les limitacions eren evidents i, per tant, no deixa d'esser sorprenent que el Col·legi de Teixidors de Lli, a qualque moment entre 1450 i 1523, obrís la seva Botiga d'ofici en el carrer d'En Morey, on campejaren els seus primes símbols¹¹⁹ i que es veies amb prou empena com per encarregar la construcció de la capella de la seva patrona, la Mare de Déu de l'Esperança, a l'església del Sant Esperit, dels trinitaris, –actual Sant Felip Neri–, per preu de 150 lliures, segons consta en contracte de 9 de gener de 1451. L'escollit fou Martí Creix, el mateix que, en aquelles saons, treballava en el portal major de la parròquia de Sant Nicolau.¹²⁰ No figura en el catàleg de J. Ma. Bover, però se l'ha documentat com a membre d'una nissaga de picapedrers ben actius a la segona mitat del segle XV.¹²¹

¹¹⁸ F. SEVILLANO COLOM: "Mallorca y la defensa de Bugía", *BSAL*, XXXIII, 1971, 332-370.

¹¹⁹ BERNAT: "Una possible pedra armera ...". Es tracta d'un bloc de marès on s'hi veu una àguila heràldica, no massa ben traçada que, segons tots els indicis, procedeix de la Botiga que el Col·legi de Teixidor de Lli tengué al Carrer d'En Morey. Es va arrabassar arran de l'abolició dels gremis a 1836 i actualment en conserva en el Museu de Mallorca (NIG 28.039), on anà a parar com a part dels fons del desaparegut *Museo Provincial de Bellas Artes*.

¹²⁰ E. [DE K.] AGUILÓ: "Conveni de Martí Creix, picapedrer, ab los prohombres de la confraria de tixador de lli, per la construcció de una capella de la Mare de Deu de l'Esperança en la iglesia del Sant Esperit – 9 de gener de 1451", *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, XI, 1905, 28-29.

¹²¹ Maria BARCELÓ CRESPI: "Notes sobre *picapedres* a la Mallorca medieval", *BSAL*, 56, 2000, 103-116. Veure: 106-111.

I és en aquest context on molt probablement s'han d'entendre uns breus capítols dictats a 1473. En ells, al marge de certes disposicions relatives a funcions de caire pietós pròpies de la confraria, el que destaca és la incidència en la tasca dels clavaris en tant que recaptadors de les quotes dels confreres.¹²² En poques paraules, es destil·la la preocupació per comptar amb efectiu que els permetés afrontar les despeses que pesaven sobre el Col·legi de Teixidors de Lli a causa d'ambdues empreses.

¹²²PONS: *Ordinacions Gremials ...*, 195-197.

Apèndix I

CAPÍTOLS DELS TEIXIDORS DE LLI – 11 d'agost de 1384

Nos Petrus [...]

[1] Et primerament ordenaren per lo mester dels texidors de li e per los dits texidors ab consell de tot lo offici, o mayor part d.aquell, que dos prohomens texidors de li de la dita Ciutat sien d.aquí avant per totemps sobreposats sobre los dits texidors de li.

[2] E puxen e sien tenguts veer e entendre sobre totes coses que aquell mester se pertanga. E tenir los dits texidors axi mestres com dexebles com scolans del dit mestre, obren en regla e les coses que al dit mester se pertanyen ordonadament ab fe e ab veritat per tal que dit mester vaia avant. E forsar de tenir los ordenaments e els capitols axi com fets e ordonats son.

[3] Item, ordenaren que ls dits sobreposats en la fi del any de.la lur administracio deguen e pusquen elegir axi com dit es ab consell de sis prohomens de lur mester e offici per esser sobreposats l.any esdevenidor aquells dos qui a ells ab.lo dit consell millors e pus sufficientes paran al dit offici axi que no sien ab dos de una cassa e de hun obrador ne aqull qui l.any present e esser passat hi sera estat no.y puscha esser ne.y sia los dos anys primers.

[4] Aquesta es la forma e la manera con deuen jurar los sobreposats dels texidors de li: Levats vos e jurats per Deu e per aquests Sants Evangelis que vos en aquest offici de sobreposats en aço que es del dit offici e pertany al mester del texidors de draps de li serets bo e leyal en totes coses e que vos en aquest mester de texir en aytant com se pertany a vos e a.vostre companya farets e farets fer be e.leyalment tot ço que el nostre mester se pertany e tendrets e observarets l.ordonament e.els capitols axi com fets e ordonats son. E farets encare observar e tenir a.tos los texidors de li ea.totes altres persone qui del dit mester usaran ne res faran a servey del dit mester lo ordonament e els capitols axi com fets e ordonats son. E asso farets per tot l.any esdevenidor entro a.la festa de Sant March del mes de abril. E en la fi del any ab consell dells jurats e ab sis prohomens de vostre mester aquells qui vos appellarets e harets per millor vostre consell ab consell dells jurats e de aquells sis prohomens de consentiment del veguer elegirets de aquells, o d.altres del vostre mester, dos prohomens per esser sobreposats en l.any esdevenidor aquells que a.vos e al dot consell paran millors e pus sufficientes al dir offici de esser sobreposats, los quals sobreposats per vos elets presentarets ensemps ab aquells al dit consell devant lo vaguer de.la Ciutat e aquí en ma del dit consell vostre jurarats segons la forma damunt dita axi empero que aquells qui l.any passat hi seran stats no.y sien ne.y tornen los dos anys primers següents ne sien ab dos de una casa ne de un obrador segons que ja damunt es dit.

[5] Item, ordenaren quels dits sobreposats ades en consentiment de lur administracio e tots altres sobreposats qui apres d.ells vendran d.aquí.avant per tot.temps cascan en.lo comensament de.la lur administració deguen cercar e veer per tota Ciutas e Ylla de Mallorques tots los lochs, cases e obradors on draps de li, de canem e de coto se facen ne tisquen. E veer be e diligentment e esguardar si los pintes e totes altres coses qui al taler son necessaries a.servey del texir dels draps de li son condrets e aytals com deuen esser ab lur compliment. E si adob, o millorament si sera mester, que manen e fassen manament que aquelles coses sien adobades e millorades e pusquen los dits sobreposats posar lur sagell en.les obres que trobades en los telers si frau alcun hi apparra e fassen e puscan fer manament als dits obrers e aquells de qui son fins que les hagen portades en casa dels

sobreposats e per aquells sien reconeguts los dits fraus. e qui contrafara pach de ban cascuna vegada vint sols pagadors per la forma de jus escrita. E ço ab consentiment dels sobreposats e dels prohomens del dit mester.

[6] Item, ordenaren que ls mestres qui fan ~~leuel~~ ~~les~~ ~~lhes~~ estellas dels pintes, a obs e servey dels tixedors de li per drap de li a.fer, que no facen d.aquí avant en la Ciutat ne de fora per nenguna raho ne per neguna obra de draps de li ninguna stella de pinta vedat mas tansolament facen e puscan fer a.servey de draps de li a.fer stella e stelles ço es a.saber de drap stret stella qui faya de cap a cap tres palms e mig menys dels cabastells ni mes ni menys cascuna stella ab un compliment de pues per son nombre allergada per sa mida axi com dit e ordonat es. E aquell qui contra aço fara pach de ban per cascuna stella LX sous, la meytat applicadora al fisch del Senyor Rey e de.la romanent meytat sia pertida entra la almoyna, o caxa, del dit offici e los sobreposats d.aquell. E la stella sia tenquada davant de la cort.

[7] Item, ordenaren que tota persona que us ne usar vulla del dit Offci de Tixedors de li en la Ciutat e Ylla de Mallorques que sia tenegut, o tenguda, de pagar e contribuir en tots negocis e carrechs, despeses e messions que.l dit offici haia per qualsevol causa, o raho, a.coneguda dels sobreposats e prohomens del dit offici.

[8] Item, ordenaren los dits sobreposats ab consell de tot lo offici per utilitat de.la cosa publica que negun mestre no tengua ne puscha tenir ni mostrar l.ofici a juheu ne fill de juheu si donchs no era crestia e franchs de.qualsevulla generacio sia sots pena de cent sous la mytat al fisch del Senyor Rey applicadora e l.altra sia pertida mig per.mig entre la caxa del dit offici e.los sobreposats d.aquell. E asso a.coneguda dels sobreposats del dit mester.

[9] Item, ordonaren los dits sobreposats ab consell de tot lo dit offici que negun no.gos tenir ne emparar de tenir obrador si donch primerament no ha stat ab mestre quatre anys. E asso sots pena de cent sous partidora segons la forma en lo passat dit capitol contenguda. E aço a coneguda dels sobreposats del dit offici.

[10] Item, que nengun catiu o cativa qui pach setmana o sia a.talla no puscha ne dega tenir obrador per.si matex d.obra de li, de canem ne de coto e si.u fara que per cada vegada que trobat hi sera pach de ban sexanta sous dels quals faia lo Senyor Rey la meytat e l.altra meytat sia entre l.almoyna e los sobreposats del dit offici. E si pagar no.ls pora reben LX asots, sia tengut empero, a aquells aytals que puxen obrar en obrador d.altra texidor del dit offici per ço que si frau o tala si fara que.l senyor del dit obrador sia tengut de pagar o esmenar aquella ab.lo ban damunt posat.

[11] Item, ordenaren per lo temps esdevenidor per adopt e millorament del dit ordenament axi per capitols com per ordenaments aiustan e sustraen e los bans crexer e minvar e tota vegada que.ls dits sobreposats ab.los prohomens texidors de li de la Ciutat veuran e conexeran alcuna cosa bona e profitosa a.millotrament de.la terra aquesta e de.les gents per l'obratge dels draps de li e.no dampnosa al dit obratge mostren e diguen a.la cort que la cort ab los jurats de.la Ciutat hi adoben e.y puschan adobar e millorar, ajudar e.llevar. E en los bans crexer e.minvar axi com la cort ab.los jurats ensemps ab.lo dit offici conexeran.

[12] Item, ordenaren los dits sobreposats de.los dits texidors ab consell de tot lo offici, o de.la mes part d.aquell, per be e utilitat de.la cosa publica que tota persona qui us ni usar vulla del dit offici qui sia atrobada en furt manifest que sia suspesa del offici a coneguda dels sobreposats e dels prohomens del dit offici sots pena de cent sous.

Font: ARM, Suplicacions 35, 184v-138.

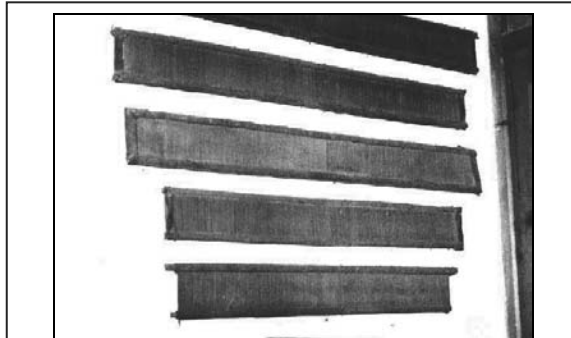
Apèndix II

Fig. 1: Diversos pintes estrets, per teixir lli
(Teixits Can Bujosa – Santa Maria del Camí, 1990)
Fotografia MBiR

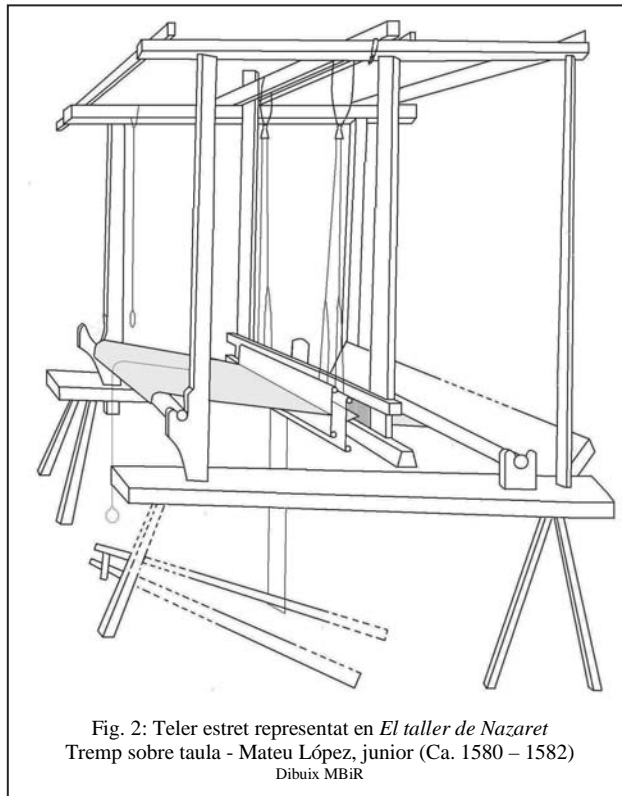

Fig. 2: Teler estret representat en *El taller de Nazaret*
Trem sobre taula - Mateu López, junior (Ca. 1580 – 1582)
Dibuix MBiR

Apèndix III

TAULA 1: Contribució dels Teixidors de Lli de Ciutat de Mallorca a la Talla de 1478 (en sous)

CONTRIBUENT	TAXAT	ÍNDEX/GRUP	ÍNDEX/CIUTAT	PAGAT	ÍNDEX /GRUP	ÍNDEX/CIUTAT
Cortés, Nicolau	4	2,01	10,05	4	60,33	19,99
Escarrer, Pere	4	2,01	10,05	4	60,33	19,99
Forner, Andreu	4	2,01	10,05	4	60,33	19,99
Genovard, Bernat	4	2,01	10,05	4	60,33	19,99
Mas, Arnau	4	2,01	10,05	4	60,33	19,99
Prexane, Miquel	4	2,01	10,05	0	0,00	0,00
Tagament, Bonanat	4	2,01	10,05	4	60,33	19,99
Vals, Antoni	4	2,01	10,05	4	60,33	19,99
Bonet, Jaume	5	2,51	12,56	3	45,25	14,99
Ferrer, Vicens	5	2,51	12,56	4	60,33	19,99
Vila, Nicolau	5	2,51	12,56	0	0,00	0,00
[...]	6	3,02	15,07	6	90,50	29,99
Arnau, Francesc	6	3,02	15,07	6	90,50	29,99
Arnau, Manuel	6	3,02	15,07	4	60,33	19,99
Bernat, Joan	6	3,02	15,07	6	90,50	29,99
Carbó, Julià	6	3,02	15,07	6	90,50	29,99
Font, Antoni	6	3,02	15,07	6	90,50	29,99
Gili, Bartomeu	6	3,02	15,07	6	90,50	29,99
Navarro, Antoni	6	3,02	15,07	6	90,50	29,99
Palou, Joan	6	3,02	15,07	6	90,50	29,99
Tagament, Rafel	6	3,02	15,07	6	90,50	29,99
Blanquer, Joan	8	4,02	20,09	4	60,33	19,99
Boscà, Jordi	8	4,02	20,09	6	90,50	29,99
Castenyó, Joan	8	4,02	20,09	6	90,50	29,99
Morató, Antoni	8	4,02	20,09	6	90,50	29,99
Palerm, Antoni	10	5,03	25,11	6	90,50	29,99
Milla, Jaume de	10	5,03	25,11	8	120,66	39,98
Cantó, Pere	10	5,03	25,11	9	135,75	44,98
Argumbau, Guillem	10	5,03	25,11	10	150,83	49,98
Barad, Pau	20	10,05	50,23	16	241,33	79,96
Suma:	199			164		
Mediana:	6,63			5,47		

♦ Índex grup: 100 = 6,63

♦ Índex Ciutat: 100 = 20,01

Elaboració pròpia a partir de: ARM, AH 2.100.

Publicat per Maria BARCELÓ CRESPI: *Ciutat de Mallorca en el trànsit a la modernitat*, Palma, 1988 , 187-255.

TAULA 2: Contribució dels Teixidors de Lli de Ciutat de Mallorca a la Talla de 1512 (en sous)

CONTRIBUENT	TAXAT	ÍNDEX/GRUP	ÍNDEX/CIUTAT	PAGAT	ÍNDEX/GRUP	ÍNDEX/CIUTAT
Seguí, Antoni	4	77,07	14,51	1	78,13	14,47
Ferrer, Vicenç	4	77,07	14,51	1	78,13	14,47
Güells, Miquel	4	77,07	14,51	1	78,13	14,47
Minguello, Perot	4	77,07	14,51	1	78,13	14,47
Cabot, Bartomeu	4	77,07	14,51	1	78,13	14,47
Bosc, Antoni	4	77,07	14,51	1	78,13	14,47
Moyos, Alonso	4	77,07	14,51	1	78,13	14,47
Tallades, Joan	4	77,07	14,51	1	78,13	14,47
Galiana., Miquel	4	77,07	14,51	1	78,13	14,47
Seguí, Lluís	4	77,07	14,51	1	78,13	14,47
Catí, Antoni	5	96,34	18,14	1,24	96,88	17,95
Tarragó, Pere	5	96,34	18,14	1,24	96,88	17,95
Roca, Joan	5	96,34	18,14	1,24	96,88	17,95
Cavaller, Jaume	5	96,34	18,14	1,24	96,88	17,95
Fortunyo, Joan	5	96,34	18,14	1,24	96,88	17,95
Salvà, Jaume	5	96,34	18,14	1,24	96,88	17,95
Guardiola, Guillem	5	96,34	18,14	1,24	96,88	17,95
Castelló, Jaume	5	96,34	18,14	1,24	96,88	17,95
Cifre, Joan	5	96,34	18,14	1,24	96,88	17,95
Ferrer, Pere	6	115,61	21,76	1,48	115,63	21,42
Ferrer, Miquel	6	115,61	21,76	1,48	115,63	21,42
Vidal, Pasqual	6	115,61	21,76	1,48	115,63	21,42
Domenec, Bartomeu	8	154,14	29,02	2	156,25	28,94
Cardona, Huguet	8	154,14	29,02	2	156,25	28,94
Moià, Gaspar	8	154,14	29,02	2	156,25	28,94
Crespí, Pere (jove)	8	154,14	29,02	2	156,25	28,94
Andreu, Joan	10	192,68	36,27	2,48	193,75	35,89
Mas, Arnau	12	231,21	43,53	3	234,38	43,42
Font, Arnau	12	231,21	43,53	3	234,38	43,42
Escarrer, Miquel	20	385,36	72,54	5	390,63	72,36
Sabater, Guillem	32	616,57	116,07	8	625	115,77
Suma:	306			75,72		
Mediana:	5,19			1,28		

♦ Índex grup: 100 = 5,19

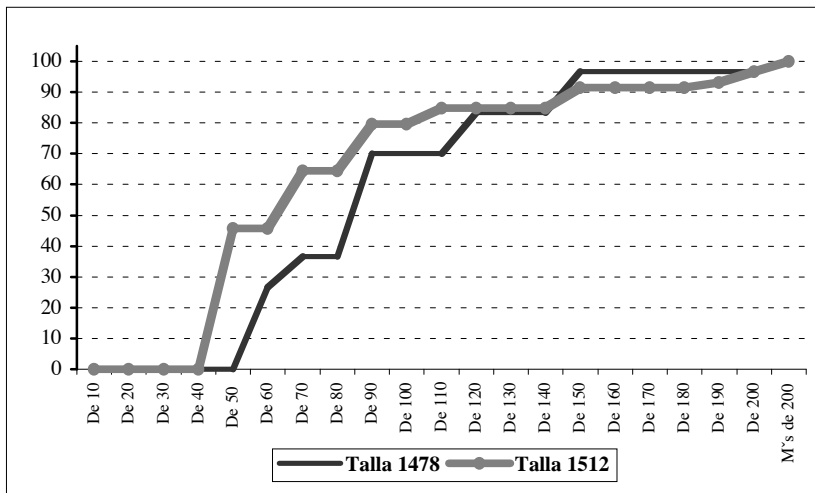
♦ Índex Ciutat: 100 = 27,63

Elaboració pròpia a partir de: ARM, AH 3.015.

Publicat per ;Maria BARCELÓ Crespí: *La Talla de Ciutat de Mallorca, 1512*, Palma, 2002, 21-132.

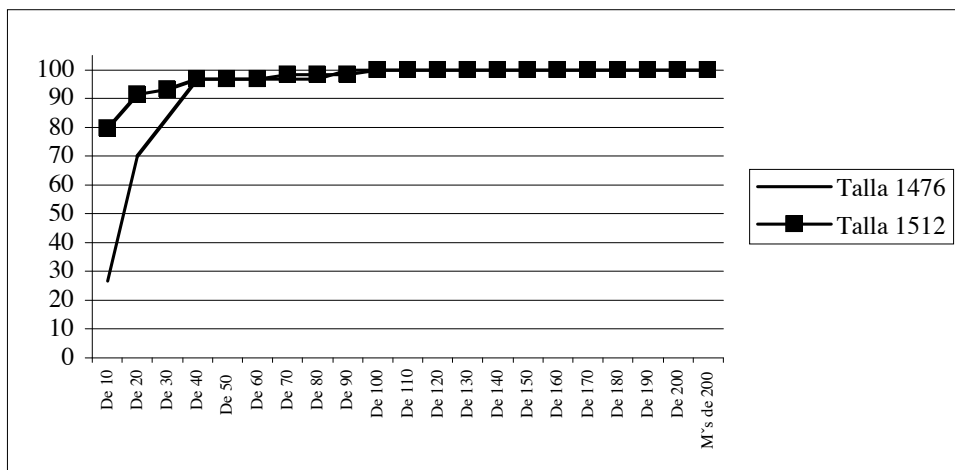
Apèndix IV:

GRÀFICA 1: Potencial econòmic dels Teixidors de Lli en relació al grup
Talles de 1478 i 1512.

Elaboració pròpia.

GRÀFICA 2: Potencial econòmic dels Teixidors de Lli en relació a Ciutat de Mallorca
Talles de 1478 i 1512.

Elaboració pròpia.

Sigles emprades:

ARM = Arxiu del Regne de Mallorca

- AA = Audiència
- AGC = Actes del Gran i General Consell
- AH = Arxiu Històric
- EU = Extraordinaris de la Universitat
- Prot. = Protocols Notarials
- SUP = Suplicacions

BB = Biblioteca Balear

Un cicle pictòric de les Metamorfosis d'Ovidi: Júpiter i el càstig del rei Licaó

MIQUEL POU AMENGUAL

...hi ha que creure el següent: en primer lloc, que el major torbament es produeix en l'ànima dels homes al considerar que unes mateixes naturaleses poden gaudir de beatitud i d'immortalitat, i experimentar al mateix temps desitjos, accions i motivacions contràries a aquests atributs; en segon lloc, quan s'espera algun mal etern per les creences en les llegendes de la mitologia,...
Epicur

RESUMEN

El estudio se basa en el análisis de unas pinturas que representan el mito del castigo del rey Licaón por parte del dios Jupiter. Las pinturas tienen su origen en la obra "Metamorfosis" del escritor romano Ovidio. La investigación desarrolla sus apartados, en el ámbito artístico i cultural, teniendo como eje directriz distintas ediciones de la obra clásica donde el mito ha ido apareciendo durante la época moderna (Ss. XVI-XVIII).

Palabras clave: *Licaón, Jupiter. Ovidio, Metamorfosis*

ABSTRACT

This study analyzes some paintings that represent the myth of the punishment of the king Lycaon by the god Jupiter. These paintings originate from the work "Metamorphoses" of the Roman writer Ovidius. The analysis is addressed from an artistic and cultural point of view, having as central theme the different editions of the classic work in which this myth appeared during the Modern Epoch.

Key words: *Lycaon, Jupiter. Ovidius, Metamorphoses*

Introducció

A la planta noble del casal rectoral de Lluçmajor és troba, dins la sala principal, una col·lecció de quadres religiosos, propis de qualsevol lloc de residència religiosa. Tasques de conservació¹ dins l'església i en els espais annexes va procurar la meua entrada i visita a les dependències privades, com són, les sales del casal rectoral de l' església de Sant Miquel. Dins aquesta col·lecció pictòrica de la rectoria criden l' atenció els dos quadres frontals de la sala principal situats un a cada costat de la porta que dona a la balustrada exterior. Són dos quadres rectangulars que aparentment fan parella. Després vaig poder comprovar que sols eren parella per les mesures però no en el contingut, entre altres coses no comparteixen

¹ Conservació no em refereix a restauració. Sinó a una certa catalogació i formació d'espais expositius per evitar la desaparició i degradació d'objectes artístics i d'etnologia religiosa. Actualment s'obri periòdicament pel públic en general.

ni tan sols el marc decoratiu perimetral. Un pertany al *Martiri de Santa Càndida*², però l'altre pertany a un cicle, ara descol·locat, dels mites clàssics d'Ovidi pertanyent a les *Metamorfosis*, com presentaré en aquesta investigació.

En una observació més detallada de l'entorn, els dos quadres mencionats són col·locats baix de dos quadres més petits, un cada un. També fan parella sols en la situació però no en la temàtica. Aquí però just cercant paral·lelismes formals en el marc decoratiu el situat damunt *El martiri de Santa Càndida* fa joc amb el quadre mitològic, si bé la seva orientació formal és vertical mentre que el primer indicat és de format horitzontal i de mides superior. Finalment, a aquesta pintura secundària s'hi ha d'afegir una altra situada sobre la llinda de l'entrada del despatx de la sala principal.

Per tant, hem de començar a establir un petit estat de la qüestió de les pintures que introduïm. Sense trobar cap més indicatiu d'altres pintures que siguin del mateix cicle ni temàtica, l'estudi aquí desenvolupat es basa en tres pintures a l'oli sobre tela, emmarcades baix un marc negre de fusta tallada amb vores daurades semiesfèriques, que recorren tot el seu perímetre. Les pintures no són de les mateixes dimensions. Les dues escenes secundàries, que fan parella, són aproximadament la meitat que l'escena principal³.

Hem de remarcar, com ja s'ha descrit, que el conjunt queda descontextualitzat per no estar situat dins una mateixa unitat visual sinó disseminat aleatòriament dins la sala. Si veiem la temàtica del que representen –vegeu marc iconogràfic següent– les tres pintures tenen una relació entre elles.⁴

Baix aquest punt de vista es conegut la representació de cicles o programes iconogràfics durant els segles moderns: Cicles cristians, al·legòrics, mitològics, històrics, si bé els tenim més comú en frescs, en tapissos o també en tela damunt el mur de les sales nobles dels palaus. Una vegada expressat aquests modes de representació de cicles, podem optar per introduir una idea més: Si bé tractarem les pintures com a unitats individuals, però, no independents per ser un mateix cicle, segueixen, en certa manera, un discurs narratiu assimilable al lloc on estan, un lloc religiós. Els retaules enfront una escena, un nínxol principal, solen tenir al voltant elements, pintures, que hi fan referència, hagiogràficament o simbòlicament. Això és la funció que tenen, enfront l'escena principal, l'acompanyament de les escenes secundàries de la història d'aquestes pintures. El fet remarcable d'aquestes pintures és que el mite es representat en totes les seves vessants narratives i no sols en el fet principal, que és el que fan les representacions il·lustrades de l'obra d'Ovidi, essent la pràctica més habitual. La representació d'escenes mitològiques principals ho trobam en els casals de Palma: Can Vivot o el desaparegut de can Salas.

Després d'haver iniciada aquesta investigació i ja en la fase final és va fer una sessió fotogràfica per les làmines individuals d'aquesta publicació. Al baixar les pintures del seu

² Aquest quadre és atribuït a Francesc Mesquida, fill del pintor barroc Guillem Mesquida, pel Dr. Marià Carbonell.

³ Metrologia: Pintura 1: 94'50 x 80, sense marc: 76'50 x 62.
Pintura 2: 156'20 x 105, sense marc: 138 x 87.
Pintura 3: 94'50 x 80, sense marc: 76'50 x 62.

⁴ Evidentment, aquesta és una interpretació subjecte a les pintures conservades i analitzades. No sabem si en la seva situació originària és complementaven amb altres corresponents a la mateixa obra d'Ovidi i el cicle era major.

elevat lloc i poder observar la part posterior, tota la part iconogràfica es vegé confirmada, per l'existència marcada d'un número darrere cada quadre que posen l'ordre dels mateixos. Així i com es veurà en les conclusions; el número u, apareix darrere la pintura de l'arribada de Júpiter; el dos, en la pintura principal del mite, el càstig a Licaó per la seva actitud antropomorfa i assassina; i el número tres, apareix darrere el quadre que representa la preparació del sopar. La narració principal és situa al centre, les dues secundàries al seu costat.

La present investigació s'estructura baix una concepció global des d'un doble caire. Per una banda, les pintures mitològiques i, de l'altra, la significació de l'obra d'Ovidi com origen i fonament per l'enteniment cultural de les obres. Això fa que a mode d'esbós es desenvolupi l'estudi amb un marc genèric de la presència de les *Metamorfosis* a l'illa de Mallorca, amb les connexions que s'hagin trobat a altres zones. En base a la font narrativa s'exposarà com es poden interpretar les tres pintures, això es farà remarcant i aprofitant la presència de l'obra no sols com a font escrita sinó, també, com a font il·lustrada. Cosa que enriqueix profundament la base documental. L'obra d'Ovidi per anar més enllà d'una articulació artística i mitològica ofereix la possibilitat de captar el mite des d'una vessant ideològica, per això, s'han destinat dos apartats als paral·lelismes que en podem trobar; un, dins el món icònic i gràfic, i l'altra; dins el món de la moralitat, tots dos en l'àmbit cultural cristià. Finalment, expòs un annex, que per ell mateix, donat la seva poca presència dins la historiografia local, podria ésser concebut com objecte d'investigació individual per un article específic. Però donat el grau de mimetisme amb aquest estudi pictòric s'ofereix com un apèndix del mateix.

La font escrita de les pintures i la seva presència a Mallorca.

Les pintures es basen sobre el text de les *Metamorfosis* de l'escriptor romà Ovidi (43 aC. - 17 dC). Ovidi fou autor d'obres com *Amors*, *Heroides*, els *Fasts* o l'obra les *Metamorfosis*. Aquesta obra és com un índex de referència per a la mitologia clàssica i és l'origen de les pintures d'aquest estudi. L'obra rebé a partir del renaixement una gran difusió no sols per l'escrit sinó, sobretot, pels gravats i il·lustracions que l'acompanyen. L'obra, dividida en quinze llibres i dividits en la narració pels mites individuals, rep una seqüència cronològica lineal en la primera part del llibre primer.

Dins les pintures presentades es presenta la zona grega d'Arcàdia dins el context del palau d'Arcàdia en el regnat de Licaó. Cal una petita puntualització, per poder entendre les pintures d'una manera més profunda, sobre com Ovidi presenta en la seva obra aquesta zona de Grècia que el diferencia d'un altre autor romà, Virgili.

Ovidi ens presenta un mode d'estat natural de l'home que si el posam dins la seva situació cronològica i mítica el podem denominar primitiu. Segons Lavery i Boas⁵, ho diferencien entre un *primitivisme blan* i un *primitivisme dur*. Per tant, i a partir d'això, dins els autors de la literatura clàssica es presenten dues concepcions de les terres d'Arcàdia. L'Arcàdia idealitzada, fictícia, malencònica, representant del primitivisme blan, és a dir, un món de l'abundància i la felicitat sense vicis ni pecats. Aquesta visió seria representada per l'autor Virgili i fent d'aquesta terra una visió idealitzada d'una zona llunyana de l'Imperi Romà. Com un regne desaparegut, perfecte i de refugi. Aquest món malencònic és

⁵ Erwin PANOFKY: *El significado en las artes visuales*, Alianza Forma, Madrid, 1979, 324 i ss.

representat plàsticament en les pintures de Guernico o Poussin, en els coneguts quadres *Et in Arcadia ego*. Recordant una Arcàdia mítica poblada per pastors arcadians que veuen part d'alguna tomba de la seva terra o algunes restes arquitectòniques del passat esplendorós. Ara bé les pintures estudiades i que tenen com a font Ovidi, presenten un món concebut des del *primitivisme dur*. Això és una vida primitiva, subhumana, amb vicis, que és la versió oposada a la de Virgili, com anirem desenvolupant. Per Robert Graves⁶, Licaó fou un dels civilitzadors d'Arcàdia i instaurà el culte a Zeus Liceu, però el sacrifici d'un nin va fer que Zeus entràs en rebuig cap a tots aquests fets. Arcàdia pertany més, segons Graves, a un conte moral pel rebuig cap a formes primitives d'antropofagia. Tot això, féu que amb els ritus licaònics, entre mites i creences, se'n formassin grups que practicassin formes adoratives rebutjades i, posteriorment, tota una sèrie de literatura i cultura derivada.

Els relats que Ovidi narra són històries i fets dels déus. El tema del càstig de Licaó, de les pintures d'aquest article, pertany al llibre primer de les *Metamorfosis* (Met.I, 210). La crítica que rep l'obra d'Ovidi es manifesta en la seva repetició seqüencial de moltes escenes fent petits canvis narratius de continguts o de personatges. I en el fet de les nombroses transformacions que són la línia argumental de la majoria de contes explicats. També, per altres paral·lelismes en algunes històries narrades dins la mateixa obra o que es poden trobar en altres autors. Un paral·lelisme ho és l'episodi de Pèlops.

Pèlops fou un personatge que fou mort pel seu pare per servir a la taula dels Déus que havien convidat. Els déus donant-se compte del fet el ressuscitaren.⁷ Aquest mite ofereix grans paral·lelismes essent un passatge pràcticament mimètic amb el mite de Licaó, objecte de les pintures d'aquest text. La seqüència del mite de Licaó forma part d'un grup de narracions en base a la creació i desaparició de la primera humanitat que acaba amb el Diluvi. El fet de Licaó és una seqüència que dur la causa i el fet acabant amb la destrucció del món conegut.

Dins la història mítica d'Ovidi es desenvolupa la creació del món terrenal on es succeeixen les quatre edats de l'Home. L'edat més noble; l'edat d'or, on la humanitat és noble i pura, que després passa a l'edat de la plata; el gènere humà es comença a corrompre i a decaure la immaculitat de la humanitat, arribant així, a l'edat de bronze; i finalment, la de ferro. Aquesta darrera és quan la humanitat ha arribat a un estat de corrupció i maldat que posa en atenció als déus, especialment al déu règit, Júpiter. Júpiter ja actua sobre la humanitat començant a eliminar terres maldades. Després de la *Batalla dels gegants* es produeix l'*Assemblea dels déus*, on Júpiter i la seva cort comencen a debatre sobre el futur de la humanitat. Al mateix cop fa saber el fet corrupte del regnat d'Arcàdia explicant com el rei Licaó ha profanat la divinitat i l'ètica mortal de la humanitat per les seves activitats caníbals. Després de què Júpiter exposàs el fet del càstig de Licaó a l'assemblea divina, transformant-lo en llop, s'estableix la condemna i la destrucció de tota la raça humana amb el diluvi que comportarà la dita desaparició humana.

Davant una edat mitja on Ovidi no s'havia divulgat gaire, per ventura massa mal de combinar amb el cristianisme, és a partir de la baixa edat mitja que comença a fer-se habitual i comencen a fer-se'n edicions. Al 1494 es té constància de la primera edició de les *Metamorfosis* en català mitjançant traducció de Francesc Alegre: *Lo llibre de les*

⁶ Robert GRAVES: *Los Mitos Griegos (I)*, Madrid, 2004, 182 i ss.

⁷ A. RUIZ DE ELVIRA: *Mitología clásica*, Madrid, 1982, 190.

transformacions del poeta Ovidi, pareix que hi ha dues famílies de manuscrits de l'obra d'Ovidi; un grup de manuscrits de Lactanci Plàcid sense el llibre XV i, un altre, de manuscrits posteriors al s. XII i interpolats.⁸ Per altra part, la traducció de Francesc Alegre fa que combini, comentant l'obra, mitògrafs patrístics i medievals dins converses.⁹ Però la presència d'Ovidi a Barcelona és bastant anterior, al 1466 la biblioteca del Condestable de Portugal ja disposava d'un manuscrit escrit en "vulgar castellà"¹⁰.

Com ja he mencionat les *Metamorfosis* d'Ovidi reben una gran difusió a partir del Renaixement i segueix durant l'època barroca. Un dels elements que influirà en l'aplicació dins les arts plàstiques i especialment en la pintura és, com hem dit, l'edició dels mites acompanyats per gravats que il·lustren el text. Encara que segons l'edició el nombre d'il·lustracions varia. Per tenir present una visió general d'aquest fet cal tenir en compte que a la zona peninsular és té constància¹¹ de diverses edicions i també d'edicions importades des d'Itàlia. Cal destacar les 13 edicions, entre el s. XVI i el s. XVII, de Jorge de Bustamante publicades a Ambers des de 1545. Hi ha també edicions de Pérez Sigler a Salamanca (1580), Felipe Mey a Tarragona (1586) i Sánchez de Viana a Valladolid (1589), encara que d'aquestes hem de tenir present que amb il·lustracions sols en tenen les de Sánchez de Viana i les de Bustamante. Una de les característiques de l'obra de Bustamante és l'enllaçament amb faules i amb trets medievals¹². Lopez Torrijos troba semblances de les edicions espanyoles amb una de veneciana realitzada al 1517. Aquestes semblances italianes també ho seran per la part que ens ocupa pictòricament. De les dues obres il·lustrades, la de Sánchez sols té quinze gravats amb influència de la veneciana d'Anguilara de 1563, i segueix tenint coincidències amb anteriors edicions venecianes. Un exemplar d'aquesta edició veneciana és la conservada en la Biblioteca Pública de Palma. La segona edició de Bustamante (1595) realitzada cinquanta anys després de la primera ja inclou 175 gravats. Aquests són il·lustracions de Virgili Solís, seguint l'obra de Bernardo Salomón. Autor que il·lustra la majoria de les *Metamorfosis* fetes a Frankfurt al voltant de l'edició llatina de 1563.

Pintors, de primer ordre, del segle d'Or espanyol com Vicente Carducho o el mateix Velázquez tenien edicions il·lustrades de les *Metamorfosis*. Tractats pictòrics del s. XVI com el *Precetti della pittura de Giovanni Battista Armonini* de 1587 cita les *Metamorfosis* d'Ovidi com d'obligació pels artistes tant com si fos la seva bíblia pictòrica.¹³ Per tant, podem concloure que encara que la pintura religiosa eclipsa durant tots aquests segles qalsevol altra tipologia, sí que, podem percebre un fons i un nivell, diguem-ne no gaire conegut, de la presència de petites il·letes culturals clàssiques que malauradament no s'aconseguien projectar de manera plena dins la cultura oficial espanyola.

⁸ OVIDI: *Les Metamorfosis. Escriptors llatins*, Barcelona, 1929, 6.

⁹ Gabriel ENSENYAT: *Cultura clàssica i tardor medieval*, DDAA: *L'Antiguitat clàssica i la seva pervivència a les illes Balears*, Palma, 2005, 539.

¹⁰ Julián GALLEGÓ: *Visión y símbolos en la pintura española del siglo de Oro*, Ensayos de Arte Cátedra, Madrid, 1987, 39.

¹¹ Seguirem aquí l'estudi realitzat per R. LÒPEZ TORRIJOS: *La mitología en la pintura española del siglo de Oro*, Madrid, 1995, 26 i ss.

¹² Per quant a les faules, no de l'edició sinó pel concepte de faula i moralitat en l'obra d'Ovidi ho desenvoluparem en un dels apartats següents.

¹³ J. SEZNEC *Los Dioses de la Antigüedad en la edad Media y el Renacimiento*, Madrid, 1983, 211.

A Mallorca la historiografia assenyala en bastants cops la presència de l'obra d'Ovidi dins l'àmbit illenc; entre d'altres, la biblioteca dels Comtes d'Aiamans ja posseïen almancó dues edicions de les *Metamorfosis* de principis del segle XVI¹⁴. Nicolau de Montanyans o Jaume de Berard de Manacor també tenien dins les seves biblioteques privades l'obra d'Ovidi.¹⁵ Com també podem trobar dins la biblioteca del Bisbe de Mallorca, Joan de Vic, tres toms d'obres de l'autor romà, encara que no s'especifica de quines obres es tracta¹⁶.

Actualment, tenim a Mallorca la presència de diverses edicions de les *Metamorfosis*. A la Biblioteca Pública de can Salas hi ha alguns exemplars que presentem a continuació:

Hi ha un incunable de l'obra d'Ovidi provenint de Venècia i datat al 1492 sense cap il·lustració. Per altra part, la biblioteca conserva dos exemplars també venecians aquest cop de 1569 editats per Marretti, tampoc sense cap tipus de gravat ni decoració. Un d'aquests exemplars prové de la biblioteca dels caputxins de Palma¹⁷ sols, en matèria artística, és pot referenciar a les típiques decoracions en cada inicial de llibre i un resum emmarcat entre decoració vegetal i antropomòrfica a l'inici de cada bloc. El text està dividit en dues columnes una en l'idioma llatí tenint al seu costat la versió italiana en vers.

Un altre exemplar guardat a la Biblioteca Pública de Palma és una edició de Mey impressa a Tarragona al 1586. Aquesta és una obra en castellà i en vers de l'obra d'Ovidi i, com la majoria d'edicions no té làmines ni gravats adjunts al text, com a molt, les inicials de cada principi de llibre o capítol és troben decorades amb decoració vegetal com ho són algunes sanefes decoratives de finals de capítols o llibre. Hi ha l'existència de la versió més interessant, fins ara trobada en matèria artística, de l'obra d'Ovidi a Mallorca, que és l'edició veneciana de Giovanni Anguillara de 1563, que és l'obra que López Torrijos ja cita en el seu estudi, tenint influència en les obres espanyoles. Aquesta edició té quinze il·lustracions situades una a cada principi de llibre. El format de la làmina és rectangular emmarcat per decoració de figures antropomòrfes a cada costat. També podem mencionar que cada llibre té la primera inicial en format quadrat i el fons que recorda, molt simplificadament, algun fet mitològic o algun músic. Aquesta edició pareix ésser que passà per un soldat anomenat Lorenzo Galla, del regiment de Flandes¹⁸. Per altra part, l'edició que és conserva feta a Frankfurt al 1601, amb comentaris de Raphaelis Regii és, com l'anterior, de difícil consulta degut al seu mal estat de conservació i amb unes pàgines molt menjades i aferrades pels insectes que devoren el paper. En tot cas, no té cap gravat de representació.¹⁹

¹⁴ F. X. ALTÉS I AGUILÓ: "Les edicions cincenistes de l'antiga biblioteca dels comtes d'Aiamans conservats a l'Abadia de Montserrat", *Randa*, 57, Barcelona, 2006, 29-54..

¹⁵ Jaume PALOU SANTANDREU: "Els Muntanyans i el cercle d'humanistes..." *XVIII Jornades Estudis Històrics locals. Al tombant de l'edat mitjana*, Palma, 2000, 463.

¹⁶ J. Enric MUTI RUIZ: *La biblioteca de don Joan de Vic, bisbe de Mallorca*, BSAL, 57, Palma, 2001, 357.

¹⁷ Manuscrit a la primera pàgina: *Es de los Capuchinos de Mallorca a^no 1806*

¹⁸ Manuscrit en la darrera pàgina: *Lorenzo galla soldato, del regimento de glandes*.

¹⁹ A manera de curiositat pareix ésser que un tal Antoni Descatllar en fou propietari -el nom es troba manuscrit en la primera pàgina baix les lletres del títol-, per tant és de suposar la proveniència del llibre d'alguna branca de la família Descatllar de Ciutat, prou coneguda entre els investigadors d'aspectes nobiliaris. El llibre fou realitzat baix un format bastant solemne i de dimensions considerables si consideram l'època.

Un altre centre de referència per quant el depòsit antic de l'obra d'Ovidi és el Monestir de La Real. L'exemplar que conserva és de 1497, amb els comentaris de Raphaelis Regii²⁰, comentarista prou reeditat en les successives edicions posteriors. Malauradament sols conté il·lustrades, a part de les reminiscències medievals d'iniciar cada capítol amb la inicial decorada, un gravat en forma de resum-esquema. Al cap i a la fi no és més que a partir del s. XVI que l'obra d'Ovidi comença a fer-se més coneguda per les seves il·lustracions. La il·lustració d'aquesta edició de 1497 té una forma geomètrica circular, a mode de roda dels vents, en llatí i grec, on es situen les parts del món amb eixos distributius radials; *occidens, oriens, Africus libs, polus articus*,... i creuats; *solsticialis*,... en tot cas, no ens interessa pel present treball i el segell imprès amb l'escut de l'editor del final tampoc aporta informació plàstica pel tema tractat. Si que ens interessa per una altra qüestió.

Aquest incunable, igualment que les edicions comentades depositades a la Biblioteca Pública, ens proporciona informació dels seus propietaris i, per tant, del camí pres durant la seva vida. Amb les connexions que pot aportar vers la coneixença de la cultura clàssica en la Mallorca històrica. En la primera pàgina hi ha manuscrit damunt la fulla informació sobre el seu recorregut en diverses biblioteques privades. L'obra és la que Joan Feliu cita en la seva relació de *Noticias historicas sobre el santuario de Montesion de Porreras*. També hi ha apuntat manuscritament que passà per la biblioteca de D. Antonio Villalonga, fins que en mans de D. Antoni Mulet es va vendre al Monestir. El fet és que dins la primera i darrera pàgina hi apareixen de manera manuscrita diversos noms, molts d'ells, dels propietaris per on o a qui passaren. Al 1819 pertanyia a un tal *Nicolau Ripoll*, doctor en Jurisprudència, i amb ortografia anterior apareixen noms com; *Josef Maria Ripoll* o *Maties Serra* i, fins i tot, anterior, a la darrera pàgina hi apareix la cita; *Aquest Ovidi es de en Sebastia Servera estudiant en lo celles de montision...* vora una data en números aràbics que posa: 1551.

El llibre presenta diversos apunts, com a notes al costat dels fols o algunes paraules al voltant del text, manifestant el tractament del llibre com un llibre d'ús i de treball. Fins hi tot un espai on la inicial del capítol no ha estat, per error d'impremta, imprès, algun dels seus estudiosos dibuixà una C, com a inicial, amb un dibuix decoratiu de dos animals menjant vora un arbre. Podem dir que es manifesta un ús pràctic per l'estudi en els seus propietaris, sobretot, tenint en compte que passà un llarg temps dins l'escola de Montision.

Les referències particulars, aquí exposades, tenen la intenció d'establir una relació si no profunda almenys rellevant. Per la qual, alguns estaments socials, encara que reduïts i de poca projecció en la cultura oficial i pública, tenien uns coneixements de cultura clàssica que podien interrelacionar les pintures del mite d'Ovidi amb la societat que els acollia. Que un del seus llocs fos Montision, una escola d'estudis, denota que si bé per ús d'estudi de la cultura clàssica o bé d'estudi de la llengua llatina, alguns estudiants i persones coneixien l'obra d'Ovidi per poder identificar la iconografia que presentarem. Per tant, les pintures no podem concebre-les com elements individuals i hermètics dins la societat del seu temps.²¹

²⁰ OVIDI: *Metamorphoses, cum commentario Raphaelis Regii*, Venetiis, Simon Bevilacqua, 1497.

²¹ Insistesc en aquest fet, per la qüestió que si bé per l'ombra i pes de la cultura religiosa barroca la historiografia local i general ha fet tractar els coneixements clàssics com elements marginals i exclòs de la societat. Per ventura, la separació no és tan extrema com la que fins ara se'n ha ofert.

Hi ha moltíssimes edicions i reedicions antigues de l'obra d'Ovidi, encara que a Mallorca s'en conservin sols, a l'abast públic, les exposades aquí. La Col·lecció digital Fons Antic de la Universitat de València o la Col·lecció digital del Warburg Institute de Londres, entre d'altres, posseeixen bastantes edicions digitalitzades que es poden consultar.

Anàlisi formal i iconogràfic de les pintures.²²

El cicle, com hem exposat es compon de tres pintures, per tant, és un cicle narratiu²³ al voltant del càstig de Licaó per Júpiter. En la pintura principal es farà comparances, anàlisi artístic i iconogràfic. També en les dues secundàries sempre en relació amb l'escena central. Aquestes dues teles secundàries que per les seves atribucions formals, època i decoració pictòrica les posam dins el mateix cicle però no s'han trobat gravats que les poguem comparar d'una manera més profunda i haurem d'acudir a fonts, informació secundària i interpretació en base als documents que aportin informació vàlida. Per això, ens serà necessari formular hipòtesis orientatives sobre la seva iconografia, a més a més, formulant que a través del propi pintor o promotor, estudiós o erudit pogués orientar les pintures secundàries amb les seves particularitzacions. I siguin aquestes particularitzacions que les hagin determinades. S'ha de tenir en compte que ja la historiografia, com el cas del diàleg de Raffaello Borghini, *il Riposo*, de 1730 denuncia la presència de llicències i variacions que fins hi tot fan que acabin modificant el mite²⁴.

Formalment, les pintures no estan realitzades amb pinzellades soltes sinó més bé pinzellades controlades, lineals i de contorns marcats, sense ser una pintura empastada ni descontrolada. Així que en podem optar per un format barroc però clàssic, sense grans canvis tonals ni claroscurs. En tot cas no en perjudici d'un control tècnic i pictòric òptim. El control del dibuix, la perspectiva i la composició és bona. Ens fixarem, sobretot en el quadre principal, en l'anatomia, molt ben marcada, que es realitza amb un control anatòmic destacable. El control de la perspectiva i de l'arquitectura clàssica és realitzat sense defectes visuals ni perspectius, per tant, un pintor ben format a nivell acadèmic, del qual se'n desconeix l'autoria i la seva procedència. No és descabellat orientar l'atribució cap a un pintor mallorquí però que va realitzar estudis en algun país estranger com Itàlia o el Nord d'Europa. Al cap i a la fi podem trobar com pintors mallorquins feren viatges d'estudis a Itàlia i les pintures denoten una certa influència romana, pel color i l'estil.

Una altra obra que mereix ésser referenciada que pot servir per establir la corrent estilística d'aquests moments és la dels frescs d' Alexandre Magne al Palau de can Vivot de Palma²⁵. No tant per la seva iconografia sinó més bé per la concepció contextual, espacial i formal del cicle. Hem de tenir en compte que per Santiago Sebastian aquestes pintures de can Vivot representen una ruptura introduïda pel món Borbònic, en la qual, la influència francesa i italiana hi comença a ser-hi present, defugint del sistema artístic tradicional de

²² Les anàlisis comparatives iconogràfiques que es desenvoluparan, a partir d'aquest apartat, de les edicions d'Ovidi, si no s'especifiquen la seva pertinència a algun centre concret formen part de la col·lecció digital del Warburg Institute de Londres.

²³ Remarcar el tret narratiu i mitològic d'escassa presència a l'àmbit espanyol i més proper a escoles italianes, franceses o flamenques. E. PÉREZ SÁNCHEZ: *Pintura barroca en España.1600-1750*, 1992, 11.

²⁴ J. SEZNEC: *Los Dioses de la Antigüedad en la edad Media y el Renacimiento*, Madrid,1983, 213.

²⁵ P. DE MONTANER; Mª L. SÁNCHEZ LEÓN: "Alejandro Magno como modelo de reyes a principios del siglo XVIII ", *XXIII Jornades d'Estudis Històrics Locals, L'Antiguitat clàssica i la seva pervivència ...*, Palma, 2005, 653-663.

Mallorca²⁶. Aquestes pintures tenen la seva font gràfica en les pintures que realitzà el pintor Charles Le Brun, en el segle XVII, del cicle de pintures sobre *La vida d'Alexandre Magne*, algunes ara al Museu del Louvre²⁷. Seguint l'estudi de Montaner i Sánchez León, les pintures de can Vivot representen quatre escenes de la vida d'Alexandre: *La tenda de Darío, l'entrada en Babilonia, la batalla contra Poro i, Alexandre i Poro*. Les escenes ens ofereixen un altre exemple de cicle narrant pictòricament parts d'una mateixa història -la vida d'Alexandre-. A més a més, d'ésser una història del món clàssic, del llegendari i quasi mític Alexandre Magne. Això els equipara amb les pintures de Júpiter com a cicle pictòric-narratiu. Per altra part, les pintures, obra del milanès Giuseppe Dardanone al voltant de 1717, ofereixen detalls formals i estètics paral·lels a les pintures d'Ovidi representades a Lluçmajor. Qüestions com la precisió en les anatomies humanes amb les ombres marcades; el vestuari tremendament d'estil clàssic-romà amb cuirasses militars; fons paisatgístics i detalls decoratius; decoració amb teles penjades en l'escena, els objectes o l'arquitectura clàssica que trobam en l'escena d'*Alexandre i Poro*. Per tant, són factors que recolzarien la corrent italiana de l'autor de les nostres pintures, i fins hi tot la coneixença entre els dos autors, personalment o mitjançant la seva obra.

L'Arribada de Júpiter al Regnat d'Arcàdia. (Fig.1)

En aquesta primera pintura, el déu Júpiter baixa de l'Olimp, com humà disfressat de viatger, i es dirigeix per les terres de la humanitat comprovant les seves suposicions, en les quals, l'Home s'ha pervertit. Per tant, vol verificar l'estat corrupte de la humanitat que després farà recusació, en l'assemblea dels déus, per l'extinció de l'espècie humana. Així ho narra Ovidi: El déu travessa Ménado i compara aquesta terra com una terra de feres fins que citant Cilene i els pinars de Liceu arriba un poc abans de fer-se de nit al palau d'Arcàdia. Una vegada travessat tot el territori i entrat en el recinte del palau anuncia que ha entrat un Déu. La cort de Licaó el creu i comença a adorar-lo. El rei Licaó no el creu i el convidarà a sopar el mateix vespre per posar-lo a prova. (Met.I, 210).

Aquest primer moment, de l'arribada al palau, és el que trobam a la pintura. Júpiter ja es troba en el recinte reial. En un primer terme, hi veim en el centre, una font amb una decoració antropomòrfica i vegetal amb gran dinamisme de formes. Molt propi de la decoració del segle XVII i principis del segle XVIII vinculada a palaus.²⁸ La font es pintada

²⁶ Santiago SEBASTIÁN: *Contrareforma y Barroco*, Madrid, 1981, 395.

²⁷ Aquesta influència també ho remarca Santiago Sebastian i en referencia Jaume LLABRÉS: *Can Salas Major*, Quaderns Arca, núm.12, Palma, 1993, 39). La influència pareix devenir dels tapissos de Gobellins, i de pintures del Palau de Versalles. Algunes d'aquestes pintures de l'artista francès són ara com he mencionat al Museu del Louvre. Això connecta amb l'estil romano-clàssic d'aquests moments en què l'autor francès n'era un dels principals representants.

²⁸ Basta esmentar la vaixel·la o argenteria contemporània a l'època de les pintures (XVII-XVIII) que adoptarà els mateixos eixos dinàmics de contorsions amb decoració antropomòrfica, vegetal, ..., tant sia de via italiana o via Ambers... o en cirials. Prenguí d'exemple les pintures de Santa Margalida damunt el drac al terra, amb el cap del drac endavant torçat, sobre el coll, i a la inversa del cos caigut. Que podem trobar en els gravats de Cornelius Cort, sobre una composició de Tiziano en el s.XVII. E. PEREZ SÁNCHEZ: *De pintura y pintores*, Madrid, 1993, fig.47). O el mateix gerro de la natura morta del mallorquí Mesquida de principis del s. XVIII . M. CARBONELL: *Guillem Mesquida 1675-1747. Catàleg*, Palma, 1999, fig.48. En aquesta darrera coincideix la policromia en graduacions del gris de la gerra, amb la font de la nostra pintura. També les formes, curves i plenes, de les cares de peix situats de panxa en els peus dels canelobres d'argent de la Seu de Mallorca. Tipologia formal de cara que trobam reproduïda entre d'altres en la il·lustració 29 de *Tyrrheni naviae in Delphinos* de l'edició de les *Metamorfosis* d' Antonio Tempesta

com una figura antropomòrfica aguantant el vas superior i damunt una llarga fulla decorativa. La decoració té alguns precedents en el Renaixement i que han perdurat fins a n'aquestes obres. La decoració de la pica de la font presenta dos animals confrontats amb un relleu de cap d'animal al centre. Les dues figures d'aspecte animal canviat, mutat, tenen el coll extremadament llarg a mode de cigne i les cames del davant allargades i enfrontades, semiajegudes, una enfront de l'altre. Representa el mateix esquema compositiu i figuratiu del frontal del sepulcre de *L'ascensió de santa Caterina*, fet al 1530 per Bernadí Luini. Sols canviant el motiu central que és un medalló i les figures que són meitat home, meitat animal.

Davant Júpiter un criat ajupit, deixant-li la vista lliure per oferir aigua com a viatger i visitant del lloc. Fet que en les sospites de Júpiter, entre altres coses, era aquesta amabilitat de benvinguda al viatger que s'havia deixat de realitzar. Però Júpiter manifesta autoritat i ordre. Autoritat del déu, perquè mentre el seu guia, que li fa la visita al palau, li ofereix aigua de la font. Ell que arriba al palau per observar si es produeixen els delictes, que ha anat a verificar, li talla la conversa i el recorregut. Com es veu, posant-li la mà al davant i arreconant-lo, senyal de qui mana, qui ordena. No deixant-se enganar per una falsa actitud d'ajuda i paraules hipòcrites del guia que el rep.

Mereix que ens detinguem en el joc gestual que trobam en aquesta escena, un joc circular al voltant de la font i en el llenguatge representat en la distribució i situació dels braços de les tres figures del primer terme. (fig.1.1) Els tres personatges juguen amb l'alçada i baixada de les mans. El criat, ajupit, té la mà; una darrera aguantat la gerra, i l'altra davant, abaixada damunt la font, davall la de Júpiter. El braç de Júpiter ha fet baixar per davall el del guia i l'altra encara la té per damunt assenyalant un lloc elevat, possiblement la font del davant. Aquesta gestualitat és tota una representació de les postures personals i ideològiques que el mite i l'escena representa: l'obediència del criat, el poder amagat de Júpiter, i l'intent del guia de fer creure una mentida. El déu li ha hagut de fer baixar la mà i l'altra encara la té alçada no volent assumir ni escoltar el nou vingut. La cara del guia també manifesta aquesta certa estranyesa i sorpresa, si ens fixam: La boca oberta com si parlàs, però el rostre com si li haguéssin tallat i rebutjat el que diu.

Fixem-nos que immediatament al darrere d'aquest primer grup s'hi troben tres donzelles, expectants amb la visió situada a distints llocs. Dues observen la conversa del guia mentre que la tercera observa a una de les tres figures del grup. A simple vista són tres noies de la cort que segueixen el guia i a Júpiter, que per haver revelat la seva condició divina li deuen respecte i atenció. El mateix mite conta que part del poble passà a adorar-lo.

Si bé, és pot formular una hipòtesi arrelada en fonts secundàries i, per tant, no confirmable directament. La qüestió a desenvolupar és la possible interpretació de què aquestes tres figures plantegen en un format original, aquí difús, la presència o record de les Erinies gregues també anomenades Fúries romanes. En el desenvolupament final del mite s'acaba la narració, abans de dictar la sentència de destrucció i diluvi, dit pel mateix Júpiter: que per tota la Terra reina la ferotge Erinis. (Met.I, 241)

i Pere de Iode de 1606. Per tant, són distints models dinàmics que s'adopten plenament per la reproducció artística.

Les deesses Erinies formaven un grup de tres germanes: Alecto, Tisífone i Mégera, i eren perseguidores i venjatives de tots aquells qui cometien assassinats, homicidis i parricides, per tant, delictes de sang. Arcàdia tenia dos temples dedicats a aquestes deesses en un d'ells eren concebudes vestides de blanc. Ara bé la pintura no mostra cap element atributiu en aquestes figures, a més a més, la seva posició és secundària. Però, Júpiter, entra aquí en escena per desenvolupar una comprovació. Dins la història mítica d'Ovidi, el déu baixa a la Terra per fer una verificació d'allò que més ho manco és dóna per certa. La situació dins l'edat nefasta del ferro i la violència que s'hi presenta que té necessitat d'una regeneració. Júpiter es presenta per anar a cercar el mal i condemnar-lo, com succeeix en el desenvolupament final del mite. Per tant, oferim aquí la interpretació que aquestes tres figures personifiquin les germanes venjatives i condemnadores de les Erinies. I com una reminiscència d'aquestes que és el que l'escena i el paper de Júpiter compleix en aquest cicle.²⁹ Així les deesses Erinies es mostrarien aquí com una referència pictòrica, al·legòrica, dins el context, despullades de qualsevol element identificatiu. De totes maneres, sense cap element o font directe més consistent, o si l'artista els posàs per creació pròpia recordant dites deesses, no es pot determinar si aquestes tres figures són recordatori de la funció venjativa davant els assassins en què Júpiter, posteriorment, hi pren la part activa. L'anàlisi formal del grup implica des d'aquesta hipòtesi un criteri favorable: Les tres figures es presenten darrera Júpiter i a la vegada en un segon pla narratiu, sense que siguin meres figures com les del fons. Les tres figures miren aleatòriament sense un punt focal comú, és a dir, no pareix que atenguin l'escena principal, sinó més bé sense ésser-hi presencialment. Si miram el rostre de la primera figura de l'esquerra (fig. 1.1) té alguns trets violents o espectants: boca oberta, ulls mirant el guia, celles baixades. Si fossin dones del poble la seva situació d'adoració i respecte correspondria a una posició més distant del Déu, i amb efecte de reverència tal com o fa la figura del primer pla, davant Júpiter, que està agenollat en la font oferint l'aigua al déu. Si fos una posició de rebuig com la de Licaó tampoc es correspondria en aquesta situació i formalització. Aquestes mitges aparences no són tan escasses en la pintura barroca així tant l'historiador Francastel, com Gracian,³⁰ desenvolupen la idea del mecanisme de percepció de què una imatge visible, normal i real, doni la interpretació, al qui la veu, perquè l'espectador assimili aquella porció d'imatge sia un raig, un animal,... o una idea preconcebuda, sia Júpiter o Arcàdia, segons la imatge pintada. Això és també la raó, en el context barroc, de què el pintor amb imatges, accions o recursos, inciti a l'espectador una intenció, una idea. Fins hi tot l'ús pictòric d'elements amb aquests recursos s'han intentat i interpretat per establir un llenguatge de jeroglífic per identificar actituds en els retratats. El mateix Velázquez té quadres que davant un aspecte costumista amaga aspectes mitològics. Lorenzo Lotto també ho fa posant objectes atributius

²⁹ Els atributs que no acompanyen estarien dins un format ocult com està realment Júpiter que no diu que és déu fins que no ha entrat a la ciutat i no s'hi manifesta fins en el sopar amb Licaó. El detall atributiu tampoc és molt precís en el sopar, per tant, serien uns elements eliminats pel pintor a l'hora d'elaborar les pintures. Bé perquè la representació dels elements serien desagradables pel comitent o pel gust del moment. En tots els gravats, de l'escena posterior del sopar, s'hi presenten les palanganes amb el menjar amb trossos reals i identificables de parts humanes, cosa que en aquestes pintures mallorquines no s'identifica cap element sinó que es suposa, posteriorment, a partir de tota l'escena. Per tant, aquestes deesses tampoc es representen amb els cabells en forma de serps implícites, ni la majoria dels seus atributs que tampoc són constatables per estar tapades pel cos de Júpiter en primer terme.

³⁰ J. GALLEGU: *Visión y símbolos en la pintura española del siglo de Oro*, Madrid, 1987, 188 i ss.

del caràcter del representat. Al cap i a la fi els emblemes d'empreses barroques desenvolupen simbologies d'aquest llenguatge semi-ocult.

D'altra banda no hem d'oblidar que les deesses Erinies són filles de la nit, moment precís, la nit, que està apunt d'arribar meteorològicament quan Júpiter arriba al palau. Encara que aquest fet sia una pura coincidència sense ésser-ne cap fet determinant.

La intenció venjativa de les Erinies es farà en la posterior destrucció del regnat i per extensió del món humà per Júpiter. Les deesses no deixen d'ésser, per altra banda, servents, és a dir, obeeixen les ordres del déu suprem, Júpiter dins la religió mitològica romana. Les Erinies evolucionen també de manera confusa, s'agermanen i es confonen dins la mitologia clàssica amb altres deesses com les Parques, aquestes tenen l'atribut d'anar vestides de blanc i baix les ordres de Zeus. Bé que en algunes versions fins hi tot Zeus es sotmès a la funció de les deesses.³¹ En l'evolució mitològica clàssica aquestes deesses acaben en la "pacificació de les Erinies" en la qual la deessa Atenea arriba a un acord amb elles assegurant-les que els hi farà un temple i tindran fidels fent-les celebracions en nom seu. Això fa que s'hi referesquin a elles amb el nom de "Solemnes", d'aspecte ja no tan terrible. Aquest cas fa que l'escriptor clàssic Filemon qüestionï problemes que es succeeixen en la representació entre Erinies i Solemnes, fins hi tot Pausanias diu que s'acaba representant-les com a matrones augustes.³² Per tant, la varietat evolutiva amplia el camp perquè les figures del quadre puguin al·ludir a dites deesses. En tot cas ho deixam com una possible hipòtesi interpretativa.

Retornant al format pictòric, el quadre té el fons de paisatge com a punt de fuga i en el segon terme un grup d'homes amb túnica blanca que conversen. Un d'ells amb el braç senyala el costat dret, indicant algun fet o situació que s'ha produït, potser la zona on ha entrat el déu visitant. Fixem-nos com un home d'esquena a nosaltres dur una àmfora de la font de la primera línia i uneix els dos grups, el principal i el del fons, en la mateixa composició i s'enllaça amb la pujada a l'escaló amb l'escena del fons. Aquest recurs sol ésser habitual en composicions de grups i elements, dividits en dues zones superposades en l'espai, per exemple; el pintor Rafael, ho utilitza amb els personatges damunt l'escala en l'*Escola d'Atenes* que uneix el primer pla amb l'escena elevada on hi es situat una segona part de la pintura.

Ja hem fet referència a les similituds d'alguns mites en les narracions d'Ovidi, i en aquesta escena existeix un paral·lel pel moment de baixada al món del déu Júpiter. L'exemple el trobam en la baixada de Júpiter i Hermes. És el segon cop que Júpiter baixa a la terra mundana. Ovidi narra un passatge (Met.VIII, 624-720) en què Júpiter i Hermes baixen per veure la generositat humana amagats en l'aspecte de pagès. En la visita al món no se'ls reconeix cap oferiment de generositat als visitants. Sols una parella de mortals, Filemon i Baucis, són qui acolleixen els déus i per això, els déus, agraïts, els recompensen en poder morir alhora. Per evitar els sofriments personals de la mort que succeiria quan un dels dos moriria deixant l'altre sense parella.³³ Aquesta narració sí que a l'ésser un passatge narratiu central en trobam exemples pictòrics, com els de Rembrandt o Rubens, que

³¹ R. GRAVES: *Los Mitos Griegos (I)*, Madrid, 2004, 59.

³² R. GRAVES: *Los Mitos Griegos (II)*, Madrid, 2004, 92-94.

³³ J. SAROL; S. CUAVELLA, C. MARCAU: *La Mitologia clàssica. Literatura, art, música*, Barcelona, 1994, 36,49.

representen els dos déus descansant sense cap atribut. Les escenes, segons el pintor, varien des d'un espai domèstic fins a representar-se dins un paisatge de bosc a l'aire lliure. Vora els déus s'hi situen la parella humana vella amb alguns elements o objectes que els hi duen demostrant la seva generositat que posteriorment se'ls hi recompensarà. El mite difereix en quant l'aspecte del *primitivisme dur* explicat en l'apartat anterior. La narració no té la mateixa concepció de la baixada de Júpiter a Arcàdia. L'esperit narratiu no esdevé crueltat ni mort com el primer cas, sinó vist des d'una vessant molt més *romàntica*, si aquest terme és aplicable en les narracions clàssiques.

Aquesta nova impressió del mite és la que els estudiosos diferencien en Ovidi entre *pietas/impietas in hospitem*. Si el mite de Licaó representaria la impietat en l'hospitalitat. Aquest mite paral·lel, de Filemon i Baucis, seria una situació dins un tema d'hospitalitat que es resoldria mitjançant una pietat benaurada, sorgint una història complaent i amable.³⁴ Tot el contrari del mite d'aquest estudi pictòric.

La preparació de la cort del sopar. (Fig.2)

Aquesta segona escena situa un grup de servents en moviment en el format vertical del quadre. La pintura situa els criats del rei Licaó preparant per dur el sopar a la taula reial. En primer terme hi ha una pica amb sortida d'aigua, a igual mode i estil de l'anterior pintura. Encara que la pintura no s'observa prou bé pel seu mal estat. L'escena com en els altres quadres s'obri en un fons de paisatge i amb un lateral amb arquitectura clàssica, tot decorant l'escena amb una tela al sostre. La composició del quadre ve format per un grup de gent estructurat baix un conjunt de persones en moviment. Les figures del grup central, en primer pla, estan unides al voltant d'unes accions desenvolupades a vora de la pica d'aigua formant un espai circular. El moviment es desenvolupa igualment entre les persones del fons que s'organitzen per realitzar les tasques comunes per la preparació del sopar. El que ofereix un esquema compositiu dinàmic a l'escena. Les quatre figures principals del centre (fig. 2.1), organitzen el sopar. Els dos personatges primers; un omple la font d'aigua, mentre l'altra amb l'àmfora plena el mira i l'espera per partir, al darrere; la figura femenina, amb la palangana buida, mira com s'omple l'aigua. Però fent parella amb, qui segurament és, el cap de protocol o de la cort que li indica, amb el braç alçat i el dit apuntant, cap on ha de dur el menjar.

Aquest quadre ens indica dues referències espacials; la situació en el palau de la cuina enfront del menjador i, a la vegada; la correspondència física dels dos quadres, per tenir uns mateixos fons treballats en perspectiva conjunta. La posició de la cuina reial dins el palau i la situació del quadre front del principal que és el de la condemna de Licaó. Si observem en el fons hi apareix la cantonada dreta d'un edifici clàssic. És el mateix que surt en l'escena posterior, però pintat des d'una perspectiva lateral. Veim sols el costat dret de l'edifici, un poc simplificat, front el de la pintura següent (fig.3), en la qual l'edifici es mostra pràcticament en tota la seva frontalitat. El pintor pareix que ha adequat el fons i la perspectiva seguint l'orientació de les zones del palau que s'hi representen. Tenint la cuina a la dreta del menjador, i el menjador més en el centre del palau. El cap de protocol que em indicat que apunta amb la mà (fig. 2.1) a la direcció que ha d'emprendre la criada. És on l'anàlisi de la perspectiva, aquí aplicat, s'hi situa la zona del sopar. I tenint present la

³⁴ OVIDIO: *Metamorfosis*, Madrid, 2004, 73. Segons l'anàlisi de les traductores Consuelo Álvarez i Rosa Iglesias.

situació física original dels quadres és on es situa el quadre principal, a l'esquerra d'aquest secundari. Donant per fet que aquest treball en perspectiva del fons no sia coincidència i sigui fruit de la formació acadèmica, del pintor o client, o dels mateixos gravats d'on puguin provenir, remarca la qualitat de les tres pintures per la seva coherència global.

Un exemple pictòric, encara que llunyà, de preparació d'un sopar el trobam a Veronés als anys seixanta del segle XVI. Veronés elabora *Les bodes de Canáa*, s'hi bé el format del quadre no ens interessa perquè és de format horitzontal, i el nostre vertical, té el paral·lelisme de trobar una escena on es prepara un sopar. Les similituds no per derivació ni influència, una en l'altra, sinó que els dos obeeixen a una semblant estructura compositiva que adopten encara que varien en complexitat i qualitat, com és evident. En el quadre de Veronés, en un segon pla, hi ha els criats que preparen el sopar de la boda. La variació en format fa que en el quadre de Veronés s'organitzi la cort de criats en horitzontal i en la pintura de la cort de Licaó el format vertical i estret es fa organitzant la composició de manera circular. La pintura renaixentista té la preparació del sopar com a tema secundari així com en el mite de Licaó, la pintura que presentam esdevé secundària a l'escena principal. Però és l'única raó de dita pintura secundària.

En una edició alemanya de Mainz amb il·lustracions de l'obra d'Ovidi, datada al 1551, s'hi troba una escena que correspon principalment a la preparació per part dels criats del sopar a Júpiter. En aquesta il·lustració s'hi representa simbòlicament en el cel la reunió dels déus, posterior al viatge de Júpiter a Arcàdia. Hi ha Júpiter al centre, Posseïdó a la seva dreta i un altre déu a l'esquerra. Representa la part del mite d'Ovidi en el qual Júpiter, davant l'assemblea conta els fets del tirà arcadià. Dins la història que narra Ovidi amb els distints mites és dins l'assemblea que Júpiter conta un fet passat com és la seva baixada a les terres d'Arcàdia. En la il·lustració es veu tota la narració de manera seguida dins la mateixa làmina. L'obra alemanya representa una escena a mode de narració medieval perquè es barreja dins la mateixa làmina l'esquarterament de l'esclau, els trossos humans en el foc, la presentació dels aliments al déu i alhora en el fons es veu com el rei antropòfag, ja convertit completament en llop, s'escapa cap el fons.

No sols és en aquesta làmina que diverses escenes es reproduïxen dins el mateix gravat sinó totes les altres il·lustracions d'aquesta edició també desenvolupen diverses escenes temporals unides en l'espai. Cal dir que pareix, que si bé actualment ho trobam com un recurs arcaic i caduc, o més propi de l'art medieval, no ho és tant. En el Renaixement i Barroc també hi ha intencionadament en alguns casos la disposició de distints motius i escenes de diverses fonts en un mateix espai gràfic.³⁵ Hi ha edicions, amb una dotzena escasses de representacions de l'obra d'Ovidi, que no situa les escenes temporals seguides dins la mateixa làmina sinó que les il·lustracions són formades per grups d'escenes de distints mites de l'obra d'Ovidi englobats dins la mateixa làmina i, per tant, els dibuixos comparteixen el mateix paisatge. Són els casos de les edicions de Lyon (1527), Venècia (1592) o la de Rouen (1626), sobretot aquestes dues darreres són les de més qualitat i més ben treballades. Com a peculiaritat i perquè les làmines siguin més bones de llegir iconogràficament, cada escena representada s'hi posa el nom del déu representat o una paraula abreujada identificant alguna característica del mite representat. Fent-se un ús funcional com a índex visual amb les il·lustracions dels contes que hi són narrats.

³⁵ E. H.GOMBRICH: *Imágenes simbólicas*, Madrid, 123.

La pintura mallorquina representant la preparació dels criats del sopar, presenta una elegància distributiva, amb elements monumentals compensats. La il·lustració alemanya de Mainz, en canvi, presenta una escena molt més macabra. No amaga l'esperit real del mite. A diferència de la mallorquina que amaga el sopar antropòfag perquè no s'hi veu cap element humà que faci percebre la repugnància del que es presenta. La xilografia o gravat alemany representa una escena crua i literal del que narra Ovidi abans del sopar. Les figures, d'un aspecte nòrdic, es divideixen en tres grups de narració. A l'esquerra un servent amb el braç alçat amb una destal en la mà i amb l'altra aguanta, damunt una soca serrada, el que queda del cos de l'esclau. El tronc resta aferrat encara al cap. En el centre hi ha el foc, molt rústic, amb els trossos de carn humana. Una olla amb un braç a dins que bull i al costat, una extremitat inferior que es torra atravesat per un pal damunt el caliu. A la seva vora el criat, que s'encarrega del foc, observa l'escena veïna on hi ha Júpiter, en tota despreocupació pel menjar que cuina, demostrant la total degradació humana que aquests cicles representen dins les *Metamorfosis* d'Ovidi.

L'edició de Mey (1586) ho interpreta prou significativament³⁶:

*Quito la vida a un niño desdichado
De los Molossos en rehenes dado.
Después tomo los miembros aun temblando,
Y parte dellos pone a assar al fuego,
Parte a cozer, consigo imaginando
Hazerme a mi después el mismo juego.*

Finalment, a la dreta del gravat alemany, assegut en taula; Júpiter està dins un porxo clàssic, a mode d'edifici obert on el primer pis ja està incendiat, rebutja un braç cuinat que li presenten dins la palangana que li dur un criat. A la taula dins una altra palangana hi ha un mena de pell en forma de cara humana. En un segon terme hi apareix el rei descoronat, Licaó, transformat en llop, que fuig cap a l'horitzó.

L'incendi del Regnat d'Arcàdia i el càstig al rei Licaó.(Fig.3)

Quan Júpiter fou convidat a la taula del rei Licaó, si bé ja havia anunciat la seva condició divina, no s'havia transformat en déu, és a dir, no féu acte de força ni de poder real. D'aquí el dubte i la posada a prova de Júpiter per part de Licaó.

Licaó, com ja hem dit, fa matar un esclau del poble de Molos i després d'esquarterar-lo en cou en aigua una part i l'altra meitat el fa posar al foc per ésser torrat. Una vegada Júpiter s'ha assegut a taula se li serveix la palangana amb els trossos humans. És en aquest moment quan el déu Suprem donant-se compte de les restes humanes que li han estat servides dóna, definitivament, per comprovades la maldat i antropofagia que havia anat a verificar. Júpiter es converteix visualment revelant la seva concepció divina. Incendia i destrueix el palau, a mesura que la destrucció continua en tot el regnat. El déu clàssic castiga a Licaó convertint-lo en llop. Si bé en l'obra escrita la conversió no és fa fins que Licaó, ja sortit del palau, s'escapa cap el bosc. Encara que amb la reacció de fura del déu en

³⁶ Edició de les *Metamorfosis* de Mey 1586. Tarragona. Dipositat a la Biblioteca de can Salas. Pareix haver alguna edició en què l'esclau matat no és un home sinó un nin com aquest cas. Sense introduir-nos en què també en algunes edicions o narradors hi situen com un fill del mateix Licaó qui fa matar.

totes les il·lustracions ja es representa el rei transformat, totalment o en part, en llop. La visualització dels fets de les dues transformacions es fan conjuntament dins la mateixa escena. A mode d'unió temporal d'escenes dins el mateix espai fent una escena única i congruent. Això fa que plàsticament l'escena principal del mite tingui una major força expressiva amb la unió de situacions narratives. En aquesta escena principal s'uneix el canvi de persona a déu, de Júpiter, la transformació de Licaó, la destrucció i l'incendi de la ciutat.

La pintura es presenta dins un entorn teatral enquadrat dins un espai arquitectònic representant l'interior del palau reial on esdevé la fura de Júpiter. Aquest, dret i pintat en el moment de llançar el foc al palau i de l'inici de la transformació de Licaó en llop. És el moment posterior a la transformació del déu havent deixat el vestuari de la disfressa i el canvi de la figura del viatger a la figura de déu. –Un dels trets característic i que donen nom a l'obra d'Ovidi són les contínues transformacions que apareixen- Júpiter ja apareix, per tant, amb els seus atributs tradicionals -corona, àguila i el feix de llamps en la mà-. El feix de llamps que en l'escena representada ja ha dirigit en diverses ocasions sobre el recinte d'Arcàdia. Els palaus del fons cremen, i sobre el mateix palau, també incendiat, està apunt de tirar un altre feix de llamps incendiari. La palangana motiu de la fura ha estat llançada pel mateix déu al terra amb els trossos de carn humana. En algunes narracions com la d'Apol·lodor, Higino o Eratótores és la taula sencera que fa caure.³⁷ D'això que Graves en consideri causa que a Arcàdia hagi quedat un lloc amb el nom de *Trapezo*.³⁸

En un anàlisi formal, de la figura de Júpiter, el tors i tronc del déu amb les faccions anatòmiques, perfectament marcades i controlades, recorden a models italians. Els dibuixos que poden servir de comparança són els fets pel pintor Miquel Pont, realitzats pel concurs de pintura de l'*Accademia di San Luca* de Roma al 1704³⁹. Miquel Pont dibuixa les escultures de Júpiter, Hèrcules i Apol·lo del palau Verospi de Roma, especialment la d'Hèrcules és la que coincideix amb la mateixa posició del tronc i actitud violenta de l'acció de Júpiter en la pintura. Si observam el rostre de Júpiter (fig. 3.1), és la zona del quadre on és pot apreciar la pinzellada més expressiva. En aquesta ocasió el pintor pareix que ha volgut fer evident la fura del déu. Perquè executa les pinzellades en la cara i la part superior del tors com a línies que accentuen les formacions nervioses del rostre de la figura. Dites formacions nervioses són realitzades amb llargs traços marcant la captació nerviosa en tota la part superior del déu. Expressant la intensa ira que en aquests moments es produeix reproduït en la plasmació anatòmica.

El rei Licaó, ja desposseït del seu reialme, fuig atemorit i condemnat ja a adoptar la forma de llop. Si bé, a primer cop d'ull, la situació del rei escapant-se amb les mans paral·leles i perpendiculars al cos, dirigides endavant, topen amb les flames en el mur. Fet

³⁷ A. RUIZ DE ELVIRA: *Mitología clásica*, Ed. Gredos, Madrid, 1982, 445.

³⁸ R. GRAVES

: *Los Mitos Griegos (I)*, Alianza Editorial, Madrid, 2004, 182. Hi ha variants en les fonts –Apol·lodor, Tretzes, Pausànies- d'on Graves treu la seva documentació en què el mort és el germà Nictimo, i es servit amb altres carns com ovelles i cabres –típics aliments de la zona pastoral d' Arcàdia-. També de què Júpiter converteix en llop a tothom excepte a l'assassinat que és ressuscitat. Tornant així a tenir una possible mescla d'històries al ésser desenvolupat a igual mode que en l'episodi de Pèlops (veure nota 7).

³⁹ M. CARBONELL: *Miquel Pont Cantallops. 1678-1755*, Ajuntament de Sant Llorenç des Cardassar, 2005, 32-34, fig.7.

que distorsiona la narració al parèixer que les flames són fetes pel mateix personatge, i no pel déu. La possible confusió, es solventa, tenint present la identificació dels personatges, atributs i la història.

Aquesta peça pictòrica, la part més important del mite, és en les edicions on s'hi representen gravats, la part del mite que s'hi adopta el clímax de l'acció, de la narració, i l'escena que s'hi il·lustra. L'edició més antiga trobada fins ara que presenta més semblances a la pintura de Llucmajor és un gravat, de les edicions de les *Metamorfosis* francesa i anglesa de 1589 (fig.4)⁴⁰. L'autor del gravat és l'artista nòrdic Hendrick Goltzius (1558-1617)⁴¹. Entre les similituds hi trobam la mateixa projecció de l'escena en format horitzontal i plana. Júpiter a l'esquerra i Licaó que fuig espantat a la dreta amb els braços per endavant amb el cap girat cap a l'espectador i la tela de la capa és darrere el cap. En la nostra versió el cap de llop gira cap a dins la pintura, també mirant a Júpiter però des de dins de l'escena i la capa és més aprop de l'espectador. El palau del darrere també es representa incendiari i amb formes arquitectòniques clàssiques amb el criat darrera de la taula amb actitud espantada i demanant pietat amb la mà alçada. Presenta algunes diferències com és el trencament de l'escena en la part dreta, on s'escapa Licaó, acabant el gravat amb una paret i una porta. En la pintura de Llucmajor el palau s'obri a un espai de fons on s'hi representa un altre edifici, a més dels jardins reials disposats amb estatuària clàssica. Per altra part, en el gravat de Goltzius, el déu Júpiter es presenta assegut en taula i l'àliga que surt d'enmig del mantell de la taula.

Per trobar un gravat encara més pròxim a la pintura, en la zona del déu, hem d'acudir a l'edició feta a Amsterdam al 1679⁴². Si bé en aquesta edició ofereix una escena en biaix, no plana com la pintura o com el gravat de Goltzius, però també tancada arquitectònicament per una columna i un escaló pel qual baixa Licaó, de totes maneres té semblances en la decoració i la posició de Júpiter. Júpiter aquest cop ja es presenta dret, enfurimat, amb els raïjos en les mans apunt d' ésser llançats dirigits cap el rei. La vestimenta de Júpiter deixa veure part del seu cos amb l'àliga dreta als seus peus. A sobre de l'escena entre la limitació lateral i la columna, prop de Licaó, hi trobam la cortina plegada i voltada també representada en la pintura mallorquina. Per altra banda, no deixa

⁴⁰ La làmina de la figura 4 és extreta del commons wikipedia i s'estableix de domini públic. De totes maneres pareix que prové de la col·lecció digital de la Wesleyan University sobre el fons artístic del museu Davison Art Center.

⁴¹ Si bé existeix una edició alemanya de Salzburg de 1705 que s'hi representa el mateix gravat, pràcticament còpia del de H.Goltzius encara que podríem dir que és un poc més senzill, amb les formes més dures i marcades, d'una realització no tant minuciosa ni treballada com la de 1589. No sabem si hi ha relació d'aquestes edicions amb les de Bustamante fetes per l'àrea espanyola. Si bé la influència de Goltzius a l'àrea espanyola, principalment a la pintura andalusa del s. XVII, es coneguda mitjançant estampes de Muller i Spranger des de composicions de l'artista holandès. DDAA: *Alonso Cano. Espiritualidad y modernidad artística*, Granada, 2001, 267.)

⁴² L'edició és la de 1679 feta a Amsterdam editada i il·lustrada per Sebastien Le Clere, F. Chaurau i J.Le Pautre. Si bé és una font que pot haver estat coneguda per algun artista mallorquí, encara que es desconegui cap edició present a les illes. El pintor Antoni Morei Antelm d'obra no coneguda està documentat que viatjà a Amsterdam al 1670 M. CARBONELL: *Miquel Pont Cantallops. 1678-1755*, Sant Llorenç des Cardassar, 2005, 25. Per tant, les vies de comunicació d'imatge també tenen vincles, no sols amb Itàlia, València,...(en aquest període), sinó també podem establir alguna relació cap el nord i zones alemanyes. Altres connexions de pintura importada del Nord n'és exemple el quadre de Sant Sebastià de Cort atribuït al pintor Van Dyck.

d'ésser un recurs habitual en les decoracions pictòriques, dins espais arquitectònics representant una escena o un retrat a mode d'escenari. La taula del menjar presenta la mateixa correspondència que la pintura analitzada; circular amb peus de lleó i la part superior de la taula voltat amb flocs amples. En alguns gravats d'algunes edicions aquesta escena es representa amb el fons sense que hi apareguin els jardins sinó una prolongació dels carrers i dels edificis incendiats i amb la gent, assustada per la destrucció de l'incendi, que s'escapa sortint atemoritzada de la ciutat davant la seva imminent destrucció. La versió de Lluçmajor presenta en un segon terme i pintats de manera difusa un grup de persones, a la dreta darrere el criat, que entren en el palau alarmats i demanant clemència o auxili al déu per la destrucció que està sacejant la ciutat. Un tercer personatge, del qual no he trobat paral·lelismes, es situa d'esquena a l'espectador, encara assegut a la taula però a punt d'aixecar-se. Potser correspon a un familiar del rei que en algunes narracions acompanyaven els assistents al sopar.

La metamorfosis de Licaó es probable que es convertís en símbol, durant l'edat moderna, del període mític de l'edat del ferro. En el tractat *Iconologia*, des de la seva aparició al 1593, Cesare Ripa hi estableix tota una normativa iconològica pels fonaments de la visualització gràfica d'elements i alegories. Per establir els fonaments iconològics ho fa en base a les obres clàssiques de l'Antiguitat i també d'obres d'altres autors de la cultura occidental. Per determinar la iconografia al·legòrica o personificació de l'edat del ferro, època en què succeeix el mite de Licaó, Ripa acudeix a Ovidi si bé en la cita de l'autor romà no esmenta el mite. En la descripció de la figura que representa l'edat del ferro la descriu com *una dona armada d'aspecte terrible, essent el vestit de color de ferro. Es toca amb un elm acabat per un cap de llop...*⁴³. L'establir el cap de l'animal com un element de la personificació és, bé per coincidència o, una vegada conegut el mite una conseqüència d'aquest, que Ripa assigni un cap de llop com element identificador de la personificació de l'edat del ferro. La personificació de l'anterior època, la de bronze, li dona un atribut, també d'animal, d'un cap de lleó. El lleó seria identificatiu del període de violència en l'edat del bronze. Així com escollir el llop en l'edat del ferro, esdevé per un període mític d'una degeneració major i símbol que pareix inspirat en la metamorfosis de Licaó. De totes maneres la significació de l'animal llop com ésser malvat i d'atributs depravats és llarga. I la seva utilització com atribut o metàfora narrativa per identificar un valor rebutjat també en podem trobar a l'obra de l'italià Dante. Dante a *La Divina Comèdia*, en no poques ocasions, identifica com a llop al poder avar de Roma, en la narració de l'Infern del cant primer. Com també la identificació com a llop del comte Ugolino i de tota la fracció güelfa de les confrontacions polítiques entre italians i alemanys del s. XIV. Així hi tot Consuelo Álvarez i Rosa M. Iglesias, en la seva traducció de l'obra d'Ovidi, manifesten també la influència que les *Metamorfosis* tingueren en l'obra de Dante, amb al·lusions directes que l'autor de *La Divina Comèdia* fa al canibalisme de Licaó.⁴⁴

En resum, la pintura principal adopta la plenitud i l'escena iniciada per Goltzius amb el format horitzontal, la posició de les figures i de Licaó. Els elements decoratius i la

⁴³ C. RIPA: *Iconología I*, Madrid, 1987, 303.

⁴⁴ OVIDIO: *Metamorfosis*, Madrid, 2004, 117.

intensitat de Júpiter corresponen al gravat de l'edició d'Amsterdam de 1679.⁴⁵ Com elements particulars en la pintura mallorquina són les de la zona dreta de les flames vora Licaó i el fons obert al bosc amb una cantonada visible de l'edifici veí.⁴⁶

L'estructura del mite d'Ovidi i el seu paral·lisme en la cultura cristiana.

No cal dir que com s'ha anunciat en el segon apartat i com es veurà en el posterior del valor moral que es va donar a l'obra d'Ovidi i, per tant, la seva obra gràfica havia de causar i causava paral·lismes i imitacions gràfiques que vivien i traspassaven les formes des de la iconografia a la cultura cristiana i a les làmines, així com en el contingut iconològic que s'hi volia determinar. L'estructura que desenvolupa Ovidi en el llibre primer de les *Metamorfosis* conté parts que connecten amb el Gènesi bíblic. Vegi com l'obra comença en la creació del món, segueix en les edats de l'home, degenerant en una guerra que acaba amb la desaparició de la humanitat i el diluvi mitològic. La transferència d'imatges religioses des de la cultura occidental cristiana és molt habitual en algunes edicions de les *Metamorfosis*.⁴⁷ Per exemple, existeixen representacions de Prometeu creant l'Home en sarcòfags pagans que després es representen en il·lustracions dins la Bíblia des del segle V. Però durant l'edat mitja no es difon l'obra d'Ovidi i sols comencen a apareixer en algunes formes al·legòriques a partir del s. XIV⁴⁸. Les edicions des del renaixement adoptaran versions iconogràfiques cristianes en les vestimentes i els atributs. En distintes edicions és representa la creació mítica com una imatge cristiana, és a dir, una figura

⁴⁵ Tot això sempre deixant la possibilitat que dits gravats puguin tenir influències italianes, com ja s'ha exposat en els comentaris historiogràfics del segon apartat. I també de què dits gravats no sien originals i provinguin d'altres fonts i que la mateixa pintura tingui un gravat original que no hem pogut localitzar.

⁴⁶ Per quant el fons, també es poden trobar paral·lismes dins la pintura mallorquina. Vegi's com el pintor Mesquida, en la pintura *Concert de Santa Cecília*, disposa una escena arquitectònica clàssica, en format horitzontal, obrint-se a un fons ajardinat. La decoració de l'arquitectura amb pilars i basaments que aguanten estatuària al·legòrica amb una concepció distributiva en el més pur estil clàssic. A igual mode de la balustrada d'escultures que es presenta en l'edifici del fons de la pintura de Licaó o les que es poden veure en el jardí. M. Carbonell: *Guillem Mesquida 1675-1747. Catàleg*, Palma, 1999, fig. 25. Pel que fa a l'evolució formal de la representació del mite; la trobam en una edició neoclàssica de 1802 d'Augsburg - Bürglen- on l'estètica de l'espai i representacions canvien substancialment. Júpiter torna al format del renaixement per estar assegut sense cap força expressiva d'odi ni rebuig. La palangana sobre la taula hi apareix sense que l'hagi feta caure ni tampoc s'identifica en el menjar cap element humà. El déu no disposa de cap element identificatiu, ni raigs, ni l'àliga, tampoc la corona que és substituïda per una cinta al voltant del cap, com la majoria d'escultures masculines neoclàssiques. El seu vestit és realitzat en el més pur estil neoclàssic amb la túnica disposada en total naturalitat, sense que es vegi cap transformació en déu ni cap moviment. Tota una percepció de neutralitat visual. Per tant, s'hi presenta visualment com un humà sense caire diví. El fons del foc és purament representatiu sense pes dins la representació. Licaó, amb el cap convertit en llop, es situa vora la taula amb una mà a sobre i mirant a Júpiter. Fuig de l'escena però de manera molt estàtica, quasi immòbil. Encara que en la representació de l'edició d'Amsterdam de 1732 ja s'hi entreveu aquesta estètica pausada.

⁴⁷ Per veure casos de contaminació iconogràfica clàssica i entrada dels déus pagans dins espais cristians a Espanya: J. F. ESTEBAN LORENTE *Los dioses paganos en iglesias*, o pinzellades d'aquests casos a Mallorca: Maria BARCELÓ CRESPI; Gabriel ENSENYAT: *Pervivencia de la tradición clásica a través de la iconografía y la onomástica en Mallorca durante la época del Humanismo*, a DDAA, *Humanismo y pervivencia del mundo clásico*, T.III, Madrid, 2002.

⁴⁸ R. LÓPEZ TORRIJOS: *La mitología en la pintura española del siglo de Oro*, Madrid, 1995, 244.

semblant al Déu cristià que es posa en el centre, amb la mà mig alçada i a sota d'ell el món, amb animals, el Sol i la Lluna en cada angle,... Per ventura una de les làmines més fidels a la iconografia cristiana és la de Milà de 1510. La figura principal és el déu creador mitològic vestit amb una túnica amb la mà dreta beneint i amb un nimbe cruciforme. Icones completament cristianes i amb cap atribut que faci entendre una iconografia clàssica. Un altre format idèntic però més simple en composició és l'edició de Lyon de 1527. El poc desplaçament en front de la cultura estètica catòlica en són exemple aquests dos casos fins hi tot l'edició de 1510 és introduïda en la primera pàgina amb un gravat de Sant Jordi. En l'edició de Lyon també en la primera pàgina té dues sanefes verticals decorades a l'estil renaixentista, dins aquesta decoració hi ha la figura d'un àngel amb la santa faç. Veritablement és veu la difusió i confusió d'imatges cristianes per la il·lustració dels textos clàssics. I també aprofitar amb els paral·lelismes i al·legories pròpies per evitar possibles oposicions front l'autoritat censora doctrinal. Si bé en aquestes dues representacions comentades el déu creador està immòbil dins l'escena com una icona central més simbòlica que activa. En la representació de l'edició d'Anguilara de 1563, de la Biblioteca de can Salas, és representat activament com a déu creador i baix una estètica plenament cristiana (fig.5). La il·lustració per ella mateixa no conté cap element que pugui atribuir la figura central a un déu pagà. El déu és representat dins un núvol i es acompanyat per àngels mentre crea part del món, els rius que es veuen en la part inferior. Com en les representacions de Milà i Lyon, es segueixen representant els dos astres que són situats a cada banda del gravat.

En les làmines que representen el diluvi mitològic en almanco dues edicions, la florentina de 1606 i la d'Augsburg de 1681, es veu l'arca bíblica en el centre dins l'aigua en el format i mode que ens és habitual; vaixell d'ample base i tapat en la part superior, protegit per la tempesta. Igualment com hem vist i en la majoria d'edicions el déu de la creació del món apareix en el format iconogràfic del déu cristià: barbut, cabells llargs i blancs, amb túnica, sols en alguns la corona el pot especificar com a déu mitològic.

En el passatge mític de la creació de l'home es veu com la seva formació és fa des del fang igual que en la versió de la creació cristiana, fins hi tot en l'edició francesa, en vers, de 1698 (?) s'hi veu en la imatge l'alè diví de Déu dirigit a la figura de fang, per donar-li vida. Amb més o manco variacions, Ovidi narra la creació de l'Home extret de la terra on hi ha les *llavors* procedents de la divinitat, que mesclades amb aigua acaba creant l'Home (Met.I, 80-85). D'igual mode és del fang pel qual es crea l'Home bíblic. Però és sols en el Gènesi que apareix l'alè diví que dona a la figura de fang la vida (Gèn.II, 7) i no en les *Metamorfosis*, així tindriem un altre cas de transferència d'imatges.

Per altra banda, no és estrany la transferència d'imatges i text per aquests moments si tenim en compte que el diluvi Bíblic i el mític provenen de la mateixa font asiàtica duita pels hèlades. Amb poques variacions com l'invent del vi que en el text bíblic és creat per Noé i en la narració clàssica ho fa Dionís. Fins hi tot el Noé clàssic és Decaulió, rei de Ptía, que avisat pel seu pare, el tità Prometeu, omple una arca d'aliments per sobreviure així al diluvi⁴⁹.

⁴⁹ R, GRAVES: *Los Mitos Griegos (I)*, Madrid, 2004, 183-186.

Les distintes influències o interaccions iconogràfiques tenen una possible explicació. Segons J. Gallego⁵⁰, la mateixa edició espanyola de Sánchez (1580) té il·lustracions inspirades en Miquel Angel que posteriorment influenciaran a pintors andalusos com Castillo o Murillo. El que proposa Gallego és que es feien creacions d'unes escenes "prefabricades" dins models religiosos cristians i que eren aplicades en els textos mitològics. Així per tant, no estem davant dos llenguatges pictòrics divergents sinó un de sol que s'adapta a les circumstàncies que exigeixen els textos, sacres o profans. I a partir d'aquí és la lectura i, per tant, la contextualització de l'obra que esdevindrà el significat del que vol transmetre la pintura.⁵¹ El traspàs d'elements iconogràfics dins el llenguatge cristià és evident en alguns casos: No adopta Sant Miquel els ratjos en la mà en les escenes del Judici Final quan ha de condemnar els pecadors?, o en les mateixes escenes que lluita i venç al dimoni en ocasions porta un feix de ratjos en la mà ja dirigits cap a Satan. Basta que ens fixem en els magnífics frescs barrocs de la volta del presbiteri de l'església de Sant Miquel de Ciutat de Mallorca. La figura 6 són dos detalls d'un gravat d'influència francesa on es representa el Judici Final, de la col·lecció patrimonial de l'església de Sant Miquel de Lluçmajor. No sols l'arcàngel dur el feix de ratjos sinó el seu propi exèrcit d'àngels també adquireixen el mateix atribut. La disposició que adopten és la mateixa que les representacions de Júpiter. Les figures es representen amb el feix de foc a les mans apunt per ésser llançats. Per altra banda el mateix Déu cristià adopta en ocasions posició asseguda talment Júpiter o altres semblances. Per tant, la transmissió icònica n'és característica.

La visió de part dels espectadors de l'obra pictòrica de Júpiter i Licaó encara que no coneguessin el cicle devia despertar familiaritat amb aquelles figures. Fins hi tot creant errors de lectura, identificant Júpiter com el Déu cristià o com a Sant Miquel. Els mateixos textos o faules que moralitzen l'obra d'Ovidi ja comparen i identifiquen els déus equiparant-els. A Lluçmajor, tenint en compte que l'església té com a titular a Sant Miquel, la comunicació amb el receptor i confusió de Júpiter amb l'arcàngel podia haver estat habitual.

Licaó també s'incerta iconogràficament dins l'art cristià. El rei al representar-se el cap en forma de llop té coincidències icòniques en petits cercles de l'art oriental. Sant Cristòfol en alguns manuscrits bizantins o grecs hi apareix amb el cap d'un ca de llarg nas – formalment igual que un llop-, si bé l'origen que s'entreveu a aquesta mutació versa sobre el déu egipci d' Anubis⁵², i no tant en la transformació del rei antropòfag. Essent un cas paral·lel visualment però no pel seu origen clàssic.

⁵⁰ J. GALLEGO: *Visión y símbolos en la pintura española del siglo de Oro*, Madrid, 1987, 40-41.

⁵¹ Em permet la llicència suggerint que també és un bon recurs; igualment que les faules, metàfores i edicions en raonament moral cristià de l'obra d'Ovidi per esdevenir excusa per la seva difusió. I els paral·lelismes pictòrics amb els cristians esdevindran la mateixa causa final per alleugerir possibles opinions adverses a la difusió d'aquesta cultura. El mateix Gallego diu que si bé la poesia no troba impediment per acceptar i difondre faules d'herència pagana en la cultura espanyola. La pintura no rep la mateixa avinença, tenint més dificultats per la seva creació i distribució. J. GALLEGO: *Visión y símbolos...*, Madrid, 1987, 50. De totes maneres hi ha altres situacions o exemples en què es reproduïxen els mateixos gravats per temes o referències distintes. Per exemple, un mateix gravat representant un poble destruït es utilitzat al 1570 com a representació d'un terratrèmol de Ferrara i al 1573, la mateixa il·lustració, és utilitzada per representar unes inundacions de Voigtland. E. H. GOMBRICH: *La imagen y el ojo*, Madrid, 1991, 135.

⁵² G. DUCHET-SUCHAUX; M. PASTOUREAU.: *La Biblia y los santos*, Madrid, 2003, 113.

Si entenem les pintures, d'aquest estudi, com la darrera visió de la primera humanitat dins la mitologia clàssica i les contemplam juntament amb la que existia abans del diluvi bíblic. Són dos períodes mimètics en dues religions distintes. Tindríem, dins l'estructura cronològica clàssica i la cristiana, semblances en la visió d'una pintura que es situa dins el mateix punt temporal dins la visió catòlica. Segons una interpretació que aporta E.H.Gombrich,⁵³ la iconografia del misteriós tríptic del *Jardí de les delícies* del Boscho, seria paral·lel a la pintura mitològica vers l'obra seria la representació del món abans del diluvi. Com recordam, l'obra del Boscho és un tríptic que en la seva part exterior, a les dues portes, hi ha pintat una esfera, amb elements atmosfèrics, representant el món. Una vegada obert ens descobreix un interior, l'interior del món, amb el paisatge, la vida humana, des d'una vessant desconeguda per nosaltres: Figures estranyes, homes contorsionats, animals antropomòrfics, essent una vida si més no llunyana per nosaltres i que Gombrich interpreta com una visió del món abans del diluvi. Un estat anterior de l'home de degradació, depravació, cobdícia, i per tant, la representació de la Terra amb episodis de persones que incitaren, amb la seva actuació, a la destrucció del món per part de Déu. Evidentment, la perversió de l'home en els textos bíblics no és fa tant bàrbara com l'antropofagia del cicle ovidià. La situació dels dos passatges, cristià i mític, estaria dins uns moments en els quals no existeix la consciència del pecat, la humanitat ha defugit del bé i del mal. Gombrich ho posa de manifest referint-se a la visió del món abans de la destrucció segons el *Gènesi*, VI, 1-13. En aquests fragments es menysprea l' Home com a sols carn, dóna testimoni de l'existència de gegants en el món, i de com Déu veu una gran maldat, de corrupció i violència en la Terra. Veient el mal fet per l'Home decidí l'exterminació humana. Per tant, encara que no ho especifica, com les edats clàssiques d'Ovidi, la maldat també s'entreveu ascendent. S'anomena que hi havia gegants, on també abans del diluvi mític hi ha una guerra de gegants en les *Metamorfosis*, i després de veure la maldat decideix destruir. Igualment Júpiter després d' arribar en aquest punt, assegurant-se personalment, decideix la destrucció amb els altres déus. Aquesta part del diluvi bíblic, per tenir la mateixa influència que el mitològic, fa que coincideixi en alguns trets, a més a més tenint la pròpia presència d'elements del món clàssic, a *Gènesi* VI, 4 diu:

Hi havia gegants en la terra en aquells dies, i també després, quan els fills de Déu s'uniren a les filles dels homes i elles els hi donaren fills. Aquests són els herois que foren des de molt antic homes famosos.

No cal recordar que els herois clàssics, tipus Hèrcules, són el fruit d'un ésser diví envers un mortal. Són interessants com les obres escrites presenten influències i paral·lelismes que també podem trobar, com aquí he fet notar, en les obres pictòriques que es poden interpretar baix una vessant molt semblant. Encara que en situacions distintes, segons la societat o estat cultural d'on provengui.

El valor moral del cicle.

Que les pintures mitològiques estiguin dins un espai religiós cristià, encara que sols sigui dins el recinte de la casa residencial, és estrany a Mallorca. És una temàtica escassa,

⁵³ E. H. GOMBRICH: *El legado de Apeles. Estudios sobre el arte del Renacimiento*, Madrid, 2000, 83-90.

fins hi tot a les cases dels nobles i burgesos que són els més proclius en aquestes representacions. Sobretot pensant en la Inquisició i l'estat devocional de la societat del s.XVII i primera meitat del s.XVIII. S'ha investigat com la visió mitològica es pot representar com a faula i al·legoria. Al·legories com les que autors espanyols del s.XVI escriviren de clara influència en els textos clàssics mitològics. De totes maneres la moralització també s'ha tingut present dins el propi mite clàssic. Per exemple, en la hipòtesi de la primera pintura de la presència de les Erinies, segons la interpretació de Graves, aquestes han actuat dins les narracions amb valors afegits: en la història d'Èdip o en el cas del judici d'Orestes actuen com a personificacions de la consciència o en el cas d'Alcmeó i Erifile que funcionen com advertència moral contra la desobediència i la injustícia.⁵⁴

En temes de moral; la moral política és una qualitat que s'aplica en moltes ocasions dins el significat de l'obra artística. Per exemple, en obres extretes de les sagrades escriptures com el cas de l'estàtua de *Judit i Holofernes*, de Donatello. Fou situada en el Palau Medici amb una inscripció sobre la caiguda dels regnats, que degut a les indulgències, acaben fent guanyar a l'humil. Un text escrit per Pere de Medici en base al text bíblic.⁵⁵ Així com en Ovidi hi ha fragments, sobretot del llibre primer de les *Metamorfosis*, que s'entenen com a referències a August. Per exemple els fets que narra l'autor clàssic (Met.I, 200-205) relacionats, des de les malintencions de Licaó, amb els intents de cop d'estat sofert per August. Fins hi tot assimilant August amb Júpiter.⁵⁶ També en el context espanyol, no cal mencionar el fet de la utilització política d'Hèrcules com a metàfora de connexió entre el poder mitològic del passat clàssic i la corona espanyola de Carles V.

Les edicions de les *Metamorfosis* eren presents no tan sols en els pintors sinó també en els escriptors, però no pareix que l'escena de Licaó sigui de les més apreciades. Són temes com el de l'amor i la mort que en tenen un pes més procliu. Pensem que en l'època barroca, amor; religió, místic, misteriós,... i la mort; les típiques vanitas, ... N'eren principals en una gran part de la pintura. En temes mitològics són déus com Adonis, Venus, Hero, Apol·lo i Dafne, Orfeu... que en tenen un pes més important, i que també inspiren obres de Ticià o Rubens.⁵⁷ En els temes iconogràfics del s. XVII, Venus i Apol·lo apareixen com a metàfores utilitzades com atributs de l'Amor, mentre que Júpiter actua com a tribut del poder. Però en cap dels casos no pareix que el mite de Licaó sigui una narració molt representada ni utilitzada moralment o pictòricament, essent-ne bastant escassa. En les mateixes edicions il·lustrades no apareix sempre la làmina del mite. I en quant a motiu pictòric no n'he trobat cap. Encara que hi deu haver altres exemplars com el de Lluçmajor, ja que la seva existència en gravats existeix.

L'obra d'Ovidi té la particularitat que, en les edicions, s'han realitzat amb comentaris i afegits moralitzants, compartint el text clàssic amb textos instructius en base a l'ètica i moral cristiana. Per tant, la intenció és compaginar el passat clàssic heretge amb el món teològic cristià. De totes maneres s'hauria de puntualitzar, pel que Chevalier diu en el

⁵⁴ R. GRAVES *Los Mitos Griegos (II)*, Madrid, 2004, 15, 81, 90. En la nota 6 ja s'ha fet referència de com Graves interpreta el mite d'Arcàdia com a una moral de rebuig cap a l'antropofagia de Licaó.

⁵⁵ E. H. GOMBRICH *Los usos de las imágenes*, Barcelona, 2003, 146.

⁵⁶ OVIDIO: *Metamorfosis*, Madrid, 2004, 102.

⁵⁷ M. CHEVALIER: *Lectura y lectores en la España del siglo XVI y XVII*, Madrid, 1976, 60.

seu estudi, que es demana: Com es llegia?, què s'entenia amb el text?... Nosaltres, en base a aquesta investigació, també ens hem de demanar si realment les pintures tenien significat moral per l'observador barroc. L'historiador E.H.Gombrich creu que abans la gent no aprenia història, iconografia,... perquè aquestes àrees anaven implícites a la cultura de la persona i, per això, estudiaven retòrica, teologia, ... àrees clàssiques. Però hem de distingir dues classes de societat.

Dins el renaixement italià, Gombrich considera que en la ment dels italians hi havia present i vigent, essent-ne conscients, els mites i històries clàssiques⁵⁸, però no en tenim la mateixa certesa en l'àmbit espanyol i molt manco mallorquí⁵⁹. Ara bé, molts d'autors i historiadors espanyols i mallorquins posarien en dubte la presència del món clàssic, pel nivell educatiu del temps barroc a Espanya. Més bé en aquest darrer cas el que podríem dir és que serien les històries i l'hagiografia dels sants cristians, aquestes sí en serien presents dins la cultura social de la gent. La cultura de l'època barroca espanyola si bé està denominada segle d'Or pel seu nivell artístic, i de poder polític, no ho és tant a nivell acadèmic, instructiu. No tant inspirat, almanco popularment, amb càtedres i estudis clàssics, sinó més bé de religiositat popular, sentimentalisme i com és habitual la pressió de l'església i del seu braç executiu. La Inquisició, en fa un pes fort dins la direcció de la cultura, cosa que pareix que a Itàlia i posteriorment a França sí que es podia desenvolupar uns trets artístics de caire més clàssic.

Per contextualitzar un poc més les edicions i l'àmbit moral de les obres clàssiques, l'historiador Sez nec⁶⁰ posa exemples sobre la utilització que en fan els Pares de l'Església de la cultura clàssica. Els grans teòlegs acabaren adoptant interpretacions morals anàlogues vingudes dels mites clàssics. La raó fou que acceptaren la poesia profana en l'educació i la confrontació amb la cultura clàssica, la mítica i la cristiana. Un exemple el tindriem en l'obra *Philosophia moralis* del bisbe de Tours, Hildebert de Lavardis, en el s.XI, analitzant poemes pagans amb la Bíblia. Hildebert ho analitzava baix els principis de la teologia i de l'Antic Testament prefigurant la Nova Aliança amb personatges com faules i prefiguracions de la veritat cristiana. Al fer-se l'al·legoria mecanisme de pietat a partir del segle XII i poder unir les dues cultures serà, com ja hem dit, quan les *Metamorfosis* començaran a tenir més difusió. Serveixi de fet curiós com dins una recopilació de textos de 1873 hi ha extractes per ús de comunitats religioses en què s'interpretaven les deesses com si fossin monges i els deus com si fossin del clergue masculí. El mateix bisbe de Meaux amb l'arribada de les edicions de l'Ovidi moralitzat explica que "baix principi al·legòric tot va dirigit a instruir-mos".

Durant l'època barroca, al 1696 a Venècia, dins aquest àmbit al·legòric i moral d'Ovidi s'edita una versió resumida de les *Metamorfosis*, amb tres parts dins cada capítol o història; un resum del mite, una narració al·legòrica del fet i finalment, la làmina que la representa.⁶¹ Aquest llibre exemplifica el contingut que es podia donar en aquestes

⁵⁸ E. H. GOMBRICH: *Imágenes simbólicas*, Madrid, 19.

⁵⁹ Hem de recordar les puntualitzacions exposades en l'anàlisi de l'incunable d'Ovidi provenint de l'Escola de Montision.

⁶⁰ J. SEZNEC: *Los Dioses de la Antigüedad en la Edad Media y el Renacimiento*, Madrid, 1983, 79-82.

⁶¹ G. NASSINE: *Ovidio. Istorico, político, morale*, Venetia, 1696. Agraesc al Sr. Guillem Ramis, TOR, les opinions en quant la traducció i interpretació del text italià. Encara que la versió que expòs és interpretació

pintures. El text al·legòric compara l'anada de Júpiter a Arcàdia com la baixada d'un déu al món mortal i, per tant, compara Júpiter com la baixada a la terra de l'encarnació del fill de Déu⁶², talment fos Crist. Fent present l'homicidi com a pecat, concepte clarament present dins la cultura occidental. Segons Gombrich la cultura cristiana diferencia un abans i un després del Diluvi, entre altres coses, per l'absència d'un sentit del pecat per part de la humanitat⁶³. A més a més, posa de manifest la no creença, per part del rei Licaó, de la presència d'un déu. Les narracions bíbliques de la incredulitat de Tomàs o la no creença dels jueus en la divinitat de Crist no devien ésser males de comparar amb la narració d'Ovidi. A la mateixa edició moral hi apareix el nom *Giudei*⁶⁴, identificant com a jueu un concepte negatiu, d'odi, dins les comparacions entre Licaó i Júpiter figurant aquest com a Crist. Finalment, apareix en el text moralitzat la presència de les figures d'àngels⁶⁵, com a missatgers que feren saber a Júpiter la maldat que es desenvolupava a Arcàdia i que va fer baixar al déu clàssic. Inserint així simbòlicament la funció cristiana de missatgers dels éssers angèlics de la cultura religiosa.

Per altra part, en els mateixos versos de l'edició de Mey s'utilitza un recurs narratiu vingut de la cultura catòlica identificant l'arribada de Júpiter com "la nova", és a dir, utilitzant el recurs literari talment fos la vinguda –bona nova– de Crist dins el món religiós cristià:

*Esparziose la nueva en el instante
de mi poder, por do la simple gente
Llena de humanidad y amor constante
Me començo a invocar senzillament.*

Conclusió

La presència d'icones de la cultura clàssica és més profunda i existent del que pot parèixer a primera vista. En molts de casos en l'arquitectura, escultura, i pintura es poden trobar presència real o evidències de la seva pervivència. En arquitectura a partir del renaixement fins a ple segle XIX es formula tot baix elements extrets de l'antiguitat clàssica. Les pintures aquí desenvolupades tenen un ple conjunt d'elements clàssics de primera magnitud; formalment, iconogràficament i també en la font mitològica-literària. Amb l'afegit que la seva concepció no sols compta amb el seu origen clàssic sinó, a més, endinsat dins faules i morals no sols provenint de la mateixa concepció original romana sinó seguint, des de l'Edat Mitja, dins la configuració moral cristiana perdurant fins el segle XVIII. La presència de pintures i, per extensió, d'obres literàries que contemplin mites clàssics agermanen la cultura illenca dins les xarxes intel·lectuals, per tant, culturals, de l'àmbit mediterrani i occidental d'un origen romà o de font clàssica. Malauradament i com sempre, la perifèria de la nostra situació ha resultat en malbé d'una producció de primer ordre i sempre adequant-mos a les modes dels grans centres culturals i de poder. Si

meva i pot tenir algun possible error interpretatiu. Per quant pos la versió original en les notes per les possibles noves concrecions que es puguin observar.

⁶² ...*Incarrazione del Figliuolo di Dio*,...

⁶³ E. H. GOMBRICH: *El legado de Apeles. Estudios sobre el arte del Renacimiento*, Madrid, 2000, 87.

⁶⁴ ...*e per Licaone, che volse ucciderlo, intendosi la perfidia de Giudei*.

⁶⁵ ...: *prima per rilevar con le prove l'accusa non volendo creder agl'Angeli stessi, ...*

bé la situació intermitja en la comunicació entre aquests móns, la Mediterrània, ha fet que en distint grau la connexió amb les modes hi sigui present.

Finalment, i fent referència material a les obres analitzades, per una major unitat de l'obra seria convenient la col·locació de les tres pintures juntes, dins una mateixa unitat visual. Si bé la situació física de percepció visual agradable seria l'escena principal enmig i les dues secundàries a cada costat. L'arribada de Júpiter a l'esquerra i la preparació del sopar a la dreta. Aquest esquema no és situa en un ordre cronològic, sinó més bé, simètric i compensat. Hem de suposar, i sobretot tenint en compte les inscripcions posteriors, exposades a la introducció, que devia ésser la seva disposició primera abans de les seves recol·locacions amb el pas del temps. No sabem quan es va produir la separació de la disposició física de les tres pintures però devia coincidir en el temps, en l'època i societat, que correspongué amb la desaparició social de la seva significació original.

ANNEX. Júpiter i Juno. Dues talles dels déus clàssics.(Fig.7)

Com apunt i contribució a l'enteniment de la presència del món clàssic dins l'àmbit de Mallorca treim aquí la presència de dues petites figures tallades en fusta blana, amb restes de policromia i alguna repintada.⁶⁶

Les figures foren trobades juntes i, per tant, hem de suposar, que fan parella. Almanco, iconogràficament sí. La figura masculina té tots els atributs de Júpiter, Zeus en la versió grega, de totes maneres no posseeix la corona de l'atribut del déu romà, per tant, ens inclinam en l'atribució original del déu Zeus. Els atributs de l'àliga i els raigs de llamps que té a la mà en fan objecte de l'atribució divina. Pel que fa a la figura femenina, parcialment mutilada, vegem com els pits han estat serrats, correspon a la deessa Juno.

El vestit de la deessa acaba just davall dels pits cosa que devia deixar-los veure com així és sol representar a la Juno romana. La moral puritana d'algun anterior propietari féu que s'escapçàs part del físic de la deessa. La vara que dur a la mà i el paó reial que toca amb l'altre mà, davall ella, en fan els seus atributs iconogràfics. La deessa és mostra pausada i sense cap moviment destorbador, no és el mateix de la figura de Zeus. El déu es mostra més actiu, enèrgic, acompanyat pel mantell alçat pel vent en les seves espatlles. El braç que aguanta el feix de ratjos és mostra tensat fins hi tot en una observació detallada es pot veure els músculs del braç en estat de tensió. En el déu sols el mantell alçat cobreix el seu cos nu. Els detalls i la correcció anatòmica denota una fabricació precisa i elaborada amb cura.

No és coneixen d'altres precedents illencs d'aquests tipus de figures en miniatura, ni temàtica ni iconogràficament. Hem d'acudir a la pintura per observar algunes estàtues

⁶⁶ Metrologia: Zeus: 14'30 x 4 x 5
Juno: 14'50 x 4 x 5'5

Pertany a una col·lecció particular de Lluçmajor. De totes maneres la propietat actual és relativament nova, foren comprades fa un any escacs a una tenda d'antiguitats de Palma. Segons el testimoni les figures provenen d'una casa del centre de Ciutat de Mallorca, però poca cosa més és sap. Per tant, escau irresolt i pràcticament impossible de deduir la seva procedència original i també la seva funció. En tot cas, mirarem en aquest annex de seguir un petit fil conductor contextual i cronològic.

d'aquest tipus que es solen representar en algunes pintures de natura morta o les típiques pintures d'interiors de col·leccions particulars de cases poderoses i, per tant, dins l'àmbit col·leccionista que a partir del Barroc és quan és pren més consciència de l'afany d'aconseguir objectes d'art. Com exemple de la presència d'aquesta concepció pugui servir el quadre, *Aquiles a casa de Licomedes*, d'una col·lecció particular de Palma⁶⁷.

El quadre és un interior ple d'objectes i d'animals exòtics. Damunt el moble principal es veuen tres figures mitològiques. S'exposa així la presència visual d'uns interiors plens d'objectes exòtics –animals, ...- i multitud de peces cosa que ens dona a entendre que la societat benestant, vers la importació de peces pictòriques sí que, encara que segurament tardanament, prengué consciència d'aquesta visió barroca. I de la voluntat d'aconseguir aquest tipus d'estatuetes. Recarregava les seves vivendes i, per tant, una compra de peces que situà tals interiors personals, rics en aquesta estètica barroca i exòtica que estava de mode en els segles de l'edat moderna. Amb una necessitat d'ostentació visual podent transmetre el poder que volien projectar, almanco en petits cercles.

D'altra banda, l'únic precedent formal en un àmbit distint, el religiós cristià, hi esdevé en les figures tallades en fusta a mode de complement a les bacines que s'utilitzaven en les esglésies per almoïna. Són petites figures de sants que presenten el mateix format tal com segueixen aquests déus mitològics. La funció que podien tenir les estatuetes mitològiques no està clara. El format reduït i d'ús probablement domèstic com a peces decoratives dels estudis dels casals, que es situaven a la planta baixa dels palaus civils de Ciutat, en podia ésser la seva funció.

Tampoc podem eliminar la posició de figures-estatuetes d'ús infantil pels al·lots de les famílies més ben situades. No hem d'oblidar que un altre tipus de figures com les peces de betlem, majoritàriament de fang cuit i investigades pel Dr. Gabriel Llompart, en fa constància de què moltes figures servien no sols com objecte d'exposició en els betlems sinó, per quant, els nins jugaven amb elles a mode de joc infantil. Postura que no es descarta tampoc en aquestes figures, ja que l'escapçament dels pits de Juno potser fos degut a la seva utilització pels nins i era "poc moral" tenir una figura amb els pits descoberts.

La utilització d'esbossos, per després la utilització dels models per un projecte més gran o un model plàstic per una pintura, també és, potser, una de les possibles funcions d'aquestes petites imatges. En el gravat d'Abraham Bosse, *El taller de l'escultor* (1642), s'hi pot veure una petita escultura que mostra l'escultor a una parella de nobles, segurament per ésser venuda o bé per procurar idees per una nova escultura a realitzar. Igualment en el fons del taller representat hi ha uns prestatges que apleguen una quantitat elevada de models, sencers o en parts, d'escultures. Remet aquí a un exemple concret, a l'esbós en estatueta de Santa Isabel fet al 1762 per J. Götsch, de fusta de tila i de 17'50 cm., fusta acabada sense cap tipus de pigment⁶⁸. Aquesta figura de format més bàsic, d'esbós, té semblances en quant la base on l'estàtua s'hi situa és feta per un peça rectangular plana de poca amplada i sense cap tipus de decoració. No cal oblidar la possibilitat de què la seva funció, per tant,

⁶⁷ DDAA.: *Natura en repòs*, Palma, 1994, 45.

⁶⁸ DDAA.: *El Barroco.Arquitectura.Escultura.Pintura*, Barcelona, 2007, 353.

fos la utilització d'aquestes figures dins algun taller d'artistes del s.XVIII, com a models per possibles creacions pictòriques o escultòriques, fins hi tot dins l'àmbit local mallorquí.⁶⁹

Pintures o peces escultòriques en què els dos déus fan parella són nombroses. En els mites en moltes ocasions hi figuren com a parella. També en làmines; es pot veure com en l'edició veneciana d'Ovidi de 1592 hi ha a la part superior del marc decoratiu, al voltant de l'escut central, la parella dels déus Júpiter i Juno un a cada costat de l'oval ajaguts damunt l'estructura arquitectònica. Emmarcant l'escena principal de la narració. O la deessa Juno sola com a fons d'una inicial en l'edició d'Anguilara, de 1563, on Juno es representa en format purament decoratiu dins el seu carruatge. (fig. 5.1)

Dins l'apartat de les pintures hem desenvolupat un espai sobre la moralització dins la cultura cristiana del mite clàssic. Seguint aquell apartat, podem apuntar breument que, la mateixa Juno és objecte d'exemple en la moral cristiana. El paó reial del seu atribut iconogràfic se'n diu que sembla els ulls d' Argos que són comparables amb les vanitats cristianes. Juno és vista en ocasions com l'encarnació de l'església, i en els comentaris de les edicions de les *Metamorfosis* li atribueixen el do de la memòria. La memòria versa clau dins el món catòlic. La memòria conserva el record del pecat, i sols d'aquest record pot esdevenir el penediment i la reconciliació del pecador i del creient de Déu. Tot això és desenvolupat segons un tractat mitològic que realitzà el franciscà John Ridevall a la meitat del s. XV.⁷⁰ A mode iconogràfic, la representació que fa Rubens d'*El triomf de l' Església* (1628), segueix les pautes de la Juno clàssica, presentant una figura femenina damunt un carruatge en un entorn místic. Sigui pel fet causant que sia el format de carruatge de Juno és adoptat plenament en aquest quadre. L'element en format de carruatge també és implantat en ocasions dins la iconografia cristiana amb la pujada al cel d'algun profeta o sant cristià.

⁶⁹ La postura de Júpiter de la fig.3 i la que surt en el gravat del mite de les *Metamorfosis* d'Amsterdam, de 1679, són prou similars a aquesta figura escultòrica del déu.

⁷⁰ J. SEZNEC: *Los Dioses de la Antigüedad en la edad Media y el Renacimiento*, Madrid, 1983, 83,85.

LÀMINES

Fig.1.- Arribada de Júpiter al palau de Licaó

Fig. 1.1.- Detall del joc gestual dels personatges

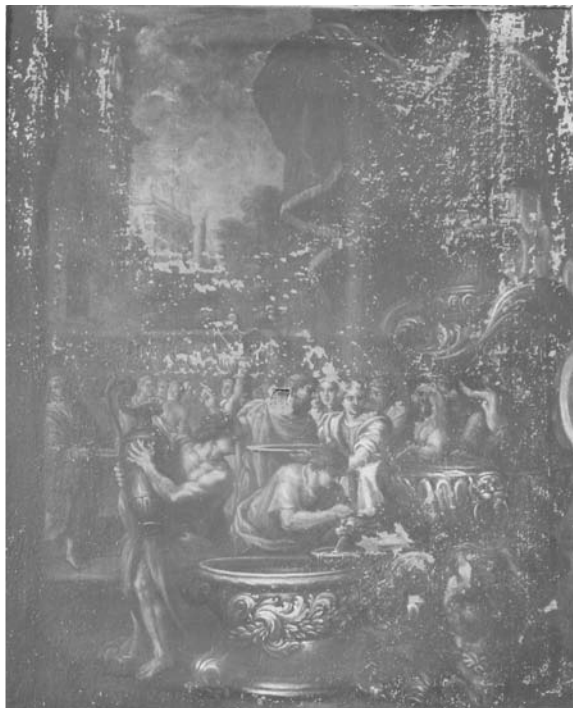

Fig. 2.- Preparació del sopar per la cort

Fig. 2.1.- Detall criats de la cort

Fig. 3.- La transformació del déu i del rei en la destrucció de la ciutat

Fig. 3.1.- Detall anatomia i rostre de Júpiter

Fig. 4.- Làmina de les *Metamorfosis* d' H.Goltzius

Fig. 5.- La creació del món per Prometeu, segons les *Metamorfosis* d' Anguilara, Venetia, 1563.
edició Anguilara, 1563

Fig.5.1.- Inicial amb la deessa Juno

Fig. 6. Fragments d'un gravat francès inspirat en C. Le Brun. Sant Miquel i un soldat del seu exèrcit

Fig. 7.- Estatues domèstiques de Zeus i Juno

El capità Jaume Canals i els negocis per mar^{*}

GONÇAL LÓPEZ NADAL

Per en Miquel Seguí

RESUM

Durante la segunda mitad del siglo XVII el corsarismo alcanzó amplio desarrollo en Mallorca. Uno de los más famosos corsarios fue el Capitán Jaume Canals. Sus humildes orígenes como grumete, sus experiencias como marino, capitán y propietario de naves le aportaron no tan solo una importante promoción social, sino también un amplio número de cargos institucionales. En consecuencia le fue posible acumular una gran fortuna como se puede observar en sus últimas voluntades. La trayectoria del Capitán Canals muestra el importante papel que los negocios marítimos jugaron en las evoluciones sociales y económicas de la sociedad mallorquina.

Palabras clave: Corsarismo. Mallorca, (economía y sociedad). Negocios marítimos. Familias

ABSTRACT

During the second half of the XVIIth Century, privateering was hardly developed in Majorca. One of its most famous corsairs was Captain Jaume Canals. Coming from a humble parentage, his activities as a sailor, captain and shipowner provided him with an important social promotion and of a large number of institutional functions. All together allowed him to accumulate a great fortune, as it can be shown in his final will. The case of Captain Canals shows the important role of business by sea in the social and economical evolutions of the Majorcan society.

Key words: Privateering, Mallorca (economy & society) Familiar busines. Family

El dia 23 de març del 1673, Don Juan Francisco Cebrían, Comte de Fuenclara i Virrei de Mallorca, informava a la Reina Regent sobre els aldarulls succeïts al port de la Ciutat de Mallorca. El patró francès, François Lionci, havia insultat a dos prohoms illencs com ara don Ramon Despuig, Compte de Montenegro i el Capità Jaume Canals. La seva insolència indignà la gent; el Virrei, que temia el linxament del francès, havia optat per donar-li protecció i l'havia posat entre reixes.¹ Don Ramon Despuig i el capità Canals

* Aquest text correspon en bona part al de la comunicació presentada amb el mateix títol al III Congrés d'Història Marítima de Catalunya. «La Gent de Mar». Barcelona, novembre 2006. (Actes en CD). Sobre el capità Canals, l'autor va pronunciar el *Pregó de Festes de Sant Joan Baptista*, Ajuntament de Deià, 2002.

¹ Les paraules, textuals, són: *Para que V. Magd quede informada de todo es verdad que al patrón Francº Lionci le puse en la carcel por dos causas: la primera que hallandose en el muelle de esta ciudad este patron se acerco al coche del Conde de Montenegro donde iba el capitan Canales y otros cavalleros y hablando de cosas de guerra dixo que deseava la hubiese para venir a sacar del puerto una saetia que le havian tomado los Mallorquines yendo en corso, y aunque esta arrogancia francesa estava muy lejos de executar lo dio ocasion a que algunos naturales le buscasen para hacerle desdecir de lo que havia dicho y encontrandose en el mismo muelle se travararon de palabras y al no hallarse el capitan Pedro Flexas se podia temer le hubiesen muerto, y entendiendolo yo advertialos que le buscaban, que en ninguna manera le hicieran daño alguno.*

Jaume Canals eren armadors de l'Esquadra de Mallorca, sense dubte la mes rellevant de les companyies corsàries de l'illa durant la segona meitat del segle XVII;² el segon, així mateix, juntament amb en Pere Flexes, natural de Catalunya, esdevindria un dels més importants corsaris que Mallorca aportà durant la seva història. Ara bé, a diferència del general Antoni Barceló, d'ells ben poc se sap. Tal volta per haver actuat com a comandant l'armada reial espanyola, Antoni Barceló i Pont de la Terra (1716-1797), conegut com el <capità Toni>, ha merescut la glòria³ mentre els dos precursors, en corsejar per la causa mallorquina encara resten sota l'oblit. Al present text tractarem d'abordar el paper de Jaume Canals a professional de la guerra i dels negocis a la mar; en un futur, caldrà fer-ho sobre Pere Flexes.

Fins ael moment, les dades sobre el Capità Canals de les quals disposam no són sinó notícies aïllades trobades als arxius de la Corona d'Aragó, del Regne de Mallorca, i de la Casa Vivot. No tenim constància de la seva data de naixement; fou a Sóller on fou batejat amb el nom de Jaume Joan el 7 de maig de 1616.⁴ Els seus pares foren Antoni Canals, *Xorquet*, patró de barca de Sóller i Esperança Penya, filla d'un solleric, així mateix patró de barca.⁵ El capità tingué almenys una germana, Esperança -que s'esposaria amb un altre

*La segunda causa fue que habiendo concertado la ciudad su trigo y queriendo los jurados ponerle el dinero procedido del abordo, les previne que devian pedir licencia como se havia acostumbrado pues no se les llevaba cosa alguna por ella y deven pedirla por el reconocimiento que deven por vasallos de V. Majestad y sin embargo lo intentaron y el patron puso su saetia a la vela haviendole dicho que no se fuese sin licencia, por cuyas causas le tuve un dia en la carcel. ARXIU DE LA CORONA D'ARAGÓ (ACA) Consell d'Aragó (CdA). lligall (l) 998. (transcripció Gonçal LÓPEZ NADAL: *El corsarisme mallorquí a la Mediterrània occidental, 1652-1698: un comerç forçat*. Barcelona, 1986, planes 520-521*

² Gonçal LÓPEZ NADAL: "The Majorcan Squadron (1660-1684). Notes for a study of a maritime enterprise: supplying, financing and investment" en S. CAVACIOCCHI (Ed.): *Ricchezza del mare, ricchezza dal mare. Secc. XIII-XVIII*, Firenze, 2006, 727-760.

³ D'ell hi ha un dit, anònim, que glossa: *Si el Rey de España tuviera // cuatro como Barceló// Gibraltar fuera de España que de los ingleses, no. Gran Enciclopèdia de Mallorca*, Palma, 1989, II, 16 i 17. El poeta i escriptor Josep Maria Llopart li dedicà uns versos *Auca del capità Toni* que diuen: «*El capità Antoni // té un xabec tot blanc // ala d'oronella// mascaró pintat. - El capità Antoni// espas lluent// casada brodada//i a la ma un clavell. - El capità Antoni// té ulls de lleó;// li presenten armes// a toc de tambor. - El capità Antoni// encalça l'anglès// -cametes me valguen//boires de l'estret - El capità Antoni // entra dins el port. // Sota la perruca// li brunz un record. - El capità Antoni // ja està per morir... // Broden les donzelles// al carrer del Vi. - El capità Antoni // balla un minué//amb angelets bàmbols // a dal un fesser» recollits per GABRIEL JANER MANILA: *El General Barceló*, Biografies mallorquines núm. 8. Ajuntament de Palma, 1984, 7 i 8.*

⁴ *Partida de bautismo de Jaime Juan Canals verificado en Soller dia 7 de mayo 1616*" <Indice de los documentos, papeles y libros pertenecientes a la herencia de D. Antonio Joaquim Canals Pro. Legajo nº 1, ARXIU DEL REGNE DE MALLORCA (ARM) , Hospital. 481. (sense foliar . plana 9). Llegiu, també, la nota següent. Dec aquesta informació al bon amic Tomeu Caimari Calafat qui, amb Antoni Gili Ferrer ofereix una detallada semblança familiar B. CAIMARI CALAFAT; A. GILI FERRER: *Els governadors del Castell de Capdepera*, Palma, 2007, 64-68.

⁵ Al darrer testament del capità Canals, datat el 24 de gener de 1679, llegim textualment: *Jo, el capità Jaume Canals, natural de la villa de Soller, fill de Antoni Canals, de la Parrochia de Deya, de la Possessio anomenada Son Canals* ARM, Protocols Notarials, Joan Batista Sastre i Mulet (S), 997, f. 140 En dos testaments anteriors, el primer datat dia 7 de gener de 1646 (f.178), i el segon a 15 de març de 1663 (f.172) em Canals no fa cap esment de son pare qui es va poder fer amb dita possessió gràcies a la fortuna del seu fill. Sobre la família CANALS, cal veure Pere de MONTANER: *El Brazo Noble mallorquín*

patró, Onofre Peña, possiblement parent seu- i un germà, Miquel.⁶ El capità Jaume Canals va casar dos pics: en el primer matrimoni, amb na Caterina Camps -naturalment, filla de patró de barca-, que el premorí, així com els fills que tingué amb ella: Esperança i Jaume. El segon matrimoni fou amb Francina Martorell que era d'allò que es diu de "casa bona": filla d'un Doctor en Medicina de Pollença. Amb ella tingué quatre fills: Antoni Joaquim, que aconseguiria un cavallerat, a més a més d'arribar a ser *Alcayde* del Castell de Bellver, el qual casaria amb na Margalida Vallès d'Almadrà, filla de ciutadà militar; Magdalena, qui tindria com espòs el donzell Jaume Joan de Berga;⁷ Caterina, que casà amb el ciutadà militar Joan Andreu Conrado Rotger i Maria, qui professà al Convent de Santa Magdalena de Ciutat.⁸ Segons Pere de Montaner, el capità Canals aconseguí el cavallerat *ictu oculis*. (*in articulo mortis*"; basa aquesta hipòtesi en el fet de que el seu fill- el capità Antoni Joaquim Canals- figura en els documents com a *Donzel*.⁹

De patrons a cavallers, de capitans a donzells. La promoció social era llampant. I això, dins una societat tancada, on els nobles es casaven entre ells, com també feien els pagesos, els patrons de barca, els menestrals i els xuetes. El increment d'escala, les promocions socials, només, segurament, podrien venir d'on arriben gairebé sempre aqueixes ascensions: de la butxaca. I aquest, al nostre cas, s'engranaria gràcies als negocis per mar, especialment, al corsarisme. Abans, però, de fixar l'atenció sobre el que diuen els documents de primera mà quan fa les seves activitats marineres, trobam adient presentar els judicis que d'ell ofereixen els cronistes, erudits i lletraferits d'una desigual historiografia mallorquina.

Vicenç Mut, un dels primers cronistes del Regne,¹⁰ l'identifica com un dels dos capitans -l'altre es Francesc Julià- que acudeixen, l'any 1647, a Nàpols. Canals hi menava dues companyies amb un total de tres-cents homes:

*Halláronse estas compañías de mallorquines también en los socorros que se trujeron a Nápoles de Gayeta y Castelamar, en los corsos contra las barcas que llevaban bastimentos al pueblo, en la ocasión en que peleó nuestra armada con la francesa, y en el asalto que se dio a las trincheras el día en que se redujo el pueblo. Fueron de suma importancia los cuatro socorros que llevó de Cerdeña a Nápoles el navío de Jaime Canals, capitán de infantería, y después de mar y guerra en una galera, y luego de corazas.*¹¹

durante los siglos XVI y XVII. Sus estructuras y sus bienes económicos Tesi doctoral inèdita. Universitat de Barcelona, 1978.

⁶ Joaquim Mª BOVER: *Nobiliario Mallorquín*, Palma, 1944, 91 escriu sobre el germà de Jaume Canals: *El capitán Miguel Canals, puesto al frente de una compañía levantada a sus costas, fue tan valiente como su hermano Jaime y murió en 1664 en el campo de batalla.*

⁷ "Dª Mónica de Berga i Canals, su nieta, será abuela de Don Miquel-Bonaventura Vallés d'Almadrà i Orlandis, marqués de Sollerich en 1770. Este, precisamente, aparece como co-propietario de Cas Capità Canals en el siglo XVIII", Donald G. MURRAY i Aina PASCUAL: *La Casa y el tiempo*, Palma, 1988, 123

⁸ ARM, H 481.

⁹ *El brazo noble* .. 22-23 i 291-95

¹⁰ *Historia General del Reino de Mallorca* (escrita por los cronistas Don Juan DAMETO, Don Vicente MUT y Don Gerónimo ALEMANY) (2^aed.), Palma, 1841, III, 625-626.

¹¹ *Historia General del Reino de Mallorca*, 626.

La darrera paraula ens condueix a un quadre. Es tracta d'una pintura d'autor anònim, d'oli sobre tela, pertanyent a l'Ajuntament de Palma on surt *el magnífic Jaume Canals i Penya* (1602-1679), revestit de capità de cuirassers.¹² La seva presència a Nàpols és així mateix remarcada en la referència biogràfica escrita per Joaquim Maria Bover en el seu *Nobiliario Mallorquí*, publicat per primer pic a Palma, l'any 1850.¹³ Aqueixa nota, breu, diu:

*Jaime Canals en 1646 levantó en Mallorca una compañía con la que pasó a Nápoles para socorrer a los españoles. Con un navío suyo prestó muchos servicios, y tanto en mar como en tierra siempre lució el nombre del capitán Canals. En las guerras de Italia y en las de Cataluña fue la guadaña del enemigo. Murió en Mallorca, siendo Alcaide del Castillo de San Carlos, en 18 de noviembre de 1683.*¹⁴

Discrepam, clar, amb la fixació de la seva mort ja que no coincideix amb la que figura al seu testament, que data de 1679 on es parla d'ell ja com a *defunct*.¹⁵ De fet, sortosament, gràcies a les investigacions de Bartomeu Caimari sabem amb claredat la data exacta del seu òbit: concretament, quatre dies després de ser escripturat el darrer testament, es a dir, el 27 de gener de 1679, *circa les deu de la tarde*.¹⁶ A més de l'alcaidia de San Carlos fruï les del castell de Bellver;¹⁷ igualment, a partir de 1648, ocupà el càrrec de Governador de Capdepera.¹⁸

Quan pertoca la presència d'en Jaume Canals a la guerra de Catalunya, 1638-1652, he de confessar que, d'entrada, jo mateix no l'associava amb la participació del cors illenc en la desfeta de dita revolta.¹⁹ Nogensmenys, les successives indicacions sobre el paper d'en Jaume Canals al respecte -com ara, la referència a la seva intervenció, l'any 1642, en favor de Felip IV, en la defensa de Tarragona, que apareix a la Gran Enciclopèdia de Mallorca²⁰ - m'ha fet revisar la documentació on he trobat dues referències que el vinculen a dita rebel·lió. La primera data de les darreries de 1651, poc abans de finir la Guerra dels

¹² Vegeu el Catàleg de l'exposició *El retrat a Mallorca (ss. XVI-XX)*. Conselleria d'Educació i Cultura. Govern Balear. Direcció General de Cultura. Palma, 1984. Una segona reproducció del quadre apareix sota una fotografia de *Cas Capità Canals* en Donald G MURRAY i Aina PASCUAL, *La Casa ..* 123.

¹³ Fem ús de la darrera edició, Palma, 1983.

¹⁴ *Nobiliario ...* 91.

¹⁵ Arxiu del Regne de Mallorca (= ARM) Protocols Notarials. notari Joan Baptista Sastre (P.S.). n° 974 fols 226-239v. En aquest testament descobrim una clara referència al quadre, concretament en el paràgraf de la relació de bens que hi ha a les seves cases, aprop de l'avui església de Sant Nicolau Les paraules, concretes són: *altre quadre gran ab que estave retractat el defunct en forma de capita de corasers a cavall quan servia a Sa Magd en Napols, sens vase*.

¹⁶ ARM, PS 977, 144.

¹⁷ A un protocol del notari Joan Servera, amb data de 30 d'abril de 1676, hi trobam una referència a Jacobus Canals com a *capitanis castrri Bellver*.

¹⁸ Antoni GILI FERRER; Bartomeu CAIMARI CALAFAT: *Els Governadors ...*, 58-68.

¹⁹ Gonçal LÓPEZ NADAL: "La participació del cors mallorquí a la desfeta de la revolta de Catalunya", *BSAL*, XXXVI, 1978, 246-272. "Els corsaris mallorquins i la Guerra dels Segadors", *L'Avenç*, 23, 1980, pp. 46-51; "Sobre la Revolta Catalana i Mallorca", *BSAL*, XXXVIII, 1981, 491-494 i "Corsarios frente a rebeldes. Mallorca y las revueltas de España en el siglo XVII", en W. THOMAS; B. DE GROOF (eds): *Rebelión y Resistencia en el Mundo Hispánico del siglo XVII*. (AVISOS DE FLANDES), Leuven, 1992, I, 271-300.

²⁰ Aleshores assetjada per les tropes de la generalitat. GRAN ENCICLOPÈDIA DE MALLORCA, III, Palma, 1989, 59.

Segadors. Dia 13 de desembre el Consell d'Aragó estudia la proposta reial segons la qual cal remetre de Mallorca cinc companyies de cent homes cadascuna, que haurien de partir cap a Barcelona en quatre sageties i en un bergantí. Entre els noms dels que han de menar-les hi trobam el del capità Jaume Canals. Dos dies més tard, el Virrei de Mallorca- Don Lorenzo Ram de Montoro y de Marcilla- comunica la sortida del capità Canals amb mariners, artillers i altres *d'infanteria* al temps que demana que es pagui el que s'havia acordat per l'aixecament de laves i la seva conducció als ports catalans.²¹

La segona prova és una procedeix d'un document escrit l'any 1682 on el mallorquí Antoni Morrelles, igualment vinculat al cors, protesta per la venda a Venècia del vaixell San Marcos. Aquest bastiment, s'assenyala, havia tingut com a capitans a Jaume Canals i Nadal Sant Andreu *bajo cuyo gobierno sirvieron a V.M durante el sitio de Barcelona de cuyo servicio se le quedó debiendo 28.000 Reales*.²²

Errades, mescladissa de biografies, confusions empipadores. Això succeeix amb una "semblança" que, sota l'epígraf *ESTIRPE MARINERA* apareixia al setmanari HONDA, suplement del llavors franquista *Diario de Baleares*.²³ Efectivament, a la primera plana de l'edició del diumenge 8 d'abril de 1945, amb un transfons de signes falangistes (inevitables *el yugo y las flechas*) i de galeres i vaixells, un anònim ISLEÑO escrivia sobre Don JAIME CANALS. El primer que crida l'atenció és la dada de la seva mort: 1663; sorprenentment, però, coincideix amb la del naixement, 1602, amb la que es llegeix al catàleg. L'Isleño, doncs, mata el Capità Canals setze abans de la lectura del seu testament. Immediatament, entendrem, però, que no parla d'en Jaume Canals i Penya, ans de Jaume Canals i Ballester, de nissaga aristocràtica, descendent del noble català Juan de Canals i propietari de l'alqueria *Abenresch*.²⁴ Xoca, nogensmenys, la barreja d'esdeveniments ja bé sobre fets d'autoria aliena, propis, ja bé dels atribuïts al nostre capità, com ara les que fan referència a la seva presència a Nàpols, l'any 1647, i, posteriorment, l'any 1675, a Messina. En efecte, com veurem més endavant, aquest port sicilià també apareix prou vinculat a la vida del capità de Mar i Terra; ara bé, si el capità Canals (Penya o Ballester, tant se val!) havia mort l'any 1662, que feia assistint a l'armada del Rei Catòlic gairebé una dècada més tard del seu òbit?.

En abordar les activitats corsàries del capità Canals observam que el seu paper com a capità, actiu, executor i responsable de l'expedició marítima, degué concentrar-se en la dècada dels cinquanta, després de les seves actuacions a Nàpols i a Catalunya. L'any 1652, el capità Canals demostrava les seves habilitats en els negocis marítics, comprant per 200 reals de vuit l'embarcació del patró eivissenc Joan Rimbau detinguda per les galeres reials

²¹ Pels dos informes, vegeu, ACA, CdA 1997.

²² El comprador fou un ric negociant venecià, de llinatge Raurich, qui l'adquirí sense que el demanant, Antoni Morrelles, s'hagués assabentat ACA, CdA, 1999.

²³ Exemplar trobat a la BIBLIOTECA BARTOMEU MARCH SERVERA, de Palma.

²⁴ *Estuvo en la primera conquista de Mallorca con Ramón Berenguer III y en la bandera del Conde de Besalú, el noble catalán Juan de Canals. Después en el año 1229, su descendiente Pedro de Canals acompañó al Rey don Jaime I a la conquista de la isla, quedando heredado en el repartimiento de tierras con la alquería «Abenresch». Desde entonces se ha distinguido siempre a través de los siglos, los Canals, descendientes de los primeros, siendo Don Jaime uno de los que más lustre dieron a su linaje.*

per estar comerciant amb enemics, francesos i savoians.²⁵ Canals aprofita el conflicte generat amb la desaprovació de la víctima i adquireix el buc a preu inferior al que s'havia estipulat en intentar el rescat pel patró Riambau, que pujava a 300 reals.²⁶

L'any 1655, el capità Canals s'ofereix per armar dues sageties i sortir a atacar "els moros". De fet, una caravel·la berberisca havia apressat una sagetia mallorquina que anava a cercar blat a les costes africanes.²⁷ El Virrei Montoro lloava la postura de Canals.²⁸ *tan afecto al Servicio de Vuestra Magestad y tan experto en la marinería y querido de la gente de la marina*. Un any després, cinc armadors demanaven llicència per corsejar; entre ells figura el capità Canals.²⁹

Sorprenent manera de definir la marineria illenca: *la flor de aquellas riberas* en evident contraposició a l'hora de comparar-la amb la de les gents de la ribera sud: *los moros serán el rayo, executores de sus designios, la mano del gato*.³⁰ Tots, emperò, eren iguals: a l'hora de robar a la mar.³¹ Tornem, però, a l'expedició, màxim des del moment que donà un resultat prou sucós, especialment al que afecta les seves intervencions pels litorals francesos i les seves aprehensions fetes:

entraron hasta la cadena del puerto de Marsella donde hicieron frente algunos dias sin dar lugar en ellos que entrasse ni saliesse en aquel puerto ninguna embarcación y queriendo atreverse dos patrones con sus saetías francesas las apresaron, la una cargada de trigo, la otra de

²⁵ ACA, CdA 1.033.

Gonçal LÓPEZ NADAL: *El corsarisme ...*, 152-153.

²⁶ Gonçal LÓPEZ NADAL: *El corsarisme ...*, 229 (nota 390).

²⁷ ACA, CdA, 1.996

²⁸ Prèviament protestava per les conseqüències en no haver pogut organitzar partides en cors: *...no ha sido posible armar porque los patrones que se ofrecieron a servir con voluntad, desengañados de que yo no les havia de dar licencia de corso, se han ido a buscar su vida a otras partes y los marineros también y se halla hoy esta ciudad tan falta de ellos que no me atreviera en mucho tiempo a hacer ninguna leva ni aun en armar en servicio de vuestra Magestad una saetía habiendo tenido empleados en las que servían a sueldo mas de cuatrocientos marineros*. ACA, CdA, 1.996

²⁹ *El Capn Jayme Canales, Antº Morrellas, Antº Piza, Juan Baptº Suñer y Pasqual de Beyria, vezinos de la Ciudad de Mallorca dizen que con celo del servicio de V.Mag y beneficio de los vassallos de su Rl Corona; habiendo considerado y advertido los grandes daños que los corsarios turcos y moros an hecho de algunos años a esta parte en aquella isla saltando en tierra y cautivando sus moradores y haciendas; y señaladamente habiendo ponderado las sorpresas que en el año passado de 655 hicieron de las galeras Sta Agata compañero de la que llevaba el Sr Don Juan a Genova a vista de la dicha isla= han resuelto como fieles vassallos de Vª Magd y con solo fin de obviar y reprimir iguales atrevimientos de armar dos navios de alto bordo, los quales an comprado y tiene apercivido con las artillerias y demas pertrechos necessarios de guerra y con 350 hombres, la flor de aquellas riberas para con ellos salir en corso en busca de los enemigos de su Real Corona de V. Magd. = Y Haviendo supido a V. Magd servido de concederla como consta de las Rs Cedula y ordenanzas que pnta*. ACA, CdA 1.996.. A la contracoberta es llegeix: *sobrecaarta de la Cedula que les han despachado por el Cons. de Guerra para salir en corso contra los enemigos de V.M. con los navios de alto bordo que an armado para el intento y por las consideraciones de beneficio que representan y por el gran gasto que se sigue a los Armadores de navios de alto bordo. Supcª se les libre de todos los derechos en la conformidad que en la Cedula de la guerra y ordenanzas que presentan se les exima*. Gonçal LÓPEZ NADAL: "El Corsarisme...", 354 i 422 (nota 33).

³⁰ Eloy MARTÍN CORRALES: *La imagen del magrebi en España. Una perspectiva histórica. siglos XVI-XX*, Barcelona, 2002, 38, ofereix diversos qualificatius : *fieras, fiera corruptia, fiera, alimaña de los desiertos de Africa, fiera malvada i fiera martrana*.

³¹ Gonçal LÓPEZ NADAL: "El corsarismo mediterráneo", *Las Sociedades Ibéricas y el Mar*, Madrid, 1998, III, 233-260.

*aceite, que segun lo que dicen les valio asta quatro mil reales de a ocho.*³²

Per ventura, amb aqueixa expedició va concloure l'acció directa, física i arriscada, el combat naval, del capità Canals. Pel moment, des de finals dels cinquanta no s'el ha trobat conduint, ell mateix, naus corsàries. Ja ben a prop de la seixantena, a partir d'ara assumiria tasques menys perilloses, emperò econòmicament no manco importants. En efecte, Jaume Canals esdevindria un dels principals financers de les operacions corsàries, participant en gairebé tots els armaments que l'Esquadra de Mallorca realitza des dels inicis del seixanta fins gairebé a la seva mort, l'any 1679.

Un dels elements cabdals del cors i que el segella dins la vida institucional és la seva subjecció a la llei.³³ Això, com serà bo de constatar, genera una ingent paperassa. Heus aquí on arrela la gran diferència entre aquesta navegació i la seva parenta il·legal; com s'ha encarregat d'explicar Michel Mollat, existeix, doncs, un corsarisme reglamentat front una pirateria salvatge.³⁴ Així, per exemple, abans de salpar, el capità corsari ha de rebre el vist i plau d'un notari, garantint amb la seva rúbrica, que dita navegació discorrerà pels senders de la legalitat. Precisament, gràcies a aquesta font documental podem fer-mos una idea de l'origen, segurament primordial, de la riquesa que acumulà el capità Canals: la seva participació en el finançament de l'organització de l'Esquadra de Mallorca, al llarg de les dues darreres dècades de la seva vida. Aleshores, en Canals devia ser ja tot un prohoms, en ser present a les institucions que controlaven els afers mercantil illencs; el 23 de juny de 1656 era el legit Conseller del Col·legi de la Mercaderia.³⁵ En posteritat, també el trobarem vinculat, també, a altres negocis, des de el de l'adquisició d'embarcacions i les exportacions d'oli,³⁶ fins a al de la participació, encara que modesta, com a soci de companyies asseguradores.³⁷

Durant les dues darreres dècades de la seva vida, el Capità Canals es dedicà a finançar les expedicions en cors. Dels anys seixanta, emperò, no hi ha gaire activitat ates que aquesta dècada no conegué la ruptura entre les monarquies hispànica i francesa. Això explica les escasses referències documentals al respecte. Un dels armaments que hi participà fou el datat a 5 de juliol de 1661, corresponent al de les fragates *la Capitana San Antonio*, *La Almiranta La Aguila doble*, *El Beato Gaetano* y *Sant Francesch*.³⁸ El munt de l'armament era de 35.467 peses de vuit i quatre reals castellans; les quals havien estat dipositades pels següents *senyors*: el capità Jaume Canals (6.131 peses de vuit), Antoni

³² ACA, CdA 1.998.

Gonçal LÓPEZ NADAL: *El corsarisme ...*, 44 i 208 (nota 8).

Vegeu, també Álvaro CAMPANER Y FUERTES: *Cronicón Mayoricense*, Palma, Ediciones de Ayer, 1967, 416-417.

³³ Gonçal LÓPEZ NADAL: "El corsarisme com a institució marítima: els judicis de preses a Mallorca (1654-1687)", *Pedralbes*, 13 (1993), 119-129.

³⁴ "De la piraterie sauvage à la course reglementée: XIII-XV siècles", *Course et Piraterie*. Paris, 1975, Vol. I, 162-184.

³⁵ ARM, AH 897, Llibre Extraordinari de la Mercaderia, 13.v. Dec aquesta informació a Carme Vidal.

³⁶ Andreu BIBILONI AMENGUAL: *El comerç exterior de Mallorca. Homes, mercats i productes d'intercanvi (1650-1720)*, Mallorca, 1995, 65 i 339.

³⁷ Jerònia PONS PONS: *Companyies i mercat assegurador a Mallorca (1650-1715)*. Mallorca, 1996, 243, 260 i 267.

³⁸ ARM, PB 1685, 168-174.

Morrelles, *ciudadà* (10.310 peses i 5 reals), Joan Baptista Suñer, *mercader* (10.023 i 5) i Antoni Garbi (9.002 i 2). Desconeixem el resultat de l'expedició, el nombre de captures que pogueren fer així com de les pròpies pèrdues que patí aquest estol. Per la conjuntura existents, especialment per la treva amb França, pensam que no degueren ser especialment quantioses; de fet, aquest viatge es feia només, *contra moros, pirates i altres inimichs de Sa Real Corona*.³⁹

El nou contexte bèl·lic entre nacions europees dóna pas a nous armaments en cors. Dia 15 de novembre de 1673, la Regent s'adreça al Vicecanciller del Consell d'Aragó exhortant-li a animar nous corsos mallorquins;⁴⁰ les seves paraules són molt expressives, especialment les referides directament al nostre personatge:

*Conveniendó tanto (respeto de havernos declarado la guerra el Rey Christianísimo) fomentar todo lo posible el corso contra Franceses por el daño que mediante el podrá hacerseles, os encargo que con vuestra auctoridad y officio soliciteis que los armadores mallorquines se apliquen a este empleo, valiendose del capitán Canales que se entiende tiene mucha mano con lo de la mar, encaminando la disposición dello en la forma que tuvieredes por mas adecuada al intento en que fio obrareis con el cuidado que asegura vuestro zelo.*⁴¹

Sorpren gratament l'elogi que fa la regent sobre les qualitats, marineres, de Jaume Canals, qui ja havia superat els setanta anys. Sospitam, com hem dit, que des de les darreries dels cinquanta, havia canviat les seves intervencions guerreres per les financeres; tot i així, de bon segur, les seves gestes s'havien escampat per tot arreu i el seu estel de capità encara s'estenia al dins les ments que administraven el govern de la Monarquia Catòlica.

El resultat no es feu esperar. Dia 24 de gener de 1674, el capità Jaume Canals, juntament amb Don Ramon Despuig, Comte de Montenegro i de Montoro, amb Don Joan Miquel Sureda i Joan Baptista Sunyer, *dueños y armadores de la Esquadra de Mallorca, que tan repetidos servicios han hecho en el discurso de treinta y cinco años*,⁴² demanen un ajut reial per comprar dos nous bastiments per tal de refer l'esquadra i emprendre nous viatges en cors. Tot i que la resposta reial no fos massa estimulant,⁴³ tot fa pensar que els nous armaments es dugueren a terme.

El primer armament en el que el Capità Canals pren part correspon al de la nau la Capitana Santa Cruz, comandada pel capità Pere Fletxes, segons protocol notarial del dia 24 de febrer de 1674. Sobre un munt total de 10.754 lliures, 5 sous i 6 diners, el capità Canal

³⁹ ARM, PB168.

⁴⁰ ACA, CdA, 1998.

⁴¹ El subratllat és meu

⁴² *que les han sustentado (a Vuestra Magestad) y hechos diversos viajes en corso contra los enemigos de su Real Corona con grandes y excessivos gastos de su hacienda por haver perdido en ellos la mayor parte de sus navios, y hasta este mes passado de Agosto les fue apressada de turcos la nave Capitana San Antonio con ducientos hombre de mar y guerra* ACA, CdA, 1998.

⁴³ A la contracoberta del document, hom llegeix la resposta de la Reina Regent: *Repitanse las ordenes dadas a favor de los corsistas animandoles mucho a que continuen en servir a Su Magestad en este empleo y no se haga mención de la ayuda de costa ni de lo demas que pidiessen.* ACA, CdA, 1998.

aportà 999 lliures, 13 Sous i 4 diners.⁴⁴ El mateix dia, els armadors i propietaris de la capitana *Santa Cruz* -entre els qual figura, clar, Jaume Canals- acorden formar companyia amb el Patatxo *La Concepció* dels senyors Antoni Arabí d'Eivissa i dels germans Joan i Jaume Ballester.⁴⁵

L'expedició degué ser un èxit car, mesos més tard, la companyia repartia beneficis. En concret, sabem de l'apressament de tres vaixells francesos: el patatxo *El Portillon San Buenaventura*, el buc del qual s'avaluà en *Mil y Quinientas libras de esta moneda*;⁴⁶ el navili *Sant Joseph y la Virgen quando huyó a Egipto*, valorat en 4.000 lliures i la nau *La Virgen de la Candelaria Buenaventura* que aportà la meitat, 2.000 lliures⁴⁷. De les dues darreres aprehensions, el capità Canals rebé respectivament una octava part. es a dir, 750 lliures.

Abans d'acabar l'any 1674, el 16 de desembre, els armadors de l'Esquadra de Mallorca -entre els quals continuava figurant el capità Canals- estableixen un primer acord amb el Senyor Don Pedro Vázquez Torrero, *Cavallero de la Orden de Santiago y Vehedor y Proveedor General del real exercito de Cathaluña* per tal de remetre les quatre fragates de l'esquadra illenca a les costes de Messina i contribuir al fracàs de la revolta d'aquest port sicilià contra el domini hispànic.⁴⁸ A la relació de signatures que rubrica el conveni, les de tots els armadors i la del representant reial, el notari Joan Servera signa en nom del capitans *Pedro Fletxes y Jayme Canales por no saber escribir*.⁴⁹

El 18 de gener de 1675, en conformitat de l'ajustament fet el mes anterior, el Governador de l'Esquadra, Pere Flexes obté el vist i plau notarial sobre l'enllestiment de les dues naus, la Capitana *Santa Creu* i l'Almiranta *Sant Joseph*.⁵⁰ L'armament suposa una inversió de 23.915 lliures.-*ço es per la Capitana Tretze mil noucentas quince lliuras*

⁴⁴ ARM, PS 994, 39-42. Vegeu també Arxiu Mas del Pla del Rey (Papers del capità Joan Ballester). i Jaume CIRERA PRIM: "Escuadra de Mallorca en corso en el siglo XVII", *BSAL*, XXVIII, 1942, 153-188.

⁴⁵ En el primer apartat s'estableix: *que dichos dos navios han de hazer el presente viaje de corso de que se hallan armados de conserva y sociedad de ida y vuelta hasta el puerto y muelle desta presente ciudad.* ARM, PS 42-44v. i 90-93.

⁴⁶ *francas al armamento.* ARM, PS 171v-174.

⁴⁷ ARM, PS 174v-176v i ARM, PS 994,179-181v

⁴⁸ En aquest contracte s'estipulaven, doncs, es bases de la intervenció dels corsaris mallorquins. Es fixaven aspectes de gran interès com les dimensions de l'aparell naval: quatre embarcacions amb un total de 108 peses de ferro i 56 peses de bronço i una tripulació de 650 homes, entre mariners i soldats. L'armada aniria governada pel capità Pere Flexes; havia de partir de Mallorca el 15 de gener, tenguent una vigència de sis mesos. El cost d'aquesta expedició es taxava en 50.000 pesos en moneda d'or, dels quals 10.000 es pagaven de comptat i els restants 40.000 en sis pagas, d'acord amb els sis mesos de vigència estipulada. Els armadors aconseguïen que s'els dispensi del pagament del quint reial i, per tant, puguin gaudir de totes les aprehensions a fer durant el viatge sense haver de lliurar cap bastiment al Rei ARM, PS 994, 209-215.

Jaume CIRERA PRIM: "Escuadra de Mallorca ..." p. 358. En documents posteriors ARM, PS, 995, 21-24v la data de l'acord és el tretze de desembre enlloc del setze. Per aquests convenis entre els armadors mallorquins i l'exèrcit reial vegeu, també, l'evalua en 135.000 lliures. "Mallorca i la rebel·lió de Messina (1674-1678). Els contractes per a la intervenció illenca". *Cuadernos de Historia Militar I* (1993), 146-157 (2ª ed. 1995, en castellà, 146-157) i "Corsarios frente a rebeldes".

⁴⁹ En el primer paràgraf del contracte ja s'observa una indicació al respecte: *... que se halle firmado, y de sus manos y nombres de los que saben escribir y por los capitanes Canales y Flexas que no lo saben por el notario infraescrito.* (358).

⁵⁰ ARM, PS 995, 21-24v.

(i) *deu mil per l'Almiranta* el capità Canals contribueix només en l'armament de la primera, imposant 930 lliures. Aquest pic, però, Canals compta amb un "soci", Gaspar de Puigdorfila, de l'hàbit de Santiago. Es desconeix quina part aporta cadascú.

La presència de les embarcacions mallorquines pels litorals sicilians degué fer-se notar car, pressions insistents aconseguen que es perllongui la seva estada, impedit els aprovisionaments que els rebels rebien dels francesos i capturant els mercants que traficaven per aquells indrets. El 26 d'agost de 1675, els armadors accepten augmentar en quatre mesos la seva estada -els qual *finiran el 18 de novembre*- i demanen que aquest increment temporal sigui compensat amb el lliurament de deu mil reals de vuit en concepte d'aprovisionament de la marineria.⁵¹

Un nou armament correspon al del dia 26 de maig de 1677 quan el capità Fletxes obté la rúbrica notarial per emprendre una nova expedició, ara com a governador de tres embarcacions. El cost total, compreses setanta peses de vuit efectives, era de 34.067 lliures i 4 sous. La participació del Capità Canals no fou, en aquesta ocasió, prou elevada car només investí 68 lliures y vuit sous.⁵²

Fos de manera oficial -es a dir, seguint uns acords previs- o senzillament actuant com a súbdits del Rei Catòlic,⁵³ el quinquenni que ocupa la guerra d'Holanda, 1674-1678, amb la rebel·lió de Messina inserida, representà pels corsaris mallorquins un dels períodes més actius en el desenvolupament de les seves actuacions. Es impossible xifrar resultats, quantificar els seus guanys car les dades que coneixem presenten infinitat de llacunes. Tot i amb la precaució amb la qual cal analitzar aquest fenomen -el cors respon perfectament al símil de l'iceberg: la part visible és una petita part de la real- tenim constància de que entre els anys 1677 i 1678, l'Esquadra de Mallorca realitzà una expedició que li aportà uns beneficis nets de 57.163 lliures, 3 sous i 9 diners.⁵⁴ Els guanys bruts havien arribat a les 170.104 lliures, 3 sous i 9 diners. De les captures fetes, una resulta sola superava gairebé totes les despeses d'armament (= 112.941 lliures). Es tracta de la mítica nau francesa *La Nova Hierusalem*, capturada pel capità Josep Cordilla, un genovès que treballava per l'esquadra illenca; aquesta presa (buc + contingut) fou valorada en 120.395 lliures, 7 sous i 1 diner.⁵⁵ Amb aprehensions com aquestes, la rendibilitat del cors supera qualsevol altre benefici que pugui aportar tot sistema comercial marítim. I d'ella, segurament, també es va beneficiar el capità Canals. Un protocol notarial datat el 23 de juliol de 1678 el cita entre els propietaris d'aquesta presa -juntament amb Don Ramon Despuig, Don Joan Miquel Sureda, el Capità Pere Flexes, el mercader Joan Ballester i Joan Antoni Scardo, procurador

⁵¹ ARM, PS, 269-271 Vegeu, també, el protocol (PS 995), amb data del 15 de juliol, 251-252v.

⁵² ARM, PS. 997. 307v-310.

⁵³ De fet, al darrer moment, el contracte no es va arribar a posar en marxa. Vegeu <Llibre del Gasto de lo Armament de la nostra Escuadra per lo servici que he de fer en service de el Rey nostre Señor que Deu Gde per lo de la guerra de Messina de lo qual es governador lo Capita Pere Flexes en lo any de 1677>. ARXIU DE CAN VIVOT, Negocis per mar. (documentació, cedida per Pere de Montaner).
Gonçal LÓPEZ NADAL: "The Majorcan Squadron ..., 743-744.

⁵⁴ Gonçal LÓPEZ NADAL: *El corsarisme* ..., 546-550.

⁵⁵ Gonçal LÓPEZ NADAL: *El corsarisme* ..., 546-550

Andreu BIBILONI AMENGUAL: *Mercaders i navegants a Mallorca durant el segle XVII*, Mallorca, 1992, 44. L'evalua en 135.000 lliures.

de Joan Baptista Sunyer,⁵⁶ aquests decideixen nomenar com a procurador del grup al capità Fèlix Sero per a que pugui disposar del destí de la nau.

Tot això passava un any abans de la mort d'en Canals quan el cors estava gairebé en el seu moment més àlgid. Sortosament per ell, no va poder viure l'entrebanc de l'empresa, la seva crisi ocasionada per les conseqüències que tingué la pau de Nimega (agost de 1678). Amb els corsaris a la mar, França i Espanya firmaren les paus, les notícies de la qual no arribaren a temps per evitar que aquells prosseguissin capturant naus franceses. En arribar a Mallorca, els responsables es veren obligat a restituir-les als seus propietaris, car, de fet, s'havien capturat ja en temps de pau. Aquesta situació suposà un cop duríssim per l'organització del cors illenc de la qual no es rescabalaria fins a la darrera dècada del segle.⁵⁷ Curiosa coincidència, la que situa la fi dels dies d'en Canals i la que contempla un cop greu a l'empresa corsària illenca.

No sabem quin dia va morir Jaume Canal. Podria ser entre els darrer dies de gener i la primera meitat de febrer de l'any 1679 si la data del 23 de gener esmentada al document notarial on es relaciona el inventari del seus bens -protocol que porta la data del 17 de febrer-⁵⁸ correspon a la del darrer testament. Fos com fos, aquesta font permet conèixer el seu important patrimoni. Jaume Canals deixa als seus hereus -els seus fills, restant la vídua com a usufructuària- els següents bens immobles.

- 1) Unes cases situades dins la ciutat de Mallorca en la parròquia de Sant Nicolau, “en lo carrer dit lo Triquet de sa pilota tingudes sota alou del Sr. Rey “ Dites cases foren adquirides l'any 1655;⁵⁹ entre elles, hi figurava, naturalment, la casa que seria coneguda com «*Cas Capità Canals* »; aquesta es comprà als germans Maria i Josep Martí, fills del mercader Gabriel Martí.⁶⁰
- 2) La possessió dita Son Sureda situada al terme de la vila d'Artà “*la qual dit defunct comprà ab son alou propi del Mach Balle conforme acta rebut en dita curia als 6 de juny de 1651.*⁶¹

⁵⁶ ARM, PS. 998. 262v-264.

⁵⁷ Gonçal LÓPEZ NADAL: *The Peace Treaty of Nijmegen and the decline of the Majorcan privateering, 1678-1684* Ph. DF. Leeds University, 1995 (inèdit). i “El corsarismo mallorquín después de la paz de Nimega (1678-1684)”, *Estudis d'Història Econòmica*, 15, 1998, 65-92.

⁵⁸ Supra nota 14.

⁵⁹ En l'inventari es llegeix *les quals dit defunct possehia per venda en son favor ab acta en la scrivania de Cartes Reyals continuat als 23 de juny 1655 y si be en dita venda se donaren a fer vuytanta lliuras cens pagadoras als 26 Janer a la Magc^a Srª D. Luisa (?) Fuster y Gual, aquelles foren quitades a dita N. Sr^a conforma acte in dita scrivania continuat als 28 juliol del any 1655 y foren per dit Magfh Capita Jaume Canals capbrevades en la reial visita als 10 Maig 1568.*

⁶⁰ Donald G. MURRAY i Aina PASCUAL: *La Casa ...*, 123. Segons A. Pascual *Quando él (el capità Canals) falleció en 1679, pasó a sus herederos y durante todo el siglo XVIII continuó siendo propiedad de la familia, conjuntamente del marqués de Sollerich y el marqués alicantino de Peñacerrada, este último también descendiente del Capità Canals. En 1843, Cas Capità Canals fue vendida a Don Francesc y a Don Lluís Garau i Rosselló, quienes unos años después (1874) la establecieron a Don Miquel Ramon i Rosselló cuyos descendientes la poseen actualmente.*

⁶¹ *Si be dita dita possessio era tinguda a ens de 27 lliures pagadores ab partida al Rl commu de preveres de dita vila de Arta, aquelles foren quitades a dit commu conforme acte firmat per lo Rt. Antoni Servera Pre Por de dit commu en poder del dit Raphasel Sastre notty als 27 Abril 1652.*

- 3) “Una pessa de terra i olivar de nou cortons ... que antigament fou de la possessió Son Sureda” adquirida per Canals l’any 1656.⁶²
- 4) Unes cases amb terra i hort, venudes al *Magch* Jaume Canals per Elizabeth Albertí, vídua de Guillem Albertí, dit de la Galera, Joan Albertí -fill seu- i Joana Ginard, nora. segons acte del notari Joan Servera de 2 d’abril de 1659.
- 5) La possessió dita Son Massanet, del terme de la vila de Montuïri, adquirida el 28 de setembre de 1660.⁶³
- 6) Un rafal dit Son Ripoll, també del terme de Montuïri, adquirit al 2 d’octubre de 1668.⁶⁴
- 7) La possessió Son Frare del terme de Petra, adquirida el 7 de setembre de 1673.
- i 8) La possessió Son Montornès en els termes de les viles de Sineu, Sant Joan i Petra, comprada l’any 1676.⁶⁵

Partint de les dades d’adquisició, observam que el Capità Canals començà a invertir en terres quan aquest encara lluitava a la mar. Aqueixes compres continuaren posteriorment gràcies als guanys que li generava el finançament de les expedicions corsàries i altres negocis vinculats amb el mercat.⁶⁶ Això, emperò, no era tot car en dit inventari apareix una llarga de censals de terres de diversos establiments de la possessió de Son Guiscafré -al

⁶² *ab cens reservatiu de 7 Lls 4 S. les quals foren quitades al dit benefici conforme acte rebut per dit (Rt Pere) Alsemora en poder del dit Joan Baptista Sastre y Mulet Notty infra escrit el 2 Abril 1658.*

⁶³ *la qual dit defunnt compra per la curia del Magch Balle conforme acte rebut per lo dit Sr. Joan Campaner Notty scriva de subhastacions als 18 Sebte 1660.*

⁶⁴ *... y si be era tingut an els censals infraescrits, aquells foren quitats, ço es dotze lliuras a la noble Sra Doña Leonor Santacilia y de Puig, causa havent del dit (Gabriel) Ripoll preconforme acte rebut per dit (Joan) Amengual notty als 3 Març 1669 mes sinquanta vuit lliuras nou sous y vuit diners quitades a Gabriel Olomar causa havent del dit Ripoll preconforme acta rebut per dit Amengual als 28 Març 1669 mes 104 lliures 14 S. 1 diners quitades a dit Ripoll pre ab acte en poder del dit Amengual notty als 9 febrer 1674.*

⁶⁵ *la qual dit defunct adquiri ab son alou propi per via de Stabliment en encant publich consta ab acte rebut per lo dit Senyor Llorenç Busquets notty als 27 febrer 1676.*

⁶⁶ Com molt encertadament apunta Antònia Morey, no cal menysprear tampoc que, aleshores, el fet de comprar terres era ja, per sí mateix, una autèntica proesa; fonamentalment, perquè gairebé totes les grans propietats illenques -es a dir, les possessions- es trobaven exemptes al mercat gràcies a una figura jurídica concreta, el fideïcomís, que facultava als seus possessors (majorment, noblesa terratinent) a traspassar-les intactes als seus successors, ja que ni tan sols per pagar deutes es podien embargar. Només molt de tant en tant, que s’esvaïa la línia successora dels cridats a l’herència succeïa que determinades possessions es posaven en venda. Normalment, perquè el fundador del fideïcomís havia establert que en cas de mancar la seva successió directa, passessin a l’església. Es a dir, que s’invertissin a favor “de la seva ànima”, la qual cosa volia dir que l’església les podia vendre, bé per pagar misses, u oli per cremar llànties a favor del difunt. com es veu, aquesta era una via d’accés a la propietat de la terra a la Mallorca d’Antic Règim, on la terra havia esdevingut un ben limitat i, alhora, de difícil accés. Això obligava a tots aquells amb voluntat d’adquirir terres que estiguessin constantment a l’aguait de qualsevol moviment. Pel que es veu, el capità Canals n’estava completament assabentat, car la major part de les terres comprades per el es trobaven d’alguna manera vinculades a l’església (*ab cúria*), prova evident que procedien d’alguna “manta pia” llegada per membres de la més rànica noblesa. Sense anar més lluny, i per posar només un exemple, el cas de Son Sureda d’Artà, procedent de la generosa donació de la noble Senyora Maria de Salas. Vegeu A. MOREY: *Noblesa i desvinculació a Mallorca als segles XVIII i XIX: les repercussions de la legislació desvinculadora sobre els patrimonis nobiliaris*, Palma, 1999.

terme de la vila d'Artà- fets en diferents anys i que, a l'inventari, fan un total de 112 lliures i 3 sous- i de les rendes que el generava el seu paper com a prestamista o fiador de certes persones, probablement nobles (el Magnífic Francesc Desbrull, Don Jaume Joan de Berga, i l'Egredi Don Albertin Dameto) avaluades en 2.988 lliures, 9 sous i 6 diners, més 100 peses de vuit i 500 reals castellans.

Finalment, cal fer un esment sobre els nombrosos bens trobats dins les possessions i les cases de la Parròquia de San Nicolau, de Palma. La relació, extraordinàriament detallada, no contempla nogensmenys la seva respectiva vàlua. Tot i amb això, la mera relació pot posar a més d'un els cabells de punta. A tall d'exemple, direm que entre el milenar de bens inventariats hi ha nombrosos quadres, mobles de tot tipus (des de cadires fins a diversos "buffets de noguer"), tapissos, arquilles, multitud de coses d'argent, vaixelles, roba de tota casta, instruments de feina -des d'arades fins alambins per a fer aigüardent-, un ample nombre d'animals -goras, rucs, egües, mules, pollins, ovelles, galines - material sagrat, ubicat a les capelles de Son Sureda i Son Montornes (calissos, palís, casulles, figures de pedra i marbre, de sants i de verges, campanetes, missals, faristols i altres coses necessàries per a celebrar la missa); també apareixen inventariats entre els objectes, tres esclaus: dos moros, l'un anomenat Ajay de 22 anys, l'altre Amet de trenta anys *que avuy esta pres en els carrers reials per la justícia* i una esclava cristiana, anomenada Maria Magdalena, de 36 anys. Els tres són esmentats després d'un cavall castany, de dues mules, d'un burro vell i d'una carrossa usada. Tot això, esclaus inclosos, es trobava a *l'Estudi del replà de l'escala de les cases de Ciutat*.

Es tracta clarament d'un patrimoni considerable que segurament no hauria pogut acumular de no haver sabut aprofitar tot el que li varen aportar les conjuntures de l'època. Per ventura, de no haver nascut pobre i ben lligat a la mar, difícilment hauria pogut reunir els elements ideals per a construir la seva immensa fortuna: valentia a l'hora d'afrontar els perills de la mar, destresa en la sàvia i prudent conducció de naus i intel·ligència en tots tipus de negocis. Amb aquests instruments, vertaderament, hom es demana, quina necessitat tenia ell de saber llegir i escriure.

Durant la segona meitat del segle XVII l'illa de Mallorca conegué una intensa activitat dels seus corsaris. Un dels seus més brillants representants fou el capità Jaume Canals. D'origen modest, la seva intervenció com a mariner, capità i armador li va ocasionar l'ascens social i un munt de responsabilitats de caire institucionals. Tot això li va permetre atresorar un ingent patrimoni segons es constata en el llegat que deixà als seus hereus. El cas del capità Canals fa veure com els negocis per mar jugaren un paper rellevant en l'evolució social i econòmica dels illencs.

Reconocimiento de los títulos del Reino en Mallorca tras la Paz de Viena (1725)

EDUARDO PASCUAL RAMOS*

RESUM

Después de finalizada la guerra de Sucesión, Felipe V derogó todos los títulos del reino otorgados por Carlos de Austria durante su reinado en Mallorca. A raíz de la paz de Viena (1725), entre España y el Imperio austríaco, se legalizó el reconocimiento de los títulos concedidos por ambos monarcas durante la guerra. Nicolau Truyols Dameto, marqués de la Torre, mantuvo una fluida correspondencia con destacados políticos del gobierno de Felipe V y Carlos VI para gestionar la validez de su título.

Palabras clave: Guerra de Sucesión, Felipe V, Carlos VI, marqués de la Torre, títulos del Reino, Paz de Viena.

ABSTRACT

After the war of Succession, Philip V refused all the titles of the kingdom delivered by the Archduke Charles during his kingdom in Majorca. The Peace of Vienna in 1725 between Spain and the Austrian Empire, supposed the recognition of the titles granted by both monarchs during the war. Nicholas Truyols Dameto, Marquis of La Torre had correspondence with important politicians of the governments of Philip V and Charles VI to obtain the recognition of his own title.

Key words: War of Succession, Philip V, Charles VI, Marquis of La Torre, titles of the kingdom, Peace of Vienna

Títulos del Reino: tipología y concesiones

La concesión de un título del Reino se convirtió durante el Antiguo Régimen en una cuestión exclusiva a contadas familias debido a la dificultad que conllevaba su obtención. Los títulos del Reino eran el paso inmediato a la cúspide social de la Grandeza de España. Su obtención no cabe duda, era de las máximas aspiraciones de cualquier familia noble que se apreciara. Su concesión y tramitación no era fácil y requería, si se estaba fuera de la Corte, la intervención de determinados “profesionales” para facilitar su diligencia. Por tanto, además de tener la familia un buen *cursus honorum*, el solicitante tenía que tener presente la cuestión económica.

En lo más alto del sistema nobiliario se encontraban los nobles titulados que en los inicios del Antiguo Régimen eran pocos y, a medida que aumentaron las necesidades económicas y la participación de la nobleza titulada en la monarquía, vieron ampliadas sus concesiones siendo una de las particularidades de la Edad Moderna en España el importante

* Universitat de les Illes Balears (UIB).

incremento de la concesión y consolidación de los títulos del Reino. Desde los Reyes Católicos hasta Fernando VII, la cifra de títulos creció de forma progresiva siendo el reinado de Carlos II el periodo en el que más títulos se otorgaron. Según las cifras manejadas por los historiadores varía el número de concesiones. Para Domínguez Ortíz, Carlos II concedió 292 títulos¹ mientras que para Henry Kamen se concedieron 12 vizcondados, 80 condados y 236 marquesados más 26 Grandeza.² Lo que sí se puede deducir es una constante progresión de concesiones en la monarquía Hispánica hasta mediados del siglo XVIII. Bien significativo fue el importante volumen de títulos de Reino otorgados a diferentes familias mallorquinas durante el breve tiempo que reinó Carlos de Austria en el reino de Mallorca (1706-1715), cuestión que más abajo se trata.

El orden jerárquico clásico interno de los títulos del Reino empieza por el rey, príncipe, ducado, marquesado, condado, vizcondado y baronía.³ Respecto al orden de prelación entre condado y marquesado, hay diferencias dependiendo del territorio.⁴ Comúnmente se aceptaba la preferencia del título de marqués aunque quienes preferían el título del condado lo justificaban por su antigüedad y por la entidad de sus funciones. Los títulos de conde y marqués eran prácticamente equivalentes. Sin embargo, durante los reinados de Carlos II, Felipe V y el archiduque Carlos se prefirió el marquesado al condado. Por lo que respecta a Mallorca, la concesión de título del Reino durante el Antiguo Régimen tuvo su propia idiosincrasia. Los primeros títulos que se dieron a familias mallorquinas fueron concedidos sobre propiedades que se situaban fuera de Mallorca. Hasta el reinado de Felipe IV no fueron concedidos títulos del Reino en posesión insular. Al conde de Montenegro, D. Ramón Despuig, se le concedió sobre las propiedades en Aragón, a D. Pedro Ramón Zaforteza, conde de Santa María de Formiguera, sobre territorio en Cerdeña y posteriormente se le cambió sobre propiedades en Santa Margarita. A D. Albertí Damet, marqués de Bellpuig, en Tornigo, en el Milanesado y a D. Miguel Luis Ballester de Togores, conde de Ayamans ya en territorio insular al igual que a D. Francisco de Villalonga i Fortuny, conde de la Cueva sobre propiedades en Manacor.⁵

Títulos del Reino otorgados por Carlos de Austria (1706-1715)

La concesión de títulos de Reino era un reconocimiento al linaje pero sobre todo al individuo a quien se le otorgaba. La guerra de Sucesión en Mallorca en su aspecto más político se manifestó con la concesión de cargos reales y títulos a destacados individuos en reconocimiento a su afinidad monárquica y al apoyo prestado. El marqués de San Felipe observaba en su crónica sobre las familias que optaron por el bando austracista: *Tomaron*

¹ A. DOMINGUEZ ORTIZ: *Las clases privilegiadas en la España del Antiguo Régimen*, Madrid, 1973, 71.

² H. KAMEN: *La España de Carlos II*, Barcelona, 1981, 411.

³ E. SORIA MESA: *La nobleza en la España moderna. Cambio y continuidad*, Madrid, 2007, 48-49.

⁴ En Alemania y Francia la dignidad condal era superior contrariamente a lo que ocurría en Italia. En cuanto a las fuentes, en los Libros de los feudos el orden iba de duque a marqués, y terminaba en el condado. En la doctrina tomista se señalaba la preferencia del conde sobre la de marqués.

⁵ P. de MONTANER: "La estructura del brazo noble mallorquín bajo los Austrias", *Estudis Baleàrics*, 27, 3-38. "Les cavalleries mallorquines (segles XIII-XVIII)", en *Terra, treball i propietat: classes agràries i règim senyorial als Països Catalans*, Barcelona, 42-65.

*este partido D. Nicolás Truyols, Marqués de la Torre, y casi toda su familia, las de Escalar (Descallar), Bordils, Net, Berard, Dameto y Saforteza (Zaforteza).*⁶

Carlos de Austria, Carlos III, durante su reinado en Mallorca concedió cuatro marquesados y una baronía a las familias nobles más afines que habían mostrado su fidelidad a su causa durante el período anterior:

- D. Nicolás Truyols Dameto, marqués de la Torre (1707).⁷
- D. Guillermo Abri-Dezcallar i Serralta, marqués del Palmer (1707).⁸
- D. Francisco Sureda de Sant Martí Zaforteza, marqués de Villafranca (1707).⁹
- D. Tomás Burgués-Zaforteza i de Oleza, marqués del Verger. (1709).¹⁰
- D. Pedro Dezcallar i Net, barón de Pinopar (1709).¹¹

Final de la guerra de Sucesión y sus consecuencias

Tras la finalización de la guerra de Sucesión en Mallorca se inició un período que podríamos denominar de posguerra o “exilio interior” de muchos austracistas que destacaron por su participación activa durante el gobierno de Carlos de Austria. Otros optaron por marcharse e iniciar un exilio que les llevó a territorios en posesión de Carlos VI de Austria. Efectivamente, con la finalización de la guerra, *manu militari*, se inició un programa de destituciones de cargos institucionales reales y derogaciones de todos los títulos del Reino concedidos por Carlos de Austria como medida represora y ejemplarizante a las familias que habían destacado durante la etapa austracista.¹² No existía un precedente en el volumen de derogaciones de títulos del Reino ya que en anteriores conflictos armados la nobleza había actuado casi al unísono ante un conflicto internacional. La derogación de títulos, la destitución de cargos públicos y la confiscación y secuestro de bienes confirmaban las repercusiones del conflicto en su dimensión civil de una sociedad que se mantuvo posicionada durante la guerra de Sucesión, muchas veces de forma no muy clara, en cada una de las opciones monárquicas.

El comandante general de Mallorca, marqués de Ledesma, (1715-1717) decretaba la supresión del uso de mercedes y títulos otorgados por el archiduque durante su reinado y ordenaba fuesen entregados los títulos a las autoridades en un plazo de quince días.¹³ Los

⁶ V. BACALLAR Y SANNA (Marqués de San Felipe): *Comentarios de la Guerra de España e Historia de su Rey Felipe V El Animoso, con edición y estudio preliminar de D. Carlos Seco Serrano*, Madrid, 1957, 121.

⁷ ARM, LR 97, 408-408v, EU 87, 47-47v.

⁸ ARM, LR 97, 479-481v, EU 87, 150v-152v.

⁹ ARM, LR 97, 476-479, EU 87, 147v-150.

¹⁰ ARM, LR 97, 457v-459, EU 89, 119-121v.

¹¹ ARM, LR 97, 482-484, EU 87, 203v-205.

¹² E. PASCUAL RAMOS: “Ostracismo político en la Procuración Real de Mallorca durante la guerra de Sucesión”, *Memorias RAMEG*, 18, 2008, 37-68.

¹³ ARM, AA, Impresos, 1715. Palma, 7-XII-1715. *Estando noticioso el Rey (Dios le guarde) que muchos sugetos de este Reyno a quienes el Señor Archiduque quando se hallava apoderado de este, hizo mercedes de Titulos, Nobles, y Ciudadanos, continuan con los mismo honores, sin poderlo, ni deverlos hacer y siendo esta experiencia, como los actos, que la producen, tan gravemente perjudiciales a su Mag y en ofensa de los incontrastables Derechos de su Real Corona, à cuya causa no es justo consentir el uso y permanencias de semejantes gracias, como hechos con notoria nulidad, y defecto de legitima potestad. Por tanto insiguiendo las Reales ordenes de su Magestad con que nos hallamos, declaramos, ordenamos, y mandamos sean tenidos por nulos, y de ningun valor, ni efectos todos los enunciados Titulos, y*

cuatro marquesados y la baronía otorgados en Mallorca por Carlos de Austria no fueron reconocidos. A D. Guillermo Abri-Dezcallar i de Serralta no le fue renovado el título de marqués del Palmer hasta el reinado de Fernando VII, en 1817. Al marqués del Verger, D. Tomás Burgués-Zaforteza i de Oleza, se le anuló el marquesado no siendo habilitado hasta 1911. La baronía de Pinopar no fue rehabilitada hasta el siglo XX.¹⁴ El caso más significativo fue D. Nicolás Truyols Dameto a quien Felipe V le derogó su título de marqués y además fue destituido de su cargo de procurador real, concedido por Carlos II en *futura sucesión* y de varias escribanías en contra del derecho de propiedad que habían sido compradas en 1680.

Felipe V, desde Aranjuez, decretaba de forma oficial la cancelación del marquesado a D. Nicolás Truyols Dameto por su pasado austracista:

*Decreto en Despacho de 1º de marzo de 1704, expedido por el Consejo de Aragón luce merced a D. Nicolás Truyols y Dameto de título de Marqués de la Torre en el Reyno de Mallorca. Y respecto de que este sugeto se ha constituido indigno e incapaz de conservar este honor por haber, despues de susodicha ocupación de aquella ysla por las Armas enemigas, presentado el referido Despacho, y pedido otro nuevo, que obtuvo de aquel intruso gobierno y que se ha quemado ya con los demás en género. He resuelto que la referida gracia se cancele y borre en los libros y registros de la oficina por donde expedió para que no guarden señales ni memoria de ella. Tendrase entendido en la Camara y se executará assí.*¹⁵

Durante los diez años que mediaron entre el final del conflicto y la Paz de Viena en 1725, D. Nicolás Truyols Dameto sufrió el ostracismo por parte de la sociedad mallorquina. Fruto del acoso que padeció, renegó de su pasado austracista como así lo atestiguan los documentos que han llegado hasta nosotros y que posiblemente fueron enviados a Madrid en forma de descargo. Entre estos documentos se encontraba una copia de un acta notarial realizado a los pocos días de la toma de Mallorca por las tropas de Carlos de Austria en septiembre de 1706 con la declaración del virrey filipista D. Baltasar de Ixzar, conde de Alcudia, en el cual certifica la actuación del marqués de la Torre en apoyo a la defensa de la isla ante la presencia de la escuadra aliada en la bahía de Palma, *hallandosse a nuestro lado en la Puerta de el Muelle, donde se padeció el primer insulto de los amotinados, se opuso a*

Mercedes, y otros qualesquiera, que en igual forma se huvieren concedido, y que subsequentenemte todas las Personas, en cuyo poder se hallan, no solamente no usen de ellos, sino que los presenten, y entreguen en mis manos con todos los demás papeles, que tuvieren concernientes à ellos, como tambien qualquiera Despacho de qualquiera empleo, Mercedes, o Gracias aunque sea por Título oneroso dentro de 15 días inmediatos al de la publicacion de este Edicto, con apercibimiento, que no haziendolo assí, se procederà contra los trangressores al condigno castigo correspondiente, por convenir assí al Real Servicio: y para que ninguno alegue ignorancia, y llegue a noticia de todos mandamos publicar el presente Bando en la forma, y con la solemnidad que es estilo en esta Ciudad la de Alcudia, Villas, y Lugares de toda la parte forana, y de la de Iviza, y que se fixe en los sitios y parages acostumbrados.

¹⁴ VV AA: *La guerra de Successió a Mallorca, 1700-1715, una aproximació als protagonistes*, Palma, 2006, 156.

¹⁵ AHN Consejos, lib. 2.121, 91-91v. Aranjuez, 31-V-1716.

*él con sobresaliente espíritu, exponiéndose a graves riesgos en nuestra asistencia.*¹⁶ También hizo imprimir un documento exculpatorio de su actuación durante la etapa del reinado del archiduque Carlos dirigido a Felipe V en el que renegaba de su pasado austracista y se defendía, según su versión, de la falsedad de ciertos ciudadanos que le habían acusado de haber despedazado el título de marqués concedido por Felipe V a la llegada del gobierno austracista: *Se le se conjuraron muchos Ciuda(da)nos, imputándole la sacrílega maldad de aver rasgado el Privilegio, por donde constaba la merced del título de Marqués de la Torre.*¹⁷

Al igual que los demás austracistas que permanecieron en Mallorca, Nicolás Truyols se mantuvo a la espera durante el período que surgió tras la guerra ante la incertidumbre de los acontecimientos que se estaban produciendo en el panorama internacional y dentro de la monarquía. La finalización de este período pasaba por el tratado de paz entre ambas cancillerías con la amnistía real del período anterior.

Paz de Viena (1725).

El tratado de conciliación, denominado Paz de Viena, entre las cancillerías de España y el Sacro Imperio, fue el resultado de la Conferencia imperial realizada entre el 30 de abril y el 5 de noviembre de 1725, entre el príncipe Eugenio, los condes de Sinzendorf y Starhemberg y el marqués de Rialp y ratificado por Felipe V y Carlos VI de Austria.¹⁸ La paz de Viena supuso la vuelta a la normalidad diplomática entre ambas coronas. El artículo noveno (IX) del tratado estipulaba la amnistía general para los austracistas, el reconocimiento de las dignidades concedidas por ambos monarcas hasta 1725, la restitución recíproca de los bienes confiscados por los dos bandos durante la guerra y la devolución de oficios y cargos secuestrados:

(...) por la qual amnistía será permitido, y licito a todas las dichas Personas y a qualquiera de ellas, de volver a la entera possession y goze de todos sus bienes, derechos, privilegios, honores, dignidades e inmunidades para gozarlos tan libremente, como gozaban al principio de la ultima Guerra, o al tiempo que las dichas personas se aplicaron al uno, o al otro Partido, sin embargo de las confiscaciones, determinaciones y sentencias dadas, o pronunciadas, las cuales serán como nulas o no sucedidas.¹⁹

Carlos VI nombró al conde de Königsegg embajador imperial en Madrid para la gestión de los asuntos suscritos en el tratado de paz. Con este tratado se solucionaba el problema de los miembros austracistas, tanto de los que residían en Viena como en la Monarquía Hispánica. Se estipulaba la amnistía general a los austracistas, el reconocimiento por parte de Felipe V de las dignidades concedidas por el emperador hasta 1725, la restitución recíproca de los bienes confiscados por los dos bandos durante la guerra

¹⁶ AMT, sec. Truyols, leg. 61-T, pl. 12/1. Acta notarial original del 5-X-1706. Copia del acta notarial realizada el 7-XI-1724.

¹⁷ AMT, sec. Truyols, leg. 33-T, pl. 2-4.

¹⁸ J. RODRÍGUEZ VILLA: "La embajada del Barón de Ripperdá en Viena (1725)", *Boletín de la Real Academia de la Historia*, 30, 1897, 5-78.

¹⁹ ARM, C-3055, 276. Impreso *Tratado de paz ajustado entre esta Corona, el emperador de Romanos y el Sacro Romano Imperio*.

yla devolución de oficios y cargos secuestrados.²⁰ Algunos de los austracistas a quienes se les había derogado su título lo solicitaron de forma oficial y requirieron a sus amistades y agentes otorgados la ayuda para la gestión de los títulos pero las negociaciones para su obtención no fueron fáciles ni rápidas.

Proceso de la negociación del reconocimiento del marquesado

Las cláusulas de la amnistía aprobada en Viena fueron remitidas a Mallorca por Felipe V a través de un edicto real al virrey D. José Antonio de Chaves y Ossorio.²¹ La Real Audiencia hizo imprimir el edicto para su divulgación pública.²² Nicolás Truyols Dameto conociendo el tratado, inició la gestión para la obtención del título en 1726 movilizándolo a sus más allegados en las altas instancias diplomáticas, tanto austracistas exiliados como filipistas residentes en la corte de Madrid.²³ En la primera carta remitida por Juan de Riambau ya se indicaba que con anterioridad Nicolás Truyols le había enviado un informe con los detalles de las concesiones otorgadas hasta el momento y un informe impreso exculpatario sobre su actuación durante el gobierno de Carlos de Austria.²⁴ Estos informes fueron confundidos y perdidos en la oficina del barón de Ripperdá y manteniéndose a la espera de la creación de un ministerio para la gestión.²⁵ Desde Viena, su viejo amigo D. Andrés de Molina y Zalduendo²⁶ le informaba que no dudaba de la restitución del título y le aconsejaba que enviase una carta para que fuera entregada al embajador. D. Juan de Amor²⁷

²⁰ J. ALBAREDA SALVADÓ: *El "Cas dels Catalans". La conducta dels aliats arran de la Guerra de Successió (1705-1742)*, Barcelona, 2005, 208. El doctor Albareda lo ha extraído de: M.A.E. C.P., Autriche, 146, "Extrait du Traité de Vienne 1725", 177.

²¹ ARM, LR 105, 40-40v. "(...) los dos tratados para que se tenga presente en el en los casos que ocurrieren de mi Real Servicio y se den por el Consejo si las Ordenes combenientes a las Cancillerías, Audiencias, Gobernadores, políticos y corregidores a quienes fuere estilo y se hubiere practicado en otras ocasiones para que en los distritos de sus respectivos jurisdicciones se publiquen los dichos tratados en la forma y como se ha practicado en casos semejantes y de esta calidad haziendo que se observen y cumplan en todo como en ellos se contiene. Tendrase entendido así en el Consí, para dar las ordenes convenientes a su execución, y cumplimiento (...)".

²² ARM, Documentación Impresa, Palma, 28-VIII-1725 y 9-I-1726.

²³ Nicolás Truyols Dameto encargó al notario Matías Terrers un acta notarial de reconocimiento que le hizo Felipe V en 1704 de la concesión del marquesado de la Torre. ARM, Prot. T-580, 118-121v.

²⁴ AMT, sec. Truyols, leg. 33-T, pl. 2/4. s/f. Documento impreso en el cual D. Nicolás Truyols Dameto se defiende, como suplicante, de las causas que se le han atribuido durante el gobierno de Carlos de Austria.

²⁵ Doc. I, AMT, sec. Truyols, leg. 64-T, pl. 14. Madrid, 6-VI-1726. Además se le indicaba que remitiera un informe del capitán general de Mallorca: (...) con la nueva creación de Ministros, han tomado otra cara las cosas; y aunque no están del todo sosegadas, se dará el lunes el memorial, dirigido, por otra mano. Y se procurará acompañarle con buenas recomendaciones. Pero como es contingente se pida informe reservado a Sr. Capitán General de ese Reyno, convedrá tener adelantados algunos pasos, para que venga lo más favorable que se pueda (...).

²⁶ D. Andrés de Molina y Zalduendo ejerció diferentes cargos en el gobierno de Carlos de Austria tanto en el gobierno en Barcelona como en Viena: Secretario del Consejo de Guerra del gobierno del Archiduque Carlos, secretario del Real Sello en 1714. Con la incorporación de Sicilia a la monarquía austríaca se formó la Secretaría de la Navegación de Sicilia siendo él su secretario. V. LEON SANZ: "Los funcionarios del Consejo Supremo de España en Viena (1713-1735)", en Enciso, L.M. (coord), *La Burguesía en la Edad Moderna*, Valladolid, 1996, II, 893-904.

²⁷ D. Juan Amor de Soria fue un destacado austracista durante el gobierno de Carlos de Austria tanto en Barcelona como en Viena. En 1707 ejerció la plaza de oficial de la Secretaría de Estado por la parte de Norte a cargo del marqués de Rialp. En 1711 ocupaba la plaza en la Secretaría del virreinato de Cerdeña con el conde de Fuentes. En 1713 fue confirmado en la Secretaría de Estado y del Despacho en Viena

le aconsejó que destinara a una persona en Madrid para poder gestionar en su nombre la solicitud al mismo tiempo que le comunicaba que D. Ricardo Gruner, secretario de la embajada austríaca en España, estaba informado de todo.²⁸ Andrés de Molina y Zandundo demostró una preocupación inmediata por el problema que estaba padeciendo Nicolás Truyols y su familia, como quedaban reflejadas en las cartas.²⁹

D. Agustín Francisco de Montiano y Luyando, quien fuera ministro de la Audiencia de Aragón, regente de Mallorca tras la toma filipista y en aquel momento fiscal del Consejo,³⁰ fue otra de las amistades que se preocuparon en la devolución del título del Reino a Nicolás Truyols. Agustín Francisco de Montiano conocía los asuntos de Nicolás Truyols ya que había sido regente durante la etapa en que la Real Audiencia actuó contra los austracistas tras la implantación del nuevo sistema gubernativo. En su primera carta le comunica que se ponía a su disposición *como deseo siempre merecer a Vs. sus ordenes*.³¹ Transcurridos dos meses, le indicaban a Nicolás que su informe ya lo tenía el embajador imperial en Madrid, el conde de Königsegg que había sido enviado a través del duque de Liria pero hasta que Felipe V no formó una Junta para dilucidar los asuntos de la Paz de Viena formada por cuatro ministros, el proceso quedó paralizado.³² Desde Viena, D. Andrés de Molina y Zandundo le reiteraba la tardanza y la casi paralización del negociado. La gestión de la devolución de los oficios que le habían quitados también estaba estancado.³³

como oficial segundo y tres años más tarde como oficial mayor. En 1736 formaba parte del Consejo Superior de Italia. E. LLUCH: *L'alternativa catalana (1700-1714-1740)*. Ramon de Vilana Perlas i Juan Amor de Soria: *teoria i acció austracistes*, Vich, 1999; V. LEON SANZ: "La secretaría de Estado y del Despacho Universal del Consejo de España (1713-1734), Cuadernos de Historia Moderna, nº 16, 1995, 239-257.

²⁸ Ricardo Gruner, secretario de la embajada alemana en Madrid, ejerció diversos cargos en el gobierno del archiduque Carlos. Las buenas dotes para la lengua latina le propiciaron el cargo de oficial de Lenguas en la Secretaría de Estado de España con plaza de número después de reducir las dos Secretarías de Estado en 1713. Desde Barcelona pasó a Viena con el archiduque en 1711 con casi todos los oficiales de la Secretaría del Despacho. En 1718 ocupó la plaza de oficial tercero de número. En 1726 fue trasladado a Madrid como secretario de la embajada alemana en la corte y en 1729 pasó a la plaza de oficial segundo. V. LEON SANZ: "La secretaría de Estado y del Despacho Universal del Consejo de España (1713-1734), Cuadernos de Historia Moderna, nº 16, 1995, 239-257.

²⁹ Doc. II, AMT, sec. Truyols, leg. 64-T, pl. 2/4. Viena, 26-VI-1726. (...) *que de mirar a que Vs. y su casa sea mirada y atendida con aquella distinción, que en todos tiempos ha merecido a los gloriosos monarcas; sin que nadie pueda atribuir, ni aún con la más perspicaz malicia, que en Vs. hay mal fin que el de mantener aquel decoro y honrra en que sus mayores por sus méritos, servicios le dejaron y a costa de su sangre se supieron adquirir.*

³⁰ D. Agustín Francisco de Montiano y Luyando fue tío y tutor de su sobrino D. Agustín Gabriel de Montiano y Luyando, fundador de la Real Academia de la Historia (1735) y primer director (1738). Durante su residencia en Palma, Agustín Gabriel de Montiano y Luyando interrumpió los estudios en leyes y se dedicó exclusivamente a los estudios históricos y de literatura fomentado con la ayuda de su tío la afición a las artes literarias por medio de reuniones y academias. Al concluir sus estudios llegó a Secretario de la cámara de Gracia y Justicia y secretario de Estado de Felipe V, fue amigo y mentor de Nicolás Fernández de Moratín, protector de su sobrino Eugenio de Llaguno y Amírola y colaborador del padre Martín Sarmiento, así como fundador y secretario de la Academia del Buen Gusto (1749 a 1751).

³¹ Doc. III, AMT, sec. Truyols, leg. 64-T, pl. 8. Madrid, 30-XI-1726.

³² Doc. IV, AMT, sec. Truyols, leg. 64-T, pl. 8/1. Madrid, 8-II-1727. Carta de Agustín de Montiano y Luyando a Nicolás Truyols Dameto.

³³ Doc. V, AMT, sec. Truyols, leg. 64-T, pl. 2/5. Viena, 26-III-1727. Carta de D. Andrés de Molina y Zandundo a Nicolás Truyols. (...) *siento en el alma que Vs. no experimente lo que ciertamente yo crehí,*

Desde Madrid, Agustín Francisco de Montiano expresaba a Nicolás que el secretario de la embajada imperial en Madrid, Ricardo Grüner, ya tenía el memorial y que no temiera *que si acaso la puerta del Embajador se cerrare por alguna mudanza de la Europa, lo que por ahora no temo, otra queda avierta en la Cámara para la qual tengo buen yntroductor en mi primo el Abad de Vivanco, que por lo que puede acaecer está ya enterado de la razón de Vs.*³⁴ Un mes más tarde, la negociación para obtener el título continuaba paralizada, flotando en el ambiente la suspensión pues *por ahora todas mis conjeturas por no extrabiar el juicio.*³⁵ El atraso era causado por el gran número de personas que solicitaban el reconocimiento de sus títulos y oficios.³⁶ Agustín Francisco de Montiano se preocupó de manera significativa en la obtención de los papeles. Verdaderamente se convirtió en el agente de Nicolás Truyols en Madrid:

*... pasaré a ejecutar quanto estubiere en mi arbitrio y creyere necesario para servir a Vs. a cuyo fin dirigiré al Sr. Ildefonso la carta del Marqués de la Paz, ablaré, a D. Ricardo Grüner, y de acuerdo con D. Juan Riambau daré los demás pasos que consideramos conducentes al mejor éxito.*³⁷

Tras la llegada del conde de Mahony a Barcelona se puso a disposición de Nicolás para ayudarle en la obtención de los papeles.³⁸ Finalmente, en diciembre de 1727, Riambau le comunicaba de forma extraoficial el reconocimiento del título de marqués. Se justificaba de lo poco que había contribuido y de que todo se debía a los buenos oficios del Agustín de Montiano.³⁹ El embajador imperial en Madrid comunicó a Nicolás la tardanza y le recomendó que volviese a enviar de nuevo el memorial y habilitase un agente para sacar los

por lo que a respondido el Sr. Königsegg en satisfacción de lo que se le tenía dicho, habiendo aseverado que el Sr. Marqués de la Paz havia escrito a esse Sr. Governador y Intendente, en términos, que asegurasen la distinción que merecía Vs. y en caso yo bolveré hablar con el Sr. Rialp y le expresaré todo lo que Vs. me dice, si vien por el que mira a oficios es un punto que (según e entendido) depende de lo que por la Corte de Madrid se a de resolucionar, pues por esta, se a echo ya lo que a tal asumpto corresponde porque siendo infinitos los que en remitido cosa son incluidos en Italia, a sido preciso que sobre ello se ayen echo muchos congresos, y ahora, según e entendido, solo falta que la Corte de Madrid se uniforme con lo que este tiene dicho, que ambos se concuerden en cuyo caso espero que Vs. conseguirá lo que ambas se concuerden lo que está justa como es la reintegración de oficios, tan iniquadamente quitados, y así lo que creo importa es, el estar a la mira y hacer que en Madrid te agan instar con las quales, y las de otros mas que abrá del mismo que Vs. se allase con la escriptura que me dice (...).

³⁴ Doc. VI. AMT., sec. Truyols, leg. 64-T, pl. 8/2. Madrid, 10-V-1727. Carta de Agustín de Montiano y Luyando a Nicolás Truyols Dameto. (...) dependencia que requiere mas tiempo de que nos podemos imaginar tanto que lo que en sí incluye la materia quedo que los individuos que en ella son yncluidos por estos son muchas y grandes de una y otra parte. Lo que parece importar es estar siempre a la mira que observar que pasos se dan y los que se devan dar guiados de la mayor prudencia y cordura. Yo no dejaré de ablar al Sr. Marqués y creo que solo tardará unos ocho días.

³⁵ Doc. VII. AMT., sec. Truyols, leg. 64-T, pl. 8/3. Madrid, 7-VI-1727. Carta de Agustín de Montiano y Luyando a Nicolás Truyols Dameto.

³⁶ Doc. VIII. AM., sec. Truyols, leg. 64-T, pl. 2//7. Viena, 13-VIII-1727. Carta de D. Andrés de Molina y Zalduendo a D. Nicolau Truyols Dameto.

³⁷ Doc. IX. AMT., sec. Truyols, leg. 64-T, pl. 8/4. Madrid, 20-IX-1727. Carta de Agustín de Montiano y Luyando a D. Nicolás Truyols Dameto.

³⁸ Doc. X. AM., sec. Truyols, leg. 64-T, pl. 7. Barcelona, 27-X-1727. Carta del conde de Mahony a Nicolás Truyols Dameto.

³⁹ Doc. XI. AMT., sec. Truyols, leg. 64-T, pl. 1/5. Madrid, 6-XII-1727. Riambau comunica a D. Nicolás Truyols Dameto que Felipe V le reintegra en el goce de su título (por Real Decreto).

papeles advirtiéndole que era posible que *algún otro injusto agravio que se le hiciese*.⁴⁰ Ese mismo día, el conde de Mahony le ofreció un agente para que actuase en su nombre *para correr con el manejo de los expedientes que se han de dar de resultas en las covachuelas en las cuales es preciso un hombre de esa clase que pueda por su oficio gastar su tiempo, y su paciencia en procurar el despacho, no estando en mi arbitrio ejecutar esto de por mi ni aún en mis propias dependencias*.⁴¹ Nicolás Truyols volvió a realizar acta notarial de reconocimiento de títulos que le había sido otorgado para remitirlo a la Corte.⁴² El conde de Mahony le informaba que ya estaba a punto de salir los despachos y que no descansaría hasta obtenerlos “no repararé yo en ser molestó”.⁴³

Finalmente y como era habitual, le ofrecieron a Nicolás Truyols Dameto la elección entre un vizcondado o un marquesado. El primer título lo rechazó⁴⁴ y en un segundo despacho oficial se le otorgó el marquesado.⁴⁵ Aún quedaba la tramitación para la obtención y la remisión a Mallorca de los despachos. Nicolás Truyols habilitó a Juan Riambau para ejercer en su nombre y en caso de ausencia a su hermano Juan.⁴⁶ Nicolás Truyols escribió a Andrés de Molina y Zanduendo para comunicarle el envío a Juan Riambau, su agente en Madrid, de las copias de las concesiones que ya le habían otorgado Carlos II y Felipe V. Era consciente de la dificultad de la concesión de la escribanía de Manacor y la guardamía del puerto de Palma.⁴⁷ Solo obtuvo el título de marquesado ya que la guardamía y la escribanía no le fueron concedidas. D. Juan de Riambau le aconsejaba no emprender juicio para obtener la escribanía.⁴⁸

La reintegración del marquesado se hizo sin el pago de la media annata debido a que ya se había realizado en los anteriores otorgamientos. Para Nicolás Truyols Dameto esta reconciliación diplomática, concedida meses antes de su muerte, supuso el reconocimiento que en anteriores ocasiones se le había concedido. El marquesado recayó en su hijo Fernando Truyols Gual, II marqués de la Torre, a la muerte de Nicolás Truyols, 29 de diciembre de 1729 (*de la nativitat*).

Remarcar dos cuestiones relacionadas con estas cartas: en la primera, se muestran las múltiples y apreciables amistades que tuvo Nicolás Truyols no tan sólo en el bando austracista sino también en el filipista y sus conexiones entre estos dos mundos. En la segunda, se observa la incerteza e improvisación que transcurrió en la administración de

⁴⁰ Doc. XII. AMT, Sec. Truyols, leg. 64-T, pl. 7/8. Madrid, 20-XII-1727. Carta del conde de Königsegg, embajador de Alemania en Madrid, a Nicolás Truyols Dameto.

⁴¹ Doc. XIII. AMT., sec. Truyols, leg. 64-T, pl. 7/1. Madrid, 20-XII-1727. Carta del conde de Mahony a Nicolás Truyols Dameto.

⁴² ARM, Prot. T-580, 209-214.

⁴³ Doc. XIV. AMT, sec. Truyols, leg. 64-T, pl. 7/2. Madrid, 7-II-1728. Carta del conde de Mahony a Nicolás Truyols Dameto.

⁴⁴ AHN, Consejos, lib. 2.539, 74; Madrid, 15-I-1728.

⁴⁵ AHN, Consejos, lib. 8.977, 720.

⁴⁶ ARM, Prot. T-580, 230-237v. Mallorca, 18-II-1728. Poder notarial de Nicolás Truyols Dameto ante Matías Terrers, notario público, a favor de D. Juan Riambau residente en la corte para que gestione los privilegios y demás papeles a favor de Nicolás Truyols.

⁴⁷ Doc. XV. AMT, sec. Truyols, leg. 64-T, pl. 2/12. Mallorca, 17-IV-1728. Carta de Nicolau Truyols Dameto a Andrés de Molina y Zanduendo.

⁴⁸ Doc. XVI. AMT, sec. Truyols, leg. 64-T, pl. 7/5. Madrid, 10-VII-1728. Carta del conde de Mahony al marqués de la Torre.

Felipe V para la tramitación sobre lo tratado en la firma de la Paz de 1725. Por último resaltar que Felipe V reconoció un título de Reino a quien con anterioridad ya se lo había concedido en 1704 y no a quienes Carlos de Austria les otorgó título *ex novo*. Por tanto y teniendo presente esta cuestión habría que cuestionarse la supuesta política pacificadora del Tratado de Viena por lo que respecta al reconocimiento de títulos a familias mallorquinas.

Una correspondencia inédita

El conjunto de cartas de este artículo se encuentra en el archivo del Marqués de la Torre y hasta el momento no habían sido publicadas. Uno de los principales atractivos de estas cartas son los personajes con quien Nicolás Truyols se carteó y el destino de las capitales. Las fechas de las cartas abarcan desde junio de 1726 y la última desde Viena del 22 de octubre de 1728.

Es significativo que hasta la paz de Viena estuvo prohibido mantener correspondencia con los territorios del imperio.⁴⁹ La consulta de este epistolario aporta un conocimiento complementario de la vida del receptor, aunque se encuentre incompleta ya que la correspondencia sea casi toda unilateral y las comunicaciones adoptan un carácter pomposo o formal y ante una aparente grisura del contenido, es posible extraer una información nueva y captar detalles hasta ahora desconocidos.

En total se han incluido dieciséis cartas dirigidas a Nicolás Truyols Dameto por diferentes individuos que pertenecían a altas instancias filipistas y del gobierno austríaco referente a su colaboración en la obtención del marquesado. La procedencia de las cartas es variada, destacando capitales europeas como Viena, Madrid, pasando por El Escorial y Barcelona. La mayoría de ellas fueron dirigidas al marqués de la Torre y tan sólo una se ha conservado de las escritas por el marqués. La relación de estas cartas está expuesta de forma cronológica sin descartar la posibilidad de que existieran más misivas que no hayan llegado hasta la actualidad por haber sido destruidas.

⁴⁹ A. ALCOBERRO; "Exilio Exterior Exili exterior i exili interior: una correspondència austracista inèdita (1721-1724)", *Estudis històrics i documents dels arxius de protocols*, N.º 21, 2003, 321-360.

Apéndice documental

Doc. I

AMT, sec. Truyols, leg. 64-T, pl. 14.
1726, junio, 6, Madrid.

Carta de D. Juan de Riambau a D. Nicolás Truyols Dameto informándole de las gestiones efectuadas en la corte referente al reconocimiento del título de marqués de la Torre como consecuencia de lo acordado en el Tratado de Viena de 1725.

Señor mío, las continuas mudanzas que desde mi arribo ha habido en esta Corte, y la suma dificultad con que se conseguía el ver (no digo informar) al Duque de Ripperdá, ha sido causa de no estar mas adelantada la pretensión de Vs. no habiendo parecido conveniente dirigirla por la vía regular de la Cámara, por no exponerla al riesgo de mal lograrla, por la contigua impresión de el Sr. D. Joseph Rodrigo, de que me previno V.S. y el Sr. D. Joseph Bassa. El memorial primero que se dio, se ha confundido, con otros inmuebles, en la oficina del Duque durante su ministerio, en que solo su Exc. era el todo poderoso. Con la nueva creación de Ministros, han tomado otra cara las cosas; y aunque no están del todo sosegadas, se dará el lunes el memorial, dirigido, por otra mano. Y se procurará acompañarle con buenas recomendaciones. Pero como es contingente se pida informe reservado a Sr. Capitán General de ese Reyno, convendrá tener adelantados algunos pasos, para que venga lo más favorable que se pueda, en que contemplo, tendrá Vs. poco que hazer, quando le sobra la justicia. Como estas materias necesitan conveniencia, y han sido tan pocas las que tanta mutación de ministros ha trasqueado, no me ha sido facultativo adelantar todo lo que deseava, y me persuado lo comprehendrá assí Vs. en el supuesto de que para cada uno sin menester empeño, y medios diferentes.

Quedo en hacer quanto pueda en servicio de Vs. y a su orden, como los de mi señora la marquesa, en cuyo amable compañía deseo que Dios Vs. muchos años.

D. Juan de Riambau

Doc. II

AMT, sec. Truyols, leg. 64-T, pl. 2/4.
1726, junio, 26, Viena.

Carta de D. Andrés de Molina y Zanduendo dirigida a Nicolás Truyols Dameto sobre las gestiones de la reintegración del título de marqués y que habilite un agente en Madrid para la gestión.

Mui Sr. y mi Dueño, Amadísimo; El día 25 de este mes de mayo llegó a mis manos la carta (por duplicado) de Vs., su data, primero de abril p.p. y al mismo tiempo que con ella recibí el mayor consuelo por las noticias que me conduce de la salud de Vs. de mi Sra. la marquesa y demás Sras. a cuyos pies suplico a Vs. ponga mi profunda veneración y a su obediencia. Mi partida fue igual el dolor y sentimiento que experimentó mi corazón, viendo con tan injusta atropelladas la Persona y casa de Vs. a quien confieso que no pudiéndose contener mi dolor prorrumpió y prorrumpe ahora mi buena Ley, exalandolo por los ojos con copiosa cantidad de lágrimas que sin poderlas contener se le a de ser testigo de la fiel lealtad, que mi eterna esclavitud conserva y conservará a Vs. y a toda su casa. De Vs. gracias repetidas a D. p. el singular favor, que le ha dispensado de saverse uniformar, que haver llevado con tanta resignación tan crueles golpes, humillado todo a su santísima persona, y espere con viva fee, que le ha de retribuir semejante sacrificio con visibles demostraciones, que autenticando su bondad y proceder que de confundida la emulación que la envidia. Esta no ignora Vs. (ni yo tampoco) quan antigua ha sido contra la casa de Vs. con que no es mucho, que ha hallado el terreno y ocasión oportunos haya validose de uno, y de otro para lograr su malévolas intención, pero como a Vs. nada le es oculto y S. D. M. permite por sus altos juicios estos, y otros modos por donde dar en que merecer a

sus criaturas, también dispone que estas (quando es de su Ss. agrado experimenten algún alivio, y con lo que esta muchas vezes le dispensa quando menos se espera; y assí repito a Vs. la súplica de resignarlo todo a los P. de Jesucristo, y con viva fee esperar de su piedad el alivio en todas las Tribulaciones. Yo a D. doy gracias gozo salud, y la ofrezco con la buena Ley que debo a la disposición de Vs. y a toda su casa. Ya havia tenido noticias de la muerte del Sr. Jorge, la que cogió de susto que me causó un gran desmayo y después algunos reparos, que fue preciso hacer a mi salud. D. le haya dado el descanso que no dudo, pues sus obras, y vida hazen en cierto modo no dudar de ello, he procurado, y procuro enseguida de mi cariño, y amor encomendarle que es lo que toca a mi agradecida buena Ley. Y passando ahora, a lo que en satisfacción de ella he practicado en orden a que el Sr. Conde de Königsegg practique lo que es tan justo, y Vs. me insinua, digo que ayer passé a Laxenburg (lugar donde está la Corte por el beneficio de la campaña)⁵⁰ y hablé con el Sr. Marqués de Rialp (a quien en medio de estar purgando, del Dia y haverle sacado una muela) enteré de todo lo que Vs. me escribía, que con gran sentimiento me expresó el que le causava se huviese hecho con Vs. semejante demostraciones que por lo que mirava al Título de Marqués no parecía pudiese haver duda en la reintegración, de género, que de allí absolutamente (...) el que por lo que mirava a las otras cosas era materia, que absolutamente dependía de la regla, que en la corte de Madrid se havia dado u se estava para dar, el como se ha de seguir y observar lo que no se tuvo presente se nota la falta de no haverse premeditado. Que lo que havrá de hacer, era acudir persona que con habilidad sepa expresar la razón de Vs. al Sr. embajador enteramente de todo lo que de antemano pudo haver motivado la envidiosa calumnia, practicando con la mayor modestia de decoro y distinción, que se supo adquirir con sus servicios y méritos. Que a este fin se escribirá al Sr. embajador con el primer extraordinario, que saldrá de aquí en breves días, que irá la carta con todo empeño, que cabe. Yo le dejé una copia de la que Vs. me ha escrito para que se pudiese cerciorar de todo. Yo pasé después a prevenir de todo ello a D. Juan de Amor, que es oficial mayor y el que ha de cuidar de la expedición. Es amigo y ofreció indefectiblemente el hacerlo todo, y que me daría aviso, para que yo lo pudiese noticiar a Vs. a quien añado, que lo que hay que hacer es; procurar Vs. destinar persona, que en Madrid, con cariño, que actividad, prudencia y gran modo entable lo que sea justo entablar y solicitar confiriéndose con D. Ricardo Grüner, que es el secretario de la embajada, enterado a este de todo; y siguiendo en todo su dirección, y governarse in spe. con aquella modestia y regulación que se prometa y cabe en los términos de la mayor moderación, sin hacer ver sentimientos, que puedan tener otro objeto, que de mirar a que Vs. y su casa sea mirada y atendida con aquella distinción, que en todos tiempos ha merecido a los gloriosos monarcas; sin que nadie pueda atribuir, ni aún con la más perspicaz malicia, que en Vs. hay mal fin que el de mantener aquel decoro y honrra en que sus mayores por sus méritos, servicios le dejaron y a costa de su sangre se supieron adquirir. Al mismo secretario que es amigo mío escribiré yo con el mismo ejercicio y haré que le escriban otros, a quienes debe atender de género que en lo que mi inutilidad pueda contribuir Vs. se asegure que asta el último respiro de mi vida, vive y vivirá en mi la memoria de mi Amo y Sr. D. Francisco, y que solo en esta ocasión quisiera ser capaz con obras y no con palabras manifestar a Vs. y a todo el mundo asta donde llega la sublime de mi reconocida buena Ley.

Esta la hallará Vs. en mi con las verdad y ingenuidad, que en todos tiempos y ocasiones acreditará la experiencia se Vs. la hiciese de mi empleándome en lo que considere pueda ser capaz de practicar, asegurando de que con la misma ciega obediencia que executará los preceptos de mi Amo (si viniere) de la misma forma pondré en ejecución los que Vs. me dispensare.

En orden a lo que Vs. me dice tocante a Brotad y Martín Gil doy a Vs. infinitas gracias, y digo que habiendo tenido carta de éste poco tiempo hace, y respondiéndole a ella que me responderá pues de su respuesta depende el tomar yo mismo ajustadas medidas sobre el asunto, suplicando a

⁵⁰ Laxenburg a 30 km. de Viena, Austria, en el Estado de Baja Austria, allí se halla el Palacio de Laxenburg, que fue junto con el Palacio de Schönbrunn, la residencia de verano más importante de los Habsburgo.

Vs. que si le viniese a bien me haga favor de decirle que le estimaré la brevedad de la respuesta sobre lo que digo.

Me ha parecido anticipar a Vs. esta carta de la qual procuraré enviar duplicado quando se despache el extraordinario por si se logra el que llegue con brevedad a manos de Vs. porque según su contenido, y usando de su prudencia pueda tomar aquellas medidas, que mas puedan asegurar el acierto de lo que Vs. desea, y yo toda mi alma deseo. Suplicándole a Vs. repetir a los pies de mi Sra. la Marquesa y demás señoras mi profunda veneración. Y conservándome Vs. en su memoria y gracia para mandarme, pues para mi no habrá día mas feliz que el que logre poderme dedicar en alguna manera en servicio de Vs. y su casa. Hro. Sor. Gde. a Vs. los infinitos a que le suplico y he men. Viena y mayo 29 de 1726.

D. Andrés de Molina y Zalduendo

Doc. III

AMT, sec. Truyols, leg. 64-T, pl. 8.
1726, noviembre, 30, Madrid.

Carta de D. Agustín Francisco de Montiano y Luyando, fiscal del Consejo, a Nicolás Truyols Dameto hace referencia las disposiciones para la obtención del título de marqués.

Muy señor mio y m. amigo. Aunque la estrechez del tiempo apenas me deja lugar para quatro letra, porque arribé a esta corte antes de ayer: no obstante para noticiarlo a Vs. untaré los instantes a no pocas ocupaciones. Como deseo siempre merecer a Vs. sus ordenes no me ha surgido el cariño que le profeso omitir esta expresiones hijas del mas vivo agradecimiento: Vs. por su vida, no las olvide y crea que de corazón sabrá acreditarlas mi ciega obediencia.

Sírvase Vs. poner mi respeto y rendimiento a los pies de mi señora la Marquesa, y de mis señoras Dª Leonor y Dª María, no olvidando mi buen afecto a los señores D. Gaspar, D. Fernando y D. Francisco con quienes ruego a D. g. a Vs. m. a. Madrid y noviembre 30 de 1726.

Agustín de Montiano y Luyando

Borrador de la respuesta por parte de D. Nicolás Truyols.

Aguardo sobre su dependencia de Vs. las cartas para el Embajador de Alemania, o el aviso de lo que debo hacer. A mi señora D^a. Leonor que la vida de San Ignacio por el P. Garcia no se halló en Valencia; pero que se busca en Madrid.

Doc. IV

AMT, sec. Truyols, leg. 64-T, pl. 8/1.
1727, febrero, 8, Madrid.

Carta de Agustín de Montiano y Luyando a Nicolás Truyols Dameto el cual le comunica el retraso para la obtención del título de marqués hasta que se forme una junta.

Muy señor mio y m. amigo. Havia suspendido el responder a Vs. ansioso de que acompañase la más que regular noticia nuestra carta; pero a vista de que la indolencia de nuestro ministerio me dilata este gusto, por no parecer omiso diré a Vs. el destino della se sirvió remitirme para Königsegg que fue a parar en sus manos, por las del Duque de Liria, que consideré más propias que las mías a recomendar un contexto enseguida de lo qual, busqué a D. Juan de Riambau, quien me expresó lo mismo, que yo sabia podido penetrar; y es que el expediente de la pretensión de Vs. está con otros en poder del Embajador, suspensos hasta que S. M. mande formar una junta de quatro Ministros, según lo tiene ya resuelto, para que tengan curso estas dependencias estancadas le quedo a la merced de lo que resultare, pronto a concurrir con mas inutilidad a quanto fuere obsequio de Vs. pues sin jactancia puedo asegurarle no cedo a ninguno en el deseo de que se logre.

He de merecer a Vs. rinda mi respecto y obligación a los pies de mi señora la Marquesa y de nuestra señoras D^a. Leonor y D. María; acordando también mi cariño a los señores D. Gaspar, D. Fernando y D. Francisco en cuya compañía ruego a nuestro Señor guarde muchos felices años. Madrid y febrero 8 de 1727.

Agustín de Montiano y Luyando

Doc. V.

AMT, sec. Truyols, leg. 64-T, pl. 2/5.
1727, marzo, 26, Viena.

Carta de D. Andrés de Molina y Zandundo dirigida a Nicolás Truyols comunicándole que todavía no se le otorga el título.

Mui Sr. y mi Dueño, el día 18 del que corre llegó a mis manos la estimadísima carta de Vs., su fecha 10 de henero deste año que según la nota que trae es triplicado de otras las quales aún no an parecido; por ella consigo la noticia que más anela mi buena ley que es saber de la salud de Vs. y de la Sra la marquesa, cuyos p. besos, y los señoritos avía disposición ofrezco la mía que a Vs. gran es buena, sin la menor reserva y con el cariño y amor que corresponde a mi rebe. y obsequios a buena ley, en cuyas expresiones me acompaña mi partida que faltando a Vs. se repite a la ob. de mi r. la Marquesa con la mas cordial atención.

Siento en el alma que Vs. no experimente lo que ciertamente yo crehí, por lo que a respondido el Sr. Königsegg en satisfacción de lo que se le tenía dicho, habiendo aseverado que el Sr. Marqués de la Paz⁵¹ había escrito a esse Sr. Governador y Intendente, en términos, que asegurasen la distinción que merecía Vs. y en caso yo bolveré hablar con el Sr. Rialp y le expresaré todo lo que Vs. me dice, si vien por el que mira a oficios es un punto que (según e entendido) depende de lo que por la Corte de Madrid se a de resolver, pues por esta, se a echo ya lo que a tal asunto corresponde de, porque siendo infinitos los que en remitido cosa son incluidos en Italia, a sido preciso que sobre ello se ayan echo muchos congresos, y ahora, según e entendido, solo falta que la Corte de Madrid se uniforme con lo que este tiene dicho, que ambos se concuerden en cuyo caso espero que Vs. conseguirá lo que ambas se concuerden en cuyo caso espero que Vs. conseguirá lo que está justa como es la reintegración de oficios, tan iniquadamente quitados, y así lo que creo importa es, el estar a la mira y hacer que en Madrid te agan instar con las quales, y las de otros mas que abrá del mismo que Vs. se allase con la escriptura que me dice, y espero que mro. le dará a Vs. la caval salud que le deseo.

E sentido mucho la muerte de Brotat y la indisposición de Gainza y estimo a Vs. como debo el que hubiese ablado al último en quanto a mi dependencia, si vien siento que se la recalase esta (ser e dice) a que en poder de Brotat tengo yo algunos, dineros y el Gainza era sabedor y que su medio solicitava yo el recobrarlos, los que siento se me difiera y no se ahora con la muerte de aquel como abrá quedado aunque no dudo que lo abrá dejado de declarado todo. Yo suplico a Vs. informar e indagar como hubiera quedado las cosas de Brotat, y avisarmelo que yo pueda enviar poder si fuese necesario, u, practicar lo que sea a mas adecuado al caso pues sobre lo mismo escribo y a Gainza previniendole me avise y diga lo que debe practicar como tambien que si es posible me aya de haver pasar el dinero a Génova a los mercantes y le digo. Quando Vs. me escriba le suplico dirigirme las cartas a la Marquesa Montanaro que se halla en Génova cuyo conducto es el mas seguro y por donde yo la tendré con puntualidad.

D. Andrés de Molina y Zaldundo

Doc. VI.

AMT, sec. Truyols, leg. 64-T, pl. 8/2.
1727, mayo, 10, Madrid.

Carta de Agustín de Montiano y Luyando a Nicolás Truyols Dameto mencionando las disposiciones para la obtención del título de marqués.

⁵¹ Juan Bautista Orendain. Secretario del Despacho del Estado del gobierno de Carlos VI durante los años 1724 y 1726-1734. A consecuencia de los éxitos de los acuerdos de Viena el emperador le otorgó el título de marqués de la Paz.

Muy señor mio y m. amigo. Luego que recibí la del 8 con la que incluía para Ricardo Gruner, deseoso de poner en ejecución sus hordenes, para que lo que acreditara la adjunta respuesta. Halló en esta alguna equivocación, porque constandome que D. Salvador Truyols, y D. Diego Bravo de Villasante le han ablado sobre el asunto, entregandole un Memorial de Vs. y manifestandoles el, carta de D. Andrés de Molina concerniente a esta materia, no se como puede asegurar no estar bien informado de ella; a menos que su indisposición no le dejare libre la memoria, o aya alguna ocurrencia por la qual sea preciso dar tiempo al tiempo. De cualquier suerte el que falta para restituirse a esta corte no es mucho y entonces aclararé el misterio y tomaré las medidas que muchos días hubiera practicado, a no haber encontrado estancada la pretensión. Vs. crea de mi cariño que no omitirá diligencia de quantas conduzcan al éxito; y que si acaso la puerta del Embajador se cerrare por alguna mudanza de la Europa, lo que por ahora no temo otra queda avierta en la Cámara, para la qual tengo buen yntroducor en mi primo el Abad de Vivanco, que por lo que puede acaecer está ya enterado de la razón de Vs.

Olvidaba añadir a la causa de dudar que me da la carta de D. Ricardo Gruner, que habiendo el Duque de Lidia entregado la de Vs. que traje yo al embajador, es casi imposible no tenga mas noticia de la que expreso, en cuyo supuesto es consecuente que quando yo me aboque con él renovadas las especies, se adelante lo que hasta aquí ha padecido atraso.

Siento sumamente la indisposición de Vs. le desea mi verdadero afecto la mas feliz salud: la que logran mi señora la marquesa, mi Sra. D. Leonor, mi Sra. Dª María y los Sres. D. Fernando y D. Francisco me sirve de la mayor complacencia; y he de merecer a Vs. ofrezca rendidamente la que me asiste que es perfecta a los pies de aquellas y a la disposición de estos protestando a todos igualmente sin olvidar al Sr. D. Gaspar y a mis Sras. Sus hermanas que conserbo mui viva la memoria de sus favores, y que como agradecido anelo me faciliten muchas ocasiones en que acreditar la verdad sincera de mi buen afecto, Vs. cuente sobre él en quanto fuere de su agrado, y mande sin reserva, que ninguno mas que yo apetece servirle y que nro. Sor. Le ge. M. feliz a. Madrid y mayo 10 de 1727

D. Agustín de Montiano y Luyando.

Doc. VII.

AMT, sec. Truyols, leg. 64-T, pl. 8/3.

1727, junio, 7, Madrid.

Carta de Agustín de Montiano y Luyando a Nicolás Truyols Dameto. Le comunica que su petición está en la misma situación que en cartas anteriores.

Muy señor mio y mi amigo. Igual confusión que Vs. me causan las noticias de Riambau, las que el conde me comunica de Viena lo que me respondió D. Ricardo Gruñer, y el estado en que oi se halla esta dependencia porque no se atar cabos tan varios y distantes. Suspendo por ahora todas mis conjeturas por no extrabiar el juicio; y en todo caso para qualquier evento quedo prevenido a dos cosas. La primera es abocarme con este secretario inmediatamente que se restituya a esta corte y apurar el misterio de tales contrariedades como resultan de su respuesta y de los avisos del corresponsal de Vs. Molina; a fin de tomar las medidas y última resolución que aconseje la postura de las cosas. La segunda es (y esta la ofrece mi tío con veras de hombre honrrado) estrechase con Rodrigo, y averiguado para en su poder el negocio no dejarle hasta su consecución, informandole de quanto a ninguno mejor que a nosotros consta, y aplicando todos los demás oficios que fueron necesarios. Con que solo resta que si acaso ocurriere a Vs. algo que conduzca más al fin a que todos vamos, me lo prevenga, para ejecutarlo con la prontitud y cariño que experimentara Vs. siempre que ocurra en que servirle y complacerle, y esto va sin vivarse con expresiones porque soi ingenuo y ejecutarlo lo que prometo aun mejor que lo digo.

Repita Vs. mi veneración a los pies de todas las señoras, como mi invariable voluntad a la obediencia de los señores D. Gaspar, D. Fernando y D. Francisquita, mis tíos se encomiendan a Vs. mui de corazón y ruego a nro. Srs. les g. m. feliz a. Madrid y junio 7 de 1727.

D. Agustín de Montiano y Luyando.

Doc. VIII.

AMT, sec. Truyols, leg. 64-T, pl. 2//7.
1727, agosto, 13, Viena.

Carta de Andrés de Molina y Zaldueño a D. Nicolau Truyols Dameto sobre las negociaciones de la concesión del marquesado.

Muy Sr. mio y mi dueño Amantísimo. Antes de ayer llegaron a mis manos que las re. Marques Montanaro las dos cartas de Vs. pral. y dupdo. su fecha 16 de junio proximo pasado con las copias de capítulos de carta del agente en Madrid, que en ambas se incluyen. Y en respecto de su contenido devo decir que lo que concierne al punto principal que todos tienen razón en lo que dicen pues dependiendo de general que sea de tratar entre aquella Corte y esta y de verse hacer que comisarios (que creo estan ya nombrados) es dependencia que requiere mas tiempo de que nos podemos imaginar tanto que lo que en si incluye la materia quedo que los individuos que en ella son yncluidos por estos son mu. y grandes de una y otra parte. Lo que parece importar es estar siempre a la mira que observar que pasos se dan y los que se devan dar guiados de la mayor prudencia y cordura. Yo no dejaré de ablar al Sr. Marqués y creo que solo tardará unos ocho días.

Por lo que concierne a mis dependencias con el Sr. D. Martín de Gainza sienta a Vs. se tome el menor incomodo ni enfado que porque V. S no le tenga. Me importará muy poco el perder las mayores del mundo. Yo espero me responda a lo que últimamente le tengo escrito en respuesta de una que aunque no hera para mí, llegó a mis manos en que expresava necesitarse de un poder para finalizar mis dependencias con Brotat que sea en gloria. Estas se reducen a que en su poder tenia yo hasta unos quinientos doblones como consta por las cartas y documentos suyos que están en mi poder. Y como D. Martín Gil está informado de todo exactamente le remití días hace copias de todo. Y espero que según el poder y documentos remitidos abrá dado los pasos convenientes hacia el recobro de todo. Que en la tal carta decía, que aún que la Sra. Juana no dudava que aría todo lo que era razón que como avia un cierto (doctor) que la governava su hacienda era preciso hir con toda la precaución necesaria; con que si buenamente Vs. pueda (sin tomarse el menor incomodo) promover algo de género que yo pueda conseguir tener mi dinero y los que huviere crecido u menguado de género que sin pleito, como no siendo que la Sra. Juana como que lo savía muy vien no lo embarace, se que yo tengo lo que es mío y que me llegaría a buen tiempo.

En todo y que todos caminos crea Vs. que se verá autenticada mi buena ley a Vs. y su casa. Y solo la muerte es la que puedes poner límite aquellos deje de ser se que a sido y el que soy confesando para que todo el mundo viesse qual es mi respetuosa y constante beneración hacia todo lo que sea Truyols me alegro que el Santo Sepulcro llegase a manos de Vs. y que aya merecido (que ser reliquia y tanta de bo.) el aplauso que Vs. me dice. Otra no de menos embie al Sr. D. Martín Gil porque el la quiso y es de la Purma. Que si Vs. la be, no dejará de aplaudirla, como también un niño que con su urna embie a Brotat, alajas todas que en mi oratorio tenía en Barcelona y tan de mide bo. que para que lograsen la que yo no les podía tributar personalmente y lograsen la mayor me pareció que la consiguesen que tan buenos medios Vs. acepte de mi corazón lo sincero de él y el respeto y profunda beneración con que me pongo a los pies de mi Sra. la marquesa y a su h. mi pa. que con aquel afecto se repite a la disposición de ambos y de toda essa Hlma. Cass.

Veo como el sobrino de Garriga se avía buelto. Yo no e savido nada mas ni e tenido respuesta suya, aunque si del Cardenal como ya avisé sin que me dege de causar novedad el que no aya respondido a Vs. que se acuerda muy bien de lo que no es fácil se olvide: puede ser que no aya recibido las cartas u que la ocurrencia de mis negocios le aya echo olvidar de dar respuesta. Repitome todo a la disposición de Vs. pidiendo a nuestro Sr. que en compañía de mi Sra. la Marquesa y todos los parientes guarde D. a Vs. los infinitos a que le suplico, deseo y amor. Viena agosto 13 de 1727.

Andrés de Molina y Zaldueño

Doc. IX.

AMT, sec. Truyols, leg. 64-T, pl. 8/4.
1727, septiembre, 20, Madrid.

Carta de Agustín de Montiano y Luyando a D. Nicolás Truyols Dameto. Le comunica que su petición está en la misma situación que en cartas anteriores.

Muy señor mio y mi amigo. Recibo dos de Vs. de 31 del pasado una por Alicante y otra por Barcelona, y enterado del contexto de ambas pasaré a ejecutar quanto estuviere en mi arbitrio y creyere necesario para servir a Vs. a cuyo fin dirigiré al Sr. Ildefonso la carta del Marqués de la Paz, ablaré, a D. Ricardo Grüner y de acuerdo con D. Juan Rimbau daré los demás pasos que consideramos conducentes al mejor éxito. Mi tío concurrirá con sus oficios, sin perdonar solicitud alguna, porque como yo anhelo complacer a Vs.

Sírvase Vs. ofrecer mi veneración a los pies de las señoras y mi cariño a la obediencia de todos esos señores, en cuya compañía ruego a D. g. a Vs. m. feliz a. Madrid y septiembre 20 de 1727.

D. Agustín de Montiano y Luyando

Doc. X.

AMT, sec. Truyols, leg. 64-T, pl. 7.
1727, octubre, 27, Barcelona.

Carta del conde de Mahony a Nicolás Truyols Dameto informándole de su llegada a Barcelona.

Amigo, Sr. mío mi Amigo y mi Dueño. Aunque no e tenido todavía un instante que fuese mío por los muchos antiguos conocidos de los quales a sido preciso dejarme ver, me e reservado este, como el de mi mayor aprecio, para participar a Vs. que he llegado aquí bueno. Y solo con tres días de detención en la mar, siendo preciso según lo que traigo entre manos detenerme diez o doce mas en esta Ciudad en la qual, aunque tan mudada como casi todas las demás cosas, no e dejado de hallar todavía huellas de algunos recuerdos que dejé y estos a título de honrras y favores que me dispensan me traen tan afanado que a no ser sacrilegio, no pudiera dejar de decir que son martirios de recién venidos estas precisiones o primeros cumplidos de la formalidad.

Con este motivo solo escribo por ahora a Vs. y al Marqués de Arian, porque esto de exponer una ceremonia, aunque baya revestida de los mas rendidos agradecimientos, a la crítica de las señoras, pide mucho espacio, y para que no sienta placa de enfado, no se debe repetir todos los días en este su puesto suplico a Vs. tome sobre si por ahora disculpar mi silencio, poniéndome con toda la veneración que acompaña mis respetos a los pies de mi Sra. la Marquesa, mi Sra. D^a. Leonor, Dª María y D^a. Juana, y a la obediencia de los Señores D. Fernando, D. Francisco y D. Gaspar, en el ínterin que con expresiones propias de un obsequio que será eterno lo ejecuté de por mi no permitiéndome como lo tengo ya digo a Vs. estas pesadeces con que amanezco, y que no me dejan hasta muy en adelante en la noche.

D. Luis Panigo, quien según acordé con Vs. le entregará todas mis cartas, pondrá con esta en sus manos el aceite de mármol que Vs. me encargó y se lo remito junto con la receta en la misma forma que lo a embiado el fraile que lo compone, y dice que depositadas así en estos frascos pequeños, dura tres años la virtud de el remedio.

V. S. perdone el que no me dilate más, y no le digo lo mismo por lo que va está de puño ageno, pues save Vs. ya la razón de ello, y que suple esta llaneza lo malo de mi letra, y sobre todo lo que me favorece Vs. a cuyas órdenes quedo con el mas sincero afecto y rogando a Ds. gde. a Vs. los muchos años que deseo. Barcelona 21 de octubre de 1727.

Conde de Mahony

Doc. XI.

AMT, sec. Truyols, leg. 64-T, pl. 1/5.
1727, diciembre, 6, Madrid.

Riambau comunica por carta a D. Nicolás Truyols Dameto que Felipe V le reintegra en el goce de su título (por Real Decreto).

Muy Sr. mio. Hallome con aviso de haver el Rey atendido a la justicia de su Título, con todas las circunstancias de honor, que se deseavan y en la misma forma, que se había pedido en el Memorial, cuyo buen suceso se debe principalmente a los poderosos oficios de el Sr. D. Agustín de Montiano, que para la amistad y confianza, que profesa con los señores Marqués de la Compuesta y Abad de Vivanco, ha podido superar quantos ha habido que tener en esta dependencia y así es acreedor al agradecimiento de Vs. a quien suplico perdone lo poco que he podido contribuir a este logro, respecto de que los medios, que en varias ocasiones he aplicado, no han producido los efectos, que deseaba, pero quedo contentísimo de el suceso, de que doy a Vs. la enhorabuena esperando repetirla de cosas mayores y que tengas proporción a gran mérito de Vs. No puedo especificar por menos la circunstancia de el Real Decreto, por embarazarme la grave enfermedad, que padece mi hermano, el ir a la covachuela, remitiéndome a lo que sobre esto escribiré a Vs. el Sr. Montiano. A mí señoría la Marquesa B. L. P. quedando a la orden de Vs. con inmutable atención y afecto.

Ntro. Sr. Gde. a Vs.ms. as. como deseo. Madrid 6 de diciembre de 1727.

Doc. XII.

AMT, Sec. Truyols, leg. 64-T, pl. 7/8
1727, diciembre, 20, Madrid.

Carta del conde de Königsegg, embajador de Alemania en Madrid, a Nicolás Truyols Dameto. Le reconoce que ha padecido injusticias pasadas y le envía memorial.

Muy Sr. mío. El Conde de Mahony me entregó en su arribo a esta Corte la apreciable carta de Vs. su fecha en 11 de octubre p.p. en cuya respuesta devo asegurar a Vs. que siento vivamente el contratiempo que padeze después de averse tan distintamente señalado en el servicio del Emperador mi amo, aunque veo, que por esta misma razón experimenta Vs. estas adversidades, sin que sea fácil el remedio (hablo en quanto a las confianzas de esta Corte con Vs.) pues en lo que mira a la restitución de su título de Marqués y de unos empleos que Vs. posehía, como algún otro injusto agravio que se le hiciese, podrá Vs. remitirme memorial y constituir aquí algún agente, deviendo estar cierto, que assí como no he dexado de emplearme en otras ocasiones en lo que pertenecía a su persona y sus parientes en conformidad de lo que desde Viena me tenía prevenido deseo hazer lo mismo en adelante con toda eficacia posible Quedando en el interin muy dispuesto a la mayor satisfacción y servicio de Vs. cuya vida guarde Dios m. a. como puede. Madrid y diciembre 20 de 1727.

Conde de Königsegg

Doc. XIII.

AMT, sec. Truyols, leg. 64-T, pl. 7/1.
1727, diciembre, 20, Madrid.

Carta del conde de Mahony a Nicolás Truyols Dameto comunicándole que asigne a un agente en la corte para poder sacar los despachos.

Amigo, Sr. mío mi Amigo y mi Dueño. En este correo solo podré decir a Vs. y esto mui deprisa dos cosas. La una que está enterado ya (y lo efectuado muy despacio) el conde de Königsegg de la dependencia de Vs. que se a admirado de que todavía estuviese suspenso este expediente. Y que emos quedado el entregarme luego la respuesta, y yo en exponerle en una minuta con formalidades de

memorial, todo lo que a los negocios de Vs. pertenece. E dejado entablada ya en su casa mi introducción, y concurre a las noches, porque en el cuarto de la embajada suele haver fuego y asambleas.

La segunda que es preciso que Vs. se sirva nombrar aquí un agente, el qual, pueda vajo dirección mía, y después de salidas la resolución, o resoluciones del Rey en los diferentes negocios de Vs. que son los que yo solicitaré, correr con el manejo de los expedientes que se han de dar de resultas en las covachuelas en las quales es preciso un hombre de esa clase que pueda por su oficio gastar su tiempo, y su paciencia en procurar el despacho, no estando en mi arbitrio ejecutar esto de por mi ni aún en mis propias dependencias. De estos hombres ay aquí algunos mui buenos, y no ay regimiento o ministro en Mallorca que no tenga el suyo. Podrá Vs. escoger entre aquellos los que le parecieren mas del caso, y decirle solo que se va conmigo que yo le instruiré de los pasos que huviere de dar entre los oficiales de covachuela subalternos a proporción que por los secretarios de estado vayamos logrando por alto alguna determinación. Ya be Vs. que sin ceremonia le hablo en sus cosas. La misma encontrará Vs. siempre en mi sincero, y puro afecto el que repito con inmutable voluntad a la disposición de Vs. y de los Sres. D. Fernando, D. Francisco y D. Gaspar, como a los pies de mi Sra. la marquesa Dña. Leonor, Dª María, y Dª Juana mi ciega rendida y obsequiosa veneración.

Vuestro Señor gde. a Vs. m. a. como puede y deseo. Madrid 20 de diciembre de 1727.

Conde de Mahony

Doc. XIV.

AMT, sec. Truyols, leg. 64-T, pl. 7//2.

1728, febrero, 7, Madrid.

Carta del conde de Mahony al marqués de la Torre refiriéndose a que ya están a punto de salir los despachos para la restitución del título de marquesado.

Amigo, Sr. mío mi Amigo y mi Dueño. A lo que he dicho a Vs. en todas mis antecedentes añado ahora que todo lo que pertenece a los despachos del título de Vs. en la cámara, me a dicho Castejón que ya está pronto la solicitud de Juan Martínez quien a tomado sobre si esa inconveniencia, con que lo que resta a hacer consiste en la restitución de escribanías y otros empleos de que a sido despojado Vs. en cuió nombre se a dado a este fin una petición al Rey del tenor incluso por la vía de D. Joseph Rodrigo que ahora es Marqués de la Compuesta, porque el de la Paz quando se lo encamine al Pardo en virtud de lo que aqui haviamos acordado el y yo, me lo devolví con la respuesta de que así mismo remito copia. Y después me a dicho a boca lo mismo, escusandose con que haviendo mudado en algo de semblante las cosas (y esto es verdad) no podía hacer otra cosa que informar si después de puesta en manos del Rey la pretensión viniese a parar a su covachuela, pero que por ahora el conducto de Rodrigo es mas regular. No descansaré hasta sacar a este de los quicios de su acostumbrada lentitud, y para que el sea breve, no repararé yo en ser molesto. Vs. en lo demás baya continuando las instrucciones que creyera mas adecuadas a nuestro propósito, y sobre todo dígame como le va por allí entre los continuos enredos que veo que se eternizan en aquella Ysla para martirio de los hombres de bien. Aquí e sabido reservadamente cosas de aquel gobierno, y medidas tomadas de vajo mano que me han escandalizado por que no las igualan todos los horrores del abismo empleado en ejercitar su malignidad.

Sírvase Vs. poner mi rendimiento a los pies de mi Sra. la marquesa, mi Sra. Dª Leonor, Dª. María y Dª. Juana, y a la obediencia de los Señores D. Fernando, D. Francisco, y D. Gaspar y suplico a Vs. asegurar a todos que aunque metido en el centro de la Corte, y puedo decir nada arrinconado en ella, sin embargo echo menos todos los días el hechicero trato a que estava yo tan echo en casa de Vs. y que lo que cobrava entonces en las onrras que a Vs. deví, lo pago yo ahora en muchos ratos de melancolía, no haviendo aquí para lo que eran aquellas consonante que les diga, ni aun sombra que se le parezca.

En habiendo ocasión remitiré a Vs. el libro que me a encargado, y a mi Sra. Dª Catalina Truyols los papeles que me a pedido en el ínterin dígala Vs. que en mi tienen un criado a quien puede mandar.

Quedo con fina voluntad a las órdenes de Vs. y rogando a Ds. gde. a Vs. ms. as. como deseo. Madrid 7 de febrero de 1728.

Conde de Mahony

Doc. XV.

AMT, sec. Truyols, leg. 64-T, pl. 2/12.

1728, abril, 17, Mallorca.

Carta de Nicolau Truyols Dameto a Andrés de Molina y Zaldueño sobre la concesión del título y la posible reintegración de la guardamía del puerto y de la escribanía de Manacor.

Muy Sr. mio y mi Amigo. Recibo la apreciable carta de Vs. su fecha de 29 de diciembre próximo pasado, y demás papeles concernientes a las dependencias de Vs. con Brotad, y esta llegó a mis manos el día 27 de marzo; y habiendo luego ejecutado las diligencias concernientes a que Vs. me manda con el religioso de Montesión y juntamente entregado las suyas a D. Martín Gil de Gainza como me previene Vs. y por el contenido de lo que por mi parte he podido contribuir con las Sra. Juana Rechac, lo verá Vs. por el papel adjunto que dicho religioso ha puesto en mis manos, para que por mi medio llegue a las de Vs. habiendo hecho evidencia a esta Sra. de los papeles que Vs. me tiene remitido tocante a este asunto, y devo asegurar a Vs. por lo que le amo, y por la buena ley que le profesó que por el conducto de D. Martín Gil, no puedo dar palabra, pues ha mucho tiempo que este sujeto no se comunica conmigo, aunque le tengo dado muchas ocasiones para que lo hiziese, como tengo echo al Vs. y así verá Vs. lo que dispone en vista del contenido de dicho papel pues yo no cesaré por el medio que tengas practicado con quantas veras cabe mi obligación de buen servidor del Vs. hasta conseguir el finalizar este hecho y que Vs. logre la mas cabal satisfacción, pues con este modo de gente mas saca uno valiéndose de los medios apacibles que no de instancias y rigurosas, pues como se logre el fin, se puede dar por bien empleado el tener un poco de paciencia; y Vs. resolviere admitir lo que la Sra. Juana, y su cuñado ofrecen en el papel adjunto podrá Vs. disponer su cobranza, continuándola por el mismo medio de D. Martín Gil, pues este medio, ha mas de año y medio, se hallava ya con pda. cobrada del crédito de Vs. contra Brotad y yo no cesaré un instante de contribuir por medio de la persona que tengo dicho al Vs. hacer quantas diligencias sean posibles para que Vs. quede con satisfacción; y si Vs. hallaré otra cosa, mande y avísemelo, que aga obediencia a Vs. en esto y en todo lo demás que se sirviese. Celebro con la mayor estimación y júbilo la noticia que Vs. me da de gozar Vs. ni Sra. D^a. María Antonia y toda la casa, la mas cabal salud, la que logran los de esta, si solo yo que continuo con mi mala indisposición, con la añadidura de haver cegado del ojo izquierdo, y según dice el clérigo D. Lorenzo padeció este mismo accidente en Madrid mi hermano D. Francisco (que esté en el cielo) y aquí nuestra hermana Dª Jerónima, con que eso parece que es herencia entre nosotros; y no me atreveré a decir lo que está pasando con Fernando mi hijo y Sr. de Vs. que dice este muchacho que ya está en la edad de 20 años padece lo mismo, Ds. lo quiere, paciencia. Y paso a responder a lo que Vs. me previene tocante a mis dependencias, de que vuelbo a dar a Vs. repetidísima gracias, y aguardo con vivas ansias las cartas que Vs. me envía; y al mismo tiempo, repito mis fervorosas súplicas a Vs. sobre las que pueden tocar a la dependencia de D. Juan Salas, aunque veo lo que responde a Vs. el Sr. D. Ricardo Grüner al que Vs. le escribió por medio de D. Juan Bordils, pero también devo decir a V. S que da las tres partes que de acá acrimina a D. Juan Salas, hay dos, y media de mentira, y esto lo se cierto y que las desgracias vienen como vienen; y así yo pudiera lograr la fortuna de estar ahora con Vs. con la amable compañía de Vs. pudiera ser que Vs. se aturdiese de lo que está pasando aquí. Y así amigo mío, con la mayor amistad, pido y ruego estas cartas a favor de D. Juan Salas; y si Vs. las pudiera lograr me las remita, pues le aseguro deseo que experimenten que habiendose valido de mi para esse asunto y tan inútil como me hallo, he podido servirles en esto y lo más que me ha movido a ello ha sido, que me ha hecho mal, y por lo mismo les

ha de hazer yo bien; pues así lo he ohido decir muchas veces a mi hermano Vs. perdoneme por su vida esta impertinencia, y sufrágala a mi mal natural.

En lo de haver de acudir a Madrid por los despachos del Título lo tengo ya ejecutado, como se lo tengo dicho en mis antecedentes y les aguardo en el primer correo; en el otro punto de dichos tengo embiado a mi agente copias autenticas de todos los Despachos del Sr. Don Carlos 2º (que está en gloria) de todas las gracias que S. M. se sirvió hazerme; y por la copia de carta del Sr. Emperador Carlos que recibí en días pasados de que remito a Vs. copia, verá Vs. lo que S. Exa. me previene, y según tengo entendido no se descuidan en Madrid algunos de mis paisanos, y aún los que no lo son de ver si me quitarán por segunda vez las dos vacantes de guardiamía del Puerto y escribanía de Manacor, pero en todo eso, no se deja por mi parte de hazer, qdo. se pueda para que sea atendida mis justicias y razón, veremos lo que sucederá.

Por mano de Jaime Matas llegó a las mías la estimable carta de Vs. en que me manda de que si saliese a mi favor la Cap. de guardamía de este Puerto le nombrase a él por su substituto en el ser de ella, y también en la carta de correspondencia me lo manda Vs. pero deviendo decir lo primero que no hay cosa en el mundo que yo no exectare y obedeciese en servicio de Vs. y de quien a Vs. se lo ha pedido; devo añadir como lo hago, el que este género de gracias de poner los substitutos para que las sirvan no depende de el que las obtiene pues en el mismo R. Despacho viene la cláusula de que ha de ser el sugeto que la ha de servir aprobado por el Sr. Virrey, que entonces se llamara así; y será lo mismo con los que oy se llaman comandantes, dudo mucho que si yo obtubiese esta gracia se pudiese conseguir que dicho Matas obtubiese lo que desea, pues estando señalado en la culpa original en que a todos nos miran y lo encontrará Vs. en lo que dice el Sr. embajador en su carta; si será fácil que corriendo lo que oy corre y habiéndole hecho a este empleo por uno de los de mayor confianza, que este gobierno quieran a otro que no sea de la de ellos; esto va para los dos, porque si sucediese el caso de que se me hiziese justicia este Vs. en la inteligencia; que mi ánimo siempre será el de complacer a Vs. pero que en el sistema presente tengo por dificultosísimo que se permitiese tal cosa; el tiempo lo dirá.

D. Gaspar de Villalonga estima mucho a Vs. la memoria de favorecerle con las cantatas de música y le da a Vs. repetidísimas gracias; y así el como su mujer, y toda su casa dan a Vs. un millón de memorias, y lo mismo ejecutaron los de esta con Vs. y a mi Sra. Dª. María Antonia y yo con mayor veneración a sus pies y a mi Sra. Dª. María Antonia y yo con mayor veneración a sus Pies y a la obediencia del Vs. hasta morir, y ruego a nuestro Sr. Pa. a Vs. los m. as. que deseo y he m. Mallorca y abril 17 de 1728.

D. Nicolau Truyols Dameto

Doc. XVI.

AMT, sec. Truyols, leg. 64-T, pl. 7/5.

1728, julio, 10, Madrid.

Carta del conde de Mahony al marqués de la Torre.

Amigo, Sr. y Dueño. No pude responder a Vs. por el inmediato correo, porque me hallava indispueto y aunque no esté aún bueno, lo ejecuto ahora para decir a Vs. como me he visto con el Sr. D. Joseph Patiño la otra tarde, y después mui despacio con D. Simón Moso quien es el primer oficial de la Covachuela de marina y me aseguran entrambos que Onofre Barceló ni tiene ni tendrá jamás la Capitanía del puerto como tampoco el que ahora le ejerce. Hize presentes entonces con uno y otro las razones de Vs. a las que no me dieron respuesta ninguna fija, porque me parece que ay sobre pie un proyecto para acomodar en esos empleos oficiales de marina viejos. Volveré a la carga porque en este caso se pidiera el reembolso.

D. Juan de Riambau no es de dictamen se emprenda por justicia y aunque sean muchas las razones que alega, no acavan de hazerme toda la fuerza que el quisiera. Yo le volveré a ver luego que aya averiguado algo mas de la planta que por gobierno quieren poner para el servicio de las Capitanías.

Aquí haze mas ruido Mallorca que nunca, con que a lo menos no era yo el que atisva allí los cuentos y las quimeras como aquí lo querían persuadir algunos. Este ministerio está disgustadísimo con aquellos Jefes y todos preguntan quien manda allá, ay quien responde ninguno. Ya empieza a conocerse en esta Corte la precisión de remedio, y aunque se conoce también la urgencia, dudo que pueda aplicarse desde luego por muchas razones que tienen suspenso para todas cosas el despacho, y que no se pueden escribir. Agame Vs. el favor de saber del Marqués de Arian de quien no se tres meses haze cosa ninguna, se le va por esta correo algo de nuevo, y lo que es. Yo lo supiera si estos días hubiera podido salir de casa, porque sirvo a mis amigos aunque no me lo encarguen, pero ay quinze días que me tiene sin poder dejarme ver de nadie la cura de unos herpes que me revienta: ya estoy mejor.

Mi cuento está en el punto crítico de sus fines, y echa ya la consulta del Consejo. No se han publicado las resultas, con que tampoco me atrevo a fiarlas a la pluma. Creo para entre los dos que de esta vez no yré a presidio alguno.

Celebro y crealo Vs. en el alma, la salud de aquella persona, como tan interesado en quanto pudiere ser gusto suyo, ya que no puedo celebrar el interés propio de la memorias que no me conserva. Que quiere Vs. pocos años, mucha viñeza, infinitas adoraciones mas vezinas; Todas casi olvidan con menos motivos, y yo estoy echo a parecer, y disculpar al mismo tiempo semejantes olvidos.

Sírvase Vs. ponerme con toda veneración a L. P. de mi S^a la Marquesa, de mi S^a D^a. Leonor, Dª María, y Dª Juana, como también a la obediencia de los señores D. Fernando, D. Francisco y D. Gaspar suplicándoles me contienen con la honrra de sus preceptos muchas ocasiones en que ejercitar la fina, segura, y obsequiosa voluntad con que quedo rogando a Ds. gde. a Vs. los ms. as. que deseo. Madrid 10 de julio de 1728.

Conde de Mahony

BSAL, 65 (2009), 177-190.

El expediente personal de Francisco Muntaner Moner, un claro exponente de la exigencia de limpieza de sangre para acceder a la Academia de Bellas Artes de San Fernando

MIQUELA FORTEZA OLIVER

RESUMEN

En el presente artículo se transcribe y analiza el expediente personal del grabador mallorquín Francisco Muntaner Moner referente a su nombramiento como académico supernumerario en el grabado de estampas por la Academia de Bellas Artes de San Fernando (Madrid). En él queda clara constancia de la obligada necesidad de limpieza de sangre que se exigía a los académicos.

Palabras clave: Muntaner, Academia de Bellas Artes de San Fernando (Madrid), grabado, calcografía, limpieza de sangre

ABSTRACT

This paper transcribes and analyses the personal file held on the Mallorcan engraver, Francisco Muntaner Moner, in relation to his appointment as a supernumerary academic member, specializing in engraving, of the San Fernando Academy of Fine Arts (Madrid). It clearly reflects the compulsory requirement for all academics to be of pure non-Jewish lineage.

Key words: Muntaner, San Fernando Royal Academy of Fine Arts in Madrid, engraving, pure non-Jewish lineage.

El grabador mallorquín Francisco Muntaner Moner fue bautizado en la catedral de Palma de Mallorca el día 13 de abril de 1743.¹ Era hijo del grabador mallorquín Lorenzo Muntaner Upé (1706-1768)² y nieto del pintor boloñés afincado en Mallorca Juan Muntaner Marimonti.³

¹ ACM, 13837, 151v.

² Nació el 27 de mayo de 1706 siendo bautizado al día siguiente en la Catedral de Palma (ACM, 13832, 23v) y murió el 18 de abril de 1768 (ADM, I/48-D/7, 36).

³ Casado con María Upé, en el Libro de Matrimonios de la parroquia de Santa Cruz consta que era natural de Bolonia, hijo de Lorenzo Muntaner y de Anna Mari monti, y que vivía en el parroquia de San Nicolás (ADM, I/46-M/4, f. 97); aunque en el documento el apellido de la madre "Mari monti" aparece separado, y a la espera de hallar nuevos documentos que lo certifiquen, he optado por unirlo. Juan Muntaner murió el 19 de noviembre de 1722 (ADM I/47-D/5, 38).

Francisco Muntaner aprendió el arte del grabado de su progenitor. Según Antonio Furió, en 1767 presentó una lámina grande de la Inmaculada Concepción al obispo de Mallorca Francisco Garrido de la Vega, quien le aconsejó que marchara a Madrid para perfeccionar su arte.⁴ El obispo no sólo le aconsejó si no que se convirtió en su principal bienhechor. De hecho, en el expediente personal de Muntaner relativo a su nombramiento como académico supernumerario⁵ queda bien claro que el susodicho prelado tuvo que interceder por él, demostrando su pureza de sangre, para que pudiese ser admitido en la Academia de Bellas Artes de San Fernando (Madrid).

El expediente consta de seis cartas.⁶ La primera carta la envía el 27 de julio de 1767 el pintor mallorquín Cristóbal Vilella a Ignacio Hermosilla Sandoval, secretario general de la Academia, en ella denuncia, extrajudicialmente y reclamando confidencialidad, la inhabilidad de Muntaner para ser elegido académico por ser descendiente de judíos conversos, aún admitiendo su genial habilidad en el arte de la estampa.

En fecha de 6 de enero de 1768, el decano de los consiliarios de la Academia, Nicolás de Carvajal y Lancaster, marqués de Sarriá, solicita informes al obispo de Mallorca, anunciándole que hasta que no reciba noticias suyas, es decir hasta saber si son ciertos los defectos de sangre imputados, se suspende el despacho del título.

En marzo de 1768 en una extensa carta el obispo expone las buenas cualidades y las circunstancias familiares de Muntaner, desmintiendo clara y detalladamente las citadas insinuaciones, calificándolas de falsos rumores fruto de la envidia. Remarca que por parte de padre no padece mancha alguna, siendo su padre un decente pintor al igual que su abuelo. Asimismo apunta que el propio Francisco y todos sus hermanos están especialmente dotados para las artes (la pintura, el grabado, el dibujo, la música...) lo que atrae a su casa un buen número de aficionados que les tributan estimación y aprecio, estimación y aprecio que no consiguen ni merecen otros profesores, lo que no deja de suscitar en ellos la rivalidad y la envidia; éste podría ser el caso del denunciante Cristóbal Vilella. El único problema está en la madre, Juana Ana María Elionora Munera, hija de padres desconocidos y bautizada en Alaró con estos nombres y este apellido.⁷ Juana Ana fue adoptada siendo niña por un platero llamado Juan Picó Pomar, descendiente de judíos conversos, con quien convivió hasta su matrimonio con Lorenzo Muntaner el año 1729.⁸ A tenor de este casamiento el susodicho platero le hizo donación de todos sus bienes, reservándose el usufructo hasta su muerte, llamándola en el consiguiente documento Juana

⁴ Antonio FURIÓ: *Diccionario de los ilustres profesores de las Bellas Artes en Mallorca*, Palma, 1839, 106.

⁵ Expediente personal de don Francisco Muntaner y Munera: ASF, Archivo, 1-44-1, s/f.

⁶ Véase apéndice anexo.

⁷ En el Libro de Bautismos de Alaró consta que fue bautizada el 19 de mayo de 1711, hija de sus padres, siendo sus padrinos Rafael Segura y Ana Rosa Aguiló. ADM I/1-B/6, 157.

⁸ Se casaron el 31 de diciembre de 1729 en la iglesia parroquial de San Miguel de Palma. ADM, I/48-M/2, 224.

Ana, doncella, hija expósita y sin padres conocidos. Además el prelado deja constar que, seguramente por equívoco de la parroquia, a los primeros cuatro hijos que Juana Ana procreó hasta 1744 se les puso el apellido materno de Picó, motivo por el cual Lorenzo Muntaner acudió al Vicario General para solicitarle que se subsanara dicho error, es decir que en lugar de Picó apareciese el apellido materno de Moner⁹ en su partida de nacimiento. De esta manera se ejecutó y se hizo constar en un decreto expedido por Vicario general.¹⁰ A partir de los hechos expuestos, y aunque de ellos resultase evidenciada la ilegitimidad de la madre, eximía de toda mancha hebraica a Francisco Muntaner. Según el obispo, el simple hecho de haber sido educada y dotada en su casamiento por un judío converso no le otorga a ella dicha condición y mucho menos a su descendencia. De cualquier forma, sostiene que esta mancha materna hace que ni Francisco ni sus hermanos gocen del grado de estimación que merecen y que conseguirían si las circunstancias fueran otras, consideración de la que disfrutaban sus primos paternos, hijos del hermano de su padre.¹¹ De hecho Juan, hermano mayor de Francisco y también pintor, tuvo problemas a la hora de casarse con una mujer de “limpio y honrado nacimiento”, aunque el prelado advierte que él no tuvo ningún reparo en ordenarle sacerdote, una vez viudo, cosa que no hubiera hecho de ninguna manera si hubiese contemplado su descendencia de judíos conversos.

Gracias a este favorable informe se acuerda que se expida el merecido título y que se envíe al interesado, sin embargo, y como bien consta en la carta enviada el 23 de agosto del susodicho año por Ignacio de Hermosilla al obispo de Mallorca, el envío se retrasa por causas no justificadas y vuelve a manos de emisor.

En la quinta carta, fechada el 20 de octubre el obispo certifica que ha recibido el título y que ya se lo ha entregado al interesado, quien lo ha recibido con sumisión y gratitud esperando que la Academia no se arrepienta de su elección.

Por último, en carta de 22 de octubre de 1768, Francisco Muntaner da la gracias directamente a Ignacio Hermosilla reconociendo directamente los favores con que le han honrado otorgándole el muy esperado título.

De la lectura del expediente se desprende el secretismo y la hipocresía con que se investiga el tema. Todo se hace a espaldas del interesado, el cual, al parecer, no llega a enterarse del trasfondo que gira en torno al retraso en la obtención del título de académico.

⁹ No sé el motivo por el que Lorenzo Muntaner decidió reconvertir el apellido “Munera” de su mujer por el de “Moner”, el caso es que en las respectivas partidas de bautismo todos los hijos del matrimonio el apellido de la madre es “Moner” y no “Munera”.

¹⁰ El decreto fue expedido el 25 de enero de 1744 por el Vicario General del Obispado de Mallorca y en el queda constancia de que Llorens Muntaner suplicó a los archiveros de la Santa Iglesia Católica que sustituyan el apellido materno de sus hijos, Picó por Moner, alegando una equivocación en la partida de nacimiento de su mujer (ACM, 13837, 56.1). He consultado la partida de bautismo de todos sus descendientes, todos ellos bautizados en la Catedral, y en la de los cuatro primeros consta modificado el apellido materno en virtud de tal decreto.

¹¹ Se refiere a Juan Muntaner Upé casado con Catalina Cladera y a sus tres hijos Juan, José y Nicolás.

El decano de la Academia, en su carta de solicitud de informes al obispo de Mallorca señala que en el caso de que solicitante no padezca la tacha que se le imputa se le concederá la graduación que se merece, pero que si por desgracia la padece se disimulará con el secreto que dicta la caridad para que no sufra una pública afrenta y por supuesto no se le concederá el título.

Por otra parte, y para evitar confusiones, es de interés constatar que aunque en el documento aparece indistintamente el apellido Muntaner y Montaner, es preferible optar a la hora de hablar de él por la primera opción ya que el propio Francisco, al igual que los demás miembros de su familia, firma todos sus grabados y documentos personales de tal forma. Los que se identifican como Montaner, supuestamente par distinguirse o ennoblecer su apellido, son su primos, Juan,¹² José¹³ y Nicolás Montaner Cladera,¹⁴ hijos de Juan Muntaner Upé,¹⁵ hermano del padre de Francisco.

Al margen del expediente, en el *Libro de actas de juntas ordinarias, generales y públicas* consta que el 8 de noviembre de 1767 Francisco Muntaner fue nombrado académico supernumerario por la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando:

Leído el acuerdo de la de cuatro de octubre el Excmo. Señor Consiliario Marques de Villafranca dio cuenta de un papel que había tenido el Excmo. Señor Decano Marques de Sarria en el que le remitía varias estampas grabadas por Francisco Muntaner para que presentadas en la Junta se diese al autor la graduación que por mérito le correspondía. Los profesores reconocieron con atención dichas estampas y dijeron que aunque en ellas se dejaba conocer se había servido de malos originales tenían bastante mérito por el buril. La Academia en consecuencia de estos informes le creó Académico Supernumerario por el grabado dulce.¹⁶

No obstante, como ya bien sabemos se suspendió el despacho del título hasta saber si eran ciertos los defectos de sangre imputados, por lo que Muntaner no se hizo con él hasta un año más tarde. Curiosamente, en el acta correspondiente de la junta ordinaria de 20 de noviembre de 1768, en la que se certifica el recibimiento del título por parte del grabador mallorquín, se atribuye dicha tardanza a un extravío y no se cita en ningún momento el motivo real del retraso:

¹² El pintor y grabador Juan Montaner Cladera (1744-1802) fue socio de mérito de la Sociedad Económica de Amigos del País y director de la Academia de Dibujo de Palma.

¹³ José Muntaner Cladera (1749-1819) fue beneficiado de la parroquia de San Nicolás de Palma.

¹⁴ Nicolás Muntaner Cladera fue rector de la Real Capilla de Santa Ana en la Almudaina.

¹⁵ El pintor Juan Muntaner Upé (1744-1802) el 28 de agosto de 1760 fue nombrado académico supernumerario por la pintura. *Libro de actas de juntas ordinarias, generales y públicas. Acta del 8 de noviembre de 1767*, ASF, Archivo, 3-82, 96v-97.

¹⁶ *Ibid.*, Acta del 28 de agosto de 1760, ASF, Archivo, 3-82, 440v-441.

El Sr. Decano con fecha de 2 del corriente avisó al Sr. Protector, que en Noviembre del año pasado fue creado Académico Supernumerario en el Grabado de Estampa Dn. Francisco Montaner en atención a su particular pericia. Y di cuenta de que en carta de 20 de Octubre pasado el Sr. Obispo de Mallorca a cuyas manos había remitido yo el título expedido a Montaner me avisó había recibido después de tanto tiempo, que estuvo extraviado el referido título: que lo entregó a Montaner de cuya modestia, aplicación y buenas costumbres habla ventajosamente, y da muchas gracias por el favor que le ha hecho la Academia. El mismo Montaner con fecha 22 del propio mes expone su reconocimiento, y se ofrece con la mayor atención a la disposición de la Academia. La Junta lo dio todo por visto.¹⁷

Por otra parte, en junta ordinaria de 2 de octubre de 1768 se da cuenta de una carta del conde de Riela en la que se exponen los pasos que se están dando para establecer una academia de las artes en Barcelona, recomendando el mérito de Francisco Muntaner para que sea uno de los que sirvan de cimiento de la nueva academia. Para tal menester el susodicho conde solicita que se le conceda el grado de académico, incluyendo dos estampas prueba de su talento, a lo que le responden que ya ostenta dicho título desde diciembre de 1767:

Di cuenta de una Carta de el Sr. Protector dirigida Sr. decano con fecha de 30 de septiembre próximo con la que remite otra del conde de Riela fecha en Barcelona a 26 del mismo: En ella refiere el conde los pasos que está dando para establecer en aquella ciudad una Academia de las Artes, recomienda el mérito de Francisco Montaner, natural de Mallorca, pide se le considere con el grado de académico, para que sea uno de los que sirvan de cimiento a la nueva Academia. Incluye dos estampas en prueba del talento de Montaner, y concluye expresando que en pronto va hacer cuantas se le manden. El señor protector en su citada carta recomienda esta instancia. En vista de esto acordó la Junta que el Sr. decano se sirva responder al Sr. protector, que desde diciembre de 1767 en atención al mérito de Montaner se le creó Académico Supernumerario por el buril sin recomendación alguna. Y que se sirva dar gracias al Sr. protector por el cuidado que emplea en Barcelona.¹⁸

Dejando a parte los problemas iniciales, es constatable el ascenso de Francisco Muntaner en la Academia. En junta ordinaria de 10 de noviembre de 1771 fue propuesto y proclamado académico de mérito gracias a dos estampas premiadas por el señor don Pedro

¹⁷ *Ibíd.*, Acta del 20 de noviembre de 1768, ASF, Archivo, 3-82, 505.

¹⁸ *Ibíd.*, Acta del 2 de octubre de 1768, ASF, Archivo, 3-82, fs. 498v-499.

de Silva, una de Nuestra Señora de la Concepción y la otra de Nuestra Señora de los Dolores:

*“El Sr. D. Pedro de Silva premió dos estampas del Académico Supernumerario por el Grabado Dn. Francisco Muntaner: una representa a Nuestra Señora de la Concepción en medio pliego regular y la otra en cuartilla a Nuestra Señora de los Dolores. En su vista, y oídos los aplausos, con que las miró la Junta, el Sr. Viceprotector propuso a Muntaner para Académico de Mérito: y por aclamación y unánime consentimiento, se le creó y declaró Académico de Mérito por el Grabado de Estampas.”*¹⁹

El grabador mallorquín vivió en la capital hasta su muerte que tuvo lugar el año 1805, desarrollando allí gran parte de su fecunda y virtuosa actividad. En torno al año 1779,²⁰ contrajo matrimonio con Marta Ignacia González Palomino, nieta del grabador de cámara y primer director de la Sección de Grabado de la Academia Juan Bernabé Palomino, hija a su vez del pintor de cámara Antonio González Ruiz, cuyo retrato fue grabado por su yerno hacia 1786.²¹

Aunque ciego de un ojo, Muntaner fue un excelente grabador, uno de los más destacables de su época, lo que le permitió participar en algunas de las más importantes empresas ilustradas de la segunda mitad del siglo XVIII.²²

¹⁹ *Ibid.*, Acta del 7 de noviembre de 1771, ASF, Archivo, 3-83, fs. 85-85v.

²⁰ Según José Luis de Arrese, Marta Ignacia González Palomino nació en Madrid el año 1753 y contrajo matrimonio con Francisco Muntaner a los 27 años. José Luis de ARRESE: *Antonio González Ruiz: Pintor de Cámara de S. Mag. y Director General de la Academia de Bellas Artes de S. Fernando*, Madrid, 1973, 93.

²¹ Antonio Ruiz fue pintor de cámara de Su Majestad, Director de la Sección de Pintura de la Academia de San Fernando desde su inauguración y Director General, sustituyendo a Ventura Rodríguez, a partir del 23 de diciembre de 1768. Para más información véase: *Ibid.*; María del Camino PAREDES GIRALDO: “Antonio González Ruiz (1711-1788). Introducción al conocimiento de sus dibujos”, *Príncipe de Viana*, 196, 1992, 303.

²² Para más información véase Miquela FORTEZA OLIVER: “Francisco Muntaner Moner y su participación en algunas de las empresas ilustradas más importantes del siglo XVIII”, *Academia*, 108-109, 2009, en prensa.

Apèndix:

Expediente personal de don Francisco Muntaner y Munera (ASF, Archivo, 1-44-1, s/f.)²³

D. Francisco Muntaner

Creado Académico de mérito por el grabado en dulce

Carta 1ª

Muy Excelentísimo Señor

Muy Señor Mío y mi venerado dueño. En cumplimiento de mi obligación, como Académico Supernumerario en la Real Academia de San Fernando,²⁴ y más atendiendo a lo que reza en el Título 34, fol. 9 sobre los que obtienen, o solicitan obtener algún decreto o favor de la Real Academia, sabiendo extrajudicialmente, como Francisco Muntaner vecino de esta Ciudad de Palma del Reino de Mallorca, tiene remitido a Madrid algunas estampas que abrió con su laboriosa industria y genial habilidad, todo a fin de lograr honores, y si posible fuese la incorporación en dicha Real Academia, me persuado, con no leve escrúpulo, haber de declarar, para honor de la Real Academia su inhabilidad.

Ello es que su padre Lorenzo Muntaner casó con Juana Aina Picó natural de esta ciudad, y habiendo tenido muchos hijos antes que el dicho Francisco, a todos se les impuso el linaje Picó, sin duda linaje hebreo, y conocido por descendiente de judíos, y también al dicho Francisco, como consta en el Registro Eclesiástico de los Bautizados. Más posteriormente, no se por qué medios, se mando por el Vicario General que se señalase en dicho registro el linaje Moner en lugar de Picó por haberse padecido equivocación en ello.²⁵ Y ciertamente no es pasable tal equivocación y más en nuestros tiempos, en que para los casamientos, esto se atiende mucho, y más, en tantos años de matrimonio y repetidos hijos presentados al bautismo. Además de lo dicho, es infalible que en dicho Registro, los padrinos de la citada señora son descendientes de judíos²⁶ lo cual es grande infamia en todas partes, como también en el referido Registro se propone como hija de sus padres; o de ilícito ayuntamiento y no es pasable que semejantes sujetos con tales notas, sean admitidos en dicha Real Academia. Por tanto según mi obligación le propongo a Vª porque si sea necesario mande informes, de los cuales resultara, lo que menos, lo por mi expuesto. Espero que este mi aviso a cautela será bien recibido de Vª bien confiado en su noble secreto, y de no descubriendo mi nombre, porque si bien que como

²³ Este documento y todos los que aparecen en el texto están normalizados en aras de una mayor comprensión.

²⁴ Fue nombrado académico supernumerario, junto a Josep Cantallops, el 7 de septiembre de 1966. *Libro de actas... Acta del 7 de septiembre de 1766*, ASF, Archivo, 3-82, 396-396v. La biografía de Cristóbal Vilella puede consultarse en Isabel AZCÁRATE: *Naturaleza y arte: la fauna de la isla de Mallorca en la obra de Cristóbal Vilella*, Palma de Mallorca, 1990, 61-89.

²⁵ Véase nota 10.

²⁶ Véase nota 7.

deseo, miro para los honores de la Real Academia, nunca fui amigo de enemistades, quedo rogando a Dios guarde V^a muchos años que he menester.

En esta Ciudad de Palma. Julio 27 de 1767.

B. L. M. de V^a S. me.
 Ilmo. S. ms. Rdo. Servr.
 Cristóbal Vilellas

M. S. mio. Sr. Dn. Ignacio de Hermosilla y de Sandoval

Carta 2^a

Excmo. Sr.

Muy Señor Mio, en la Real Academia de San Fernando que como Decano de sus consiliarios presido, se ha solicitado por Francisco Muntaner profesor del Grabado, vecino de esa ciudad la graduación correspondiente a su habilidad; y sin embargo de que las pruebas que ha enviado le adquirirían el grado de académico con todo como las prerrogativas de este carácter a que el Rey tiene unida la nobleza personal deben recaer en personas de honrado nacimiento, decentes, de buenas costumbres y libres de toda tacha; se ha suspendido el despacho hasta saber si es cierta la que se aplica a Muntaner de ser descendiente de judíos y de persona nacida de ilícito ayuntamiento.

Para proceder con el acierto y seguridad que requiere el asunto, acudo al pastoral oficio de V^a S^a suplicándole, se sirva mandar averiguar la verdad, y comunicármela para que en caso de no padecer el suplicante las notas insinuadas, se le conceda la graduación que merece, y si tuviese la desgracia de padecerlas, se disimularán aquí con el secreto que dicta la caridad, y no se le expondrá al mayor sonrojo que forzosamente sufriría si obtuviese ahora los mencionados honores, y se averiguase después que eran ciertos los defectos referidos pues no se podría cortar entonces la pública afrenta de un despojo.

Con este motivo me ofrezco a la disposición de V^a S^a muy deseoso de servirle y de que Nuestro Señor le guarde muchos años. Madrid a 6 de enero de 1768.

Palma

Excmo. Sr. Obispo de Mallorca

Carta 3^a

Excelentísimo Señor

Muy Señor Mío, a la habilidad, y destreza, que en 21 años de edad²⁷ manifiesta Francisco Montaner, en el grabado es consiguiente algún contrapeso, que cuando no disminuyese lo delicado de sus obras, al menos suspendiese sus adelantamientos, y progresos; aquel nace, ya, de la envidia, ya de una fatalidad irremediable, no siéndolo en los hombres el nacimiento que ninguno puede elegir a su arbitrio. El padre de Francisco Montaner es un decente pintor, pero le ha dado Dios tres hijos, y dos

²⁷ Francisco Muntaner nació el 13 de abril de 1743 por lo que en estos momentos tenía 25 años y no 21.

hijas,²⁸ y repartido entre todos las habilidades, de pintar, grabar, delinear, y bordar, con tanto primor, como el que tienen en tocar varios instrumentos de música; de suerte, que el conjunto de tantas habilidades, atrae a su casa, un crecido número de aficionados a dichas artes, que le tributan la estimación, y aprecio que no consiguen, ni merecen otros profesores, lo que no deja de excitar en ellos la emulación, y envidia. Y queriendo yo abstenerme de formar juicio en cuanto a la causa y fines con que ahora a Francisco se le oponen los defectos de ser descendiente de judíos, y de persona nacida de ilícito ayuntamiento, paso informar a V^a Exc^a lo que sobre uno y el otro punto tengo comprendido.

No hay duda, que por parte de sus padre y abuelos paternos, no ha padecido la menor nota, siendo su abuelo romano,²⁹ que con el ejercicio de pintor vino a establecerse a esta Isla. Sólo el reparo está en su madre Juana Ana María Eleonora Munera, natural de esta Isla, que bautizada en la villa de Alaró con los dichos nombres y apellido, se le puso la nota de expósita, con la expresión acostumbrada en este país de ser hija de sus padres.³⁰

A ésta recogió en su casa, siendo niña, Juan Picó y Pomar platero, y hombre de conveniencias en esta Ciudad, que no tenía hijos; y habiéndola educado hasta el año 1729, trató su boda con Lorenzo Montaner, padre de Francisco, y a contemplación de este matrimonio en 29 de Diciembre de dicho año, le hizo donación de todos sus bienes, reservándose el usufructo hasta su muerte, llamándola en el instrumento de donación Juana Ana doncella, hija expósita, y sin padres conocidos, y dando por motivo, el buen afecto, que la profesaba por haberla criado desde la edad pupilar.

En la partida de casamiento, que se celebró en el año siguiente de 1730 se le intitula Juana Ana, hija de sus padres sin expresar apellido,³¹ pero en la partida de bautismo de los cuatro hijos que procreó hasta el año de 1744 se la puso el apellido de Picó; sin duda, porque en la parroquia concibieron le correspondía, y no tuvieron el cuidado de averiguarlo de los interesados. Pero habiéndolo entendido Lorenzo Muntaner, acudió ante el Vicario General para la enmienda de dichas partidas, y para que en lugar de el apellido de Picó, se pusiese el apellido de Munera³² que constaba de la partida de bautismo. Y con presencia de ésta, de la de casamiento, y donación echa a su contemplación, y algún testigo, que se examinó así sobre el lugar de su naturaleza como sobre su bautismo, mandó el Vicario General se enmendasen dichas partidas, y que en lugar de el apellido de Picó se pusiese el de Munera, como así se ejecutó, y consta de dichos libros y decreto del Vicario General.

Juan Picó, que crió a Juana Ana, madre de Francisco Montaner, no se duda, que era descendiente de judíos, no de los reconciliados en el siglo pasado, sino en el antecedente; y de unos y otros hay aquí muchas familias, y algunas muy ricas y poderosas, que no teniendo salida ni para la

²⁸ Lorenzo Muntaner y Juana Ana Moner tuvieron siete hijos (María, Juan, Lorenzo, Francisco, Bruno, Juana Ana y José) todos en vida en esta fecha, con excepción de Lorenzo del cual hasta el momento no he hallado la fecha de defunción.

²⁹ En el Libro de Matrimonios de la parroquia de Santa Cruz consta que era natural de Bolonia. Véase nota 3.

³⁰ Véase nota 7.

³¹ Véase nota 8.

³² En la carta de solicitud de cambio de apellido dirigida al Vicario General no aparece el apellido Munera sino Moner, es decir Lorenzo Muntaner solicita que el apellido Picó de sus hijos sea sustituido por el de Moner. ACM, 13837, 56.1.

Iglesia, ni para la guerra, así de mar como de tierra, ni aplicándose a la agricultura, sólo se emplean en el comercio y en el oficio de plateros; y aunque por uno y otro ejercicio lleguen a ser ricos, se les mira con horror, y el mayor desprecio, de suerte, que el oficio más vil de esta Isla (si es que hay alguno, que lo sea en ella) no equivale a el ser descendiente de judíos, que aquí comúnmente son llamados chuetas.

El haber sido la madre de Francisco Montaner educada, y dotada en su casamiento por uno de éstos, es todo el fundamento para incluirle la emulación, y malicia en su descendencia. Por los instrumentos que he reconocido, y arriba llevo citados, consta lo contrario; y aunque de ellos mismos resulta su ilegitimidad, este defecto que en otras personas causaría una grave deshonra, se mira con distintos ojos en los expósitos, a quienes las leyes y el derecho favorecen, por lo mismo, que la ignorancia de unos padres permite presunciones benignas a su favor, sin excluir la de la legitimidad, de que ha habido ejemplares en varias partes.

No por esto se desvanece enteramente una especie de nota, que recae sobre los hijos de dicha Juana Ana, por su relación con Juan Picó su bienhechor; entre los motivos de caridad en que se funda la donación, a los que la malicia inventa, o quiere presumir de alguna conexión por la sangre que la política pretendiese ocultar con el velo de una exterioridad artificiosa. Pero a vista de los instrumentos ya referidos cuando se trata de un asunto tan importante como el honor, y limpieza, se deben despreciar todas las especies contrarias, que no tiene otro fundamento que la malicia, pues si éstas fueran atendibles, aún no estuvieran seguros en su legitimidad, aquellos a quienes el santo matrimonio hace incontestable esta prerrogativa. Es verdad, que ya por este falso rumor, ya por la ilegitimidad de su madre, no tienen Francisco Montaner, y sus hermanos todo aquel grado de estimación, que conseguirían en otras circunstancias, como el que consiguen sus primos hermanos hijos de un hermano de su padre;³³ y que por este motivo tratando de casarse el hermano mayor de dicho Francisco llamado Juan,³⁴ con una mujer de limpio, y honrado nacimiento, hubo alguna oposición de parte de los parientes de ésta, pero se despreció la oposición por falta de motivo legal, para embarazar el matrimonio, como sin duda lo era la descendencia de judíos, de que hay varias ejecutorias en esta Curia Eclesiástica.

Finalmente Señor Excmo. aunque no son capaces mis operaciones de prescribir, ni de dar reglas, y menos de que nadie las imite, yo no he tenido reparo en admitir a ordenes a dicho Juan, hermano de Francisco, que estando ya viudo cuando llegué a esta Isla, sin embargo de las conveniencias que le resultaban de su aptitud en la pintura, especialmente de esta primorosa destreza en la miniatura, charol a la china, y otras habilidades de este genero, ha querido seguir el estado eclesiástico, a que después de muchas experiencias de su virtud vocación y suficiencia le admití, y se halla ya diácono próximo a el sacerdocio,³⁵ y no lo hubiera echo si le hubiese contemplado con la mancha de judío, de la que le excluyen los testigos examinados sobre su limpieza, sin que le pongan más defecto que el de ser su madre expósita.

Es verdad, que aquí se ordenan algunos descendientes de judíos que como llevo dicho se llaman chuetas, pero son aquellos que tienen derecho a beneficios fundados por sus mismos parientes con llamamiento limitado o a la sangre, o a el oficio; sobre que habiéndose puesto reparo por uno de

³³ Véase nota 11-15.

³⁴ Juan Muntaner Moner fue bautizado el 21 de septiembre de 1737 (ACM, 13836, 163) y falleció el 10 de enero de 1792 (ADM, I 48-D/8, 112v).

³⁵ Fue vicario de Son Sardina. *Ibid.*

mis antecesores, su Santidad Benedicto XIV expidió un breve, mandando que no les obrase el defecto de la sangre, y que concurriendo en ellos las demás circunstancias, que prescriben los cánones, fueron ordenados a título de dichos beneficios. Ninguno de éstos goza Juan Montaner, ni es posible que los obtenga porque no puede justificar su entronque, o descendencia de chuerta alguno, por lo que dejo expuesto. Y así, no se puede decir, que le sufragó otro breve, y solo su suficiencia, virtud y cordura y el considerarle limpio de otra mancha, le facilitaron de mi arbitrio la gracia de admitirle a el estado eclesiástico.

Vuelvo a repetir, que mi corto dictamen ni juicio no puede servir de ejemplo, y menos a vista de la alta comprensión y superiores luces con que los sabios consiliarios de la Real Academia de San Fernando proceden en acertada dirección, que vinculando toda mi veneración y respeto a sus justas providencias dejan sin arbitrio mi obediencia para que en cumplimiento del precepto que V^a Exc^a como su decano le impone, deje de exponer con la confianza que se sirve prevenirme, todo lo que he averiguado y tengo entendido en pro y contra de Francisco Montaner, deseoso siempre de emplear mi inutilidad, en cuanto sea del mayor obsequio de la Real Academia, y de ejecutar los preceptos que V^a Exc^a sin este respeto se dignase dispensar a mi antiguo reconocido afecto con que ofreciéndome a su disposición ruego a Nuestro Señor que la persona de V^a Exc^a por dilatados años.

Palma y Marzo 1768.

Excmo. Sr.
B. L. M. de
V^a Exc^a

Su más reconocido y Atento Servidor, y Capitán
Francisco Obispo de Mallorca

El Excmo. Sr. Marqués de Sarriá

Excmo. Sr.

Estando para cerrar esta carta me regaló Juan Montaner estas dos estampas que su hermano acaba de sacar a la luz para Barcelona, y aunque yo no soy muy inteligente en esta materia ni por mi gusto de lo regular el de ? ? en el arte no creo que desmerezcan con los académicos que han visto otras obras suyas y a lo menor espero que V^a Exc^a disimule la confianza con que me atrevo a incluirlas, para que V^a Exc^a las honre con su vista y dispense ordenes a su antiguo afecto capitán,

El Obispo de Mallorca

Carta 4^a

Ilmo. Sr.

Muy Sr. Mio, hace muchos días que he visto en la Junta particular de la Academia del San Fernando el justificado informe que V^a S^a se dignó hacer en marzo de este año de las buenas calidades y circunstancias de don Francisco Montaner, se acordó corriese el título de académico supernumerario en el grabado de estampas que se le había despachado en 9 de Diciembre de 1767. De que el Sr. Decano Marqués de Sarriá dio pronto aviso a V^a S^a y poco después entregué yo el mismo título a persona de mi satisfacción para que llevándolo a Barcelona, cuidase de encaminarlo a esa

capital. Por casualidades cuya relación sería inoportuna ha vuelto el mismo título a mis manos, y me tomo la licencia de dirigirlo a las de V^a S^a para que en consecuencia de la piedad con que favorece a Montaner, se sirva mandar llamarlo y que reciba esta distinción del mismo respetable medio a quien la debe. Suplico a V^a S^a me disimule esta molestia, y que honre el sincero respeto y veneración con que deseo servir y complacer a V^a S^a cuya vida guarde Nuestro Señor felizmente muchos años.

Madrid a 23 de Agosto de 1768.

Ilmo. Sr. Obispo de Mallorca

Carta 5^a

Muy Excmo.

Hace muchos días que me tenía con impaciencia no saber el éxito del informe que se me pidió de don Francisco Muntaner, no tanto por lo que me interesaba en sus aumentos, por lo que le estimo, y puede interesar al público fomentar sus progresos, cuanto por que habiendo merecido a la Real Academia, y su dignísimo protector el Excmo. Sr. Marques de Sarria, la consabida confianza, quedaba yo responsable del desempeño y de la solicitud de averiguar si había llegado mi informe, para por si acaso se hubiese extraviado, repetir otro. No abracé este medio por varias consideraciones, y ahora me abstengo de hacer presente a S. Exc^a que no he recibido aviso ni carta suya como V^a S^a me participa en su favorecida de 23 de agosto, esperando de la fineza de V^a S^a me hará la honra de ponerlo en su noticia, para que no eche menos mi atención en contestar su aviso, en cuya falta no habría incurrido si lo hubiese recibido.

Entregué el título al interesado, que lo ha recibido con la más humilde reconocida sumisión y gratitud; y espero de su genio y aplicación, que continuará en dar nuevos motivos a la Real Academia, para que no se arrepienta de la elección, de la que resultándome la satisfacción del aprecio que se hace de un diocesano venemérito, logro la particular que V^a S^a me dispensa en ser el primero que con la entrega del título le anunciase tan agradable noticia, con que logrando él, y sus hermanos consolarse de la falta de su padre, que falleció a principios de verano,³⁶ les sirva de fomento, para que prosiguiendo cada uno en el ejercicio de las particulares habilidades con que el cielo les ha dotado sean objeto de la admiración de esta Isla, y de la estimación de otros países, y la particular de la Real Academia.

Por todo repito a V^a S^a muchas gracias, y deseoso de que comunique sus preceptos a mi obediencia ruego a Mío Señor guarde V^a S^a muchos años.

Palma 20 de Octubre de 1768.

B. L. M. de
V^a Exc^a

Su más Atento y Reconocido Servidor
Francisco Obispo de Mallorca

³⁶ Lorenzo Muntaner Upé murió el 18 de abril de 1768. ADM, I/48/-D/7, 36.

Excmo. Sr. Ignacio Hermosilla

Carta 6ª

Señor Mío, Sr. Don Ignacio de Hermosilla y Sandoval,

Reconociendo los favores en que me ha honrado esa Real Academia con el título de Académico Supernumerario en el Grabado, doy repetidas gracias a Vª Excª y las repito en particular a todos los de la misma, suplicándoles el que me faciliten ocasiones en que mi voluntad manifieste su rendimiento en servicio de esa Real Academia. Confío que el logro de ese honor será motivo para pasar aquí, a corregir los defectos de mis obras, que nunca los pudo notar mi maestro, porque jamás fui discípulo, sino al presente que como a tal me rindo a esa Academia Real, suplicándole experimente mi agradecimiento con los empleos de su mayor servicio, que obedeceré con la puntualidad de mi obligación.

Dios guarde a Vtra. y a esa Real Academia dilatados siglos. Palma 22 de Octubre de 1768.

B. L. M de Vtra.

Su más rendido Académico,

Francisco Muntaner

BSAL, 65 (2009), 191-218.

Els Mercadal, conreadors i propietaris o el caràcter del Sud-Est de Menorca a les acaballes de l'Antic règim

JOAN CARRERAS PONS

RESUM

En el artículo se exploran las oportunidades y limitaciones en la autonomía y movilidad social de los integrantes de una saga campesina, representante de la clase de los pequeños propietarios directos, durante la etapa final en el tránsito del Antiguo Régimen (1750-1830), en la zona oriental de la isla de Menorca. Esta aproximación permite vincular la visión de la economía de la familia con los procesos de desarrollo local y regional en donde el entorno es un factor de análisis destacado. Se observan las mutuas influencias entre las estrategias familiares, como los sistemas de herencia, la organización social y las instituciones en un período de cambio, los límites físicos y tecnológicos al crecimiento de la agricultura tradicional, y el modelo económico marco, basado en el mercantilismo y las rentas de situación de la isla en el Mediterráneo del siglo XVIII, el cual entrará en crisis al final del período estudiado.

Palabras clave: familia agraria, desarrollo local, herencia, propiedad, Menorca, Antiguo Régimen

ABSTRACT

The article explores the opportunities and limitations in the autonomy and social mobility of the members of a rural lineage family, who were representative of a small class of landowners and farmers in charge of the land, during the final transition from the "Ancien Régime" (1750-1830) in the eastern area in the island of Minorca. This approach allows to link the vision of the economy of the family with local development processes in which analysis the setting is an outstanding factor. We observe the mutual influences among family strategies such as systems of inheritance, social organization and institutions in a changing period, the physical and technological limits to growth in the traditional agriculture and economic framework based on mercantilism and location rents of the island in the Mediterranean sea during the XVIII century which entered into crisis by the end of the mentioned period.

Key words: farm family, local development, inheritance, country state, Minorca, Ancien Régime

Introducció

Fer història econòmica des de l'òptica local o de la microhistòria, d'atractiu i interès creixents, permet l'anàlisi de la quotidianitat pretèrita en relació a paràmetres més amplis. No debades, la disjuntiva de si la qüestió local reflecteix relacions i conductes més generals, o, si pel contrari és l'anomalia, no és una obligada prescripció analítica, ans per si mateix el succés individual gaudeix de pròpia distinció. La interpretació de l'heterogeneïtat a escales més petites d'examen que no pas a les més grans ens acosta a l'òrbita de la recerca sobre els processos diferenciats de desenvolupament local i regional. El context, dinàmic i d'aquí únic i irrepitible, és un factor essencial de l'explicació.

Menorca com a illa, un lloc distingit geogràficament, que durant quasi cinc segles es mantingué amb un alt grau d'autonomia mercès als seus furs, va recórrer el període de transició de l'Antic Règim i l'evolució posterior en un ambient singular, en especial per

l'afegit polític i cultural caracteritzat per la independència de l'Espanya del set-cents i la subjecció als quefers exteriors de les potències de la centúria. El resultat fou una modernitat en les formes econòmiques i de pensament, un discórrer polític, econòmic i social trencat a inicis del segle venidor que no es reprendria fins cinc dècades més tard, en un context ben diferent, amb una industrialització relativament avançada. Car això, l'espai illenc no és homogeni, amb matisos entre ponent i llevant fruit d'una diferent evolució, també transcendent durant aquell període de xoc entre les velles estructures i les noves portades del nord que s'imposaran arreu, molt quant a l'orientació agrària i a les formes de tinença de la terra. Altrament, en el llevant, àrea d'influència de la reeixida ciutat de Maó en temps dels britànics, un poble nascut de les circumstàncies de l'època com Sant Lluís gravitarà en un context prou diferenciat per pròpia gènesi. Pel caràcter de la localitat i del seu terme no destaquen grans figures, famílies ni cases senyoriales, per a les quals sovint és més factible seguir el rastre en els afers econòmics i socials. Això és adient d'assenyalar, en tant que el nostre propòsit és el de vincular l'evolució d'una societat com aquella amb la d'una nissaga familiar d'estirp agrària. En concret, una branca dels Mercadal¹, una família com qualsevol altra, amb la marca que alguns membres s'elevaren socialment, tanmateix sense excel·lir, al caire de l'ascens a la comarca de l'agricultura comercial.

Aquesta via permet apropar l'estudi de la història en el desenvolupament econòmic regional amb el de l'economia de la família. Pertànyer a una família² possibilita assolir determinats objectius per l'associació amb d'altri i condiona el comportament econòmic, almenys per facilitar i incentivar la divisió del treball, a dins i fora de la llar, en les activitats dels integrants, així com per donar sentit a bona part de les conductes quotidianes dels subjectes, tot modificant les seves funcions d'utilitat intensificant l'altruisme. Superat l'esglaió de la família nuclear i considerant les formes de relació econòmica entre els membres en una més àmplia concepció, incloent els salts generacionals, quan la xarxa d'ascendents i parents sigui part qualitativament destacada del veïnat d'un indret, potser simplement per nombre, podem arribar a identificar certs trets essencials sobre aquest. En particular, en famílies d'arrel agrària inserides, en termes històrics com els ara plantejats, dins estructures d'índole econòmica per parentiu ben definides, sia entre els propis membres sia amb els d'altres de l'entorn relacional. Endemés de la qüestió sobre la divisió del treball altres camps rellevants són els referits a la relació entre demografia, regulació i política familiars, el que fa referència a la transmissió de la propietat entre generacions per herència o a les formes de convivència i ocupació del territori per part dels seus integrants. Aproximar la representació de la realitat sota el nostre marc d'estudi –finalista en el retrat respecte dels agregats socials de l'evolució en llurs possibilitats d'apropiació de l'excedent i d'oportunitats en la mobilitat social, mesures indirectes del progrés i benestar dels

¹ Segons dades de l'Institut Nacional d'Estadística d'Espanya, en el padró estatal del 2008 els Mercadal de primer cognom eren 1860 i de segon, 1856, amb 18 portadores d'ambdós. D'aquests més del 62% havien nascut a les Illes Balears on hi residien en nombre de 2279 (61% del total), ens pareix que la majoria precisament a Menorca. En el darrer padró municipal de Sant Lluís que ja hem computat, el de 1938, manegem xifres de 128 Mercadal per pare i de 159 per mare, un total de 287 persones, significatiu dins la parentela total, més tenint en compte que han passat setanta anys. Incloent la resta de parents i relacionats, són 549 llußers –la quarta part dels habitants. En la resta de padrons examinats les xifres es mouen en similars proporcions, en especial a partir de mitjans del XIX.

² Francisco CABRILLO RODRÍGUEZ: "La economía de la familia: Un tema olvidado en la historia del pensamiento económico", *Cuadernos de Ciencias Económicas y Empresariales*, 38, 2000, 115-122.

col·lectius– no lleva valorar altres qüestions transdisciplinars. Aquest estímul i l'afany de condensar els actes socioeconòmics en unes reduïdes claus ens porta a l'assumpció de termes clàssics de la sociologia weberiana³ com *comunitat*, *societat*, *grau d'obertura*, *afectivitat*, *tradicció* i *racionalitat*. Weber veu la família com un arquetip de la comunitat tancada per raons tradicionals, mentre que la participació en el mercat en una economia moderna crearia formes de societat, usualment obertes, per la pura i simple situació d'interessos dels concurrents. L'afectivitat, o en general les emocions, la tradició –regles, normes socials o institucions informals– i la racionalitat, com la lògica de l'elecció instrumental basada en la percepció de la millor opció probable, es contraposen i recolzen alhora creant el caràcter dual en les relacions *inter* i *trans* familiars⁴. En l'anàlisi neoclàssica de Becker⁵, les raons de comportament s'han d'anar a cercar en una avaluació cost-benefici econòmica, però si pensem que no únicament la racionalitat és el factor de pes a l'hora de decidir hauríem d'acceptar aquesta proposta només a nivell agregat i quan l'optimització reculli sota restriccions els altres elements. Els interrogants que s'obren són variats,⁶ més si pensem que no només la família participa d'aquestes propietats: la localitat, la comarca o la regió, pel que centra el nostre interès, en són partícips igualment, amb baules més febles sovint però d'efectes de major magnitud per la massa agregada i complexitat.

³ Max WEBER: *Economía i sociedad*, Madrid, 2002, 33-37. En la teutona definició de Weber, *comunitat* és una relació social tal que l'acció social s'inspira en el *sentiment subjectiu* dels participants, afectiu o tradicional, de constituir un *tot*, mentre que en la *societat* l'actitud en l'acció social s'inspira en una *compensació* o en una *unió* d'interessos per *motius racionals*, de fins o de valors. Tota relació social pot gaudir del caràcter *d'oberta a l'exterior*, quan la participació en l'acció social recíproca dels subjectes que la constitueix no es troba negada pels ordenaments que la regeixen a ningú que ho vulgui i estigui en disposició de participar, o de *tancada*, talment que la participació n'és exclosa, condicionada o limitada pel sentit de l'acció o pels seus ordenaments. Dit grau d'obertura rau en la tradició, afecte o bé racionalment d'acord a valors o fins, i en dit cas, serà la probabilitat esperada pels participants en relació de satisfer certs interessos el que determinarà un o altre estat. La probabilitat esmentada es vehicula en forma de *drets*. Weber assenyala com aquestes són definicions de tipus pur, insistint en que la majoria de les relacions socials serien mixtures entre elles.

⁴ Jon ELSTER: *Tuercas y tornillos*, Barcelona, 2003. Llegim; “Las emociones son la materia de la vida .../... (su) naturaleza, las causas y las consecuencias de la emociones están entre los aspectos menos entendidos de la conducta humana, igualados sólo con nuestro escaso entendimiento de las normas sociales” (p.67). Respecte d'aquestes: “La acción guiada por la normas sociales no está orientada hacia los resultados .../... Para que tales normas sean sociales deben ser compartidas por otras personas y en parte sostenidas por su aprobación y desaprobación. Típicamente también son sostenidas por las emociones que se desencadenan cuando se las viola”, mecanismes antagònics en l'objectiu a l'acció racional, la qual “esté o no motivada econòmicament o políticament, se interesa en los resultados” (p.115).

⁵ Gary BECKER: *Tratado sobre la familia*, Madrid, 1987.

⁶ Podem identificar en el mateix si de la xarxa familiar ambdues formes de relació social? La divisió del treball familiar sembla clarament representatiu d'una forma de societat en el llenguatge de Weber, mentre que el comportament altruista es afí a la comunitat. El nombre de descendents, l'edat en el matrimoni, decisions sobre escolarització dels fills, la cura del ascendents,... són elements igualment concurrents. Sorgeixen relacions de domini, com en el paper discriminable de les dones i d'altres ¿On cauen les pràctiques matrimonials pel manteniment i ascens de la petita família, les pràctiques hereditàries o les formes d'accés a la terra, o de la facultat a dit accés i llurs condicions per proximitat de parentiu? Podrem trobar indicis de si les formes de relació són més o menys tancades o obertes? Com són el *drets* per a la transmissió o conducció de la probabilitat en satisfer els interessos que condiciona el grau d'obertura de la relació? Quines implicacions s'esdevenen en el marc del desenvolupament del territori on predominen?

Una última precisió per centrar el marc d'estudi. Tot i el context canviant i transmutable, per la pròpia dinàmica sovint de poder que generen les relacions socioeconòmiques, apareixen factors objectius limitadors en crear condicions asimètriques entre agents i en els diferents agregats, no ja per les condicions materials i tecnològiques, o ecològiques, com també per la construcció moral i jurídica que les diferents xarxes dominants poden anar conformant, les facilitats per al desenvolupament cultural i formatiu o les condicions en l'accés als mercats del crèdit. L'articulació del mercat, particularitats polítiques o d'altres hi escauen també de ser contemplades, és el que hom denomina l'entorn extern, comú als participants encara que no amb igual balança, car no ens estranyi que els qui hagin ajudat a generar-lo en surtin afavorits o l'atzar digui la darrera paraula.

En la present treball, que no pretén testificar una feina closa,⁷ s'exposen els resultats més rellevants referits a la primera part del període estudiat (1750-1830). El text s'organitza amb referències al marc històric local de l'època, fruit d'una primera fase de recerca sobre la historiografia menorquina i del poble de Sant Lluís en particular⁸.

Auge mercantil, panorama en l'orientació agrària i l'empremta de les institucions

El període observat s'inicia als voltants la data d'infeudació del poble de Sant Lluís i es tanca en els moments previs a les reformes institucionals que de forma permanent acabaran amb la societat estamental. En conjunt, es tracta d'una època d'auge econòmic continuador de la línia ascendent que ja gaudia l'illa a finals del XVII, de clar origen mercantilista a partir de l'obtenció de rendes basades en les pràctiques del lliure comerç i l'aprofitament d'economies de situació de l'illa a la Mediterrània.

⁷ La recerca s'ha orientat a dues qüestions principals. La primera es refereix a un estudi de cas sobre la transmissió d'una propietat casolana, al llarg de pràcticament dos segles, d'una branca de la família Mercadal. En la resta de la cerca documental treballarem amb una quinzena de padrons municipals que van del 1818 al 1955 a més de dades de l'amillament de 1860 i referències als llibres de manifestes de béns de finals del XVIII, que permeteren delimitar un punt de partida sobre la nissaga objecte d'estudi i la seva evolució. La informació continguda en aquests censos locals en ocasions és insuficient i incòmoda de tractar –discontinuuats en les dades, dificultats en la transcripció, omissions i errors...- a més de que només pot subvenir en part les necessitats d'una tasca en les línies i fites indicades. Això deixa un ampli espai per estendre la investigació i guanyar en força interpretativa a partir d'altra documentació complementària. Citarem com a opcions l'examen més profund i sistemàtic de les fonts emprades en l'estudi de cas predit, el buidatge dels registres de naixements i matrimonis o sobre la propietat i tributs. La recerca també podria ampliar-se a l'examen complet d'alguns dels padrons i no només vers un llinatge específic. Hem de fer notar que la informació sobre el llibres de manifestes ens la cedí l'historiador Guillem Sintès Espasa, al qual agraïm la seva atenció. D'altra banda, volem també fer extensiu el nostre agraïment a Antònia Morey Tous pels seus consells i ànims.

⁸ Sant Lluís, excepte alguns curts períodes, no tingué ajuntament propi fins al 1904, d'aquí que és difícil trobar en obres generals dades desagregades de les de Maó i el seu terme. Afegir, que per qüestions d'espai i agilitat, al llarg del text no farem referències a les obres consultades i citades en la bibliografia, excepte en comptades ocasions.

La baixa densitat humana i la gran extensió de les possessions,⁹ els *llocs* com es coneixen més actualment, amb poca terra cultivada, explica que fins el XVII no apareguin aglomeracions rurals, excepte les que seran els pobles d'Es Mercadal i de Ferreries. No obstant això, a la zona sud propera a Maó, els llocs eren de menor dimensió, sembla que ja en l'època musulmana, amb una major parcel·lació potser relacionada amb la poca continuïtat en la qualitat del subsòl de la zona.¹⁰ L'escàs poblament obligà a Pere IV (1348) a ordenar la compra d'alguns terrenys i la distribució en lots a canvi de cens emfitèutic. En el capbreu del 1600, excepte la Cavalleria de Torelló, les possessions del sud-est illenc eren de reialenc i moltes en règim d'explotació directa pels emfiteutes. Entre el 1660 i 1700 es manifesta un fort augment demogràfic, apareixent alguns nous llocs segregats de les possessions més grans, amb una diferenciació social de la pagesia més present.¹¹ Al sud de Maó i al terme d'Es Mercadal sorgien petits nuclis rurals on vivien els bracers que no podien accedir a la possessió de terres, persones que per compra, establiment o partició d'herència, disposaven de petites extensions on construïen el seu habitatge. Voltant el que serà Sant Lluís, Es Pou Nou comença a dividir-se a finals del XVI, Binifadet a les acaballes del XVII, i Torret o S'Ullastrar, a inicis del posterior¹². El costum de la zona era que per la institució de les "legítimes", els fills dels posseïdors rebien un tros de terra on podien establir una casa amb terreny de conreu, a més del dret d'ús del pou, del molí i del forn de la casa paterna. És a dir, a partir de mitjans s. XVII el pagesos del migjorn maonès deixaren de fer els llegats als fills *cabalers* a través de censals sobre la possessió transmesa a l'hereu i ho feren en forma de cessió d'immobles, particions dels llocs primigenis. L'endeutament

⁹ Juli SOLER I SIQUIER: *Exposició de lo estad actual de l'agricultura en la isla de Menorca, Maó, 1857*. L'autor, atent observador dels usos en l'agrari menorquí i del sistema de parceria de l'illa, explica com les propietats grans es coneixen amb el nom de *lloc o possessió*, essent dirigides i habitades per *pagesos*. Les menors s'anomenen *llogarets, estàncies i barqueres*, i els seus conreadors reben el nom d'*estanciers o casolans*. Els casolans pernocten a les viles, essent alguns d'ells propietaris directes; car nosaltres empren la definició de *casolans* en l'accepció d'habitants d'un redol de cases no disposades en carrer (Diccionari Català-Valencià-Balear, 1979). En relació a l'extensió de les explotacions, a la zona d'Alaior i de Maó s'entenia per un lloc gran aquell que sobrepassava les 70 quarteres de sembradura, i per mitjà el que en tenia entre 50 i 70 q. A Es Mercadal i Ferreries, fins no arribar a les 70 q. un lloc no es considerava regular, i a Ciutadella a partir de les 90 q. En la zona central i de ponent s'havien de superar les 120 q. per considerar-se el lloc com a gran. Les extensions a Sant Lluís, una zona on la gran superfície no era tan generalitzada, era en conjunt bastant més reduïdes tot i no faltar algun exemple de finca de les considerades extenses.

¹⁰ No ens referim al terme de Maó en conjunt, sinó a la zona que ocupa ara Sant Lluís. L'any 1817 a Maó la superfície agrària útil (SAU) era del 69%, segurament la més alta de l'illa. De la terra conreada, el 6,3% eren terres de primera qualitat, un 27,9% de segona i un 57,4% de tercera, totes tres dedicades al cereal de secà, lleguminoses i bestiar de sementer. La vinya amb un 6,2% dels conreus i els llegums i horta de reguiu amb un 2,2%, completaven el mapa

¹¹ Els llocs de reialme en molts casos no tenien res a envejar als d'en feu particular, almenys en extensió o qualitat agrícola, d'aquí que la categoria social d'alguns propietaris no feudals i llur renda absentista podia equiparar-se amb la d'aquells. Quan un pagès s'enriquia, sobretot en les èpoques en que el comerç de llana floria i les collites de blat eren prou bones, s'anava a la ciutat i cedia –usualment en subemfiteusi– la terra per explotar-la a nous arribats, que a més patirien el piconat de tributs i delmes. La mobilitat de la propietat rural era especialment més patent en les zones properes a Maó durant aquests temps, on restava més lliure i aplicable al tràfic del mercat, encara que com s'ha dit en la zona sud-oriental la presència de famílies estants de conreadors directes al llarg del temps es mantindrà.

¹² La tradició oral explica que l'origen de la casolania d'Es Pou Nou rau en que la família Mercadal, provinent del lloc de Binialcollet, va parcel·lar aquestes terres per a diversos dels seus fills.

estructural censatari¹³ afectava a tots els estaments socials, almenys arribats el s. XVIII, per tant dita estratègia successòria podia ser la resposta a les condicions financeres del moment. L'estructura jurídica, a penes sense canvis des de la conquesta, acabà per refrenar els avantatges que en principi havia aconseguit l'emfiteusi, fórmula que havia resultat adient per a l'explotació de la terra. De successives i múltiples ampliacions de finançament sobre un mateix bé (*censos consignatius*), en resultà l'apropiació de la renda per una minoria sense al·licient per augmentar la productivitat i els rendiment econòmics. Tot el cicle econòmic acabava en la inversió censalista, un dels principals camins de lucre, que en puritat només s'activaria amb les obertures de l'economia per l'entrada de fluxos mercantils de l'exterior, de l'estraperlo o del cors,¹⁴ en una etapa encara preindustrial.

L'examen dels llibres de manifestes de béns (apèndix, nota 2) respecte d'alguns dels Mercadal de Biniancollet, qui ens portaran directament als casolans d'Es Pou Nou que habitaran l'immoble que prenem com a referència (quadre 1 i apèndix, nota 1), ens apropa a aquesta realitat. Quant a l'acumulació de riquesa, la diferència és clara entre les capacitats d'uns i altres, diàfanament en favor de la branca familiar que explotarà el lloc pairal (quadre 2). No només en la mateixa generació, ans en la subsegüent destaquen els dos fills de Benet Mercadal i Pons, Benet i Bartomeu, dels quals entre 1768 i 1798 l'increment en terres i cases és força rellevant. Els censos dotals i en favor dels fills que apareixen, encara que en quantitats no gaire abundoses -excepte les 50 ll. en favor del reverend Gabriel Mercadal- es van amortitzant regularment, símptoma de la possibilitat en l'autofinançament a través dels excedents. Així mateix, es verifica la pràctica de cedir porcions de terreny als hereus no primogènits, tant producte d'ampliacions de les propietats com per divisió del terreny. En aquesta darrera opció trobaríem el cas de Joan Mercadal (Es Pou Nou) envers els seu fill, amb un terreny que sembla objecte de divisió abans del 1760, referendat pel fet que no s'observa cap cens dotal en el seu cas. Pel que fa a Bartomeu Mercadal, fill de Benet, a més de terrenys en el paratge del lloc s'hi afegeixen noves propietats disperses a indrets més bé allunyats, on hi trobem les distintes branques familiars, separadament les unes de les altres branques familiars,¹⁵ de fet com si hi hagués un cert pacte.

¹³ Com a forma de finançament per a llegats, dots, comandes pies, etc. s'empenyoraven els drets de propietat, mitjançant el carregament de censals sobre els béns arrel immobles emfiteucats. En cada transferència del domini útil d'un bé, augmentava la càrrega que hi requeia sobre aquest. A més, el posseïdor en fer ús del dret d'alienar l'immoble, i per facilitar-se el tràfic mercantil en ocasió d'un subestabliment, cobrava només una quantitat simbòlica com a entrada i la resta ho carregava a censal (*doblers encamarats*). Altrament, qui no podia disposar de l'oportunitat d'alienar un dret -com ara els senyors de Cavalleries i Alous- o un immoble -en concret per aquells vinculats- es trobaren en dificultats financeres creixents a mida que el desequilibri entre el manteniment de la despesa futura i la renda present anava augmentant. Un treball seminal en l'àmbit de les Balears que aborda aquesta problemàtica es pot trobar a: Antònia MOREY TOUS: *Noblesa i desvinculació a Mallorca als segles XVIII i XIX*, Palma de Mallorca, 1990.

¹⁴ Rosa CONGOST: *Els propietaris i els altres*, Vic, 1990. Parlant de les comarques de Girona: "Però si la usura .../... difícilment podia crear fortunes monetàries espectaculars, les possibilitats del comerç eren tota una altra cosa. Hom no pot qüestionar la importància del comerç en una societat que deixava de ser autosuficient i passava a ser deficitària en gra. Realitzat de forma legal o il·legal .../... el tràfic de mercaderies oferia indubtablement la possibilitat d'acumular fortunes monetàries importants. Però el diner només es convertia en capital si actuava en l'esfera de la producció".

¹⁵ Això tindrà conseqüències, més endavant en el temps, en la forma d'ocupació del territori que efectuaren les diferents cames de la família, amb clars processos de concentració en les diferents casolànies de la contrada.

La casa pairal restarà en mans de l'hereu –Benet, fill– aleshores cap de casa d'una família independent. És a dir, l'engrandiment de propietats no repercuteix en el que podríem dir *la casa*, la gran família troncal, sinó en la creació de nous nuclis familiars independents, un dels quals continua en la possessió familiar original. El com d'aquesta *inversió* segurament respon a diverses avinenteses que es podien aprofitar amb l'excedent del capital productiu,¹⁶ que podem relacionar amb les fluctuacions patrimonials observades i que no afecten a tothom per igual ja que només Benet a Biniancollet en cap dels manifests minora els cabals declarats. Possibles causes d'aquesta divergència, no excloents entre si, poden ser l'edat dels descendents -la disponibilitat efectiva de mà d'obra familiar, l'extensió i qualitat de les terres, sistemes de conreu de fulls diferents, el grau de mà d'obra externa que podien contractar, la capacitat de generar ingressos sobre el pecuari, l'especialització agrícola, ingressos extraordinaris...

A partir de les collites de cereal d'aquells anys a Biniancollet (quadres 3 i 4) podem fer algunes conjeitures i comparatives. El rendiment mitjà del cereal, computats tots els anys coneguts entre 1744 i 1769, és de 5,5:1¹⁷. En el període de 1754 a 1757 la mitjana supera en un 6,7% dita proporció,¹⁸ amb un augment acumulat del patrimoni de 115 lliures segons el manifest (entre 1753 i 1758); en els set anys sobre els que tenim la dada de la dècada posterior, el rendiment cau un 7,4% per sota de la mitjana, però el patrimoni augmentà en 346 lliures. Precisaríem d'una sèrie dels preus del blat i de la verema, com a cultiu alternatiu, que no es disposa actualment. Méndez¹⁹ detalla com entre 1726-43 i 1774-85 el preu del blat va augmentar un 63%, mentre que el vi només un 19%, però aquestes dades són poc concretes per poder avaluar que succeí entre 1758 i 1768²⁰.

Tanmateix, deixant de banda els preus, potser els anys que ens manquen del període van ser excepcionals en el cereal o bé existia una orientació en els conreus cap a produccions més comercials i rendibles a Biniancollet, a pesar de que segons la relació de

¹⁶ Ignasi TERRADAS i FLORIT: *El món històric de les masies*, Barcelona, 1984, 115. En relació a masos a Catalunya, "la transformació d'aquestes petites possessions en masoveries de propietats més importants sembla tenir relació amb endeutaments persistents de les petites propietats, a través de conjuntures diverses, que depenen tant (.../...) de la composició de la llar, com del context agrícola". A pesar de que en el cas que explícita l'autor l'engrandiment en propietats es reflectia en l'expansió de la casa familiar al complet, tret diferent al que observem, les fonts d'oportunitat en un moment donat són idèntiques, no així en el futur pel l'acumulació dissemblant que correspondrà a cada opció.

¹⁷ La productivitat física del blat i l'ordi són molt parelles, així que podem sumar les magnituds. El rendiment s'ha extret sobre 25 q. de sembradura, superfície de conreu declarada segons una enquesta a la Universitat del 1760.

¹⁸ Elena GRAU; Enric TELLO: "Anàlisi de la producció agrària mallorquina en els seus dos sectors fonamentals: l'oli i els cereals", *Randa*, 18, 1985. Aquesta mitjana de 5,5:1, per a tots els cereals i totes les qualitats de terra, és pràcticament la mateixa que la que es podia observar en el conjunt de Mallorca un segle després, i cal tenir en compte que el terreny de la zona de Sant Lluís és en general de no gaire bona qualitat. Amb tot, aquests rendiments són inferiors als que ja s'obtenien en altres zones d'Europa. Extrapolant els càlculs tècnics que els autors fan per aproximar l'extensió mínima per a la subsistència d'una explotació familiar independent en el pla de Mallorca, resulta que (per a una família de 15 a 20 anys de constitució) es precisarien 6 ha. (9 q.).

¹⁹ Alfons MÉNDEZ: *De la vinya a la ramaderia. El canvi en el model agrari menorquí (1708-2006)*, Palma, 2007.

²⁰ MÉNDEZ: *De la vinya a la ramaderia...* Les dues dades més properes pel blat són 2,64 ll./q. de 1743 i 3,75 ll./q. el 1774, mentre que el vi entre 1758 i 1768 es mantenia bastant estable sobre una mitjana de 33 doblers/bota.

preus entre el vi i el blat la major productivitat marginal en aquells moments s'hauria de decantar pel frumentari.²¹ En aquest segon cas, anotem una dada complementària que potser explica la situació: Joan, radicat al Pou Nou no declara cap extensió de vinya, a pesar de que dita zona en aquell temps ja era territori de vinya mallola i vella (44000 ceps segons el manifest de béns de 1752), mentre que Benet, a Biniancollet, sí que en posseeix, tant a la finca matriu com en altres localitzacions, essent a més algunes de vinya nova en els primers manifestes vistos i per tant probablement productives ja en els anys seixanta. No obstant això, hi cap una altra possibilitat: la producció cerealística entre 1754 i 1757 havia estat superior a l'habitual. En el quadre 4 fem el supòsit que el rendiment mitjà fos de 5:1, cosa que s'avé més amb la qualitat de sòl del terme. Observem que en un i altre subperíode el producte augmenta per sobre la mitjana, en el primer quasi el 18% i en el segon un 2%. Si a això s'afegeix uns preus del blat més favorables en el segon tram i/o els possibles fruits del raïm ja productiu, el resultat s'avindria amb l'increment patrimonial del senyor de Biniancollet. El fet que Joan, a Es Pou Nou, obtingui un saldo negatiu els mateixos anys potser respon a una qüestió d'economies d'escala –subvertible en principi per disposar de major proporció de factor treball, com més avall es cita– o senzillament per una insuficiència en la superfície de conreu.²² Per últim, també s'obre la possibilitat que la font de les rendes sigui l'especulació sobre capital immoble. En el cas del senyor de Biniancollet, observem l'afegit d'una vinya en el manifest de 1753 i la baixa el 1768 de les cases a Maó i de la meitat d'una vinya a Lluçmaçanes. Potser es relacionen les dues darreres operacions amb l'increment en els cabals declarats enmig d'una dinàmica agrícola desfavorable, un auxili al qual els altres germans no podien acudir. Una darrera conseqüència: l'any 1758, en la possessió de Benet Mercadal hi habitaven 11 homes i 2 dones; Joan Mercadal, acollia 6 homes i 2 dones. La relació entre la superfície cultivable per a una i altra família havia de ser clarament desfavorable a la segona, amb la derivada lògica que la demanda de bracers per al lloc podia ser atesa pels propis parents propers d'Es Pou Nou, per sota o en la frontera de la subsistència familiar sota conreu cerealístic²³, o, tant si mateix, si es decantaven per un agricultura com la vinya, menys necessitada de mà d'obra i compatible temporalment amb el treball extern.

En la perifèria maonesa, el procés de segregació s'accelerà amb més horta i vinya per cobrir la demanda de les guarnicions militars. En la zona, la formació del parcel·lari seguí dos processos cíclics fins entrat el XIX, quan l'obertura de l'economia illenca era molt sensible a les conjuntures internacionals: en èpoques de crisi els llocs grans maldaven la rompuda de terres noves, ampliant l'extensió dels cultius i acollint mà d'obra. Mentre que en períodes de bonança, la demanda de la terra augmentava, pel prestigi social o com a inversió productiva, sota arrendament o mitgeria afavorint la pluriocupació. Així es creaven

²¹ Això és imprecís sense més dades. De fet estem comparant preus de vi i blat, no directament de la verema en brut. És reconegut que la producció de vi a Sant Lluís era de les de més apreciades de l'illa, per tant podria donar-se el cas d'un major preu real per qualitat en el raïm d'aquesta zona, a pesar de l'aforament de preus per les Universitats.

²² Veure la nota anterior en referència al treball de Grau i Tello: "Anàlisi de la producció...". De fet, amb un rendiment de 5:1, la superfície mínima per a l'autosuficiència serà fins i tot superior a les 9 ha. abans apuntades.

²³ En la mateixa enquesta on es declaren el nombre de membres familiars, mentre Benet Mercadal cita que disposa de 62 q. de blat, Joan només ho fa en nombre de 12 q.

noves unitats productives ampliant l'explotació alhora que la segregació.²⁴ Observem, així mateix, que els contractes de mitgeria sovintegen d'ençà de mitjans segle XVIII, la qual cosa es pot relacionar, per una banda, amb el procés inflacionari dels anys quaranta que devaluà la renda del censal i, per altre costat, al fet que permetien ocultar millor la renda al cadastre de les Universitats pel seu caràcter variable. Altres causes lliguen amb el procés d'enriquiment de la burgesia i pagesos benestants, o amb les precaucions dels terratinents cap a fi de segle, en observar les reformes que sobre la tinença de la terra es discutien i que podien suposar un perill pel manteniment de les possessions subemfiteucades.

Entre les avinenteses del període destaca la presència entre 1756 i 1763 dels francesos, que deixaren com a testimoni la fundació del poble de Sant Lluís. El bisbe aprofità, després de seixanta anys, per efectuar una visita pastoral a l'illa, després de la qual els pobladors de la zona sol·licitaren la creació d'una capella com a lloc de culte proper oferint-se els comandaments francesos a tramitar la demanda davant les instàncies superiors.²⁵ Dit i fet, es començà a construir l'església i a planificar la urbanització del poble davant l'interès mostrat per diverses persones per a instal·lar-se als voltants del temple, iniciant-se el 1762 els contractes d'establiment amb el Patrimoni Reial. En el primer any es concediren 54 actes d'infeudació amb la cessió de 302 solars,²⁶ amb un 40%, la meitat dels trasts poc més, en favor de persones foranes acomodades, principalment de Maó. Els habitants del lloc podrien haver cercat d'aconseguir economies d'aglomeració amb la vila, malgrat que el caràcter agrari de la zona es mantindria durant molt de temps i que les zones d'aplec de la tropa no hi distaven gaire. Un nucli urbà –amb certa menestralia– al mateix centre de les casolanes en ple desenvolupament, encara que fos com a lloc de residència per a les filles i algun fill segon i per la reducció dels costos de transacció sobre una reserva de mà d'obra concentrada, sembla una bona oportunitat. Els padrons

²⁴ Tomás VIDAL BENDITO: "Evolución de la agricultura y de la propiedad rural en la isla de Menorca", *Revista de Menorca*, Maó, 1969. Les subdivisions de les explotacions seguirà el seu ritme. Mentre que a Maó al 1713 només hi figuraven 122 possessions, al 1817 consten 150 llocs, 206 estàncies, 349 estàncies de menys de quatre quarteres de sembradura i 186 horts, amb més del 50% de les petites explotacions de Menorca. Cap al 1860, el nombre d'explotacions devia oscil·lar entre les 2.500 i 3.000, amb un nombre de llocs i estàncies (majors a 20 ha.) segons l'Amillament de 552, ocupant 54962 ha. (el 82% del territori). Pel que fa a Sant Lluís i pel que sabem en relació a la mitjana-gran extensió, l'any 1900 el nombre d'explotacions "majors" de la pedania era de 40 (l'1,08% de les 1441 del total a Menorca aquell temps), quan el terme ocupava el 5,5% de l'illa; al 1960, hi havia censades 28 explotacions de 20-50 ha., 11 de 50-100 ha. i 3 de més de 100 ha, o sigui en total 42 explotacions majors de 20 ha. Entenem que les 40 finques denominades majors al 1900 es corresponen amb les 42 finques més grans a 20 ha. del 1960, que estimem ocupaven una extensió d'unes 2.135 ha. (el 57% de la superfície del terme), àrea que en lògica podem entendre era més o menys la mateixa un cop estabilitzat el procés de conversió de mitjana a petita propietat més de cent anys abans.

²⁵ Que s'acceptà, elevant-se a la glòria de Lluís IX, sant i rei de França, d'aquí el nom del poble. Veiem en aquest fet un exemple de confrontament entre noves i velles formes, tot i que pel cas un poc contradictori, senyal de temps de trànsit: la propietat privada que es defensa, per sobre de la comunal o la de caràcter personal, és encara representada pel patrimoni reial. Els propietaris dels contorns on es decidí construir el temple, que empraven els terrenys com a pastura i camins de pas, al·legaren que les terres no eren comunals, però la justícia manà –en arribar la sentència la fàbrica de l'església ja estava en part construïda– que els seus drets eren prescrits en no disposar de tancats. Contrasantit semblant és haver d'acudir encara a formes de "necessitat espiritual", en una operació que sembla molt més que això: seria molt oportú saber qui eren exactament les persones que mostraren tant interès en erigir el temple i el poble.

²⁶ SINTES: *El procés de formació...*: En cap d'aquestes primeres actes hi figura un membre dels Mercadal.

examinats més propers (1818, 1826 i 1833²⁷) mostren una tendència a que segones generacions lentament s'estableixin en el poble alhora que la majoria dels familiars en les diverses branques seguiran a les rodalies. Això es manifesta acompassadament en el temps, d'aquí que en el moment de l'inici de la urbanització no sembla gaire clar que hagués existit aquesta intencionalitat,²⁸ almenys en aquesta família.

Agricultura comercial i expectatives demogràfiques en un entorn canviant

Quan les tropes franceses retornen l'illa als britànics, seguiran les coses més o menys com abans del seu pas. Anys després, Menorca és presa sota la bandera espanyola (1782), insinuant-se ja els símptomes dels canvis que s'apropaven.²⁹ S'entra de nou en una autarquia agrícola, seguint amb els cíclics episodis de fam, sense la possibilitat de beneficiar-se de la presència de les esquadres estrangeres i de l'activitat mercantil o corsària sota bandera britànica. Amb tot, el vi anava guanyant posicions, quasi bé el monocultiu exportador, i l'activitat en les drassanes que els britànics havien instal·lat en el port maonès en temps de Kane, gaudiria d'una època de bonança entre 1787 i 1797 sota govern espanyol. Quant a la viticultura, precisament Sant Lluís era una de les màximes zones productores. De la recaptació del *delme i mig*,³⁰ ja a inicis del XIX, podrem veure aquesta

²⁷ Les dades que fem per a l'any 1826 són el resultat de condensar i regularitzar els padrons de 1826 i 1827 que mostraven tant omissions entre si com duplicacions, i per a l'any 1833, els de 1832 i 1833 amb idèntiques deficiències. Els problemes no han estat pocs, ja que fins ben avançat el segle és usual que només aparegui el primer cognom. Amb tot, hem pogut reconstruir quasi tres quartes parts de les filiacions, sigui a través dels ascendents o perquè en censos més moderns si que hi apareix el segon cognom. Així i tot hi ha un marge d'error, donada la repetició dels llinatges en els habitants de la zona. Al 1760, de 288 persones censades i repartides en 22 cognoms, els 12 primers abasten el 90% del total, destacant els Pons i els Sintes amb 56 i 43 membres respectivament. Els Mercadal, en nombre de 12, es trobaven en novè lloc per quantitat. El canvi en la proporció sobre el cens del 1818 sembla evidentment a l'alça.

²⁸ L'any 1818, quan la contrada s'acostava als 2000 habitants, els acasats amb algun cognom Mercadal eren 206 (vegeu quadre 11 amb les proporcions). Al poble només hi vivien 32 de les 206 persones (12 homes i 20 dones, en 6 famílies), de les quals únicament 1 home duia el llinatge Mercadal per pare, però 7 de segon, i quant a les dones, respectivament, 7 i 11. Mirant només els adults, de les 6 llars només una té el pare de família Mercadal, per part paterna, una altra és formada per una vídua Mercadal, i les altres quatre corresponen a dones també amb primer cognom Mercadal. Al 1826, la tònica és semblant, amb 233 persones (vegeu quadre 11); en el poble, la situació és de només 2 famílies amb 5 homes i 10 dones, en una de les quals el pare és Mercadal i en l'altra la mare, ambdós casos per via paterna. L'any 1833, conformen l'estol 263 membres (quadre 11), dels quals 6 residien en el poble (15 homes i 20 dones), encapçalades per 1 home i 5 dones descendents Mercadal per part de pare.

²⁹ Els drets forals es confirmen com a mercè reial, no com a dret inalterable, es suprimeix la franquícia comercial i l'estanc del tabac, s'imposen duanes, es prohibeix l'extracció de numerari, s'augmenta la fiscalitat, es destrueix el castell de Sant Felip per desguarnir l'illa –on els britànics s'havien gastat més d'un milió de lliures, es restableix la Inquisició i s'envien missioners peninsulars per fer net l'illa d'heretges... El temple a Sant Lluís, del qual sembla la represa de l'obra hagués quedat en un segon pla després de la marxa dels francesos, és consagrat tot just el 1783 a pesar d'estar inacabat.

³⁰ SINTES: *El procés de formació...* Les dades recollides en el llibre de la Fabrica de l'església durant els anys 1816-1836, amb excepció del període del trienni liberal, destinades a la captació del "delme i mig" indirectament ens serveixen per calcular les collites. En les taules de la font hi figura la quantitat de "delme i mig" i la collita total, que es correspon amb la proporció de 100 unitats sobre 15 de "delme i mig" amb unes poques excepcions. El període del "delme i mig" s'inicià el 1816 quan s'autoritza a la parròquia de Sant Lluís una participació sobre el delmari i finalitzà juntament amb la recaptació dels tributs d'origen eclesiàstic. Aquest suplement als ingressos té la raó de ser en que la parròquia havia estat

especialització i el resultat en l'obtenció de la renda agrària amb dades que decantem en dues parts per fer palès com a partir dels anys vint hi ha un reducció substancial en l'ingrés (quadre 5). Com recullen el preus del blat i l'ordi, aquesta desacceleració obeeix a una deflació en preus. L'any 1818, consten a Sant Lluís segons l'amillament 369 vinyes, ocupant 19166 àrees i amb una producció de 17776 quintars de verema (el 15% de l'illa). Ja a finals del XVIII, Maó produïa més del 40% del vi de l'illa, quasi la meitat realment a Sant Lluís que s'especialitzà prest i força temps en el raïm³¹.

Quan el 1798 retornen els britànics, ara com a invasors en guerra, reeixiran el comerç i el cors, es reprendran les obres de la fortalesa de Sant Felip i la presència de soldats farà revifar l'economia. L'acumulació del capital per la burgesia – en part destinat a l'adquisició de terres com a forma de prestigi social i a despeses sumptuoses- i l'extensió del cultiu a noves terres, provocarà un encariment del preu del sòl que inflarà més els preus dels productes agrícoles, amb un creixement del nombre de bracers sobretot a la zona centroccidental. El 1802 es lliura definitivament l'illa a Espanya, imposant-se altre cop similars mesures a les preses el 1782; a més, s'entra en guerra al 1804 i els resultats de l'economia s'agregen per la paralització les drassanes reials i les obres de fortificació, tot tenint en compte ara les dificultats en navegar en cors o en el tràfic comercial amb el nord d'Àfrica. S'aboliren les reformes municipals més modernitzants tornant al sistema estamental, encara que en la realitat els municipis –que seguien havent de mantenir les guarnicions militars- quedaren sota control del governador.³² El pes de les reformes iniciades en el XVIII a Espanya per lluitar contra la crisi financera de l'Estat i la inoperància de les fórmules estamentals i de l'absolutisme s'imposarà³³ sobtadament.

Amb l'aliança d'Espanya i Gran Bretanya contra França, el port maonès entra en la darrera gran època daurada, daurada per a les classes més benestants, car en paral·lel esclata l'anomenada Revolució menorquina (1810) arran dels rumors d'una quinta de soldats de l'illa i l'escassetat de queviures. L'acabament de la guerra napoleònica és el preludi del final del model econòmic generat durant el segle anterior. Poc després, la política proteccionista dictada des de Madrid sota la pressió dels terratinents castellans tallarà les expectatives del comerç blader, que ja patia la deflació europea de preus postbèl·lica i la pujant competència de les farines americanes, cosa que significà un declivi constant de l'activitat marítimo-comercial, l'estancament de l'activitat agrària i ramadera i la decadència pautaada de les drassanes, desembocant en una greu crisi estructural.

erigida tot just el 1807 i acumulava un dèficit en les necessitats financeres per acabar l'obra del temple. El delme total, exceptuant dita porció, el rebia la parròquia matriu, la de Santa Maria de Maó.

³¹ A mitjans de la dècada del 1750, Sant Lluís disposava de la meitat de les 108 quarteres destinades a la vinya en tot el terme de Maó, amb la meitat de l'extensió de vinya nova, i entre 1808 i 1840 encara es sembraren a la zona quasi el 17% dels 1.350.000 de nous peus de tota l'illa, mantenint l'impuls anterior a pesar de la caiguda dels preus.

³² Els britànics havien suprimir en el 1798 les divisions estamentals i els jurats de les Universitats s'havien d'elegir en ordre a la seva riquesa territorial, abolint els privilegis fiscals de la vella noblesa i l'Església encara que el mètode d'insaculació els seguia afavorint, doncs el capital no immobiliari no comptava per al sistema electiu.

³³ De primer moment el rèdit dels censals que a l'illa s'havia mantingut en el 8%, es reduí al 3%, incrementat segurament encara més l'espiral d'emprèstits. Ja no parlem de qüestions ideològiques i culturals, sobretot en les classes més benestants i il·lustrades, davant el centralisme borbònic i la imposició dels decrets de nova planta.

Mentrestant al tombant de segle l'efervescència creixent de Sant Lluís continuava. El quadre 6 destaca l'eclosió demogràfica de la zona,³⁴ amb un pendent demogràfic clarament a l'alça. El quadre 7, referit al període 1806-15, ens permetrà entendre millor el procés³⁵. Sant Lluís presenta les taxes de mortalitat i natalitat menors, prova que recolza com, acompanyant una certa modernitat demogràfica, havia d'existir una alta taxa immigratòria per créixer de tal manera. La taxa de matrimonis és un 20% inferior a la mitjana; si bé la natalitat no decau tant com es comprova del quocient de naixements entre matrimonis. Abandonaven els fills molt tard la casa paterna? Hi havia un elevat contingent d'homes nouvinguts a la recerca de treball? Els padrons municipals no ens informen de les edats de casament, però permeten estimar-les i deduir tendències per l'evolució i comparativa amb estadístiques conegudes³⁶.

Si analitzem el quadre 8 I les dades qu el sustenten observem que en relació a l'any 1818, abans dels 25 anys només un 2,2% dels homes i un 26,1% de les dones (1 home i 10 dones) havien contret matrimoni. L'edat en el matrimoni per al grup estudiat és similar o un poc més tardana que en la mitjana il·lenca, com apunta la SMAM de 25 i 19,6 anys.³⁷ Això no implica una natalitat baixa: l'estimació de natalicis anual es situa entre els 12,5 (presos els filllets menors d'edat de 3 anys en el padró) i els 9 (tenint en compte els menors de 5 anys), cosa que per interpolació es correspon amb una natalitat del 5,2% enfront del 4,1% del quadre 7. Atesa la mida de la mostra i l'alt marge d'error possible en la font és

³⁴ La manca de dades desagregades a l'abast de la zona, ens obliga a fer algun supòsit fins arribat el s. XIX. Treballant sobre el manifest de béns dels anys 1752-58 i 1767-68, hem aproximat aquells deutors que segons les ressenyes tenien el domicili en un indret diferent i aplicat una ocupació de 5,25 hab./llar, obtenint la població estimada de 1754 i 1768, extrapolant aquesta darrera dada a 1785 per conveniències de comparació en la mateixa taxa d'increment observada entre 1754 i 1768. Per extraure la dada de 1716 hem reduït l'estimació del 1754 en el mateix percentatge en que augmentà Sant Felip –zona molt propera a Sant Lluís i que coneixem- entre aquells anys. El cens estimat de 1790 s'ha avaluat aplicant el mateix augment percentual sobre l'estimació de 1785 a l'experimentat pel conjunt de la pagesia de Maó, dada també coneguda entre un i altre any. Per a la població dels altres pobles s'han consultat diverses fonts, fent els ajustaments convenients especialment pel casos dels pobles d'Es Mercadal i Ferreries.

³⁵ S'han deduït els habitants del 1806 a partir dels del cens de 1815 descomptant-ne els naixements i afegint les defuncions. Les xifres obtingues no són exactes, doncs caldria regularitzar la massa migratòria: durant el decenni 1806-15 van néixer a Menorca 13197 persones i en moriren 9160, amb un creixement vegetatiu de 4037; però, entre el 1805 i 1815, la població només va créixer en 1536, per tant unes 3.000 degueren abandonar l'illa en acabar la contesa bèl·lica.

³⁶ Tomás VIDAL; Jaime GOMILA: "Menorca: tres segles d'evolució demogràfica (1570-1870)", *Estudis Baleàrics*, vol.V, 1985, 9-26. Segons el cens de Floridablanca (1786), més de la meitat de les dones menorquines i 40% dels homes es casaven abans del 25 anys. Ara bé, hi havia una diferència radical entre ponent i llevant. Per exemple, as Castell només un 30% de les dones havien pres matrimoni abans d'aquesta edat, i a Maó, que inclou Sant Lluís, el 42%. L'edat d'accés mitjana al matrimoni en les dones era d'uns 22 anys i la dels homes un poc major.

³⁷ L'edat mitjana de casament s'ha estimat mitjançant la *Singulate Mean Age at Marriage (SMAM)*, segons el mètode que es pot consultar a: John HAINAL: "Age at marriage and proportion marrying", *Population Studies*, VII-2, 1953, 111-136, i que s'implementa a partir de les proporcions de fadrins en cada grup d'edat respecte la proporció de fadrinatge que es considera definitiu entre els 45 i 54 anys. S'ha de dir que el mètode SMAM pot produir resultats més esbiaixats en circumstàncies de canvi demogràfic accelerat, precisament per assumir com a fixa per a tots els trams d'edat la proporció de fadrinatge permanent. Com que aquesta per a l'any 1818 i 1826 és nul·la, juntament amb el fet de que la població és relativament jove, tendirà a proporcionar xifres que avancin l'edat del casament. Si ens fixem en l'edat en la paternitat, estimada per simple diferència entre l'edat mitjana dels pares i fills, s'observa un decalatge que pot apuntar a que la SMAM presentaria el biaix esmentat.

venturós associar-ho a atributs propis del grup que formen els Mercadal, però també podria tot indicar que casessin un poc abans i tinguessin més fills que la resta de lluíssers, cosa que avalaria el seu creixement numèric. Destaca el pes del contingent masculí i el caràcter jove de la població, ratificant l'apuntat abans.

L'any 1826 l'edat d'accés al matrimoni tendeix a augmentar, mantenint-se el celibat permanent en magnituds nul·les i l'edat estimada en la paternitat i maternitat, així com el major pes dels homes sobre la població, accentuat per un augment relatiu de la xifra dels menors de 16 anys que així mateix provoca una disminució de l'edat mitjana dels elements masculins (tot i que la mitjana global es manté idèntica a 1818). La taxa de natalitat estimada com en l'anterior data és del 4,8%, lleuger retrocés potser vinculat a la diferència entre fillets i filletes observada (15 fillets per 8 filletes menors de 3 anys). Per últim, el cens del 1833, en un moment ja de crisi bastant general, apunta més en la nova direcció. El sexe masculí segueix essent majoria, però ja no d'una forma preminent, havent augmentat la proporció d'adults (la proporció d'infants decreix, alhora que augmenta l'edat mitjana). Per primer cop la intensitat del matrimoni no és universal, amb un celibat permanent encara reduït. La configuració de les freqüències de fadrinatge (una dona i cap home casats abans dels 25 anys) i la SMAM obtinguda confirma un canvi estructural, fent les oportunes reserves metodològiques.³⁸ Això redunda en la natalitat, estimada en el 2,85%. Tot indica que davant la crisi econòmica els mecanismes de reproducció i les estratègies matrimonials comencen a actuar, tot i que en els cas dels natalicis no s'ha de obviar un possible increment en la mortalitat infantil, qüestió que mereix d'aprofundir-s'hi.

Als inicis XVIII l'illa ja presentava unes taxes de mortalitat infantil pròpies d'una demografia avançada, inferior al 250 per mil. Aquestes xifres cal considerar-les avaluant el percentatge de mortalitat infantil (fins a 1 any d'edat) respecte del total de mortalitat, i també respecte de la mortalitat dels pàrvuls, car això permet establir indirectament les causes de les defuncions,³⁹ especialment en aquells temps en què els òbits infantils eren nombrosos. La mortalitat dins els primers dies de vida s'anà reduint en el temps, però en el període 1820-50 es retornà a taxes més pròpies de cent anys enrere quan la mortalitat neonatal s'incrementà, per minvar de nou cap al 1856-1860. Així, la informació extreta del padró, quant a la reduïda natalitat estimada al 1833, podria amagar aquest fet. Tanmateix, també volem posar de manifest la diferent incidència d'aquesta variable entre les zones urbanes i les rurals, i si Sant Lluís pot associar-se més a un o altre model. Ens basarem en la taula del quadre 9, on el poble, en tots els períodes dels que disposem d'informació és la parròquia amb menor mortalitat infantil,⁴⁰ amb uns paràmetres que a més van millorant,

³⁸ En aquest sentit, una primera observació seria el desfasament entre la SMAM i l'edat en la maternitat.

³⁹ Jaime GOMILA HUGUET: "La mortalidad infantil en Menorca. Siglos XVII-XIX", *Revista de Menorca*, 1985, 2º trimestre, 173-192. La mortalitat neonatal –en el primer mes de vida– està normalment associada a la mortalitat endògena (malformacions, problemes durant el part,...) i la post neonatal –entre el segon mes i l'any– a factors externs exògens (condicions alimentàries, d'higiene o malalties infeccioses).

⁴⁰ GOMILA HUGUET: "La mortalidad...": Hem emprat les dades de l'apèndix amb l'evolució de la mortalitat infantil (de menors d'1 any per cada 1000 naixements vius) a Menorca entre 1674-1860, segons els registres parroquials. El procediment que hem seguit s'ha basat en agrupar les xifres per vintennis, de forma que la tabulació resultant correspon així a la mitjana de cada vintenni del global de l'illa, en nombres absoluts, i als números índex de cada població (=parròquia) en relació a dita mitjana real. Les caselles amb caràcters més grans indiquen la millor posició en cadascun dels trams. S'han obviat els

excepte en el darrer tram en el qual s'estanquen. Conclourem que el nivell de vida a la zona era, sols tenint en compte la mortalitat infantil, el major de Menorca, a pesar de la possible incidència de la mortalitat neonatal en la forma abans apuntada que tanmateix s'hauria de relativitzar amb la resta de l'illa. A més, altres zones amb similar mitjà principal de vida presenten uns índex molt més negatius. Amb tot, en el primer terç del XIX es començaven a manifestar certes limitacions a les anteriors bones expectatives.

Pràctiques hereditàries dels Mercadal, casolans al Pou Nou, i altres trets familiars

S'han anotat com funcionaven les estratègies hereditàries dels conreadors propietaris de Sant Lluís, i com, per al cas que fem d'estudi la superfície assolida després de les partició efectuada per Joan Mercadal i Sintes devers 1760, es trobava segurament per sota del límit de la subsistència en un conreu cerealístic. Per mantenir aquest sistema hereditari dins els límits de l'autosuficiència les opcions passarien per trobar un equilibri entre productivitat i nombre de membres de la família dependents de l'explotació. L'altra possibilitat òbviament era canviar l'orientació cap al conreu de productes amb major rendibilitat pecuniària en termes nets, els delmes també hi tenien molt a dir.⁴¹ Acudim al nostre estudi de cas per comprovar, amb les limitacions que representa un sol exemple, si arribats al termini d'aquesta època encara es mantenien els costums institucionals a través del testament de Pere Mercadal i Sintes, fill de Joan Mercadal i Pons (apèndix, nota 3). El primer que es detecta és com totes les terres de conreu deixades en herència són ara ja vinyes o horts, per tant el cultiu cerealístic es devia haver abandonat en els anteriors lustres, confirmant l'especialització vinyatera creixent esmentada, i en certa forma també la impossibilitat de seguir mantenint el monocultiu cerealístic com a conreadors autònoms, com es desprèn de les extensions que es declaren⁴². Quant a la pràctica testamentària, testa en favor de tots els fills, per parts iguals, amb casa i terra⁴³. A la filla li assigna la legítima més el dot nupcial lliurat en el seu moment, i a l'esposa li cedeix l'usdefruit vitalici mentre

registres inicials d'Es Castell, Sant Climent i Es Migjorn, que ens resulten poc fiables a la vista de la progressió en les seves dades posteriors. Encara que en el tram 1781-1800 figuri Ciutadella amb millor rànquing, en realitat si només es tinguessin en compte les dades del 1790 a 1800, Sant Lluís també obtindria la millor posició.

⁴¹ A Menorca s'imposaven delmes –en general obligats a pagar en espècie– sobre cereals, bestiar, verema, hortalisses, llegums, lli i canem, estant exempts els corresponents a la llana, el formatge i la mantega i els porcs. Com a exemple, en el delme de grans o sobre cereals, el Reial Patrimoni rebia un 6,89% de la collita, el bisbat un 1,15%, el capítol un 1,53% i el rector el 1,15%, sumant un total del 10,72% en total de delme (12 parts sobre 112). En Cavalleries i Alous, la part del bisbe i del capítol catedralici també la rebia el senyor directe. Els percentatges els hem calculat a partir de les proporcions ordinàries de mesura: 1 quartera= 6 barcelles= 36 almuds= 252 setens. Quant a la verema, de cada onze parts dels raïms recollits, se'n repartia una part (2/8 al rector, 3/8 al rei i 3/8 al bisbe). Afegirem que a partir del 1790 i almenys fins 1832, amb algunes excepcions, es practicaven a Sant Lluís captes sobre formatge i blat, com a col·lecta per a la construcció de la parròquia, a més de la particularitat abans comentada del que succeï amb el *delme i mig*.

⁴² Una quartera de vinya eren uns 8000 ceps. Entenem que quan es cita una vinyeta són 4000 ceps, mesura habitual segons escriptures de l'època, o sigui mitja quartera. Quant als horts és difícil suposar res, però pensar que en total el pare va fer tres lots d'una quartera poc més per a cadascun dels fills és versemblant. Això representaria entre 3 i 5 q. d'extensió.

⁴³ I amb cura...” *los vatx entregar lo mateix a un que a lo altre, y lo tinch notat en un paper qui queda en mon poder*”

no es casi altre cop. En definitiva, un clar sistema d'herència divisa, acompanyat d'habituals prevencions envers les dones de la casa, que alguns estudis⁴⁴ relacionen, de ser extensiva la seva praxis en societats agràries, amb un potencial decaïment regional. Seria interessant saber si les finques que reparteix són per divisió, en el qual cas els hereus estarien establerts de forma concentrada, o adquirides, fent més probable de veure'n la disgregació. Els padrons⁴⁵ mostren que Joan –nascut devers 1780– apareix el 1826 i el 1833 vivint a Es Consell o Biniancollet,³⁰ casat amb Magdalena (Margarita?) Coll. Pere, nat sobre el 1790 i casat amb Joana Tudury, habita al 1818 a Es Pou Nou, però al 1826 ja apareix a Biniancollet,³²⁴⁶. Benet, nascut el 1793, apareix domiciliat al 1818 a Es Pou Nou i al 1826 a Es Pou Nou,¹⁵, data en què figura casat amb Maria Sintes. Pere i Joan eren veïns, segurament cadascun amb una partició de la propietat del pare, probablement una part de l'original de l'avi, de la que no es pot descartar que també hi pertanyés la casa i terrenys que s'assignaren al germà Benet. I, tal com veiem en el quadre 10, referit a 1826, bona part del veïnatge són parents corroborant les particions entre familiars. Pere Mercadal i Sintes morí als 73 anys, l'any 1826. Fins el 1852 no es procedí a la divisió de l'herència, quan alguns dels fills eren ja difunts (apèndix, nota 4). Com s'hi observa, Pere encara havia ampliat patrimoni entre els anys 1818 i 1826, senyal que la família no es trobava en precarietat.

Deixem problemàtiques mereixedores d'atenció com la distribució espacial de la família extensa, possibles pautes en les aliances matrimonials, l'ordenament per sexe i edat en les llars, el nombre d'integrants, processos d'endogamia social... però l'espai obliga i de més a més, el seu estudi requereix un període més llarg d'observació. En el quadre 11 annexem alguna informació al respecte que hauria de ser contrastada amb padrons posteriors per vigilar-ne l'evolució. Amb tot, farem un breu incís en una temàtica transversal. A la Comptadoria d'Hipoteques trobarem una anotació –ja cap els anys

⁴⁴ Andrés BARRERA GONZÁLEZ: *Casa, herencia y familia en la Cataluña rural*, Madrid, 1990. Seguint a HABBAKUK (1955) les diferències entre les herències de tipus indivís i divís generen efectes divergents a la llarga en relació al creixement demogràfic, la mobilitat de la població, el desenvolupament industrial i l'eficiència agrícola. Un sistema d'herència divisa contribueix a retenir a la terra a tots els membres de la família agrària, estímul del creixement poblacional i la creació de famílies independents en la zona. Això pot portar a la superpoblació i l'escassetat, generant migracions massives i sobtades, l'abandó de les terres i el daltabaix econòmic i social. Al contrari, el sistema indivís promou la mobilitat geogràfica i ocupacional d'una part de la ruralia, minorant el creixement poblacional reguladament, amb migracions graduals i contínues sense ruptures. D'altra banda, l'herència divisa pot estimular el desenvolupament d'una indústria local dispersa i a petita escala, basada en tallers que empen la força laboral domèstica en pluriactivitat com a complement als ingressos agraris insuficients, a més de provocar la descapitalització de les explotacions agràries conduent a una menor eficiència. L'herència indivisa permetria un desenvolupament regional més concentrat en nuclis urbans, implicant un creixement regional, i de retruc demogràfic, sostingut mentre les explotacions agràries mantindrien el dinamisme i l'eficàcia front al mercat. No recorda això l'organització del secundari basat en els petits tallers industrials, la massiva emigració i la defallida de l'agricultura davant els canvis en la demanda que sobrevindrien?

⁴⁵ Sa germana Magdalena, apareix el 1826 en una de les dues famílies del poble de la nissaga; al 1833 conviu amb el seu espòs Lluís Teixidor, el sogre, vuit fills i filles d'edat de 25 a 4 anys. Treballarien com a bracers a ca els oncles i cosins?

⁴⁶ Es Consell,³² i Biniancollet,³² són la mateixa adreça. En alguns padrons s'anomena únicament Biniancollet, nom de la campanya (divisió administrativa de les zones rurals). De fet, potser Pere l'any 1818 ja vivia en el mateix habitatge, en tant que en dit cens no figura cap Mercadal a Es Consell, excepció del seu germà Joan.

seixanta del XIX— referida a l'esmentat Pere Mercadal i Gornès (apèndix, nota 5), la qual ens recorda els infortunis que podien aparèixer aleatòriament, com sempre, però amb efectes més notables per la manca d'elements de protecció pública i social, en especial per a les dones i les famílies amb pocs recursos. Conclourem fent remembrança de la introducció respecte de la dualitat en les relacions socials, acudint a Terrades⁴⁷ qui assenyala com “el dret dóna una expressió material als sentiments i els exonera de tota mena d'equívoc. Les disposicions legals que posen en evidència afectes no són formalismes, sinó veritables resolucions pràctiques, sentiments amb obres”. Potser, però no deixa de ser significativament contradictori com canvien llavors els sentiments, si veritablement la dimensió jurídic-institucional n'és la seva imatge, vistos en les diferents pràctiques hereditàries cronològicament observades, o coetàniament entre els que empren aquest recurs per mera subsistència, en diríem de tàctica a curt termini, d'aquells que ho fan com a estratègia reproductiva.

Quadres

Quadres 1 i 2: Elaboració pròpia a partir de les fonts testamentàries i els llibres de manifestos de béns.

Quadres 3 i 4: Elaboració pròpia (font: captes per delme, cedides per Guillem Sintès Espasa).

Quadre 5: Elaboració pròpia, a partir de la recaptació pel “delme i mig” (font: Sintès: *El procés de formació...*).

Quadre 6: Elaboració pròpia a partir de diverses fonts (Ramis, A.; Fajarnés; Riudavets).

Quadre 7: Elaboració pròpia a partir de l'estadística de matrimonis de 1806-15 (Ramis, A.).

Quadre 8: Elaboració pròpia (font: padrons de 1818, 1824, 1826, 1827, 1823, 1833: AHM).

Quadre 9: Elaboració pròpia a partir de l'estadística corresponent (font: Gomila: “La mortalidad...”)

Quadre 10: Elaboració pròpia (font: padrons de 1826, 1827: AHM).

Quadre 11: Elaboració pròpia (font: padrons de 1818, 1824, 1826, 1827, 1823, 1833: AHM).

⁴⁷ TERRADES: “*El món històric...*”, 117.

APÈNDIX

1. Els orígens de la nissaga que habitarà a Es Pou Nou

Al 1728 figura com a senyor del domini útil de la possessió de Binialcollet, Benet Mercadal. Aquest tindrà com a mínim quatre fills: Benet, Llorenç, Pere i Joan Mercadal i Pons. L'hereu, Benet Mercadal i Pons seguirà com a senyor de Binialcollet. En el 1747 el seu pare ja devia ésser difunt, doncs el fill ja figura en el manifest d'aquell any com a possessor i almenys fins al 1791 hi seguirà, data en que fa testament. En el manifest del 1798, ja n'és titular Benet Mercadal i Sintes. Llorenç Mercadal i Pons, que identifiquem com l'oncle d'aquest darrer i germà del pare s'estableix a la zona de Biniparrell ja al 1747. Al 1768 ja figura com a declarant l'heretat seva, per tant essent difunt. Un altre germà de Benet i Llorenç, Pere Mercadal i Pons, estén les seves possessions per Binialcollet, Biniparrell i Malbúger, amb cases i vinya. Per últim, Joan Mercadal i Pons, sembla el més jove dels quatre en no aparèixer en les declaracions fins al 1758, habitant ja a Es Pou Nou. Aquesta darrera és la branca familiar que a nosaltres ens interessa, d'aquí que facem referència a la informació sobre un dels seus fills, Benet Mercadal i Sintes, que al 1768 trobem com a manifestador també a Es Pou Nou. Un altre fill de Joan Mercadal, Pere, serà a qui que seguirem el rastre per ser el que viurà en l'habitatge que ens guia. També pel seu interès, detallarem els manifests dels fills de Benet Mercadal dels que disposem dades, Benet Mercadal i Sintes, el proper hereu, i Bartomeu Mercadal i Sintes (vegeu el quadre 1).

2. Extracte d'alguns llibres de manifests de la segona meitat del s. XVIII

Benet Mercadal i Pons (senyor del domini útil de Biniancollet)

1743-47 Possessió de Binialcollet de 18 q. de blat (113 ll. i 27 ll. pel blat), unes cases al camí de Gràcia a Maó (8 ll.), una vinya a Lluçmaçanes, sense especificar extensió (11 ll.), una vinya a Binialcollet de 13000 mallols que substitueix a una altra de molt vella (3 ll., deu ser sense la terra). Cens a l'honor Gabriel Carreras de Binimaimut per la meitat de 12 ll. dotals (6 ll.) i cens al seu gendre Onofre Tudurí de Biniatap per la meitat de 25 ll. dotals (12 ll. 10 s.)

1752-53 Per la vinya a Lluçmaçanes manifesta 1 ll. menys, apareix una nova vinya, abans d'en Josep Poli (13 ll. 10 s.). Els cens a l'honor Gabriel Carreras de Binimaimut ha estat redimit, però declara un nou cens a favor del seu fill Benet Mercadal (4 ll.).

1757-58 De la possessió de Binialcollet declara 125 ll., 12 més que abans, i 20 q. de blat per 30 ll., havent-ne afegit 2 q. i 3 ll., per la vinya a Lluçmaçanes manifesta 1 ll. menys, ara només 9 ll. i per la vinya, abans d'en Josep Poli, manifesta 13 ll. 10 s. menys. Apareix un nou vinyot a la garriga de Trepucó (3 ll.). Els cens al seu gendre Onofre Tudurí de Biniatap no apareix, però en figura un altre per la mateixa quantitat, 12 ll. 10 s. com a meitat de 25 ll. dotals en favor d'en Pere Orfila, també gendre. Nou cens a favor del seu fill Bartomeu Mercadal per 9 b. de terra (2 ll.) i altre cens a favor del fill Bartomeu Mercadal per una vinya a Lluçmaçanes (2 ll. 5 s.). Els cens al seu gendre Onofre Tudurí de Biniatap no apareix, però en figura un altre per la mateixa quantitat, 12 ll. 10 s. com a meitat de 25 ll. dotals en favor d'en Pere Orfila, també gendre. Nou cens a favor del seu fill Bartomeu Mercadal per 9 b. de terra (2 ll.) i altre cens a favor del fill Bartomeu Mercadal per una vinya a Lluçmaçanes (2 ll. 5 s.).

1767-68 La possessió de Binialcollet ha augmentat 10 ll. de valor i 10 ll. en blat (sense variar la superfície de 20 q.). No apareixen les cases a Maó, la vinya a Lluçmaçanes apareix per meitat, amb 7000 mallols, amb 4 ll. 15 s. menys, 3 q. de terra de sembradura a Biniarroca amb un vinyot de 4000 mallols (8 ll.), un campet a Biniarroca de 2 b. (15 s.), un campet a Biniarroca de 3 b. (1 ll.) i un cens que rep sobre els béns de Miquel Tudurí de Trebalúger (24 ll.). No apareix el cens a favor del gendre Pere Orfila. El cens a favor del seu fill Bartomeu Mercadal han disminuït de 4 ll. 5 s. a 3 ll. 8 s. 4 d. Nous censals a favor d'Antoni Tudurí de

Trebalúger per la meitat de 25 ll. dotals (12 ll. 10s.), a favor del seu fill Llorenç Mercadal per una taula de vinya (1 ll.8s.) i a favor del seu fill Josep Mercadal (10 ll.).

Llorenç Mercadal, fill d'en Benet de Binialcollet.

1743-47 Vinya a Biniparrell de 6000 mallols (10 ll.), cens sobre cases de Pau Font al camí de Gràcia (5 ll.).

1752-53 No hi ha variació.

1757-58 El seu patrimoni ha augmentat en un cens per unes cases al carrer de Gràcia, abans d'en Josep Hernández (9 ll.). Afegeix una vinya abans de l'heretat d'Antoni Tudurí a Biniparrell (12 ll.) i una altra vinya abans d'en Josep Marina (5 ll.).

1767-68 Ara ja a nom de l'Heretat d'en Llorenç Mercadal de Binialcollet. Apareix una vinya a Bentalfa, l'anteriorment assenyalada com d'en Josep Marina?, una nova vinya a Lluçmaçanes de 2000 mallols (7 ll. 10 s.), un vinyot abans d'en Cristòfol Tudurí (4 ll. 15 s.), un cens sobre Antoni Pons d'Algarroví (5 ll.10s.). Figura un cens al Rvt. Gabriel Mercadal prevèrem pel seu títol de 50 ll.

Pere Mercadal, fill d'en Benet

1743-47 Una casa i terra de sembradura de 15 b. a Binialcollet (9 ll.), una vinya a Biniparrell de 5000 mallols (10 ll.), una vinya a Malbúger de 4000 mallols (7 ll.). Cens a favor del seu cunyat Gabriel Cardona de Binimaimut per la meitat de 5 ll. dotals (2 ll.10 s.).

1752-53 Per la vinya a Biniparrell de 5000 mallols manifesta 1 ll. menys, per la vinya a Malbúger de 4000 mallols manifesta 10 s. menys. El cens a favor del seu cunyat Gabriel Cardona

1752-54 ha estat anul·lat.

1757-58 Sense variació.

1767-68 Per la vinya a Malbúger amb 4000 mallols manifesta 10 s. menys. Apareix una casa baixa a l'esplanada (7 ll.). Censos per la casa a Joan Tudurí (6 ll.) i per la vinya de Biniparrell a la Ctat. de Preveres de Maó (8 ll.). Censos per la casa a Joan Tudurí (6 ll.) i per la vinya de Biniparrell a la Ctat. de Preveres de Maó (8 ll.).

Joan Mercadal i Pons, fill d'en Benet al Pou Nou

1757-58 Unes cases i 1 q. de terra de sembradura (6 ll.) més 5 b. de terra de sembradura al Pou Nou (2 ll.). Cens que rep sobre l'heretat d'en Joan Pons, fill de Llorenç (6 ll.).

1767-68 Manifesta per les cases i terra de sembradura, més 6 s., pel tros de terra al Pou Nou declara 8 s. menys i no hi figura el cens sobre l'heretat d'en Joan Pons, fill de Llorenç.

Benet Mercadal i Sintes, fill d'en Joan des Pou Nou

1767-68 2 hortets de 3 a. de sembradura al Pou Nou amb una caseta (3 ll.).

1798 Unes cases i hortets al Pou Nou amb 1000 cepcs plantats (4 ll. 10s.) i unes altres cases amb hortets a Ses Barraques abans d'en Joan Supenya (4 ll.).

Benet Mercadal i Sintes, fill d'en Benet de Binialcollet

1757-58 Cens que rep del seu pare (4 ll.), cens per la meitat de 25 ll. dotals sobre el seu sogre Antoni Vidal de Trebalúger (12 ll. 10 s.).

1767-68 No figura el cens per la meitat de 25 ll. dotals sobre el seu sogre Antoni Vidal. Nova mallola a Binialcollet de 5000 mallols (8 ll.).

1798 Possessió de Binialcollet (190 ll.), vinya vella a la possessió de 6000 cepcs (5 ll.), una altra vinya a la possessió de 5000 cepcs (6 ll.), cases a Rafaletó amb 3 q. 4 b. de terra (12 ll. 10 s.), vinya vella a Rafaletó de 7000 cepcs (7 ll.), cases al Consell amb 1 q. 3 b. de terra (6 ll.), vinya vella al Consell de 3000 cepcs (2 ll. 10 s.); campet 1 b. junt amb una vinyeta de 1000 cepcs (2 ll.) i una casa al c/ de Sant Bartomeu (7 ll.). Cens a favor del seu fill Francesc Mercadal 18 ll.; cens a la Ctat. de preveres per la vinya de Rafaletó 4 ll.; censos al Reial Patrimoni 2 s. 6 d. i cens al seu fill Joan 12 ll.

Bartomeu Mercadal i Sintes, fill d'en Benet de Binialcollet

1757-58 Cens que rep del seu pare (2 ll.), una taula de vinya a Lluçmaçanes (2 ll. 5 s.).

1767-68 El cens que rep per una taula de vinya a Lluçmaçanes ha disminuït fins a 1 ll. 8 s. 4 d.

1798 Trobem un altre Bartomeu Mercadal i Sintes, amb unes cases amb 3 b. de terra a Biniancollet (6 ll.), 1 q. 3b. de terra a Trebalúger (4 ll. 10 s.), 2 campets a Biniarroca de 8 b. 2 a. (4 ll. 10 s.), una vinya de 2300 ceps a Biniarroca amb un tros de terra de 1 a. (2 ll. 10 s.), vinya vella de 7000 ceps... i un cens a favor del R.P. per 1 s., però no podem justificar si es tracta del mateix.

3. Testament de Pere Mercadal i Sintes

Dia 20 de septembre de 1818

En nom de nostre señor y com sia cosa certa y por tanto jo Pere Mercadal de edat de 65 anys, fill legítim y natural de Juan y de Marianna Sintes, cònjuges difunts habit[adors] en el Pou Nou del Districte de S^tLluís, [...] en Mahó. Estant sa per la gràcia de Deu de cos y enteniment & volent dispondre y [...] mon testament & en que deguda [...] manumissors [...] & a Maria Gornès, y a Juan, Pere y Benet Mercadal, ma muller y fills [...] com & de quan prego.

Eprimerament y ans de dotar cosas encoman la mia ànima a Nre. Señor elegint sepultura en la Iglesia de S^tLluís al vas (?) comú. Prench de mos béns dotze lliuras de moneda de Mca. una volta tantum (?), de les quals vull sian satisfets tots los gastos de mon enterro com son funerària, i coneguda de mos manumidisors, misa cantada in die obitus corpore[...] si serà possible y si no lo endemà, Dret[s] Parroquias y lo damés acostumat; y si y si pagat lo referit sobràs alguna cosa lo invertiran en misas rezadas a coneguda de mos manumissors y ab la cantitat (?) d'ells ben vista.

[...] institutionex & dexo y llogo a Magdalena Mercadal muller de Lluís Teixidor filla mia comuna a mi y a la precitada muller mia per compliment de tots sos drets tant de Pare com de mare comprés dot llegítima, suplement de ella vel (?) alias, dotze lliuras moneda de Mca. una volta tantum (?), ab las quals y lo que ly doní en dot en ocasió de son matrimoni, hereva mia particular la fas i institueich, y en cas de premoriència a sos infants nets meus in stirpe & cuyas 12 L no se ly entregaran per mos hereus fins que firmarà la apocha de estar enterament satisfeta de tots sos drets.

(nota al marge: Pagadas)

En tots los altres però béns meus fas e institueich hereva mia usufructuaria la predita Maria Gornès mia muller, mentres viurà amb vida vidual casta y sens marit alliberantla de la [...]pció de [...]. Y en cas de veurès ab necesidat tant per raó de malaltia com altre[...] ly dono facultat de encarregarze sobre de mos béns fins a sinquant[a] lliuras firmant los pagus necessaris. Propietaris però hereus meus fas e institueich a Juan, Pere y Benet Mercadal mos fills llegítims y naturals comuns a mi y a dita mia esposa en iguals parts, substituintlos entre si de uns ab altres morint sens infants, o ab infants y estos sens altres, y expirant esta condició cada qual de la sua part podrà dispondre a sas voluntats. I per que entre de mos fills seg[u]esquia la fraternal y bona [h]armonia y se evitian dificultat entre de ells y de los seus, pas a dividirlos la nua h[erència] en lo modo siguent: A mon fill Juan ly aseñalo per la sua part; la casa q[u]e actualment habita ab los tres hortets contiguos a ellas y la viñeta de devant ditas casas. A mon fill Pere, ly aseñalo la casa q[u]e ell habitat juntament ab los dos horts contiguos a ditas casas y la viñeta q[u] aya [hi ha] a ponent de ellas; y a mon fill Benet ly aseñalo per la sua part, las casas q[u]e yo habito actualment juntament ab lo hort de devant a part lo altre hort qui confronta ab lo pou y la viñeta que aya [hi ha] a llebetx de ditas casa ab lo eprriu en el pou pagant ell y los seus los gastos q[u]e he acostumat pagar fins avuy per ajudar a conservar lo ormetx de dit pou. En tot lo damés que ay [hi] puga quedar despues de la mia mort y la de ma muller tant de heretat, mobles robas, com altramant

se lo partin igualment suposat que quant los col·loquí en matrimoni ya los vax entregar lo mateix a un que a lo altre, y lo tinch notat en un paper qui queda en mon poder.

Aquest és mon últim testament & cessant (?). El qual ponch fet y firmat en Mahó de Menorca [...] supra. [...] de mi Pere Mercadal testador predit qui el [...] mon testament [...], aprobo, rattifico y confirmo.

(nota al marge: obit [...] dia 3º may 1826)

Testimonis cridats coneguts y prezents per boca del testador foran: Pere Todorí; Diego Gornès de Juan; Francesch Carreras de Pere; Antoni Pons de Antoni; Juan Pons de Juan; Tomàs Sintes de Tomàs, Martí Seguí de Bernat, y Francesch Orfila de Bernat. En el districte de S' Lluís habit[adors], e yo Juan Seguí Notari qui [signo]

4. Escritura de divisió de l'herència de Pere Mercadal i Sintes

Escritura Pública a Pedro Mercadal i Sintes por división de su herencia entre sus hijos Pedro, Tecla y los hijos de Benito Mercadal y Gornés.

En Mahó de Menorca als vint y sis setembre de mil vuit cents cinquanta y dos devant de mi el infraescrit Notari Publich del Regne y los testimonis que se anomenaran, comparagueren 1º Pere Mercadal y Gornés habitador en el Pou Nou del districte de Sant Lluís –2ª Tecla Mercadal y Coll, ab aprovació de son marit Pere Sintes present a este vesins un y altre del Pou Nou, hereva que es aquella ab intestato de son difunt pare Juan Mercadal y Gornés: - 3º Las herevas ab intestato de Benet Mercadal y Gornés qui lo son las suas fillas Maria, Juana, Magdalena, Francisca y Margalida Mercadal y Sintes, la primera consorte del Josep Olives present en este acte, y la tercera consorte de Juan Pons, present també a este acte, habitadoras a [...] la primera y son marti en Biniparrell del districte de Sant Lluís, la tercera y son marit en esta ciutat de Mahó y las damés, qui son solteras, en el Pou Nou del expresat districte de Sant Lluís: Y digueren: que Pere Mercadal i Sintes pare i avi respectiu [...] testament que ordenà en poder del Notari D. Juan Seguí y Vidal als vint de setembre de mil vuit cents y devuit, ab el cual muri als tres maig de mil vuitcents vint i sis, instituí per hereus propietaris a los memorals Pere, Juan y Benet Mercadal y Gornés sos fills assenyalant a cada un las propiedats que son de veure en son citat testament y ordenant que las que no señalara se las repartiran los hereus per igual. En este últim cas se encuentran una viña de quatre mil ceps situada en el Consell del districte de Sant Lluís y una casa en el Pou Nou ab dos hortets contiguos cosa de un almut sembradura. Y desitjant cada part [...] per si propia lo que ditas duas fincas los correspon han acordat la divisió y concordia que expresan los articules siguents.

Primerament han acordat, pactat y convingut que el indicat Pere Mercadal y Gornés prengui y tengui com en efecte ha pres y té a la sua part lo siguent: la casa del Pou Nou ab los dos hortets contiguos y ab son pati, caminet, empriu al pou vell del Pou Nou y damés anexidats y dependencias, confrontant ab casa y hort de Cristòfol Cardona, ab viña de Pere Pons ab hortet de Bernat Pons y ab camí senderé.

2º Ygualment han acordat pactat pactat (sic) y convingut que la antedita Tecla Mercadal y Coll tengui com en efecte ha pres y té a la sua part una viñeta de dos mil ceps o sia mitat de la viña de quatre mil ceps que el difunt comú pare y avi respectiu posehia en el Consell, confrontant dita viñeta ab viña de Bernat Seguí, ab altre de Mne. Pere Cardona, ab camí real y ab la viñeta que se señalarà a los hereus de Benet Mercadal.

3º Ygualment han acordat pactat y convingut que los hereus de Benet Mercadal y Gornés o sian las germanas Maria, Juana, Magdalena, Francisca y Margalida Mercadal y Sintes tenguin com en efecte han pres y tenen a la sua part la altre viñeta del Consell o sia la altre mitat de la viña de quatre mil ceps que posehia el comú pare y avi respectiu confrontant dita viñeta, qui es de dos mil ceps, ab viña de Juan Pons, ab viña de Pere Cardona, ab camí real y ab la viñeta señalada a Tecla Mercadal.

4º Declaran las indicadas Tecla Mercadal y herevas de Benet Mercadal haver rebut del dit son oncle Pere Mercadal dotze lliuras menorquinas, és a dir sis lliuras cada part pel el major valor de la casa que ly ha correspost de qual censal (?) firman la corresponent carta de pago ab renúncia de la escapció de pecunia non numerata y del termini señalat per intentarlo.

5º Declaran tots los comparaxents que totas las robas, efectes, diners y demás béns mobles corresponents a la heretat de sn pare y avi respectiu Pere Mercadal i Sintes (cuyo importe comprén el valor de las fincas divididas mediant esta escritura aseguran no alcanza la suma de cuatro centes lliuras) foren dividits y repartits a son degut temps prenint cada un la sua corresponent porció de manera que una part res té que reclamar contra la altre per rahó de la heretat de dot de son pare i avi ni per rahó de la de Maria Gornès difunta mare y avia respectiva: però si en lo successiu aparexen altres béns espectants a ditas heretats se los partiran per igual y de la mateixa manera pagaran los (...) y carrechs que en lo successiu se descubresquin.

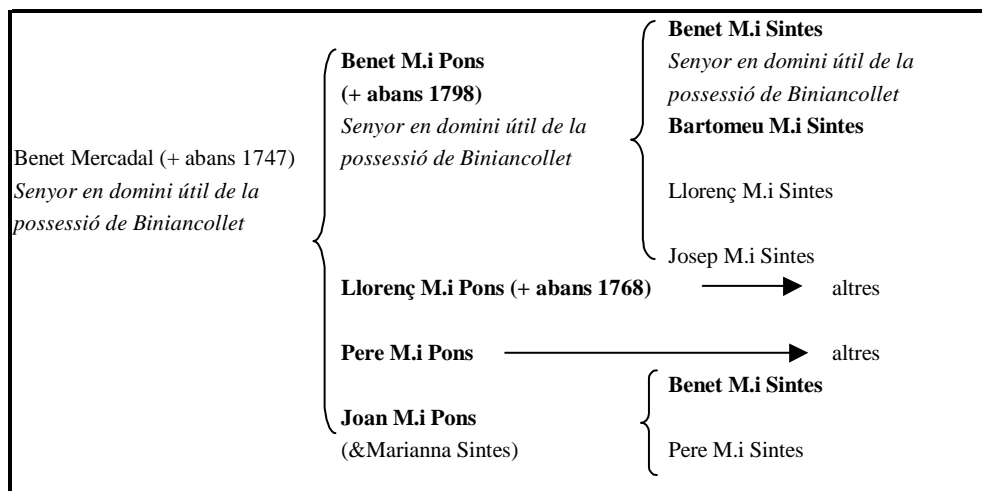
La cual divisió y concordia otorgan de modo millor que en dret hague lloch: declaran que no n'ey ha en ella (...) ni engañ: se fan donació recíproca de lo que una part puga tenir més que la altre: declaran que (...) desde temps en pres ús de lo que a cada cual ha (...): prometen estarne mútuament de (...): y obligan a la observància de esta escritura y recíproca indemnizació de perjudicis en cas de contravenció tots són béns mobles e inmuebles presents y veniders, ab sumisió a las corresponents justicias par a que son compliment los (...) com para sentència definitiva en judicat pasada renunciand las lleis de son favor.

Axí lo otorgan tots de mi coneguts don fe y lo aprovaren los memorats Josep Olives y Juan Pons ab cuals també don fe i conesc: quedaren advertits que dins vuyt dias esta escritura ha de ser registrada en hipotecas: y lo firmà unicament Josep Olives però los demás qui digueren no saberlo fero el testimoni Pere Orfila qui junt ab Bartomeu Camps ambdos de este vecindari axí lo feren de este acte don fe (.../...).

5. Anotació del fiançament de Pere Mercadal i Gornès en favor de la seva filla Joana

.../... consta: Que Pedro Mercadal y Gornès hijo de Pedro y de María, de estado casado, de edad de setenta y dos años labrador y propietario residente en el Consey Distrito de San Luis se constituyó fiador y abonador de su hija Juana Mercadal y Tudurí, viuda de Antonio Pons y Seguí para el cargo de tutora y a su tiempo curadora de Juan Pons y Mercadal, nieta o hija respectiva que le fue conferida por dicho Juzgado con auto de veinte y siete de febrero último [és l'any 1862], el cual con audiencia fiscal señaló la cantidad de mil doscientos reales por el importe del afianzamiento y prometió que dicha Juana Mercadal y Tudurí se conducirá bien y fehaciente en el desempeño del citado cargo sin despacho ni malversación; y en caso contrario pagará y resarcirá cuantos perjuicios y daños irrogare por su culpa o negligencia a dicha menor o a sus bienes; y en su defecto lo hará al propio fiador; el cual a las responsabilidades del afianzamiento gravó todos sus bienes y en especial constituyó hipoteca sobre una casa sita en el Consey nº32, Distrito de San Luis; lindante con el viñot de Francisco Carreras, con tierras de Antonio Mercadal y con otra de Tecla Mercadal, la que está libre de todo gravame, siendo su actual valor de más de mil trescientos reales...

QUADRES

Quadre 1.- Genealogia dels Mercadal de Biniancollet i de la branca a Es Pou Nou (estudi de cas). En negreta els citats en l'extracte dels manifestes de béns (apèndix, nota 2).

	CÀRRECS		DESCÀRRECS		CABALS	
		Variació		Variació	DECLARATS	Variació
Benet M.i Pons						
1743-47	162 ll.		18 ll.10s.		1793 ll.15s.	
1752-53	174 ll.10s.	+12 ll.10s.	16 ll.10s.	-2 ll.	1975 ll.10s.	+181 ll.5s.
1757-58	188 ll.	+6 ll.15s.	20 ll.15s.	+4 ll.5s.	2090 ll.12s.6d.	+115 ll.12s.6d
1767-68	229 ll.	+31 ll.	34 ll.	+13 ll.5s.	2437 ll.10s.	+346 ll.18s.
Llorenç M.i Pons (o la seva Heretat el 1767-68)						
1743-47	15 ll.				187 ll.10s.	
1752-53	15 ll.				187 ll.10s.	
1757-58	41 ll.	+26 ll.			512 ll.10s-	+325 ll.
1767-68	57 ll.15s.	+16 ll.15s.	50 ll.	+50 ll.	25 ll.9s.	-487 ll.1s.
Pere M.i Pons						
1743-47	26 ll.		2 ll.10s.		293 ll.15s.	
1752-53	24 ll.10s.	-1 ll.10s.	0 ll.	-2 ll.10s.	306 ll.5s.	+12 ll.10s.
1757-58	24 ll.10s.		0 ll.		306 ll.15s.	+10 s.
1767-68	31 ll.	+6 ll.10s.	14 ll.	+14 ll.	212 ll.	-94 ll.15s.
Joan M.i Pons						
1757-58	14 ll.				175 ll.	
1767-68	7 ll.12s.	-6 ll.8s.			95 ll.	-80 ll.

Quadre 2.- Variació patrimonial segons el manifest de béns (1743-68) de la generació Mercadal i Pons

Any	Blat	Ordi	Total	s/25 q.	Var.s/Mitj.	Any	Blat	Ordi	Total	s/25 q.	Var.s/Mitj.
1744	120	40	160	6.4	16.1%	1761	67	26	93	3.7	-32.5%
1754	149	37	186	7.4	35.0%	1762	158	27	185	7.4	34.3%
1755	154	17	171	6.8	24.1%	1764	135	27	162	6.5	17.6%
1756	109	?	109	4.4	-20.9%	1765	63	17	80	3.2	-41.9%
1757	100	22	122	4.9	-11.4%	1766	125	17	142	5.7	3.1%
1754-57	128	25	147	5.9	6.7%	1767	104	21	125	5.0	-9.3%
Mitj.	Blat	Ordi	Total	s/25 q.		1768	86	20	106	4.2	-23.1%
1744-69	115	23	138	5.5		1761-68	105	22	128	5.1	-7.4%
						1769	121	29	150	6.0	8.9%

Quadre 3.- Producció en cereal (quarteres) al lloc de Biniancollet (anys 1744-1769).

Comparativa sobre rendiment observat 5,5:1

Any	Blat	Ordi	Total	s/25 q.	Var.s/Mitj.	Any	Blat	Ordi	Total	s/25 q.	Var.s/Mitj.
1744	120	40	160	6.4	28.0%	1761	67	26	93	3.7	-25.6%
1754	149	37	186	7.4	48.8%	1762	158	27	185	7.4	48.0%
1755	154	17	171	6.8	36.8%	1764	135	27	162	6.5	29.6%
1756	109	?	109	4.4	-12.8%	1765	63	17	80	3.2	-36.0%
1757	100	22	122	4.9	-2.4%	1766	125	17	142	5.7	13.6%
1754-57	128	25	147	5.9	17.6%	1767	104	21	125	5.0	0.0%
	Rendiment estimat	Total	s/25 q.			1768	86	20	106	4.2	-15.2%
		125	5.0			1761-68	105	22	128	5.1	2.1%
						1769	121	29	150	6.0	20.0%

Quadre 4.- Producció en cereal (quarteres) al lloc de Biniancollet (anys 1744-1769).

Comparativa sobre rendiment estimat 5:1.

Any	Collita		Ingressos (lliures)				
	Blat (q.)	Ordi (q.)	Blat	Ordi	Verdura/tabac	Verema	Total
1816	8922	1390	58409	3753	1290	16350	79802
1817	1772	703	17188	3162	1125	7526	29001
1818	1757	993	11403	2060	1136	11994	26593
1819	2750	1971	14850	3153	888	10545	29435
1820	6417	321	34704	4197	540	9019	48459
Mitjana	4324	1076	27311	3265	996	11087	42658
Preu mitjà	6L,6s	3L,0s					
1824	4003	1742	20212	3135	760	5000	29107
1825	2108	963	10051	1732	409	4595	16786
1826	8174	1833	39699	4400	600	2920	47619
1827	5729	1131	28139	2543	1000	3893	35574
Mitjana	5003	1417	24525	2953	692	4102	32272
Preu mitjà	4L,18s	2L,1s					

Quadre 5.- L'ingrés agrícola a Sant Lluís calculat a través del "delme i mig".

Any	MAÓ sense			MENORCA			ES MERCADAL			
	MENORCA	% Var.	ST.LLUÍS	% Var.	sense MAÓ	% Var.	FERRERIES	% Var.	SANT LLUIS	% Var.
1716	16046		5931		9705		1957		410	
1754	22184	38.3	10800	82.1	10649	9.7	2165	10.6	735	79.3
1785	26781	20.7	12676	17.4	12935	21.5	2417	11.6	1170	59.2
1790	32143	20.0	14756	16.4	15802	22.2	2929	21.2	1585	35.5
1815	33082	2.9	15383	4.2	15722	-0.5	2629	-10.2	1977	24.7

Quadre 6.- Evolució demogràfica període 1716-1815.

Població	1815	natalicis	defuncions	1806*	% TAXA MITJANA DECENNI		
					Natalitat	Mortalitat	Matrimonis
MAO	12223	4546	3408	11085	4,10	3,07	1,09
ES CASTELL	3160	1172	603	2591	4,52	2,33	0,98
SANT LLUIS	1977	677	358	1658	4,08	2,16	0,81
ALAIOR	4971	2124	1551	4398	4,83	3,53	0,90
ES MERCADAL	1634	708	637	1563	4,53	4,08	1,04
FERRERIES	985	482	447	950	5,07	4,71	1,34
ES MIGJORN	931	442	273	762	5,80	3,58	1,19
CIUTADELLA	7201	3046	1883	6038	5,04	3,12	0,93
TOTAL	33082	13197	9160	29045	4,54	3,15	1,01

Quadre 7.- Natalitat, mortalitat i matrimonis (decenni 1806-1815).

	PADRO DEL 1818						PADRO DEL 1826						PADRO DEL 1833					
	H	s/H	D	s/D	T	s/Total	H	s/H	D	s/D	T	s/Total	H	s/H	D	s/D	T	s/Total
<16 anys	49	45.4%	45	45.9%	94	45.6%	69	54.8%	41	38.3%	110	47.2%	47	34.8%	47	36.7%	94	35.7%
FADRINS	15	13.9%	9	9.2%	24	11.7%	16	12.7%	18	16.8%	34	14.6%	40	29.6%	33	25.8%	73	27.8%
CASATS	40	37.0%	40	40.8%	80	38.8%	39	31.0%	39	36.4%	78	33.5%	44	32.6%	42	32.8%	86	32.7%
VIDUS	4	3.7%	4	4.1%	8	3.9%	2	1.6%	9	8.4%	11	4.7%	4	3.0%	6	4.7%	10	3.8%
%Sexes i edat mitjana	108	100.0%	98	100.0%	206	100.0%	126	100.0%	107	100.0%	233	100.0%	135	100.0%	128	100.0%	263	100.0%
%Celibat permanent	0.0%		0.0%				0.0%		0.0%				12.5%		7.1%			
Intensitat matrimonis	100.0%		100.0%				100.0%		100.0%				87.5%		92.9%			
Edat mitj.fills<16anys	6.4						6.7						7.8					
	HOMES			DONES			HOMES			DONES			HOMES			DONES		
	[1]	[2]	[3]	[1]	[2]	[3]	[1]	[2]	[3]	[1]	[2]	[3]	[1]	[2]	[3]	[1]	[2]	[3]
	36.6		29.0		36.4		29.1		38.5		31.2		30.7		23.4		27.4	
	30.2		22.6		29.7		22.4		30.7		23.4		25.0		19.6		28.5	
	25.0		19.6		28.5		21.1		28.3		27.4		25.0		19.6		28.5	
	[1] Edat mitjana casats o vidus amb fills menors de 16 anys l'any de referència																	
	[2] Edat mitjana estimada casats o vidus amb fills menors de 16 anys l'any de referència al moment de la paternitat/maternitat per diferència entre [1] i l'edat mitjana dels fills menors a 16 anys																	
	[3] Edat mitjana estimada al matrimoni (SMAM)																	

Quadre 8.- Edats en el matrimoni i altres variables sociodemogràfiques (els Mercadal, anys 1818, 1826, 1833).

PERIODE	CI	MA	EC	SL	SC	AL	EM	FO	SJ	FE	MG	MEN
1674-1700	84,7					89,4	100,1			125,4		249,0
1701-1720	93,1					87,2	135,9			106,3		268,5
1721-1740	92,5		74,7			109,1	131,5			130,4		225,5
1741-1760	78,3	91,1	105,1			106,3	124,6					223,5
1761-1780	80,1	95,0	90,5			114,3	220,1				56,6	221,0
1781-1800	88,1	91,6	93,6	89,6		117,8	152,0				120,5	202,0
1801-1820	98,9	90,0	96,6	85,8		114,2	169,3	118,2	91,6		116,5	160,5
1821-1840	90,2	93,4	76,1	64,1		104,9	209,8	98,4	121,0	174,5	106,8	158,0
1841-1860	96,3	95,8	78,2	65,4	46,9	97,2	157,4	85,3	139,4	136,3	124,4	162,0

CI: Ciutadella / MA: Maó / EC: Es Castell / SL: Sant Lluís / SC: Sant Climent / AL: Alaior / EM: Es Mercadal
 FO: Fornells / SJ: St.Joan dels Horts / FE: Ferreries / MG: Es Migjorn Gran / MEN: Total Menorca

Quadre 9.- Mortalitat infantil a Menorca (valors absoluts, tants per mil naixaments) i en els distins pobles (nombres índex referits a la mitjana), vintennis (1674-1860).

CAP DE FAMILIA	ESPOSA			CASA ON HABITEN		
Pere	Orfila	Carreras	Margarita	MERCADAL		Biniancollet,1
Antoni	MERCADAL		Caterina	Pons		Biniancollet,2
Joana	Pons	<i>(vídua, els fills duen el primer llinatge MERCADAL)</i>				Biniancollet,3
Miquel	MERCADAL	Pons	Joana	Orfila	Olives	Biniancollet,4
Antoni	MERCADAL	Tudurí	Caterina	Pons		Biniancollet,5
Pere	Pons	Cardona	Maria	MERCADAL	Vidal	Biniancollet,14
Joan	MERCADAL	Gornès	Margarita	Coll	Orfila	Biniancollet,30
Benet	MERCADAL	Portella	Caterina	Coll	Orfila	Biniancollet,31
Pere	MERCADAL	Gornès	Joana	Tudurí		Biniancollet,32
Josep	MERCADAL		Joana	Portella		Biniancollet,33
Pere	MERCADAL		Maria	Gornès		Biniancollet,34
Joan	MERCADAL	Gornès	Benita	Vidal	Vidal	Biniancollet,35
Llorenç	MERCADAL		Antònia	Gornès		Biniancollet,36
Pere	MERCADAL	Gornès	Joana	Pons	Vidal	Biniancollet,37
Llorenç	MERCADAL	Vidal	Isabel	Tudurí	Carreras	Biniancollet,38
Benet	MERCADAL	Gornès	Maria	Sintes	Sintes	Pou Nou,15
Benet	MERCADAL	Pons	Antònia	Sintes	Pons	Pou Nou,26
Benet	MERCADAL	Cardona	Antònia	Sintes	Tudurí	Pou Nou,27
Joan	MERCADAL	Pons	Margarita	Villalonga		Pou Nou,41
Bartolomé	Olives	MERCADAL	Antònia	MERCADAL	Pons	Pou Nou,43

Quadre 10.- Els Mercadal establerts a Biniancollet, Es Pou Nou i es Cosell (1826)

Distribució famílies			Tipologia individus per dimensió de la llar							Idem (en percentatge)				Distrib. individus s'estat civil / dimensió llars				
Membres	Llars	%	<16anys	FADRINS	VIDUS	CASATS	TOTAL	%	<16anys	FADRINS	VIDUS	CASATS	<16anys	FADRINS	VIDUS	CASATS		
1	4	8.7%	0	1	3	0	4	7.0%	0.0%	25.0%	75.0%	0.0%	0.0%	4.2%	37.5%	0.0%		
2	5	10.9%	0	0	0	10	10	4.9%	0.0%	0.0%	0.0%	100.0%	0.0%	0.0%	0.0%	12.5%		
3	11	23.9%	8	3	2	20	33	16.0%	24.2%	9.1%	6.1%	60.6%	8.5%	12.5%	25.0%	25.0%		
4	4	8.7%	7	1	0	8	16	7.8%	43.8%	6.3%	0.0%	50.9%	7.4%	4.2%	0.0%	10.0%		
5	6	13.0%	15	2	1	12	30	14.6%	50.0%	6.7%	3.3%	40.0%	16.0%	8.3%	12.5%	15.0%		
6	7	15.2%	24	4	2	12	42	20.4%	57.1%	9.5%	4.8%	28.6%	25.5%	16.7%	25.0%	15.0%		
7	3	6.5%	14	1	0	6	21	10.2%	66.7%	4.8%	0.0%	28.6%	14.9%	4.2%	0.0%	7.5%		
8	4	8.7%	15	9	0	8	32	15.5%	46.9%	28.1%	0.0%	25.0%	16.0%	37.5%	0.0%	10.0%		
>=9	2	4.3%	11	3	0	4	18	8.7%	61.1%	16.7%	0.0%	22.2%	11.7%	12.5%	0.0%	5.0%		
TOTAL	46	100.0%	94	24	8	80	206	100.0%										
Ocup.miti.	4.48		Ocupació homes		MERCADAL (1)		RESTA(2)		TOTAL MOSTRA				(1) homes de pare o mare Mercadal					
Índex sociodemogràfics diversos			<10anys		36		56		36				(2) parents i relacionats amb els Mercadal que no porten el cognom					
H	D	TOTAL	Index		Conceador o pagès		44		12		56				(3) homes majors de 10 anys que no viuen al poble, de professió desconeguda, que entenen treballen al camp			
1.7	0.9	1.9	[CMat]	Jornaler	2		2		4				SECTOR PRIMARI					
111.8	2.1	1.9	[EPA]	Del camp									MERCADAL 58 100%					
15.7	96.0	104.0	[DEP]	Al primari (3)	12		12		12				RESTA 14 100%					
15.7	6.0	10.9	[DGGr]	Altres sectors									MOSTRA 72 100%					
96.1	90.0	93.1	[DMen]	Desconegut														
			TOTAL		94		14		108									
de pare Mercadal			Cognom mare (1r i 2n més usuals, %)				de mare Mercadal			Cognom mare (1r i 2n més usuals, %)				Es desconeix el segon cognom de 22 homes i 7 dones Mercadal per part de pare				
HOMES	73	73	Sintes	17.8%	Pons	15.1%	21	Pons	28.6%	Diversos	14.3%	14.3%						
DONES	45	45	Pons	28.9%	Sintes	17.6%	23	Orfila	17.4%	Pons	17.4%	17.4%						
de mare Mercadal			Cognom esposa (1r i 2n més usuals, %)				de mare Mercadal			Cognom esposa (1r i 2n més usuals, %)								
Casats	26	26	Pons	26.9%	Tuduri	19.2%	0											
Casades	13	13	Pons	30.8%	Orfila	15.4%	0											
ANY 1818																		
Distribució famílies			Tipologia individus per dimensió de la llar							Idem (en percentatge)				Distrib. individus s'estat civil / dimensió llars				
Membres	Llars	%	<16anys	FADRINS	VIDUS	CASATS	TOTAL	%	<16anys	FADRINS	VIDUS	CASATS	<16anys	FADRINS	VIDUS	CASATS		
1	0	0.0%	0	0	0	0	0	0.0%	0.0%	0.0%	0.0%	0.0%	0.0%	0.0%	0.0%	0.0%		
2	5	11.9%	0	0	0	10	10	4.3%	0.0%	0.0%	0.0%	100.0%	0.0%	0.0%	0.0%	12.8%		
3	7	16.7%	4	4	1	12	21	9.0%	19.0%	19.0%	4.8%	57.1%	3.6%	11.8%	9.1%	15.4%		
4	3	7.1%	6	1	1	4	12	5.2%	50.0%	8.3%	8.3%	33.3%	5.5%	2.9%	9.1%	5.1%		
5	5	11.9%	10	5	0	10	25	10.7%	40.0%	20.0%	0.0%	40.0%	9.1%	14.7%	0.0%	12.8%		
6	6	14.3%	23	1	0	12	36	15.5%	63.9%	2.8%	0.0%	33.3%	20.9%	2.9%	0.0%	15.4%		
7	7	15.7%	25	8	4	12	49	21.0%	51.0%	16.3%	8.2%	24.5%	22.7%	23.5%	26.4%	15.4%		
8	6	14.3%	21	12	3	12	48	20.6%	43.8%	25.0%	6.3%	25.0%	19.1%	35.3%	27.3%	15.4%		
>=9	3	7.1%	21	3	2	6	32	13.7%	65.6%	9.4%	6.3%	18.8%	19.1%	8.8%	18.2%	7.7%		
TOTAL	42	100.0%	110	34	11	78	233	100.0%										
Ocup.miti.	5.55		Ocupació homes		MERCADAL (1)		RESTA(2)		TOTAL MOSTRA				(1) homes de pare o mare Mercadal					
Índex sociodemogràfics diversos			<10anys		51		51		51				(2) parents i relacionats amb els Mercadal que no porten el cognom					
H	D	TOTAL	Index		Conceador o pagès		4		8		50				(3) homes majors de 10 anys que no viuen al poble, de professió desconeguda, que entenen treballen al camp			
1.1	0.9	1.4	[CMat]	Jornaler	42		8		50				SECTOR PRIMARI					
137.7	1.7	1.4	[EPA]	Del camp	4		3		7				MERCADAL 64 100%					
7.6	122.9	130.7	[DEP]	Al primari (3)	18		18		18				RESTA 11 100%					
7.6	18.8	12.9	[DGGr]	Altres sectors					0				MOSTRA 75 100%					
130.2	104.2	117.8	[DMen]	Desconegut					0									
			TOTAL		115		11		126									
de pare Mercadal			Cognom mare (1r i 2n més usuals, %)				de mare Mercadal			Cognom mare (1r i 2n més usuals, %)				Es desconeix el segon cognom de 26 homes i 7 dones Mercadal per part de pare				
HOMES	89	89	Sintes	20.2%	Pons	20.2%	26	Sintes	23.1%	Diversos	15.4%	15.4%						
DONES	52	52	Pons	26.9%	Sintes	25.0%	18	Teixidor	22.2%	Portella	16.7%	16.7%						
de mare Mercadal			Cognom esposa (1r i 2n més usuals, %)				de mare Mercadal			Cognom esposa (1r i 2n més usuals, %)								
Casats	27	27	Pons	22.2%	Sintes	18.5%	1	Mercadal 100.0%										
Casades	12	12	Diversos	16.7%	0	0	0											
ANY 1826																		
Distribució famílies			Tipologia individus per dimensió de la llar							Idem (en percentatge)				Distrib. individus s'estat civil / dimensió llars				
Membres	Llars	%	<16anys	FADRINS	VIDUS	CASATS	TOTAL	%	<16anys	FADRINS	VIDUS	CASATS	<16anys	FADRINS	VIDUS	CASATS		
1	5	9.8%	0	5	0	0	5	1.9%	0.0%	100.0%	0.0%	0.0%	0.0%	6.8%	0.0%	0.0%		
2	9	17.6%	0	2	4	12	18	6.8%	0.0%	11.1%	22.2%	66.7%	0.0%	2.7%	40.0%	14.0%		
3	5	9.8%	5	0	0	10	15	5.7%	33.3%	0.0%	0.0%	66.7%	5.3%	0.0%	0.0%	11.6%		
4	8	15.7%	7	7	1	17	32	12.2%	21.9%	21.9%	3.1%	53.1%	7.4%	9.6%	10.0%	19.8%		
5	1	2.0%	1	2	0	2	5	1.9%	20.0%	40.0%	0.0%	40.0%	1.1%	2.7%	0.0%	2.3%		
6	3	5.9%	3	9	0	6	18	6.8%	16.7%	50.0%	0.0%	33.3%	3.2%	12.3%	0.0%	7.0%		
7	7	13.7%	29	5	1	14	49	18.6%	59.2%	10.2%	2.0%	28.6%	30.9%	6.8%	10.0%	16.3%		
8	6	11.8%	11	24	2	11	48	18.3%	22.9%	50.0%	4.2%	22.9%	11.7%	32.9%	20.0%	12.8%		
>=9	7	13.7%	38	19	2	14	73	27.8%	52.1%	26.0%	2.7%	19.2%	40.4%	26.0%	20.0%	16.3%		
TOTAL	51	100.0%	94	73	10	86	263	100.0%										
Ocup.miti.	5.16		Ocupació homes		MERCADAL (1)		RESTA(2)		TOTAL MOSTRA				(1) homes de pare o mare Mercadal					
Índex sociodemogràfics diversos			<10anys		28		29		29				(2) parents i relacionats amb els Mercadal que no porten el cognom					
H	D	TOTAL	Index		Conceador o pagès		4		9		13				(3) homes majors de 10 anys que no viuen al poble, de professió desconeguda, que entenen treballen al camp			
2.3	0.4	2.3	[CMat]	Jornaler	2		3		5				SECTOR PRIMARI					
68.8	2.2	2.3	[EPA]	Del camp	1		1		80				MERCADAL 78 100%					
10.0	73.0	70.8	[DEP]	Al primari (3)	72		8		80				RESTA 21 100%					
58.8	9.5	9.7	[DGGr]	Altres sectors					0				MOSTRA 99 100%					
58.8	63.5	61.0	[DMen]	Desconegut					7									
			TOTAL		110		25		135									
de pare Mercadal			Cognom mare (1r i 2n més usuals, %)				de mare Mercadal			Cognom mare (1r i 2n més usuals, %)				Es desconeix el segon cognom de 9 homes i 11 dones Mercadal per part de pare				
HOMES	82	82	Sintes	26.8%	Pons	20.7%	28	Orfila	21.4%	Sintes	21.4%	21.4%						
DONES	63	63	Sintes	27.0%	Pons	25.4%	33	Diversos	18.2%	0.0%	0.0%	0.0%						
de mare Mercadal			Cognom esposa (1r i 2n més usuals, %)				de mare Mercadal			Cognom esposa (1r i 2n més usuals, %)								
Casats	21	21	Pons	38.1%	Sintes	14.3%	2	Cardona 50.0%										
Casades	18	18	Sintes	27.8%	Pons	22.2%	0											
ANY 1833																		
[CMat]	Índex de càrrega maternal		[Menors de 5 anys / Dones de 15 a 49 anys]															
[EPA]	Estructura població activa		[Adults 16 a 39 anys / Adults 40 a 64 anys]															
[DEP]	Índex de dependència		[Menors de 15 anys+Majors de 64 anys] / Adults 40 a 64]															
[DGGr]	Dependència de gent gran		[Majors de 64 anys / Adults 40 a 64 anys]															
[DMen]	Dependència de menors		[Menors de 15 anys / Adults 40 a 64 anys]															

Quadre 11.- Diversa informació complementària extreta dels padrons municipals sobre els familiars Mercadal a Sant Lluís (1818, 1826 i 1833).

REFERÈNCIES

Fonts d'arxiu

Arxiu Històric de Maó (AHM)

- Libres de Manifests de béns: 1743-47 (U-222), 1752-53 (U-224), 1757-58 (U-227), 1760 (U-384), 1767-68 (U-230), 1798 (U-241).
- Padrons: 1818 (U-801), 1824 (U-802), 1826 (U-862), 1827 (U-863), 1832 (U-810), 1833 (U-537).
- Protocols notarial: Índex actes i contractes notarial del 2/6/1696 al 9/5/1761; Índex actes i contractes notarial del 29/5/1761 al 15/4/1798; notari Juan Seguí i Vidal (1818); notari Nicolau Orfila i Caules (1852).
- Comptadories d'Hipoteques: Contratos de traslación de dominio (libro 2º, San Luis).

Bibliografia

- G. BECKER: *Tratado sobre la familia*, Madrid, 1987.
- A. BARRERA GONZÁLEZ: *Casa, herencia y familia en la Cataluña rural*, Madrid, 1990.
- F. CABRILLO RODRÍGUEZ: "La economía de la familia: Un tema olvidado en la historia del pensamiento económico", *Cuadernos de Ciencias Económicas y Empresariales*, 38, 2000, 15-122.
- F. CARRERAS: *L'obreria de la Fàbrica de Sant Lluís (1783-1839)*, Sant Lluís, 1998.
- M. A. CASASNOVAS CAMPS: *Història de Menorca*. Palma de Mallorca, 2005.
- R. CONGOST: *Els propietaris i els altres*, Vic, 1990.
- J. COTRINA FERRER: "Notas sobre el pueblo de San Luis", *Ateneu Científic i Literari de Maó*, Maó, 1945.
- JON ELSTER: *Tuercas y tornillos*, Barcelona, 2003.
- E. FAJARNÉS Y TUR: "Los pequeños núcleos de población de la isla de Menorca", Palma de Mallorca, 1903.
- J. GOMILA HUGUET: "La mortalidad infantil en Menorca. Siglos XVII-XIX", *Revista de Menorca*, 2T, Maó, 1985, 173-192.
- E. GRAU; E. TELLO: "Anàlisi de la producció agrària mallorquina en els seus dos sectors fonamentals: l'oli i els cereals", *Randa*, 18, 1985, 45-91.
- J. HAJNAL: "Age at marriage and proportion marrying", *Population Studies*, VII-2, 1953, 111-136.
- J. HERNÁNDEZ ANDREU: "Rasgos de la economía menorquina desde la época británica hasta mediados del siglo XIX", *Documentos de trabajo - Facultad de Ciencias Económicas y Empresariales (Universidad Complutense)*, Madrid, 2000.
- F. HERNÁNDEZ SANZ: *Compendio de Geografía e Historia de la Isla de Menorca*, Maó, 1908.
- S. MARÍ; S. FLORIT; P. PONS: "L'explotació agrària menorquina", *Enciclopèdia de Menorca*, XII, Maó, 1979, 141-157.
- A. MÉNDEZ VIDAL: *De la vinya a la ramaderia. El canvi en el model agrari menorquí (1708-2006)*, UIB, Palma, 2007.
- A. MOREY TOUS: *Noblesa i desvinculació a Mallorca als segles XVIII i XIX*, Palma de Mallorca, 1999.
- A. MOREY TOUS: "La legislación desvinculadora: una oportunidad para racionalizar la gestión de los patrimonios nobiliarios mallorquines y retrasar su desmembración", R. Robledo; S. López: *¿Interés particular bienestar público...*, Zaragoza, 2007, 129-158.
- A. MURILLO I TUDURÍ: "Pressió fiscal, economia i societat a la Menorca de la transició del segle XVI al XVII", *Randa*, 21, Barcelona, 1979.
- A. MURILLO I TUDURÍ: "Emfiteusi i censals (anàlisi socioeconòmica de l'explotació de la terra a la Menorca precapitalista)", *Meloussa*, 1, Maó, 1988, 53-78.

- R. PIÑA HOMS *et alii*: *Las instituciones de Menorca en el siglo XVIII. El Fondo documental de Francesc Seguí*, Palma de Mallorca, 1986.
- G. PONS PONS: "Los predios del término de Mahón en el siglo XVI", *Revista de Menorca*, Maó, 1982, 315-328
- G. PONS PONS: *La antigua población rural de Sant Lluís*, Sant Lluís, 1990.
- A. RAMIS I RAMIS: *Noticias relativas a la isla de Menorca* (quaderns I a VII), Ciutadella de Menorca, 1979-1985.
- J. RAMIS; P. XIMENES; J. PONS: *Estadística General de la Isla: estado de los frutos, ganados, y primeras materias de las artes de la isla de Menorca arreglado por dos sexenios desde 1801 hasta 1812 ambos inclusive*, Maó, 1814.
- P. Riudavets i Tudurí, P.: *Historia de la Isla de Menorca*, toms I i II, Maó, 1888.
- J. SERNA; A. PONS: "El ojo de la aguja. ¿De qué hablamos cuando hablamos de microhistoria?", *Ayer*, 12, 1993, 93-133.
- G. SINTES ESPASA: *El procés de formació del poble de Sant Lluís. L'ambició d'un petit model d'illa*, Maó, 2000.
- J. SLOSS: *Un Asunto Sencillo. La ocupación francesa de Menorca durante la Guerra de los Siete Años*, Sant Lluís, 2000.
- L. SOLER I SIQUIER: *Esposició de lo estad actual de l'agricultura en la isla de Menorca*, Maó, 1857.
- I. TERRADAS I FLORIT: *El món històric de les masies*, Barcelona, 1984.
- J. L. TERRÓN PONCE: "Origen, desarrollo y consolidación de la gran propiedad en Menorca (siglos XIII-XIX)", *Revista de Menorca*, 3r trim., Maó, 1983, 499-523.
- J. L. TERRÓN PONCE: *Origen, desarrollo y consolidación de la propiedad inmueble en la isla de Menorca (1287-1837)*, Maó, 1989.
- T. VIDAL; M. L. DUBON; J.; GOMILA: "La població menorquina (I) i (II)", *Enciclopèdia de Menorca*, XI, Maó, 1979, 3-21.
- T. VIDAL; J. GOMILA: "Menorca: tres segles d'evolució demogràfica (1570-1870)", *Estudis Baleàrics*, V, 1985, 9-26.
- T. VIDAL BENDITO: "Evolución de la agricultura y de la propiedad rural en la isla de Menorca", *Revista de Menorca*, diversos trim., Maó, 1969, 4-46; 87-125; 153-70.
- T. VIDAL BENDITO: "Fonaments geogràfics de la història", *Enciclopèdia de Menorca*, IX, Maó, 2001, 25-82.
- M. VINENT I PALLISER: "Arrels jurídiques i formes de propietat a Menorca a conseqüència de la conquesta i repoblament (segles XIII-XVI)", *Meloussa*, 2, Maó, 1991, 59-78.
- M. WEBER: *Economía i sociedad*, Madrid, 2002.

La Gran Albufera de Mallorca. Formas de explotación y conflictividad ambiental (siglos XVI-XX)

ANTÒNIA MOREY TOUS*

RESUMEN

Este artículo estudia las formas de explotación y uso de la Albufera de Mallorca. Un ecosistema que por sus especiales condiciones ambientales requiere de unas formas de manejo muy específicas. La biodiversidad del entorno constituye su principal riqueza. Proporciona un tipo de recursos que no se encuentran en otros ecosistemas (pesca, caza, determinadas especies vegetales, etc.) y que resultan de vital importancia para la reproducción de las economías campesinas. Por ello, a lo largo de los siglos, se suscitan abundantes desavenencias entre los propietarios del lugar y los campesinos de los alrededores en torno al disfrute de dichos recursos. Estos conflictos ambientales se estudian con el objetivo de enriquecer el debate sobre la distribución y el manejo de los recursos naturales. Se pone asimismo un especial énfasis en la modificación de los aprovechamientos tradicionales. Fundamentalmente, a partir de 1850, cuando la Albufera de Mallorca pasa a formar parte de un plan de desecación: se modifica el curso de las aguas, se construyen importantes infraestructuras y se incorporan, incluso, algunos usos industriales. Estas transformaciones originan fuertes desequilibrios ecológicos que ponen en peligro la pervivencia de algunas de las especies del entorno. En muchos aspectos los daños han sido irreparables, pero gracias a que desde 1988 la Albufera goza de una especial protección, se ha podido recuperar, al menos parcialmente, el potencial ecológico del ecosistema.

Palabras clave: albuferas-sistemas de cultivo, conflictos ambientales, campesinado, formas de tenencia

ABSTRACT

This paper attempts to analyze how "The Gran Albufera" of Majorca was exploited. An ecosystem for such peculiar environmental conditions requires quite specific systems to be used. We think that the most important concerns their biodiversity reasons. They provide a lot of sources, quite important for the peasant economies. These sources created environmental conflicts between landowners and peasants of villages near the lagoon, especially in order to share the recollection and the distribution of the sources. These troubles are studied in order to understand this debate. We pay a special attention to the modification of the traditional exploitation forms, over all after 1850 when the lagoon was included in a desiccation planning by which the courses of water was highly modified, important infrastructures were constructed and some industrial uses were added. These changes originated relevant environmental problems that explained the loss of some animal species. In some cases, the damage was irreversible, since 1988 onwards, the Albufera has got a strict protection from the Balearic government. It lets to see how this ecosystem has improved.

Key words: lagoons-culture systems, environmental, conflicts, peasant, landowning

Presentación

La Albufera de Alcudia, con una extensión actual de unos 20 Km², ha sido desde la época medieval el espacio húmedo más emblemático de Mallorca. Por sus especiales condiciones ambientales, y a pesar de que con el tiempo se han modificado tanto sus usos

* Universitat de les Illes Balears.

como su potencial, todavía hoy conserva un gran valor ecológico. Sin embargo, a lo largo de los siglos, no ha sido precisamente, este potencial el aspecto más valorado. Tradicionalmente las albuferas fueron vistas como espacios insalubres y a partir de la segunda mitad del siglo XVIII, fue el propio gobierno (primero al socaire del reformismo ilustrado y después siguiendo los postulados del liberalismo) quien fomentó su desecación e intentó a toda costa reducir su extensión. Muchas veces, por cierto, con poco éxito ya que por fortuna las aguas conseguían volver a sus antiguos cauces.

La Albufera de Alcudia no se escapó de la fiebre desecadora y, a mediados del siglo XIX, el ingeniero Antonio López empezó a reconocer y a cartografiar el terreno para que se iniciara su desecación masiva. Los trabajos comenzaron en 1865 y hasta 1871 se desecaron 2.146 hectáreas; prácticamente el 67 % del territorio. Objetivamente, el resultado no fue satisfactorio, ya que además del fuerte impacto ambiental de las obras, de la ruptura del equilibrio ecológico y de la modificación de las formas tradicionales de explotación y uso, las obras de desecación llevaron a la ruina a la compañía responsable de esta empresa. A la larga, el fracaso inicial resultó sin embargo positivo para su conservación. En parte gracias a ello y, sobre todo, por la consideración especial que cobraron los espacios húmedos a partir de 1970, todavía se conservan unas 1.708 ha. Éstas, desde que en 1988 la Albufera fue declarada parque natural, son gestionadas por la *Conselleria d'Agricultura i Pesca* del Gobierno Balear. La biodiversidad del entorno constituye su principal valor. Por ello, en la actualidad, la Albufera de Alcudia, además de ser un espacio protegido, es un centro dedicado a la investigación y el estudio de las especies propias del entorno.¹ Un uso que difiere, como es lógico, de los que tradicionalmente estuvieron asociados a este ecosistema y que, juntamente con el análisis del tipo de conflictos que acompañaron las sucesivas formas de explotación y uso, constituyen el tema de análisis de este artículo.

La riqueza vegetal y faunística de las albuferas explica que en la Edad Media fueran generalmente propiedad del real patrimonio o de la nobleza feudal. Es decir, de uso prácticamente exclusivo de un grupo de privilegiados que solía utilizarlas como reserva de caza y/o como fuente de rentas sobre algunos de sus múltiples aprovechamientos: caza, pesca, pasto, tala de leña, etc. En este sentido, la Albufera de Mallorca no constituyó tampoco ninguna excepción a la práctica habitual; desde que en 1282 el rey Jaime II estableció *los stans y mar d'aquella ab totes y sengles coses i drets en aquella pertanyents*, sus sucesivos poseedores argumentaron, y por lo que parece siempre se les dio la razón en este sentido, que eran los únicos que tenían derecho a disfrutar de sus recursos o, en todo caso, a facultar a terceras personas para que lo hicieran. La discusión sobre quién podía aprovecharse legalmente de determinados frutos está en la base de la mayoría de las desavenencias que se producen a lo largo de los siglos entre los supuestos propietarios eminentes de la Albufera y las autoridades locales de los municipios (Alcudia, Muro i Sa Pobla) sobre los que se extendía. Pues mientras los primeros buscaban, sobre todo, limitar el uso y abuso de la pesca, la caza, los pastos, o determinadas especies que consideraban exclusivamente de su propiedad, las autoridades locales defendían el acceso de sus respectivas comunidades campesinas a unos recursos que en las economías de base orgánica

¹ Entre los múltiples trabajos realizados desde el centro de investigación de s'Albufera, destaca la reedición reciente de una guía excelentemente documentada: Catalina MASSUTÍ; Matíes REBASSA; Biel PERELLÓ (Coords.): *Parc Natural de s'Albufera de Mallorca: guia de passeig*, Palma, 2005.

resultaban primordiales. Los intereses de ambos colectivos (los de los propietarios, generalmente de extracción feudal) y los de los campesinos (representados por las autoridades locales) entraron frecuentemente en colisión y generaron numerosos conflictos ambientales que no difieren, en esencia, de los que se han producido a lo largo de la historia en otros ecosistemas.² Sin embargo, dadas las especiales características de los espacios húmedos y sus múltiples posibilidades de aprovechamiento, pensamos que una aproximación al tipo de conflictividad generada en este entorno puede contribuir a enriquecer el debate en torno a la distribución y el manejo de los recursos naturales.³

Formas tradicionales de manejo y acceso restringido a los recursos

Hasta mediados del siglo XIX, en la Albufera coexistían unidades de explotación de distinta tipología: predios extensos (Son Sant Martí, Sant Martí de la Cova, Can Vaume, etc.), cuyos propietarios solían poseer el dominio útil y/o directo de los mismos y los cultivaban de forma extensiva; y pequeñas explotaciones de carácter intensivo (huertos, campos, prados, etc.), que intentaban aprovecharse, como complemento, de algunos de los recursos que les ofrecía el entorno. Con frecuencia, los intereses de los campesinos entraban en colisión con los de los propietarios eminentes del lugar (el obispo de Barcelona, el conde de Ampurias o el mismo patrimonio real) y con los de los propietarios útiles de algunos predios.⁴ A continuación, puesto que era una de las fincas más extensas del entorno y que por sus especiales condiciones requería de una forma específica de manejo, nos centraremos en el estudio de uno de los grandes predios que formaban parte de la Albufera de Mallorca; concretamente en la finca denominada la Gran Albufera (500 hectáreas), así como en la tipología de los conflictos suscitados entre sus propietarios y los vecinos del lugar.

En principio, el sistema de gestión de la Gran Albufera no difiere del utilizado de forma preferente por los terratenientes mallorquines; particularmente los de extracción nobiliaria.⁵ Desde como mínimo el siglo XVI, e incluso en los años inmediatamente

² En este contexto el término se utiliza, tal y como propone la bibliografía más reciente, para hacer referencia a aquellos conflictos, bien de carácter reproductivo o distributivo, en cuyo centro está la disputa por un recurso y por las externalidades que produce su uso. David SOTO FERNÁNDEZ *et alii*: “La protesta campesina como protesta ambiental, siglos XVIII-XX”, *Historia Agraria*, nº 42 (agosto 2007), 277-301.

En este sentido interesa recordar que las albuferas son los biotopos más ricos de toda la naturaleza. No sólo por la cantidad de biomasa que producen (hidratos de carbono por metro cuadrado), sino también por la variedad de especies del reino de animal y vegetal que albergan. Véase sobre el particular Vicenç Ma. ROSSELLÓ I VERGER: “Prats i albuferes a l'àmbit mediterrani: de l'odi a la veneració”, MOLINA, (Ed.): *S'Albufera...*, 27.

⁴ Sobre esta problemática resulta de especial interés, por un lado, el trabajo ya clásico de Pedro de MONTANER: “Les cavalleries mallorquines (segles XII-XVIII)”, Ramon GARRABOU (Ed.): *Terra, treball i propietat: classes agràries i règim senyorial als Països Catalans*, Barcelona, 42-65. Y, desde una perspectiva más amplia, la contribución de Gabriel JOVER y Antònia MOREY: “La colonització feudal, la crisi baixmedieval i la formació dels latifundis nobiliaris”, Rosa CONGOST; Gabriel JOVER; Giuliana BIAGIOLI (Eds.): *L'organització de l'espai rural a l'Europa mediterrània: masses, possessions, poderi*, Girona, 2003, 129-170.

⁵ La bibliografía sobre este tema es extensa, de ahí que sólo consideremos oportuno referirnos a los trabajos que ofrecen una visión de conjunto. Entre otros, el estudio pionero de Isabell MOLL y Jaume SUAÚ: “Senyors i pagesos a Mallorca (1718-1860/70)”, *Estudis d'Història Agrària*, nº 2 (1979), 95-191; el libro posterior de Jaume SUAÚ: *El món rural mallorquí*, Barcelona 1991 y el trabajo de síntesis de Gabriel JOVER y Antònia MOREY: “L'ordenació de l'espai agrari i les modalitats d'explotació del treball a les

posteriores a su desecación, tal y como queda reflejado en el cuadro siguiente, se explota en régimen de arrendamiento. Sus propietarios la alquilan, a cambio del pago de una renta en metálico y de la entrega anual de una serie de productos propios del lugar (fochas, plumas de cisne, anguilas, pardetes, etc.), a campesinos residentes en las villas próximas que, siempre y cuando cumplan con las normas estipuladas en los contratos y paguen puntualmente la renta, tienen derecho a explotar todos los recursos de la finca. De una forma especial la pesca, sin duda la principal riqueza del territorio, aunque con el tiempo y conforme se desprende de los sucesivos contratos, se irán superponiendo otros usos.

Cuadro nº 1: Relación de los sucesivos contratos de arrendamiento que constituyen la base de esta investigación⁶

Duración	Arrendatario	Renta en metálico (libras)	Renta en especie
1535-1538	Antonio Casafranca	260	1+ 1/2 quint. pescado, 200 anguilas 10 fochas, 100 plumas
1538-1541	Antonio Casafranca	260	1+ 1/2 quint. pescado, 200 anguilas 10 fochas, 100 plumas
1641-1644	Juan Pujals	1080	No se indican
1644-1647	Antonio Torrents	1080	2 docenas fochas, 22 doc. anguilas, 6 docenas pardetes
1653-1656	Sebastián Miquel	1100	2 docenas fochas, 22 docenas anguilas, 6 docenas pardetes
1665-1668	Juan y Juana Torrents	---	---
1674-1677	Jaime Frígola	1050	3 docenas fochas, 10 docenas angilas, 6 docenas pardetes
1715-1718	Juan Ferragut	900	No se indican
1718-1721	Juan Negre	1.100	No se indican
1721-1724	Pedro Riutord	950	18 fochas
1724-1727	Cristóbal Riutord	900	18 fochas + 1/2 quintal angilas saladas
1727-1730	Pedro Riutord	950	18 fochas + 1/2 quintal angilas saladas
1745-1748	Gabriel Riutord	1000	21 fochas, 3 arrobas anguilas + 25 libras pescado
1751-1754	Martí Amer	1100	21 fochas + 1/2 quinal anguilas saladas

⁶ Todos los contratos de arrendamiento que figuran en este cuadro han sido consultados, bien en la sección de protocolos notariales del Archivo del Reino de Mallorca (en adelante ARM), o bien en el Archivo Gual de Torrella, cuyos fondos se encuentran depositados también en el ARM. Con anterioridad, algunos de estos contratos fueron analizados por G. Ordinas en un trabajo, sin duda, pionero por lo que respecta a las formas de gestión de S'Albufera en la época pre-industrial. Gabriel ORDINAS MARCÉ: "L'exploració de l'Albufera als segles XVIII i XIX a través dels arrendaments", *I Jornades d'Estudis Locals d'Alcúdia*, Alcúdia, 1999, 51-62. En este ámbito nuestro trabajo no hace sino corroborar los resultados de dicha aportación, aunque la localización de nuevos contratos de arrendamiento y de documentación privada de carácter diverso sobre el manejo de dicho espacio (Archivo Gual de Torrella) nos ha permitido ampliar la información sobre la progresiva diversificación de los usos en este espacio. Del mismo modo que el conocimiento sobre los numerosos conflictos surgidos en torno a los derechos de propiedad y uso de determinados recursos propios de los espacios húmedos.

1789-1798	Miguel Oliver y otros	1200	24 fochas, 30 libras pescado, 4 docenas plumas de cisne
1838-1842	J. Cladera y P. J. Pons	700	12 fochas, 20 libras de anguilas
1850-1855	Fernando Cotoner y otros	---	---
1855-1858	Fernando Cotoner y otros	---	---
1858-1861	---	---	---
1861-1863	Rafael Cladera y otros	1773	1 docena anguilas + 1 libra pescado diario (5 meses)

La pesca es, hasta el momento de la desecación de la Albufera, el producto esencial y, en consecuencia, la actividad en torno a la cual se subordinan, de uno u otro modo, el resto de aprovechamientos. Tanto las fechas de inicio y finalización de los contratos de arrendamiento, que a diferencia de lo que sucedía en las grandes explotaciones agrarias y ganaderas de la isla, comenzaban en primavera y no en otoño, como el tipo de actividades que obligatoriamente debía llevar a cabo el arrendatario para mantener limpios los canales y las acequias.⁷ Ello ayuda a entender, a su vez, la ausencia en el caso de los arrendamientos de la Gran Albufera, de la famosa cláusula, presente en prácticamente todos los contratos agrarios, que obligaba a los arrendatarios a cultivar la finca a *ús i costum de bon conrador* y servía para recordar la obligación de seguir una rotación trienal o cuatrienal, dejar una hoja anual en barbecho, abonar los campos, etc. Unas diferencias que vienen dadas, en definitiva, por las especiales condiciones del terreno y por el hecho de que no fuera un medio propiamente terrestre, sino un espacio húmedo en el que se sucedían, las acequias y los canales. Un paisaje típico de albufera, cuyo aspecto desde el siglo XVI hasta el momento de su desecación, no debió variar mucho del que contempló G. de Berard a finales del siglo XVIII.⁸

⁷ ORDINAS MARCÉ, "L'explotació...", 1999.

⁸ ... Más al mediodía de Alcudia, se halla las casas, chozas y almacenes de los estanques que llaman Albufera, nombre arábigo que es decir mar quieto ... Y desde estas casas va fabricado mucho más alto que el terreno, para dar lugar a que pasen por debajo a nueve acequias o brazos artificiales de agua que vienen de mucho más allá, tomadas de dos de estas mucho mayores, que son de la primera y última. Y cada una de estas, al mismo camino, tienen sus diques con artificiosas redes para cerrar o abrir paso al pescado que desde el mar, por las referidas lagunas, entra hasta la mayor ... y cerca de una legua distante de estas casas, junto a las cuales están estos pequeños... Estas sirven para chicas maniobras, pero en las dos mayores, que corren como unos ríos de unos 20 pies de ancho, es donde da gusto la grande pesca, para lo cual tienen a corta distancia unas torres hechas de cuatro maderas altas, con dos pisos o andamio, uno más elevado que el otro, que llaman agoytadors desde donde, cerradas las acequias menores, están algunos observando la cantidad de peces que pasan desde la laguna grande hacia a los diques y, en siendo cuarenta o cincuenta de los mayores, cierran con otro dique mayor el paso a que vuelvan atrás, lo que regularmente ejecutan luego que hallan cerrado el paso del mar por

Este entorno tan peculiar requería, para su explotación, de la utilización de unos enseres muy específicos (redes, barcas, tridentes, pesqueras, cestos, etc.) y de la realización de unas tareas muy concretas.⁹ De ahí que en los contratos abunden las cláusulas sobre la conservación y el mantenimiento de los canales y las acequias.¹⁰ Las especiales condiciones del terreno explican, asimismo, los pactos dirigidos a limitar el aprovechamiento de la pesca a los arrendatarios de la finca y las numerosas penas estipuladas para el caso de que éstos no respetaran dichas prohibiciones. Como ejemplo, se enumeran aquéllas que aparecen de forma más reiterada:

Colocar estorbos en las bocas de los canales con el objetivo de detener los peces que en ellos se crían bajo la amenaza de tener que pagar 20 libras de multa.

Permitir pescar o extraer gambas de las acequias y de los estanques bajo la pena de 5 libras.

Dar licencia para pescar con caña en el canal pequeño (*grau*)¹¹ so pena de que el arrendatario tuviera que pagar 5 libras de multa cada vez que lo hiciera.

A partir del siglo XVIII, además de las restricciones sobre pesca, abundan los pactos sobre la limitación de los derechos de caza. De una manera especial, los relativos a la protección de determinadas especies:

La prohibición de matar cisnes sin el preciso consentimiento del propietario aparece por primera vez en el contrato de 1721¹² y, en el siguiente (1724), además de endurecerse la pena, la veda se hace extensiva a las fochas. Se prohíbe expresamente que se confeccionen acechadores con cañas para matar fochas u otros animales so pena de tener que pagar 10 libras de multa.¹³

El arrendatario está igualmente desautorizado para romper personalmente cañizares con el objetivo de elaborar redes para atrapar fochas y tiene también prohibido prestar redes o barcas para que otros lo hagan.

En caso de comprobarse la presencia de cisnes muertos, el arrendatario tendrá que pagar una multa de 10 escudos.

donde entraron y entonces es gusto verles saltar el dique y precipitarse en una manga de redes, especie de almadrava. Jerónimo de BERARD: *Viaje a las villas de Mallorca*: 1789, Palma, 1983, 99-100.

⁹ Véase, como ejemplo, el apéndice nº 1 del trabajo de MOREY: "Continuitat i canvis en les formes d'exploració i ús de la Gran Albufera de Mallorca (segles XVI-XIX)", MOLINA, (Ed.): *S'Albufera...*, 59-61.

¹⁰ ORDINAS MARCÉ: "L'explotació...", 1999.

¹¹ ARM, Prot. 4.344, 117.

¹² ARM, Prot. 4.344, 116-118v.

¹³ Estas prohibiciones fueron insuficientes, no obstante, para evitar controversias entre los arrendatarios y/o los señores de la Gran Albufera y los campesinos del lugar que intentaban conseguir proteínas apropiándose furtivamente de peces y animales de prado. Por ello, desde mediados del siglo XVIII, en muchos contratos se introdujo un pacto según el cual cada una de las partes implicadas en las desavenencias (propietarios y arrendatarios) podía elegir a un hombre de su confianza para esclarecer los hechos (ARM, Prot. 4.343, 30v-33v. y ARM, Prot. V-213, 336v-343). Algunos contratos son, no obstante, un poco más permisivos; concretamente el estipulado para el período de 1751-54 (ARM, Prot. V-213, 336v-343) incorpora un pacto (el nº 20) según el cual se faculta al arrendatario para que dos días al año pueda matar todo tipo de animales excepto cisnes.

Prohibición expresa de destruir los nidos de cisne, coger los huevos o los animales después de nacer y permitir que alguien lo haga bajo la pena de tener que pagar otra multa.

El arrendatario queda igualmente obligado a impedir la pesca con escopeta y a tener que pagar 100 sueldos siempre que se descubra el incumplimiento de este pacto.

Las primeras novedades respecto al aprovechamiento de los recursos tradicionales de la Gran Albufera, no se reflejan en los contratos de arrendamiento hasta finales del siglo XVIII. Concretamente, en el contrato firmado el 19 de marzo de 1789 entre el apoderado de Elisabet Serralta y Miquel Oliver, Pere Antoni Alomar, Rafel Serra, Bernat Serra, Miquel Lloret i Francesc Montoro;¹⁴ todos naturales de un pueblo vecino (Muro) excepto el último, cuyo origen valenciano hace pensar que tuviera cierta experiencia en la explotación de tierras de albufera. Este contrato rompe, de entrada, con los plazos de los arrendamientos anteriores; cambia las tradicionales cesiones a tres años a favor de un solo arrendatario, o como máximo a dos, por un contrato de nueve años a favor de sis personas. Muchas de las cláusulas vuelven a girar, no obstante, en torno al mantenimiento de los canales y las limitaciones de la pesca y sólo llama la atención un nuevo pacto según el cual la propietaria se reserva el derecho a escoger una persona de su confianza encargada de llevar a vender a la capital (Palma) todo el pescado procedente de la finca.

Otras cláusulas permiten intuir, en cambio, la progresiva agrarización de este espacio. A diferencia de lo que sucedía en los contratos anteriores, aparecen referencias concretas a las casas de la finca. Una cláusula específica obliga, por ejemplo, a los arrendatarios a aportar a dichas casas todo el pescado necesario para la manutención de los propietarios, así como todo el grano y la paja necesario para sus caballos y yeguas. Asimismo, los arrendatarios quedan obligados a pagar las reparaciones de las casas y a mantener a los operarios durante todo el tiempo que duren las obras. Se pone también de manifiesto que a la propietaria le interesa extender la superficie de cultivo, y ello se evidencia en un pacto concreto que faculta a los arrendatarios a *arrancar y limpiar todas las terras de dita Pocesio, cultivarlas y sembrarlas de lo que vos será mes convenient guardantlas de les aiguas, las que me deureu dexar conrades lo ultim any de este arrendament sens pagarvos cosa alguna, ben entés pero que el die que finirá el present arrendament se trobasen sembradas algunas de las terras de la matexa Pocesio, se ferá per peritos estimacio del sembrat tant solment y vos pagaré el valor de este que acordaran.*¹⁵

Queda claro, en definitiva, que aunque de forma lenta, mucho antes de que se iniciasen las obras de desecación, se iba produciendo la progresiva bonificación de la Gran Albufera, hecho todavía mucho más evidente en el contrato firmado en 1838 por Pedro Caro, marqués de la Romana, en representación de los hijos menores de Pedro Lante della Rovere, a favor de J. Cladera i P. J. Pons.¹⁶ En el mismo preámbulo se especifica que la Gran Albufera no es ya una explotación dedicada exclusivamente a la pesca y a la caza. El contrato dice textualmente que “se alquilan los campos, prados, tierras intermedias de las acequias, estanques *et alias*”. Otras cláusulas confirman, igualmente, la importancia progresiva de otros aprovechamientos:

¹⁴ ARM, Prot. 1.329, 54v-57v.

¹⁵ ARM, Prot. 1.329, 54v-57v.

¹⁶ ARM, Archivo Torrella, registro nº 326.

. El propietario se reserva, excepto durante el período de pesca de la anguila, los prados intermedios de la acequia del *Caminal* para que sirvan de pasto para el ganado que tiene en otras propiedades próximas: Sant Martí de la Cova i Can Vaume.

. El arrendatario queda obligado, asimismo, a abonar el huerto situado detrás de las casas de la Gran Albufera y el propietario se reserva la facultad de plantar árboles y hacer todas las mejoras que considere necesarias. Una vez finalizado el contrato, el arrendatario deberá entregar el huerto bien cultivado y sembrado de hortalizas, cuyo valor el propietario se compromete a abonar.

Otros pactos ilustran una mayor preocupación por la conservación y el mantenimiento de la finca. Por un lado, la prohibición de subarrendarla total o parcialmente sin el consentimiento expreso del propietario y, por otro, los distintos capítulos relativos a la obligación de conservar y mantener las casas del predio. Se especifica que la parte superior de las mismas será de uso exclusivo del propietario y se faculta al arrendatario a utilizar las demás dependencias con la única condición de que no las pueda subarrendar bajo ningún pretexto; ni siquiera con fines recreativos. Se hace igualmente hincapié en que queda totalmente prohibido permitir cazar o pescar en la Albufera sin el correspondiente permiso del propietario o de quien lo represente: *que deurá ser per escrit y no de altre manera*. Y ello con la advertencia de que por el incumplimiento de esta cláusula se le podrá imponer una multa de 10 libras

El arrendatario queda obligado también a ventilar y a limpiar semanalmente las dependencias del propietario y a vigilar que el tejado de las casas se encuentre en buen estado de conservación. Con el fin de poder encender fuego en dichas casas, se le permite talar toda la leña que necesite en el predio vecino Son Sant Martí de la Cova. Con la condición, no obstante, que cuando precise leña de pino, bien para confeccionar tablones o por cualquier otro motivo relacionado con la conservación de las barcas, será preciso el consentimiento expreso del propietario o de quien lo represente. De lo contrario, deberá pagar una multa de 83 libras.

La impresión general es que hacia mediados del siglo XIX, las dos actividades a las que de forma prácticamente exclusiva había estado dedicada la Gran Albufera desde los siglos XIV y XV se alternan, de cada vez más, con otros usos: el cultivo, los pastos y la explotación del carrizo, la enea, los juncos y otras especies vegetales propias de les zona. A medida que se diversifican los usos de la finca, sus propietarios optan por explotar y arrendar separadamente las distintas partes de la misma; llegando incluso a facultar a sus arrendatarios a subarrendar la explotación de algunos recursos. Desde el punto de vista de las formas de explotación, parece que a partir de la reforma agraria liberal se inicia una nueva etapa caracterizada, sobre todo, por la compaginación de los usos tradicionales (la pesca y la caza), dos actividades que de cada vez tendrán un carácter más lúdico y recreativo,¹⁷ con la explotación de otros recursos. Como se desprende, por ejemplo, de las distintas partidas que en 1864, de acuerdo con la valoración hecha por el perito Bartolomé

¹⁷ De hecho, el contrato de la Gran Albufera firmado en 1838 incorpora un pacto según el cual el propietario faculta al arrendatario para *tenir un barquet á disposició seva ó de qui son ordre tindrà para divertir-se en casar y pescar* (ARM, Archivo Torrella, registro nº 326).

Bestard, encargado de estimar la finca, formaban la renta líquida. En total, 1773,50 libras que procedían de las partidas siguientes:

Pagos en metálico:

- . 900 libras pagadas anualmente por Rafael Cladera por los derechos de caza y pesca de la Gran Albufera y por la explotación de distintas especies vegetales; fundamentalmente las espuelas y la enea.
- . 50 libras anuales pagadas por el citado arrendatario a cuenta exclusivamente de los derechos de caza.
- . 9 libras pagadas anualmente por Sebastián Ventayol por la explotación de la pesca de un estanque concreto: *la Font Salada*.
- . 120 libras más procedentes de Antonio *Gelat* a cuenta de la explotación de los derechos de pesca del estanque denominado *el Butxillar*.
- . 48 libras satisfechas por Pedro Font por los derechos de pesca de otros dos estanques: *l'Esfondrat* y *el Clot*.
- . 50 libras pagadas por Juan Serra en concepto de derechos de caza.
- . 24 libras anuales satisfechas por un tal *Nofret* de Muro por el derecho de pesca de las sanguijuelas.
- . 500 libras por la renta de los prados de la Gran Albufera, alquilados conjuntamente con los de *Can Vaume*.

Pagos en especie:

- . 12 anguilas grandes, valoradas en 18 libras, en concepto de reserva por el arrendamiento de la Gran Albufera.
- . 12 arrobas de pescado anuales estimadas en 5 libras.
- . 1 libra de pescado diaria durante cinco meses aportada por el arrendatario del estanque del *Butxillar* y cuyo valor total se estima en 37,50 libras.
- . 12 libras anuales por el valor del pescado consumido por los propietarios de la Gran Albufera.¹⁸

Otros productos:

Se hace constar, asimismo, que en los parajes de la Albufera además de aves y peces se cría una planta conocida con el nombre "bagatge" (enea) que es utilizada por los campesinos de los pueblos vecinos para abonar sus pequeñas parcelas. Los propietarios de la Gran Albufera venden con este fin las ramas de ésta y otras plantas (juncos, carrizo, etc.) y se calcula que con ello pueden llegar a extraer unas 1.500 libras anuales.

2. Conflictividad en torno a los derechos de propiedad y uso de determinados recursos

La mayoría de conflictos giran en torno a los derechos de caza y pesca y a las prerrogativas que decían tener los propietarios de la Gran Albufera para vender o subastar el pescado procedente de aquellos parajes. Las referencias a este tipo de desavenencias

¹⁸ ARM, Archivo Torrella, registro nº 305.

abundan, como es lógico en las historias de los pueblos próximos a la Albufera; de una manera especial en las de Muro y Alcúdia.¹⁹ Se pone de manifiesto que desde la Baja Edad Media la pesca y la caza fueron los principales recursos de la finca y, en consecuencia, los recursos en torno a los cuales se produjeron la práctica totalidad de los conflictos. Este tipo de controversias perviven durante toda la Edad Moderna, pero a medida que nos aproximamos a la etapa final del Antiguo Régimen, conviven con otro tipo de desacuerdos. Los conflictos relativos a los siglos XVIII y XIX confirman, de hecho, la progresiva ampliación de los usos de la Albufera y, a medida que el derecho feudal se pone en entredicho, el campesinado intensifica su presión con el objetivo sacar provecho de otros recursos tradicionalmente menos valorados; sobre todo los relacionados con la flora propia de aquellos parajes.

Como muestra de la permanencia en el tiempo de los conflictos relacionados con la pesca y la venta de pescado, resultan de especial interés dos pleitos mantenidos por los últimos señores feudales de la Gran Albufera. Por un lado, el de Elisabet Serralta contra las prácticas fraudulentas y, por otra parte, el de su heredera -María Caro y Sureda, esposa de Pedro Lante della Rovere- sobre si el ayuntamiento de sa Pobla podía legalmente imponer restricciones a los arrendatarios de la Gran Albufera a la hora de vender el pescado en la plaza pública de la villa. Las quejas de Elisabet Serralta contra los pescadores furtivos forzaron la publicación, el 20 de marzo de 1774, de una ordenanza por parte de Esteban de Gastambide -*ministro principal de Marina, Montes y Plantíos del Reyno de Mallorca y sus islas adyacentes*- con el objetivo de regular la pesca en las albuferas de Mallorca.²⁰ El objetivo de la ordenanza *cortar de raíz las infundadas pretensiones de los vecinos de dichas villas que con presencia de desorden, descaro y desvergüenza se metían a rovar el pescado ... con amenazas al arrendador de ella si se oponía a sus designios ... y lo llevaban a la Plaza Publica precediendo tocar un caracol marino para que acudiesesen los compradores...* Una pretensión, en opinión del ministro de marina, totalmente infundada, ya que según demostraban los documentos presentados por Elisabet Serralta, nadie le podía disputar la pacífica posesión de la Gran Albufera ni los derechos de caza y pesca. En consecuencia, mandaba la observación forzosa de las normas siguientes:

- . Prohibición absoluta de pescar con ningún medio (barca, caña, vara, etc.) sin el consentimiento expreso del propietario o del arrendatario o mayoral de la finca. Y eso bajo la amenaza de tener que pagar una sanción de 25 libras, de que a los infractores se les pudieran confiscar los peces e instrumentos de pesca y de que si reincidían pudieran ser sometidos, incluso, al castigo corporal.
- . Mandamiento expreso, bajo la pena de 50 ducados de multa, a los propietarios y arrendatarios de la Albufera de que para el gobierno de las embarcaciones y otras tareas propias de aquellos parajes sólo se pudieran servir de pescadores que

¹⁹ Véanse, por ejemplo, las referencias citadas en las siguientes obras: Gabriel ALOMAR ESTEVE y Ramon ROSSELLÓ VAQUER: *Història de Muro (1229-1349)*, Muro, vol. 2-3, 1989-1990; Antoni MAS FORNERS; Guillem ROSSELLÓ BORDOY, Ramon ROSSELLÓ VAQUER: *Història d'Alcúdia. De l'època islàmica a la Germania*, Alcúdia, 1999 y P. VENTAYOL SUAÚ: *Historia de la ...ciudad fidelísima de Alcúdia desde los tiempos prehistóricos hasta nuestros días*, Palma, 1982, 3 v. Una breve reseña de los pleitos que aparecen en las historias de Muro puede encontrarse en un trabajo reciente de Joan MAYOL SERRA: "Els aprofitaments faunístics a la història de S'Albufera", MOLINA (Ed.): *S'Albufera...*, 90-92.

²⁰ ARM, Real Audiencia, expediente n° 1816, legajo XX.

tributasen oficialmente como tales, los cuales sólo podrían empezar a trabajar después de haberse estipulado el jornal que se les pagaría.

A pesar de la firmeza de la normativa, los campesinos de los pueblos vecinos, a quienes protegían las autoridades locales, continuaron desafiando la ordenanza y, en determinadas coyunturas, las desavenencias en lugar de disminuir aumentaron. De una manera especial, cuando a partir del real decreto de 6 de agosto de 1811 y de otros posteriores, las Cortes declararon abolidos todos los privilegios de caza y pesca de origen feudal, hecho que propició el inicio de diversos pleitos con el objetivo de conseguir la derogación de unos derechos que desde “tiempo inmemorial” correspondían a los señores de la Gran Albufera. Una pretensión que finalmente los campesinos no consiguieron y que tuvo incluso repercusiones en la literatura popular. Por ejemplo, en la publicación de un panfleto editado en Palma en 1813 con el título de *El parto del monte en las cercanías de la albufera*. Este folleto, además de referirse a las expectativas generadas con la publicación de dichos decretos, da a entender que en una reunión que mantuvieron las autoridades de sa Pobla con el entonces propietario de la Gran Albufera -Pedro Lante, como esposo de María Caro- manifestó que renunciaría a sus derechos:

*La publicacion del decreto de las córtes ... puso gravido á un monte vecino á este distrito, porque ensanchan el corazon de estos labradores, quienes oprimidos desde siglos por el yugo ferreo del despotismo ven ya el momento de coger con su mano el alegre pececillo que, esento hasta aquí de ella, parece que solo pasaba por su escarnio, quando no era sino un regalo que [la] naturaleza le ofrecia en las azequias de sus marjales ... Solo quien haya visto a estos miserables hecharse [sic] casi enteramente desnudos en las aguas para una diligencia como la de la limpia, detenerse en ella hasta tiritar en qualquiera estacion y coger una grave enfermedad y quizá la muerte para precaverse de la multa y demas con que les aflige el alcalde si no le parece prólixamente practicada, destituidos del único auxilio que pudiera preservarles de tanta pena qual es una débil barquilla, y que se les prohibió para que no cayesen en la tentacion de coger un pobre pescado, medio de que nadie pudo valerse gratuita é impunemente sino un marques de Bellpuig sin que le conozcamos titulo alguno para distinguirse de los demas cristianos; solo quien haya sido espectador de estas trágicas operaciones podrá graduar dignamente la necesidad de aliviarlas y no extrañará que estos infelices se valgan de los sabios decretos con que consiguen tan saludable objeto, puesto que fueron vanas cuantas diligencias practicaron hasta aquí por otros tràmites.*²¹

²¹ Por este motivo, el autor del panfleto era condescendiente con el propietario de la Gran Albufera: ¡ Ay Dios, ... que se las tendria con Lanti ¡ ... con Lanti ¡¡... con Lanti ¡¡¡ ... á quien daria parte ... como si diexera "con el gigante de quien recontaba una bisavuela circuida de niños (todos murenenses) que con su cabeza igualaba las mas altas torres, llevaba una de ellas por cayado, comia quatro vacas con tres niños á los postres, y cenaba un gran cabron con quatro cargas de ensalada" ¡ Desgraciadas victimas del temor pánico ¡ No, no es el actual señor de la albufera, como vosotros le llamais, el que fue conocido con este mal nombre y con el de duque de Alcudia, quien causó los males que llora la patria, y quien no

En la práctica, la abolición de los derechos de caza y pesca nunca se hizo realidad, ni en el contexto revolucionario de la Guerra del Francés, ni cuando a partir de 1836 quedaron legalmente suprimidos los señoríos y otros privilegios de origen feudal.²² Se dictaminó que los derechos del señor de la Gran Albufera no tenían origen feudal, sino que *en virtud de contrato particular, y por lo mismo tenía expedito su derecho para usar de la finca del modo que bien le pareciese y de prohibir á toda persona el mismo uso sin el correspondiente permiso.*²³ Por ello, hasta fechas relativamente recientes, los propietarios de la Gran Albufera fueron los beneficiarios exclusivos de la pesca y la caza y continuaron arrendando ambos derechos a particulares muchos años después de la abolición legal del feudalismo.²⁴

Otra prerrogativa que durante siglos ostentaron los señores de la Gran Albufera fue la venta del pescado procedente de aquel humedal en distintas plazas públicas o mercados. Una prerrogativa que con el tiempo, y de una forma especial en la etapa final del Antiguo Régimen, pusieron igualmente en entredicho las autoridades de algunos municipios vecinos; de una manera especial las de sa Pobla. El ayuntamiento, el 18 de mayo de 1817, publicó un pregón con el objetivo de evitar la venta de pescado al por mayor sin que antes hubiera estado expuesto durante dos horas en la plaza de la pescadería. La ordenanza iba dirigida a los pescadores de agua salada y a los de agua dulce y, por ello, fue puesta en entredicho por la propietaria de la Gran Albufera. Pocos días después de su publicación acudió al Real Acuerdo alegando que a raíz de esta prohibición el alcalde de sa Pobla había impuesto una multa a un tal Lorenzo *Mañà* que tenía comprada la cosecha de pescado de todo el año a los pescadores-arrendatarios de la Albufera. En opinión de María Caro, la prohibición le ocasionaba graves perjuicios e iba en contra de un tipo de derechos, que también desde tiempo inmemorial, habían sido propios de los señores de la Albufera. Mientras que desde el punto de vista del síndico personero de sa Pobla, los realmente perjudicados de que el pescado no se expusiera en la plaza pública eran, lógicamente, los consumidores:

Anteriormente al contrato de Serra con estos pescadores el pueblo era abastecido de pescado fresco â dos y â tres reales la libra; mas desde que salebró su monopolio, no se [h]a podido surtir a menor

atendia al pobre sino para deshonrar á alguno de su familia: el de que tratamos y Compañía es justo y benéfico; ha acreditado la cordiolidad mas ferviente hacia las nuevas instituciones ... y jamas dará un paso fuera del órden para estorvaros los beneficios que os conceden las [leyes] á que os guareceis en el asunto. Esto es cierto, y quando no lo fuese, ¿no podrá el mas infeliz ciudadano tenerlas tiesas a todos los Lantis del mundo ante la ley y la justificacion de los tribunales? ¿ Tan grande error os inspiraron vuestros padres con la negativa? ¿ ó tan cierta era la experiencia que se le habia enseñado?" (El parto del monte ... 1813, 5).

²² Un buen estado de la cuestión sobre las distintas medidas de la reforma agraria liberal, continúa siendo el de Angel GARCÍA SANZ: "Crisis de la agricultura tradicional y revolución liberal", A. GARCÍA SANZ; R. GARRABOU (Eds.): *Historia agraria de la España contemporánea: cambio social y nuevas formas de propiedad*, Barcelona, 1985, 7-99. Esta aportación ilustra, asimismo, los avances y retrocesos de la legislación abolicionista durante el primer tercio del siglo XIX.

²³ ARM, Archivo Torrella, registro, nº 305.

²⁴ De hecho, entre la documentación conservada por los Gual de Torrella, propietarios de la Gran Albufera desde 1893, hay abundantes contratos de arrendamiento que evidencian que la pesca, la caza, los pastos y otros derechos se arrendaron por separado al menos hasta la década de 1930 (ARM, Archivo Torrella, registro nº 327).

*precio qual de quatro ô cinco reales siendo todavia menos fresco. Esta novedad incomodó el pueblo, y su Personero hizo por tanto su solicitud a fin de evitar iguales daños ... pues siempre que todo el pescado de estas aguas dulces desde las manos de los pescadores quede a disposicion de un hombre solo, este sera muy dueño de venderlo al precio que le diera la gana y oprimir al Pueblo como le antoque â su codicia”.*²⁵

El síndico decía no entender el recurso interpuesto por María Caro debido a que la normativa sólo pretendía evitar el acaparamiento. No era contraria, en ningún caso, a los intereses de la propiedad, sino a los de los traficantes y pescadores que mediante prácticas abusivas encarecían el precio de un producto de primera necesidad. No obstante, también en esta ocasión, el fiscal del Real Acuerdo dio la razón a la propietaria argumentando que desde su punto de vista la ordenanza perjudicaba el libre uso, despacho y venta de los frutos de una propiedad particular. En cualquier caso, ni las autoridades locales ni los campesinos de la zona, cesaron en su lucha por el acceso a los recursos del entorno y, una vez perdida la batalla legal en torno a los derechos de caza y pesca, comenzaron otra con el objetivo de poder aprovechar la enea, los juncos y otras plantas propias de la Gran Albufera y de otras fincas próximas: Can Vaume y los prados del Colombar.²⁶ Fue tal la presión ejercida por los campesinos, en este ámbito, que el mes de febrero de 1859 los nuevos propietarios burgueses de la Gran Albufera -Felipe Agüera y Juan Noguera²⁷ elevaron una instancia a los alcaldes de sa Pobla y Muro solicitándoles que dictaran una orden con el objetivo de evitar que los vecinos de estos pueblos pudieran aprovecharse de los recursos vegetales del humedal sin el consentimiento expreso de los propietarios. Dicha petición sólo fue acatada,

²⁵ Esta cita está tomada textualmente de la ordenanza firmada el 20 de marzo de 1774 por Esteban de Gaztambide, *ministro principal de Marina, Montes y Plantíos del Reyno de Mallorca y sus islas adyacentes*. ARM, Reial Audiencia, Expediente nº 1816, Legajo XX.

²⁶ ARM, Archivo Torrella, registro nº 305.

²⁷ Durante siglos, La Gran Albufera, al igual que la mayoría de las grandes propiedades isleñas, estuvo exenta del mercado. Véase sobre las fórmulas utilizadas por los grandes terratenientes mallorquines para asegurarse la pervivencia de los límites territoriales de sus propiedades, Antònia MOREY: *Noblesa i desvinculació a Mallorca als segles XVIII i XIX*, Barcelona, 1999 y Antònia MOREY, “La legislació desvinculadora: una oportunitat para racionalizar la gestió de los patrimonios nobiliarios mallorquines y retrasar su desmembración”, Ricardo ROBLEDO, Santiago LÓPEZ (Eds.): *Interés particular bienestar público?: grandes patrimonios y reformas agrarias*, Zaragoza, 2007, 129-157. Gracias a la pervivencia de la institución fideicomisaria y a las estrategias desplegadas por los terratenientes mallorquines después de su abolición (1841), La Gran Albufera se transmitió, generación tras generación, dentro de un círculo muy restringido de familias de origen nobiliario que tenían en común su parentesco con el fundador del fideicomiso: Hugo Castell, quien a mediados del siglo XIV estableció un vínculo a favor de su hijo Antonio y de sus sucesores. Por ello, en la práctica, los sucesivos poseedores de la Gran Albufera fueron meros usufructuarios de la misma. Véase sobre los orígenes de la fundación y sucesión a dicho fideicomiso, el trabajo de Antoni DOMINGO PONS y Glòria DRUGUET TANTINYÀ: *Can Castell d'Alcúdia*, Alcúdia, 1999. De acuerdo con el derecho feudal, estaban obligados a conservarla íntegra, lo que ayuda a entender que no cambiara de dueños hasta después de la aprobación definitiva de las leyes de desvinculación (1841). Concretamente, hasta que Pedro Caro, que a mediados del siglo XIX la administraba en nombre de sus sobrinos Lante della Rovere, trasladó su domicilio fuera de la isla. En consecuencia, el 27 de junio de 1855 los Lante la venden a José Fernández y Montserrat por el precio de 24.000 libras y, al poco tiempo, éste la vuelve a traspasar (el 21 de diciembre de 1858) a otros propietarios burgueses: Juan Noguera Pizá y Felipe Agüera. Más información sobre este tena en MOREY: “Continuïtat i canvis ...”, MOILINA, (Ed.): *S'Albufera...*, 40-42.

sin embargo, por el alcalde de Muro; el de sa Pobla publicó un bando que según los propietarios fomentó todavía más la presión de los campesinos *“que en aquellos últimos días había crecido de tal manera la corta y extracción de retama y enea que bien podía decirse que la Albufera era un campo de devastación por parte de la villa de La Puebla, siendo probable que aquella aumentase al apercibirse de la incoación de este pleito”*. Desde el punto de vista de los nuevos propietarios, las prácticas abusivas de los campesinos habían convertido los alrededores de la Gran Albufera en una especie de aprovechamiento común,²⁸ lo que les impedía, entre otras cosas, continuar arrendando por separado la explotación de la enea y otras especies vegetales. En parte por ello, y sin duda con la certeza de que la Albufera como tal tenía los días contados, en 1865 Felipe Agüera y Juan Noguer deciden traspasar la finca. El 3 de mayo la venden por el precio de 42.500 libras mallorquinas a los ingenieros ingleses D. G. Hope y F. Bateman que la adquieren, junto con otras fincas próximas, con el objetivo de proceder a su saneamiento, desecación y drenaje para combatir el paludismo y otras enfermedades, introducir nuevos usos y modificar, en suma, las formas de aprovechamiento tradicional.²⁹

3. Incorporación de nuevos usos, Modificación del entorno y desequilibrios ecológicos

La etapa capitalista de la Albufera comienza, en cierto modo, en 1851 con la publicación de la Real Orden de 1851 del Ministerio de Comercio, Industria y Obras Públicas que ordena el inicio de su desecación y saneamiento. En el transcurso de esta etapa, se abandonan las formas tradicionales de manejo y se ponen en marcha nuevas actividades que tendrán un fuerte impacto ambiental sobre este ecosistema. Este proceso ha sido el que más ha llamado la atención de los estudiosos de este territorio y, en la actualidad, puede reconstruirse prácticamente paso a paso. No obstante, más que insistir en ello, lo que aquí pretendemos es fijarnos en la modificación de los aprovechamientos tradicionales que conllevó e insistir en los desequilibrios ecológicos que provocó. En principio, de lo que se trataba era de sanear, canalizar y desecar 2035 hectáreas, 500 de las cuales procedían de la Gran Albufera y, el resto, de otras fincas próximas a la misma. Las propiedades sujetas al plan habían sido previamente adquiridas por la compañía *New Mallorca Land*, fundada por los ingenieros ingleses D. G. Hope y F. Bateman; quienes ya habían participado con anterioridad en obras de envergadura internacional: el puerto de Buenos Aires y el canal de Suez, entre otras. No obstante, a pesar de su experiencia, del

²⁸ La presión ejercida por los campesinos se explica por la práctica generalmente extendida, al menos desde hacía un siglo, entre los pequeños propietarios del lugar que consistía en abonar las tierras mediante la quema de “formiguers” hechos a partir de enea y otras plantas procedentes de los terrenos de la Albufera. Dicha práctica, según declaró el alcalde de sa Pobla en un interrogatorio judicial, nunca había sido puesta en entredicho por los anteriores propietarios, lo que a su entender permitía inferir que si se hubieran considerado como propio el derecho de aprovecharse de la enea de la finca la hubieran traspasado por un precio muy superior: *“dada por un lado la multitud de quarteradas que con dicha retama se pueden abonar y la gran cantidad que para el abono de cada quarterada se necesita”* (ARM, Archivo Gual de Torrella, registro nº 305).

²⁹ MOREY: “Continuïtat i canvis...”, MOLINA (Ed.): *S’Albufera...*, 40.

capital invertido (unos 25 millones de pesetas) y de los años que duraron los trabajos (1865-1871), los resultados no fueron los esperados.³⁰

En parte por problemas de salinización y en parte porque los terrenos se volvieron a inundar, al final sólo se pudieron aprovechar 400 hectáreas que se dedicaron, fundamentalmente, al cultivo de regadío. Durante el proceso se construyeron, no obstante, importantes infraestructuras: alrededor de 100 km. de canales de regadío de diferente anchura, 30 km. de caminos y carreteras y numerosos puentes de hierro.³¹ Su construcción, además de un fuerte impacto visual, tuvo lógicamente serias repercusiones ambientales sobre las especies vegetales y animales de la Albufera. De una forma especial sobre la pesca, ya que se produjo un elevado grado de contaminación de las aguas y se modificó su curso: se cerraron artificialmente las bocas de los canales y las acequias y se impidió, en algunos casos, la comunicación de las aguas de la Albufera con el mar. Una vez concluidas las obras, la *New Mallorca Land* utilizó las infraestructuras levantadas con fines comerciales. Convirtió el carrizo, un producto de origen vegetal que junto con otras especies propias del lugar hasta entonces sólo había sido utilizado como abono por los campesinos de los pueblos vecinos, en la mercancía estrella de la Albufera. Aprovechó las propiedades que tenía esta planta para producir pasta de papel y organizó un negocio con la finalidad de exportar carrizo a Gran Bretaña a cambio de carbón mineral; que vendía de regreso a Cataluña como combustible para algunas fábricas algodoneras.³²

Este negocio fue, sin embargo, efímero y cuando en 1893 los Gual de Torrella se hicieron con los terrenos de la Gran Albufera cesaron los intercambios.³³ Esta familia, de origen nobiliario y poseedora de otras fincas agropastoriles en los alrededores, recuperó inicialmente los usos tradicionales de la finca: convirtió el territorio en una reserva de caza y pesca y, en lugar de continuar con el negocio de la exportación de carrizo, se dedicó a venderlo como abono a los campesinos de sa Pobla y Muro. En principio, quizás por su extracción nobiliaria, todo parecía indicar que los nuevos propietarios explotarían la finca de forma extensiva y la utilizarían, sobre todo, con una finalidad “recreativa”. Sin embargo, a pesar de que los Gual pertenecían a la antigua nobleza feudal, sus actuaciones pronto demostraron que no se iban a caracterizar por su carácter “rentista” y “continuista”, sino más bien por su afán inversor y por probar suerte en nuevos negocios: primero en el cultivo del arroz y posteriormente en empresas no estrictamente agrarias. Con esta finalidad, según

³⁰ Joana Mª ESCARTÍN BISBAL: “Usos industrials dels recursos naturals de S’Albufera. L’exemple de Celulosa Hispánica S.A.”, MOLINA, (Ed.): *S’Albufera...*, 65-80.

³¹ Bartomeu BARCELÓ PONS: “Realidad y mito de la Albufera”, *Boletín de la Cámara Oficial de Comercio, Industria y Navegación de Palma de Mallorca* (nº 648), Palma, 1965, 189-197.

³² ESCARTÍN BISBAL: “Usos industrials...”, MOLINA, (Ed.): *S’Albufera...*, 69-70.

³³ El motivo por el que la familia Gual de Torrella, y más concretamente Joaquín Gual y Gual, accede a la propiedad de la Gran Albufera y a la de otras fincas que con motivo del plan de desecación pertenecían a la *New Mallorca Land*, está relacionado con un pleito anterior mantenido entre María de la Concepción Villalonga y Zaforteza, esposa de Joaquín Gual, y Lee La Trobe Bateman, hijo y heredero de F. Bateman. La señora Villalonga pretendía que se le restituyera el valor de las 467 hectáreas procedentes del predio Son Sant Martí, contiguo a la Gran Albufera, que le habían sido expropiadas en el transcurso de las obras de desecación sin que los ingenieros ingleses le pagaran la correspondiente indemnización. Y, de hecho, así lo reconoció una sentencia publicada el 24 de abril de 1890, por la que Lee La Trobe Bateman fue condenado a dicha restitución y a hacer toda una serie de pagos en metálico que lo obligaron a contraer numerosos préstamos con los Gual y a hipotecar el patrimonio mallorquín heredado de su padre (ARM, Archivo Torrella, registros nº 349 y 350).

se desprende del informe redactado el 22 de marzo de 1900 por el ingeniero Pedro Garau, Joaquín Gual hizo cambios significativos al proyecto ejecutado por la *New Mallorca Land*. Por su conveniencia, movido por intereses fundamentalmente económicos y sin pedir los permisos correspondientes, es decir siguiendo lo que había sido la práctica habitual entre los antiguos poseedores del predio, procedió a cambiar el emplazamiento de las máquinas de agotamiento y construyó un nuevo dique a unos 100 metros del nuevo emplazamiento de las máquinas. Elló impidió, por un lado, la comunicación de todas las aguas de la Albufera correspondientes al término de Alcudia con los canales de desagüe y originó, por otra parte, que dos estanques, los conocidos con los nombres de *Gran Estanc* y *Prat*, así como todos los terrenos bajos de sus alrededores, quedaran inundados en la misma forma que lo estaban antes de que se iniciaran las obras de desecación.

En opinión del alcalde de Alcudia, ésta era la causa de la nueva fiebre palúdica que azotaba los pueblos vecinos y, en consecuencia, un motivo más que suficiente para obligar al propietario a destruir el malecón que según decía había construido únicamente con el fin de defender sus tierras de las aguas que vertían los pequeños labradores. Por ello, a pesar de las amenazas de las autoridades locales y de que el informe del ingeniero Pedro Garau³⁴ desautorizara totalmente su forma de proceder, no sólo se negó a destruir el dique, sino que aprovechó las nuevas condiciones del terreno para introducir el cultivo del arroz en las nuevas áreas inundadas. Para este negocio se asoció con expertos valencianos y promovió la fundación de la compañía *Agrícola Industrial Balear, S.A.*, responsable al fin y al cabo de la introducción del cultivo del arroz en la Albufera de Mallorca.³⁵ Entre 1901 y 1908, mediante el peculiar sistema de velas,³⁶ el arroz fue el principal cultivo del lugar. La superficie destinada a este nuevo uso ocupaba unas 45 quarteradas y la plantilla de trabajadores destinada a este fin llegó a estar formada por unos 500 operarios. No obstante, en parte por problemas de comercialización y, en parte también, por las grandes inundaciones que se produjeron en 1906, el arroz fue perdiendo importancia en los terrenos de la Gran Albufera. El propietario prefirió arrendar separadamente las áreas inundadas a continuar explotándolas de forma directa y, a partir de entonces y hasta aproximadamente la década de 1940, el arroz se cultivó sólo en las pequeñas parcelas de los alrededores.³⁷

Por lo que respecta a la fabricación de papel, interesa recordar que en este ámbito la familia Gual ya gozaba de cierta tradición. En el municipio de Esporles, concretamente dentro de los límites del latifundio de Canet, poseían varios molinos movidos por energía

³⁴ ARM, Archivo Torrella, registro nº 309.

³⁵ Sobre la importancia de este cultivo, todavía muy poco estudiado por los historiadores y geógrafos mallorquines, resulta de especial interés el trabajo ya clásico de Damià DURAN JAUME: *Producció i crisi arrossera de sa Pobra i Muro*, Pollença, 2003.

³⁶ Las velas eran, en realidad, parcelas de cultivo que se iban formando, con gran esfuerzo, abriendo grandes acequias a base de extraer tierra e ir amontonándola en la parte central de las mismas. Originándose, de este modo, un rectángulo que quedaba totalmente rodeado de agua. Las parcelas estaban separadas entre sí por malecones e irrigadas por acequias con compuertas de entrada y salida que se iban cerrando o abriendo de acuerdo con el ciclo del cultivo al que estaban dedicadas. El arroz se trasplantaba el mes de junio y se recogía en setiembre y, en consecuencia, las velas debían permanecer inundadas durante todo el período de crecimiento del mismo. Sobre el particular, resultan de especial interés el trabajo ya citado de DURÁN: *Producció i crisi arrossera ...* y el de Rafel BALLESTER I RIUTORT: "Aproximació a l'agricultura de sa Pobra a principis del segle XIX a través de l'Apeo de Garay", MOLINA, (Ed.): *S'Albufera...*, 119-141.

³⁷ DURÁN: *Producció i crisi arrossera ...*, 2003.

hidráulica que desde 1830 se dedicaban a esta actividad. Asimismo, los Gual tenían también cierta experiencia en temas de desecación y bonificación. Años atrás habían promovido la desecación parcial de *s'Hostal del Pla*; otra finca que poseían en el Pla de Sant Jordi (Palma). Dos experiencias, en suma, que unidas al hecho de que Mariano Gual de Torrella y de Villalonga, hijo del nuevo propietario de la Gran Albufera, fuera ingeniero industrial, ayudan a entender que se decantaran por la utilización del carrizo de la Albufera con fines industriales. Con la 1ª Guerra Mundial como telón de fondo y dada la escasez de materias primas del momento, tomaron en consideración algunos de los múltiples factores que hacían de la Albufera un lugar idóneo para establecer una fábrica de papel.³⁸ Entre otros:

. La localización de la materia prima a pie de fábrica y la posibilidad de trasladarla fácilmente en barca a través de los canales. Además, el carrizo tenía toda una serie de ventajas para la fabricación de papel que no reunían otros inputs: crecía espontáneamente, la fibra era muy larga, resultaba fácil de recolectar, tratar y transportar, proporcionaba unos altos rendimientos y, tanto la pasta blanqueada como el papel obtenido, eran de la mejor calidad. Asimismo, el buen precio del carrizo frente al de otros inputs de origen vegetal constituía otra ventaja nada despreciable.³⁹

. Factores de otra índole influyeron igualmente en la decisión de montar una fábrica de papel en la Albufera: la abundancia de agua dulce, la proximidad de la misma a las minas de carbón de Alcúdia y, sobre todo, la facilidad y el bajo coste del transporte; que se calculaba en torno a las 12 pesetas por tonelada. Fundamentalmente, por su cercanía al Puerto de Alcudia (6 Kms.) y por la existencia de un canal de comunicación propio entre la Albufera y el puerto, cuya distancia de Barcelona era a su vez inferior que la que separa Palma de Barcelona. La Albufera se encontraba, por otra parte, bien comunicada con la capital (Palma), ya que los 50 Kms. que separaban ambas poblaciones podían recorrerse en ferrocarril.

Sobre la base de estas especiales condiciones, en 1917 se inaugura la fábrica producción de papel de la Albufera y, por lo que parece, funciona a pleno rendimiento hasta 1927. Hasta el momento en que la Cooperativa Papelera Española, con la excusa de regular el sector papelero, propone a Mariano Gual el cierre de la fábrica a cambio del pago de una renta anual de 55.000 pesetas. Éste acepta la oferta sin vacilaciones, primando esta vez la mentalidad del rentista sobre la del empresario propiamente dicho. No obstante, su opción resulta fácilmente comprensible porque por entonces el estado económico de la familia Gual no era precisamente boyante y, en consecuencia, la cantidad de dinero ofrecida resultaba tentadora. Sin embargo, por muy elevada que de entrada pareciera esta suma, los que realmente salieron ganando fueron los productores de papel. De esta forma se quitaron de en medio la única fábrica que conseguía producir papel con un materia prima de tan bajo

³⁸ Esta actividad ha sido estudiada de forma más minuciosa en el trabajo ya citado de ESCARTÍN: “Usos industriales...”, MOLINA (Ed.): *S'Albufera...*, del cual se toman muchos de los datos de este apartado.

³⁹ El precio de la caña a pie de fábrica se sitúa, por ejemplo, entre las 125-150 ptas./tonelada frente a las 25 ptas./tonelada del carrizo y el de otros inputs vegetales como el esparto (500 ptas./tonelada) y la palma (800 ptas./tonelada), que alcanzan cifras prácticamente prohibitivas. ESCARTÍN: “Usos industriales...”, MOLINA (Ed.): *S'Albufera...*, 72-73.

coste y fácil de trabajar. La mayoría de fabricantes se veían obligados a importarla de los países nórdicos y, en consecuencia, a vender el papel a unos precios que nada tenían que ver con los que podía ofrecer la fábrica de la Albufera.

En cualquier caso, más que valorar desde el punto de vista económico la decisión tomada por la familia Gual, lo que aquí interesa subrayar es que el establecimiento de esta actividad industrial, como ya había sucedido anteriormente con la fundación de la compañía *Agrícola-Industrial Balear* dedicada al cultivo del arroz a gran escala, tuvo serias repercusiones ambientales sobre el entorno. La fauna y la vegetación padecieron, de una manera especial, las consecuencias de este primer negocio papelero y de otros que, una vez rescindido el contrato con la Cooperativa Papelera Española, se fueron instaurando.⁴⁰ El resultado más visible, fue la drástica reducción de la superficie dedicada a las especies vegetales directamente relacionadas con la elaboración del papel (el carrizo y la chamiza en particular) y, asimismo, el aumento de la mortalidad de muchas aves y peces propios del lugar debido a la utilización masiva de productos químicos. Todo ello provocó, lógicamente, fuertes desequilibrios ecológicos y progresivamente la Albufera se convirtió en un paraje marginal que parecía más apto para la instalación de actividades insalubres (una central eléctrica en 1981, por citar sólo un ejemplo) que para seguir funcionando como un ecosistema que por sus especiales condiciones atraía, año tras año, numerosas especies migratorias. Afortunadamente, al amparo de los movimientos que fomentaban la revalorización de los espacios húmedos, los defensores de la Albufera de Mallorca encontraron un espacio para iniciar la defensa de este ecosistema. En muchos aspectos los daños fueron irreparables (el cambio del curso de las aguas, la pérdida de los aprovechamientos tradicionales o la utilización de una parte importante del territorio con fines turísticos),⁴¹ pero en la actualidad gracias a que en 1988 el Gobierno Balear le otorgó la consideración de parque natural, goza de una especial protección y ha recuperado, al menos parcialmente, su riqueza vegetal y faunística.

⁴⁰ Entre otros, el desarrollado por la firma *Celulosas La Albufera, S.A.*, que funcionó entre 1929-1937 y *Celulosa Hispánica, S.A.*, que pese a durante los años sesenta parece que no funcionó, estuvo de alta en el registro mercantil entre 1938 y 1973. ESCARTÍN: "Usos industriales...", MOLINA (Ed.): *S'Albufera...*, 79.

⁴¹ La creciente demanda turística está en la base del proceso de fragmentación masiva de la Gran Albufera iniciado a mediados de 1950. Sin embargo, con anterioridad, y aunque la familia Gual conservara esta propiedad hasta 1938, se hicieron algunas segregaciones; concretamente la parcela denominada *Gran Estany*, donde en 1934 se construyó el primer establecimiento hotelero de la zona: un Hotel-Golf. Véase Bartomeu BARCELÓ PONS: "La Albufera de Alcudia (Mallorca)", *El campo: boletín de información agraria*, nº 100, (1985), 69-70.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- ALOMAR ESTEVE, G.; ROSSELLÓ VAQUER R.: *Història de Muro (1229-1349)*, Muro, 1989-1990, 2-3
- BALLESTER I RIUTORT. R.: “Aproximació a l’agricultura de sa Pobla a principis del segle XIX a través de l’Apeo de Garay”, MOLINA (Ed.): *S’Albufera de Mallorca. Aspectes geogràfics, històrics i socioeconòmics*, Palma, 2006, 119-141
- BARCELÓ PONS, B.: La Albufera de Alcúdia (Mallorca). *El campo: boletín de información agraria*, nº 100, (1985), p. 69-70
- BARCELÓ PONS, B.: “Realidad y mito de la Albufera”. *Boletín de la Cámara Oficial de Comercio, Industria y Navegación de Palma de Mallorca*, nº 648, (1965), 189-197
- BERARD G. DE : *Viaje a las villas de Mallorca: 1789*. Palma, 1983
- DEYÀ BAUZÀ, M. J.; MAS FORNERS, A.; ROSSELLÓ VAQUER: *Història d’Alcúdia: el segle XVI*. Alcúdia, 1999
- DEYÀ BAUZÀ, M. J: "La pesca en el Reino de Mallorca en los siglos XV y XVI. Elementos básicos para su estudio", *XXVIII Congrés de la Corona d’Aragó*. València : Universitat, 2005, p. 1029-1043
- DOMINGO PONS A.; DRUGUET TANTINYÀ, G.: *Can Castell d’Alcúdia*. Alcúdia, 1999
- DURÁN JAUME, D.: *Producció i crisi arrossera de sa Pobla i Muro*. Pollença, 2003
- DICCIONARI CATALÀ-VALENCIA-BALEAR*. Palmar, 1983, 10v.
- ESCARTÍMN BISBAL, J. Mª: “Usos industrials dels recursos industrials de S’Albufera. L’exemple de Celulosa Hispànica S.A.”, MOLINA (Ed.): *S’Albufera de Mallorca. Aspectes geogràfics, històrics i socioeconòmics*, Palma, 2006, 65-80
- FIOL TORNILA, P.; ROSSELLÓ VAQUER, R.; PAYERAS CAPÓ, D.: *Historia de Muro (1516-1715)*, vol. 4 . Muro, 1991
- GARCÍA SANZ. A.: “Crisis de la agricultura tradicional y revolución liberal”, GARCÍA SANZ. A.; GARRABOU, R. (Eds.): *Historia agraria de la España contemporánea: cambio social y nuevas formas de propiedad*. Barcelona, 1985, 7-99
- JOVER, G.; MOREY, A.: “La colonització feudal, la crisi baixmedieval i la formació dels latifundis nobiliaris”, CONGOST, R.; JOVER, G.; BIAGIOLI, G. (Eds.): *L’organització de l’espai rural a l’Europa mediterrània: massos, possessions , poderi*. Girona, 2003, 171-216
- JOVER, G.; MOREY, A.: “L’ordenació de l’espai agrari i les modalitats d’explotació del treball a les possessions: 1550-1830”, CONGOST, R.; JOVER, G.; BIAGIOLI, G. (Eds.): *L’organització de l’espai rural a l’Europa mediterrània: massos, possessions , poderi*. Girona, 2003, 171-216
- MAS FORNERS, A.; ROSSELLÓ BORDOY, G.; ROSSELLÓ VAQUER, R.: *Història d’Alcúdia. De l’època islàmica a la Germania*. Alcúdia, 1999
- MASSUTÍ, C., REBASSA, M., PERELLÓ, B. (Coords.): *Parc natural de s’Albufera de Mallorca: guia de passeig*, Palma, 2005
- MAYOL SERRA, J.: “Els aprofitaments fanunístics a la història de S’Albufera”, MOLINA (Ed.): *S’Albufera de Mallorca. Aspectes geogràfics, històrics i socioeconòmics*, Palma, 2006, p. 83-96

- MOLINA, Ramon (Ed.): *S'Albufera de Mallorca. Aspectes geogràfics, històrics i socioeconòmics*, Palma, 2006
- MOLL I.; SUAUI, J.: "Senyors i pagesos a Mallorca (1718-1860/70)", *Estudis d'Història Agrària*, n° 2, 1979, 95-191
- MONTANER, P. DE: "Les cavalleries mallorquines (segles XIII-XVIII)", GARRABOU (ed.): *Terra, treball i propietat: classes agràries i règim senyorial als Països Catalans*. Barcelona, 1985, 42-65
- MOREY TOUS, A.: "Continuïtat i canvis en les formes d'explotació i ús de la Gran Albufera de Mallorca (segles XVI-XX) ", MOLINA (Ed.): *S'Albufera de Mallorca. Aspectes geogràfics, històrics i socioeconòmics*, Palma, 2006, p. 37-64
- MOREY TOUS, A.: "Fiscalidad liberal, cambios en la distribución de la carga contributiva y transformación del modelo agrario: Mallorca (1845-1900)", R. VALLEJO POUSSADA (Ed.): *Los tributos de la tierra. Fiscalidad y agricultura en España (siglos XII-XX)*, Publicacions de la Universitat de València, 2008, p. 517-540
- MOREY TOUS, A.: "La legislación desvinculadora: una oportunidad para racionalizar la gestión de los patrimonios nobiliarios mallorquines y retrasar su desmembración", ROBLEDO, R., LÓPEZ, S. (Eds.): *¿Interés particular bienestar público?: grandes patrimonios y reformas agrarias*, Pressas Universitarias de Zaragoza, 2007, p. 129-157
- MOREY TOUS, A.: *Noblesa i desvinculació a Mallorca als segles XVIII i XIX. Les repercussions de la legislació desvinculadora sobre els patrimonis nobiliaris*. Barcelona, 199
- ORDINAS MARCÈ, G.: "L'explotació de l'Albufera als segles XVII, XVIII i XIX a través dels arrendaments", *I Jornades d'Estudis Locals d'Alcúdia*. Alcúdia: Ajuntament, 1999, p. 51-62
- ROSSELLÓ I VERGER, Vicenç Ma.: "Prats i albuferes a l'àmbit mediterrani: de l'odi a la veneració", MOLINA (Ed.): *S'Albufera de Mallorca. Aspectes geogràfics, històrics i socioeconòmics*, Palma: Govern de les Illes Balears, Conselleria de Medi Ambient, 2006, p. 21-34
- SOTO FERNÁNDEZ *et alii.*: "La protesta campesina como protesta ambiental, siglos XVIII-XX, *Historia Agraria*, n° 42 (agosto 2007), 277-301
- SUAUI, J. *El món rural mallorquí*. Barcelona: Curial, 1991
- VENTAYOL SUAUI, P.: *Historia de la ... ciudad fidelísima de Alcúdia desde los tiempos prehistóricos hasta nuestros días*, Palma, 1982, 3 v.

BSAL, 65 (2009), 243-252.

Nous documents sobre l'art de la construcció. III

MARIA BARCELÓ CRESPI

RESUMEN

Como ampliación a anteriores investigaciones (BSAL, 59, 2003 y BSAL, 63, 2007) se incluye una nueva serie documental fechada entre 1435 i 1514.

Palabras clave: albañil, construcción, edificios góticos.

ABSTRACT

In the deepening of former investigations (BSAL, 59, 2003 and BSAL, 63, 2007) this paper includes new serial of documentation between 1435 i 1514.

Key words: workshop, gothic buildings, builder.

Catorze documents referits a l'art de la construcció, en un sentit lat, constitueixen aquesta nova entrega que amplia el corpus de dades sobre picapedrers i obres. Es tracta d'una altra aportació amb més informacions envers els artífex de la ciutat gòtica així com també d'algunes realitzacions a la part forana.¹

I

1435, juliol, 12

Construcció d'un porxo en el convent de Sant Francesc.

ARM, Prot. M-159, 94.

Nos Anthonius Sagraera, lapicida, et Simeon Genbert (?), fusterius, cives Maioricarum, gratis promittimus vobis venerabilis Nicholao Generii, mercatori Maioricarum, quod quoddam porxo quod Deo dante facimus coram capellam vestri dicti Nicholay Generii in monasterio Sancti Ffrancisci civitatis Maioricarum perficiemus illud hinc per totum mensem presentem julii sub pena omnium missionum super quibus credatur etc. et sub pena ex pacto viginti librarum regales Maioricarum minorum applicandarum medietatem fischo pro quo notario etc. et aliam vobis quam volumus incurrere si infra illud tempus non perficeremus obligamus et nomine depositi etc. renunciamus ex pacto libelli oblacioni etc. spacio quadrimestri etc. gratis regiis etc. bonis privilegiatis etc. foroque etc. Acto tum inter nos et vos quod non possimus opponere excepcionem propter aliquam solutionem nobis fiendam per fratres vel alios de quibus operibus fiendis ex parte vestra (...) habuisse a vobis XXIII libras de quibus facimus finem.

Testes Simeon Sollannes et Sanxo Riberes pentinatores.

¹ Hi ha alguns documents de transcripció molt complicada i per això resten paraules en blanc. Així i tot he d'agrair al Dr. Ricard Urgell Henández l'ajuda prestada a l'hora de transcriure algunes paraules de difícil lectura.

II

1461, octubre, 29

Construcció d'un carner a la capella de Sant Nicolau a la Seu per a la confraria dels xarquesos.

ARM, Prot. F-125, 184-184v.

Die martis XXVIII octobris.

Nos Petrus Montserrat et Martinus Pou, lapiscide Maioricarum, ex parte una et Martinus Berthomeu que fui servus venerabilis Johannis Barhomeu et Jacobus Lobet qui fui servus Luche Lobet, fusterii, et Martinus Vaquer nomibus propriis ac etiam nomine superpositorum confratrie xarquesiorum in capella beati Nicholay Sedis Maioricarum ordinate ex altera partibus. Gratis etc. confitemur ad invicem er vicissim quod super constructione et fabricacione cuiusdam carnerii nobis fieri indulti in dicta capella (...) et fecimus pacta sequencia videlicet quod nos dicti Petrus Monserrat et Martinus Pou teneamur nostris expensis construere et facere ipsum carnerium in loco vobis designato in dicta capella et illius magnitudinis prout per honorabilem vicarium generalem fuit assignatum ex lapidibus de Raffalbeig de malla prima excepto lapide porte dicti carnerii quod habeat esse lapidis de Santanyi et paymentum de Raffalbeig malla prima et nos teneamur eum dare completum et sit profunditatis duodecim palmorum. Et nos dicti xarquesii teneamur dare vos dictis lapiscidis XV libras X solidos regales Maioricarum minorum hoc modo videlicet V libras de presenti in presencia notarii et testium et alias V libras cum portaveritis omnes lapides in dicta capella et residuas V libras X solidos finito dicto opere. Et hec promiserunt ad invicem etc. pro quibus etc. obligamus etc. renunciamus etc. largo cum pacto quod si non est perfectum dictum opus usque ad diem XV novembris proxime pro parte (...) possint eum perfici facere expensis dictorum lapiscidarum etc.

Testes Christoforus Graçet et Jacobus Puig paratores.

III

1465, desembre, 3

Construcció d'una font a la Ciutat de Mallorca, prop del forn d'en Portes.²

ARM, EU 12, 135-136.

Per la font la qual novament se deu fer pres lo forn d'en Portas.

Dimarts a III de desembre any dessús dit.

Los dia e any dessús dits los honorables jurats de la Universitat de la ciutat e regne de Mallorca hoida la supplicació a ells de paraula feta una e moltes vegades per lo honorable mossèn Johan Armadans, cavaller e doctor en leys, e alguns vesins seus sobre la clausura e incorporació dins lo alberch e pati del porxo qui és caygut confrontant ab l'ort del dit mossèn Johan la via de la Quartera, vist axí mateix lo dit pati al hull una e moltes vegades per los dits honorables jurats, donen licència e facultat al dit mossèn Johan Armadans que del cantó de una volta closa qui és prop lo forn d'en Portas lo qual és ja del dit mossèn Johan fins al cantó del carrer qui va la via del alberch del honorable en Fferrer de Galiana, lo dit mossèn Johan Armadans pusca claura e tapar so és que la hun pilar entre

² Document citat a Maria BARCELÓ CRESPI; Guillem ROSSELLÓ BORDOY: *La ciudad de Mallorca. La vida cotidiana en una ciudad mediterránea medieval*, Palma, 2006, 434-435.

dins la clausura e l'altre pilar qui és prop lo dit cantó del carrer del dit Fferrer de Galiana rest defora la dita fahedora clausura. E que axí en bixest angle e androna lo dit mossèn Johan pusca cloura lo dit pati a sa voluntat dada facultat als habitants e confrontants del dit loch e pati qui-s ha cloura de poder-hi fer una font la qual sia pública a tots los habitants de la present ciutat e dels dits vesins per adjutori de la qual los honorables jurats en nom de la dita Universitat seguint la oferta ja feta per los honorables jurats passats e aquella confirmant en nom de la dita Universitat de donar en adjutori de la dita font quoranta lliures tota hora que la dita aygua se pricipiarà en amenar a la dita font manant esser feta la present scriptura e de aquella liurar còpia al dit honorable mossèn Johan Armadans.

IV

1469, març, 13

Contracte d'aprenentatge d'Antoni, fill de Pere Monserrat, picapedrer, amb Mateu Forcimanya, picapedrer.

ARM, Prot. M-257, 2v.

Die lune XIII mensis marcii anno MCCCCLXVIII.

Ego Petrus Monserrat lapicida Maioricarum gratis mitto et affirmo vobiscum Matheo Forcimaya lapicida Maioricarum presente Anthonium filium meum etatis XV annorum causa adicendi officium vestrum alias serviendi vobis in omnibus causis licitis et honestis ad tempus trium annorum in presente civitate Maioricarum (...) si vero in regno Neapolis moraveritis ad tempus quatuor annorum (...) a die prima mensis aprilis proxime venturi infra quod tempus non (...) vos ad (...) vestra et si (...) promitto illum ad dervicium vestrum (...) sub pacto que vos teneamini illum tenere sanum et egrum illumque providere in potu et cibo calciatu et vestitu et in fine dictum temporis vestire illum totum de novo et dare eidem unum tallant, hun scayre e dues paletes. Ad hec ego Matheus Forcimanya acceptans etc. obligo etc. large sub pacto quod (...) in regno Neapolis vos (...) teneamini illum proquistere et ad manus meas habere si vero in presente civitate (...) teneamini vos dictus Petrus ad (...) meum habere large.

Testes Anthonius Fornis et Johannes Canyelles.

V

1473, juliol, 20

Sobre el pou d'en Dolset al puig de Santa Creu.

ARM, EU 15, 71v.

Die martis XX julii anno MCCCCLXXIII.

Los dia e any dessus dits en Miquel Piquer, mariner de Mallorca, promès als honorables jurats de la Universitat de la ciutat i regne de Mallorca que per rahó de dos poals de fust encercolats de cércols de ferro senyats de senyal real los quals lo honorable en Johan Muntayans, scrivà de messions menudes, li ha donats de manament dels dits jurats per obs e servitut de hun pou situat dins la dita ciutat en lo puig de Santa Creu lo qual pou és de la dita ciutat vulgarment dit lo pou d'en Dolset lo qual ell ha fet scurar a despeses sues e dels confrontants. Tendrà los dits poals d'aquí avant en condret e custòdia de totes coses necessàries al dit pou a cost e messions sues e dels dits confrontants e que per la dita

rahó no demanarà alguna cosa a la dita Universitat. E per açò atendre e servir obliga tots sos béns largament fent asò fer sotsmatent-se al for del honorable executor.

Testes Johannes Muntayans civis et Johannes Mates scriptor Maioricarum.

VI

1486, febrer, 18

Reparació de la síquia de l'aigua entre la porta Pintada i la porta de Sant Antoni.

ARM, Prot. T-881, 84-84v.

Die sabbati XVIII mensis febroarii anno predicto MCCCCLXXXVI.

Nos Mathias Çaguals et Thomas Çaguals fratres lapiscide cives Maioricarum parte ex una et Jacobus Roig, Martinus Sola et Antonius Oliver holitores cives Maioricarum tam nomine proprio quam nomine etiam aliorum holitorum et eorum etiam aliorum omnium qui de cequia infrascribenda usum habent parte ex altera. Super reparatione ipsius cequie posite supra vallum inter portam Depictam et portam Sancti Antonii venimus ad pactum quod sequitur huiusmodi sub tenore scilicet que nos dicti lapiscide sollemni stipulatione mediante promittimus et convenimus bona fide vobis dictis holitoribus presentibus pro vobis et aliis quorum intersit stipulantibus nos statim facturos operaturos et manus allaturos ibi in dicta cequia in loco qui nunc indiget refectione tres pedes lapideos latitudinis quilibet trium lapidum a vallo in altitudinem et terminum dicte cequie unacum etiam dicta cequia lapidea apta aqueductui inclusive ipsa pedum predictorum inter valla complendo bituminatis lapidibus. Quiquidem tres pedes unum opus facientes conficientur instar alterius pedis qui ibi paulo ulterius est et qui incipient a quodam foramine quod sub dicta cequia patet in quodam saxo sive lapide operato versus portam predictam Depictam et terminabunt ad quandam caprificum que ibi est in pariete ipsius valli versus portam Sancti Antonii supradictam ubi est quidam lapis unius. Et dictum opus nos (...) facturos precio inter nos pacto quinquaginta octo librarum quas nobis vos exsolvetis his modo et solutionibus scilicet dum medium adimpleverimus dictum opus medietatem ipsius precii seu mercedis. Et dicto completo sive absoluto opere residuam medietatem (...) integri precii. Item ulterius sub dicto sollemni pacto spondemus nos operam daturus et resarcituros quoddam foramen quod cequiam predictam reddit futilem et minus (...) ante fores ortuli Martini Terrers subscripti notarii in capite pontis qui ibi est et nonnullas alias rimas que in fundo sunt ipsius cequie a dicto et superius scripto pede et opere usque ad pontem novum versus ortum quem vulgus vocato lort del Rey. Pro quibusquidem huiusmodi ultimi operis laboribus exsolvetis quadraginta solidos qui pariter cedent in emendam et solutionem novem lapidum nostrorum quos olim in dicto vallo detuleramus inclusis in in dicto numero quattuor lapidibus qui deserviunt ibi et sunt in loco per quem lusores balliste descendunt ad dictum vallum et reddunt dicti quattuor lapides graduarium. Et dictum promittimus incohare opus ad proximam ebdomadam et premissa adimplere omni exceptione remota etc. sub poena omnium missionum etc. obligamus bona etc. renunciamus largo etc. foroque etc. Et nos predicti holitores presentes promittimus vobis dictis lapiscidis presentibus dicta duo precia dictorum operum que summam faciunt sexaginta libras vobis exsolvere prout per vos superius dictum est et expressum omnia exceptione remota etc. sub poena omnium missionum etc. obligamus bona nostra et ceterorum holitorum et aliorum quorum inter sit etc. renunciamus largo modo et foro etc. et legi et franquesie Maioricarum de principali prius conveniendo etc.

Testes Joannes Çagrera, Guillelmus Vilasclars, lapiscide Maioricarum, et Petrus Servera ville Inche in quorum presentia omnes predicti firmarunt.

VII

1491, setembre, 26

Contracte d'aprenentatge de Bartomeu Miquel, fill del picapedrer Bartomeu Miquel, amb Joan Serra, picapedrer, per aprendre'n l'ofici.

ARM, Prot. P-411, 100v-101.

Ego Bartholomeus Michael lapiscida Maioricarum gratis mitto et afirmo vobiscum Johanne Serre lapiscida Maioricarum presente Bartholomeum Michaelis filium meum etatis terdecim annorum ad tempus quinque annorum a die presenti in antea continue numerandorum causa addicendi officium vestrum serviendique vobis et domui vestre tam de die quam de nocte in omnibus causis et negociis licitis tamen et honestis sub pacto et condicione quod infra dictum tempus eidem filio meo alimenta prestare teneamini videlicet tenere eum sanum et egrum calciatum et vestitum provisumque in potu et sibo. Ego enim promitto que durante dicto tempore dictus filius meus a domo et servicio vestris non recedit neque fugiet ac (...) neque dannum vobis seu rebus vestris faciet neque facienti consentiet et si contrarium fecerit quod ab sit illum vobis restituam meis expensis vobiscumque morari faciam donech tempus predictum ad impletum fuerit dannaque per illam vobis illata vobis indilate satisffaciam et emendabo obligo omnia bona mea etc. renuncio large etc. Ego quidem Johannes Serra lapiscida Maioricarum hiis presens dictumque Bartholomeum Michaellem minorem in dicipulum meum accipiens et acceptans promitto instruere illum in arte seu officio meo ac cetera omnia et singula que per me attendenda sunt et complenda iuxta preambula servabo et complebo obligo omnia bona mea etc. renuncio large etc.

Testes discretus Johannes Fageda, clericus, et Jacobus Galiana, scriptor, in quorum presencia omnes firmarunt.

VIII

1496, juny, 13

Construcció del cor de la capella de Sant Andreu.

ARM, Prot. P-391, 81-84.

Per los ferrers.

Die lune XIII junii anno a Nativiate Domini MCCCCLXXXVI.

Nos Gabriel Balaguer et Johannes Bogellas suprapositi anni huius officii sive collegii ferri fabrorum, Johannes Michaelis, Demianus Sarra et Athonius Molins ferri fabri proceres unacum Demiano Bogellas absentis dicti officii ex una et Petrus Alzinas lapiscida ex altera partibus gratis capitula infrascripta que super infrascripto negocio inter nos dictis nominibus conventa et concordata fuere firmamus et de et super illis et prout in eis et infra continetur legitime paciscimur et contrahimus quorum capitulorum tenor sequitur et est talis:

Primo los dits sobreposats e pròmens del dit officii dels dits ferrers e lo dit mestre Pera Alzinas picapedrer sobre lo cor que se ha a ffer en la asglèsia de Sent Andreu són de acordí ço és que lo dit mestre Pera Alzinas se obliga e promet fer lo dit cor en la dita asglèsia del primer arc de aquella fins a la paret del front de la dita asglèsia hon és lo portal

de dita asglésia ço és que lo dit mestre Pera Alzinas metrà les mans de ell e dels manobres e de tots los que seran mester en fer lo dit cor la pedra e tot lo pertret que serà mester en aquell dit cor e per lo compliment de aquell.

Item lo dit mestre Pera farà promet e se obliga fer sots lo dit primer arc de la dita asglésia hun arc ascassà anse de paner de pedra blanca del castell de Bellver bona e rebadora e farà en dit arc dos bossells e en cascuna repressa del dit arc dos àngells qui tindran lo senyal e armas del dit offici dels ferrers.

Item promet e se obliga lo dit mestre Pera Alzinas de fer sobre lo dit arc huns empits de la mateixa pedra tant quant tindrà lo tou del dit arc ab hun passemà e en lo mig dels dits empits farà lo dit mestre Pera Alzinas hun ymatge de Sent Aloy rematent la mesura a la sua discretió.

Item és tengut e promet lo dit Pera Alzinas fer una scala per muntar al dit cor de guix de sinc palms de cana de ample a la cloenda sots la dita scala e lo rembador de la dita scala farà de mitge pedra de la mateixa pedra. E és tengut fer-hi dos portals de la mateixa pedra lo hu pla per entrar devall la scala e l'altra per muntar al dit cor serà scassà anse de paner ab hun bossell. E lo rembador de la dita scala ço és dalt lo dit cor farà de la mateixa pedra.

Item és tengut e promet lo dit mestre Pera Alzinas fer al peu del dit arc una picha per tenir la aygo beneyta de pedra de Sentenyí.

Item és tengut e promet lo dit mestre Pera Alzinas per dar compliment al dit cor fer una capella de guix qui tindrà tot lo tou de l'arc fins a la paret del front de la dita asglésia hon és lo portal de aquella ab una clau de guix ab les armas o senyals del dit offici. E demunt la dita capella empaymentarà de payment de Rafalbeig bo e rebador e farà la dita capella ab ses represas e tot son mester e compliment. E més axalberà lo trast dalt lo dit cor de cal e guix.

E los dits sobreposats e pròmens prometen e se obligan donar e pagar al dit mestre Pera Alzinas sinquante duas liuras de moneda de Mallorca.

E més són de acord e lo dit mestre Pera Alzinas promet e se obliga, que que (sic) si la dita obre per qualsevol defecte mencave, de tornar-ho tot a cost e a missió sua. E per assò done per fermanses en Bernat Remell guixer e mestre Arcís Cabater los quals prometen e volen esser tinguts e obligats ensemps ab lo dit mestre Pera Alzinas e sens ells principalment e per lo tot en e per lo que dit mestre Pera és tengut e obligat en cas que dita obre per qualsevol defecte mencàs obligants per assò les lurs personas e béns e de cascú d'ells en sol. Renunciamus (...) et legi de principali etc. foro large.

Quare nos partes predicti renunciamus (...) premissorum (...) non gestorum etc. promittimus altera pars nostrum alteri ad invicem et vicisim dicta capitula et omnia et singula que in eis continentur sine dilacione et revoco (...) impedimento singula singulis referendo tenere servare et complere et non contrafacere vel venire etc. sub pena omnium (...) etc. super quibus etc. obligamus videlicet nos dicti suprapositi et proceres bona dicte nostre confraternitatis. Et ego dictus Petrus Alzinas se ipsam me (...) aliter et bona mea etc. renuncio large etc. foro etc. large.

Testes Johannes Amoros unus ex virgariis curie gubernacionis Maioricarum et Bartholomeus Rexac de Manacor in quorum presencia dicti suprapositi et proceres ac dictus Petrus Alzinas firmarunt.

IX

1498, març, 20

Sobre unes obres a fer en el castell de Pollença.

ARM, RP 51, 137v.

Letra de certes obres s'an a fer en lo Castell Reyal de Pollença.

Senyor molt noble.

Aprés humil e subdita recomendació senyor la causa de la present és per avisar vostre senyoria com per lo sényer en Johan Nato, cirvent del castell de Pollença me és stat dit yo muntàs al dit castell per a veure quines obres hi són necessàries. E de fet yo senyor so muntat al dit castell ab en Pere Gradulí, mestre de cases, e essents dins lo dit castell havem trobat que en la sala de dit castell ha mester adops e per semblant en la ygléia qui és sots invocació de Sant Gabriel (...) e senyor en una torra qui és tinent en la dita ygleia de Sant Gabriel en la qual torra ha ferit lamp e sta molt perillosa de caura e si caya senyor la murada del dit castell restarà molt baxa. E axí matex fa adobar la hu dels dos aljups qui hi són e per semblant fa adobar la casa dita del molí qui sta per caura e si cau, senyor, totes les teulas se perdran. E més fa adobar una casa dita del forn e sobre la porta de la entrada del dit castell ha quatre merlets qui fan adobar sinó ells cauran. Fa stima lo dit mestre de cases que hi haurà de despeses de XXXV lliures fins en XXXX lliures perque, senyor, de las dites coses certiffich vostre senyoria per lo que de paraula me és stat dit per lo dit Johan Nato cervent de dit castell. Diu lo dit mestre de cases que si los dits adops no-s fan prest seran dobles las despeses. E coman-me a vostre mercè y senyoria. De Pollença a XX de marts any mil CCCCLXXXVIII.

Senyor.

Del vostre humil servidor qui a vos se recomana Mateu Comellas.

X

1499, desembre, 9

Construcció de dues finestres quadrades a la capella de Sant Andreu.

ARM, Prot. P-394, 247v-248.

Die lune VIII mensis decembris anno a Nativitate Domini MCCCCLXXXVIII.

Ego Gabriel Sent Martí lapiscida Maioricarum gratis confiteor et in veritate recognosco vobis Gabrieli Blanc manescallo et Bernardo Ferrer carderio presentibus olim suprapositis confraternitatis quam ferri fabri presentis civitatis Maioricarum tenent sub invocatione Sancti Eligii in ecclesia Sancti Andree. Quod a vobis dicto nomine habui atque recepi vos que michi dedistis et exsolvistis triginta quatuor libras et quatuor solidos monete Maioricarum et sunt per illis duabus fenestris quadratis cum bocellis quas ego ex lapide ville de Sancto Agnino feci et operatus (...) vobis dicto nomine illasque posui et misi dedique lapidem cum toto pertret illis necessario in fronte sive front ecclesie dicti Sancti Andree quam frontem (...) vulgo lo (...) exalbavi et in illa dictas fenestras feci et posui dicto et pro omnibus predictis michi dedistis (...) sive canastra lapides et exsolvistis dictas

XXXIII libras IIII solidos. Unde renuncio ex etc. ffacio vobis de predicta quantitate bonum finem et apocham de soluto et pacto de ulterius non petendo et danno agendo pro premissis seu eorum occasione.

Testes honorabiles Jacobus Mercer civis et Ffranciscus Mares scriptor Maioricarum.

XI

1501, abril, 17

Joan Marcó, mestre de parets de Binissalem, es compromet a construir cent tornais de paret per a Miquel de Sant Joan.

ARM, Prot. P-397, 64-64v. Repetit al Prot. P-435, 49-50.

Nos Michael de Sancto Johanne ex una et Johannes Marcho de Binissalem magister parietum ex altera partibus gratis et scienter capitula infrascripta que super infrascriptis conventa et concordata fuere firmamus et de et super illis et prout in eis continetur legitime paciscimur et contrahimus quorumquidem capitulorum tenor sequitur et est talis:

Primo lo dit Johan Marchó promet de fer al dit mosson Miquell de Sant Johan cent tornays de paret o lo que serà de set palms de cana alt a la defensió de la pertió d'en Martí Nivorra fins a la pertió d'en Jordi Pou.

Item lo dit mosson Miquell de Sent Johan en adiutori és tengut e li ha a donar tres catius provats e lo dit Johan Marchó hi ha esser ell e dos fills seus en fer la dita paret.

Item en lo loch a hon la pedra no serà a tred de civera lo dit mosson Miquell de Sent Johan és tengut e ha a donar al dit Johan Marchó lo carro e les bèstias (...) per tirar la pedra fins allà hon serà mester en cas que no y hagués pedra per arrencar ni per tirar ab civera e lo dit Johan Marchó és tengut pagar lo carreter per trahit.

Item són de acordi les dites parts que comensada la paret no se'n (...) fins sie acabada excepto lo temps del segar e de malaltia.

Item lo dit mosson Miquell de Sant Johan és tengut e promet pagar al dit Johan Marchó a rahó de vint sous lo tornay. E confesse lo dit Johan Marchó haver rebut del dit mosson Miquell compresas totas perdidas sexante tres liuras dotze sous.

Unde renunciemus expresse premissorum etc. promittimus nos dicte partes videlicet altera pars nostrum alteri ad invicem et vicisim predicta omnia et singula attendere servare et complere et non contrafacere etc. Obligamus bona nostra etc. Renunciemus large etc. foro etc. large. etc.

Testes Galcerandus Brondo mercator Maioricarum et Michael Garau de Porreres in quorum presencia omnes firmarunt.

XII

1501, octubre, 14

Joan Entens, picapedrer, nomena procurador Huguet Barxa, causídic.

ARM, Prot. M-590, 146v.

Die jovis XIII mensis octobris.

Ego Johannes Entens lapiscida Maioricarum gratis facio procuratorem meum certum etc. vos Huguetum Barxa causidicum Maioricarum presentem videlicet ad petendum

exhigendum (...) peccunie quantitates quas michi debet magnificus Miquael de Pachs miles de Maioricis pretextu certi pedis de pedra que in domo sua feci. Et de receptis apocha et albaranna faciendum etc. Et pro his ad lites largomodo etc. promitto habere ratum etc. obligo bona etc.

Testes Bartholomeus Peges et Jacobus Mir scriptores Maioricarum.

Fiat (...) salarii per dictum Entens dicto Ugueto de II solidos VI denarios pro libra (...) omni quod exhigerit etc. promitto habere ratum etc. obligo bona etc.

Testes prefacti.

XIII

1508, octubre, 20

Sobre l'obtenció de pedra de les pedreres de Cala Espardenya i Cala Estaló per a les obres del convent del Socors.³

ARM, EU 27, 390v.

Die veneris XX octobris anno jam dicto.

De nos jurats de la universitat y regne de Mallorca als honrats los sobreposats del offici dels picapadrés de la present ciutat, saluts. Com mestre Johan Cerre, picapedres, hage necessaris algunas plaças de les padreres de Cala Sperdenya y de cala Staló per obs de la obre de la ygleia del monestir de Nostre Done del Socors y de la casa del dit covent la qual obre ha cessat dies ha y cessa de present a causa de no haver pedra. Per tant vos dihem, cometem e manam que lo més prest que poreu aneu a les dites padreres en les quals dareu al dit mestra Cerra per obs (...) de dita ygleia la plaça que los anys passats fonch donada a mestra Daniel Pou lo qual iuxta los capitols de offici de vosaltres ell era tingut en solar dins quatre anys y ha passat circha més de VIII anus que no-y ha toquat sinó sols scurada la dita plaça sens après haver tallat en aquella pagant ell emperò les despeses que vosaltres conaxereu haurà fetes en lo scurar la dita plaça com per çervey de Nostra Dona axí sia stat deslberat. No res menys dareu y assignareu dites plaçes al dit mestra Cerra una en la Cala Sperdena per son master propri segons és permès per los dits capitols de vostre offici y una altre en cala Staló per obs de la casa del dit monestir de Nostra Dona assignant dites plasses en loch ha hon ab poques despeses se pugan scurar, tallar y carregar y acò no mudareu per alguna causa, rahó o respecte perque altrement seriem forçats en desídia y contumàcia de vosaltres fer-hi deguda provisió. Dada en Mallorca a XVIII de octubre any de la Nativitat de Nostre Senyor MDVIII.

XIV

1514, octubre, 10

Adob a la murada afegint un peu prop de la Portella.

ARM, EU, 125-125v.

Noverint universi. Quod anno a Nativitate Domini millesimo quingentesimo quartodecimo die vero veneris sexta mensis octobris intitulata coram multum spectabili et

³

Document citat a Maria BARCELÓ CRESPI; Guillem ROSSELLÓ BORDOY: *La ciudad de Mallorca. La vida cotidiana en una ciudad mediterránea medieval*, Palma, 2006, 124.

nobili domino locumtenenti generali et regni presentis gubernatore comparuit honorabilis et discretus syndicus universitatis et obtulit et presentavit supplicationem sequentem:

Molt S. e noble senyor.

Entre les altres coses per les quals lo tall darrerament fet e indicit per determinació del Gran e General Consell és stat fet és que si algunes coses necessitaven per la present universitat dels dinés del dit tall tinguessen fer culir los magnífichs jurats socórrer e ajudar a tall necessitat. E per quant entre les altres coses qui han en lo present any concorregut és stat hun peu lo qual los magnífichs jurats han fet fer en la murada prop la font de la Portella lo qual si no-s fos fet segons lo parer e consell de mestres e pèrits en semblants coses haguera portat gran dan no tensolament a dita universitat mas encara als confrontants en dita murada per lo qual peu co és pedre, mestres y altres coses són manester fins lo present die cent e deu lliures les quals jatsia los magnífichs jurats tenguen per la dita determinació facultat de pendre del tall e pagar aquelles als dits mestres e pedres però a major cautella e discàrrech lur que en pendre les dites cent e deu lliures del dit tall convertir aquelles com dites en los mestres, pedres e altres coses que han servit per dit peu supliquen a vostre spectable e noble senyoria al qual és stada per los dits mestres o pèrits deda plena notícia e informació de la dita necessitat vulle en dites coses posar auctoritat e decret de son presidal offici (...).

Quaquidem supplicatione oblata et dicto spectabili et nobili domino locumtenenti generali lecta et intimata confectim illius tenore audito de consilio magnifici regalii cancellarii et assessoris infrascripti cum reparacio murorum in loco predicto fuerit multum necessaria et universitas presentis regni non habeat peccunias ex quibus exprese facte in reparacione dictorum murorum solvi possint et (...) sint solvendo ex peccuniis dicti talli propterea sua spectabilis dominacio dictam supplicationem et omnia et singula in illa contenta admitit laudat et approbat et pro illius maiori robore suam inter ponit auctoritatem pariter et decretum.

BSAL, 65 (2009), 253-270.

Llibre de la parròquia d'Escorca i notes sobre la població

PEP BARCELÓ ADROVER

RESUMEN

La població de Escorca, desde siempre ha sido muy reducida debido a su configuración geogràfica, terreno montañoso y difícil acceso. Debido a la obligada dispersión de sus habitantes, por la razón expuesta, éstos eran escasos y vulnerables, siendo víctimas de ataques de los seguidores del Islam, de bandidos, de sus perseguidores, de malas cosechas y de enfermedades epidémicas entre otras dificultades. La Universitat de Mallorca, como en otros lugares, tuvo que acudir a abastecer de trigo para la siembra y adelantar el dinero necesario para poder hacer y conservar el camino de acceso al Santuario de Lluc, emplazado en dicho término. Estos gastos tenían que ser devueltos a la mayor brevedad posible, pero durante treinta años no se hizo pago alguno, lo que obligó a llevar a efecto un censo de propiedades y población puesto al día. Este censo nos permite saber con bastante exactitud la valoración de los terrenos de toda la zona y al mismo tiempo el nombre de sus propietarios y habitantes.

Palabras clave: Escorca, demografía, Santuario de Lluc, Universitat de Mallorca.

ABSTRACT

The population of Escorca, has always been very small because of their configuration geogràfica, ground mountainous and inaccessible. Due to the forced dispersal of its inhabitants for this reason, these were very vulnerable, attacks by followers of Islam, bandits, their persecutors, bad harvests, epidemic diseases among other difficulties. The University of Majorca, as elsewhere, had to turn to supply wheat sowing and to advance the money needed to make and retain the access road to the Sanctuary of Lluc, located in this term. These costs had to be returned as soon as possible, but for thirty years was not made any payments, forcing carry out a census of population and properties up to date. This census lets us know quite accurately the valuation of land throughout the area, while the names of their owners and inhabitants.

Key words: Escorca, demography, Santuari of Lluc, Universitat de Mallorca.

Evolució demogràfica des del segle XIII fins al Cadastre de 1610-1646

Normalment, quan es diu parròquia des de l'Edat Mitjana fins el s. XVIII, es parla sobretot d'un municipi. El d'Escorca, al llarg de la història, ha estat un dels menys habitats de Mallorca. Al càlcul que fa el Dr. Santamaria pel segle XIV, 1329, trobam que l'illa estava distribuïda en quatre comarques, que senyalam per ordre de densitat demogràfica: Ciutat i Pla de Ciutat, Mitjana, Muntanya i Marina.¹

Seguint els mateixos criteris, el terme de Muntanya tenia una densitat per Km² de 7,21 habitants.² Hem de tenir en compte que aquest càlcul es refereix a un total de 688,20

¹ Álvaro SANTAMARÍA ARÁNDEZ: *Ejecutoria del Reino de Mallorca*, Palma, 1990, 373.

² Álvaro SANTAMARÍA ARÁNDEZ: "Demografía de Mallorca. Morabatin de 1329", *Mayurqa*, 20, 1981-1984, 177.

Km² repartits entre els següents municipis: Calvià, Andratx, Estallencs, Puigpunyent, Valldemossa, Deià, Bunyola, Sóller, Fornalutx, Escorca, Esporles i Banyalbufar. D'aquesta superfície, una cinquena part, 139'39 Km², pertany al municipi d'Escorca.³

Deixant de banda les notícies ja estudiades en un article anterior relatiu als Capbreus de Lluc, es troben diverses, però escasses, indicacions que ens permetin tenir una noció suficient del tema que tractam. En elles, tot i que hi apareixen molts de noms, no s'al·ludeix a la població d'Escorca en general.⁴

La primera notícia que trobam data del 9 de desembre de 1285, fou transcrita l'any 1901 i només ens parla dels síndics de la parròquia: els Salavert, Malfèrit, Clumba i Baldrich.⁵

El P. Rafel Juan, M.SS.CC., ens cita el P. Cayetano de Mallorca i la seva obra *Liber Aquarum forensium* que versa sobre l'increment de la població de les parròquies. En tractar d'Escorca, diu que el rei Jaume II: “*Encare entén a ordenar en la parroquia de Escorqua que se fassa alcuna Pobbla, là on pus convenient serà*”.⁶

Seguint al citat P. Rafel Juan, veim que, el 1343, la parròquia d'Escorca ja estava constituïda com a “*parrochie sancti Petri de Escorcham dioc. Maioricensis*” i s'elegeixen els síndics que han de retre homenatge al rei Pere IV d'Aragó.⁷

A la recaptació del fogatge de 1350, Escorca va contribuir amb 8 £ 8 § i, essent la proporció a raó de 8 sous per morabatí, ens dóna una xifra de 105 habitants, quantitat que no coincideix amb la que ens dóna F. Sevillano Colom.⁸

Del treball del Sr. Sevillano, i a la mateixa data, es dedueix la quantitat de 150 persones a la contrada, encara que no es podia considerar pròpiament com a un nucli de població, donades les condicions geogràfiques de la zona i que la majoria dels pocs habitants havien fugit a Ciutat per mor de la pesta negra.⁹

Molt a prop de la data anterior, el 1359, podem tancar la nòmina de notícies sobre la població d'Escorca en el segle XIV amb la relació dels homes següents:

“La parròquia des corqua

G. Farer

Anthoni Porquer

G° Marich

Domingo Cleriana

G. Ascofet

³ Actualment, té una població de 290 habitants censats, Això representa una densitat poblacional de 2,08 h/km²; cal tenir en compte que aquestes dades de població ens donen unes xifres molt relatives, perquè aproximadament un 90 % únicament hi estan censats, però no viuen al municipi.

⁴ Pep BARCELÓ ADROVER: “Capbreu de Lluc. L'Herència del cavaller Tomàs”, *BSAL*, 62, Palma 2006, 153-184 i “Capbreu de Lluc, S. XVI”, *BSAL*, 63, Palma 2007, pàgs. 223-238.

⁵ E. AGUILÓ: “Actes de la Elecció de Síndichs de la Ciutat y de les Parroquies Foranes...”, *BSAL*, IX, Palma 1901, 119.

⁶ Rafel JUAN MESTRE: *Escorca. Apuntes para la historia del municipio*, Palma 2002, I, 51.

⁷ ACA, Perg. N° 699. Pedro III.

⁸ AHM, RP (3788) 32-46

⁹ F. SEVILLANO COLOM: “La demografía de Mallorca als segles XIV, XIV i XVI”, *BSAL*, XXXIV, 1974, 265.

Barthomeu Master
 Ar bon Macip
 Jacme Boiosa
 P. Malffarit
 G. Bonafé
 Bn. Canela
 G. Biscarra
 Bn. Malffarit
 P. Colom
 P. Siffre
 Jacme Malffarit
 P. Massanet
 Bg. Servic
 Arnau Nabot
 S[umen] XX.”¹⁰

Una relació ben minsa ja que, a les dificultats geogràfiques (orografia, comunicacions etc.) que patien els habitants de la part més tancada de la Serra, hi hem d’afegir la manca de recursos, les males anyades, el segrestes fets pels bandejats, i pels qui els perseguïen, que provocaren el conseqüent abandonament de les terres. A les dificultats esmentades, es sumaven les incursions dels sarraïns que, desembarcant per la costa nord, arribaven fins al mateix Santuari de Lluc.

Durant els segles XV i XVI, no se troben més de tretze noms de persones, generalment propietaris que, cada un a la seva possessió, obriren llur camí d’accés particular. Ho sabem per les discussions que sorgien quan un dels dits propietaris es sentia envaït pels qui passaven per les seves terres, amb les pèrdues econòmiques que comportava aquest ús: parets tomades, pastures fetes malbé, fruites collides sense permís, bestiar extern que hi pasturava o bestiar propi que desapareixia.

L’any 1585, els jurats del Regne Pere Lluís Berard, jurat militar, i lo Magnífich m^o Gabriel Ferregut, jurat de mercaders en representació de la Universitat de Mallorca, acordaren “*donar de diners universals, ab una pòlça en taula, 300 £ per reparar lo Camí General.*”¹¹

Ja en el segle XVII, l’any 1606, la mateixa Universitat de Mallorca va invertir certa quantitat de forment, sense especificar, al terme d’Escorca amb la condició que s’aniria amortitzant amb les futures collites.

I ara arribam als dos llibres més antics que hem trobat, per atzar, després de les obres fetes a l’Ajuntament d’Escorca, el primer dels quals és el que es transcriu més avall. Cap d’ells dos no està inclòs a l’inventari que, amb motiu d’obres anteriors, varen dur a terme primer D. Jaume Lladó Ferragut i després, el 1980, publicat pel mateix Ajuntament gràcies a Leonard Muntaner i Mariano, aleshores professor del Departament de Geografia de la facultat de Filosofia i Lletres de la UIB, amb la col·laboració dels, també aleshores, estudiants de cinquè d’Història, Joan Ensenyat i Quintana i Gaspar Valero i Martí.

¹⁰ ADM, MSL 307, 112 v.

¹¹ ACL Ps. 22, 3.

A pesar de les ordres reials sobre la custòdia dels llibres d'actes, capbreus i tota classe de documentació pertanyent a cada municipi, que anava a càrrec del batle de la vila corresponent, en el cas d'Escorca només s'han conservat dos llibres.

El primer fou començat l'any 1606 i correspon a les provisions de blat. Al segon, dit Cadastre, s'hi consignen les ordres rebudes i les sentències dictades des de 1646 fins a 1712.

Ambdós llibres tenen un format de 300 x 210 mm. El primer, que és el que transcrivim, té 70 folis de paper de tina, 12 d'ells en blanc. El segon amb 88 folis, té els 14 primers dedicats al Cadastre pròpiament dit i els altres, començant per la part posterior del llibre, són transcripcions de cartes rebudes del Virrei, ordenacions, bàndols y sentències. Els dos estan cosits i duen tapes de pergamí.

Aquí només transcriurem els comptes del blat i l'estim de les possessions, o sia el primer llibre, deixant per un pròxim estudi la publicació de la resta.

Criteris de transcripció

Com és natural, hem respectat la grafia de l'original, afegint-hi únicament els signes ortogràfics que ens han semblat més adients per facilitar-ne la lectura.

Les notes que afegim i que no pertanyen al text les incorporam amb claudàtors.

Al primer manuscrit, que vé transcrit a continuació, ens trobam la quantitat de blat que els parroquians d'Escorca adquireixen de la Universitat; allà figuren els personatges que es fan càrrec d'adquirir el necessari i de fer-ne el posterior repartiment. En total es varen repartir 200 quarteres de llavor per sembrar, que es relacionen a continuació:

Transcripció del text

[1608]

“Asi apar tots los blats que nosaltres parquians avem de la Vniversitat y de les administracions de cadescu.

16 de agost 1608, he rabut jo Matheu Ferrer, scrivà de la Sala per M^o Michel Domenge, notari, tres quarteres de blat mesurat a la casa de M^o Antoni Cànaues de Mosso, per mà de Joan Martorell, dit de Muntanya, ab barcella brut en presentia del Balla y son a bon compte del salari del sacresta se a fet a dit Antoni Càneues de 9 cavayons de blat, a instancia del Sr. Bernat Cotoner, òlim administrador de forment de la Vniversitat = 3 qres.

Y dit salari es per mi dit Ferrer y del exector per dos vegades y dietes per fer portar lo sacresta i fer dita sacresta.

Dich que es veritat que no obstat dit albarà digue tres quarteres és la veritat que de dites lo prior de Lluch ne a pres quatre barcelles y mige, y axí no són sinó dos quarteres y una barcella, que jo dit Ferrer ha rabut per dit compta, de les quals sen a presat sinch lliures y dotza sous qui han seruit per la sus dita reó de món salari i del exector i dictas per dit sacresta, fet a dit dia y any.

[responsables del repartiment i noms dels beneficiaris]

<u>M^o Umbert, compta del blat de lavor que són</u>	<u>40 qrs.</u>
M ^o Thoni Cànaves, de Mosso	12 qrs.
Juan Martorell, de Muntanya	4 qrs.
Jaume Amer, del Pujol	4 qrs.
Cristòfol y Matgí Muntaner	6 qrs.
Juan Soliuelles, farmansa ¹² Jaume Lobera major	4 qrs.
Demià Galar, farmansa Jaume Lobera mejor	2 qrs.
Jaume Lobera, menor	6 qrs.
Miquell Company, farmansa M ^o Càneues de Mosso	2 qrs.
<u>Compta del blat del Sr. March Antoni Net que són</u>	<u>22 qrs.</u>
M ^o Thoni Càneues, de Mosso	4 qrs.
Juan Soliuelles, fermansa Jaume Lobera, maior	2 qrs.
Jaume Lobera, manor	5 qrs. 2 brs.
M ^o Burdils	11 brs.
Jaume Amer	1 qra. 3 brs.
M ^o Càneues de Manut	1 qra. 2 brs.
Juan Martorell	2 qrs. 4 brs.
Cristòfol Muntaner	4 brs.
Miquel Company	5 brs.
M ^o Lorens Linàs, prevere	2 brs.
Pere Mulet	2 brs.
Martí Quart	2 brs.

¹² Fermança: Garantia. En aquest cas i el següent, en Jaume Lobera garantia els beneficiaris anotats. Es pot veure que hi ha altres garants i altres receptors en les mateixes condicions.

Thoni Barnedí, farmansa Jaume Amer	2 brs.
Matgí Muntaner, farmansa Juan Mertorell	2 brs.
<u>Compta del blat de m^o Anthoni Jofra que són</u>	<u>14 qrs.</u>
Jaume Amer	1 qra. 3 brs.
Juan Quart	1 qra.
Metgí Muntaner, farmansa Juan Martorell	3 brs.
Barthomeu Càneues, fermansa Jaume Amer	3 brs.
Thoni Mateu, farmansa Juan Mertorell	2 brs.
Jaume Lobera, menor	3 qrs.
Juan Martorel, de Muntanya	2 qrs. 5 brs.
M ^o Thoni Càneues de Mosso	2 qrs.
Juan Soliuelles, fermansa Jaume Lobera menor	1 qra.
Demià Galar, fermansa M ^o Cànaues de Mosso	3 brs.
<u>Compta de una pertida que són</u>	<u>20 qrs.</u> ¹³
M ^o Thoni Càneues de Mosso	15 qrs.
Jaume Lobera menor	5 qrs.
<u>Compta del blat avem pres de al Sr Miquel Anglada que són</u>	<u>30 qrs.</u>
Jaume Lobera, major	2 qrs.
M ^o Thoni Càneues de Mosso	11 qrs. 3 brs.
Jaume Amer	4 qrs.
Juan Marthorel	4 qrs.
Jaume Lobera, menor	5 qrs.
Pere Cabanelles	2 qrs.
Cristòfol Muntaner, farmansa Juan Martorel	1 qra. 3 brs.
<u>Compta del blat de M^o Miquel Anglada que són</u>	<u>30 qrs.</u>
M ^o Thoni Càneues de Mosso	9 qrs.
M ^o Thoni Càneues de Menut, ho pus ver Martí Quart	2 qrs.
Juan Martorel	4 qrs.
Jaume Lobera menor	4 qrs.
Jaume Amer	11 qrs.
<u>Compta del blat del Sr. Sureda que són</u>	<u>20 qrs.</u>
M ^o Thoni Càneues de Mosso	20 qrs.
M ^o Càneues de Menut	6 qrs.
Juan Martorel	4 qrs.
Banet Majol	4 qrs.
Mestre Danús y son fil	4 qrs.
Jaume Lobera menor	3 qrs.
Miquel Linàs y Jaume Lobera y M ^o Thoni Càneues de	1 qra.

Mosso

¹³ No s'indica qui n'era el responsable d'aquesta partida, però és molt possible que, essent dos i coneguts els beneficiaris, no hi hagués necessitat de posar-ho.

<u>Compta del Blat assegurat de M^o Barnat Cotoner que són</u>	7 qrs.¹⁴
M ^o Thoni Càneues de Mosso	2 qrs.
M ^o Thoni Càneues de Menut	2 qrs.
Jaume Lobera, mejor	2 brs.
Jaume Amer	4 brs.
Juan Marthorel	5 brs.
Juanot Sardà	1 brs. ¹⁵

Compta del blat del Sr. Bernat Cotoner

M ^o Thoni Càneues de Mosso	3 qrs. 3 brs.
M Cànaues de Menut	3 qrs. 3 brs.
Jaume Amer	1 gra. 2 brs.
Mertí Mertorel, cet barcelles	1 gra. 1 brs.
Jaume Lobera	3 brs.
M ^o Banet Majol	4 brs.
Thoni Sardà	2 brs.

[Varen transcorre 36 anys sense que es poguessin recuperar els imports del blat repartit l'any 1610. També hi havia, entre altres despeses, l'amortització de les 300 £§ que la parròquia d'Escorça devia a la Universitat per adobar el Camí General, les quals ja estaven depositades en taula, com hem dit al començament, l'any 1585.

Per tot això, es feu necessari arribar a fer una valoració real de les terres de cadascun dels habitants i així poder aplicar la taxa corresponent.]

A 17 de juny 1646

Lo dia present se ha donat un tall¹⁶ a Arnau Matheu, de Tuluxant¹⁷, Clavari lo present Any per lo honor Joan Amer, del Pujol, balle real y altres habitants de dita parrochia.

[1 r.]

Die 3ª mensis maii Anno
a Nativitate Domini MDCXXXVI

Congregats y hajuntats tots los parrochians de la parrochia de Escorça en la Casa de Nra. Señora de Lluch per effecta de tanir y selebrar Consell General, lo honor M^o Antoni Càneues, de Manut, balle real el present any en dita parrochia y los honors M^o Michel Joan Càneues, de Mosso, Pera Massip, Joan Amer del Pujol, Michel Llobera y Jaume Llobera de Albarcha per effecta de tenir y selebrar Consell General etc..

Primo fonch proposat per lo honor M^o Antoni Càneues de Manut, balle real lo present any, dient:

¹⁴ Al llibre hi ha una nota marginal que diu: "Al blat qa diam da m^o Cotoner as da m^o Umbert".

¹⁵ D'aquesta partida de 7 quarteres que com deim abans anava a càrrec de m^o Umbert, segons el llibre només se'n reparteixen 6 quarteres.

¹⁶ D'aquest tall que paguen entre els presents, no se n'indica la quantitat.

¹⁷ Turixant, lloc del municipi d'Escorça.

Honorables Señors y Savi Consell, lo per què hauem ajustats assí a V^s. M^s. és que en esta parrochia hi ha moltes possessions que de molts Añys en esta part no han pagat talls per dita parrochia, ni los cauallers mancho, y que en esta parrochia hi ha molts de habitants que tenen bones barqueres¹⁸ y no pagan cosa ninguna y axí V^s. M^s. nos doneran remey y Consell de com se han de fer dits astims¹⁹ y que en dies passats elegírem per estimadors M^o Michel Joan Càneues de Mosso y Joan Amer.

Si V^s. M^s. los tenen per aptes y sufficiens per dit càrrech los aboneran y determineran fets dits estims que pagaran per centanar y del fayador nos doneran avís.

Sobre la qual propositio, discourraguts los vots de un en altra, com se partany, lo qual fonch resolts conculus y determinat per tot lo Consell, nemine discrepante, ques fessan los astims generals y que se estiman de bel nou totes les possessions de dit terma y que estiman les barqueres dels habitants de dita parrochia conforma se acostuma per les altres viles y estimar que pagan tant los parrochians com los habitants a rahó de un sou per centanar, dich 1 § y ab los dos astimadors demunt dits si ha figan dos astimadors habitants en dita parrochia

[1 v.]

y són Bernat Soliveres y Joan Càneues, Amitjer de Lluch, y que fessen los astims generals tots los quatre elegits, etc.

Fonch publicada la present determinatio de Consell per mi Raphel Martorell, presents per testimonis los honorables Joan Conylles, mayor y Gabriel Suau.”

[En els comptes, es poden trobar unes diferències de fins al 2 %. Tractant-se de quantitats importants, aquesta diferència pot esser grossa. I si intentam extrapolar-la a altres impostos o talls, ens poden donar resultats generals de l'illa molt distints segons el punt de partida. També observam que, contràriament al que diu el pacte, en comptes d'aplicar un 1 % de talla sobre les estimacions obtingudes s'aplica el 8 %.]

[2 r. en blanc]

[2 v.]

**“Estims Generals de la Perrochia de
Scorcha del pnt. Añy 1646 y són los seguens.
Se Calobra y Tuyent**

Antoni Majol, fill de Antoni, de Tuyent, té una poss ^o estimada per dos millia lliures, diem	2.000 £§
---	----------

Antoni Mayol, fill de Jaume, de Tuyent, té una poss ^o estimada per dos millia lliures, diem	2.000 £§
--	----------

Antoni Mayol, fill de Guillem, de Tuyent, té una poss^o estimada

¹⁸ Barquera: Tros de terra conradissa que un propietari es reserva per a ell, donant o arrendant la resta a un altre.

¹⁹ Estims: valoracions.

per dos milia lliures, diem	2.000 £§
[3 r.]	
Guillem Mayol, fill de Jaume, de Tuyent, té una poss ^o stimada per dos millia y dos centes lliures, diem	2.200 £§
Hereus de Michel Palou, de Tuyent, té una poss ^o estimada per tres millia lliures, diem	3.000 £§
Jaume Collom, Calobre, té una poss ^o estimada per mil y sinch centes lliures, diem	1.500 £§
[3 v.]	
Joan Collom, Calobre, té una poss ^o estimada per tres millia lliures, diem	3.000 £§
Antoni Collom, Calobre, té una poss ^o estimada per mil y sinch centes lliures, diem	1.500 £§
Pau Arbona, Catallà, fill de Barthomeu de se Calobre, té una poss ^o estimada per mil y sinch centes lliures, diem	1.500 £§
[4 r.]	
Hereu de Barthomeu Mayol, Descolls, té una poss ^o estimada per mil y siscentes lliures, diem	1.600 £§
Hereu de Banet Mayol, del Bosch, té una poss ^o estimada per quatra centes lliures, diem	400 £§
[4 v.]	

Lluch

Joan Amer, d'es Pujol, té una poss ^o estimada ab lo bestiar per sis millia lliures, diem	6.000 £§
Vist que la poss ^o qui hera estimada tota plagade y veura que té bona	
part al terma de Selua li releuam per 1.200 £§, resta 4.800 £§	4.800 £§
Fa de rende les coses seguens: 10 £ 16 § a la Casa de Lluc; 4 £§ a les	
monges de Sta. Margaritta; 4 £§ al Offici de parayres de Incha; 4 £§ al S ^{or} . Baltesar Fe; 4 £§ al Señor Ffrancesch Brull y 1 £ 5 § al Temple,	

que tot es 28 £ 1 §. Releuades de les 4.800 £§ resta 4.450 £§,	4.450 £§
diem ²⁰ Antoni Câneues, de Manut, poss ^o y bosch estimat per vuyt millia lliures, diem	8.000 £§
Fa de rende les coses seguens: Primo 32 £§ de rende a don Guig;	
16 £§ a la Casa de Nra. Sra. de Lluch; 18 £§ a Gabriel Serra de cansal ²¹ ; 2 £§	
a don Salvador Sureda y 1 £ 5 § an el Temple, que tot es 69 £ 5 §.	
Releuat de les 8.000 £§ resta	7.930 £15§
Ha anologat ²² perdra 8 £§ d'Elbarcha y dos lliures Alcúdia, per ço paga	7.262 £ 10 §
per	2.500 £§
[5 r.] Més, per Binifaldó, estimat per dos millia y sinch centes, diem	1.250 £§
Y axí ha comparegut al Señor Doctor Caneues i Prior de Nra. Senora de Lluch, lo qual diu que és la veritat que de la poss ^o de Binifaldó	
que ell ne és señor de la mitat, resta per la altra mitat de les 2.500 £§	
Hereus de Martí Martorell de Muntanya la poss ^o y bestiars estimat per Set millia lliures, diem	7.000 £§
[nota posterior]	
Vuy als 3 de maix 1653 en presentia del balle lo Sr M ^o Joan Câneues, Antoni Câneues de Manut y Pera Massip y Joan Amer se descarrega de vuyt lliuras per renda.	
[5 v.] Joan Serdà de Mortitget té una poss ^o estimada per dos millia y doscentes diem	2.200 £§
[nota posterior]	

²⁰ Resulta evident que els estimadors, a la vista del que ja pagaven, varem avaluar "a la baixa" la dita possessió.

²¹ censal

²² Amologat: De homologar, estar conforme amb una sentència. En aquest cas assumeix una renda que ha de pagar.

Vuy als 3 de mayx 1653 sent balle desta parroqui lo Sr M^o Joan Càneues y en presentia del Sr Antoni Càneues de Menut y Pera Massip y Joan Amer, lo demunt dit se descarera de sis sentas cinquante ll. per renda, pague £ 16 §

M^o Nadal Cànaues, de Mosso, té una poss^o dita Famania estimada per Dos millia y vuyt centes, diem 2.800 £§

Fa de renda a les almoines de Pollença 20 q^{rs}. de blat. Se releua 500 £§, resta per pagar en talles per 2300 £§ 2.300 £§
[6 r.]

M^o Michel Joan Cànaues, de Mosso, té una poss^o dita Mosso estimada per set millia y cent lliures, diem 7.100 £§

Més per adroges²³ li fa dita poss^o pach per dos centes sinquanta lliures 250 £§

Lo dit Càneues ha comparegut, lo qual ha jurat fa norante dos lliures de Aliments a ses nebodes, que suman per 1.150 £§. Releuat de 1.150 £§ resta 6.200 £§²⁴ 6.200 £§

Jaume Llobera de Albarcha té una poss^o estimada per tres millia lliures, diem 3.000 £§

Fa de renda ab diverses partides quaranta y nou lliures, tant ab aliments, ab blat y dines, les quals sumen 600 £ 6 § 8. Resta 2.400 £ 12 § y per aquelles paga dich²⁵ 2.400 £ 12 §
[6 v.]

Antoni Soliveres, Pontico, per se muller té una poss^o Albarcha estimada per tres millia lliures, diem 3.000 £§

Fa de renda an el binifici de M^o Ripol, prevere de la parrochia de St. Jaume 32 £, més vuyt lliures a Catharina Esteua del Masudal, dich 8 £, més dues lliures per aniversaris de St. Jacme, dich 2 £, més 3 £ ab diverses pertides a Nra. Sra. de Lluch, dich 3 £, que tot són 45 £§ y axí de 3.000 £§ qui en lleua 562 £ 10 § resta 2.437 £ 10 §²⁶ 2.437 £ 10 §

Michell Llobera de Albarcha té una poss^o dita Son Collom estimada per mill y sinch centes lliures, diem 1.500 £§

Vist que dit Llobera fa dotse lliures de renda a M^o Antoni

²³ Adroges: Adrogues, comestibles o espècies aromàtiques.

²⁴ Aquesta desgravació de 1.150 lliures del que ara diríem "base imponible", per haver-ne pagades 92 a les seves nebodes, ens permet saber que el impost o talla estava fixtat al 8 % del valor estimat de la possessió.

²⁵ Aquí podem observar que les talles i els estims no sempre són un indicatiu exacte de la realitat: resulta evident que restant les 600 £ 6 § 8 de les primeres 3.000 £§ en quedarien 2.399 £ 13 § i 4. De la mateixa manera, les 49 £ que paga desgravarien una talla d'un poc més de 612 £ en comptes de les 600 £ indicades.

²⁶ Com a la partida anterior, podem comprovar que lo que es calcula per restar és la quantitat a deduir de l'estimació dels béns, talla ja pagada a raó de 8% .

Càneues de Menut lo descarregam per aquelles que son 150 £§, res- ten 1.350 £§	1.350 £§
Més ha dit que pren quarante sous de mude ²⁷ que són per 25 £§, paga per 1.375, dich [7 r.]	1.375 £§
Arnau Matheu de Teluxant té una poss ^o estimada ab lo molí y bestiar per nou centes lliures diem	900 £§
Fa de renda 1 £§ a los hereus del soldat marchó ²⁸	1 £§
Més 16 § de un offi(ci) a Lluch, dich	16 §
Més 16 § que fa an el rey per al molí	16 §
Resta 794 £§	794 £§
Hereus del Soldat Marcho, dita Schorcha, té una poss ^o estimada per dos millia y sinch centes lliures, dich	2.500 £§
Vist que dits hereus fa 57 £ 9 § sensals ab defferents partidas lo descarregam per aquellas las quals valen set centas vint y sinch lliuras, dotze sous y sis dinés [7 v.]	725 £ 112 § 6
Pera Bon Massip té una poss ^o dita Son Massip, estimada ab lo bestiar, per deu millia lliures, diem	10.000 £§
Descàrrech: primo fa 20 £§ a Mn. Jeroni Masquide, prevere, més 13 £§ al Cumú de Incha, més 8 £§ a les almoynes de la Seu, més 5 £§ a la muller de Miquel Guig, més 3 £§ a M ^o An- toni Clar, chirurgia de Lluchmayor, més 5 £§ al Dr. Fiol, més 2 £§ al Sacós ²⁹ , més 3 £§ al Espital General, més 4 £§ al Dr. Fiol ³⁰ , més £ 10 § a M ^o Serra, las quals cens genera suma de 63 £ 10 § que són per 900 £§.	
Més ha amologat pendre censals y són los següents:	
Primo: 16 £§ pren sobre de Mestre Raphel Matheu, boter, més 4 £§ obra de Barthomeu Gofre y són per 250 £§, relevades de 900 £§ resten 250 £§, relevades de 10.000 £§ resten 9.350 £§ y per aquelles paga	9.350 £§
Pera Antoni Amer, del Castell, per la part de poss ^o té Alcanella,	

²⁷ Muda: Empelts que feu als seus arbres incrementant el valor dels mateixos i dels seus béns.

²⁸ Per explicar aquests béns i pagaments a favor del soldat reproduïrem al document annex a manera d'apèndix documental. una pàgina de la part de darrera del mateix llibre, (pàg. 4 r.)

²⁹ Sacós: Església de la Mare de Déu del Socors, a Ciutat, coneguda generalment pel "Secors" o "Secós".

³⁰ Com es pot veure, el esmentat Dr. Fiol reb dues partides.

estimada per siscentes lliures, diem	600 £§
Jaume Mojer, del Castell, per la part de poss ^o té Alcanella, estimada per siscentes lliures, diem	600 £§”
[8 r.]	
<u>“Los habitants”³¹</u>	
Guillem Cabanelles, de Mortix, renda y barquera de bastiar, conexem pach per quatrecentes lliures	400 £§
Més fa Jaume Martorell, àlies Gat, per 4 £§ de Cens y 250 £§ de bas- tiar, que tot suma trecentes lliures	300 £§
Barthomeu Reus, de Mortitget, conexem pach per cent lliures, diem	100 £§
Guillem Auinent, per bastiar conexem pach per doscentes lliures, diem	200 £§
Ffrancesch Seruera, per barquera, conexem pach per cent lliures, diem	100 £§
[8 v.]	
Guillem Bibiloni, per la barquera conexem pach per cent lliures, diem	100 £§
Barthomeu Alorda, per veinatje, conexem pach per cent lliures, diem ³²	100 £§
Joan Càneues, amitger de Lluch, per la barquera, per cent siquante lliu- res, diem	150 £§
Jaume Company, Ros, per bastiar, conexem pach per cent lliures, diem	100 £§
[9 r.]	
Bernat Soliueres, per bastiar conexem pach per doscentes lliures, diem	200 £§
Pera Joan Soliueres, Xorc, per renda y bestiar conexem pach per quatre- centes lliures, diem	400 £§
Barthomeu Soliueres per quatorse lliures de renda pach per cent cetanta y sinch lliures, diem	175 £§
Anthoni Soliueres que (per) 14 £§ renda pach per cent cetanta y sinch lliures, diem	175 £§
[9 v.]	
Michel Soliueres per 14 £§ de renda pach per cent cetanta y sinch lliures Diem	175 £§
Ffrancesch Soliueres per 14 £§ renda pach per cent centanta y sinch lliu-	

³¹ Per habitants, al llibre s’interpreten aquelles persones que, sense esser propietaris, tenien algun troç de terra llogat a un dels propietaris, a canvi de la meitat de la producció (amitgers) o qualque preu determinat per endavant.

³² No hem trobat cap referència que ens indiqui si cultivava alguna terra o tenia bestiar, la qual cosa atribuïm únicament a una omissió, ja que de tractar-se d’un traginer o treballador “autònom” es tractaria d’una quantitat de doblers totalment inimaginable que, fent feina pel seu compte, no veuria mai en la vida.

res, diem	175 £§
Martí Rojer per bestiar conexem pach per doscentes sinquanta lliures, diem	250 £§
Pera Matheu, de Telluxant, per barquera de bastiars conexem pach per siscentes lliures, diem	600 £§
[10 r.]	
Joan Matheu, de Telluxant, per barquera de bastiars conexem pach per – sinch centes lliures, diem	500 £§
Hacinto Fontanet, per veinatje, conexem pach per cent lliures, diem	100 £§
[10 v.]	

Se Calobra y Tuvent

Anthoni Majol fill de Anthoni.....	1 £ §
Anthoni Majol fill de Jaume.....	1 £ §
Anthoni Mayol fill de Guillem.....	1 £ §
Guillem Mayol fill de Jaume.....	1 £ 2 §
Hereus de Michel Palou.....	1 £ 10 §
Jaume Collom, Calobra.....	1 £ 15 §
Joan Collom, Calobra.....	1 £ 10 §
Anthoni Collom, Calobra.....	£ 15 §
Pau Arbona, Catallà, fill de Barthomeu.....	£ 15 §
Hereus de Barthomeu Mayol d'es Colls.....	£ 16 §
Hereus de Barnat Mayol del Bosch.....	1 £ 14 §
11 r.	

Lluch

Joan Amer, del Puyol.....	2 £ 4 § 6
Mº Anthoni Càneues, de Manut.....	3 £ 12 § 6
Més per Binifaldó.....	1 £ 4 §
Hereus de Martí Martorell, de Muntanya.....	3 £ 10 §
2 £§ per ço que mane el Sr. Regent li descarregam la propietat de 1.500 £§ que són 75 £§ cens fa a Jaume Martorell de Pollença.....	2 £ §
Joan Serdà, de Mortitget.....	£ 16 §
Mº Nadal Càneues.....	1 £ 3 §
Mº Michel Càneues, de Mosso.....	3 £ 14 § 6
Jaume Llobera, del Barcha (d'Aubarca).....	1 £ 4 §
Anthoni Soliueres, Ponticho, per se muller.....	1 £ 4 §
Michel Llobera, de Albarca.....	£ 13 § 6
Arnau Matheu, de Teluxant.....	£ 7 § 11

Hereus del Soldat Marcho.....	£ 17 § 9
Pera Bon Massip.....	4 £ 13 § 6
Pera Anthoni Amer, del Castell.....	£ 6 §
[11 v.]	
Jaume Mojer, del Castell.....	£ 6 §

Los Barranios³³

Guillem Cabanelles, de Mortix.....	5 §
Barthomeu Reus, de Mortitget.....	1 §
Guillem Auinent, de Muntanya.....	1 §
Ffrancesc Seruera, de Muntanya.....	1 §
Guillem Babilloni, de Binifaldó.....	1 §
Barthomeu Alorda, de Comafreda.....	1 §
Joan Cànaues, de Lluch.....	1 § 6
Jaume Company, Ros.....	1 §
Barthomeu Soliueres, del Barcha.....	1 § 9
Bernat Soliueres, del Barcha.....	2 §
Pera Joan Soliueres, Xorc.....	4 §
Anthoni Soliueres, del Barcha.....	1 § 9
Michel Soliueres, del Barcha.....	1 § 9
[12 r.]	
Ffrancesc Soliueres, del Barcha.....	1 § 9
Martí Rojer, del Barcha.....	1 § 6
Pera Matheu, de Teluxant.....	6 §
Joan Matheu, de Teluxant.....	5 §
Hiesinto Fontanet, del Mauix.....	1 §
Jaume Soliueres, conexem pac per renda y mollas y bastiar.....	5 §
Jaume Mertorell, Gat, pac per vennatge.....	2 §
Bernat Cabanelles, per vennatge.....	1 §
Bernedí Matheu, fill de Joan.....	2 §
Bertomeu Soliueras.....	2 §
Ffrancesc Soliueras.....	3 §
Joan Baptista Soliueras.....	2 §
Anthoni Càneues, mitger de Lluch.....	1 §
[12 v.]	

³³ Barrani: Persona que no tenia domicili o estada fixa a un poble. Segons les lleis del segle XIV, els homes forasters que s'establien a un poble eren considerats "barranis" fins que feia deu anys que hi habitaven.

Bernedí Càneues, qui stà e Manut.....	2 §
Barnedí Càneues, qui stà a Femenia.....	2 §
Pere Metheu, menor, fill de Pere Metheu, maior.....	1 §
Batiste Càneues y Sifre, amitger de Lluch.....	1 §

Resum de les estimacions fetes:

Sa Calobra i Tuient	20.700 £
Lluc.....	103.004 £ ³⁴
Els habitants.....	4.300 £
Els barranis i petits conradors.....	26 £
Total.....	<u>128.030 £</u> ”

A la vista del repartiment de blat i del capbreu, fet com ja hem dit per satisfer les necessitats de la parròquia, podem comprovar que al llarg de diverses generacions els components de certes famílies estan repartits per tot el terme, Cànaves, Colom o Soliveres per exemple.

Apèndix documental:

Pàgina de la part de darrera del mateix llibre, (pàg. 4 r.) i que literalment diu així:

“Vuy als 24 de Maig 1639 Nosaltres, Martí Martorell, Balle Reall, Antoni Càneves de Menut, Juan Amer, Pera Bon Masip, Miquel Llobera y Juan Soliveras y tots los demás habitants de nostra Parrochia de Osca (sic)³⁵, tant parrochians neturals com Arrendadors:

Congregats com és costum, fonch preposata per lo demunt dit Juan Amer, Lloctinent de Capità, com tenia una carta de part del Illm. Sr. D. Alonso de Cardona³⁶ en que manave, an greves penas, fessem estrecció y nomenassem un Soldat al servey de Sa Magestad y subvectió y socorro de Manorca, bax de la Bander del Capità D. Gregori de Vilalonga³⁷ ab condicions a la carta contingudas.

E nosaltres, vist y considerat algunas causas y reons a nosaltres contraris si per dit effecte se fes dita abstrecció, avem determinat veura si llibrement troberiem algun perticular per servici de dit effecte.

Y el mateix die se as offert Miquel Llobera, major, de lloch de Son Colom, dient que, si li donavem sinquante lliuras, que ell doneria un soldat per la servitut dita.

³⁴ Dins el total de Lluc hi estan incloses les possessions d'es Pujol, Menut, Binifaldó, Muntanya, Mortitxet, Mosso i Albarca.

³⁵ La carta citada està escrita evidentment per una persona culta i externa del terme d'Escorca. L'única explicació plausible pel canvi de nom de la parròquia és que sigui degut a què l'escrivà que traslladà l'ordre de lleva ja la dugués escrita i es limitàs a canviar el nom dels assistents a las juntes, que es convocaren a cada vila per dur a terme la seva feina i, en aquest cas, va canviar el noms del parroquians sense canviar la del poble.

³⁶ Alonso de Cardona i Borja fou Virrei de Mallorca entre 1633 i 1640.

³⁷ Aleshores, el Sr. Gregori de Villalonga i Dameto, Cavaller de l'Orde de Calatrava, era Governador de l'illa de Menorca.

Y axí venint a cordia tots, se son acordats que li donem dites sinquante lliuras, ço és, vint lliuras ancontinent y la demás reste, compliment a dites sinquante li prometen pagar al die que lo dit Capità lo tindrà per rebut. Y an cas que lo dit Llobera fos alliberat, ço és, o que no es fes la dita Jornada a Manorca o que la justicia alliberàs dita demanda, no se li pot repetir ninguna cosa de las ditas vint lliuras. Y an cas que anant-se'n los demás soldats de las demás Vilas, fos dit Llobera alliberat y per ell alliberada nostre Parrochia, som de pacta que se li han de pagar tot lo que falte per compliment de dites sinquante lliuras y ditas sinquante lliuras se paga per compertiment fet per dita reó, pegador per tots los allistat a una lliste la qual han de cobrar los dits Juan Amer y Juan Soliveras.

y lo dit Miquel Llobera resta fiança per son fill Pera Llobera, alegit y donat per llur para per la ja dita reó.³⁸

Fet dit die y Añy demunt dits.”

Segons es pot veure a l'esmentat llibre de Clavariat, a partir d'aquesta data i seguint reials instruccions, havien de tenir un soldat a cavall sempre de guàrdia i una patrulla de sis homes de tot el terme, lo qual motivà l'increment de les talles destinades a pagar aquestes despeses cada cop més oneroses.³⁹

³⁸ Aquest Pere Llobera, segons es desprén de documentació posterior, fou el conegut per “Soldat marchó” qui amb tota seguretat va marxar deixant uns hereus. No hem trobat cap partida de defunció als llibres sacramentals d'Escorca, ignorant fins hores d'ara on va morir.

³⁹ Arxiu Municipal d'Escorca, *Llibre de Clavaris*.

BSAL, 65 (2009), 271-284.

Josep Moranta, frare predicador captiu a Alger (1635-1643): relat de les seves conversions i el seu martiri

M. CARME COLL FONT

RESUM

Se transcribe el documento que relata los avatares vividos por Josep Moranta, fraile predicador, que en el año 1642 cansado de sufrir cautividad en Argel decidió renegar de la fe cristiana para convertirse al Islam. Posteriormente, al arrepentirse de tal decisión y abrazar, de nuevo, el Cristianismo fue sometido a tormento por los turcos que le condenaron a morir en la hoguera

Paraules clau: Captivitat, frares predicadors, Islam, Cristianisme, segle XVII, Alger (Algèria).

ABSTRACT

The transcription reports the torments suffered by the friar and preacher Josep Moranta. In 1642, tired of being held captive in Algiers, he renounced the Christian faith and became a muslim. After regretting he embraced Christianity again. For this reason, the Turks tortured Moranta and condemned him to death by fire.

Key words: Captivity, preacher friar, Islam, Christianity, 17th century, Algiers (Algeria).

Introducció

El document que transcrivim íntegrament pertany a la col·lecció Aguiló de manuscrits, de la Societat Arqueològica Lul·liana. Forma part d'un volum d'assumptes diversos del convent de Sant Domingo de Palma (*Diversorio spiritual historial* [.]. A(M)-37, f. 30-38v). Consta de 16 folis escrits al convent de Sant Domingo de Palma per recollir les vicissituds del germà Josep Moranta, frare de l'orde i fill de Gandia, amb lligams familiars a Mallorca.

L'escrit té el propòsit de lloar el retorn del frare a la fe cristiana, l'any 1643 després de 8 anys de captiveri i d'haver-se convertit a l'Islamisme. Es detalla la cruesa del seu martiri i de la seva mort devota en mans del turc a Alger per aquest motiu.¹

¹ Josep Moranta no apareix en les relacions de màrtirs: ANTONIO FURIÓ: *Martirologio para las Islas Baleares y Pitiusas*. Imprenta de Joan Guasp, Palma, 1850. En canvi altres captius cristians que cometeren apostasia són considerats fills il·lustres de Palma, com el cas de Pere Borguny, que a més va ser objecte de processos de beatificació: BARTOMEU BESTARD CLADERA: "Pere Borguny Bisquerria (Palma 1638- Alger 1654), mercader, *Fills il·lustres de Palma*, Palma, 86-88

Els fets a Alger succeeixen el mes de gener de 1643. Quatre informadors entrevistats relaten el que saben dels vuit anys de captiveri de fra Josep a Alger, a les ordres d'un capità de galeres. No s'especifica si el seu captiveri fou remant a galeres, però els testimonis diuen que, a més de llarg, fou dur. El religiós donava molt de consol i ànims als altres captius cristians a Alger, per la qual cosa era especialment apreciat entre ells. Després que els mercedaris, orde redemptora que monopolitzava el rescat dels captius cristians, no l'escollissin per a ser rescatat, Moranta va sofrir una decepció i un trasbals de tal magnitud que, en un acte de ràbia, es va convertir a la fe mahometana. Les principals autoritats turques d'Alger l'acolliren a la fe musulmana amb tota classe de prebendes i regals. Però, Josep Moranta en el seu nou estatus es trobà sol i, penedit de la seva breu abjuració, manifestà la seva voluntat de morir com a cristià. El baixà el sentencià a suplici i a morir a la foguera.

Joan Domingo Bertran, prior del monestir i convent de Sant Domingo, dóna trasllat d'una informació per escrit datada a Alger l'11 de gener de 1643. Aquesta consta de dos relats: un del pare Juan de la Serna, de l'orde de Sant Agustí i l'altre de Miquel Àngel de Jesús, carmelita; ambdós molt impressionats per les vivències de Josep Moranta, a qui consideren un exemple per a tots les cristians. El prior inicia una investigació prenent testimoni a quatre mariners que conegueren els fets en primera persona i que recalen a Ciutat de Mallorca. El conjunt de documents esmentats constitueix un procés que el prior tramet als seus superiors de l'orde. Les declaracions dels testimonis tenen lloc els dies 10 i 11 de febrer, 5 i 11 de març de 1643.

La declaració d'aquests quatre testimonis és la part central del document:

1. Joan Cuader, mercader de Londres, de 27 anys.
2. Nicolau Lea, mercader d'Irlanda, de 23 anys.
3. Joan Tucar, mariner de Plymouth, de 34 anys.
4. Joan Mas, blanquer de Mallorca, de 33 anys.

Segurament, el fet d'haver renegat de la fe cristiana impedeix que Josep Moranta sigui considerat un màrtir cristià. Però el seu realisme fa la història de Josep Moranta més humana als nostres ulls; per la qual cosa consideram interessant exhumar aquest relat concentrat dels seus patiments pel seu valor històric, cultural i sociològic. El document il·lustra les relacions entre els dos móns enfrontats del Mediterrani. La pirateria i l'ús d'esclaus hi senyorejaven des del segle XIII, com una forma més de comerç i d'acumulació de riqueses més enllà de les religions. Josep Moranta exemplifica la cruesa heroica d'una gran majoria de gent, massa poc important per als poderosos.²

² Sobre la redempció de captius cristians: MARIA TERESA FERRER MALLOL: "La redempció de captius a la corona catalano-aragonesa", AEMn 15, 1985, 237-275. En l'àmbit mallorquí RAMON ROSSELLÓ i JAUME BOVER aporten llistats de captius mallorquins dels segles XIV i XV: "Cautivos cristianos de Mallorca en el Norte de África, siglo XIV: una relación", *Cuaderno del Archivo Municipal de Ceuta*, 11, 1997, 331-334 i "Captius cristians de Mallorca al Nord d'Àfrica, segle XV, una relació", *América y Mallorca del predescubrimiento hasta el siglo XX: miscelánea humanística*, Palma de Mallorca, 1991, 43-46.

Transcripció

Diversorio spiritual historial [.] . A(M)-37, f. 30-38v.

Suplicatio oblata die decima mensis februaryi, anno a nativitate Domini MDCXXXIII per infrascriptum reverendissimum patrem fratrem Joannem Dominicum Bertran, priorem monasterii et conventus Sancti Dominici praesentis Civitatis, nomine omnium religiosorum dicti conventus.

Ilustríssim reverendíssim señor,

Jesús

Diuen lo presentat fra Joan Domingo Bertran, prior del monastir convent de Sant Domingo de la present Ciutat de Mallorca, y los damés religiosos de aquell que se los ha vingut la notícia que lo pare fra Joseph Moranta, prevere y predicador religiós de dit Sant Domingo, natural del Regne de València de la ciutat de Gandia, que estava catiu en Alger per espay de vuyt anys el qual per inductió de algunes persones malèvoles y disgusts als 26 de agost de 1642 se tornà turch, apartant-se de la religió christiana. Però fonch Déu Nostre Señor, servit per la sua infinita misericòrdia, donar-li a conèxer lo mal que havia comés que als 3 de janer de 1643, dia y festa de Sant Ramon, comensà a dir públicament que “los moros eren uns bàrbaros y que anaven enganyats en la ley de Déu Nostre Señor” y que, per tant, “les sues ànimes se’n anaven al profundo de l’infern”. Y assò fonch al tant de valor, donant señals de molt bon christià y temerós de la lley de Déu Nostre Señor que no tingué temor ningun que los moros y Duana de dita ciutat de Alger lo havien de maltractar y condemnar a mort, de tal manera que digué en algunes ocasions que-s digués a la Duana que dit fra Juseph Moranta deyà que “anaven tots enganats com a bàrbaros en la ley de Déu Nostre Señor”. Lo que ocasionà a los moros de dita Duana que a los 10 de dit mes de janer condemnassen a mort a lo dit religiós, manant cremar viu a aquell, puis ab altres diligències astant aquell a la presó, procuraren los moros alcansar de què se apartàs de la religió christiana, ni per moltes/ dàdives que ly prometessen ni per temor de la mort que se li cominave dehont quant anave perquè se executàs la dita sentència de cremar, anava tant valerós, donant molts grans señals y mostres de molt gran christià y de pit religiós, predicant coses molt altres de la verge santíssima del Roser, y de son fill sacratíssim y de son pare Sant Somingo, animant a tots los esclaus christians que no faltassen en la lley de Déu Nostre Señor, que lo escàndol que los havia donat la volia satisfer donant la sua vida liberament per glòria de Déu Nostre Señor; y per altra part reprovant la ley y la secta de los moros bàrbaros y andaluzes de dita ciutat de Alger de que anaven engañats en la ley de Déu Nostre Señor. Y fonch en el lloc del suplici, ahont se havia de executar la dita sentència, ahont se havia amontonat molt gran còpia de llenya, si bé a dit religiós se li havia posat una corona de estopa y una creu de palo demunt del cap *in ignominiam* y menospreció de nostra santa fee, a la qual lleña se li posà foch a poc a poc. Fonch servit Déu Nostre Señor que lo

dit foch, després de haver cremat molt temps, no agué consumit lo cadàver de dit religiós y se ly tornà altra vegada acumular més còpia de llenya y lo foch de aquella menos consumí lo dit cadàver. De tal manera que lo endamà se trobà aquell enterament, sense que'l dit foch li agués feta lesió alguna més de haver patit dita mort, lo qual ha donat molt gran demostració per los altras de virtut que patí dit religiós en dita mort, de què ha patit martiri per defensió y augment de la religió christiana y confusió de dits moros bàrbaros. Y com al present, se tropian en el Regne de Mallorca alguns testimonis oculars qui han vist lo dit martiri, per tant, ab lo millor modo que poden, supplican a su señoria illustríssima y reverendíssima sia servit manar rebre informació de tots los testimonis seran administrats sobre esta veritat de sobre referida y de la informació rebuda se los n:a sia donada una o moltes còpies autènticas y feaents tant per el present Regne com encara fore de aquell, lo que supplican ser fet y porvehit omni meliori modo altissimus officialis, etcetera.

Altissimus.

Virtute cuius quidem provisionis fuit recepta informatio tenoris sequentis:

Die XI mensis februarii, anno a nativitate Domini M DCXXXIII.

Joannes Cuader, mercator naturalis civitatis de Londres regni Angliae, etatis ut dixit XXVII annorum, testis citatus qui iuravit, in manu et posse ad modum reverendi domini vicarii generalii ad Dominum Deum et eius Sancta Quatuor Evangelia, dicere veritatem quam sciet et fuerit inquisita super contenti in supplicatione per reverendissimum patrem priorum et religiosorum monasterii de conventus Sancti Dominici ordinis predicatorum praesenti Civitatis Maioricarum oblata.

Et dixit: fray Joseph Moranta de la orden de predicadores del patriarcha Santo Domingo, natural del reyno de Valencia, muy buen predicador y muy docto, lo qual acostumbra predicar a los christianos en Argel, havia siete u ocho años que era esclavo porque yo ha seys años que llegué en Argel por esclavo y ya allé allí al dicho padre fray Joseph que por ser tan gran predicador, como he dicho, era muy conocido de los christianos y era esclavo del colorí,³ que es capitán de la galeras. Este padre el mes de agosto passado ocasionado de disgustos y enfados que tuvo con los últimos redemptores porque no procuraren su rescate que ell havia muchos años que aguardava que se havia entretenido de un año en otro, teniendo como tenía mal cautiverio, se resolvió en hacerse moro. Y en efecto, renegó en presencia del baxá y de los más principales moros de Argel que le hicieron muchas honras que le acompañaron paseando en un cavallo en la ciudad de Argel. Y le dieron luego por libre de su esclavitud y mucho dinero que los principales ofrecieron en agradecimento y alegría de que se huviesse passado a su secta. Y la Duana le asseñaló quarenta doblas cada mes para su sueldo y paga que es la más grande que se da a los más principales, teniendo todos en mucha estimación el renegar de dicho fray Juseph, tomado dello de nuestra santa fe disiendo que ¿por qué aguardavan más ha hazer moros?, pues se hechava de ver ser su secta mejor que la ley de los christianos, pues un religioso predicador tan docto antes era maestro de los demás christianos, después de haver estado tantos años en Argel y conocida la secta de Mahoma, la havia escogido por mejor y por suya dexando

³ Colori, possiblement deformació de la paraula turca *kuloglu* que significa "fill del servidor". Es tracta d'una titulació destinada als servidors del soldà. Agradeixo l'aclariment al Dr. Guillem Rosselló Bordoy

la de los christianos, de lo que teníamos todos los christianos grandíssima pena. Pero fué Dios servido que presto y dentro pocos días se conoció arrepentimiento y pesar del error cometido en el dicho fray Joseph, pues siendo él corpulento y de buenas carnes, se enflaquesió y bolvió amarillo y melancólico con muestras de pesar y sentimiento, acompañándose con christianos y diciéndoles que él conocía bién lo mal que había hecho y que estava arrepentido de ello y que quería darles satisfacción y ofrecerse voluntariamente al martirio para remediar el escándalo \que había dado/ y bolver por la honra de Dios y de su santa ley y de la religión del patriarcha Santo Domingo que professava. Lo que yo sé por haver visto diversas vezes al dicho fray Joseph acompañado de christianos y lo demás havelo hoydo a dezir a muchísimos christianos por ser público y notorio entre todos los que vivía en Argel y a mi propio me dixó el dicho fray Joseph: “aunque me vea vuestra merced en hábitos de moro, sabe Dios lo que tengo en el corazón que es muy contrario a ello.” Y assí passando el tiempo, a los siete de henero passado de este año de 1643 se fué dicho fray Joseph en casa del baxá de Argel y en su presencia se quitó el turbante, que es insignia de turco, que llevaba en la cabeça y le hechó en tierra diziendo al baxá que “aquellas insignias no eran para él, pues era christiano y religioso y quería morir como a tal y no professar más la pérvida secta de Mahoma” y replicándole el baxá que “le quemarían luego si quería ser christiano”, se sacó tres reales de ocho de la faldriguera diziendo que “ofrecía aquel dinero para comprar leña para que no le faltesse el martirio que deseava en testimonio de su fe”. Y queriéndole luego el baxá enviar a quemar y publicándose el hecho por Argel, acudió el cadí (que es la cabeça de la iusticia de Argel) y dixó al baxá que “no era bién que un hombre de tanta importancia y reputación para su secta le quemassen luego, pues podría ser que a persuasión de algunos christianos hiziese aquello o que le hubiessen emborrachado o metido se lo en la cabeça, que aguardassen algun tiempo para ver si ser si se desdiría de aquello o bolviendo en sí perseverasse en la professón de la secta mahometana”. Y siguiendo este parecer, le llevaron en casa del mesuard adonde estuvo endaluzes y valencianos y algunos conegudos antes amigos suyos persuadiéndole conforme ese dixó públicamente en Argel a que se desdixese de lo que había dicho y hecho en casa del baxá, ofreciéndole muchos partidos para que perseverasse en ser moro, y él estuvo siempre constante que quería morir como christiano y buen religioso. Y por esta resolución, viéndole sin esperanssa de hazerle prevaricar, passados los tres días le sacaron de la cárcel para quemarle vivo llevándole desnudo solo con unos calsones de lienço, los braços atados atrás, con una corona de estopa alquitranada y una cruz de palo en la cabeça (por oprobio) y concurriendo una infinidad de moros a persuadirle que se bolviesse moro. Él constante siempre caminando por sus pies. Llegó al lugar del martirio adonde yo estava aguardando para verlo, Colori. Adonde le pusieron con unos grillos a los pies atados a la tierra, circuido de leña y en el pie, empieçaron a encender el fuego de lexos, de manera que pudiesse sentir el fuego poco a poco y durasse mucho la pena. Y mientras esto se hazía, algunos de los moros tomavan de las ramas más menudas encendidas y le endendían la corona de estopa alquitranada, que como esta dicho llevaba en la cabeza; otros le encendían las barbas; otros le daban con tizones encendidos por las espaldas y pechos y otras partes del cuerpo que tenía desnudo, proclamando unos y otros: “perro, buélvete moro” y otras palabras injuriosas, estando él siempre de pie muy constante, sinó fué por la fuerça de los muchos que le tiravan y empellían de una parte y otra que le hizo caer dos o tres vezes, pero siempre bolvió en pie y perseveró en el tormento cosa de tres quartos de hora hasta que la

leña se encendió toda en grandes llamas y se apartaron los moros que le atormentaban y cubierto de humo y llamas le perdimos de vista yo y los demás circunytantes que les estavamos mirando. Y por ser ya noche y tiempo de cerrar la puertas de la ciudad nos reducimos en ella quedándose fuera algunos seis christianos españoles esclavos de Ali Pixali. Hallaron el cuerpo entero y le llevarom a un jardín de donde según lo que dizen piensan enbiarle a España en haviendo ocasión. Y esto es lo que sé por haberme hallado presente en muchas de las cosas referidas como tengo dicho y las demás de haverlas oydo de muchos christianos por ser públicas y notorias entre tantos millares como viven en Argel.

Fuit sibi lectum et perseveravit.

Joan Cuader.

Dicto die

Nicolaus Lea, mercator naturalis de Irlanda, etatis ut dixit XXIII annorum vel circa, testis citatus cui iuravit ad Dominum Deum et eius Sancta Quatuor Evangelia dicere veritate.

Interrogatus super contentis in dicta superiori supplicatione.

Dixit: jo he estado cautivo en Argel quatro años y tres meses. Y quando llegué en Argel conocí en la ciudad de Argel al padre fray Jusepe Moranta de la orden de predicadores y allí le he tratado mucha vezes y le he oydo predicar a los christianos que ay allí en Argel dentro de la iglesia y era dicho padre muy docto y entendí a dezir que el dicho padre fray Jusepe havia ocho años que estava cautivo en dicha ciudad. Y por ser aquél tan docto como he dicho, era muy conocido de todos los christianos confessádoles y consoládoles, y yo era muy amigo suyo, y he comido tres o quatro vezes con él y él me dezía “¿por què yo, siendo irlandés cathólico, tratava con los ingleses?”. Y el dicho padre era esclavo del Colori, que es capitán de galeras. Este padre el mes de agosto passado ocasionado (según dezía) de algunos disgustos y enfados que tuvo con los padres redemptores porque no le rescataron, haviendo él tantos años que estava esclavo y teniendo mal cautiverio, se resolvió en hazerse moro. Y en efecto renegó en presencia del baxá y de otros principales de la Duana y ciudad de Argel que le hizieron muchas honras passeándole a cavallo con un turbante y una flexa en la mano, que era insignia de turco, y luego le dieron libre de esclavitut y le aseñalaron paga de 30 o quarenta doblas cada mes según entendí de muchos christianos. Yo, dicho testigo, le vi passear en dicho cavallo como turco. Y todos los turcos y moros estimaron mucho el renegar de dicho fray Jusepe Moranta por ser aquél muy docto y estimado de los christianos, tomando de ello ocasión de oprimir a los christianos com oprobios y menosprecios de nuestra santa fe, diziendo a muchos chrisitanos ¿què aguardavan de hazerse moros? pues se hechava de ver se su secta mejor que la ley de los christianos que un religioso tan docto y predicador, después de haver tantos años que estava en Argel y conocía la secta de Mahoma, la havia escogida por mejor y por suya, dexando la de los christianos, de lo que todos los christianos teniamos grande pena. Pero fué Dios servido presto dentro de pocos días se conoció arrepentimiento por ser el dicho del padre fray Jusepe corpulento y de buenas carnes se enflaqueció y bolvió amarillo y melacólico con muestras de pesar y sentimiento tratando muchas vezes con christianos y les dezía: “aunque yo traygo ropas de moro, soy christiano”, y diziéndoles que “él conocía bien lo mal que

havía hecho y que estava repentido dello y que quería dar satisfacción y offerer voluntariamente al martirio para remediar el escándalo que havía dado y bolver por la honra de Dios y de su santa ley”. Y esto me dixó algunas vezes otro padre de la misma orden que se llama fray Francisco de la ciudad de Sevilla, que era esclavo de mi patrón, el qual tratava muy a menudo com el dicho padre fray Jusepe, me dixó que el dicho padre fray Jusepe le havía dado todos los libros que tenía quando renegó. Lo que yo sé por haver visto muchas vezes al dicho fray Jusepe acompañado de christianos y lo demás haverlo oydo de muchos christianos por ser público y notorio entre todos los que viven en Argel. Y assí passado el tiempo, a los siete del mes de henero passado de este año de 1643, se fué el dicho fray Jusepe en casa del baxá de Argel y en su presencia se quitó el turbante, que es la insignia del turco, que llevaba en la cabeça, diziendo al baxá “que aquella insignias no eran para él que era christiano y religioso y quería morir como a tal y no professar más la secta de Mahoma” y replicándole el baxá “que luego le quemarían si quería ser christiano”, se sacó tres reales de ocho de la faltriquera diziendo que “ofrecía aquel dinero para comprar leña para que no le faltase el martirio que deseava en testimonio de su fe”. Y queriéndolo luego el baxá enviar a quemar y publicándose el hecho por Argel, acudió el cadí y dixó al baxá que “no estava bien que un hombre de tanta importancia y reputación para su secta le quemassen luego que podría ser que a persuasión de lagunos christianos hiziesse aquello o que le huviessen enborrachado, que aguardassen algún tiempo para ver lo que haría”. Y siguiendo este parecer la llevaron en casa del mesuard adonde estuvo en la cárcel tres dias y en este tiempo según se dezía públicamente le fueron a hablar algunos moros andaluzes y valencianos y algunos renegados persuadiéndole a que se desdixesse de lo que havía dicho y hecho en casa del baxá, ofreciéndole muchas cosas para que perseverasse en ser moro. Y estuvo siempre constante que quería morir como christiano y buen religioso. Y viendo esto los moros y la perseverancia que tenía de ser christiano, al cabo de tres dias le sacaron de la cárcel para quemarle vivo, llevándole desnudo con solo unos calsones de lienzo, los braços atados, con una corona de estopa alquitranada y una cruz de palo en la cabeça (por oprobio) muy concurrido una multitud de moros a persuadirle que se bolviesse moro. Él siempre constante caminando por sus pies llevo al lugar del martirio adonde yo estava aguardando para verlo como lo ví, adonde le pusieron unos grillos a los pies atados a la tierra, circuydo de leña en el pie, empesaron a encender el fuego de lexos de manera que pudiese sentir el fuego a poco a poco y durasse mucho la pena. Y mientras esto se hazía, algunos de los moros tomaron de las ramas más menudas encendidas y le encendieron la corona de estopa alquitranada, como esta dicho llevaba en la cabeça, y otros le encendian las barbas y otros le davan con tissones encendidos por las espaldas y pechos y otras partes del cuerpo que tenía desnudo diziéndole: “perro, buélvete moro” y otras palabras injuriosas, estando él siempre en pie muy constante. Sinó fué por la fuerza de los muchos que le tiravan y empellían de una parte y otra que le hizo caer dos o tres vezes y luego los moros le alsavan a este genero de tormento duró cosa de tres quartos de hora porque la leña se encendió toda en grandes llamas y se apartaron los moros que le atromentavan y cubierto de humo y llamas le perdimos de vista, yo y los demás de que estavamos allí mirándolo, y por ser ya tarde y tiempos de cerrar las puertas de la ciudad nos recogimos en ella. Y fuera se quedaron algunos christianos escondidos y según se dize hallaron el cuerpo entero y le escondieron según dicen para llevale a España en haviendo la ocasión. Y esto es lo que sé por haverme hallado presente en muchas de las cosas referidas y como tengo dicho y las

demás haverlas oydo de muchos christianos por ser públicas y notorias entre tantos millares de christianos que oy viven en la ciudad de Argel.

Fuit sibi lectum

Nicolas Lea.

Dicta die

Joannes Tucar, nauta naturalis civitatis de Plumua Regni Angliae, etatis ut dixit XXXVIII annorum, testis citatus qui iuravit ad Dominum Deum et eius Sancta Quatuor Evangelia dicere veritatem quam sciet et fuerit interrogatus in et super contentis in dicta superiori supplicacione per dictum patrum priorem et fratres monasterii et conventus Sancti Dominici praesentis civitatis oblata.

Et dixit: yo ha dos años y medio que cayé cautivo en la ciudad de Alger adonde he estado todo dicho tiempo hasta ocho días que ha que estoy en Mallorca. Y allí en la ciudad de Argel he conocido al padre fray Jusepe Moranta que también era cautivo en dicha ciudad. Y si bien yo no hablava con él, pero lo conocía y le veña muchas vezes por la ciudad. Y le sentía nombrar el padre fray Jusepe el qual quando yo vine de viage en la dicha ciudad de Argel hallé que el dicho padre se havía buuelto turco y ví yo con vestido de turco. Y a hora, a los dies del mes de henero passado de este año 1643, estando yo con los cautivos christianos fuera de la ciudad en Babaluete vino la palabra que querían abrasar y quemar al padre fray Jusepe porque no quería ser moro y se havía buuelto a la ley de Christo y yo no lo crehía porque no havía nadie en el lugar donde se suelen quemar los cuativos christianos. Y a cabo de rato ví gran multitud de gente que venía, entre ellos ví al dicho padre fray Jusepe que le trañían desnudo con calsones de lienzo, atadas las manos. Y él iva caminado por sus pies y llegado al lugar del martirio le ví con una corona de estopa alquitranada muy alta y una cruz en medio y puesto en medio de mucha leña al entorno ví que el dicho padre quería hablar a los christianos que havía allí y los moros que estavan cerca no le dexavan hablar pegándole por la boca y por las barbas empesaron a encender la brusca y con un poco de la encendida le pusieron fuego en la corona que las centellas del fuego le cahían sobre las espaldas desnudas de manera que dos o tres vezes le cayó la corona en tierra y los moros que estavan al lado cada vez que le cahía la metían en su cabeza hasta tanto que todo se encendió y le empezó a quemar. Y el fuego de la leña que le estava al entorno le quemava poco a poco que cayó por dos vezes y la una le alsaron y la otra no, sinó que fue tanto el fuego y humo que no se pudo ver más sinó que todo se quemava. Y duró este martirio y tormento cerca de una hora. Y siendo ya tarde nos fuymos dentro de la ciudad que estava ya el padre Jusepe muerto en tierra y después por la mañana del siguiente dia hoý algunos cautivos christianos que havian hallado el cuerpo del dicho fray Jusepe entero y que un cautivo Simonet dava sinquenta reales de ocho para que llevassen el cuerpo de dicho padre a su casa porque lo quería enbalsemar para enbiarle a España. Y esto es lo que he visto y hoydo.

Fuit sibi lectum.

Joan Tucar.

Die quinta mensis marcii, anno a nativitate Domini MDCXXXIII.

Michael Mas, blanquarius Maioricarum, etatis ut dixit XXXIII annorum vel circa, testis citatus qui iuravit ad Dominum Deum ut supra dicere veritatem.

Interrogatus super contentis in dicta superiori supplicatione.

Dixit: yo ha dos anys i mitx que arribí cautiú en la ciutat de Alger ahont he estat esclau fins als 14 de janer propasat. Y tot lo temps que he estat y habitat en dita ciutat de Alger, he conegut y practicat lo pare fray Joseph Moranta de la orde de predicadors, que entenguí era natural de Gandia del Reyne de València, el qual era un gran predicador, y confessor y predicant le hoít moltes vegades. Y ab la sua predicació edificave a tos los christians qui lo hoÿen, que era per convertir qualsevol persona, y també me som confessat ab ell y era tant bon religiós que aconsolava ordinàriament a tots los christians ab la sua santa vida, costums y religió. Y havent ya molt temps que lo dit pare fra Josep era captiu, tingué cert disgust ab los pares redemtors: li digueren certs christians que si ell anava en España lo abrasarien allí y après que la redemció se-n fonch anada, determinà lo dit pare fra Josep de tornar-se turch. Com en effecte, en lo mes de agost propasat se tronà turch que si bé yo no em trobava en Alger aleshores perquè era fora a la mar ab ma nau, però després quant torní trobí que lo dit pare fra Joseph havia renegat y yo-l viu moltes vegades ab turbant en el cap com a turch y sabí y entenguí per cosa certa que li havian asseñalat plassa de aga, que són vuytanta reals cada mes, y vuyt pans de soldat cada dia. Y si bé com dich, anava lo dit fra Jusep com a turch ab tot axò anava per la Ciutat ab lo cap baix, molt trist, com a afrontat de lo que havia fet de renegar la santa fe y sempre que encontrava christians los deya que “ell era christià que prest veurien com se tornaria a la part de Christo, y que ell mai havia entès ni volgut ser moro, que lo que havia fet ho havia fet per persuació diabòlica”, y encara que los christians no-l volien en sa compañía, ab tot axò, ell sempre procurave tractar ab ells y plorava y se llastimave de mal que havia fet penedint-se de tot, dient que “dins per temps tornarà a la bona part”, y asta he hoÿt yo de la pròpia boca vist plorar y llamentar dient que allí ahont havia comés lo de volia pagar la pena y tornar per la honra de Christo y del Pare Sant Domingo. Y passats alguns mesos, anà el dit pare fra Jusep a n-el pare fray Miquel Àngel, que és allí comissari apostòlich, para que lo confessàs y lo dit fra Àngel li digué que-l ell era confessor que es confessàs a sí mateix, y després anà altre pare sacerdot també catiu en Alger y se confessà ab ell, lo que per los matexos pares qui ho deyen públicament. Y lo demà que fonch confessat, que fonch al 7 del mes de janer propasat, lo dit fra Jusep en casa del baxà qui governa en Alger y en su presència se llevà lo turbant del cap y lo tirà en los peus del dit baxà dient que “ell era christià y que se havia engañat perquè aquella secta no era bona ni verdadera sinó la de Christo y per aquella volia morir”, y lo dit baxà li digué: “si tornas christià te cremaran” y ell li respongué que “lo foch a ell no li faria dany perquè volia morir per la honra de Christo”. Aquí mateix lo dit baxà enbià a demanar lo altre baxà en poder del qual anava renegat lo dit fra Joseph y assent allí li digué lo que pessava que lo dit fra Joseph se tornava christià y lo dit baxà a ell li dix: “a tu nigú te ha forsats que te fesses moro”, y lo dit fra Joseph dix: “lo dimoni me ha engañat, però jo vull morir com a christià”. Tot lo que sé per aver-mo dit serts renegats qui-s trobavan presens devant del baxà. Y dient que “per ventura los christians lo auran fet tornar loco”, y lo posaren pres ab cadenes y grillos, tot nu en qüeros, per veure si tornava moro ahont astigué tres días sens donar li menjar ni beure, ans bé, serts moros bruts y entraven ab sos llibres persuadint-lo se tornàs moro y ell sempre digué que “aquells llibres eren falsos y la sua lley de Christo era

verdadera y per aquella volia morir". Y acab de tres dias, vist que no podia alcanssar cosa alguna ab ell de què se tornàs moro, lo tregueren que queros en calçons de llens y untat de oli per tota la persona y berret o turant de astopa y sobre al seu cap ab una creu de caña de dalt, ab los braços lligats. Y desta manera lo aportaren per los carrers de Alger fins al lloc del suplici que es fora de las muralles de Alger. Y per lo camí tans de christians com trobava los astava mirant dien-los: "adiós christians, encomendan-me a Dios", ab a cara molt alegre que no parava anar a morir y per los carrers y camins los moros lo anaven tormentant, qui ab punardas, ab bastons, qui ab ginavets y altres ab bofetadas dient-li: "perro, torne't moro". Y ell ab gran paciència sempre digué que "volia morir com a bon christià". Y desta manera tingué dos ganevetadas a la cuxa y una en el bras. Arribà al suplici y lo posaren dret enmix de la rama y lleña que avia posat al antort junt d'ell y comensaven a ensendre quatre o sinch focs y ell al mix y de las ramas ansessas li posaren foc en el turbant y com lo turbant lo cremava, caygué dit fra Josep per tres vegades en terra, fent-lo alcar los moros, dient-li sempre que-s tornàs moro y ell sempre constant "morir com a christià y per la fe de Christo", posant-li foc per las barbas y per la cara, y vehent que no podran alcanssar cosa ab ell, posaran tota la lleña y foc sobre ell y desta manera morí a vista de moltíssims chrisitans y jo present que no hi estava lluny perquè sempre hohí que deya moria per amor de Christo. Y lo endemà dematí, jo dit testimoni aní an el dit lloc \on lo havien/ ab vuit o deu christians ab llisència y trobarem que lo cos astava mort senser y lo turban no astava cremat sinó per fora y la creu que era de caña no estava cremanda, de lo qual resten tots aspentats perquè la lleña que li posaran demunt y lo foc ab ella era per a cremar sent personas y axí los dits christians anterrarem lo seu cos al lloch ahont se enterran tots los chrisitans. Y assó és la veritat de que passà, y jo he vist de mos ulls y hoyt de mes orelles.

Fuit sibi lectum et cetera.

Supplicacio oblata die XI mensis marcis, anno a nativitate Domini MDCXXXIII infrascriptum reverendum patrem fratrem Joannem Dominicum Bertran, priorem monasterii et conventis Sancti Dominici Civitatis Maioricarum, nomine omnium religiosorum predicti conventus.

Illustrissim Reverendissim Señor,

Jesús

Diu lo presentat fray Joan Domingo Bertran, prior de convent de Sant Domingo de la present Ciutat de Mallorca, y los demás religiosos de dit convent que además dels testimonis que se han administrats a serca de la mort patí en la ciutat Alger lo reverent pare fra Joseph Moranta, prevere y religiós de la orde de predicadors, ab tanta demostració y exempar de bon christià, animant a los catius christians que no faltassin en lo servay de Nostre Senyor, dient y predicant a tem lo aprotaven los moros al suplici algunas cosas per confusió y reprobació de la mala secta y lley de dits moros se troban al present algunas cartas vingudes de dita ciutat de Alger qui narran lo bon exemple que dit religiós dona en la sua mort que patí per condemnatio de dits moros, las qual convé que estiguen registradas *ad eternam rei memoriam* per a que se puga apurar la vida y martiri (si-s pot dir de aqueixa manera) que ha patit dit religiós per tant et alias ab lo major modo que podran suplicar a vostra senyoria ilustríssima y reverendíssima sia servit manar registrar y continuar las ditas

cartas en la curia eclesiàstica y procesos de informaci3 que se ha rebut y de aquellas donar-
ne c3pia aut3ntica y fer-se he sempre que aperegan a dits religiosos que lo que divan y
suplican a ser fet y proveh3t *omni meliori modo et cetera officio et cetera quae licet et
cetera*.

Altissimus Ramis.

Jes3s

Dies 11 marcii 1643.

Mandetur ut patitur

Carreras, vicarius generalis.

Virtute cuiusdam superioris provisionis fuerunt inserta sive consutae in tenoris sequentis:

Mui Reverendos Padres, por ser el caso tan en onra de la christiandad y de la religi3n del
gran patriarcha Santo Domingo se embra esta relaci3n succincta porque el tiempo no da
lugar de escribir las circunstancias por menudo harase informaci3n de todo y en el interim
basta para que vuestros padres se alegren en el Se3or.

A los 16 de agosto del a3o pasado de 1642, el padre fray Joseph Morante, de la prov3ncia
de Valencia de la orden de predicadores, avendo estado cautivo ocho a3os que aseguramos
pas3 astas calamidades, puede ser que si la religi3n huviere de modo el enviade que se deve
no llegara al t3rmino que lleg3, di3 muestras de apartarse de nuestra santa fee chat3lica y se
dize per este t3rmino porque sin3 es en el vestido siempre fue christiano. Digo, pues mis
padres, que a 7 de enero deste praesente a3o de 1643 despr3ndose de algunos christianos
con un fervor sobre natural se fu3 a casa del baxà |junto con el baxà/ que acabava que fu3 el
que le hizo venir a tal desdicha, se senud3 y arroj3 las vestiduras turcas, trayendo debaxo
una imagen de Nuestra Se3ora, un rosario, y una crus y la t3nica de Nuestro Padre San
Domingo, y a voces dix3 que “era christiano”, y dizi3ndole que le har3an quemar respondi3
que “a [.]⁴ venia”, prendi3ronle y le tuvieron tres d3as preso, d3ndole muchos a3otes y
siempre amonest3ndole que se desdichesse. Jam3s quiso, sin3 dizi3ndoles que su secta era
perniciosa. Fueron a hablarle unos moriscos de Valencia y le prometieron grandes ofertas
de dinero y otras cosas y que lo imbiaria al Levante para que de all3 se fuesse a la
christiandad. Y asta meterle mugeres y una en particular que se de noche con 3l. Y a todo
respondi3 que “quer3a ser quemado donde av3a cometido el delito de negar a Christo
Nuestro Se3or, que con esso bolv3a la reputaci3n a la religi3n christiana y a la de su padre
Santo Domingo”. Viendo el poco remedio que hallavan en su maldad lo sacaron a quemar
ayer dies de este presente mes y a3o. Sal3a el var3n de Dios tan ermoso que no parec3a que
no av3a passado trabajo alguno y con la mejor \[.]⁵ que jam3s/ se ha visto llevando por las
calles, lo ivan martirizando con bofetadas, palos, heridas y otras cosas atro3es; llegando al
suplicio con una alegr3a grande, mirando a todas partes siempre diziendo que “confesava la
santa fee chath3lica romana y que quisiera tener mil vidas que perder por ella”, bolvi3ronle
a dezar que se ratajesse de lo dicho y que le har3an grandes mercedes, a lo que como un

⁴ Part il-legible que correspon a una paraula.

⁵ Part il-legible que correspon a una paraula.

cordero respondía que “quería morir por su creador y que ellos iban errados”. Con lo que con fuego lento, por ver si de miedo hacía algo, le comensaron a quemar más. El varón apostólico con la misma constancia hasta que le echaron de golpe donde se levantó tres veces con los ojos clavados en cielo hasta que rindió el alma al Señor Nuestro Padre. Miren el caso o le ponderen que es uno de los majores que se ha visto en un religioso sin forzarlo al praecipicio, su cuerpo quedó tan blanco como si no hubiera pasado tal martirio. Los christianos le tienen en parte que lo meteran en una caja y lo restituirán a su religión que de Nuestro Señor a vuestros padres para que vean tales onras. Argel y enero 11 de 1643.

Joan de la Seurna, ordina Santi Agustini.

Miquel Angel de Jesús, carmelita descalco y ministro apostólico, afirma:

An Argel, de Enero a 11 año 1643.

Señor Pedro Çanglada, ya por otra tengo escrito a vuestra merced, me haga merced de valerme y ayudarme de sacarme de trabajos esta es para hazerle ha saber de un caso ha sucedido en Argel que es de grande admiración para los christianos: que habrá de ocho años que estava esclavo en esta tierra un fray de la orden de predicadores que se llamava fray Joseph Morante del Reyno de València de un lugar que se llama Gandía, el qual era hombre muy docto y grande predicador. Tuvo cierto digusto con los padres redemptores que havían venido a rescatar cautivos, y en forma, el dicho fray Joseph se bolvió turco el lunes de Nuestra Señora de Agosto del año 1642. Al qual pasaron por Argel con un cavallo acompañado de todos los grandes de la tierra y se hizo grande fiesta y dezía a los christianos que claramente miravan que la ley de los moros era mui mejor y dezía el sabía que vosotros teniades acá tan grande padre se havia buelto turco \lo dezían a todos los que aguardávamos de hazernos moros pues que aquell hombre que sabía tanto se havia buelto turco/. Mas en poco tiempo tuvo conosimiento el dicho fray Joseph de lo mal que havia hecho que avía dicho a ciertos amigos suyos que “avía hecho mal y que quería morir mártir”, y ciertos amigos suyos le andava entreteniendo que “no hiziesse tal cosa, que ellos también tenían deseo de ir a morir a tierra de christianos, que ellos buscavan ocasión y que se irian todos juntos” y el dicho fray Joseph siempre dichó que “allí adonde havia cometido el dilicto havia de pagar la pena”. Y ocho dias antes de la Natividad se encontró en cuatro andaluces y les dichó que “andavan engañados y que irían a los profundos el qual dichó que fuesen a la Duana y que dichessen lo que él dezía”. Y mirándose affrentados de lo que avía dicho a los christianos dándoles y asséndoles burla dellos y de nuestra santa fee y mirando que se desdezía de lo que avía dicho se allavasse como christiano lo qual a 7 de enero, dia de Sant Raymundo, tuvo por bien de entregarse a la Duana diziendo que “ellos eran bárbaros”, y les dichó que “estava borracho i si se havia hecho loco” y siempre dichó que “era christiano y se llama fray Josep y que quería morir por la fe de Christo”. Al pusieron en la cárcel cargado de cadenas y grillos por ver si desdiría de lo que avía dicho. Lo visitaron muchos andaluces ricos y le dizeron que dichesse que era turco, prometiéndole muchos dineros si dezía que era loco, lo pondrían quinze días en la cárcel de los locos y después passaría aumentándose la paga. Lo qual estuvo firme diziendo que “era christiano y que quería morir por la fee y que tenía mui buen entendimiento”. Los moros viendo que no porían alcanzar cosa alguna, hizieron entrar moras andaluces adonde estava preso para que mirasse si se desdiría de lo que avía dicho, nunca mudo, siempre constante en la fee de Dios

y les dezía: “perra, quitadme delante”. El sábado siguiente, que contavámos a 10 del praesente, lo sacaron del cárcel y lo llevaron a quemar, lo qual lo quemaron vivo, y no llevaba consigo más que unos calçonçitos que solamente le tapavan la vergüenças, con las manos ligadas por atrás y le pusieron una corona inperial de stopa alcitrana con una cruz de palo encima. Todo por azer bulla dell y él valerosamente iba a morir diziendo de su boca muchas alabaņas de la virgen del Rosario, de su hijo, de padre Santo Domingo. Moros andaluces le davan con unos [.]⁶ de palos y le dezían que “no dichesse alabaņas de la virgen” y siempre les dichó que “eran unos bárbaros y que ivan engañados”, también dezía a algunos christianos que encontrava que “rogassen a Dios por él que rogaría para todos en el otro mundo”. Y con grande ánimo y esfuërço llegó a donde estava el suplicio. Le echaron fuego a la corona que llevaba y él siempre victorioso diziendo muchas alabanzas de la virgen ya si hijo diziendo que “por su amor moría”, el qual echaron dentro de el fuego. Y al cabo de un buen rato, que pensavan estava echo ceniza, estava entero. Otra ves lo echaron mucha leña encima. El otro dia, que fué domingo, jo me puse a la puerta y al punto que se abrió la puerta fué adonde le avían quemado lo qual lo allé entero y tuve diligencia de llevále una pierna, la qual tengo guardada para llevar a Santo Domingo. Luego vinieron muchos christianos con mucha devoción para tomar reliquias unos; otros que no quisieron le tocassen [.]⁷, entero como estava, le querían embiar a España y le pusieron dentro de una sábana blanca y lo enterraron. Esto es, señor, lo que ha passado en esta tierra de lo que todos los christianos devemos dar gracias a Dios. Yo, como criado de vuestra merced y de su buen pecho y la devoción que tiene a la religión, me he atrevido a escribir esta y dar relación, no digo más. Dios guarde a vuestra merced muchos años, y recibida esta haga vuestra merced que se cante en Santo Domingo un Te Deum en Santo Domingo que el dicho fray Jusepe me dichó muchas veses tenía parientes en Mallorca. Por ser verdadera, la firmo de mi propia mano.

Pedro Fábregues, criado de vuestra merced.

Fray Miguel Ángel de Jesús, carmelita descalço ministro apostólico.

Fray Joan Bautista Belsa, de la orden de los menores.

Fray Joannes de la Serna, de la orden de San Agustín.

⁶ Part il·legible que correspon a una paraula.

⁷ Part il·legible que correspon a una paraula.

BSAL, 65 (2009), 285-300.

Pasquines de lulistas y antilulistas en 1750 (Biblioteca Pública de Palma, ms. 1146)*

RAFAEL RAMIS BARCELÓ*

RESUMEN

Este artículo pretende reproducir y comentar los pasquines que se conservan en el manuscrito 1.146 de la Biblioteca Municipal de Palma. En ellos se exponen con verdadera dureza algunas vicisitudes de las controversias entre lulistas y antilulistas que afectaron en 1750 a todos los estamentos de la vida política y religiosa de Palma.

Palabras clave: Pasquines, culto luliano, lulistas, antilulistas.

ABSTRACT

This article seeks to discuss and pamphlets containing the manuscript 1146 of the Municipal Library of Palma. These are some manifestations of disputes between lulistas and antilulistas in 1750, affecting all sectors of political and religious life of Palma.

Key words: Pamphlets, lullian culte, lulists, antillulists.

El presente escrito pretende ofrecer un comentario a buena parte de los documentos que obran en el manuscrito 1.146 de la Biblioteca Pública de Palma de Mallorca, que recogen las actas de los testimonios de las duras controversias entre lulistas y antilulistas en 1750, así como también de los pasquines que aparecieron en esas fechas en Palma.

Lorenzo Pérez publicó un esclarecedor artículo¹ en el que se explicaba la escasa incidencia de la Inquisición en las controversias entre lulistas y antilulistas, así como exponía de forma sintética los principales hechos que ocurrieron. En dicho artículo el Dr. Pérez destaca su interés en volver sobre el tema con mayor amplitud, hecho que desgraciadamente ya no se va a producir. Esperando que un día se lleguen a publicar todos los materiales que recopiló Lorenzo Pérez -así como todos sus escritos inéditos- en este modesto trabajo nos proponemos una tarea sencilla, que complementa una labor que Pérez dejó hilvanada, pero que no pudo concluir.

* Estoy en deuda con el Dr. Antonio Planas Rosselló, a quien agradezco su apoyo para la elaboración del presente trabajo. Las abreviaturas que utilizaremos son: BBM (Biblioteca Bartomeu March), BMP (Biblioteca Municipal de Palma), BEB (J. M. Bover: *Biblioteca de Escritores Balears*), BSAL (*Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*), MAMEG (*Memòries de la Reial Acadèmia mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics*) y SL -o bien- ES (*Studia Lulliana o Estudios Lulianos*).

* Universitat Pompeu Fabra

¹ L. PÉREZ MARTÍNEZ: "Inquisición, pasquines, lulistas y antilulistas" en *Mayurqa*, II, Palma de Mallorca, 1989, 873-884.

Nuestro objetivo, así pues, es muy modesto: sacar a la luz los pasquines y las actas que se formaron sobre los mismos, de modo que se puedan extraer algunas conclusiones sobre las ideas del momento y los personajes más importantes que propiciaron las polémicas y la proliferación de los pasquines. Nuestro propósito es acercar a los estudiosos –siguiendo las directrices apuntadas por L. Pérez- los documentos de uno de los momentos más lamentablemente crueles de las controversias entre lulistas y antilulistas, que podemos fechar en los meses de junio y julio de 1750.

Antecedentes

Dejando de lado el problema de la Inquisición, tratado de forma exhaustiva por el Dr. Pérez en diferentes trabajos, hay que recalcar, aún así, que el año 1750 es especialmente polémico y complejo: si quisiéramos dar cuenta de lo ocurrido allí, serían necesarias muchas más páginas de las que aquí disponemos. En efecto, el *Te Deum* de 25 de Enero, los alborotos callejeros, las disputas intraeclesásticas, la polémica por la profanación de la Imagen de Llull en la Universidad en el año 1749, los alborotos estudiantiles... no son más que consecuencias de una lucha enconada entre lulistas y antilulistas que explotó en distintos ámbitos de Mallorca. En este sentido, existen numerosos trabajos sobre los antecedentes de este enfrentamiento,² aunque tal vez sea bueno recordar aquí algunos aspectos muy brevemente.³

El 25 de enero de 1750 –a la sazón, la Festividad del Beato- se cantó un solemne *Te Deum* en la Catedral de Palma, al que asistieron todas las órdenes religiosas, salvo los dominicos. Dicha solemnidad se organizó por parte del Ayuntamiento y del Cabildo con dos motivos: dar gracias por la copiosa lluvia caída gracias a una Novena al Beato promovida por el Ayuntamiento, y también para festejar solemnemente la declaración inmemorial del culto luliano que había proclamado el Obispo Zepeda en el año 1749. Los dominicos habían escrito a las autoridades civiles y eclesiásticas pidiendo que no se hiciese ninguna alusión ni a la novena ni a la lluvia, condicionando su presencia a este hecho.⁴ Sin embargo, tal y como querían el Cabildo y el Ayuntamiento, El Dr. Antich de Llorach,⁵ canónigo y Rector de la Universidad Luliana predicó un sermón⁶ en agradecimiento a Llull

² Un estudio mucho más detallado puede verse los trabajos de M. FERRER FLÓREZ: “Controversias y luchas entre lulistas y antilulistas en el siglo XVIII”, *Memòries de la Reial Acadèmia Mallorquina d’Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics*, Palma, 16, 2006, 157-166, “Culte a Ramon Llull: Discordies i controvèrsies”, *SL*, 2001, 65-89, y también: “Convulsió de 1750 referent al culte de Ramon Llull”, *SL*, 2003, 103-126.

³ En este trabajo sólo citaremos los antecedentes imprescindibles para entender las alusiones que aparecen en los pasquines. Para las demás cuestiones, véanse los trabajos de M. FERRER FLÓREZ y, fundamentalmente, el estudio específico de L. PÉREZ MARTÍNEZ: “Un capítulo sobre el lulismo mallorquín: El *Te Deum* de 1750”, Palma, *BSAL*, 1989, 333-341.

⁴ La recopilación de escritos sobre este comentadísimo capítulo puede verse en L. PÉREZ MARTÍNEZ: *Els fons manuscrits lul·lians de Mallorca*, Barcelona-Palma, 2004.

⁵ Sobre Antich de Llorach y el lulismo, véase: J. M. BOVER DE ROSSELLÓ: BEB, 36-37, L. PÉREZ MARTÍNEZ: *La Causa Pia Lul·liana. Resum històric*, Palma de Mallorca, 1991, y R. RAMIS BARCELÓ: “La influència del lul·lisme a la Facultat de Lleis i Cànon de la Universitat Lul·liana i Literària de Mallorca” en *SL*, 49, Palma de Mallorca, 2009.

⁶ Sermón titulado “Corto dissenyo de los justos, relevantes motivos que tubo la Mui Ilustre y Nobilissima Ciudad de Palma para el publico, solemne hazimiento de gracias que hizo à su adorado Patricio... B. Raymundo Lulio en ocasion de havernos dispensado el cielo por su intercession una copiosissima dezeada lluvia”.

por haber intercedido ante Dios, y haber logrado la lluvia. Los dominicos, tal y como habían anunciado, no comparecieron.

Sintiéndose agraviado por la ausencia de los dominicos, y por las burlas que se hicieron sobre el sermón, el Cabildo –que tenía una clara mayoría lulista- nombró vicario comisario de asuntos lulianos al canónigo D. Juan Ferrer,⁷ que se mostró acérrimo defensor de Llull. Hizo publicar un edicto en el que se recordaba la condena del arzobispo Alagón contra los que habían profanado la estatuilla de Llull en 1699, y la interpretación “positiva” que habían hecho los lulistas del reconocimiento papal de que “nada se innovara” en el culto luliano, declarado inmemorial. Dicho edicto se fechó día 12 de mayo de 1750 y un tiempo después fue fijado en la Catedral y en otros templos, advirtiendo que nadie debía quitarlo bajo pena de excomunión.⁸

El problema se agravó con otro incidente, que venía a refrendar el ya cometido en el año anterior: un “atroz delito en que unos Licenciados discipulos de los PP. Dominicos a 6 de Junio del corriente año 1750 con sacrilega mano e inconveniente audacia se atrevieron a esgarrar, romper y malbaratar una Imagen que estaba fixada a la Puerta ó Portal de la Universidad Lulliana con tan atrevida resolución, que después de averla rompido la echaron en tierra y la pisaron”.⁹

El primer pasquín y su réplica¹⁰

El día once de junio apareció un pasquín en una esquina de la casa del archidiácono. Este hecho exasperó al Dr. Ferrer, que el mismo día escribió otro edicto en el que excomulgaba a todas las personas que habían participado en la elaboración de ese pasquín, y también a todo aquél que supiera algo relacionado con el tema y que no lo confesara ante la curia diocesana en un plazo de tres días.¹¹ El día 12 de junio el Dr. Ferrer, en una monición expresada en mallorquín, vuelve a expresar la excomunión por las mismas razones.¹² Asimismo, el Dr. Ferrer hizo entrega del pasquín al Paborde Guillermo Tarrassa

⁷ El canónigo Juan Bautista Ferrer no fue, hasta donde alcanzamos, un personaje importante en la vida cultural ni religiosa de Palma. No aparece con frecuencia en los documentos de la época, ni queda recogida su ejecutoria biográfica e intelectual en los diccionarios o recopilaciones al uso. Para algunas remisiones véase L. PÉREZ MARTÍNEZ: *Els fons manuscrits lul.lians de Mallorca*.

⁸ BPP, ms. 1146, 1r-2v.

⁹ BBM, Convento de San Francisco (Legajos), 5, 22, “Tremulo el pulso y palpitando...”

¹⁰ Procuraremos una transcripción lo más fidedigna posible, aunque pedimos de antemano la benevolencia del lector, pues la letra de los manuscritos –particularmente de las coplas- dista de ser clara y legible. En más de una ocasión hemos intentado dar la versión más plausible, que puede ser que haya sido una interpretación errónea de la letra. Para que el lector pueda seguir con mayor comodidad el orden de las coplas y décimas, las hemos numerado. Asimismo, hemos mantenido los subrayados que aparecen. Hay que comentar, por otra parte, que lo ideal hubiera sido gozar de muchas más páginas de las que aquí disponemos, para llevar a cabo una interpretación de cada uno de los conceptos y detalles que aparecen en los pasquines. Ojalá en un futuro puedan transcribirse y comentarse detenidamente tanto estos pasquines como otros aún menos conocidos, que están esparcidos en diferentes archivos mallorquines.

¹¹ BPP, ms. 1146, 12-13r. Se conservan bastantes ejemplares, v.g. BBM, Convento de San Francisco (Legajos), 1, 21.

¹² BPP, ms. 1146, 14-14r.

y Blanquer,¹³ y el acólito Raimundo Morey tomó testimonio de lo ocurrido. En el acta de Morey podemos leer la transcripción del pasquín:¹⁴

No sabeu queia de Nou / sannovat un caveller / sa diu Dn. Juan Ferrer / qui es causa d'aquest renou / de vuytenes es mosson / y caveller ja s'es fet / axos es perque du es plet / de qui es diu mosson Ramon.

Miracle peor sera estat / que en Ramonet va fer / De mosson en caveller / com som que la beretat / que fos home beledrer / ni degué anomenat / Sr. Dn. Juan Ferrer.

Por ultim vaix acabant consumintlo ab sa metxa / veritat es que aretge / però el Dimoni el vol sant.¹⁵

En el auto que se formó, el nuncio de la curia, Gaspar Rubert, citó como testigo de verdad a Benito Pelegrí,¹⁶ Doctor en ambos derechos, que declaró que vio dicho pasquín a las ocho de la mañana, y que continuó con sus ocupaciones. Más tarde Pelegrí vio “quitarle de dicha esquina por Bartholomé Cloquell vedel de la misma Universidad a requisición del fiscal de la Curia”.¹⁷ En términos muy similares se expresó otro testigo presencial llamado Miquel Planes, que intentó recordar el contenido exacto del pasquín y lo consideró denigratorio para el Beato.

Otro testigo fue un hombre llamado Jaime Alemany, doctor en Teología y Beneficiado de la Catedral, que pasó por la esquina de la casa del archidiácono a las ocho y media de la mañana y que había visto quitar el pasquín por el bedel de la Universidad ante la presencia de don Cristóbal Vedell, Procurador Fiscal.¹⁸ Pasó también Josep Ripoll, Doctor en Teología, Beneficiado de la Catedral y Vicerrector del Seminario de San Pedro de Palma, que declaró que iba a los Oficios Divinos de la Catedral cuando vio también cómo el bedel retiraba el pasquín, cuyo contenido era denigratorio para el Beato.¹⁹ En los mismos términos²⁰ se expresaron Nicolau Bordoy, Doctor en Teología, y Jorge Picornell, beneficiado de la Iglesia de Sta. Eulalia.²¹ También corroboraron este juicio Antonio Marimon, beneficiado de la Catedral,²² y Miguel Reus, beneficiado y maestro de Ceremonias de la Catedral.²³

Mucho mayor interés tiene la declaración de Bartolomé Cloquell, Bedel de la Universidad Literaria, y protagonista en los hechos. Transcribimos su declaración:

“ha encontrado en dicho lugar fijado un cartel que ha leído y ha visto contener cosas contra el Iluminado Dr. y Mártir el B. Raymundo Lullio, y por ello no se ha quitado de allí el Testigo, para impedir que alguno arrancara dicho pasquín, dando parte por medio de un licenciado a quien no conoce al

¹³ Sobre el paborde Tarrassa, véase J. M. BOVER DE ROSSELLÓ: BEB, II, 431-5.

¹⁴ También en BBM, Convento de San Francisco (Legajos), 5, 27 “Papel que amaneció fixado...”

¹⁵ BPP, ms. 1146, 3v.

¹⁶ A. PLANAS ROSSELLÓ: “Los Juristas mallorquines del siglo XVIII”, *Memòries de la Reial Academia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics*, Palma, 2002, 79.

¹⁷ BPP, ms. 1146, 4v.

¹⁸ BPP, ms. 1146, 5v-6r.

¹⁹ BPP, ms. 1146, 6v-7r.

²⁰ BPP, ms. 1146, 7-8r.

²¹ BPP, ms. 1146, 8rv.

²² BPP, ms. 1146, 9rv.

²³ BPP, ms. 1146, 10rv.

M. Iltre Sr. D. Juan Bta. Ferrer Pbro. y canónigo comisario capital, y habiendo acudido mucha gente y siendo ya cerca de las ocho y media de la misma mañana, ha comparecido en dicho lugar el Rvdo. Cristóval Vedell Procurador Fiscal del CCo., quien teniendo dixo orden de dicho Muy Iltre Sr. Comisario ha dicho al Testigo arrancase el Pasquín, como de hecho le ha arrancado y entregado al mismo Vedell Pro. ...²⁴

La respuesta no se hizo esperar: el día 18 de Junio D. Juan Ferrer declaró ante el acólito R. Morey que en el mismo lugar donde se había fijado el pasquín anterior,²⁵ se había puesto otro con claras alusiones hacia él, tal y como también testificó Cristóbal Vedell, quien reprodujo ante el acólito y escribano el tenor literal del pasquín,²⁶ que acaba diciendo ¡Muerte a los mansebados!, título despectivo con el que los antilulistas tildaban a los partidarios de Llull.

Ya excomulgado me haveys / Cuervos de la Cathedral, / pero decidme que mal / en mi alma encontrareys. / Tontos soys, pues no sabeys / que no me tengo por tal; / porque donde no es Tribunal / de la Fee que me apriete, no temo al choquete / de vuestro juez tan Bural.

Nadie toque este papel / porque estando excomulgado / caherá al mismo pecado, / el que se agarre con el. / Viva la ley de Dios y mueran los amancebados.²⁷

[Un garabato ilegible] Esa romana es.²⁸

Ese mismo día compareció ante Juan Bautista Salvá, el notario apostólico de la Ciudad, D. Cristóbal Vadell, que reprodujo el contenido del pasquín anterior y dijo que lo había arrancado de la pared en presencia del notario, del reverendo D. Juan Capó²⁹ y de Antonio Nicolás Lobo³⁰ y muchas otras personas.³¹ El propio Capó compareció como testigo de verdad, narrando los mismos hechos,³² tal y como hizo también Antonio Nicolás Lobo.³³ El procurador fiscal el mismo día 18 de Junio reafirmó la excomunión canónica a los participantes en el segundo pasquín, imponiéndoles la misma pena que los autores del primero.³⁴

²⁴ BPP, ms. 1146, 10-11r.

²⁵ BPP, ms. 1146, 16r.

²⁶ BPP, ms. 1146, 16v.

²⁷ BPP, ms. 1146, 17r., también en 44r (damos la versión del último, más legible).

²⁸ En 17r, después de las coplas aparece un garabato ilegible, que L. Pérez tampoco identifica, después del cual leemos "Esa romana es". Suponemos que alude a la opinión tomista, legitimada como ortodoxa y romana, frente al "heterodoxo" lulismo.

²⁹ Documentado como Catedrático de Filosofía en J. LLADÓ FERRAGUT: *El archivo de la Real y Pontificia Universidad Literaria de Mallorca*, Palma, 1946, apéndice IV.

³⁰ Catedrático de Filosofía y Teología, Rector de la Universidad Luliana y Paborde de la Cathedral, *Vid.* LLADÓ, pp. II, V, X.

³¹ BPP, ms. 1146, 18rv.

³² BPP, ms. 1146, 19rv.

³³ BPP, ms. 1146, 19v-20r.

³⁴ En los folios 21rv se encuentra el escrito de la excomunión en mallorquín, fechados el 18 de Junio, mientras que las razones de la excomunión en lengua latina se conservan en los folios 23r-24v, fechados el 20 de Junio.

Pasquines de Sta. Eulalia

Estos incidentes, lejos de calmarse, tomaron un rumbo más polémico a comienzos de Julio. El día 3 aparecieron en la parroquia de Sta. Eulalia de Palma dos pasquines, de los que fueron testigos oculares el acólito Raimundo Morey, el procurador Antonio Esbert y Gaspar Ruberd, nuncio.³⁵

En el primer pasquín se encuentran unas décimas mallorquinas, de escasa calidad, que recopilan los tópicos más manidos sobre la figura de Ramon Llull: su origen judío –que explica la devoción que le tienen los xuetas- y las sospechas de herejía –según las cuales, tanto Llull como los lulistas deberían ser declarados herejes y quemados-.

(1) Aquí de un fals testimoni, / em desdich, devant de Deu; / pues vaix dir que parent teu / era Llull (porch del Dimoni) / visque el señor Pere Antoni / qui me ha tret dun error tal, / molt pot lo Art general, / encara que en Veritat / Llull es del tribu de Gat / Com diu un cert tal per qual.

(2) Aquest tal es un Xuyeta / qui viu, sino es mort ánit, / de Llull tals cosas me ha dit, / que encare estich cresta dreita: / aquí en aquesta Plaçeta / digué: que els seus sen dugueren, / com de Mallorca els tregueren / (lo que creure puch si vull) / los llibres de Ramon Llull / en Talmut que tant veneren.

(3) Lo que jo crech cert i clar / que de aquells, set ni ha en Roma / escrits de propria ploma /Y axo yo heu puch jurar, / tretze mes sen feu portar, / de Mallorca aquell Sant Papa, / no vull dir qui fonch, (qual drapa) / crema oli, bada los ulls, / y veurás Jueus, y Llulls / cuberts tots ab una capa.

(4) Are jodio mal nat / veix el fi de tan gran bulla, / prest noy haurá Llull ni Llulla / qui et trega del socorrat, / un christiá me ha jurat / que á Aliorna feys tribut, / que voltros creys en Talmut / Alcabala y Alcoran / y Llull; dons prest vos pendrán / que es un deute molt digut

(5) Puys la altra volta axuaixi, / ya vos na prengué amichs meus, / despues de Llull, los jueus / cremaren en Portopi; / Are fos, la hora mesqui / y que acabassen la missa / no crech quey hagues bardissa, / per nigu, adhuc de aritja, / pues veix que tutom desitja / veure una altre cremedissa.

(6) A poch poch tot se traspela, / axo ya massa que dura, / prest prest la vostra malura, / morirá sense candela, / la barca sen va a la vela; / y yo en quiet aquí, peu fito, / en tot, que se em dona un pito / queus creman de viu en viu, / sols que prest isqueu del niu / ab lo Ciri, i Sambenito.

(7) No se mou Persecució / en nostra Iglesia Christiana, / que tu Porc bestia inhumana / no acompanyis la processó, / Sempre portas tu el pendó / com se veu en la nostra era, / puys tots ara duys bandera, / per fer mes valent exercit, / dons viva que un gran dispensit / de tots piament se espera.

(8) Quant un Jelos Rey vivia, / (el Fernando Rey de españa) / a tots vos tregué la gaña / desterrant tal porqueria, / dons prest prest xueteria, / caurás en tal contrabando, /

³⁵ BPP, ms. 1146, 32r.

perque el sexto Rey Fernando / puga imitar el seu Sant / cremante de un botavant / Maldit lasciu, porc nefando.³⁶

Con respecto al otro pasquín, podemos decir que está escrito por los partidarios de Llull en castellano, y que consta de tres décimas. Respecto del dibujo que las acompaña, tenemos la siguiente descripción:

... “a lo superior del Cartel se vehian dibujados con pluma a saber uno vestido a lo militar, otro con figura de frayle, y estos mano por mano, y ensima de los dos se lehian estas palabras; Futile vincum y bajo los pies del vestido de militar, esta: roqueta, y de los del pie de la figura del fraile, esta: coca, después se vehia otro personaje vestido con casaca y capa a modo de vestido de habate, o, a la Romana, que llevaba una bandera en las manos y a este seguían quatro personajes, los dos primeros con figura de fraile, el otro a lo militar, y el ultimo con sombrero y capa tendida sobre los hombros y ensima de estos quatro se lehia mali sequases y a los pies del primero de los dos frayles se lehia Domenc...”³⁷

Las alusiones son claras hacia los dominicos, los dos frailes, y los secuaces del mal son, a nuestro entender, los defensores de los Predicadores. Directamente la crítica se dirige al oidor Juan Bautista Roca y Mora,³⁸ abogado defensor de los PP. Dominicanos.³⁹ Creemos que “Futile vincum” alude a la débil y estratégica alianza que, a la vista de los partidarios de Llull, mantenían el Oidor y los Dominicanos. El hombre que aparece vestido de militar es, sin duda, Roca y Mora, porque debajo de su figura se lee el nombre “Roqueta”, mientras que “Coca” debe hacer alusión a algún fraile dominico que no hemos podido identificar.⁴⁰ Como se dice en la tercera estrofa, en el dibujo aparece un tuerto que lleva el pendón, seguido de dos frailes, Cleda y Campamar. Dicha procesión irá a parar al “infernul muladar” por no reconocer la Inmaculada Concepción de la Virgen, defendida por Llull. Bajo el rótulo “Brevis perditio” aparecen los siguientes versos:

(1) No llega a Roca el perdido / no llega a cosa este Trasto / no vale nada este Basto / porque es garrote Podrido; / pero es tan presumido / el Papagayo Roqueta / que si viniera un Profeta / y le predicara su ser / no llegaría a creher / que es un Picaro Xueta.

(2) Coca flvon Ampanada, / Rosquilla Bambol Biscoche, / Tu que quieres al Dia, Noche / Hijo menos, que de Nada, vete a comer la Manada / al pesebre, fanfaron. / que no tienes discrecion / por haver de ser Sensor / en puntos del santo Dotor / y de Pura Concepcion.

(3) Un Tuerto lleva el Pendon, algunos frayles lo siguen, Cleda y Campamar prosigen / con mucha confusion / que maldita procecion / porque ha de ir a parar / al

³⁶ BPP, ms. 1146, 32r-33v.

³⁷ BPP, ms. 1146, 33v

³⁸ Vid. A. PLANAS ROSSELLÓ: “Los Juristas mallorquines del siglo XVIII”, 82-83. Sobre la obra antiluliana de Roca y Mora puede verse, BEB, II, 280-283, y también R. RAMIS BARCELÓ: “La influència del lul·lisme...”

³⁹ BBM, Convento de San Francisco (Legajos), “Tremulo el pulso y palpitando”, 22 BBM.

⁴⁰ Ni en Bover ni en ningún otro documento a nuestro alcance aparece nadie llamado así. Creemos que debe ser un seudónimo o un diminutivo como lo es “roqueta”. En todo caso, tampoco encontramos ningún dato en P. ROSSELLÓ ADROVER: *La orden de predicadores en la Historia de Baleares (siglos XIII-XX)*, Palma, 1995.

infernall Muladar / pues se opone a la que es pura / ya Lulio que asegura / que no se pudo manchar.

“VIVA EL BEATO RAMON”.⁴¹

De todo ello da testimonio D. Nicolás Conrado, beneficiado de la Parroquia de Santa Eulalia.⁴² Igualmente, Onofre Ramis,⁴³ presbítero, Doctor en ambos derechos y beneficiado de la parroquia de Santa Eulalia pasó ante el acólito Morey.⁴⁴ Ambos dieron testimonio de la existencia de los dos pasquines transcritos anteriormente, al igual que lo hizo D. Juan Bautista Ferrer.⁴⁵

Recopilación de coplas y pasquines

En el expediente formado por D. Juan de Ferrer se recogen las transcripciones de los diferentes pasquines aparecidos durante los sucesivos días del mes de junio. En las páginas siguientes se transcriben y comentan.

En la primera página de la recopilación de los pasquines aparecen estas coplas, que recogen el sentir de muchas de las que comentaremos: burlas hacia D. Juan de Ferrer y hacia la pretendida santidad de Llull.

En Mallorca volen Sants / y no volen res de Roma / la infernal serpent se enrosca / la heretgia vol entrar.⁴⁶

Y seguidamente, la estrofa:

Estos goys de aquest paper / porque no es puga duptar / se deuran autenticar / al nos Dn. Joan de Farrer.

Goys en accio de gracias del Coix que cura el B. Ramon

La autoría de estos “goys”, que están inspirados en un modelo devocional popular, corresponde, según el testimonio de D. Miquel Pons y de D. Antonio Nicolás Lobo, al presbítero Lorenzo Thomás. El tema es la ridiculización de los milagros conseguidos por intercesión de Llull, en este caso, la curación de un cojo. La crítica de fondo se dirige hacia el Dr. Antich de Llorach, que atribuyó el milagro de la lluvia a la intercesión de Llull. Con la acusación de herejía protestante y mahometana se cierra esta crítica al famoso sermón.

(1) Puis Mallorca la gent tosca / á Ramon vol adorar / al present poden cantar / Ramon Llull te llop y Fosca.

(2) Vos sou Ramon aquel Sant / per un llop canonissat / este vos bol pregonat / en Cort en public encant: / vostra virtut se embosca / entre los llops va aparar / al present (¿et caetera?)

(3) Dels Miracles no te espantes / que los vull autenticar / pues un Cox sabe curar / y al dexa Cox com antes: / De este modo desenrosca / este Sant qui no te par / al present (¿et caetera?)

⁴¹ BPP, ms. 1146, 33v-34r.

⁴² BPP, ms. 1146, 37r.

⁴³ Probablemente se refiere a Onofre Ramis Pujol, hijo, nieto y hermano de juristas. Véase A. PLANAS ROSSELLÓ: “Los Juristas mallorquines del siglo XVIII”, p. 82.

⁴⁴ BPP, ms. 1146, 37v-38r.

⁴⁵ BPP, ms. 1146, 38r-39v.

⁴⁶ BPP, ms. 1146, 40v.

(4) Miracles á caramull / a Ramon per cobrevajen / son miracles qui coxetjen / quants na fets, y fara Llull / pues la gent esta tan llosca / que nos vol desengañar / al present (¿et caetera?)

(5) Es miracle es gran ¿delxich? / qui en cara porta las crosas / sonprobases molt mes grosas / los miracles de Antich / porque sí el cap seu s'enclosca / a los mors sap fer parlar / al present (¿et caetera?)

(6) Los qui prenan inventari / dels mirales sens sessar / que los fasen publicar / ab les trompes de Caymari / la llum del Sol ia se enfosca / no saben sí es dia San / al present (¿et caetera?)

(7) El tractat de Concepcio / que Ramon nos componge / miracle fonc que es perde / alla en el Golf de Leo / algun resquisio en la closca / del Llop se para encontrar / Al present (¿et caetera?)

(8) Tots Las Sants mes afamats / La Sanch, i el Sagrament / segons vaym lo temps present / Ramon los ha areconats / ell a tots nos dona osca / a ningú dexa parlar / al present (¿et caetera?)

En las armas de Mahoma / y la Ley dels protestans.⁴⁷

En esta época, como recuerda Lorenzo Pérez,⁴⁸ aparecieron los denominados “capítulos de paz”, en contra del convento de los dominicos, en los que el Ayuntamiento y los predicadores llegaban a un acuerdo, tras reconocer estos últimos la santidad luliana y realizar una adecuada penitencia.

Podemos leer seguidamente la respuesta de los “razonables” seguidores de los dominicos, que esperan la confirmación del culto luliano por parte del Papa. En estas coplas se carga contra Juan de Ferrer, Antich de Llorach y el obispo Zepeda, todos ellos considerados imprudentes y temerarios por abogar tan decididamente a favor del culto luliano, sin que haya confirmación directa desde Roma. Se hacen alusiones asimismo a la Bula del papa Gregorio y al Directorio de Eymerich.

Respuesta que dan los Píos simples devotos del Iluminado Dr y Mr. Invicto el B. Raymundo Lulio aceptando las prudentes, y raconables proporciones con que los PP. Dominicos ofrecen procurar la publica pas, y quietud en los Capítulos preliminares que en su nombre se dieron á los estos pasados dias.

1 Leymos con reflexion / los capítulos de pas / que con mentido dyfras / hizo vuestros la ficción / y viendo que la obtuvieron / hizo dar á nuestros juicios / en tan rarros principios / aceptamos la propuestos / y offresemos en respuesta / resarsír el beneficio.

2 Queremos que se aperciba / a todo el vulgo innoante / que de oy mas adelante / no se atreva a desir viva / porque esta vos offensiva / con arojo temerario / publica á Llull partidario / y ya damos por sabido / que á los santos departido / no los trae el calendario.

3 Pedira nuestra cordura / al nos Dn. Juan de Ferrer / no porfie en proceder / fulminando mas censura / porque se da por locura / y atentada pretencion / usar tal jurisdiction / y nadie ignora en verdad

que obrar con tal necesidad / es caso de inquisicion

⁴⁷ BPP, ms. 1146, 40r.

⁴⁸ Véase L. PÉREZ MARTÍNEZ: “Inquisición, pasquines, lulistas y antilulistas ...”, 879.

4 Desirle hemos al Dean / que moderando el charrar / guarde para se limpiar / la carta del rey Rey Dn. Juan / porque es oscioso su afan / quando es constante y notorio / que una bulla de Gregorio / al probete senescal / hasta el juicio universal / se tendra en derectorio.

5 Pues vernos que la vil gente / de aqueste rincón del mundo / por devosion á Raymundo / blasfema del inocente / mandaremos al presente / á los frequentes motines / que mueven los hombres ruines / y mugeres abladoras / no resen a todas horas / tan infernales maytines.

6 Consiguiendo en rogativas / de la Curia el beneficio / obviamos que el bullicio / no lo agradezca con vivas / porque fuera á los escribas. / escandalosa convención / hacer otra prosesion / con intención tan brivona / de asistir a la corona / sin rastro de devocion.

7 Porque cree el populacho / que el Obispo al otro día / le dio ya a la causa pia /definitivo despacho / le diremos sin empacho / que el cauteloso recato / que uso para hacerte grato / convertio por ilegal / el mas serio tribunal / en pretorio de Lulato.

8 Pues nos mando el tribunal / tantas veces retratar / haviendo querido hablar / de peccado original / de este con silencio total /guardaremos desde luego / que de nosotros con ciegn / vera que es tan ignorante / en lo que á este punto tocante / el de casa como el Segno.

9 Pues entre tantos Actores / uno de pontifical / bien fundado siente mal /de Raymundo y sus errores / haunque en vivos dolores / lo siente nuestra ilusion / de tan grande oppinion / no dira nuestra simpleza / que fue bayben de cabeza / o falta de informacion.

10 Comprate á la Reraenbre? / para quemar á Eymerich / si algo sobra á Dn. Antich / satisfecho lo que deve / quedes razon que el gasto lleve / quien a vender trigo llega / sin tener una fanega / y quien con su economia / bendio el bino y no tenia / viña, cubas ni bodega.

11 Viendo en fin que de unos chinos / nuestra maldat nos jubila / con tal larga retahíla / de embustes y desatinos / diremos á los mesquinos / sean mas fieles Romanos / y aguarden muchos veranos / declare el Papa a Llull santo / porque no haser otro tanto / es de muy pocos chrystianos.

Finis.⁴⁹

Uno de los tópicos de los lulistas –en contra de los dominicos- era la del perro que ladra y no muerde. Aquí se reproduce una décima basada en él.

Desima que salió estos días contra el can Domingo

Brame embidia tu Furor / Ladre tu rabia Canina / que con esto mas refina / su culto al Martir Doctor; / pues por mas que tu rigor / Su virtud quiere roher / Otro punto obscurer (*obscurecer*) / intenta con esse assumpto / Mas el Perro en este punto / Rabiar puede, y no Morder.⁵⁰

En un alarde de agudeza, los adversarios respondieron con las “mismas consonantes”, atacando a su vez a los lulistas. Los hijos de Santo Domingo se reafirman en el tomismo, y afirman que, pese a lo que digan sus rivales, el can puede morder.

Respuesta que se hizo a esta Desima con los mismos consonantes:

⁴⁹ BPP, ms. 1146, 41v-42.

⁵⁰ BPP, ms. 1146, 43r.

De Lucifer el Furor / ni de su rabia canina / teme el Gusman, pues refina / en Thomas mejor Doctor. / De tu lengua el gran rigor / aunque pretende roher / nunca podra obscurer / el Can en algún assumpto / porque en todo, y qualquier Punto / te ha de clavar y morder.⁵¹

Otras décimas antilulistas abundan en los mismos tópicos. Uno de los más importantes es la diferencia entre lulistas y tomistas respecto a la doctrina inmaculista. Los tomistas eran refractarios a dicha doctrina y los lulistas, como buenos hermanos del franciscanismo, la sostenían. Las siguientes décimas, de escasa calidad, sacan a colación estos temas y otras burlas de la vida y obra de Lull.

Otras al mismo intento por el mismo rumbo.

(1) Thema Morsus tuy ero infame / Ô Diabolico esquadron! / Ô del bando del Histrion! / Ô Idolatras! Averte / ciego cortijo, discerne: / qual es peyor en el Mundo, / es Confusio, Ô el Vagabundo? / estos dos puntos morder / pretendo, y esto ha de ser / por hecharles al profundo.

(2) Mazacote presumido, / indiscreto Baladron / que engaña algun simplon / con aquel Punto Fingido; / Mas has de verte Mordido / con muy Fatal Mordedura, / y jamás hallaras cura / ni en Milagros del Artista, / Porque este gran Alquimista, / encanera la Cizura.

(3) Quien entre cuerdos ha visto / (solo un Nescio lo diria) / que defendiesse â Maria, / el que no perdona â Christo? / Panadero â ti resisto / que das en essa quimera / sin advertir tu Ceguera; / a la virgen dad mas honra / pues ella baxo la sombra / de aquel tal mal estuviera.

(4) Di Ganapan engreido / que tiene que ver el Brazo / con el Culo? En este caso / esta el Cahos Confundido, / porque el menos advertido, / Sino es Fatuo del Histrion; / Sacara por conclusion / (perdona si te la aplico) / ô que eres un gran borrico, / ô que no sabes la licion.

(5) Has venido de la China, / que dises en este assumpto? / â suscitar el difunto / Confusio con tu harina? / Mas el Papa determina / (cuydado en ser obediente), / Que dexes esse insolente / en los Cultos; Lisongero / Que dizes? Lo mismo espero, / del Hermitaño pendiente.

(6) Que no has leído el trasupto / de lo que alli se passo? / No sabes como extinguió / aquel gran Can esse punto? / Mondongo en este assumpto / que trasladas desmedido / has de verte confundido / porque la letra infame es, / y no es la primera vez / que el tribunal ha mordido.

(7) De la Viña del Señor / Es el Can, nadie se quexe, / por si huele algún hereje / morderle con gran Furor; / si acaso es deste tenor / Don Fulano tu pariente / El Can ladra, y no consiente / Entre en la Viña tal casta, / Mas si aquesto no le basta / Le muerde muy Fuertemente.

(8) Di quien te puede embidiar / Zambombo en alguna parte? / será por querer casarte / con Blanquerna? Celebrar / quiero con bulla y entonar: / (que lo damos de barato) / Viva, viva el Mentecato / viva la tapa del horno / viva el inexperto en adorno / del Vago erróneo, insensato.⁵²

⁵¹ BPP, ms. 1146, 43.

⁵² BPP, ms. 1146, 43v-44r.

Lorenzo Pérez atribuye la siguiente décima al catedrático jesuita Miguel Cañellas,⁵³ defensor del culto luliano.⁵⁴

Presumido, deslenguado / (tal te dexas conocer) / porque te quieres meter / en lo que no es de tu estado? / Sino te veo enmendado / en uno y en otro Punto / te asseguro que el assumpto / será mas largo, y extendido; / estes con esto advertido / sino saldrá todo junto...⁵⁵

Las ocho décimas, de escasa calidad, siguientes repiten los tópicos citados. A parte de lo mencionado antes, aquí destacamos la expresión de ser como las “trompas de Caymari”, que aparece frecuentemente en las disputas. Su significado, según Alcover, se atribuye a algo o a alguien “díficil de moure a obrar, i després difícil d'aturar d'obrar”.

(1) Que direm deus tals Falsaris / qui en el pulpít davant Deu / dihuen contr el sentir seu / que Remon Llull te contraris. / Per are un estrefolaris / los direm piano, piano. / O Antonio el Paduano / perdona tanta locura / Menores son sin cordura / hombres de nombre Christiano.

(2) Creu poble tot lo contrari / de lo que te han predicat / creu en pura veritat / que son trompas de Caymari. / Que todo el intento suyo / es tomarte el Caudal tuyo / por sustento del Convento / siendo esto el mayor portento / que obrara Raymundo Lullo.

(3) A falsos com mes valdria / dirlos sinch y sinch fan déu / en las cartas del correu / ha duytas de Romania / Dihent una Ave Maria / Para el Sto. Portugues / dando de manos y pies / para siempre amen sin fin / â Raymundo mallorquín / Sto. de sí es, no es.

(4) No haya Prudent qui vos crega / antes be creu lo Contrari / dons dau trompas de Caymari / inflau quel engayn navega. / Ca qui lladre, nomosega / Ô Pueblo Camaleón / quitate tanta pasion / tanto xiste y patarata / que todo lo mal desata / Roma y la Inquisicion.

(5) Jo men vaix en St. Domingo / qui sempre sen va a Roma / alla si es bo, ô si es broma / prest se veu ab un disgo / prest vindra Liscolondingo / el Padre Provincial / O que hombrazo? o que tal? / Mentira como mil sastres / ensartando mil desastres / de aspecto Pontifical.

(6) O pobret de panxa grossa / li dire com lo veure / ben vingut siau monbe / com vos va? quitau la brossa / que veniu coix? Que duis crosa? / y el respondera: muy mals / rudamente y sin mas sal; / porque el pobre paseante / tiene un dexo tran brillante / como de Asno, el Final.⁵⁶

Aparecen unas coplas tituladas “Art General”, en clara parodia antiluliana. En un estilo vulgar se tratan nuevamente los tópicos de la vida y obra (Bestias, Puix de Randa, senescal, martiri...), la acusación de judío y hereje, las críticas a los prolulianos (Juan de Ferrer, Antich...), las críticas a los prolulianos (gorrions), la firmeza en los antilulianos (Eymerich, Roca y Mora), y la esperanza en que Roma –auxiliada por la Inquisición– sepa examinar el contenido del lulismo y determinar si es una herejía judía, protestante, mahometana... Estas coplas hacen referencia también a los ya comentados “capítulos de

⁵³ El P. Miguel Cañellas, de la Compañía de Jesús, es documentado como Catedrático de Teología de la Universidad Luliana. Vid. J. LLADÓ FERRAGUT, apéndice, p.I

⁵⁴ Véase L. PÉREZ MARTÍNEZ: “Inquisición, pasquines, lulistas y antilulistas ...”, 878.

⁵⁵ BPP, ms. 1146, 44v.

⁵⁶ BPP, ms. 1146, 44v.

paz” entre ambos bandos, rememorando momentos especialmente duros de la confrontación.

Art General

Totom y tota persona / qui es vol selvar / Deu ha de observar / y un altre mes, / Apagé diu el pages / fuig apartet / de Bestias a lloch estret / no Fias May / Pues donen algun Ventay / Qui sab el Credo / Ara yo diré: Concedo / vol dir bañut. / Notarás si som agut / en lo que enton. / Viva el Beato Remon / y qui nou dirá / Diuhen que el nas li caurá; / nota la Vasa. / Axo que es pennada de asa, / ô es de Mul. / Encare li put es Cul / y entañ morí. / Amigo si axo va axí / tindras present / Aquell onze Manament, / y fora Bestias. / Yo no puch sufrir molestias, / Ni desbarats. / Y som dels més acostats / a Remon Llull / Tant si vull com si no vull / som desta banda; / Perque prop del Puix de Randa / Ô Costabella, / En llet de soméra vella / hem som criat. / Allí vaix veure espantat / llegint se mata. / Vaig perder el temps fent sa gata / ab sa ratera / Vaig viurer ab gran borratxera / y confusio. / Caps de Gall, o de Capo / ab Fochs de paya / Fumats y puch dir Malaya / per res de bo. / Tot quant veix es Ficcio / Mena molt grossa / Pobre de mi ab tal brossa / hem som perdut / y fins aquí he viscut alusinat. / En lo Art me han engabiá / de tal manera. / Que hem fan rodar damunt la hera / ab mon Germa. / Tot esto lo va causar / un Eymerich / Y yo qui som mes Antich / Bambol y Xotxo / No puc mantenir es Cotxo / ni lo estement. / Sas botas plenas de Vent / en lloch de vi. / Me han fet parar aquí / mostrant ses bollas / Per ses velles sas encollas / y es calsons. / Las capitulacions / de Antiga Pau. / Vejau ahont me posau, / que a tot dich / Solament que Eymerich / no envii es saig / Per qualsevol part yo vaig, / si em conviden. / Encara que tots me miden / de cap â peus, / Dexem el Bambol y als seus / per altre tir. / Per are vull advertir / la veritat. / Perque en la llet que he xupat / som inflexible. / Tot quant veix es insufrible / y hem confon / Yo no crech que en tot lo mon / haje un semblant / Que vullen que sia Sant / more Castrorum / Axo es lley sarracenorum / Que da Mahoma / Los catholichs van â Roma / per este punt. / Com â Catholich hem Funt / no hem poch negar. / Pues tots tiren â embuyar / a Dn. Remon. / Totas sas consultas son / malicia tal. / Y el pobre Senescal / pateix Martiri / Y el Gorrio ensén Ciri / ciri Pasqual. / Ara ratge la Canal / dins lo euberjó. / Com y també el refetó / va més bultat / Un cap clos envinegrat / digue en el cas. / Voldria que axo duras / des jay Remon; / Perque los esportins son / qui ratgen are. / Y puc beurer desiara / a la Clotella / Aquí alseré la pipella / A Dn. Juan. / Qui es home Gruxat, y gran / Gruxat de toix / Gran en poder sobre un boix / de un Sebater. / Dn. Ferrer per taconer / no te segon / Bons defensors te Remon / de bella Fama / Dn Ferrer junt ab en Cama / qui brufa es brou, / Y un altre qui fa renou / per secretari / Essent Gran usurari / sense temor / Y altres deste tenor / tots ignorats / Com si fossen Protestants / los acompanyen / Pero tots saben que Guañen / en lo que fan? / Que â Remon el durán / en es Bordell / Ay quins caps sense servell! / Ay desberats! / Son causa que a la Ciutat / Axo es que sent / Ha perdut lo enteniment / si na tengut. / Seria molt Campenut / Miracle gran. / Si Llull donas a Dn. Juan / enteniment. / Però sert es impotent / de fer un tal / Ab tot lo art general / y quant ha escrit. / No fara aqueix esclafit / sinos que vinga, / Es Compañi ab se xiringa / qui tant brevetge. / Pero per are pernetje, / no es pot fer res. / Dn. Juan no heu tens entes / que axo no et treu? / Qualque dia et sebrá greu / Delo que has Fet. / Tu penses guanyar es plet / sens mes rahons. / A forsa de excomunions / no faras res: / Aunque maleyescas mes / que un carretér. / Sen torcarán es treser / yo heu don de franch; / Perque es pagat â un banch / tot lo que fas. / Tornerem ara en el Cas / que ya fa son. / No se en te altre per el mon / Que homens y Donas / Per Carrers y per les thronas / algaravia. / Tant si es de nit, com de dia / Viva Raymundo. / Essent impuls del profundo / â Ciega Gent! / Ten respecta al segrement, / y a los seus. / Ministres! Y fora Jueus / gent de Fogó. /

Aquí faré reflexió / destos te fias. / No crehuen ab el Mesias / tots quants ells son, / Y creuran amb en Remon? / pobre cyutat! / Ab bona gent tan posat / los amichs teus, / Tehan mesclat en los Hebreus, / ay tal lletserí! / Adavant St. Phelip Neri / tots parareu. / No vos desegañareu / gent ignorant? / Ô que miracles! Gran Sant! / molt na Curats, / Qui ya van eutenticats / a dins la Fossa. / El diable fa destrossa, / ara nevega; / De dia y de nits trefega / per dins Ciutat. / Mols de simples ha engaïat / en causa pia. / Aquí fa presa la arpía / Diable dich; / Pues aquest any sees fet Rich / ab molts de enganys. / No hi ha guaïnat tant en déu anys / estigau serts. / Y encare no sou desperts? A animals! / Ô Beatas de peu descals / obriu la vista / En vosaltres té conquista / tot lo infern. / Jo crech en un Deu etern / Lo Esperit Sant, / Y lo que hem va enseïant / ara y suare / La Iglesia nostre Mare; / y en lo demes / Apagé diu es Pages / y fora brots. / Ells que es Fassen frisar tots, / qui son de Llull; / Que yo per are no vull / tal Benefici. / Vull esperar el judici / que fara Roma. / No fos cosa que Mahoma / me engaïas. / Lo que ara hem fa per el cas / per mon consol / Voldia pa en el Rehol / per mos infants. / Que los altres pensaments vans / valen un pito / Jo estich firme ab lo peu fito / com una Roca / Y aunque et surta se moca / Estich costant. / No creuré que sia sant, / fins que de Roma / Sia vingut, punt y coma. / Assegurat, / Que vindra tard el Decret / posta de sol. / No sias tonto Musol / procure a viurer, / Solament donas que riure / en tot quant Fas. / Don Juan diu: no facas / li donen vaya. / Ha posat Foch âsa paya / per perlar dell. / Sura com a Christia Vell / jurement gran! / Diu: Â fe de Dn. Juan / que això és empeño. / Pero yo per son despeño / li fas memoria. / Intimantli Monitori / segons costum; Y si acas no pren llum, / sens mes reho / Tindra sert la excomunio / Firm las presents; / Per ell y los seus Parents, / y ya concloch, / Dihent: Muyre aquest Eubercoch / y tots los seus, / Muyren també los hebreus / visque es Fogó / Visca la Inquisicio / En Fin diré. / Visca la Santa Fe / â ulls tencats, / Y muyren los amancebats. Amen.⁵⁷

La siguiente décima es una nueva burla a la excomunió dictada por D. Juan de Ferrer, repitiendo los tópicos que ha hemos mencionado arriba.

Decima

Esta present codolada / fa dies que va pel Mon / y algún illus de Remon / crech la havia retirada; / ara però esta escampada / per tot de bona manera. / Un altre paper s'espera / ab terrible excomunio: / Amigos la processó / encare esta molt enrera.

Qualsevol qui impedirà / el llegir este paper / en excomunio caurá / Reservada â Dn. Ferrer.⁵⁸

Por último, unas décimas de los lulistas en contra de Juan Bautista Roca y Mora, con argumentos no ideológicos, sino “ad hominem”: pedantería latina, su escasa estatura, su petulancia y amaneramiento...

Decimas contra el Dr. Roca

(1) Roqueta, Pedra, Festet, / Drogueta, Pobre, Embleví, / Presumit, Petit, Mesquí, / Procura guardar es culet; / Perque yo un giponet / he promes que te da dar; / y no et tinch de daxar / fins que estigues concagat; / Ya may te veuras torcat, / masa tens que netejar...

⁵⁷ BPP, ms. 1146, 45-47.

⁵⁸ BPP, ms. 1146, 47r.

(2) S altre dia com es ver, / que tantas plomas portaves / Hem digueren, que volavas. / Roca ab plomas! No pot ser / Vaix respondre; pero per / veurer Figura tan rara / homonet, punt no, si coma / Poch Eusell, y tanta ploma; / Ya may se es vist sinos are.

(3) Uns ne dihuen homenet, / Altres dihuen homeneu, / Y altre homeniqueu. / Ninguns afinen es net. / Cagola es homes en dret, / per pintarte Cagolí. / Si vols mes alt: Balleri. / Si vols mes alt: Balleruga. / Si vols mes alt: ets Turtuga. / Y si mes alt: un porch Crespi.

(4) En fin ets Diminutiu / en tot lo racional. / En materia de Fer Mal / Tens el grau Superlatiu. / Dur ets en nominatiu; / Genitiu de villanías / Datiu de mil Porcarías. / Acusatiu de Bondats. / Vocatiu de altres maldats / Ablatiu de Causas Pias.

(5) Pero en Generos ara be / vols que et digue el meu sentir / per tots los cayres quet mir / ningun Genero et conve. / Si yo en trop lo empelteré / Pero que tinch de empeltar! / Yo cap bo no en puch trobar, / ni menos tens branca bona: / Promisco de home y dona / Tal genero no se pot dar.

(6) En supins y defectius / Tens la primera cadira. / Sols la sintaxis se admira / No tropia en tu Substantius / Vas carregat de Octantius, / Y tota la tua idea / son pensaments de Monea, / qui pensa sens reflectir; / Y tu me obligues â dir, / que ets petita Ximenea.

(7) En verba corporis tens / Un espay imaginari; Pues ton cap es un Armari / de mil conceptas Pudents / Per le que et poden las dents / escriptori de maldats / Los pensements enrocats / et causarán la Batalla/ Fores al pes de la Palla / Concagat, de Concagats?

(8) Símax te dich, per in X. / Bombix te vull afagir: / esto prove ton vestir, / pues de sedas ets un Feix. / Sabs el ser Timax de hont neix? / de ser Pudent llimicos. / Forsex de lo Piedos. / Cicatrix de Mala rel. / Araña de pich cruel. / Cuset nanell rabios.⁵⁹

Finalmente, en el expediente del canónigo Ferrer aparecen los testimonios de Nicolás Lobo y de Miguel Pons, beneficiado de la Catedral. Ambos narran una conversación entre presbíteros, ocurrida en la Festividad de S. Juan Bautista, en la que surgió el controvertido tema de Lulio.⁶⁰ Lo más relevante de este punto es el testimonio de Miguel Pons, que testificó que algunas de las coplas que hemos transcrito anteriormente fueron compuestas por D. Lorenzo Thomas, presbítero, tomista y buen retórico. Estas coplas se las enseñó un compañero en el coro de la Catedral y, como reproducían el contenido de la conversación y la posición de Thomas, consideró que no hay duda de su autoría. El Dr. Lobo también suscribió esta opinión.⁶¹

Conclusiones

Este escrito sólo pretende sacar a la luz y comentar brevemente los pasquines del Ms. 1146 de la Biblioteca Pública de Palma. Podemos decir, sin embargo, que este capítulo, sin ser el más importante de la lucha de lulistas y antilulistas, es suficientemente plástico y representativo como para ser reproducido de forma independiente. Eso no impide, claro está, reconocer lo intrincado del contexto, expuesto parcial y brillantemente por otros

⁵⁹ BPP, ms. 1146, 47v-48.

⁶⁰ BPP, ms. 1146, 49-50.

⁶¹ BPP, ms. 1146, 50-51.

historiadores. Queda aún una tarea de síntesis de todos estos trabajos y de la abundante documentación que todavía permanece inédita.

Tras la lectura de los pasquines, podemos ver como muchos mallorquines se alinearon a favor o en contra de Llull, como si fuera una adhesión partidista. El clero, como hemos podido examinar, estaba dividido. La mayoría de las órdenes regulares, y un buen número de clérigos seculares estaban a favor del culto luliano. En los pasquines, sin embargo, sólo están implicados –hasta donde sabemos- el clero regular, los dominicos y algún que otro jesuita.

De lo que se desprende de las líneas anteriores, podemos concluir que el cabildo catedralicio era un hervidero de ideas contrapuestas. Frente al lulismo exacerbado de Antich de Llorach y Ferrer, y otros adláteres que son tomados como testigos -tales como Lobo, Pons y muchos otros-, existen otros canónigos y beneficiados en clara consonancia con las ideas tomistas y con una excelente relación con los dominicos.

El clero no dio un buen ejemplo al enzarzarse en estos debates, que mezclaban lo teológico (Doctrina inmaculista), con odios y rivalidades eternas entre las órdenes religiosas, y entre éstas y el clero secular (que también se dieron en la Universidad mallorquina y en muchos otros ámbitos), así como también enemistades de carácter personal. Peor fue, aún así, que se involucraran en el conflicto algunos ciudadanos de Palma que, de las descalificaciones y burlas en las glosas y décimas, pasaron a la violencia física, desembocando en riñas y trifulcas que no trataremos aquí.

Los versos, por lo demás, no son excesivamente originales, ni temática ni poéticamente. Lo más granado de la poesía popular y religiosa de la Mallorca del XVIII se encuentra, sin duda, en otras partes. En las décimas y glosas se repiten tópicos manidos del lulismo y del antilulismo, que pueden llegar incluso a resultar graciosos, más por su lenguaje corrosivo, que por cualquier otro motivo. Los refractarios al culto luliano se dedicaron al insulto y a la burla (especialmente, de los canónigos Juan de Ferrer y Agustín Antich de Llorach) y a la acusación de herejía protestante, judía o mahomética a los lulistas, que no seguían los dictados de Roma. Éstos, defendiendo el culto inmemorial al Beato, se ensañaron contra sus enemigos, fundamentalmente los dominicos y su abogado y protector, el Dr. Roca y Mora.

El manuscrito 1146 de la Biblioteca Pública de Palma recoge la gran mayoría de Pasquines de 1750. En otros lugares, como expone L. Pérez, se pueden leer algunos más. La práctica de la fijación de pasquines en las controversias lulianas continuó, aunque con menos virulencia, en las décadas sucesivas, especialmente durante el pontificado de Juan Díez de la Guerra.

El que aquí hemos resumido es sólo un capítulo más sobre el lulismo mallorquín del siglo XVIII, en un año especial -y desgraciadamente- pródigo en altercados, pleitos y otros sucesos controvertidos. Si se intentase clasificar y ordenar el gran número de legajos relativos a los hechos –y no sólo los pasquines- sucedidos en el año 1750, seguro que podrían contextualizarse adecuadamente muchas de las alusiones contenidas en los versos que hemos expuesto, y que seguramente ahora nos pasan inadvertidas. Ésta sería una tarea muy deseable e interesantísima, que podría arrojar nueva luz sobre tales cuestiones, pero que sobrepasa considerablemente el alcance de este escrito.

La jurisprudencia de la Real Audiencia de Mallorca

Antonio Planas Rosselló*

RESUMEN

*El artículo estudia el papel ejercido por la jurisprudencia de la Real Audiencia en el sistema de fuentes del Derecho de Mallorca durante la época moderna. En un sistema jurídico dominado por la doctrina del *Ius Commune*, la jurisprudencia sirvió para garantizar la seguridad jurídica. Para facilitar su conocimiento, entre los siglos XVI y XVIII se formaron numerosos repertorios privados.*

Palabras clave: *Jurisprudencia, doctrina, Real Audiencia, Mallorca.*

ABSTRACT

*The article studies the role played by the case law produced by the Royal Court (Real Audiencia) upon the sources of law of the Majorcan legal system during the modern era. In a legal system ruled by the *Ius commune* doctrine, the case law guaranteed the legal certainty. In order to disseminate its knowledge, numerous private repertoires were produced between the 16th and 18th centuries.*

Key words: *Case law, doctrine, Royal Court, Majorca.*

El sistema jurídico de Mallorca se caracterizó durante el Antiguo Régimen por la vigencia generalizada del *Ius Commune* romano-canónico, que en 1300 fue declarado oficialmente como derecho supletorio en defecto de los privilegios, franquezas y costumbres de la isla.¹ Esta realidad implicaba la eficacia de la doctrina de doctores edificada sobre las fuentes justinianeas y canónicas, puesto que el orden jurídico medieval se asentaba en ellas como fundamento de validez, pero fue construido por la ciencia jurídica mediante una *interpretatio* que, a menudo, forzaba extraordinariamente el contenido del texto, para convertirlo en una mera cobertura formal.² Por tanto, la jurisprudencia doctrinal fue un elemento muy vivo en el derecho mallorquín, utilizado tanto por los abogados en defensa de las pretensiones de sus clientes como por los jueces para fundamentar sus decisiones.

Sin embargo, con el transcurso del tiempo, la abundancia de literatura doctrinal pasó a constituir un serio problema para la seguridad jurídica, ya que se prodigaban entre los autores las opiniones contradictorias y, en cambio, no existía

* Universitat de les Illes Balears.

¹ La recepción tuvo lugar a través del capítulo 31 de la reforma de la carta de franquezas promulgada por Jaime II el 30 de enero de 1300 (ARM, *Llibre de Jurisdiccions i Stils*, 43).

² Sobre esta cuestión vid. P. GROSSI: *El orden jurídico medieval*, Madrid, 1996.

una regla fija que permitiese prever cuáles serían las asumidas por los jueces a la hora de resolver los concretos litigios. En algunos reinos se pretendió solventar el problema mediante la promulgación de unas leyes de citas que limitaban la autoridad doctrinal a determinados autores, cuyas opiniones eran las únicas que se podían invocar ante los tribunales. En Mallorca no se aprobó ninguna norma en este sentido, pero de todas formas hubiese tenido una dudosa eficacia, pues es sabido que no la tuvo allí donde se intentó aplicar este remedio. En tales circunstancias, resultaba ciertamente difícil desenvolverse en la práctica jurídica con una cierta racionalidad entre la maraña doctrinal acumulada a lo largo del tiempo. El jurista mallorquín Vicenç Mut describía así la situación en 1640: “*Mucho devieran estos tiempos al príncipe que reduxera las leyes y hiziera ley de algunas opiniones. Lastimosa edad! Entre los muchos pareceres çoçobran las verdades. Tantas son las leyes, que después de averse fatigado incessablemente el abogado, casi queda la decisión arbitraria a los juezes. Para cada opinión se topa con la contraria. Ignórase la ley, porque la han reduzido a opinión, porque la violentan el sentido, porque hazen la voluntad intérprete*”.³ Por este motivo, la guía más razonable para conseguir una cierta seguridad jurídica consistía en conocer las doctrinas asumidas por los tribunales mallorquines en la resolución de los pleitos: la jurisprudencia judicial.

La jurisprudencia careció de importancia en la época en que la Administración de justicia culminaba en la curia de la gobernación del reino, donde las causas eran juzgadas por un jurista asesor, cuyas sentencias podían ser apeladas y se decidían por unos jueces delegados que se designaban para cada caso. Sólo tras la creación en 1571 de la Real Audiencia de Mallorca, las decisiones de este tribunal colegiado permanente pudieron jugar un papel importante de cara a la futura aplicación del derecho. El prestigio de un tribunal regio integrado por seis doctores, cuyas sentencias sólo podían ser suplicadas ante el Consejo Supremo de Aragón con carácter excepcional,⁴ favoreció que sus decisiones, a través de las que aplicaban el derecho a los casos concretos, constituyesen un necesario criterio de certeza. En cualquier caso, sólo pudieron sentar jurisprudencia las sentencias civiles, por razón de su carácter motivado.⁵ En cambio, las sentencias penales, en las que el arbitrio judicial se manifestaba en su más cruda expresión, no eran motivadas y, por lo tanto, no sentaban una doctrina que pudiera ser invocada en el futuro.⁶

³ V. MUT: *El Príncipe en la guerra y en la paz, copiado de la vida del Emperador Iustiniano*, Madrid, Iuan Sánchez, 1640, 121-122.

⁴ Las apelaciones a sus sentencias civiles debían ser conocidas por el mismo tribunal, cambiando el relator y, en última instancia, los pleitos de cuantía superior a tres mil libras podían ser objeto de suplicación ante el monarca y Supremo Consejo de Aragón.

⁵ Esta práctica se mantuvo hasta que la Real Cédula de 23 de junio de 1768, Carlos III dispuso que los jueces cesasen en la práctica de motivar las sentencias y se limitasen a recoger las palabras decisorias como se venía observando en el Consejo de Castilla y demás tribunales ordinarios del reino (NOVÍSIMA RECOMPILACIÓN, XI, 16, 8, cap. 5. ARM, AH 4365, ff. 185-190).

⁶ Las sentencias penales de curia de la Gobernación fueron motivadas durante los primeros decenios del siglo XVI. Pero desde mediados de siglo dejaron de expresar los motivos. Esta práctica fue continuada por la Real Audiencia (A. PLANAS ROSSELLÓ: *El proceso penal en el reino de Mallorca*, Palma, 1998, 101-103).

La jurisprudencia de la Real Audiencia no fue contemplada como fuente del Derecho de Mallorca, ni siquiera en el orden de prelación propuesto por los doctores Canet, Mesquida y Zaforteza en su recopilación de 1622.⁷ Sin embargo, la cuestión del valor de la jurisprudencia como fuente suscitó un vivo debate en la doctrina catalana de la época moderna, que dejó sentir su influencia en Mallorca. Las posturas fluctuaban entre quienes, como Bonaventura Tristany defendían que las sentencias de los tribunales superiores tenían fuerza de ley (*vim legis habent*),⁸ hasta quienes como Josep Ramon consideraban que no podían obligar en el futuro con fuerza de ley general, puesto que no era propio de la Real Audiencia establecer leyes.⁹ En general, los autores se inclinaron de forma casi unánime por considerar que la jurisprudencia no era fuente del Derecho, puesto que la misión de los jueces es aplicar el derecho en lugar de crearlo, pero le atribuyeron un valor normativo como costumbre o doctrina. La comunicación entre jurisprudencia y costumbre fue defendida por un amplio grupo de autores. Joan Pau Xammar, en línea con la argumentación antiguamente defendida por Socarrats, consideraba que si las sentencias convergentes eran tantas –seis o siete– que llegaban a establecer una costumbre, se debía estar a lo determinado por ellas, aunque en este caso se debía seguir la costumbre y no la jurisprudencia.¹⁰ En definitiva, los tribunales únicamente estaban vinculados a aquellas opiniones o interpretaciones que eran *in usu receptae* por la jurisprudencia.¹¹ Por su parte, Fontanella defendía el valor de las resoluciones de las Reales Audiencias, por su carácter doctrinal: “*si non faciunt legem praestant tamen exemplum, quod sequantur qui postea iudicaturi sunt, sicut sequebantur antiqui iurisconsulti*”.¹²

Los testimonios mallorquines que hemos podido localizar se manifiestan partidarios de un papel más destacado de la jurisprudencia. En una de sus alegaciones jurídicas el abogado Joan Josep Vinyals (ca. 1583) afirma que “*Decisio facta in aliqua causa in Regia Audientia in regno in simili causa est pro lege habenda; et eam iudices inferiores sequi tenentur*”.¹³ Por su parte, el doctor Pere Joan Mayol i Cassador defiende que “*sunt pro lege servandae decisiones regii Senatus (...) et omnia tribunalia debent semper aderere opinioni Senatus, cum sententiae Senatus, si sint duae, faciant consuetudinem iudicandi; sicuti duo actus*

⁷ R. PIÑA HOMS: *El Derecho histórico del Reino de Mallorca*, Palma, 1993, 137.

⁸ A. PÉREZ MARTÍN; J. M. SCHOLZ: *Legislación y jurisprudencia en la España del Antiguo Régimen*, Valencia, 1978, 297.

⁹ *Decisiones Regiae Audientiae non obligent in futurum, nec habeant vim legis generalis, ex quo non est Senatus nostro condendarum legum auctoritas* (J. VALLET DE GOYTISOLO: “Valor jurídico de las leyes paccionadas en el Principado de Cataluña”, *El pactismo en la Historia de España*, Madrid, 1980, 104).

¹⁰ J. EGEA FERNÁNDEZ; J. M. GAY ESCODA: “Eficàcia de les normes a la tradició jurídica catalana des de la baixa edat mitjana fins al Decret de Nova Planta”, *Revista Jurídica de Catalunya*, LXXVIII, 3, 1979, 526.

¹¹ F. PACHECO CABALLERO: “Los juristas catalanes y la *Opinio doctorum* (notas)”, *AHDE*, LXVII (1997), 295-307.

¹² J. P. FONTANELLA: *Decisiones Sacri Regis Senatus Cataloniae*, Dec. 145, n. 17.

¹³ J. J. VINYALS: *Alegaciones seu responsa* (BPM, ms. 560, f. 197).

iudiciales inducunt stilum".¹⁴ A pesar de ello, el autor admite que la Real Audiencia no está vinculada por su propia jurisprudencia, de forma que puede modificar la doctrina en la que se ha fundado una sentencia mediante otra posterior, puesto que "*sapientis enim est mutare concilium in melius*".

En las alegaciones jurídicas de los abogados, la doctrina sentada por la Real Audiencia de Mallorca era citada profusamente para fundamentar las pretensiones de las partes. El sistema jurídico del *Ius commune* permitía que los jueces tuviesen en cuenta el uso común de los principales tribunales de lo que el Cardenal de Luca denominaba "*nostro mondo civile communicabile*".¹⁵ Pero, naturalmente, el uso propio de la Audiencia de Mallorca gozaba de superior autoridad: "*Su decisión* –se indica en una alegación– *es más del caso que quantas puedan sacarse de qualquier Senado del mundo*".¹⁶ La antigüedad de las sentencias se aducía para fundamentar la inmemorial admisión de determinadas prácticas,¹⁷ pero la reiteración de una determinada solución era el factor que proporcionaba mayor solidez a la regla establecida mediante sentencia. En este sentido, parece que la Real Audiencia mallorquina mantenía un criterio interpretativo bastante uniforme de las normas que debía aplicar. El doctor Pablo de Mora y Jaraba, en una alegación del año 1759, resalta que cierto particular intentó que su pleito se elevase al Consejo de Castilla en lugar de quedar sentenciado por la Audiencia de Mallorca, porque sabía que en la isla su pretensión no prosperaría por ser contraria a la reiterada interpretación que se estilaba en aquel tribunal.¹⁸

Las decisiones de la Real Audiencia de Mallorca no fueron objeto de colecciones impresas como las formadas por otros tribunales de la Corona de Aragón. En éste, como en otros aspectos, la Audiencia mallorquina no consiguió desplegar su autoridad ni siquiera al nivel de la Audiencia sarda. Sin embargo, se formaron algunos repertorios manuscritos que fueron muy utilizados por los juristas mallorquines. En las postrimerías del siglo XVI el oidor Ramón de Verí formó una obra de estas características, hoy desaparecida, a la que se remite en su *Práctica de la Real Audiencia* (Ca. 1598),¹⁹ y de la que se nos da noticia en la *Historia de Mallorca* de Juan Binimelis.²⁰ Del siglo XVII sólo conocemos una colección anónima,²¹ y unos apuntes fragmentarios formados por el también oidor de la Real Audiencia doctor Bartomeu Miró Llteres (Ca. 1632).²² No existía en Mallorca la

¹⁴ P. J. MAYOL: *Discursus Regius politico-historico iuridicus de Iure Supraemo tam in pace quam in bello...*, Mallorca, 1720, 202.

¹⁵ M. ASCHERI: "I "grandi tribunali" d' Ancien Régime e la motivazione della sentenza", *Tribunali, giuristi e istituzioni. Dal medioevo all' età moderna*, Bolonia, 1995, 92-93 y 149.

¹⁶ F. MATHEU, *Por D. Sigüismundo Andreu y de Avellone...*, Palma, 1753, 14.

¹⁷ Por ejemplo, en una sentencia se dice que «por antigua demuestra más la inmemorial admisión de esta práctica» (*Discurso jurídico por el Dr. en ambos derechos Vicente González Fiol*, Palma, 1737, 13).

¹⁸ P. MORA Y JARABA: *Defensa legal por D. Guillermo Gallard del Cañar...*, Madrid, 1759, 1.

¹⁹ ARM, RP 2150.

²⁰ J. BINIMELIS, J.: *Nueva Historia de la isla de Mallorca*, III, 378.

²¹ Se trata de un manuscrito que se conservaba en la Biblioteca Gabriel Llabrés, desmantelada desde hace algunos años por el Exmo. Ayuntamiento de Palma. Vid. Apéndice, núm. 4.

²² *Aliqua nemus materiarum studiose pertractata* (BPM, Ms. 6).

obligación de editar tales decisiones, a diferencia de Cataluña, donde por constitución de las Cortes de Monzón de 1542 se debían imprimir cada tres años.²³ Sólo unas pocas sentencias se imprimían de forma individualizada, casi siempre por iniciativa y a expensas de la parte vencedora en el litigio.²⁴ Precisamente, la única disposición sobre el asunto fue otorgada por Felipe IV el 10 de diciembre de 1624, para prohibir que se imprimiesen las decisiones de la Real Audiencia sobre cuestiones pendientes por apelación o suplicación.²⁵

En el título de la colección de Francesc Matheu y Rojas, de 1743,²⁶ se indica que su trabajo reúne decisiones nuevas y antiguas “*adicionadas de los pliegos antiguos*”, lo que indica que debían existir unas colecciones que circulaban con carácter ordinario entre los profesionales del foro. Posiblemente esos pliegos antiguos fueron formados por algunos de los miembros del tribunal, como los doctores Ramon de Verí y Bartomeu Lliteras, antes citados. Sin embargo, parece que las colecciones jurisprudenciales tuvieron siempre carácter privado, pues fueron formadas por los juristas para su propio uso profesional. La mayor parte de las que se han conservado datan del siglo XVIII. Algunas son anónimas, y otras están firmadas por autores como Joan Antoni Artigues Suau,²⁷ Josep Bassa Conrado,²⁸ Llorenç Fiol i Flor,²⁹ el citado Francesc Matheu i Rojas, Jeroni Pons Escuder,³⁰ Miquel Serra Maura,³¹ y Antoni Serra Maura.³² La mayor parte de ellos fueron abogados y jueces en curias inferiores. Sólo Joan Antoni Artigues (1697-1768) y Miquel Serra Maura (1754†) fueron oidores de la Real Audiencia borbónica.

²³ CYADC, I, XXXVII, 1.

²⁴ Por ejemplo, M. FULLANA: *Regia sententia prolata in regio Senatu Maioricarum die 10 maii 1712 referente magnifico, subtilissimo et doctissimo D. Michaelle Fullana, Regio Consiliario, pronunciata in favorem Michaelis Artigues... in causa inter easdem partes late discussa*, Mallorca, Convento de S. Domingo, 1712 (Lleva el imprimatur del regente Esmandia). M. MALONDA, *Dessitio Regiae Audientiae diae 24 aprilis 1728 in qua principalia dubia materiam partus suppositi tangentia enucleantur et disolvuntur, quam pluresque aliae quaestiones tam civiles quam criminales omnibus proficuae lato calamo enodantur et expenduntur*, Palma, 1729.

²⁵ ARM, LR 94, 305.

²⁶ *Decisiones de la Real Audiencia y otros tribunales del Reino de Mallorca*, 1743. (ASAL, Ms. 109).

²⁷ *Liber exemplarium*. BBM.

²⁸ *Iuridicae observationes variis Regni Maioricensis Senatus decisionibus illustratae et alphabetico ordine digeste*, 1700. (BPM, Ms. 552).

²⁹ *Exemplares antiquae Regiae Audientiae* (BPM, Ms. 567) y *Exempla Regiae Audientiae Maioricensis compilata ab anno 1700 ex decisionibus antiquis et recentioribus. Tomus Primus*. (BPM, Ms. 566).

³⁰ *Decisiones in actu practico frequentes Sacri Senatus Regii Regni Maioricarum, recolecte et exornate cum doctrinis per D. Hieronymum Pons et Escuder*, 1721. (BGL).

³¹ *Decisiones Maioricenses super diversos variosque tum canonicae tum civilis iurisprudentiae decidendos articulos* (BPM., Ms. 558). *Decisiones Regii Maioricarum Senatus aliorumque eiusdem regni tribunalium, in duos tomos distributae diligenterque cohordinatae* (BBM., Ms. 101-V1-10). *Decisiones Senatus Maioricensis* (BBM., Ms. 101-V1-1).

³² *Decisionum Regii Senatus aliorumque tribunalium Majoricarum super diversos variosque tum canonicae tum civilis iurisprudentiae articulos. Recollectio in duobus tommis summatim alphabetico indice diligenter coordinata et methodice descripta cui accessit Practica Vulgaris in huius regni curiis observari consueta cum aliquibus annotamentis*. (BBM, Ms. 101-V1-2 / 3).

Los repertorios jurisprudenciales mallorquines tienen un carácter muy sumario. Todos ellos están organizados por orden alfabético de materias. En cada artículo se hace un breve resumen de la parte dispositiva de las sentencias que se extractan y de los fundamentos jurídicos expuestos en los *atentos*. A continuación se identifica la sentencia, indicando su fecha, la naturaleza del pleito y el nombre de los litigantes, el relator y el escribano que intervinieron en él.³³ En definitiva, se trata de establecer de forma sencilla, clara y distinta unas reglas que se integran en el sistema jurídico de Mallorca. Estas colecciones guardan una gran similitud con un texto catalán del siglo XVI, anterior a la gran literatura decisionista del Principado, estudiado por J. Capdeferro. La intención era presentar llanamente las soluciones jurisprudenciales, sin pasarlas por el tamiz de la comprobación “*ab drets i doctrines*”, ni adicionarlas con las reflexiones del autor de la colección.³⁴

Es interesante señalar que en alguna de ellas se recogen junto a las decisiones de la Audiencia mallorquina, las de la Audiencia de Cataluña. El intenso parentesco entre el Derecho de Mallorca y el Derecho catalán favorecía que las decisiones de aquel tribunal tuviesen especial influencia en la isla. Piña Homs ha podido localizar algunos textos que reflejan doctrinas contradictorias acerca del valor de la jurisprudencia de la Real Audiencia de Cataluña. Así cierta alegación jurídica rechaza el valor de una sentencia de 9 de marzo de 1633 por estar fundada en la doctrina de la Audiencia catalana, siendo así que “*las decisiones de aquel Senado no dan lei a los pleitos de Mallorca ... porque el estilo de Cataluña no influye en Mallorca*”.³⁵ Sin embargo, el hecho de que aquella sentencia se basase en ella demuestra que se le concedía una gran autoridad. Así, otra alegación se funda, precisamente, en “*los autores de Cataluña, cuyas decisiones y estilos tienen más autoridad en el reino de Mallorca por la semejanza de costumbres y leyes*”.³⁶

Efectivamente, aunque las sentencias de aquella Audiencia no hacían ley en Mallorca, su influencia era muy grande. En un pleito del año 1753 acerca de la nulidad de la elección de heredero por el comisario designado por vía testamentaria, una de las partes encargó un dictamen al doctor catalán Salvador Cervera y de Ferrer, que lo elaboró sobre la base de “*la observancia del Real y Supremo Senado de Cathaluña (cuya autoridad se halla acreditada por todo el Orbe)*”.³⁷ En la misma línea, el abogado oriolano Pablo de Mora y Jaraba fundamentó en 1759 una alegación jurídica ante el Consejo de Castilla en “*las opiniones de Cataluña, a quien*

³³ J. SALVÁ: *Derecho de familia en Mallorca*, Palma, 1918, 71.

³⁴ J. CAPDEFERRO PLA: “Práctica y desarrollo del Derecho en la Cataluña moderna”, S. DE DIOS, J. INFANTE, E. TORIJANO, (Coord.): *Juristas de Salamanca, siglos XV-XX*, Salamanca, 2009, 235-257.

³⁵ *Por Bartolomé Ferrandell y la obra pía de Bartomeu Ferrandell contra Diego Clapés*, S. I.: [s.n.] [s.a.], 2v.

³⁶ D. DESCLAPÉS Y MONTORNÉS: *Por Eleonor Berard contra Gaspar Mulet... sobre el fideicomiso fundado por Juanote Campfullós*, S.I: [s.n.] [s.a.], 5.

³⁷ S. CERVERA Y DE FERRER: *Breve epílogo del buen derecho que assiste al capitán y sargento mayor Don Pedro Andreu contra doña Eleonor Antich, Andreu y Dameto y Jorge Andreu*, Barcelona, 1707 (SAL, B-134).

y a sus doctores sigue la Audiencia de Mallorca, porque carece enteramente de escritores mallorquines”.³⁸

APÉNDICE

Colecciones jurisprudenciales manuscritas conservadas en la antigua Biblioteca Gabriel Llabrés de Palma

Hemos formado las fichas a partir de unas breves notas que tomamos en 1998. El hecho de que tales colecciones no estuviesen catalogadas y careciesen de signatura nos mueve a publicarlas, a pesar de ser incompletas, a fin de conservar la memoria de su existencia. Una vez los libros se hallen de nuevo a la disposición del público, deberán ser revisadas y ampliadas.

1. Sin Título.

Carece de portada. Lleva escrita una B en el lomo de la cubierta.

Colección de sentencias de la Real Audiencia ordenada alfabéticamente con separación de materias por folios. Consta de 620 ff. y voces de *Absens* a *uxor*, más un suplemento de las voces *census* y *cessio*. La obra es fruto de una redacción prolongada, de forma que algunas voces, por falta de espacio, se extienden en el reverso del folio anterior al título.

Recogen textos del siglo XVIII. Algunos textos tardíos están redactados en castellano.

En el interior se conserva una carta dirigida por Josep Bassa al Dr. Leonardo Bibiloni, fechada en 1725.

Ref: J. SALVÁ, *Derecho de familia...*, 73.

2. *Decisiones Senatus Maioricarum. Doctrina.*

251 ff. de *Aditio* a *Absurdo*. Contiene documentos de 1745.

Ref: J. SALVÁ, *Derecho de familia...*, 74.

3. Sin Título.

Colección incompleta de decisiones de la Real Audiencia ordenada alfabéticamente con separación de materias por folios. Consta de 300 ff. que abarcan los conceptos de *ignorantia* a *uxor*. Se trata del segundo volumen de una colección en la que el primero debía abarcar de la A a la H. Data del s. XVIII

Ref: J. SALVÁ, *Derecho de familia...*, 72.

4. Sin Título.

143 ff. de *Alimenta* a *venditio*. + un complemento de la letra C. En la cubierta aparece un escudo con una torre. Data del s. XVII.

Ref: J. SALVÁ, *Derecho de familia...*, 72.

5. Sin Título.

235 ff. de *Actio* a *uxor*. Seguido de *Cancelarii declarationes*. s. XVIII (circa 1771)

Ref: J. SALVÁ, *Derecho de familia...*, 73.

³⁸ P. MORA Y JARABA: *Defensa legal por D. Guillermo Gallard del Cañar...*, Madrid, 1759, 1.

6. *Decisiones in actu practico frequentes Sacri Senatus Regii Regni Maioricarum, reollecte et exornate cum doctrinis per D. Hieronymum Pons et Escuder. Anno 1721*

Formado por el doctor Jeroni Pons Escuder, jurista documentado en Mallorca entre 1697 y 1721. Consta de 346 ff. Reproduce por orden alfabético un conjunto de decisiones de la Real Audiencia. Comienza *ab arbitrari sententia*. Recoge diversas disposiciones legales del reino de Mallorca : Pragmática del príncipe Felipe en Monzón 26 de octubre de 1547, pragmáticas de Martín I, Alfonso V, Pedro IV, etc. Contiene asimismo un folio (365) con voces mallorquinas traducidas al catalán igual al que se recoge en un libro de decisiones anónimo *Decisiones Senatus Maioricensis* conservado en el Archivo del Reino de Mallorca (ARM, AA 508).

Ref.: J. SALVÁ, *Derecho de familia...*, 73-74.

ABREVIATURAS

AA	Arxiu de la Audiència
AHDE	Anuario de Historia del Derecho Español
ARM	Arxiu del Regne de Mallorca
ASAL	Arxiu de la Societat Arqueològica Lul·liana
BPM	Biblioteca Pública de Mallorca
BBM	Biblioteca Bartomeu March
BGL	Biblioteca Gabriel Llabrés
CYADC	Constitucions y altres drets de Catalunya
LR	Lletres reials
s.a.	Sine anno
s.l.	Sine loco
s.n.	Sine nomine

BSAL, 65 (2009), 311-318.

El naixement del llogaret de Galilea: una revisió històrica

TOMÀS VIBOT RAILAKARI

RESUMEN

A la luz de la documentación archivística localizada, el presente artículo revisa la historia del nacimiento de la pedanía de Galilea (Puigpunyent) y pone en cuestión los argumentos -hasta hoy válidos i aceptados mayoritariamente- contenidos en obras del siglo XIX i principios del XX.

Palabras clave: Galilea, Puigpunyent, Son Cortei, establecimiento territorial.

ABSTRACT

In reference to the localized historical documentation this article reviews the history of the origin of the village of Galilea (Puigpunyent, island of Mallorca) and questions the arguments .until today valid and mostly of them accepted- contended in works from the 19th century and the beginning of the 20th century.

Key words: Galilea, Puigpunyent, Son Cortei, territorial stablishment.

Ja fa una sèrie d'anys que som conscients de les inexactituds que es mantenen fins avui en molts dels capítols de la història de Puigpunyent i Galilea. Els fonaments sobre els que es basa la fins ara *història de Puigpunyent* són l'obra de Joan Baptista ENSENYAT Y PUJOL, especialment en el llibre *Historia de la Baronía de los señores obispos de Barcelona en Mallorca* (1919) i també en algunes notes de les miscel·lànies del cronista vuitcentista Joaquim M. BOVER. En ambdues es troben un nombre força significatiu d'episodis sobre els quals s'ha anat construint posteriorment la història del municipi però que en molts de casos la nombrosa documentació arxivística localitzada els darrers anys els contradiuen o simplement parlen d'una altra realitat.¹

Per exemple, l'obra d'ENSENYAT Y PUJOL conté gran quantitat d'arguments que corresponen a les seves investigacions en la secció de protocols de la Cúria del Pariatge. Tot i que majoritàriament hem trobat correspondència entre la documentació i la seva obra, en altres casos no n'hem localitzat la font d'origen o bé hem trobat bastants documents contradiuen els seus arguments. Ara bé, sense llevar el mèrit ni la vàlua general d'aquesta monumental obra —que per descomptat la té, fins al punt de ser la ineludible referència primera per a qualsevol estudi posterior—, particularment creim que la seva lectura no pot passar d'una aproximació general i que les dades més particulars calen ser sempre comprovades arxivísticament.

Un exemple clar de tot això, és la relació dels topònims de les alqueries andalusines amb les possessions modernes, tal com hem fet notar a l'obra *Son Nét* (2004) i ara recentment a l'obra *Son Cortei, Conques i Galilea* (2009), ambdues publicades per

¹ Nosaltres mateixos, per exemple a l'obra "Puigpunyent", dins la col·lecció, *Guia dels pobles de Mallorca*, 2002.

l'Ajuntament de Puigpunyent.² En aquests dos estudis aportam un bon nombre de documentació arxivística que demostra que l'alqueria el Palmer fou en origen Son Nét i no Conques, tal com va atribuir el prevere. Aquesta atribució està conduint, fins i tot avui, molts d'historiadors i investigadors a perpetuar un error i a mal interpretar la història d'aquest municipi, especialment en un dels capítols fonamentals, ja que en l'alqueria el Palmer (més tard Son Nét) hi ha el naixement del nucli urbà del barri de la Vila de Puigpunyent.³

Ara bé, si aquest és un episodi puntual i per tant més fàcilment subsanable —malgrat els errors d'interpretació de la història medieval que se'n deriven—, les seves testis sobre l'origen del poble de Galilea manquen de tota realitat. Segons ENSENYAT Y PUJOL, l'origen de Galilea es remunta al dia 17 de setembre de 1396, quan Ramon Ribes i Pere Basses, propietaris de les alqueries veïnes Alcubussa i Benifatxó (Son Martí), cediren unes 100 quarterades cada un per fer establiments en petites sorts al lloc conegut com la Moleta, per tal de fundar un nou nucli poblacional.⁴

Aquest argument ha servit —i encara serveix— per atribuir l'origen de Galilea en aquesta data i gràcies a aquests dos gentils i generosos propietaris. El cert és que aquest document, malgrat haguem regirat tots els protocols de l'època, no ha estat localitzat. Per contra sí en tenim un d'un dia just abans, el qual explica una realitat absolutament diferent, i fins i tot contradictòria. El dia 16 de setembre de 1396, Ramon Ribes estableix a Joan Basset (propietari de la futura Son Cortei), la part que tenia amb ell d'una alqueria perquè la pogués adjuntar a la seva. Aquesta part limitava amb la de Berenguer Vida (Conques), la de Lluquí Cirera, la d'Antoni Aguiló, la de Ferrer Sala, l'alqueria Benicoraix, la d'Antoni Bugadella i finalment la de Joan Vivot (Galatzó).⁵ Com veim, es tracta d'un document que descriu el creixement territorial d'una alqueria a partir de l'annexió d'una part fins aleshores en mans d'un altre, i no la voluntat de dos propietaris per establir terres a una massa de pagesos necessitats. A més a més, aquesta divisió de terreny només es podia donar entre els copropietaris ja que ambdós la tenien *per indivís*, així que la segregació d'ambdues a favor d'uns tercers anava contra Dret.

Un altra afirmació sobre la qual s'ha basat l'origen del llogaret Galilea és la que aporta el cronista Joaquim M. BOVER —feta en aquest cas a principis del XIX— a les seves miscel·lànies. Segons ell, el 28 de gener de 1595, Lluç Cortei (entenem que en qualitat de propietari de Son Cortei) féu testament davant el notari Antoni Amorós, on diu que tenia a les seves cases un oratori molt antic que va servir d'església al llogaret de Galilea.⁶

Evidentment, la realitat de tot plegat no té res a veure amb aquesta afirmació. En primer lloc, tal com veurem, en aquesta data encara el llogaret no existia, i molt menys era

² Just HERNÁNDEZ; Tomàs VIBOT: *Son Nét. Història, senyoriu i territori d'un latifundi de tramuntana*. Col·lecció: "Puigpunyent pam a pam, segle a segle", volum II, Puigpunyent, 2004.

Tomàs VIBOT; Just HERNÁNDEZ: *Son Cortei, Conques i Galilea. Història i toponímia del migjorn de Puigpunyent*. Col·lecció: "Puigpunyent pam a pam, segle a segle", volum III, Puigpunyent, 2009.

³ És el nucli que enrevolta l'església parroquial, on s'ubicà la seu de la Universitat.

⁴ J. B. ENSENYAT Y PUJOL: *Historia de la Baronia de los señores obispos de Barcelona*, Mallorca, 1919, I: 240. Aquest document clau en la història del municipi, ni tan sols fou localitzat per Ramon ROSSELLÓ VAQUER; Josep SEGURA I SALADO: *Història de Puigpunyent. 1229-1600*. Palma, 1996.

⁵ ARM, Prot. P 6, citat a R. ROSSELLÓ VAQUER; J. SEGURA I SALADO: *Història de Puigpunyent*, 60-61.

⁶ Miscel·lània BOVER VI: 192.

conegut amb el seu bell topònim; en segona, la possessió de Son Cortei mancà d'oratori fins al segle XVII, tal com demostra l'inventari de les cases de 1605, on en cap moment apareix res semblant a un oratori o capella i sí unes cases amb només nou cambres⁷; i en tercer, el propietari de la possessió en aquesta època era Pere Cortei i no Lluç Cortei

Arribats a aquest punt, la pregunta que cal fer-se és molt simple. Quan hem de situar l'origen real de Galilea?

La resposta no es troba en un sol document, sinó que es tracta d'un procés lent i motivat per les conjuntures hereditàries d'una família que en principi no tingué cap intenció de crear-hi un nou nucli urbà. Per a nosaltres és clar que la primera passa que durà al naixement del futur llogaret se situa en la segregació del Rafal de Son Cortei.

El naixement del llogaret a partir dels establiments del rafal de Son Cortei

Fins a finals del segle XVI Son Cortei abraçava tot el territori que més o manco ocupa avui dia, juntament amb tot el turó on s'assenta actualment el nucli de Galilea, és a dir, des de sa Mola fins a sa Roteta. De fet, tota la muntanya on més tard s'assentarà Galilea era coneguda a principis del segle XVI com la *mola d'en Cortei*, topònim força revelador d'això que explicam. Per altra banda, fins al 1555 Son Cortei tenia una explotació agregada considerada a la documentació com un *rafal*, i que per a nosaltres podria ser l'origen del topònim que avui encara designa el barri de llebeig del nucli de Galilea.⁸ En aquest any, Bartomeu Cortei va dividir l'heretat en dues parts: per un costat, el rafal quedà a favor del seu fill Bartomeu, mentre que la possessió major (Son Cortei) passà a Jordi, possiblement el primogènit. Aquesta divisió es consolidà, ja que en els *Stims* de 1578 queda prou patent: el rafal fou valorat en 1.000 lliures mentre que la possessió dita Son Cortei ho fou en 2.500.⁹

Bartomeu Cortei deixà el rafal al seu fill Gabriel el dia 17 d'agost de 1586, donació que no es féu efectiva fins a la seva mort, esdevinguda uns quants anys més tard. Per això, el 19 d'octubre de 1588, en la capbreuació feta davant la Cúria del Pariatge, Bartomeu Cortei denuncià que tenia un rafal de pertinences de Son Cortei que feia partió amb la possessió de Antoni Vivot dita Galatzó, amb la possessió d'Agustí Serralta (Son Martí de Calvià), amb Son Cortei i amb la possessió de Pere Nét (el Palmer, més tard Son Nét). Com es pot comprovar, en aquestes partions no s'esmenta cap de les parcel·les o sorts de terra que afirma ENSENYAT Y PUJOL que s'havien establert a finals del segle XIV. Dit més clarament, l'espai de la mola on naixerà Galilea era de la família Cortei sense cap altra divisió que la que els Cortei havien fet entre ells mateixos.

Tornem, però, a la nostra realitat documental. Com veim, les partions d'aquest rafal segregat ens indiquen que s'assentava dins l'actual espai on es troba el llogaret de Galilea, és a dir, que ocupava tot el turó, ja que feia partió amb Galatzó i Son Nét (que en aquell moment incloïa Conques) per la part de la muntanya, i amb Son Martí i Son Cortei per la part de la vall.

⁷ T. VIBOT; J. HERNÁNDEZ: *Son Cortei ...*, Palma, 2009, 25-29. Pel que fa a cambres se n'esmenten el menjador, la cambra del porxet, la cambra alta on morí el difunt, la cambra del mig, el pastador, la cuina, l'estable i la cambra dels missatges.

⁸ ARM, ARXIU LLORACH 36.

⁹ ARM, DIPUTACIÓ 1.251.

Doncs, com tot seguit veurem, serà a partir d'aquesta segregació quan a poc a poc s'aniran creant petites parcel·les segregades del rafal de Bartomeu Cortei, les quals formaran el bessó del futur llogaret, el creixement del qual a partir del segle XVII esdevindrà imparable.

Veiem-ho. El dia 17 d'agost de 1595, el fill Bartomeu Cortei, dit Gabriel, en segregà una altra part a favor del seu germà Antoni Cortei. Dos anys més tard, concretament el 18 de gener de 1597, de nou Gabriel, n'establí una altra part a favor de Bartomeu Ribes. Es tractava d'una peça de terra de pertinences del Rafal segregat de Son Cortei, la qual feia partió per dues parts amb la possessió de Pere Jeroni Nét (Son Nét-Conques), amb la possessió de Pere Cortei i amb les terres del Rafal.

Per altra banda, l'anteriorment esmentat Antoni Cortei, juntament amb la seva esposa Joana, en varen segregar una nova part el dia 9 de novembre de 1599, en aquest cas una gran porció de terra amb muntanya a Jaume Vic de Superna, propietari de Son Vic, latifundi situat a l'altre extrem del municipi. El document, en primer lloc assenyala les parts: ¹⁰

«al capdamunt de la **Roca d'en Pere** d'Andraig, onze passes lluny de la partió de Joan Comes se ha feta una creu sobre una roca viva, y après tirant avall devés **la Morera** circa vint y duas passes se ha fet altre creu sobre altra roca, y après successivament circa quaranta passes lluny se ha fet altre creu sobre altra roca y circa cinquante passes més avall a un peñyal se ha fet altre creu sobre dit peñyal, y més avall circa vuytante passes se ha fet altre creu sobre una rocha viva, y après circa norante passes avall se ha feta altre creu sobre una rocha, y après circa cent passes més avall prop de un torrent o coll de comellar se ha feta altre creu sobre una pedra viva, et postea per lo dit torrent fins a la partió de la possessió dels hereus del Magch M. Augustí Serralta dita Son G. Martí, vers lo capdamunt la serra del pinar hont havem fet un clotet de pich de scoda, sobre una rocha prop de un pi tirant devés lo ullastre de la **coma d'en Turch** on havem fet altre clotet de pich de scoda».

Aquesta nova parcel·la afrontava amb la possessió de Galatzó, del magnífic senyor Joan Vivot, d'altra part amb la possessió del Verger, del magnífic Pere Jeroni Nét, i amb la part de terres de Joan Comes. Aquí la família Cortei es comprometé a «donar passatge a vos dit comprador y als vostros per entrar, y axir en dita terra y montanya amb tota manera de bestiar allí per hont mancho dañy nos serà».

El 5 d'octubre de 1606, el fill del nou propietari de la parcel·la del Rafal, Francesc Vic de Superna, declara que era posseïdor d'un «raffal en la Parròchia de Puigpunyent dit **Son Cortey** que dit mon pare comprà de Antoni Cortey que és terras conradissas y garrigas en lo qual ha fet una casa nova ahont habita Joan Alemany amitger de aquell lo qual afronta ab la possessió de **Galatzó** y ab son Gabriel Martí de la Sra. Anna Néta y Serralta vídua y ab altres Corteys». ¹¹

Com veim en aquestes parts, l'antic rafal de Son Cortei era ja d'«altres Corteys». Però el que més clar queda gràcies a l'inventari de la possessió de Son Cortei de 1605, és

¹⁰ ARM, CONVENT 2.150.

¹¹ T. VIBOT; J. HERNÁNDEZ: *Superna ...*, Palma, 2001: 49. Aquest *rafal* a què fa referència devia ser una important peça de terra encara sense cases.

que una d'aquestes grans parts de l'antic Rafal s'havia dividit en diversos propietaris, tots de la família Balaguer, el que suposa la introducció a la contrada d'una nova i important nissaga. Concretament al document se citen les partions de Son Cortei, entre les quals es troben les terres de Jordi Balaguer, d'Onofre Balaguer i les de Joan Balaguer, «olim (*abans*) del rafal de Bartomeu Cortei».¹²

El creixement de les parcel·les de terres en tot aquest espai dins les quals s'aniran construint les corresponents cases és ja un fet consumat. Aquest indret esdevindrà aviat el nucli més habitat de tot Puigpunyent (els barris de la Vila i de Son Bru neixen al segle XVIII), ja que suposava una oportunitat per establir-s'hi a tots els pagesos que feien feina per a les grans possessions del municipi. Per tant, hem d'entendre l'origen de Galilea com una necessitat d'assentament de la mà treballadora del terme. D'aquesta manera, aquestes evidències documentals reconduïen el que fins ara s'havia dit de la història de Galilea.

El segle XVII: el creixement del llogaret

D'aquells primers establiments efectuats per la família Cortei entre membres de la seva nissaga, se'n derivaren d'altres fets a favor d'altres famílies (tant habitants d'alguna possessió puigpunyentina, com naturals de Calvià, Andratx o Estellencs). La gran necessitat d'aquest pagesos de tenir en propietat cases i terres incentivà ràpidament la compra de les contínues segregacions i establits damunt la muntanya, el que dugué que a finals del segle XVII n'hi hagués ja més de vint propietats. Fent un càlcul aproximat, tot plegat suposava entre cinquanta i vuitanta persones amb residència.

Efectivament, les dades cadastrals així ho confirmen. En els *Stims* de 1685 trobam un total de 21 propietaris amb cases i terres a Galilea. Com es veu, el *protonucli* estava ja força avançat, molt més que no el de la vila de Puigpunyent, compost aleshores per poc més de mitja dotzena de cases al voltant de l'església parroquial.¹³

La conclusió davant aquestes dades és força contundent: Galilea esdevingué el nucli on residí la mà d'obra de les possessions de la contrada (especialment Son Cortei, Conques, Son Martí i Galatzó, entre d'altres) i també de Puigpunyent. Així, mentre a la vila a finals d'aquest segle només hi havia entre quatre i sis cases (una la casa de la Vila, la carnisseria, la rectoria i poca cosa més), a Galilea aquest nombre d'habitatges ja es multiplicava quasi per quatre.

A continuació transcrivim la relació dels galileus amb llurs propietats i valoracions cadastrals (descartam evidentment Son Cortei):¹⁴

Propietari	Professió	Tipus de propietat	Valoració (£)
Hereus de Joan Balaguer		Rafal	1.000
Miquel Tomàs		Caseta i tros de terra	100
Melcior Coves		Caseta i tros de	100

¹² ARM, Prot. F 526, 70-70v.

¹³ Vegeu el volum de *Son Nét* i el magnífic article de Josep VILLALONGA sobre l'origen del barri de Son Bru a les *I Jornades d'Estudis Locals de Puigpunyent*, Puigpunyent, 2005, 175-190.

¹⁴ AMP, Jutjat 1.

		terra	
Cosme Balaguer		Casa, terra i olivar	350
Antoni Martorell		Casa i terra	100
Antoni (...)		Casa i terra	100
Joan Balaguer		Casas i terres	350
Hereus de Julià Balaguer		Terres	270
Mestre Jordi Botiguer	Botiguer	Cases i terres	350
Joana Balaguer, viuda de Gaspar Balaguer		Cases i terres	200
Hereus de Joan Balaguer (abans eren de Macià Mulet)		Cases i terres	160
Guillem Pujol		Cases i terres	250
Joan Pujol		Cases i terres	100
Joan Busquets		Cases, terres i hort	180
Jordi Balaguer		Cases i terres	600
Pere Jordi Balaguer		Cases i terres	540
Lluc Llinàs		Cases i terres	160
Hereus d'Onofre Martí		Cases i terres	540
Francesc Mas		Cases i olivar	160
Martí Martorell		Cases i terres	780
Joan Martorell		Cases i terres	1.100 (+ 500 per béns mobles)

La qüestió del topònim Galilea

Molt s'ha especulat sobre el nom Galilea, encara que sempre sense una base documental sòlida. La tesi més estesa està intrínsecament relacionada amb el suposat origen del llogaret a finals del segle XIV, gràcies, com hem vist, a l'establiment que feren Ramon Ribes i Pere Basses per tal de crear un poblet.

El cert és que això no sols defuig a tota realitat sinó que també el topònim *Galilea* no apareix fins al segle XVII, això és, un cop s'havien establert més d'una dotzena de propietats i s'hi havien aixecat les respectives cases. Efectivament, la documentació arxivística indica que el nom del lloc fou donat en haver-hi un nucli més o menys format i consolidat, no abans.

Ara bé: qui atorgà aquest nom de ressò bíblic al puixant nucli situat a les faldes de la Mola? La resposta encara no es pot donar, encara que ben bé l'hem cercada. Ara bé, les nostres sospites recauen amb molta força damunt un personatge clau dins la història de Son Cortei i també del petit nucli de cases en formació. Per a nosaltres hi té molt a veure Lluc Cortei i Estassi, prevere, propietari i resident a Son Cortei a principis del segle XVII; fou un personatge molt arrelat a aquestes terres, testimoni directe del naixement del nucli i que a més s'hagué d'enfrontar judicialment al Convent de Sant Domingo per recuperar la possessió. Per tant, qui millor que ell per donar un nom tan simbòlic i significatiu dins la Història Sagrada a un petit grup de cases de nova creació, l'aixecament de les quals la seva família havia estat responsabilitat directa.

Recordem que dins la geografia mallorquina i també balear alguns dels nous establiments seculars o religiosos rebien noms procedents de la Història Sagrada, primer referent en una societat totalment ortodoxa. Recordem, sinó, Betlem (Artà), Monti-sion (Porreres), etc.

On anaven a missa els primers galileus?

Com ja hem demostrat documentalment al capítol dedicat a Son Cortei i als paràgrafs de més amunt, els galileus no baixaven a l'oratori de Son Cortei, tal com ho afirma J. M. BOVER a principis del XIX. La documentació deixa ben clar —i especialment els inventaris— que l'oratori de les cases de la possessió és del segle XVII, concretrament posterior a 1605 (l'inventari esmentat) i anterior a 1665, ja que en la sol·licitud de noblesa elevada per Antoni Francesc Cortei es pot llegir:

«Ynforma el Ayuntamiento [de Puigpunyent] ser dicha familia de Cortey del Predio Son Cortey del distrito de esta villa, una de las más antiguas de este Reyno, de distinción y honor que han vivido con grande lustre y decencia de muchos siglos a esta parte, de modo que de tiempo immemorial, han tenido casa propia por posada en la ciudad de Palma y cavallos bien adornados para transitar los dueños del dicho predio y que éstos han exercido los primeros empleos como son Bayle Jurados que ahora llaman Regidores a manera que en el año 1515 Dn Jorge Cortey del predio Son Cortey, vecino de esta villa fue armado con toda distinción de Armas, lo que resulta del libro de los hombres honrados que se halla en el Real Archivo según el atestado de 24 de septiembre de 1799 atestiguado por Dn Juan Rolliany que se han tenido presente. Se mantiene un oratorio para oír misa los de dicha familia que en el año 1665 ya existía según las licencias que se han visto».¹⁵

Per tant, els galileus, fins al 1810 (any de consagració de l'església de la Immaculada Concepció de Galilea) davallaven fins a l'església de Santa Maria de Puigpunyent, tant a les misses ordinàries com per funerals, matrimonis o altres celebracions litúrgiques.¹⁶ És del tot probable que dins la capella de Son Cortei hi assistissin els arrendataris, missatges i jornalers que feien feina a la possessió, però difícilment es pot sostenir que els 200 o 250 habitants que ja vivien a Galilea al segle XVIII rebessin l'eucaristia a Son Cortei.¹⁷

¹⁵ AMP, 1.167.

¹⁶ Encara el topònim del *garrover dels Morts* n'és un bon exemple del que afirmam.

¹⁷ T. VIBOT; J. HERNÁNDEZ: *Son Cortei ...*, Palma, 2009, 137.

Bibliografia

- J. B. ENSEÑAT PUJOL: *Historia de la Baronía de los señores obispos de Barcelona en Mallorca*. Palma, 1919.
- Just HERNÁNDEZ; Tomàs VIBOT: *Son Nét. Història, senyoriu i territori d'un Itifundi de tramuntana*, Ouigpunyent, 2004, [Col·lecció: "Puigpunyent pam a pam, segle a segle", II].
- RAMON ROSSELLÓ, Josep SEGURA: *Història de Puigpunyent. Segles XIII-XVI*. Palma, 1996.
- Tomàs VIBOT; Just HERNÁNDEZ: *Superna*. Puigpunyent, 2001 [Col·lecció "Puigpunyent pam a pam, segle a segle", I].
- Tomàs VIBOT; Just HERNÁNDEZ: *Son Cortei, Conques i Galilea*. Puigpunyent, 2009 [Col·lecció "Puigpunyent pam a pam, segle a segle", III].
- Josep VILLALONGA I MORELL: "El naixement d'un nou nucli urbà a Puigpunyent: les parcel·les de Son Bru (1784-1818)", *I Jornades d'Estudis Locals de Puigpunyent*, Puigpunyent, 2005, 175-190.

... and the ...

... and the ...

RECENSIONS

... and the ...

... and the ...

... and the ...

“Kitab Tarih Mayûrqa” d’ Ibn ‘Amira al-Mahzumi

Edició i estudi Muhammad ben Ma’mar

Traducció al català de Nicolau Roser Nebot i Guillem Rosselló Bordoy, introducció de Guillem Rosselló Bordoy

Palma, 2008

Presidència de les Illes Balears

Universitat de les Illes Balears

“Deix al lector generós que s’assabenti, per si mateix i per mitjà de l’autor, eloqüent i estremidor, d’aquells ferotges aspectes i crims repugnants que cometeren els cristians pel que fa als mallorquins musulmans: mataren, empresonaren, esclavitzaren, sotmeteren” (de Mohammad ben Ma’mar, a l’Estudi preliminar del text, p. 60).

Aquest propassat any 2008 ha estat un any de celebracions (¿!) A banda de la inauguració oficial de la crisi econòmica mundial (i d’Espanya) de la qual ningú es vol fer el càrrec (malgrat els milions d’aturats que es veuen i es veuran obligats a restringir les seves minces despeses per sota del mínim de subsistència, que no tenen cap incidència sobre els actes culturals), feia vuit cents anys que va néixer “el bon rei en Jaume”. Les entitats catalanistes i el medievalisme van engegar, doncs, un procés de joioses celebracions. Dubto que l’any actual, 2009, doni pas a tanta remembrança històrica, malgrat que el centenari, més proper, s’ho mereixi: 1609, any en que S.M.C. Felip III decidí desembarassar Espanya de l’enotjós problema dels moriscos, amb aclaparador èxit.

Jaume I és un rei que ha tingut, té, molt bona premsa. No tots els reis en tenen. Això no va en funció directa de les monstrositats que pogueren haver dut a terme, sinó que depèn en bona mida de la bona imatge que de sí mateixos es va generar, o van saber generar, durant el seu regnat. Per exemple, Felip II, que era un monstre tenebrós, almenys va ser castigat per una Llegenda Negra contra la qual el seu aparat de propaganda no va saber argumentar. Jaume I, en canvi, va saber difondre el seu propagandístic *Llibre dels Feys*, i avui ningú no el recorda com a un monstre. Ho era, però?

Guillem Rosselló Bordoy ens convida, amb la presentació del Llibre de la conquesta de Mallorca, a afegir-nos a aquesta festa de compleanys, però des d’un punt de vista una mica excèntric.

El Kitâb Tâ’rîh Mayûrqa (Llibre de la conquesta de Mallorca), escrit per l’autor àrab Ibn ‘Amira al-Mahzûmi (582-658 H/1186-1269 DC) és un text escrit molt poc després de la conquesta. L’autor, si no present directament als fets, els coneixia de molt bona font, de manera que la seva validesa històrica és total, dintre de la parcialitat que implica explicar la història des d’una trinxera concreta (la contrària a la que el rei en Jaume descriu al *Llibre dels Feys*).

La història d’aquest text és realment novelesca. Tot i que hom coneixia la seva existència (el propi Campaner en parla), hom pensava que es tractava d’un de tants textos desapareguts per sempre més, i era citat com a una font tant important com inabastable. Tanmateix, el professor algerià Muhammad ben Ma’mar el va trobar, en una biblioteca de Tindûf. És l’autor d’unes magnífiques edició i estudi del text comentat. Nicolau Roser Nebot i Guillem Rosselló Bordoy són els autors de la traducció al català i a aquest últim es

deu la introducció. És, també, l'impulsor, *l'anima mater*, diguem-ne, de la present edició en català. Ensenms amb aquesta, la recent publicació de la seva tesi sobre toponímia i la nova edició del Llibre del repartiment, i la no tan recent publicació del Capbreu de Nunó Sanç, l'aportació de Guillem Rosselló al coneixement de la societat andalusina de les Illes Orientals experimenta un importantíssim conjunt de noves aportacions a la comprensió d'aquesta societat. El camí recorregut des de la seva ja llunyana *L'Islam a les Illes Balears* és molt llarg, i confirma en Guillem Rosselló com la persona que més ha contribuït al coneixement de les fonts escrites sobre la societat mayurquina, sense voler oblidar la seva constant aportació al món de l'arqueologia.

La publicació d'aquest llibre és, sens dubte, l'aportació més important del suara esmentat vuité centenari. D'entre els molts treballs auspiciats per aquest, utilitzant i reutilitzant unes fonts més que conegudes, aquesta aportació totalment inèdita resulta d'allò més novedós. Tanmateix, és a partir d'ara quan el text s'ha d'estudiar amb molta cura i molta calma, perquè pot aportar dades totalment capgiradores, particularment les pàgines inicials, que es refereixen a l'estat intern de Mayûrqa abans de la conquesta, amb unes dimensions que resulten més grans de l'esperat, però que encobreixen aspectes molt confosos.

La descripció de la conquesta en sí, però, coincideix a grans trets amb la descrita a les cròniques jaumines, naturalment des del punt de vista contrari. La fiabilitat i racionalitat del relat sembla impecable. Aquí no hi ha genets fantasmals, muntant cavalls blancs, que donen la victòria a un bàndol, per exemple.

Sí que hi ha amarguesa, molta amarguesa i rancúnia. Els fets descrits, particularment a partir de la conquesta de la ciutat, no són per menys.

Una bona prova del que diem és el destí sofert pel valí Abu Yahya. Els relats propagandístics difosos per Jaume I donaren lloc a una visió cavalleresca de la seva capitulació i captura (p. 131, n. 121). La descripció del turment d'Abu Yahya per tal de revelar on eren els tresors que amagava és esfereïdora, i recorda, estranyament, la que segles més tard hauria de patir el *tlatoani* Cuahutémoc a mans de Cortés, un altre conqueridor cobejós.

“...Aleshores el sotmeteren a un turment ignominiós car creien, en veure'l, que estaven davant qui era la més pura essència de l'avar, i a l'aversion per motius religiosos hi afegiren l'animositat perquè s'abstenia de confessar. Va viure quaranta cinc jorns en un terrible suplici i en tal horror que faria fondre el ferro. Fou sotmès a diferents tipus de tortura, de dia i de nit, i hagué de suportar diverses calamitats. Va patir el pes de tanta violència sobre la seva persona que és molt possible que tot li hagi alleugerit la pena a pagar per les faltes que havia comès”.

La poca simpatia que Ibn Amira sembla experimentar per Abu Yahya, palesada en la descripció del seu govern, fa aquest relat poc sospitós d'intenció propagandística. L'autèntica *thesauromania* dels conqueridors cristians, que segurament es remunta al temps del pagament de *pàries* al segle XI, i que va donar lloc a curioses llegendes sobre tresors amagats pels *moros*, que van de Galícia a Granada, passant per les rondalles mallorquines, no va ser passada per alt per Ibn Amira, qui diu

“Els cristians són gent agosarada que s’arrisquen a anar a la recerca de l’impossible, i diuen que els musulmans són, de la gent de la terra, els qui acabalen el més gran nombre de riqueses”. (p.130)

Tenim evidències documentals d’aquesta *aurea febris*, i ja algun temps després de la conquesta encara tenim els nostres animosos conqueridors a la recerca de qualsevol metall brillant. El 29 de novembre de 1247, el batlle Arnau de Font, en nom d’en Carróç, dona permís a Examenó de Filera

“que tu possis perquiri vel facere perquire in alqueria tua vocata Balagay, in valle de Musso, vel in aliquo loco dicte alqueria, quam tu tenes per dominum Regem, tamen argentum quam aurum, que aliquo aliud auere, de quibus tu dones mei loco domini Regis bene et fideliter medietatem, sine aliqua diminutione et sine missione, et aliquo domini Regis, et tu et illi qui dictum auere tibi hostenderint, habeatis medietatem” (ECR 343 f. 236v).

El relat d’Ibn Amira serveix, finalment, per a aclarir de forma definitiva una sèrie de circumstàncies que mai havien quedat clares respecte el tractament de la població malloquina. Tot i que fa temps que hom diu que el destí d’aquesta, com recullen les paraules inicials manlevades de Muhammad ben Ma’mar, havia estat l’extermini, l’esclavitud i l’exili, encara es dubtava sobre aquest extrem. L’excessiu seguidisme del *Llibre dels Feyts* feia veure uns pactes generosos amb part de la població musulmana, que haurien permès una certa supervivència d’aquesta. El text d’Ibn Amira dona el cop de gràcia a aquesta interessadament optimista interpretació.

Quan la flota catalana va desembarcar a Portopí no sembla que hi hagués cap pla determinat sobre el destí de la població autòctona. A les pàgines de les cròniques on Jaume I proposa el seu projecte de crear un regne sobre el mar, no fa menció a la seva població ni al que se suposa ha de passar. Està clar que tractant-se d’una croada, i una operació de represàlia per suposades (o certes) activitats pirates, les lleis de la guerra serien les que s’apliquessin. Ara bé, les lleis de la guerra eren fluctuants, i això depenia del curs de les operacions. Des de l’antiguitat s’oferia als atacats dues solucions, la rendició amb pacte (que podia ser més o menys generós) o la derrota, que comportava la pèrdua de drets. Entre aquests estaven, bàsicament, la propietat i la llibertat. Si comparem la campanya de Mallorca amb les campanyes de València, veurem que la gran diferència consisteix en que a Mallorca la conquesta no va generar pactes, de manera que els nadius no es van acollir a cap tipus de dret. Amb la seva resistència els havien perdut tots.

Durant algun temps es va especular amb la possibilitat d’un pacte, ja que les operacions militars contra la població andalusina de Mayurqa havien donat lloc a alguns episodis que permetien conjectures pactes entre el monarca i els resistents musulmans, però la forma en què es va produir la conquesta sembla excloure aquesta hipòtesi. Per començar, el principal fet d’armes, que va tenir com a centre la conquesta de Madīna Mayūrqa, va donar lloc a una horrible matança, que el *Llibre dels Feyts* recull desacomplexadament

e els hòmens de peu anaren-se a amagar per les cases, casco com mills podia: e no s’amagaren tan bé que vint milia no n’hi morissin a l’entrar”.

Al Makhzumi coincideix d’una manera gairebé total en el nombre de morts

“Ordenà el rei <Jaume> el còmput dels morts i el seu nombre arribà als vint i quatre mil” (p. 129)

Posteriorment es procedí al repartiment de botí en què la població capturada formava part essencial. Tal com descriu el mateix Llibre dels Feyts

“E la vila presa, aço feït, ajustaren-se los bisbes e els rics homens, e dixeren que es faés encant dels moros, e de la roba que hi era, e de totes les coses... E si partim los sarrains e la roba tots, que la gent sera pagada. E aço fer s’ha en vuit dies, e depuis anam sobre els sarrains de fora: e conquiram-los, e retingam l’haver per a les galees, e fares mellor sen que nos puscam” (Soldevila, 1971, p. 49)

Durant la conquesta de la ciutat va tenir lloc un episodi en el qual es va veure clarament el valor de les promeses del rei Jaume. Els darrers defensors de la ciutat, closos a la fotalesa que constitueix el recinte fortificat intern de la qasba, van intentar negociar amb ell

“La fortaleza tancà portes amb tota la gent que hi havia allà dins, tot esperant que no se’ls aplicàs sentència de mort o esclavatge com la que va recaure sobre els habitants de la ciutat. El rei d’Aragûn es presentà a ells i els va prometre que serien ben tractats i dictà a favor seu l’edicte de protecció. Posaren per condició que les seves necessitats fossin ateses fins que sortissin amb salut i arribassin a terres de l’islma.

La fe que se’ls havia donat fou conculcada després i foren venuts en el mercat de la ignomínia” (p. 128).

En diferents ocasions he argumentat que la violència de l’ocupació es devia, en part, al desig de revenja per la mort dels Montcada a la batalla de Portopí. Però la subhasta dels presoners es va deure, més probablement, a la intenció de calmar els participants en la conquesta, que ja havien donat mostres de inquietud sublevant-se, en considerar que el repartiment del botí era molt discriminatori per als elements no nobiliaris. Bona part de la població musulmana havia fugit de la capital, i s’havia refugiat a les zones muntanyoses, sobretot les que comptaven amb fortaleses, com els *husun* d’Alaró, Santueri o Pollença, on va tenir lloc la resistència més dura. El contingent de fugitius, d’uns trenta mil, segons les cròniques, va ser reduït en diverses expedicions, com la que va tenir lloc a les coves de la Serra de Llevant, a Artà, on uns dos mil van ser capturats i, sens dubte, esclavitzats. El Mestre de l’Hospital va aconsellar al rei sotmetre’ls a captiveri sense pietat.

Més tard, durant la segona estada del rei Jaume a Mallorca, es va reduir els resistents que quedaven a les muntanyes, en nombre (sempre segons les Cròniques) d’uns quinze mil. En aquest episodi, el rei apareix com hàbil negociador, obtenint la rendició a canvi de la seva paraula de respectar la llibertat i propietats dels vençuts. El text de la crònica, molt conegut, requereix, però, la seva reproducció íntegra

“E, quan venc al quinzèn dia, sabem que el rei de Tunis no vendrà, ni aquell estol, sobre la terra de Mallorques. E llaors metem mà a conquerir les muntanyes e els castells que ells tenien, per nom Oloró, e Pollença, e Sentueri. E podien ésser los sarrains bé tres mil.lia d’armes, e d’altres que n’hi havia bé quinze milia entre fembres e infants. E féu-nos parlar pleit aquell que havien feït cap e senyor, e havia nom Xuaip,

e era estat de Xivert, de tots sarraïns de les muntanyes e dels castells, que si nós li havíem mercè e li feíem bé, que ell nos retria los castells e les muntanyes, en tal manera, però, que ell pogués honradament viure. E car aquest pleit era bo per a nós, e per a tots los crestians qui aquí habitaven e devien habitar, e car l'illa no podia ésser segura mentre tan gran guerra hi fos, fo consell dels nobles que aquí eren ab nós, e dels cavallers, e dels altres, que preséssem aquell pleit. E fo parlat en aquesta manera: Que ell ab quatre d'altres, qui eren de son llinyatge, que nós los heretàssem, e que els donàssem cavalls e armes, e a cada un rocí o mul o mula que fos bo e covinent; e que els sarraïns poblassen en la terra, los que poblar volien ab nós, e aquells qui no volien fer sa voluntat, ni volreïn ésser en son pleit, que en faéssem a nostra voluntat. E assó fo feít ab cartes, e complit així com fo emprès. E romaseren bé dos mil.lia sarraïns en les montanyes que no es volgren retre a nostra mercè" SOLDEVILA, 1971, p. 58).

Tanmateix, no hi ha ni indicis documentals de tal pacte, ni indicis de l'existència d'una comunitat de musulmans lliures, com ha estat palesat en diferents ocasions. I aquí, precisament, és on el text d'Ibn Amira al-Majzumi serveix de magnífic contrapunt a la crònica de Jaume I i les altres cròniques catalanes. Encara que al Majzumi no hagués estat present en els fets descrits, la seva font era fidedigna, ja més la precisió de la descripció és una mena de negatiu a allò descrit pels conqueridors. Els fets són exactament els mateixos, amb la mateixa precisió, només que vistos des de l'altre bàndol.

Els que es van refugiar a les muntanyes són seguits per al Majzumi en el capítol "Relat de la muntanya", on s'explica que en un nombre molt crescut, i comandats per ibn Sayri van resistir durament, passant grans calamitats, particularment a causa de la manca de provisions, arribant fins i tot a consumir els cadàvers d'enemics morts. Finalment, a la mort de Ibn Sayri, van ser capturats

*Després que ibn Sayrî assolís el martiri, que Al.lâh tengui misericòrdia d'ell, la situació es trastornà per complet i la resta dels musulmans que quedaven perderen el vincle d'unió comuna i es refugiaren en alguns dels cims de la muntanya, en un estat d'absoluta inquietud i aflicció. Envià Al.lâh tots els núvols que s'acostaren o que s'allunyaren farcits de pluja i neu. En moriren prop de tres mil i els rûm els derrotaren, i així es complí el destí ineludible. **Es vengueren els presoners per un preu irrisori, s'amagà per a ells l'estel de la felicitat i començà a lluir l'astre de l'adversitat. Se'ls féu sucumbir i foren anorreats, empresonats i engrillonats. La història del que patiren es convertí en lliçó per a tots i llur desventura omplí els cors de recança.**(p. 135)*

Els resistents als castells van obtenir un pacte, que els autoritzava a conservar un terç dels seus diners i dels seus béns mobles, però no per quedar a Mallorca, sinó per emigrar a terres sens dubte musulmanes. El pacte, que havien signat amb el rei, no va ser complert ", de manera que se'ls va embarcar, obligant-los a pagar el noli. El seu destí, gairebé segurament, seria Manûrqa .

*Pel que fa als tres castells, resistiren fins que oferiren a les guarnicions un pacte per traslladar-se a altres terres. Se'ls autoritzà conservar un terç dels diners i dels béns mobles que posseïen. Sol·licitaren que l'entrega fos de mans del rei i en la seva presència. En aquell moment havia abandonat l'illa per retornar al seu país. Li trameteren lletres amb la informació dels fets. Retornà amb decisió apressada i descendiren **d'acord amb un pacte en el qual hi havia engany**. S'endinsaren en un afer sense saber-ne res i sense tenir indici del que podia passar. Foren traslladats a naus cristianes, i cobraren a qui havia sortit amb alguna cosa el preu del noli d'aquell que res tenia. D'aquesta manera, el ric quedà en la mateixa situació d'indigència en un indret que, per si mateix, es trobava prou assolat"* (p. 136)

Entre les crítiques, jo destacaria una de molt important: per què no s'ha introduït el text àrab, bé en versió original facsímil, bé en versió moderna? La recent edició del Llibre del Repartiment del mateix Guillem Rosselló és un magnífic exemple de quant guanyen aquestes edicions quan hi inclouen l'original. Naturalment, però, molt poca gent podria accedir a un text àrab, i menys de la dificultat que presenta el d'Ibn Amira.

Ricard Soto, UB
Agost, 2009

Margarita Díaz-Andreu; Gloria Mora; Jordi Cortadella: *Diccionario histórico de la arqueología en España*, Madrid, 2009.
Marcial Pons ed.

No fa molts d'anys vaig recenssionar a les planes del BSAL el *Diccionari d'historiografia catalana* (Barcelona, 2003) dirigit pel professor Antoni Simon Torres. Ara sis anys després una important recerca dins la mateixa línia investigadora arriba a les nostres mans. Obra dirigida per les professores Díaz-Andreu i Mora i el professor Cortadella. En aquella ocasió vaig retreure el sistema que els col·legues catalans havien adoptat a l'hora de recollir tan sols els investigadors *nascuts fins a l'any 1940*. Criteri no compartit emperò plausible en adduir en primer lloc pel tall històric que aquella data significava en la nostra història contemporània. Vaig considerar poc oportuna tal decisió. Autors de naixença posterior a l'any límit ja havien proporcionat prou mostres de la seva vàlua *per a ser avaluada de manera equànime la seva producció*.

En el cas que m'ocupa ara els criteris són diferents. La cota escollida és la de l'any 1930, sense comentar el perquè d'aquesta mesura: *autores nacidos antes de 1930 e instituciones y revistas creadas antes de 1970*. Per a mi ni l'any 30 ni el 70 són fites adients per entrar dins l'anàlisi historiogràfica de l'arqueologia que, endemés, compta amb un apartat sota el títol *La Arqueología en el período franquista* on els protagonistes recollits,

nascuts abans de 1930, són els que feren pràcticament impossible desenrotllar la nostra especialització al llarg dels anys de postguerra de dit període. En refereixo a noms com Martínez Santaolalla a nivell nacional i Almagro Basch a nivell català. No puc discernir el perquè de tal mesura, puix en bastants d'aspectes de l'arqueologia hispànica fórem els nascuts entre 1930 i 1940 els qui, en arribar a la maduresa imposàrem nous sistemes de treball i noves interpretacions a la nostra feina. Si per a la historiografia catalana la data de 1940 fou important veig que els coordinadors de l'obra que m'ocupa ara, sense cap dubte molt útil, això no té volta de fulla, no han tingut en compte que a partir de 1949 va començar a tenir entrada al país la publicació de V. Gordon Childe *The dawn of European civilisation*, bàsicament a través de la traducció francesa de l'editorial Payot, (les edicions sudamericanes entrarien anys després) cosa que suposà un canvi radical en la interpretació dels fets històrics analitzats a partir de la tècnica arqueològica. La referència a Gordon Childe compareix al llibre que ara em pertoca comentar de manera anecdòtica destacant tan sols les relacions amb arqueòlegs nostrats, Pericot i Martínez Santaolalla, emperò deixant de banda la importància ideològica de Childe i la cura posada per dit autor en resaltar els temes hispànics, fins i tot els baleàrics, sempre la ventafocs de la historiografia nacional. Ambdues són prou conegudes i no fa falta insistir sobre el tema. A manca d'una raó més convincent aquesta sel·lecció dels coordinadors em pareix una llobada que perjudica de manera clara el valor del conjunt i empetiteix l'esforç de molts d'autors que han col·laborat amb eficàcia a l'empresa.

Per raons òbvies la meva tasca es concentrarà tan sols en dos aspectes als que he dedicat la meva activitat professional al llarg de cinquanta anys: l'arqueologia de les Illes Balears i en especial l'arqueologia medieval. Endinsar-me en altres aspectes seria abusiu, per part meva, a causa d'unes circumstàncies especials com són la llunyania de la prehistòria insular de la peninsular i l'escassa, per no dir nul·la, incidència entre les cultures ibèriques i les manifestacions humanes en el transcurs de les Edats del Bronze i del Ferro insulars, on les Illes Balears jugaren un paper més acostat a Orient que a Occident. Malgrat que opinions actuals no manifestades de manera científica i per tant no tingudes en compte, rebutgin aquesta proposta en benefici d'altres idees.

Pel que fa a l'arqueologia aplicada a l'estudi de l'etapa romana no insistiré atès que aquest és un aspecte en el qual la meva intervenció ha sigut, més bé, migrada. De la lectura del *Diccionari* el lector interessat extreu la conclusió que és en aquest període on la investigació en aquest camp assolí una importància excepcional per damunt de totes les altres etapes de la nostra història. Les referències sobre aquest període ocupen un espai molt superior a les intervencions d'etapes anteriors que no mereixeren pels editors la menor atenció, a causa dels criteris de sel·lecció seguits en aquesta publicació.

En relació a les informacions puntuals sobre investigadors, institucions i revistes en activitat a les Illes Balears puc afirmar que les mancances són evidents. Unes per falta d'informació dels autors, la qual cosa resulta paradoxal quan alguns d'ells estan realitzant una activitat professional a les Illes Balears, altres per obliterats imperdonables a l'hora de capir la importància d'investigadors enquadrables dins les normes d'edició imposades que suposen una flagrant desconeixença de com es desenrotllaren les activitats abans de la guerra civil i durant la postguerra. Cal pensar que tal desconeixença vengui marcada per un

especial rebuig a determinades persones que destacaren en aquest camp o per una supina ignorància sobre la història de les investigacions a les Illes Balears.

De la lectura acurada del *Diccionario* he pogut registrar 39 entrades dedicades a les Balears. Quatre corresponen a Menorca, cinc a Eivissa i vint-i-nou a Mallorca. La major part són entrades dedicades a persones: investigadors locals o forans que han dedicat atenció a la prehistòria i arqueologia nostrada i una migrada secció a Institucions (Societat Arqueològica Lul·liana, Sociedad Arqueológica Ebusitana, Museo Arqueológico de Ibiza) i revistes (Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana). Es de lamentar que la *Revista de Menorca* (fundada l'any 1890), el Museu Diocesà de Mallorca (1918), el Museu Regional d'Artà (1928), el *Museo Arqueológico de Mahón* (1949), El Museu Municipal de Manacor (1949) o el Museu de Mallorca (1961-2004) no s'hagin registrat degudament d'igual manera que els *Trabajos del Museo de Mallorca* (1967-2002) o la revista de la Universitat de les Illes Balears *Mayurqa* (1967) no existeixen per als coordinadors d'aquesta obra.

En relació a l'activitat professional dels diferents investigadors observem com a Menorca les entrades es refereixen a Joan Ramis i Ramis, Margaret Murray, Julio Martínez Santaolalla, Josep Mascaró Pasarius i Maria Lluïsa Serra Belabre. Cal dir que els treballs desenrotllats per Santaolalla a Menorca (El origen de la columna de tipo mediterráneo, 1929; Elementos para un estudio de la cultura de los talayots en Menorca, 1935) no queden registrats a la fitxa signada per SQC quan dita investigació suposà una fita puntual per a la coneixença de la prehistòria menorquina. Obra de joventut, en veritat sia dita, emperò fonamental per capir la importància de la columna mediterrània i que encara ara manté la seva vigència. Són obviades les actuacions del notari Joan Flaquer i Fàbregues, essencials per ésser les primeres intervencions en els conjunts talaiòtics i que durant els anys 40, abans d'incorporar-se Maria Lluïsa Serra a la feina, fou l'ànima de la prehistòria menorquina en una època conflictiva on l'activitat clandestina predominava per damunt de la recerca científica. Referències a altres investigadors com l'apotecari Gabriel Martí Bella haurien sigut útils, almenys per tenir notícia dels estudis i hipòtesis per ell plantejades, tal vegada amb excès d'optimisme, que encara ara manté un record especial a la seva vila de Ciutadella i es desconeix per complet la intervenció del bisbe Pascual en descobrir-se la basílica de Son Bou i el seu afany en exigir que l'excavació fos dirigida per un clergue, ocasionant la malaurada actuació en aquell indret amb pèrdua de totes les possibilitats de recuperar les arqueries que suportaven la coberta de l'edifici.

Tal vegada podríem afirmar que les referències relatives a Eivissa han sortit més ben parades. No de bades l'autor de la major part de les fitxes té una ja llarga experiència en aquell món i la sèrie de treballs que dirigeix (1979), malgrat iniciassin la singladura després de la data fatídica de 1970, no poden ésser obviats de cap de les maneres si es vol donar complida informació sobre l'arqueologia eivissenca. Són més de seixanta títols, entre monografies i treballs col·lectius que a hores d'ara no es poden oblidar de cap de les maneres si volem atendre degudament l'evolució històrica de l'illa d'Eivissa. És tal volta aquesta mancança la prova més fefaent que els criteris de selecció adoptats pels editors no foren els més adients. Malgrat tot notam a faltar una referència cabdal sobre Epifanio de Fortuny, excavador de la cova des Cuieram. El fet que les darreres publicacions sobre dita cova anassin encapçalades per una persona jove, nascuda amb posterioritat a l'altra data establerta, entenc que no cal, per això, negar el pa i la sal al qui fou durant molts d'anys

l'artífex d'aquella investigació. Cal demanar-nos perquè no figuren les dades de Joan Roman i Calvet. Recentment s'ha anunciat la reimpressió de la seva obra, punt de partida de tota la investigació del segle XX en aquella terra. Perquè no s'esmenta el nom de Celia Topp, deixeble de Childe? I en els casos de Santaolalla i Miriam Astruc les seves anotacions sobre Eivissa ni tan sols mereixeren una minsa relació a les fitxes publicades.

La prehistòria mallorquina encara que les fitxes siguin nombroses donen una, per complet, falsa visió sobre el que s'ha fet. A l'apartat de la *Arqueología Humanista* ni Binimelis ni Johannes Wernsdorff han existit. Tal volta el característic gigantisme adduït per Binimelis sia una opinió massa exagerada però l'aplec de fonts clàssiques que Wernsdorff va fer en ple segle XVIII (Brunswig, 1760) no té parangó amb reculls molts posteriors que no presenten una fiabilitat tan acurada com la seva antologia.

Sí compareixen Bover i Quadrado, aquest, respectable en moltíssims d'aspectes, encara que no fos gaire inclinat a acceptar el mètode arqueològic per l'estudi de la prehistòria nostrada ni tan sols en tractar de l'etapa islàmica de les Balears es mostrà poc receptiu en decidir si valia la pena preocupar-se per aquest període concret. En canvi no hi ha referència alguna a Tomàs Aguiló, autor d'un menyspreuat text (Tarragona, 1849) que roman oblidat de mala manera i que ha tingut cura d'exhumar-lo Flocel Sabaté fa molt poc. No cal afirmar que Tomàs Aguiló, mallorquí a l'exili voluntari, encara no han assumit la seva importància els col·legues que a hores d'ara campen per l'arqueologia balear. Tampoc s'esmenta la figura d'Alberto della Marmora (1845) que quasi mig segle abans de Cartailhac (1888) va deixar constància de les relacions sardo-nuràgiques amb els monuments ciclòpics de les Balears majors.

Omissions a activitats realitzades a Balears, en especial a Mallorca, les observam en aquelles entrades escrites per autors aliens a les Illes, que tracten de figures com Bosch Gimpera, Cartailhac, Gordon Childe, Colomines, Hübner, Maluquer de Motes, Martorell i Peña dels quals la incidència de les seves investigacions relacionades amb les Balears deixen molt que desitjar i de manera especial el tractament que es dona a la figura del meu mestre Lluís Pericot i García, iniciador de la revisió més completa de la prehistòria de Mallorca i Menorca que mereixia una més adequada notícia del que va suposar el seu projecte d'investigació per a la coneixença de la nostra història antiga. Tot ha quedat reduït a una simple cita bibliogràfica: *The Balearics islands* (London, 1972) i la frase: *en las islas representó un impulso decisivo en la anquilosada arqueología balear*.

Com a visió de conjunt crida l'atenció el capítol que sota el títol de *La arqueología en el período franquista*, les mencions a les activitats arqueològiques pel que fa a les illes Balears queden reduïdes a una simple referència que cal destacar, puix sense falta a la veritat, ans al contrari, dona una imatge per complet distorsionada del que es va fer durant aquell període que crec recordar se situa entre 1939 i 1975.

El text en conseqüència denota que tan sols es va fer una simple activitat:

A raíz de estas intervenciones se fundó en Pollentia el Centro Arqueológico Hispano Americano de las Islas Baleares y en él colaboraron muchos arqueólogos del grupo de Barcelona –Almagro,

Pericot, Tarradell, Arribas, Mercé Roca y Margarita (Maiti) Orfila así como los americanos Dan E. Woods y Norman Doenges.

A Pollentia no es fundà res, fou a Alcúdia i endemés gosaria afirmar que el *Centro Arqueológico Hispano Americano* mai va tenir l'apèndix *de las Islas Baleares*, sinó *de Alcudia*, ciutat on l'activitat de la *Bryant Foundation* va establir el seu camp d'activitats centrades en l'excavació de Pollentia i la necròpoli de Son Real. No deixa de ser un retret completament superflu emperò si cal afirmar, en honor a la veritat, que els investigadors de les Balears poca cosa tingueren a veure amb el *Centro Arqueológico*, llevat de Lluís R. Amorós, un dels fundadors i molt posteriorment Cristòfol Veny i jo mateix a les darreries del mecenatge de la Bryant Foundation a Mallorca entràrem a formar part de la Junta de Govern sense intervenir en la programació científica, de manera que estudiants locals i universitaris illencs no participaren en aquestes activitats.

De la lectura d'aquest apartat podem veure que la investigació arqueològica aplicada a la prehistòria o bé no existí en el període franquista o es reduí a les minses entrades dedicades a Lluís R. Amorós, Bartomeu Ensenyat Estrany i Cristòfol Veny Melià que es dedicaren als seus treballs de camp fins a 1958 per deixar de treballar els darrers quinze anys del període comentat.

A nivell individual és trist veure com els mallorquins recollits en el *Diccionario* són tan sols set noms: Lluís Amorós, terratinent, Àlvar Campaner, magistrat, Bartomeu Ensenyat, industrial, Rafael de Ysasi, militar, Gabriel Llabrés y Quintana, catedràtic i acadèmic, Manuel Maura i Salas, jurista i Cristòfol Veny Melià, religiós que l'any 1960 es titulà a la Complutense de Madrid i gràcies al suport d'Almagro assolí la direcció de l'Institut de Prehistòria.

Les omissions són abundants en particular aquelles activitats que entre 1920 i 1936 es realitzaren per contrarrestar l'activitat forana a nivell d'anticuarist que féu desaparèixer la major part de les col·leccions arqueològiques de les Balears i en especial les de Mallorca (Planes, els bronzes de Lloseta i son Mas en el Museu Arqueològic de Barcelona), Vives Escudero de Menorca i Eivissa dispersa arreu del món i moltes altres que clandestinament sortiren de les Illes sense un destí definit. És una història que està per fer. En aquest sentit la creació del Museu Regional d'Artà (1928) no esmentat al *Diccionario* o els treballs que el Seminari Conciliar Diocesà de Mallorca convocà entre el seminaristes que feren possible la creació d'un petit Museu al Seminari Vell dispersat als anys 50 quan els estudis es traslladaren al Seminari Nou, tot a semblança del Museu Diocesà que la diòcesi de Menorca encara manté a Ciutadella, eren mereixedors d'una recordança i de manera molt especial els noms d'Andreu Crespí i Lluís Ferbal i Campo els quals durant la segona república aprofitant la seva qualitat de regidors de l'Ajuntament de Palma crearen el servei arqueològic i el Museu de Bellver, malauradament de molt curta durada esborrades les seves realitzacions per l'onada impetuosa de la Guerra Civil. I per què no la polifacètica tasca realitzada per Vicenç Furió i Kobs.

L'absència d'un nom com el de Gabriel Llopart Moragues, no precisament arqueòleg, emperò autor de la compilació bibliogràfica més completa i prim mirada sobre l'arqueologia balear, no superada baix cap concepte és prova que el *scripta manent* dels clàssics no és afecció habitual dels redactors de les fitxes dedicades a la nostra terra.

Esmentar les actuacions posteriors en no entrar dins els límits generacionals i cronològics establerts per aquesta publicació no mereix dedicar esforç inútil a coses que no han merescut l'atenció dels editors. Pel que fa a l'arqueologia de les Illes Balears pens que el *Diccionario histórico...* ens ha fet un flac servei en donar una migrada i embiaixada informació sobre el que s'ha fet en matèria d'arqueologia. No puc opinar sobre altres aspectes que no afecten a les nostres Illes. No és tasca meua, tan sols afirmar una vegada més que, com diríem en foraster *para este viaje no necesitábamos alforjas*.

Un comentari particular sobre un dels autors locals MMG autor de diferents fitxes que trespuen els seus molts bons coneixements bibliogràfics i historiogràfics. La informació aportada és ajustada i cabal. Tan sols voldria fer-li una observació en referir-se al *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, en un apartat en el qual, per al·lusions, voldria puntualitzar el perquè de l'interrogant que ha expressat en escriure:

En la última década bajo la dirección del arqueólogo Guillermo Rosselló Bordoy, se ha reproducido la paradoja y mientras el *Boletín* ha dado cabida a textos pertenecientes a las investigaciones universitarias más relevantes en curso, no ha sido así en el caso de la Arqueología universitaria.

Pregunta? Afirmació? Quants arqueòlegs adscrits professionalment a la universitat han presentat els seus treballs per a la publicació al *Bolletí*? Coneixen o desconeixen l'existència de la *Crònica arqueològica de les Illes Balears*, que des de l'any 2002 roman oberta a tot tipus d'investigació arqueològica? Són o no són universitaris els autors que sí han col·laborat en aquest apartat important del *Bolletí*?

El segon aspecte sobre el desenvolupament de l'arqueologia medieval no el puc tractar en aquest cas, puix tot seguint les referències del *Diccionario ...* l'arqueologia medieval no ha existit a les Illes Balears. De passada en citar els noms de Campaner i Fuertes i de Vives Escudero es destaca la importància de les seves col·leccions numismàtiques que, com sol ésser habitual, a la mort del col·leccionista s'esvaïren amb rapidesa. Sortadament la figura de Jaume Busquets i Mulet es recordada no com arqueòleg, que no ho era, sinó com arabista, recopilador dels epígrafs que durant el segle XX anaren apareixent casualment a Mallorca mentre que a la fitxa de Rodrigo Amador de los Ríos i Fernández Villalta no s'esmenta la recopilació de l'epigrafia àrabe trobada a finals del segle XIX a l'Almudaina de Gummara o casal del Temple de Palma. Treball que és el punt de partida de tota la investigació sobre el món illenc medieval. El nom d'Antoni Mulet Gomila és un més dels oblidats investigadors que entre 1920 i 1940 es preocuparen pel problema de l'arqueologia medieval a les Illes Balears.

G. Rosselló Bordoy,
estiu de 2009

Recensió: JUAN TOUS MELIÀ: *Palma a través de la cartografia (1596-1902)*, Palma, 2009, Ajuntament, xxx pp.

El present llibre és la segona edició, revisada, corregida i augmentada del llibre que amb igual títol l'Ajuntament de Palma publicà l'any 2006 en llengua castellana. En aquesta

edició, en català, s'ha mantingut igual estructura informativa, reproducció fidel de tota la cartografia, tant de la urbanística com l'específica de la defensa que s'acompanya amb una mostra dels plànols més representatius, recollits en carpeta apart. Comentar l'aparició d'un llibre sempre és un plaer i en pensar que en aquest cas es tracta d'una segona edició d'un llibre de seriosa investigació la gaubança és més pregona perquè no necessàriament han d'esser els llibres d'esbarjo els mereixedors de segones dedicions. També, els llibres de seriosa investigació, bàsics per endinsar-nos dins el coneixement del passat són dignes de tal tractament.

En què copenxisterix l'obra que ara puc comentar? La funció de tot llibre: conservar i ensenyar, no cal obviar que també és bo alegrar la vida proporcionant un plaer estètic, ha ultrapassat els límits de l'habitual funció del llibre. Ha deixat de ser un element decoratiu al penestatge d'una biblioteca per convertir-se en un estri essencial, manejadís, imprescindible en el quefer de tots aquells que encara sabem llegir. De tots aquells que encara el palpar els fulls impressos ens proporciona goig i que dels ensenyaments que conserva sentim una plena gaubança com poques vegades el viure de cada dia ens ofereix.

I totes aquestes coses són dignes de joia perquè dins aquest llibre *Palma a través de la cartografia (1596-1902)* s'amaguen moltes coses i de manera especial, molt especial, dues que es precis resaltar: la tenacitat de Joan Tous i Melià durant la tasca empresa i la tossuderia en dur-la a bon termini amb un afany, digne de lloança, d'aconseguir una informació cabal i cabdal, la més completa possible, exhaustiva i ben presentada amb la qual ofereix al lector, i aquesta és tal vegada la part més important, una lliçó d'història urbanística i militar d'una ciutat, la nostra Palma, mitjançant la qual el lector que intenta saber més del que sap trobarà el que fou Palma, aquella *de copiosa et molle vita* dels romans, la Madina Mayurqa on *els rius vessaven de vi i els patis de llurs cases eren les copes*, Ciutat de Mallorca *la plus bella vila que anc haguéssem vista jo ni aquells qui ab nós eren*, Palma de Mallorca opulenta i etxerevida per retornar a l'actual Palma. Ciutat que, malgrat tot, estimam i estimarem per sempre més. I endemés a través de la contemplació de la copiosa cartografia assolirà una munió de coneixences que finís ara romanien apagades. Ben necessari és que retornin a la llum del dia, com elements per saber el que fou, el que voldríem que fos i, malauradament, el que de vegades, lluny dels nostre ànim, hem fet que deixàs de ser.

El llibre aporta una doble informació: 91 plànols dedicats a la fortificació, annexos i complements, acompanyats de la corresponent fitxa tècnica i la memòria explicativa del per què es projectà tal obra, Podem veure així el lent procés constructiu de la defensa urbana de Ciutat de Mallorca que es convertiria a partir del segle XVIII en Palma. No de bades Joan Tous ens ha deixat, per primera vegada, un monument cartogràfic, diria que complet, de dit procés. Obra fruit d'una llarga recerca arxivística explicada en el preàmbul on l'autor ens dóna a conèixer el sistema de treball seguit. A dit corpus cal afegir els 45 plànols de la ciutat des del plànol del canonge Garau de 1644, meravella de les meravelles en l'art de la representació de les ciutats, al primer plànol de la ciutat als acabatalls dels segle XIX. Plànol destinat a facilitar la descoberta de Palma als primers turistes, despistats turistes, que obriren els ulls davant les meravelles d'una ciutat que despertava als temps moderns (Plànol de Valverde de 1886). Insistesc en la monumentalitat de l'obra perquè ens permet saber com fou Ciutat de Mallorca, repassar els carrers i carrerons que des del campanar de

la Seu dibuixava el canonge esmentat i que fa possible visitar el poc que quedava de la ciutat islàmica. La magnífica vista a vol d'ocell que a 1715 ens deixà François de Bezin, la meticulosa imatge de 1786 on gràcies al plànol atribuït a Jeroni Cànaves podem entrar de casa en casa, revisar els espais verds, els horts i jardins d'intramurs que feien de la ciutat un verger plaent i perquè no les diferències que observem en comparar l'estat de la ciutat amb aquella imatge, bella i aleccionadora del carrer de l'Argenteria de 1779, amb l'estat actual.

Un caire peculiar el podem observar a partir del moment en el qual Palma patí un dels grans trasbals de la seva història. Una ciutat que des de la conquesta de Jaume I no havia suportat els efectes d'una destrucció bèl·lica, de sobte una decisió política en ares d'una rehabilitació econòmica, prou necessària, va veure com determinades realitzacions monumentals desapareixien. La imposició d'una llei desamortitzadora féu variar la imatge de la ciutat enderrocant edificis i institucions que durant segles havien configurat els aspectes més característics d'una ciutat. Així la residual Edat mitjana s'obria a la més eixelebrada dilapidació arquitectònica que podem veure tot comparant el deliciós plànol de Muntaner (1831) elaborat amb la finor d'un esteta nascut a l'empara de la il·lustració amb els de Pere d'Alcàntara Peña (1841) o Scheidnagel (1871) que preludien les grans transformacions viàries del segle XIX (el carrer de Joanot Colom per exemple), que feren de Palma una ciutat diferent. És aquí on la recopilació realitzada per Tous arriba a un extrem de minuciositat que permet establir les etapes de transformació d'una ciutat que, de bones a primeres, inicià l'expansió fora murada per convertir-se en una ciutat moderna.

Per a mi, ciutadà de fora murada em produeix un plaer immens perdre'm dins l'antic vinyet de Ciutat on el plànol de Josep de Font avalat per Bartholome de Reynaud de 1800 em permet passejar per les Set Aigües, son Sunyeret, cercar un ignot Son Ventallol que diria que mai va existir, per tal d'arribar a l'Hostalet d'en Canyelles tot un conjunt dins *la línea que demarca la distancia de 1500 varas de la plaza* que, malauradament des de la meua infantesa fins avui he vist esvair-se amb velocitat paorosa.

En el llibre de Joan Tous hi ha quelcom més que les butzes de la ciutat, hi ha el fora murada i la defensa, l'obra ingent de la murada poligonal abaluartada que els enginyers italians de Felip II projectaren segles abans de la naixença d'un Vauban que ha donat nom, *a posteriori*, a tal tipus de fortificació. Muralla poderosa que, feta per alliberar-nos de moros i turcs, sortadament mai serví de defensa i en arribar a la plena obsolescència, mot que està tan en boga avui dia, s'esvaí amb tanta rapidesa, molts pocs anys, com si els ciutadans volguessin alliberar-se de sobte d'una cotilla que constrenyia el seu cos i que havia costat segles fer-la. No tingueren en compte que a l'espai on la defensa oprimia, poc després s'aixecà altre murada tres vegades més alta i subjugant que l'enderrocada.

En resum: Defensa i evolució urbana són el regal que una vegada més Joan Tous i Melià ens ofereix de la mà de l'Ajuntament de Palma que ha tingut esment de la bella edició que puc donar a conèixer ara. És un llibre que serà essencial per a l'amador de Ciutat, essencial per a l'historiador que intenti esbrinar el que va ser, indispensable pel somniador que espera el millor per a una ciutat que estimam i que encara és vividora. És un llibre que des d'avui serà el complement imprescindible de *Die Stadt Palma* de l'Arxiduc i la *Ciudad de Mallorca* de Diego Zaforteza.

Si volem endinsar-nos dins el passat no podem prescindir d'una publicació com aquesta on hi és tot: imatge, descripció, expedients que justifiquen l'obra, biografia dels artífexs que la concebiren, heràldica d'aquells que durant la seva llarga gestació la pagaren i la minuciosa obra dels delineants i dibuixants que entre 1596 i 1902 cultivaren l'art de la imatge per fer-nos saber el que fou Palma. A partir d'aquesta obra el nom de Joan Tous i Melià queda perfectament incorporat a la ja llarga nòmina de militars historiadors, que no historiadors militars, iniciada per un sargent major, el Vicenç Mut, cartògraf, pel metge militar Weyler Laviña i continuada pels generals Alomar Josa, Simó Gual dins la qual quatre artillers com Joan Tous han tingut un paper essencial com Rafael de Ysasi, Miquel Ribas de Pina, Francisco Estaben i ara Joan Tous que s'incorpora amb tots els mèrits a tan eminent grup.

En síntesi és acurada feina de recerca, triadella, transcripció, redacció clara i didàctica que incorpora a la coneixença de la nostra història un cabal informatiu que mai havíem tingut a l'abast i que a partir d'ara serà el punt de sortida de totes aquelles investigacions que es fassin sobre la nostra ciutat.

GRB

BIBLIOGRAFIA

Bibliografia 2006-2007

1. D. A. ...
2. D. A. ...
3. D. A. ...
4. D. A. ...
5. D. A. ...
6. D. A. ...
7. D. A. ...
8. D. A. ...
9. D. A. ...
10. D. A. ...
11. D. A. ...
12. D. A. ...
13. D. A. ...
14. D. A. ...
15. D. A. ...
16. D. A. ...
17. D. A. ...
18. D. A. ...
19. D. A. ...
20. D. A. ...
21. D. A. ...
22. D. A. ...
23. D. A. ...
24. D. A. ...
25. D. A. ...
26. D. A. ...
27. D. A. ...
28. D. A. ...
29. D. A. ...
30. D. A. ...
31. D. A. ...
32. D. A. ...
33. D. A. ...
34. D. A. ...
35. D. A. ...
36. D. A. ...
37. D. A. ...
38. D. A. ...
39. D. A. ...
40. D. A. ...
41. D. A. ...
42. D. A. ...
43. D. A. ...
44. D. A. ...
45. D. A. ...
46. D. A. ...
47. D. A. ...
48. D. A. ...
49. D. A. ...
50. D. A. ...
51. D. A. ...
52. D. A. ...
53. D. A. ...
54. D. A. ...
55. D. A. ...
56. D. A. ...
57. D. A. ...
58. D. A. ...
59. D. A. ...
60. D. A. ...
61. D. A. ...
62. D. A. ...
63. D. A. ...
64. D. A. ...
65. D. A. ...
66. D. A. ...
67. D. A. ...
68. D. A. ...
69. D. A. ...
70. D. A. ...
71. D. A. ...
72. D. A. ...
73. D. A. ...
74. D. A. ...
75. D. A. ...
76. D. A. ...
77. D. A. ...
78. D. A. ...
79. D. A. ...
80. D. A. ...
81. D. A. ...
82. D. A. ...
83. D. A. ...
84. D. A. ...
85. D. A. ...
86. D. A. ...
87. D. A. ...
88. D. A. ...
89. D. A. ...
90. D. A. ...
91. D. A. ...
92. D. A. ...
93. D. A. ...
94. D. A. ...
95. D. A. ...
96. D. A. ...
97. D. A. ...
98. D. A. ...
99. D. A. ...
100. D. A. ...

Bibliografia 2008-2009

- AA. VV.: *Un segle d'oceanografia a les Balears*, Palma, 2008.
- AA. VV.: *Jueus, conversos i els seus descendents a Artà dels segles XIV al XX*, Palma, 2009.
- AA. VV.: *XXI Jornada d'Antroponímia i Toponímia (2008)*, Palma, 2009.
- AA. VV.: *9es Jornades d'Estudis Locals*, Inca, 2009.
- AA. VV.: *V Jornades d'Estudis Locals de Manacor. El Patrimoni Cultural de Manacor*, Manacor, 2009.
- AA. VV.: *VI Jornades d'Estudis Locals*, Santa Maria del Camí, 2009.
- AA. VV.: *Actes de les II Jornades d'Estudis Locals*, Porreres, 2009.
- AA. VV.: Actes de les Jornades d'Estudi i Debat: *El tractat de Capdepera de 1231 i la independència de Menorca*, Capdepera, 2009.
- AA. VV.: *Miscel·lània homenatge a Josep Estelrich i Costa*, Sant Joan, 2009.
- AA. VV.: *La Guerra del Francès (1808-1814)*, Palma, 2009.
- AA. VV.: *Mallorca musulmana*, Cuaderno de Historia nº 4, Palma, 2009.
- Cosme AGUILÓ: "Dos topònims (semi)inèdits del pla de Ciutat i la motivació del que els alberga", *XXI Jornada d'Antroponímia i Toponímia*, Palma, 2009, 219-225.
- Cosme AGUILÓ: "Aproximació a la toponímia de les Balears", *Actes de les II Jornades d'Estudis Locals*, Porreres, 2009, 9-16.
- Rosa ALCOY: "La corona de la Reina del cel en les anunciacions mallorquines del segon Trecento", *Els amics al Pare Llompart. Miscel·lània in honorem*, Palma, 2009, 8-21.
- Antoni I. ALOMAR I CANYELLES: "La Corona d'Aragó als escuts de la monarquia hispànica al regne d'Espanya. Els escuts conservats a Mallorca", *Randa*, 62, Miscel·lània Gabriel Llompart II, Barcelona, 2009, 59-79.
- Gabriel ALOMAR GARAU. "Notes d'antroponímia de la possessió de Vinromà (Muro), i alguns topònims més", *XXI Jornada d'Antroponímia i Toponímia*, Palma, 2009, 277-285.
- Federico ÁLVAREZ PRADO: "Profesor Odón de Buen (1863-1945): visionario de las ciencias marinas", *Estudis Baleàrics*, 88/89, Palma, 2008, 13-16.
- Jordi AMAT: "Una relació epistolar inesperada: Antoni Maria Sbert i Dionisio Ridruejo", *Randa*, 63, Miscel·lània Gabriel Llompart/3, Barcelona, 2009, 225-245.

Josep AMENGUAL I BATLE: *Judíos, católicos y herejes: el microcosmos balear*, Granada, 2007.

Josep AMENGUAL I BATLE: “Vers un acostament a la renovació litúrgica preconiliar a Mallorca, en el s. XX”, *Els amics al Pare Llopart. Miscel·lània in honorem*, Palma, 2009, 22-53.

Josep AMENGUAL I BATLE: “Jovellanos i la unitat de la llengua catalana. Uns antecedents medievals en els textos religiosos i literaris”, *Estudis Baleàrics*, 90/91, Palma, 2008, 23-36.

Joan ANDREU TROBAT: “La indústria formatgera a Santa Maria del Camí”, *VI Jornades d'Estudis Locals*, Santa Maria del Camí, 2009, 85-94.

Àngel APARICIO I PASQUAL: *El recinte portuari de Palma i la defensa. Les bateries costaneres (segles XIV-XIX)*, Palma, 2008.

Letizia ARBETETA MIRA: “La cruz renacentista del Museo de Lluc”, *Els amics al Pare Llopart. Miscel·lània in honorem*, Palma, 2009, 54-63.

Pilar ARNAU I SEGARRA: *Gabriel Alomar i l'Argentina. La col·laboració d'un intel·lectual mallorquí al diari 'la Nación de Buenos Aires'*, Barcelona, 2009.

Antoni AULÍ GINARD; Joan CARBONELL I MATAS; Esperança RAMIS DE PLANDOLIT; Jaume SERRA I BARCELÓ: “Miquel Mercadal Ramis. Mestre de Can Boqueta (Inca)”, *9es Jornades d'Estudis Locals*, Inca, 2009, 151-169.

Antoni AULÍ GINARD; Joan CARBONELL MATAS; Esperança RAMIS DE PLANDOLIT; Jaume SERRA BARCELÓ: “La depuració del magisteri de Porreres: el cas de Joan Roca Escandell”, *Actes de les II Jornades d'Estudis Locals*, Porreres, 2009, 185-198.

Werner-Francisco BÄR: *La imatge cartogràfica de l'illa de Mallorca (segles XVI i XVII). Un estudi comparatiu*, Palma, 2008.

Maria BARCELÓ CRESPI: “Tomàs Seguals (?-†1513) i Macià Seguals (?-†1515) *lapiscidae*”, *BSAL*, 64, Palma, 2008, 223-246.

Maria BARCELÓ CRESPI; Guillem ROSSELLÓ BORDOY: *La casa gòtica a la ciutat de Mallorca*, Palma, 2009.

Maria BARCELÓ CRESPI: “Ordinacions sobre la conservació de la síquia i la salubritat de l'aigua de Coanegra (1503)”, *VI Jornades d'Estudis Locals*, Santa Maria del Camí, 2009, 237-241.

Maria BARCELÓ CRESPI: “La unió dels Germans de la Caritat Terciars de Sant Francesc d'Assís de Porreres amb els Germans de les Escoles Cristianes de La Salle (1923)”, *Actes de les II Jornades d'Estudis Locals*, Porreres, 2009, 137-146.

Maria BARCELÓ CRESPI: “Els Frau, brodadors i pintors. Nova documentació”, *Els amics al Pare Llopart. Miscel·lània in honorem*, Palma, 2009, 64-79.

Maria BARCELÓ CRESPI: “Nova documentació sobre el monestir de les monges jerònimes de la ciutat de Mallorca”, *Miscel·lània Homenatge a Josep Estelrich i Costa*, Sant Joan, 2009, 47-53.

José Luis BARRIO MOYA: “El caballero mallorquín don Juan Miguel de Santa Cilia y sus capitulaciones matrimoniales (1626)”, *BSAL*, 64, Palma, 2008, 281-288.

Gabriel BAUÇÀ RIPOLL; José M. CORTÉS VERDAGUER; Jesús GARCÍA MARÍN: “Notes per a la història de la vela esportiva a les Balears (1878-1929)”, *Estudis Baleàrics*, 92/93, Palma, 2008, 183-194.

Josep BAUSÀ ROIG: *Fra Lluís Jaume (1740-1775)*, Sant Joan, 2008.

Emilio BEJARANO GALDINO: “Biografia breu de Gaspar Melchor de Jovellanos”, *Estudis Baleàrics*, 90/91, Palma, 2008, 67-70.

Emilio BEJARANO GALDINO: “Cronologia didàctica de Jovellanos i la seva època”, *Estudis Baleàrics*, 90/91, Palma, 2008, 71-76.

Emilio BEJARANO GALDINO: “Reformas y posiciones políticas anteriores a las conmociones de 1808”, *La Guerra del Francès (1808-1814)*, Palma, 2009, 33-50.

Mohammed BENMAMMAR: “La caiguda de Mallorca i les seves repercussions sobre la presència musulmana a Menorca entre el 1229 i el 1287, segons les fonts àrabs”, *El Tractat de Capdepera de 1231 i la independència de Menorca*, Capdepera, 2009, 265-283.

Miquel BENNÀSAR ALOMAR: “La participació de les Balears a la Guerra del Francès: els presoners de Cabrera”, *La Guerra del Francès (1808-1814)*, Palma, 2009, 73-83.

Luis. F. BERNABÉ PONS: “Mallorca y el Islam en Época Moderna”, *Mallorca musulmana*, Palma, 2009, 15-44.

Margalida BERNAT I ROCA: “El Museu de Mallorca en els centres educatius: una experiència de difusió del Patrimoni”, *BSAL*, 64, Palma, 2008, 195-220.

Margalida BERNAT ROCA: “A causa de les turbacions populars: Porreres i les Germanies”, *Actes de les II Jornades d'Estudis Locals*, Porreres, 2009, 69-90.

Margalida BERNAT I ROCA: “Pau Luquí: un teixidor de veles a Ciutat de Mallorca (1437)”, *Els amics al Pare Llompart. Miscel·lània in honorem*, Palma, 2009, 80-95.

Isabelle BES HOGHTON: “Cabrera, isla maldita. Las memorias de los prisioneros franceses (1815-1853)”, *La Guerra del Francès (1808-1814)*, Palma, 2009, 251-262.

Joana Maria BESTARD DARDER; Antònia SERRANO DARDER: “Es Gericó i la Teulera d'en Bernat, dues indústries del fang ja desaparegudes”, *VI Jornades d'Estudis Locals*, Santa Maria del Camí, 2009, 129-135.

Jordi BIBILONI ROTGER: “Una fotografia de l'Eixample de 1934”, *Estudis Baleàrics*, 90/91, Palma, 2008, 161-164.

Mª José BORDOY BORDOY: *Arran de la Porta Pintada. Poder i prestigi femení al monestir de Santa Margalida (Ciutat de Mallorca, segles XIII-XVI)*, Palma, 2009.

Antoni BORRÀS SEGUÍ: “Estructura viària del terme de Santa Maria del Camí a l'època clàssica”, *XXI Jornada d'Antroponímia i Toponímia*, Palma, 2009, 205-217.

Antoni J. BORRÀS SEGUÍ: “D'una quarterada a l'alçada de Jaume I”, *VI Jornades d'Estudis Locals*, Santa Maria del Camí, 2009, 171-180.

Antoni J. BORRÀS SEGUÍ: “La romanització de la vall d'Alaró”, *Estudis Baleàrics*, 90/91, Palma, 2008, 89-98.

Antoni J. BORRÀS SEGUÍ: “El camí de sa Bomba, romà o medieval?”, *Estudis Baleàrics*, 90/91, Palma, 2008, 165-180.

Jaume BOVER; Ramon ROSSELLÓ: "Palmes i dàtils a Mallorca. Segles XIII-XV: *Phoenix dactylifera* i *Phoenix canariensis*", *BSAL*, 64, Palma, 2008, 311-320.

Jaume BOVER; Ramon ROSSELLÓ: "Els cans a Mallorca al segle XIV: notes de cinologia històrica", *Els amics al Pare Llompart. Miscel·lània in honorem*, Palma, 2009, 96-109.

Pere Josep CALAFAT I VICH i altres: "Ressenya de la fàbrica de teixits Sampere Bas: 'Sa Fàbrica'", *VI Jornades d'Estudis Locals*, Santa Maria del Camí, 2009, 43-58.

Andreu CANALS BOSCH: "Els antics cellers de Santa Maria del Camí", *VI Jornades d'Estudis Locals*, Santa Maria del Camí, 2009, 95-101.

Catalina CANTARELLAS CAMPS: "Protección e intervención en la arquitectura barroca. Mallorca: 1880-1900", *Els amics al Pare Llompart. Miscel·lània in honorem*, Palma, 2009, 110-129.

Francesc CANUTO BAUÇA: "El torrent de Pareis. Nova proposta etiològica", *XXI Jornada d'Antroponímia i Toponímia*, Palma, 2009, 267-276.

Francesc CANUTO BAUÇA: "El carrer d'en Socies (s. XVII-XX)", *Miscel·lània Homenatge a Josep Estelrich i Costa*, Sant Joan, 2009, 77-137.

Margalida CAPELLÀ: *Dones republicanes. Memòria de la Guerra Civil a Mallorca (1936-1939)*, Volum I, Palma, 2009.

Miquel A. CAPELLÀ; Francesca TUGORES; Maria Magdalena RIERA: " 'A imitació de les de França i Alcora': les fàbriques de terrissa fina a Mallorca a finals del segle XVIII", *Els amics al Pare Llompart. Miscel·lània in honorem*, Palma, 2009, 130-151.

Marià CARBONELL I BUADES: "Sagreriana parva", *Locus Amoenus*, 9, Barcelona, 2007-2008, 61-78.

Montserrat CASAS AMETLLER; Albert CATALÁN FERNÁNDEZ; Miquel PALOU SAMPOL: "La conservació del nostre patrimoni científic i industrial: un repte pendent a les Illes Balears", *Miscel·lània Homenatge a Josep Estelrich i Costa*, Sant Joan, 2009, 139-146.

Pau CATEURA (ed.): *Recaptar per pagar deutes*, Palma, 2009.

Bartomeu CLAR MONSERRAT: "Alguns aspectes toponímics d'Ariany", *XXI Jornada d'Antroponímia i Toponímia*, Palma, 2009, 75-114.

Carme COLOM I ARENAS; Santiago CORTÈS I FORTEZA: "Les cartes de professió del monestir de Sant Bartomeu d'Inca", *9es Jornades d'Estudis Locals*, Inca, 2009, 91-100.

Antoni J. COLOM CAÑELLAS: *La institució mallorquina d'Ensenyament*, Palma, 2008.

Carme COLL FONT: "Les donacions a institucions eclesiàstiques i a clergues al llibre manual de Pere Romeu (1240), notari públic de Mallorca", *Els amics al Pare Llompart. Miscel·lània in honorem*, Palma, 2009, 152-163..

Maria Neus COMAS FRAU: "L'emigració santamariera entre els anys 1896-1960", *VI Jornades d'Estudis Locals*, Santa Maria del Camí, 2009, 217-230.

Arnau COMPANYY: *Emili Darder Cànaves. El darrer batle republicà de Palma*, Palma, 2008.

Joan COMPANYY FLORIT: "Poder educatiu de les masses corals en el primitiu moviment orfeònic a Mallorca", *Miscel·lània Homenatge a Josep Estelrich i Costa*, Sant Joan, 2009, 148-157.

Arnau COMPANYY I MATES: "Documenta, una publicació cultural santjoanera en el decenni de 1940", *Miscel·lània homenatge a Josep Estelrich i Costa*, Sant Joan, 2009, 165-217.

Santiago CORTÈS I FORTEZA: "Projecte per a la realització d'un diccionari-vocabulari de la sabata", *9es Jornades d'Estudis Locals*, Inca, 2009, 33-37.

José Francisco CUTILLAS: "Anselm Turmeda: la voz de un mallorquín entre dos mundos y la actualidad de su obra de polémica islamo-cristiana", *Mallorca musulmana*, Palma, 2009, 79-92.

Josep DARDER I SASTRE: *Impressions d'un infant d'abans i de l'inici de la Guerra Civil a Mallorca*, Palma, 2009.

Miguel José DEYÁ BAUZÁ: "Elogios fúnebres al Marqués de la Romana. Un reflejo de su conflicto de lealtades", *Militaria. Revista de Cultura Militar*, 22, Madrid, 2008, 59-71.

Miguel José DEYÁ BAUZÁ: "La aportación mallorquina en el esfuerzo bélico español a inicios de la guerra", *La Guerra del Francès (1808-1814)*, Palma, 2009, 51-71.

Maria del Camí DOLS MARTORELL: "Evolució i naturalesa de la indústria manufacturera a la vila de Santa Maria del Camí (1852-1860)", *VI Jornades d'Estudis Locals*, Santa Maria del Camí, 2009, 75-84.

Joan DOMENGE I MESQUIDA: "L'arqueta esmaltada de la Seu de Palma: un lligam i més enigmes", *Els amics al Pare Llompart. Miscel·lània in honorem*, Palma, 2009, 164-181.

Daniel DURAN I DUELT: "Presencia hispánica en Rodas. A propósito del albergue de la lengua española", *Memòries de la Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics*, 19, Palma, 2009, 97-112.

Miquel DURAN PASTOR: "De Cristòfol Cladera a Bernat Nadal", *La Guerra del Francès (1808-1814)*, Palma, 2009, 15-23.

Gabriel ENSENYAT PUJOL: "Jaume I i la conquesta de Mallorca", *9es Jornades d'Estudis Locals*, Inca, 2009, 11-20.

Gabriel ENSENYAT PUJOL: "El Tractat de Capdepera segons el relat del *Llibre dels Feits* i altres textos cronístics medievals", *El Tractat de Capdepera de 1231 i la independència de Menorca*, Capdepera, 2009, 109-128.

Gabriel ENSENYAT PUJOL: "De la història oral i escrita d'Andrtax al 'mite d'Andratx' ", *Esriptures contemporànies. Baltasar Porcel i la seva obra*, Palma, 2009, 245-265.

Damià FERRÀ-PONÇ: "Vinyes, vins i destil·lats a una vila de Mallorca (Campanet, 1598-1715)", *Miscel·lània Homenatge a Josep Estelrich i Costa*, Sant Joan, 2009, 219-242.

Antoni FERRER FEBRER: "Les Jornades d'Estudis Locals de Manacor. La iniciativa", *Estudis Baleàrics*, 90/91, Palma, 2008, 221-224.

Miguel FERRER FLÓREZ: "Historia de los colegios de la Compañía de Jesús en Baleares", *BSAL*, 64, Palma, 2008, 133-152.

Mateu FERRER I SOCIAS: "Els Esbarranch. Una família amb vinculació de 250 anys amb la mar", *XXI Jornada d'Antroponímia i Toponímia*, Palma, 2009, 289-297.

Maria Antònia FERRER VIDAL: "Les Jornades d'Estudis Locals a Santa Maria del Camí", *Estudis Baleàrics*, 90/91, Palma, 2008, 199-200.

Maria Antonia FERRER I VIDAL: "La llet d'ametla, una tradició nadalenca", *Estudis Baleàrics*, 90/91, Palma, 2008, 201-212.

Gabriel FIOL I MATEU: "La infructuosa recerca de lignit en el terme d'Inca", *9es Jornades d'Estudis Locals*, Inca, 2009, 21-31.

Guillem FIOL PONS: "La mà de l'artista modern segons l'ull dels segles XVI-XIX: fortuna crítica", *BSAL*, 64, Palma, 2008, 153-168.

Pere FIOL I TORNILA: "Rectorologi de la parròquia d'Inca", *9es Jornades d'Estudis Locals*, Inca, 2009, 73-89.

Miquel S. FONT POQUET: "L'Educació Física a les Illes Balears en el segle XIX. Aproximació bibliogràfica", *Estudis Baleàrics*, 92/93, Palma, 2008, 165-168.

Miquela FORTEZA OLIVER: "El gravat en els llibres mallorquins del segle XVI. La impremta Cansoles (1540- c. 1601)", *BSAL*, 64, Palma, 2008, 115-132.

Pere FULLANA PUIGSERVER: "La relació epistolar de Jovellanos amb mallorquins durant el període de reclusió al castell de Bellver (1802-1808)", *Estudis Baleàrics*, 90/91, Palma, 2008, 9-14.

Pere FULLANA PUIGSERVER: "Oci i esport a la Mallorca del final del segle XIX", *Estudis Baleàrics*, 92/93, Palma, 2008, 125-146.

Pere FULLANA: "Andreu Pont i Llodrà: la trajectòria americana d'un prevere mallorquí (1898-1907)", *Miscel·lània Homenatge a Josep Estelrich i Costa*, Sat Joan, 2009, 243-259.

Pere FULLANA PUIGSERVER: "Pere Joan Campins, un home d'església en un món en transformació", *Seminari d'Estudis Històrics 2009*, Palma, 2009, 5-20.

Magdalena FUSTER VICH; Joana CABOT FUSTER: "Les broadores a Santa Maria del Camí", *VI Jornades d'Estudis Locals*, Santa Maria del Camí, 2009, 59-73.

Maria del Mar GAITA SOCÍAS: "El programa iconogràfic de les pintures de la capella de La Sang", *Els amics al Pare Llopart. Miscel·lània in honorem*, Palma, 2009, 192-201.

Pere GALIANA I VEIRET: *Les coves de Bellver*, Palma, 2009.

Mercè GAMBÚS: "L'obra de l'escultor Joan de Salas a Mallorca (1526-1538). Noves aportacions", *BSAL*, 64, Palma, 2008, 255-280.

Mercè GAMBÚS: "Constantino Ruggeri i el fallit projecte de reforma de la capella del Santíssim de la catedral de Mallorca (1989)", *Randa*, 63, Miscel·lània Gabriel Llopart/3, Barcelona, 2009, 247-269.

Jesús GARCÍA MARÍN; Antoni PICAZO MUNTANER: *La cultura de la il·lustració a Mallorca*, Palma, 2009.

Pere Josep GARCIA MUNAR: "Pobres, pobresa i beneficència a la Mallorca d'inicis del segle XIX", *La Guerra del Francès (1808-1814)*, Palma, 2009, 263-281.

Bartomeu GARÍ SALLERAS: "L'epidèmia de la grip de l'any 1918 al municipi de Porreres", *Actes de les II Jornades d'Estudis Locals*, Porreres, 2009, 117-133.

Bernat GELABERT MOREY; Antoni JAUME I CAPÓ; Ramon MAS SANSÓ: "La banda de música de Santa Maria del Camí: més de 20 anys d'ensenyament i aprenentatge", *VI Jornades d'Estudis Locals*, Santa Maria del Camí, 2009, 207-210.

Antoni GINARD BUJOSA: "Toponímia en disseminat a la perifèria de Palma (II): sa Indioteria, 1784-1831", *XXI Jornada d'Antroponímia i Toponímia*, Palma, 2009, 13-67.

Antoni GINARD BUJOSA; Andreu RAMIS PUIG-GROS: "A banda i banda del camí de les Jonqueres. Més topònims històrics de Llorito", *XXI Jornada d'Antroponímia i Toponímia*, Palma, 2009, 143-192.

Antoni GINARD BUJOSA; Andreu RAMIS PUIG-GROS: "Les ordinacions de 1300 i Manresa de Mallorca"; *Els amics al Pare Llompart. Miscel·lània in honorem*, Palma, 2009, 202-215.

Antoni GINARD BUJOSA; Andreu RAMIS PUIG-GROS: "Família i territori. Els Munar del Pujol", *Miscel·lània Homenatge a Josep Estelrich i Costa*, Sant Joan, 2009, 261-314.

David GINARD I FÉRON: "Des de 'Fora Mallorca'. Contribució a l'epistolari de Francesc de Sales Aguiló a l'exili", *Randa*, 63, Miscel·lània Gabriel Llompart/3, Barcelona, 2009, 159-197.

Elvira GONZÁLEZ GOZALO: "El plato hebreo del Museu de Lluc", *Els amics al Pare Llompart. Miscel·lània in honorem*, Palma, 2009, 216-227.

Xavier del HOYO BERNAT: "Entrevista amb mossèn Pere Xamena: Records de Felanitx i del Seminari", *Estudis Baleàrics*, 90/91, Palma, 2008, 117-120.

Xavier del HOYO BERNAT: "El futbol a Mallorca: 1902-1916", *Estudis Baleàrics*, 92/93, Palma, 2008, 241-314.

Francesc HUGUET BALLE: "Les partitures dels 'cavallets' que el Rnd. Miquel Escarrer dictà a Baltasar Samper l'any 1925", *Actes de les II Jornades d'Estudis Locals*, Porreres, 2009, 177-184.

IBN 'AMÍRA AL-MAHZŪMÍ: *Kitâb Tarîḥ Mayûrqa. Crònica àrabe de la conquesta de Mallorca*, Palma, 2009. Traducció al castellano de Nicolau ROSER NEBOT y Guillem ROSSELLÓ BORDOY.

Francesc JAUME DE S'ARBOSSAR: "Estada dels àngels del presbiteri de la Seu a l'oratori de Sant Pere de son Seguí", *VI Jornades d'Estudis Locals*, Santa Maria del Camí, 2009, 231-236,

Joan Pau JORDÀ SANTXES: "Idees i poder durant la Guerra del Francès. Anàlisi de la premsa mallorquina entre 1808 i 1814", *La Guerra del Francès (1808-1814)*, Palma, 2009, 283-297.

Rafel JUAN FORTESA: "Joan Juan i Pastor "Cabil-la", una vida entre Santa Maria i Formentera", *VI Jornades d'Estudis Locals*, Santa Maria del Camí, 2009, 211-216.

Josep JUAN VIDAL: "La Guerra de la Independència en el Reino de Valencia y su relación con Mallorca", *La Guerra del Francès (1808-1814)*, Palma, 2009, 145-171.

Pere FULLANA PUIGSERVER: "L'Església de Mallorca durant la Guerra del Francès", *La Guerra del Francès (1808-1814)*, Palma, 2009, 129-144.

Antònia JUAN VICENS: "Noves consideracions sobre la creu gòtica de Porreres: els seus referents", *Actes de les II Jornades d'Estudis Locals*, Porreres, 2009, 41-50.

Josep JUAN VIDAL: *La conquesta anglesa i la pèrdua espanyola de Menorca com a conseqüència de la guerra de successió a la Corona d'Espanya*, Palma, 2009.

Jaume LLABRÉS; Aina PASCUAL: *Raixà. L'origen dels jardins i el projecte neoclàssic de Giovanni Lazzarini (1740-1802)*, Palma, 2009.

Francesc LLADÓ I ROTGER: *La lluita per un Sóller que no pogué ser. Noucentisme i nacionalisme al setmanari "Sóller" (1911-1915)*, Pollença, 2008.

Francesc LLADÓ I ROTGER: "Cartes de Miquel Ferrà a Miquel Duran (1929-1946)", *9es Jornades d'Estudis Locals*, Inca, 2009, 39-52.

Francesc LLADÓ I ROTGER: "Cartes de Miquel i de Llorenç Mª Duran a Miquel Ferrà (1913-1946)", *9es Jornades d'Estudis Locals*, Inca, 2009, 53-64.

Antònia LLOBERA TORRENS: "El col·legi de La Pureza d'Inca", *9es Jornades d'Estudis Locals*, Inca, 2009, 135-150.

Juan Jesús LLODRÀ GONZÁLEZ: "Història del bàsquet a Mallorca", *Estudis Baleàrics*, 92/93, Palma, 2008, 41-68.

Gabriel LLOMPART: "Cap a les arrels del nostre folklore de Sant Joan", *Miscel·lània Homenatge a Josep Estelrich i Costa*, Sant Joan, 2009, 315-325.

Gabriel LLOMPART: "Los desafueros mallorquines del infante de Portugal y sus familiares (1243)", *Memòries de la Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics*, 19, Palma, 2009, 7-27.

Maria Antònia LLULL ESTARELLAS: "Aproximació a l'arquitectura de Porreres (1850-1950)", *Actes de les II Jornades d'Estudis Locals*, Porreres, 2009, 161-175.

Antoni LLULL MARTÍ: "Evolució entre els segles XVI i XX del conjunt antroponímic tradicional a Mallorca", *XXI Jornada d'Antroponímia i Toponímia*, Palma, 2009, 229-241.

Antoni LLULL MARTÍ: "La vida quotidiana a la ciutat de Palma durant la Guerra del Francès", *La Guerra del Francès (1808-1814)*, Palma, 2009, 219-247.

Joan MARCH NOGUERA: "Odón de Buen, un científic enamorat de Mallorca", *Estudis Baleàrics*, 88/89, Palma, 2008, 31-35.

Joan MARCH NOGUERA: "Ciència i església a l'obra del Bisbe Campins", *Seminari d'Estudis Històrics 2009*, Palma, 2009, 21-34.

Maria Rosa MANOTE CLIVILLES: "Guillem Sagrera, el dibuix Noijmans Van Beuningen i l'arc de triomf del Castell Nou de Nàpols", *Els amics al Pare Llompart. Miscel·lània in honorem*, Palma, 2009, 244-259.

Antoni MARIMON RIUTORT: "D'estudiant a revolucionari: Joan Baptista Picornell Gomila", *La Guerra del Francès (1808-1814)*, Palma, 2009, 25-32.

Miquel À. MARÍN GELABERT: "Gabriel Llabrés i Quintana, un modernitzador de la historiografia en el canvi de segle", *BSAL*, 64, Palma, 2008, 11-30.

Albert della MARMORA: "Un viaje a Cerdeña pasando por Mallorca y Menorca (1833-1834)", *BSAL*, 64, Palma, 2008, 329-354. (Traducció de Guillem Rosselló Bordoy).

Joan Tomàs MARTÍNEZ GRIMALT: *La construcció d'una cultura socialista a Mallorca (1900-1909). El setmanari El Obrero Balear*, Palma, 2009.

Bartomeu MARTÍNEZ OLIVER: "Patrimoni i societat. L'Ajuntament d'Inca i la difusió de la cultura i la història del municipi", *9es Jornades d'Estudis Locals*, Inca, 2009, 127-133.

Tomàs MARTÍNEZ ROMERO: “El Congrés de 1906, els clàssics i l’edició de textos catalans antics”, *Estudis Baleàrics*, 90/91, Palma, 2008, 149-169.

Catalina MARTÍNEZ TABERNER: “El llibre de memòries de Rafel Sancho”, *Randa*, 63, Miscel·lània Gabriel Llopart/3, Barcelona, 2009, 19-89.

Catalina MARTORELL FULLANA: “Dona i educació: iniciatives educatives per a la dona a principis del segle XIX”, *La Guerra del Francès (1808-1814)*, Palma, 2009, 299-314.

Francesc MARTORELL SALVÀ: “Noves perspectives per a l’estudi del captiveri dels presoners francesos a l’illa de Cabrera (1809-1814): el jaciment arqueològic del Pla de ses Figueres”, *La Guerra del Francès (1808-1814)*, Palma, 2009, 85-110.

Josep MAS; Miquel GAYÀ: “El setge de Jaume IV a Vilafranca de Conflent. Un cas inèdit”, *Miscel·lània Homenatge a Josep Estelrich i Costa*, Sant Joan, 2009, 327-333.

Antoni MAS I FORNERS: “Endeutament pagès i alienació de la terra a Mallorca durant la segona meitat del segle XV. L’exemple del terme de Maria de la Salut”, *BSAL*, 64, Palma, 2008, 89-114.

Antoni MAS I FORNERS; Joan-Lluís MONJO I MASCARÓ; Josep MAS I MARTÍ: *Les arrels margalidanes del poble de Xaló*, Santa Margalida, 2009.

Josep MAS I MARTÍ; Jaume NOGUERA I MENGUAL: “Aportacions balears a la toponímia tradicional de la baronia de Xaló”, *XXI Jornada d’Antroponímia i Toponímia*, Palma, 2009, 193-203.

Josep MASSOT I MUNTANER: *Aportacions a la història de la guerra civil a Mallorca*, Barcelona, 2009.

Josep MASSOT I MUNTANER: “Antoni M. Alcover, vicari general del bisbe Campins”, *Seminari d’Estudis Històrics 2009*, Palma, 2009, 35-48.

Mª JOSÉ MASSOT; P. DE MONTANER: “Com se celebraven les noces de l’aristocràcia mallorquina i què s’hi servia al primer terç del segle XVIII”, *Els amics al Pare Llopart. Miscel·lània in honorem*, Palma, 2009, 260-309.

Joan Josep MATAS PASTOR: “El moviment associatiu en el món de l’esport: anàlisi històrica”, *Estudis Baleàrics*, 92/93, Palma, 2008, 75-94.

Joan Josep MATAS PASTOR: *Radio Popular de Mallorca (1959-2009). D’emissora diocesana a Cope*, Palma, 2009.

Joan MELIÀ: “Feits sobre Sant Joan i la llengua catalana”, *Miscel·lània Homenatge a Josep Estelrich i Costa*, Sant Joan, 2009, 335-348.

Francesc MELIÀ BARCELÓ: “La indústria de maquinària agrícola porrerenca del segle XX”, *Actes de les II Jornades d’Estudis Locals*, Porreres, 2009, 147-159.

Joan MIRALLES I MONSERRAT: “Sobre els noms de les guies de Balears a l’Argentina. Guia de 1918, Guia de 1929, Guia de Cemla”, *XXI Jornada d’Antroponímia i Toponímia*, Palma, 2009, 243-247.

Joan MIRALLES I MONSERRAT; Honorat JAUME I FONT: “Una enquesta historicosociològica sobre l’emigració balear a Cuba. El cas de Porreres”, *Actes de les II Jornades d’Estudis Locals*, Porreres, 2009, 199-205.

- Emilio MOLINA LÓPEZ: "Sa'id inb Hakam a través del Kitab Lubab Albab", *El Tractat de Capdepera de 1231 i la independència de Menorca*, Capdepera, 2009, 219-230.
- Antoni MOLINER PRADA: "Les Juntas de Govern. El cas de la Junta Suprema de Govern del Regne de Mallorca", *La Guerra del Francès (1808-1814)*, Palma, 2009, 173-204.
- P. DE MONTANER; M. M. RIERA FRAU: "Los Bennàsser d'Alfàbia: del clan andalusí al llinatge catalán en Mallorca", *Mallorca musulmana*, Palma, 200, 123-207.
- Nicolás José MORAGUES GONZÁLEZ: "Anàlisi de la repressió de la revolució cubana a la premsa balear, entre 1956 i 1959", *Estudis Baleàrics*, 90/91, Palma, 2008, 189-200.
- Mateu MORRO MARCÉ: "El testimoni d'una explotació forestal a la muntanya mallorquina (Son Pou: 1953-1960)", *VI Jornades d'Estudis Locals*, Santa Maria del Camí, 2009, 269-276.
- Guillem MORRO VENY: "La vila de Porreres durant l'interregne (1410-1412)", *Actes de les II Jornades d'Estudis Locals*, Porreres, 2009, 51-67.
- Andreu MUNTANER DARDER: "Breu ressenya de la gestió del Laboratori Biològic Marí de Portopí, inaugurat el 1908 pel professor Odón de Buen, amb aportació fotogràfica", *Estudis Baleàrics*, 88/89, Palma, 2008, 49-75.
- Antoni MUT CALAFELL: "El document del Tractat de Capdepera, de 1231 (Estudi codicològic, transcripció i traducció)", *El Tractat de Capdepera de 1231 i la independència de Menorca*, Capdepera, 2009, 17-75.
- Antoni MUT CALAFELL: "La documentació de l'època de Jaume I conservada a l'Arxiu del Regne de Mallorca", *El Tractat de Capdepera de 1231 i la independència de Menorca*, Capdepera, 2009, 129-218.
- Apol·lònia NADAL MUT: "Els fabricants d'anís de Santa Maria del Camí (1850-1930)", *VI Jornades d'Estudis Locals*, Santa Maria del Camí, 2009, 103-113.
- Maria Antònia NICOLAU ROSSELLÓ: "Béns patrimonials religiosos: les capelles del viacrucis, estacions o passos del camí de Montis-ion", *Actes de les II Jornades d'Estudis Locals*, Porreres, 2009, 107-116.
- Pere OLIVER REUS: "Odón de Buen", *Estudis Baleàrics*, 88/89, Palma, 2008, 17-24.
- Joana Aina ORDINES JOAN: "La contribució historiogràfica de Jovellanos a la documentació del convent de Sant Francesc de Palma", *Estudis Baleàrics*, 90/91, Palma, 2008, 15-22.
- Gabriel ORDINAS MARCÉ; Tomàs VIBOT RAILAKARI: "Les cases de Son Torrella als segles XVIII i XIX: toponímia, mobles, estris i eines", *VI Jornades d'Estudis Locals*, Santa Maria del Camí 2009, 263-267.
- Angela ORLANDI (ed.): *Mercaderies i diners: la correspondència datiniana entre València i Mallorca (1395-1398)*, València, 2008.
- Antonio ORTEGA VILLOSLADA: "La alimentación en la marina balear (siglos XIII-XIV)", *La pesca en la Edad Media*, Murcia, 2009, 121-143.
- Antonio ORTEGA VILLOSLADA: "Puertos y fondeaderos de la Bahía Palmesana en la Edad Media", *Acta historica et archaeologica medievalia*, 29, Barcelona, 2008, 177-203.
- Joana Maria PALOU I SAMPOL: "La Capella Funerària del Bisbe Berenguer Batle a la Seu de Mallorca", *Els amics al Pare Llompart. Miscel·lània in honorem*, Palma, 2009, 310-325.

Joana Maria PALOU I SAMPOL: "Tres santjoans", *Miscel·lània Homenatge a Josep Estelrich i Costa*, Sant Joan, 2009, 361-372.

Gonzalo PAMPÍN RODRÍGUEZ; Jesús GARCÍA MARÍN: "A propòsit del ciclisme a Mallorca: del velocípede a la guerra civil", *Estudis Baleàrics*, 92/93, Palma, 2008, 157-164.

José M. PARDO: "A propósito del cuarto volumen de la pintura medieval mallorquina. Su entorno cultural y su iconografía. La práctica pictórica en Mallorca en el siglo XV. Los comienzos de la pintura al óleo", *Els amics al Pare Llompart. Miscel·lània in honorem*, Palma, 2009, 326-339.

Joan PARETS I SERRA: "Bibliografía de la música impresa d'autors inquers o referent a Inca", *9es Jornades d'Estudis Locals*, Inca, 2009, 171-178.

Joan PARETS SERRA: "Els rectors, vicaris i custos de Santa Maria del Camí", *VI Jornades d'Estudis Locals*, Santa Maria del Camí, 2009, 181-186.

Juan Carlos PASAMONTES: "Real Sociedad Alfonso XIII FBC: los inicios del fútbol en Mallorca", *Estudis Baleàrics*, 92/93, Palma, 2008, 95-98.

Maria Pilar PEREA: "L'aportació dels quaderns de camp al *Diccionari català-valencià-balear*", *Randa*, 63, Miscel·làni Gabriel Llompart/3, Barcelona, 2009, 127-158.

Miquel PIERAS VILLALONGA: "Els darrers anys del franquisme a partir de la revista Nova Joventut. Inca 1970-1974", *9es Jornades d'Estudis Locals*, Inca, 2009, 65-71.

Román PIÑA HOMS: "Miguel Cayetano Soler, servidor de un estado en bancarrota", *Memòries de la Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics*, 119, Palma, 2009, 127-145.

Rosa PLANAS: "Els jueus mallorquins i els orígens del pseudolul·lisme alquímic", *BSAL*, 64, Palma, 2008, 69-88.

Mario Aurelio POLI: "La Virgen de Luján y su cronista franciscano Fray Antonio Oliver Feliu O. F. M. (Palma de Mallorca 1711 - † Buenos Aires 1787)", *BSAL*, 64, Palma, 2008, 289-308.

Margalida POLO I MESQUIDA; Ana GUERRERO LOZANO: "El cadastre i estims de Porreres", *Actes de les II Jornades d'Estudis Locals*, Porreres, 2009, 91-97.

Damià PONS: "Mateu Obrador, una vida incerta, una obra frustrada", *Miscel·lània Homenatge a Josep Estelrich i Costa*, Sant Joan, 2009, 373-399.

Damià PONS: "La cultura a Mallorca en l'època del bisbe Campins", *Seminari d'Estudis Històrics 2009*, Palma, 2009, 49-62.

Miquel PONS BONET: "Picasso i Bernareggi i el Museu del Prado", *Estudis Baleàrics*, 90/91, Palma, 2008, 143-148.

Gabriel PONS I HOMAR: "La necròpolis de can Martorellet i el context cronològic i cultural", *Els amics al Pare Llompart. Miscel·lània in honorem*, Palma, 2009, 340-355.

Nicolau PONS I LLINÀS: "Dos germans algaidins, filòsofs i glòria de la Companyia de Jesús", *Estudis Baleàrics*, Palma, 2008, 131-142.

Antoni PONS I PASTOR: *Don Pere d'Alcàntara Penya*, Palma, 2009. (Estudi introductori d'Isabel PEÑARRUBIA).

Wilfried PRÀET: "L'orgue positiu del museu parroquial de Sant Joan, originalment al santuari de Consolació: inventari i proposta de reconstrucció", *Miscel·lània Homenatge a Josep Estelrich i Costa*, Sant Joan, 2009, 401-412.

Ramon J. PUJADES I BATALLER: *La carta de Gabriel de Vallseca de 1439*, Barcelona, 2009.

Antoni QUETGLES CIFRE; Irene CABRER GONZÁLEZ: "El sorgiment de partits nacionalistes d'esquerra locals durant la transició democràtica (1975-1983): els casos d'Artà i Sóller", *Estudis Baleàrics*, 90/91, Palma, 2008, 121-130.

Magdalena DE QUIROGA: "Nuevas aportaciones sobre la caja de novia mallorquina del siglo XV del Museu de Mallorca", *Els amics al Pare Llopart. Miscel·lània in honorem*, Palma, 2009, 370-393.

Magdalena DE QUIROGA CONRADO: "La emblemática caballerescas en la Mallorca del renacimiento siglos XV-XVI: las cimbras y las divisas", *Memòries de la Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics*, 19, Palma, 2009, 29-96.

Rafael RAMIS BARCELÓ: "Acta del notario Andrés Verd sobre algunos improprios antilulianos (1763)", *Memòries de la Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics*, 19, Palma, 2009, 113-125.

Mateu RAMIS CANYELLES: "Indústria tèxtil a Santa Maria del Camí, des de finals del segle XIX a la guerra civil", *VI Jornades d'Estudis Locals*, Santa Maria del Camí, 2009, 15-22.

Mateu RAMIS CANYELLES: "La fàbrica tèxtil Sampere Bas", *VI Jornades d'Estudis Locals*, Santa Maria del Camí, 2009, 23-42.

Pere RAYÓ BENNÀSSER; Miquel VIVES MASCARÓ: *Possessions de Campanet*, Campanet, 2008.

M. Magdalena RIERA FRAU: "Palma en época islámica: Madina Mayurqa", *Mallorca musulmana*, Palma, 2009, 93-122.

Maria Magdalena RIERA FRAU: "El Bisbe Campins i l'arqueologia", *Seminari d'Estudis Històrics 2009*, Palma, 2009, 63-70.

Antoni RIERA MELIS: "Del tractat d'Argelers al de Poissy. El Regne de Mallorca entre la Corona Catalanoaragonesa i França (1298-1313)", *Acta historica et archaeologica medievalia*, 29, Barcelona, 2008, 299-325.

Maribel RIPOLL: "Un episodi desconegut en el procés d'edició de l'obra catalana de Ramon Llull", *Randa*, 62, Miscel·lània Gabriel Llopart II, Barcelona, 2009, 90-139.

Rafael ROCA RICART: "Teodor Llorente i l'homenatge a Marià Aguiló (1909)", *Randa*, 63, Miscel·lània Gabriel Llopart/3, Barcelona, 2009, 95-110.

Joan ROIG I MANRESA: "Els goigs a Felanitx", *Miscel·lània Homenatge a Josep Estelrich i Costa*, Sant Joan, 2009, 443-450.

Nicolau ROSER NEBOT: "Ibn 'Amira al-Majzumi: un valencià a la Història de Mallorca i Menorca", *El Tractat de Capdepera de 1231 i la independència de Menorca*, Capdepera, 2009, 251-264.

Nicolau ROSER NEBOT; Abdelali OAMRONI: "La traducció i la interpretació en els pactes i les negociacions de la baixa Edat Mitjana: els torsimanyes", *El Tractat de Capdepera de 1231 i la independència de Menorca*, Capdepera, 2009, 307-318.

Guillem ROSSELLÓ BORDOY: "En recordança de Gabriel Llabrés i Quintana (1858-1929)", *BSAL*, 64, Palma, 2008, 7-10.

Guillem ROSSELLÓ BORDOY: "Tradicció i pervivència dels castells roquers a les illes orientals d'al-Andalus", *El Tractat de Capdepera de 1231 i la independència de Menorca*, Capdepera, 2009, 89-108.

Guillermo ROSSELLÓ BORDOY: "Ibn 'Amîra y lo que sucedió cuando los rûm tomaron Mayûrqa", *Xelb*, 9, Silves, 2009, 321-331.

Guillermo ROSSELLÓ BORDOY: "La conquista de Mallorca vista por los árabes", *Mallorca musulmana*, Palma, 2009, 45-77.

Guillem ROSSELLÓ BORDOY: "El Bisbe Campins i el Museu Arqueològic Diocesà", *Seminari d'Estudis Històrics 2009*, Palma, 2009, 71-102.

Guillem ROSSELLÓ BORDOY: "Noves perspectives sobre la història de Mallorca: els fills del valí Abu Yahya", *Miscel·lània Homenatge a Josep Estelrich i Costa*, Sant Joan, 2009, 451-461.

Guillermo ROSSELLÓ BORDOY: "El concepto de la cerámica medieval: entre Madîna Ilbîira y Hisn al-'araq", *Actas del VIII Congreso Internacional de Cerámica Medieval*, Ciudad Real, 2009, II. 703-71.

Guillermo ROSSELLÓ BORDOY: "Iconografía de una conquista el caso de Mayurqa", *Cristianos y musulmanes en la península ibérica: la guerra, la frontera y la convivencia. IX Congreso de Estudios Medievales*, León, 2009, 505-521.

Guillermo ROSSELLÓ BORDOY: "Portugueses en la conquista de Mallorca: Pedro, infante de Portugal y Sa'îd ibn Hakam de Tavira (1229)", *Actas das VI Jornadas Luso-espanholas de História Medieval*, Coimbra, 2009, 477-487.

Guillermo ROSSELLÓ BORDOY: "La cerámica de Málaga", *Málaga entre Malaca y Málaga*, Málaga, 2009, 129-146.

Vicenç M. ROSSELLÓ VERGER: "Capdepera i es Freu: geohistòria", *El Tractat de Capdepera de 1231 i la independència de Menorca*, Capdepera, 2009, 79-88.

Maria del Pilar ROVIRA SERRANO: "El marc legal del patrimoni cultural a les Illes Balears", *Randa*, 62, Miscel·lània Gabriel Llompart, Barcelona, 2009, 209-228.

Francesc RUIZ I QUESADA: "Ferran de Trastàmara i un Tríptic de Boston pintat per Francesc Comes", *Els amics al Pare Llompart. Miscel·lània in honorem*, Palma, 2009, 394-411.

Tina SABATER: "Els conjunts escultòrics de la *Loge de Mer* de Perpinyà. La façana del carrer dels Mercaders", *Els amics al Pare Llompart. Miscel·lània in honorem*, Palma, 2009, 412-423.

María Luisa SÁNCHEZ LEÓN: "El *ordo* de la ciudad de Pollentia (Alcúdia, Mallorca). Un nuevo testimonio epigráfico", *BSAL*, 64, Palma, 2008, 355-358.

Mª Luisa SÁNCHEZ LEÓN: "La ciudad de Ebusus y el emperador", *Els amics al Pare Llompart. Miscel·lània in honorem*, Palma, 2009, 424-439.

Sebastià SANSÓ BARCELÓ: “L’evolució dels sectors econòmics de Manacor a la segona meitat del segle XIX”, *Estudis Baleàrics*, 90/91, Palma, 2008, 99-116.

Jaume SASTRE MOLL: “Compravenda de propietats a Porreres durant el regne privatiu (1311-1343)”, *Actes de les II Jornades d’Estudis Locals*, Porreres, 2009, 17-40.

Jaume SASTRE MOLL; Lluís PLANTALAMOR MASSANET: “Investigació arxivística cristiana i arqueologia musulmana (segle XIII) a l’illa de Menorca”, *El Tractat de Capdepera de 1231 i la independència de Menorca*, Capdepera, 2009, 231-250.

Miquel SEGUÍ AZNAR; Elvira GONZÁLEZ GOZALO; Guillem REYNÉS CORBELLA: *Guillem Reynés Font. Una trajectòria interrompuda*, 2 toms, Palma, 2008.

Gabriel SEGUÍ I TROBAT: “Itineraris processionals per la Ciutat de Mallorca tardomedieval: les processions per diverses necessitats”, *BSAL*, 64, Palma, 2008, 247-254.

Gabriel SEGUÍ I TROBAT: “Litúrgia i teatralitat la fi de l’edat mitjana. Els honors fúnebres dels bisbes segons la consuetud de sagristia (1511) de la Seu de Mallorca”, *Els amics al Pare Llompart. Miscel·lània in honorem*, Palma, 2009, 450-463.

Gabriel SEGUÍ I TROBAT: “ ‘Entre el record i l’enyorança’ de Maria Antònia Salvà. Notes de lectura com a relat autobiogràfic”, *Randa*, 63, Miscel·lània Gabriel Llompart/3, Barcelona, 2009, 199-223.

Gabriel SEGUÍ I TROBAT: “El Bisbe Campins i el santuari de Lluç”, *Seminari d’Estudis Històrics 2009*, Palma, 2009, 103-112.

Jaume SERRA I BARCELÓ: “*Domus Magister Johannis*. La transformació d’un espai a Madîna Mayûrqa”, *BSAL*, 64, Palma, 2008, 33-68.

Jaume SERRA I BARCELÓ : “Repercussions de la Setmana Tràgica a les escoles mallorquines”, *BSAL*, 64, Palma, 2008, 321-326.

Jaume SERRA I BARCELÓ: “ ‘Del contagi pestilent que patex aquest regne’ (Mallorca, 1652)”, *Els amics al Pare Llompart. Miscel·lània in honorem*, Palma, 2009, 464-479.

Sebastià SERRA BUSQUETS: “Les institucions locals i la investigació marina”, *Estudis Baleàrics*, 88/89, Palma, 2008, 7-8.

Sebastià SERRA I BUSQUETS: “La rellevància dels estudis locals en la Mallorca actual”, *Miscel·lània Homenatge a Josep Estelrich i Costa*, Sant Joan, 2009, 465-469.

Francesca M. SERRA I CIFRE; Gaspar VALERO I MARTÍ: *La Germania a Alcúdia. La crònica del notari Miquel Sabater (1521-1522)*, Alcúdia, 2008.

Aina R. SERRANO ESPASES: “Els molins de vent fariners a Santa Maria del Camí. Del passat al present”, *VI Jornades d’Estudis Locals*, Santa Maria del Camí, 2009, 115-128.

Agnès TODA I BONET: “Vincles entre la Selva del Camp i el Diccionari català-valencià-balear”, *Randa*, 62, Miscel·lània Gabriel Llompart, 141-150.

Margalida TOMÀS: “Aproximació a la tasca intel·lectual de Josep Tarongí”, *BSAL*, 64, Palma, 2008, 169-194.

Pau TOMÀS RAMIS: “El plet de ses Coves. Un afer sobre terres comunals a Santa Maria l’any 1767”, *VI Jornades d’Estudis Locals*, Santa Maria del Camí, 2009, 242-262.

Pau TOMÀS RAMIS: “L’expedició mallorquina a l’olimpíada popular de Barcelona 1936”, *Miscel·lània Homenatge a Josep Estelrich i Costa*, Sant Joan, 2009, 413-441.

Miquel Àngel TORTELL FRONTERA; Pere BERNAT SASTRE: "Els pous i la toponímia de Muro. Pervivència i desaparició amb els canvis d'usos", *XXI Jornada d'Antroponímia i Toponímia*, Palma, 2009, 133-140.

Sebastià TRIAS MERCANT: *Diccionari d'escriptors lul·listes*, Palma, 2009.

Josep Antoni TROYA LÓPEZ: "Caracterització climàtica d'Inca segons les publicacions *Ca Nostra* i *La Veu d'Inca* (1907-1929)", *9es Jornades d'Estudis Locals*, Inca, 2009, 101-113.

Francesca TUGORES TRUYOL: "L'oratori de Santa Magdalena del Puig d'Inca (s. XIII). Transformació, restauracions i pèrdues patrimonials (1885-1934)", *BSAL*, 64, Palma, 2008, 359-374.

Francesca TUGORES TRUYOL: "Restauració de l'oratori de Santa Magdalena del puig d'Inca i pèrdues patrimonials (1885-1934)", *9es Jornades d'Estudis Locals*, Inca, 2009, 115-126.

Ricard URGELL HERNÁNDEZ: "L'escripció dels comptes de la Universitat. La seva documentació a la primera meitat del segle XV", *Els amics al Pare Llompart. Miscel·lània in honorem*, Palma, 2009, 480-499.

Valentí VALENCIANO: *Els inicis de la premsa a Mallorca, 1779-1814*, Palma, 2009.

Valentí VALENCIANO I LÓPEZ: "El programa econòmic i social mallorquí de 1797. Reflexions sobre la Mallorca de finals de l'Antic Règim", *Estudis Baleàrics*, 90/91, Palma, 2008, 36-67.

Valentí VALENCIANO I LÓPEZ: "Els inicis de la premsa a Mallorca", *La Guerra del Francès (1808-1814)*, Palma, 2009, 111-127.

Valentí VALENCIANO I LÓPEZ: "Sobre el nombre de refugiats a Mallorca durant la Guerra del Francès", *Randa*, 63, Miscel·lània Gabriel Llompart/3, Barcelona, 2009, 91-94.

Gaspar VALERO I MARTÍ: "La propietat rústica a Santa Maria del Camí segons els estims de 1685", *VI Jornades d'Estudis Locals*, Santa Maria del Camí, 2009, 277-288.

Gaspar VALERO I MARTÍ: "Un apropament a la propietat immobiliària de Sant Joan segons els Estims de 1685", *Miscel·lània Homenatge a Josep Estelrich i Costa*, Sant Joan, 2009, 471-486.

Caterina VALRIU; Tomàs VIBOT: *El rei en Jaume I. Un heroi històric, un heroi de llegenda*, Palma, 2008.

Onofre VAQUER BENNÀSSER: *Els orígens dels mallorquins*, Palma, 2009.

Tomàs VIBOT; Just HERNÁNDEZ: *Son Cortei, Conques i Galilea*, Palma, 2009.

Tomàs VIBOT: "Inventari de basses, aljubs i cisternes de la mola de Planícia", *Miscel·lània Homenatge a Josep Estelrich i Costa*, Sant Joan, 2009, 487-504.

Josep VILLALONGA; Tomàs VIBOT: "Es Pagos. Evolució de la possessió entre els segles XVII i XX", *Actes de les II Jornades d'Estudis Locals*, Porreres, 2009, 99-106.

Miquel VIDAL PERELLÓ: "RCD Mallorca 1916-2006, un jovencito de noventa años", *Estudis Baleàrics*, 92/93, Palma, 2008, 147-154.

Miquel Àngel VIDAL PONS: "Biografia de Llorenç Moyà", *Randa*, 62, Miscel·lània Gabriel Llompart, Barcelona, 2009, 151-194.

Jordi VIDAL REYNÉS: “Història de les històries del RCD Mallorca”, *Estudis Baleàrics*, 92/93, Palma, 2008,109-112.

Jordi VIDAL REYNÉS: “La festa de l’epifania a Palma (1900-1921). Or, encens, mirra i juguetes”, *Els amics al Pare Llompart. Miscel·lània in honorem*, Palma, 2009, 508-517.

Gabriel VIVES FERRER; Núria PLANAS NOVELLA: “La Guerra del Francès als llibres escolars d’història des de 1903 fins a 1970”, *La Guerra del Francès (1808-1814)*, Palma, 2009, 315-324.

Antoni VIVES REUS: “Turisme i esport a Mallorca”, *Estudis Baleàrics*, 92/93, Palma, 2008, 31-40.

NOTA: En aquesta relació només s’inclouen els títols de llibres i articles sobre temes d’Història de Mallorca, en un sentit ampli, que han arribat a la biblioteca de la SAL o que se n’ha notificat la seva existència.

Relació bibliogràfica a cura de MARIA BARCELÓ CRESPI

ACTA DE L'ASSEMBLEA GENERAL ORDINÀRIA DEL 1984
14 DE FEBRER DE 1984

SECCIÓ OFICIAL I DE NOTÍCIES

ACTA DE L'ASSEMBLEA GENERAL ORDINÀRIA
DEL DIA 19 DE FEBRER DE 2008

Essent les 19,30 hores del dia abans indicat, es reuneixen a la seu de la Societat Arqueològica Lul·liana els socis següents:

Jaume Albertí Picornell	Vicenç Furió Deyà
Miquel Ferrer Flórez	Jaume Fiol Gual
Bernat Picornell i Galeote	Antoni Mut Calafell
M. Carme Coll Font	Nicolau Tous Escoubet
Pere Fiol i Tornila	Antoni Gili Ferrer
Gabriel Sabrafín Ripoll	Santiago Cortès Forteza
P. Gabriel Llompart	Antonio Puente Munar
Mariano Carbonell	Ricard Urgell Hernández
Antònia Juan Vicens	Antoni Payeras Coll
Margalida Bernat i Roca	Fausto Orlandis Morell
Antonio Ortega Villoslada	Mateu Riera Rullan
Damià Ramis Bernad	Alexandre Font Jaume
Jerónimo Morell Cotoner	Gabriel Barceló Català
Luis Moranta Jaume	Miquel Obrador Colom
Pablo Pérez Villegas	Juan Carreras Escalas
Francesc Martorell Salvà	Tina Sabater Rebassa
M. Magdalena Riera Frau	Antoni Lozano Ruiz
Miquela Danús Burguera	Maria Valls Vidal
Mariano Salvà Truyols	Pep Barceló Adrover
Mateu Mesquida Mas	Antoni Vallespir Bonet
Fernando Vidal de Villalonga	José Francisco de Villalonga Morell
Felipe Villalonga Villalonga	Santiago Alemany Fuster
Jordi Vidal Reynés	Lleonard Muntaner i Mariano
Dolors Fortesa Rei Borralleres	Albert Bonnín Fiol
Margalida Jaume Villalonga	Francesca M. Serra Cifre
Sebastià Sansó Barceló	Juan Alemany Mir
Luis Alemany Mir	Joan Mas i Adrover
Antoni Juncosa Aysa	Andreu Muntaner Darder
Guillem Rosselló Bordoy	Antoni Planas Rosselló
Maria Barceló Crespí	Maria Antònia Segura Bonnín
Miquel J. Deyà Bauzà	Jaume Rosselló Lorenzo
Gabriel Fuster Sureda	Mateu Ferrer i Socías
Gaspar Valero Martí	Pablo Pérez-Villegas Ordovás
Joan Mas Vives	Aina Pascual Bennasar

Jaume Llabrés Mulet
 Júlia Roman Quetgles
 Faust Frau Camacho

Francesca Tugores Truyol
 Francesc Martorell Salvà
 Nicolau Dols Salas

La presidenta, Maria Barceló Crespí, agraeix l'assistència als socis presents, tant a la missa concelebrada a Sant Francesc per Mn. Cortès, Antoni Gili i Gabriel Llompарт, com a aquesta assemblea.

A continuació, i per si algú no ha rebut la carta informativa de la SAL, on ja es sol·licitava, demana als Srs. socis que ens facilitin l'adreça electrònica quan firmin el full d'assistència.

Seguidament, la Secretària, Maria Antònia Segura, llegeix el llistat d'altres del l'any 2007, així com les baixes per defunció o per decisió de la Junta de Govern.

Informacions de la Presidenta i activitats realitzades

1. La Sra. Barceló Crespí, informa que hi ha una sèrie de socis voluntaris que, de manera desinteressada, ajuden la SAL amb els treballs de restauració i catalogació dels seus béns, als qui vol donar una paraula pública i sentida de gràcies. Són els Srs.:

- Rosa d'Aguilar i Morales i Josep Sabater que estableixen, cataloguen i digitalitzen el fons Virenque, de negatius fotogràfics en plaques de vidre.
- Pep Barceló, que està classificant l'arxiu històric de la casa.
- Antoni Mut Calafell, que cataloga els fons de la confraria de pescadors.
- Elvira González Gozalo, que està inventariant els ventalls del llegat Aguiló.
- Joaquim Esteve que està catalogant el fons musical de la casa, i
- M. Carme Coll, que classifica els manuscrits de la SAL, i el llibres del gabinet Aguiló.

2. En relació amb les activitats realitzades durant l'any 2007, destaca:

a) La col·laboració amb el "Círculo Mallorquín", on es repetí el cicle de conferències sobre fortificacions i defensa de Mallorca, durant els mesos de febrer i març.

b) Les visites culturals, que tingueren lloc el mes de maig, i que aquest 2007 ens dugueren a algunes possessions emblemàtiques dels voltants de Palma, com són les de Sarrià, Galatzó, Santa Eulàlia i Son Vic de Superna. És notable i cal agrair la quantitat de socis que hi acudiren i les atencions que tingueren amb nosaltres els propietaris, particulars o militars, de les esmentades possessions.

c) A principis de juny, es visità el recentment restaurat convent de Sant Bonaventura de Lluçmajor, guiats per la Sra. Miquela Fortesa i pel Sr. Guillem Rosselló, que varen intervenir en l'obra.

Com a conclusió del cicle, se celebrà un sopar a Monti Sion de Porreres amb una bona assistència de socis i simpatitzants.

d) El III Seminari d'Estudis Històrics, tots els dimarts del mes d'octubre i fou dedicat al tema de l'Arqueologia de l'Arquitectura, i hi va haver cinc intervencions de diversos professionals, especialment professors d'història de l'art i arquitectes:

- La primera conferència, dia 2: *Metodologia de l'Arqueologia de l'arquitectura*, per Eduardo Carrero.

- La segona, dia 9, a càrrec de Francesca Tugores i Guillem Rosselló Bordoy: *Història de les intervencions de l'arqueologia de l'arquitectura*.

- El dia 16, tercer dia: *Intervencions de l'Arqueologia de l'arquitectura a Palma*, per Mateu Riera, Josep Merino i Magdalena Riera.

- Quart dia, 23: *Intervencions de l'Arqueologia de l'Arquitectura fora de Palma*, a càrrec d'Antoni Domingo.

e) Es féu un altre cicle de visites el mes de novembre: va consistir en conèixer quatre cementeris rurals que destaquen en l'aspecte arquitectònic o per les referències artístiques i culturals.

Els elegits foren Son Tril·lo, presentat per Nicolau Dols i Gabriel de la Santíssima Trinitat Sampol, que s'acompanyaren amb la recitació de poemes; el de Sóller, guiats per Plàcid Pérez; el de Sant Miquel de Campanet a càrrec de mossèn Joan Parets, i el darrer, el cementeri de la Vileta, guiats pel Sr. Rosselló Bordoy en l'aspecte arquitectònic i la Sra. Segura Bonnín en el dels personatges i recitats literaris.

f) A la seu de la SAL es presentà dia 22 de novembre el llibre *Mallorca musulmana*, del Dr. Guillem Rosselló Bordoy, a càrrec de la Dra. Mª Jesús Viguera Molins, de la Universitat Complutense de Madrid.

g) També cal destacar la contribució de la SAL per celebrar el quart centenari del naixement del P. Jeroni Nadal, S.I., del segle XVI, del qual la SAL posseeix l'únic retrat conegut, que ha estat restaurat amb el finançament de "Sa Nostra". S'encarregà de fer les gestions pertinents D. Andreu Ramis, directiu de dita caixa d'estalvis.

El P. Joan Nadal s'encarregà de presentar la restauració, que tengué lloc el dimecres 28 de novembre també a la SAL.

En el capítol de restauracions, cal destacar la d'un ex vot molt interessant, l'al·lot del carro, que anà a càrrec de la restauradora dels ex vots de la col·lecció de Lluch, Isabel Adrover Bia.

h) En l'àmbit dels préstecs que fa la SAL de peces del nostre patrimoni per a exposicions, cal destacar les següents:

- Tres partitures de música per a l'exposició sobre història de la música a Mallorca organitzada per l'Ajuntament a Can Bordils.

- Vàries peces obrades en pedra que estaven a l'antiga seu de la SAL, Can Oleo, i que actualment romanen en dipòsit a la UIB. Algunes d'elles estan exposades al pati del casal d'aquesta casa i d'altres a la mateixa UIB.

- Tres obres per a l'exposició sobre Ramon Llull que tengué lloc a la Llotja de Palma: un fragment de predel·la que representa la predicació de Ramon Llull, de Joan Desí, tremp sobre taula; una escultura de terracota que representa Ramon Llull, de Guillem Galmés Socies i un mascaró de proa en fusta esculpida representant Ramon Llull que prové del vapor *Lulio*.

- Finalment, s'ha deixat una peça d'ivori que representa l'entrada de Jesús a Jerusalem, que va esser sol·licitada pel museu de Salerno, a la Campània (Itàlia).

i) Com també és habitual, en nom de laSAL, el Sr. Rosselló Bordoy i la Sra. Segura participaren a la lectura completa del *Llibre d'Amic i Amat* que té lloc a Miramar cada any, amb ocasió del dia de la festa de la Trinitat.

j) La Presidenta, Sra. Barceló Crespi assistí a l'assemblea anual de la CECEL a Osca. Rebé, en nom de la SAL, el premi al patrimoni que s'ha concedit a tots centres d'estudis locals de l'àmbit català.

k) En el terreny de les subvencions, es pot qualificar de superlativa la importància de la firma d'un conveni entre la Caixa d'Estalvis *Sa Nostra* i la UIB per digitalitzar i indexar els BSAL. La feina està en curs i el responsable del projecte, Sr. Miquel Pastor, calcula que ja estarà digitalitzat cap el mes de setembre del 2008.

La Presidenta afirma que aquest treball forma part del procés de modernització que ha emprès la SAL i que ha suposat, entre d'altres guanys: renovar integralment la xarxa elèctrica; crear una pàgina web; posar a disposició dels socis una adreça electrònica i gestionar-ne el correu.

l) Així mateix, la SAL acceptà la invitació de l'Ajuntament de participar a la comissió organitzadora del centenari de Jovellanos, que se celebrarà durant tot l'any 2008.

m) També cal destacar la concessió del I premi Estanislau de Koska Aguiló del dia 12 de desembre 2007. El premi fou atorgat al Sr. Eduardo Pasqual Ramos amb l'estudi titulat *Francesc Truyols Font de Roqueta. Ascens militar i polític en el regnat de Carles II i dissidència amb Felip V. La connexió amb l'austracisme castellà*. Com es sabut, el premi consisteix en la publicació del llibre a càrrec de *Leonard Muntaner editor S.L.*

El jurat va estar format per Leonard Muntaner Mariano, Miquel Ferrer Flórez, Sebastiana Sabater, Guillem Rosselló i Miquel Deyà. La secretària, sense vot però amb veu fou la de la SAL, Maria Antònia Segura.

Es va fer el lliurament del diploma i d'un dibuix del pintor Rafel Cañellas, al Sr. Pascual Ramos al final d'un sopar de cloenda de l'any, convocat també per a aquest premi.

Finalment, la Presidenta recorda que se segueixen fent els treballs de manteniment del casal i del patrimoni moble, amb els nostres recursos i amb els sempre insuficients ajuts de l'Administració, de tal manera que anam solucionant si no les necessitats que tenim, sí les urgències que se'ns presenten.

Activitats previstes per al 2008

Hi ha algunes idees que n'aniran concretant-se, per tant convé que els socis interessats telefonin a la SAL o es passin per la casa o consultin la pàgina WEB per conèixer el detall de les activitats.

De moment, es pot avançar que:

- El IV Seminari d'Estudis Històrics estarà dedicat a Jaume I, el Conqueridor. Hi ha un programa que omplirà els dimarts del mes d'abril i s'ha convidat als socis que siguin especialistes en història.

- Així mateix, el mes de maig hi haurà un cicle de visites que no està concretat, i que, per ventura tindrà també relació amb Jaume I.

- El mes de juny hi ha previstes dues conferències sobre Mn. Josep Tarongí i Cortès, canonge del Sacromonte, assagista i poeta que aniran a càrrec de D. Josep Massot Muntaner i D^a. Margalida Thomàs.

- També el mes de juny es farà el tradicional sopar que es pot dir de final de curs.

- El mes de novembre, molt probablement hi haurà un altre congrés de patrimoni cultural.

El Sr. Guillem Rosselló, Director de Publicacions de la SAL, comunica que, en contra del costum, el socis han recollit el BSAL al principi de l'assemblea, i explica que no hem tengut possibilitat de publicar tota la bibliografia que caldria, i que encara no tenim el volum del III Seminari d'Estudis Històrics. També informa que estarà llest a finals d'any el III volum de la història de la casa que consistirà en alguns catàlegs de les col·leccions de la SAL.

Així mateix, diu que té la intenció de publicar, dins la sèrie de monografies que tenim a la SAL, la història del Col·legi de Sant Ignasi de Pollença i la història del col·legi de Sant Martí de Palma, l'únic problema és que manca el finançament, ja que la seva idea seria publicar-ho tot de cop.

El tesorero, Sr. Vallespir, informa dels comptes de l'exercici 2007:

Cobraments		Pagaments	
Quotes socis	15.708	Aigua	207,97
Subvencions	24.297,2	Electricitat	1.430,28
Venda public.	568,51	Telèfon	1.124,47
Fotocòpies	40,69	Beques	3.900,00
Interessos	20,91	Desp. oficina	4.011,57
Altres	47,24	Desp. neteja	1.392,92
		Rebutos tornats	1.260,00
		Desp. devoluc.	118,21
		Desp. cobram.	320,46
		Impremta	8.490,60
		Mant. comptes	43,78
		Retenc. Interessos	0,04
		Impostos	1.266,21
		Desp. activit.	866,00
		Inversions	19.498,19
Existències inicials		Existències finals	
Sa Nostra	23.811,00	Sa Nostra	23.648,00
La Caixa	8.653,00	La Caixa	5.412,85
La Caixa	198,54	La Caixa	188,21
Sa Nostra	90,30	Sa Nostra	81,30
Caixa	84,00	Caixa	238

El Sr. Tresorer informa que s'han eliminat 70 rebuts, després d'un procés de revisió acurada. També recorda que en 10 anys no s'han pujat les quotes.

El Sr. Planas, Vicepresident, fa una proposta de reforma del reglament pel problema d'emmagatzematge dels bolletins que diu literalment:

“Per tal d'evitar els problemes d'espai que suposa la custòdia i emmagatzematge de publicacions, es proposa la següent normativa sobre el Dret dels socis a gaudir gratuïtament de les publicacions de la Societat”.

REGLAMENT SOBRE EL DRET DELS SOCIS A GAUDIR LES PUBLICACIONS DE LA SAL

1. El socis tendran dret a disposar d'un exemplar de les publicacions editades per la SAL a partir de l'any de la seva incorporació a la Societat.

2. Per exercir aquest dret, els socis hauran de passar per la seu social a recollir-les, dins hores d'oficina. Els socis no residents a Mallorca tindran dret a l'enviament de les publicacions sempre que es facin càrrec de les despeses de correu que això suposi.

3. Els socis mantindran el seu dret a recollir les publicacions durant els cinc anys següents a la data de la seva edició. Transcorregut aquest termini perdran aquest dret i la Societat podrà fer l'ús cultural que estimi convenient dels exemplars sobrants.

4. Aquesta normativa es començarà a aplicar a partir del dia 1 de juliol de l'any 2008.”

S'aprova el reglament.

La presidenta recorda que és molt car enviar els BSAL a tots els altres membres de la CECEL, com és preceptiu, i que s'està intentant aconseguir la tarjeta post-libris gràcies a les gestions de la Sra. Fortesa Rei.

La presidenta fa la proposta de nomenament com a soci d'honor del nostre consoci i bon amic Sr. Miquel Ferrer Flórez, que ha estat molts d'anys a la Junta i que ha publicat repetidament als BSAL; si no s'havia fet abans la proposta, era perquè, justament, era membre de la Junta. S'accepta la proposta.

El Sr. Ferrer Flórez accepta i agraeix el nomenament tot afirmant que l'únic que ha procurat des de 1943 ha estat demostrar el seu amor per Mallorca, que és el que més estima, i contribuir al paper que, en defensa del seu patrimoni, representa la SAL.

La Sra. Barceló Crespí afegeix que se li lliurarà un diploma en un acte que s'anunciarà oportunament.

Lectura i aprovació de l'acta de les assemblees generals ordinària i extraordinària del 2007

A continuació, s'esmena l'errada de no haver llegit les actes de l'assemblea del 2007, que s'aproven ambdues, amb les disculpes de la presidenta pel desviament en l'ordre del dia.

Precs i preguntes

El Sr. Lleonard Muntaner informa que, en referència al premi, ja han rebut l'original, que ja està maquetat i que estarà enllestit cap el mes d'abril. Considera del tot insuficients els minvats pressupostos dels que acaba de donar compte el Sr. Tresorer i palesa el greuge comparatiu amb d'altres pressupostos del govern, que gasta, en conceptes

com la música, uns 6 milions anuals, o la cultura escrita que se'n du uns 211.000 €, o l'esport, on l'Administració esmerça uns 19 milions d'€. En canvi, per exemple, la Generalitat de Catalunya destina un pressupost anual, certament elevat, a una institució com l'IEC, que també defensa un patrimoni comú.

Prega per tant, als que estimam la SAL facin tot el que puguin per difondre aquest fet i per ajudar a corregir-lo.

La Sra. Barceló li respon fent la distinció, en la cultura escrita, entre els literats i els historiadors, que mai no arriben a tenir la mateixa consideració que tenen els primer, quan un historiador és tan escriptor com els altres.

Assegura, a més, que, com a Presidenta de la SAL, ha passat visita a totes les autoritats dels governs autonòmic, insular i local durant el darrer any. I això que hem esperat mesos per ser rebuts, fins a quasi mig any amb l'Ajuntament. Justament, el mateix dia d'aquesta assemblea, a les 13h., ha tengut una entrevista, juntament amb d'altres membres de la Junta, a la Misericòrdia amb el Sr. Garcies.

El vicepresident, Sr. Planas, intervé per afirmar que l'Administració només fa cas als que tenen una forma o altra de poder i que nosaltres potser en tendrien si demanàssim a Cristie's que valoràs només una peça com el retaule de Sant Bernat.

El Sr. Ferrer Flórez fa valer la seva veterania per dir que la pobresa de recursos de la SAL és, desgraciadament, una constant històrica. I la Presidenta li contesta que potser aquest és, en part, el preu de la nostra independència.

El Sr. Muntaner diu que no té justificació aquest oblit ja que les subvencions que ens donen les invertim en patrimoni de tots. El Sr. Rosselló li contesta ressaltant la falta de sensibilitat cap aquest patrimoni que mostren les actuacions de l'Administració.

Acaba les intervencions la Sra. Barceló Crespí recordant que, malgrat tot i que som pobres, hem aconseguit tenir un nom, que ens ha dut enguany a firmar un conveni de col·laboració amb la ciutat de Tessalònica.

Finalment, recorda als socis que han entrat tard que s'apunten al llistat d'assistents, dóna les gràcies a tots els presents i els cita per l'assemblea de l'any que ve.

Secció oficial i de notícies

Vida de la Societat. Any 2009

Nous socis

1284	Memòria del Carrer
1289	Maria Francisca Ambrós Pol
1290	Jaume Boada Salom
1291	Juan Llabrés Estrany
1292	Francisco Javier Gómez Monjo
1293	Íñigo Díaz de Guardamino Echevarría
1294	Portal Forà Dinamització Cultural
1295	Jeroni Orell Jaquotot
1296	Jaume Massanet Noguera
1297	Miquel Àngel Sastre Vanrell
1298	Jordi Llabrés Sans
1299	Antoni Pons Cortès
1300	Raimundo de Penyafort Zaforteza Fortuny
1301	Mireia Garcias Buades
1302	Miquel Garí Pellicer
1303	Miquel Abraham Jiménez

Baixes per defunció

Jaume Albertí Picornell
Lluís Alemany Mir
Mn. Miquel Alomar Esteve
Miquel Ferrer Flórez
Lluís Miró-Granada Gelabert
Miquel Seguí Aznar

Baixes voluntàries

Jaume Nadal Roig

Assemblea general de socis

El dia 19 de febrer es convocà l'Assemblea General Ordinària de socis, seguint el ritual establert des dels inicis de la SAL, a la capella de la Puritat de Nostra Dona, oficiada per mossèn Jaume Serra qui concelebrà amb mossèn Nadal Bernat, el P. Gabriel Llompart CR i el P. Joan Nadal Canyelles SJ, tots ells socis de la SAL. A continuació, reunits al

Casal Aguiló, se celebrà l'assemblea ordinària de socis i també l'assemblea extraordinària de les quals es dona compte en les corresponents actes.

Nova Junta de Govern

A l'assemblea extraordinària es procedí a la renovació de la Junta de Govern. Per part dels socis no es presentà cap candidatura i per tant la Junta de Govern presentà la seva:

Presidenta: Maria Barceló Crespí
Vicepresident: Antoni Planas Rosselló
Secretària: Carme Coll Font
Tresorer: Antoni Vallespir Bonet
Director de Publicacions: Guillem Rosselló Bordoy
Bibliotecari: Antoni Lozano Ruiz
Conservadora: Magdalena Riera Frau
Vocals: Santiago Cortès Fortesa
Mª Antònia Segura Fortesa
Dolors Fortesa-Rei Borralleres
Francesca Tugores Truyol
Àngel Llull Duró
Miquel Àngel Capellà Galmés
Joan Nadal Canyelles

BSAL 64 (2008)

El mateix dia de l'assemblea es presentà el volum 64 del BSAL corresponent a l'any 2008. Com en anys precedents la materialitat de l'edició s'ha duit a terme a *Gràfiques Mallorca* d'Inca baix el control del consoci Gabriel Bauçà Ripoll.

Soci d'honor

El dimarts dia 24 de març va tenir lloc l'acte de lliurament del diploma de Soci d'Honor a mossèn Josep Estelrich i Costa. La Presidenta féu una *laudatio* de l'homenatjat i ell correspongué amb un sentit agraïment envers la SAL.

Previ a l'entrega del diploma, i per arrodonir l'acte, Magdalena Riera Frau féu una explicació (amb projecció de belles imatges) del patrimoni catalogat del convent de monges jerònimes de Sant Bartomeu d'Inca que abasta des de pintura, escultura, ceràmica, peces d'etnologia, etc. i, sobretot, resultà ben interessant la mostra de tots els elements per recaptar, guardar i distribuir l'aigua. L'equip que durant uns anys ha duit a terme aquesta tasca està integrat pels socis Magdalena Riera Frau, Francesca Tugores Truyol, M. Àngel Capellà Galmés i Santiago Cortès Fortesa.

Festa del Llibre

El dia de Sant Jordi horabaixa, a la SAL, es posaren a la venda (només per aquell dia i només per als socis) bolletins, actes dels congressos i altres llibres dels quals en queden

moltes existències als magatzems per un preu certament especial. Hi passà un bon grapat de socis que, a més de comprar, aprofitaren l'avinentesa per compartir una estona de tertúlia.

Presentació de llibres

El dimecres dia 29 d'abril al Casal Aguiló va tenir lloc la presentació del llibre *Arran de la Porta Pintada. Poder i prestigi femení al monestir de Santa Margalida (Ciutat de Mallorca, segles XIII-XVI)*, obra de Mª José Bordoy Bordoy. Aquest treball va ser el guanyador del II Premi d'Estudis Històrics Estanislau de K. Aguiló, convocat per la Societat Arqueològica Lul·liana i Leonard Muntaner, editor, corresponent a l'any 2008. Intervingueren en l'acte de presentació l'editor Leonard Muntaner, la Presidenta de la SAL Maria Barceló Crespi, l'autora Mª José Bordoy Bordoy i el director insular de cultura del Consell de Mallorca Maties Garcies.

El dijous dia 25 de juny a la seu social de la SAL es va fer la presentació del llibre *La casa gòtica a ciutat de Mallorca*, obra de Maria Barceló Crespi i Guillem Rosselló Bordoy. Encetà l'acte l'editor Leonard Muntaner Mariano, continuà Josep Morata Socias, autor del pròleg, els dos autors i el tancà Sebastià Serra Busquets, director de l'Institut d'Estudis Balearics.

El dimarts dia 27 d'octubre l'Ajuntament de Capdepera volgué donar a conèixer a Palma, i en concret al Casal Aguiló, les Actes de les Jornades d'estudi i debat sobre *El tractat de Capdepera de 1231 i la independència de Menorca*. Jornades que havien tengut lloc a Capdepera els dies 20, 21, 22 i 23 de novembre de 2008. L'acte comptà amb la presència de la Honorable Sra. Presidenta del Consell de Mallorca Sra. Francina Armengol i l'Il·lm. Sr Batle de Capdepera Sr. Bartomeu Alzina Sureda. La intervenció acadèmica va anar a càrrec del Dr. Guillem Rosselló Bordoy.

El dimecres dia 28 d'octubre es féu la presentació del facsímil del llibre de Josep Sureda i Blanes *Jovellanos en Bellver*. Hi varen intervenir Pere Joan Martorell, director general de Cultura; Pere Fullana Puigserver, director insular de relacions institucionals; Fernanda Ramon, regidora de Cultura de l'Ajuntament de Palma i Antoni Quintana, que tingué cura de l'edició.

El dimarts 17 de desembre tingué lloc la presentació de les Actes del Seminari d'Estudis Històrics 2009 a cura del coordinador de l'edició Dr. Rosselló Bordoy.

Cicle de visites de primavera

Com ja és habitual en els darrers anys, passat Pasqua, la SAL organitzà l'acostumat cicle de visites culturals. Enguany el cicle es dedicà a conèixer barris i rodalies de Palma.

Dimarts, 5 de maig: barri del Terreno amb explicacions a càrrec de la Dra. Magdalena Riera Frau.

Dimarts, 12 de maig: Sant Jordi. El rector de la parròquia de Sant Jordi mossèn Antoni Bauçà ens acollí a l'església on poguérem veure la projecció d'un documental sobre els orígens i evolució de la mateixa a més d'algunes peces artístiques d'interès. D'altra

banda, el professor Bartomeu Carrió Trujillano dirigí la visita pel poble que ens acostà a l'edifici de l'escola, les restes de la murada talaiòtica de Cas Quitxero, etc. I encara arribarem fins a son Oms per contemplar de prop la torre de defensa d'època medieval.

Dimarts, dia 19 de maig: Coll d'en Rebassa. El Sr. Pere Galiana i Veiret va explicar amb tot detall els orígens del poble i de l'església parroquial. Després guià els assistents pels carrers més antics posant atenció en les cases que ofereixen més interès per continuar fins a la Torre d'en Pau.

Dimarts, dia 26 de maig: barri de la Soledat. Mossèn Jaume Mas Julià ens obrí les portes de l'església parroquial que poguérem admirar detalladament. És una bona mostra d'arquitectura neogòtica, obra de Pere d'Alcàntara Penya. D'altra banda el Sr. Joan Verdera, bon coneixedor del barri, explicà la història del mateix des dels seus orígens fins a la problemàtica actual. A més, els consocis Magdalena Riera Frau i Àngel Lull ens acostaren a la història de la fàbrica de can Ribes així com als projectes de rehabilitació i urbanístics que aviat s'hi duran a terme.

Presentació DVD

Dimecres dia 20 de maig, al Centre de Cultura de SA NOSTRA, va tenir lloc l'acte de presentació del DVD que conté la digitalització del Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana des dels seus inicis fins a l'any 2006. Ha estat possible gràcies a la subvenció de la Caixa de Balears SA NOSTRA i dels equips tècnics del servei de Biblioteques i Digitalització de la Universitat de les Illes Balears. La SAL resta molt agraïda a una i altra entitat.

L'acte va ser presidit per la rectora de la UIB Dra. Monserrat Cases Ametller, la presidenta de la SAL, Dra. Maria Barceló Crespi, el director de l'obra social i cultural de SA NOSTRA Dr. Andreu Ramis Puiggròs i el cap de Biblioteques i Digitalització de la UIB Sr. Miquel Pastor.

El dijous dia 28, al Casal Aguiló, es donà a conèixer aquest DVD als socis i se'ls lliurà un exemplar a cadascun dels presents.

Visita a les obres de rehabilitació de la Llonja

Dijous dia 4 de juny la Junta de Govern de la SAL va ser convidada a visitar les obres de la Llonja. L'arquitecte senyor Pere Rebassa va atendre els membres de la SAL i es féu càrrec de les explicacions.

Lectura a Miramar

El diumenge dia 7 de juny el Dr. Guillem Rosselló Bordoy juntament amb la Sra. Mª Antonia Segura Fortesa, amb representació de la SAL, acudiren a l'encontre que any rere any organitza el Dr. José Mª Sevilla Marcos a la possessió de Miramar per tal de fer una lectura d'alguna de les obres del beat Ramon Lull.

Sopar d'estiu

El dijous dia 25 de juny es convocà el ja tradicional sopar per tancar el curs. Enguany els socis i amics de la SAL es reuniren a un restaurant de Portopí.

Conveni amb "SA NOSTRA"

El dijous dia 30 de juliol, a la seu de son Fuster, es va signar el conveni entre la Caixa de Balears "Sa Nostra" i la SAL. Dit conveni suposa la subvenció de 6.000 euros per a la publicació del BSAL. La SAL agraeix a aquesta entitat finacera dit ajut imprescindible per a la continuïtat de la revista.

Assemblea de la CECEL

Els dies 4 i 5 de setembre va tenir lloc a la ciutat de Lleida l'assemblea anual de la CECEL (Confederación Española de Centros de Estudios Locales).

Tertúlia del dimarts

El dia 10 de març Guillem Rosselló Bordoy va explicar les darreres troballes documentals sobre la Història de Mayurqa.

El dia 21 d'abril Antoni Ortega Villoslada va exposar les seves recerques duites a terme per a l'elaboració de la seva tesi doctoral que versà sobre les relacions del regne de Mallorca i el món atlàntic entre 1230 i 1349.

El dimarts dia 15 de setembre, socis i amics de la SAL es reuniren per, de bell nou, disfrutar d'una tertúlia cultural. És ben sabut que temps enrere aquest tipus de reunió eren ben freqüents a la SAL els dimarts. En aquesta ocasió els arqueòlegs que han excavat el jaciment de Son Espases, a la rodalia de Ciutat, explicaren les característiques de l'excavació certament singular i en projectaren imatges. Els arqueòlegs són Francisca Torres Orell, M. Magdalena Estarells Ordines i Josep Merino Santisteban, tots ells socis de la SAL.

Seminari d'Estudis Històrics 2009

La Societat Arqueològica Lul·liana organitzà el V Seminari d'Estudis Històrics centrat enguany entorn a la figura de Pere Joan Campins i Barceló, bisbe de Mallorca, en el marc de les celebracions del 150 aniversari del seu naixement.

El programa d'aquest V Seminari fou el següent:

Dia 29 de setembre

18'30 hores: Paraules inaugurals a càrrec de Maria Barceló Crespí, Presidenta de la SAL

19'00 hores. Guillem Rosselló Bordoy: *El Bisbe Campins i el Museu Diocesà de Mallorca.*

19'30 hores: Pere Fullana Puigserver: *Pere Joan Campins i Barceló, un home d'església en un món en transformació.*

20'00 hores. Pausa.

20'15 hores: Damià Pons i Pons: *La cultura de Mallorca entre dos segles.*

20'45 hores: Debat.

Dia 30 de setembre:

18'30 hores: Mª Magdalena Riera Frau: *Les intervencions en el món de l'arqueologia promocionades pel bisbe de Mallorca.*

19'00 hores: Joan March Noguera: *Ciència i església a l'obra del bisbe Campins.*

19'30 hores: Debat.

Dia 1 d'octubre:

19'00 hores: Gabriel Seguí Trobat: *El bisbe Campins i Lluç.*

19'30 hores: Josep Massot i Muntaner: *La relació del bisbe Campins amb mossèn Antoni Mª Alcover.*

20'00 hores: Debat.

20'30 hores: Cloenda.

Visita al convent de Sant Francesc

El dimarts dia 10 de novembre la SAL organitzà una visita al convent de Sant Francesc per tal de conèixer les petjades que hi queden de l'art funerari. Així, el Dr. Guillem Rosselló Bordoy i el Dr. Gabriel Ensenyat Pujol explicaren algunes làpides, tombes i mausoleus conservats al convent de fra menors. Els assistents pogueren contemplar la làpida de la família dels rics mercaders Pardo al claustre i a l'església la monumental tomba del beat Ramon Llull, el sarcòfag d'alguns membres de la família Pachs, el vas del gremi dels fusters, la làpida sepulcral de pedra de Flandes corresponent a un membre de la família Soldeviala i la tomba renaixentista de l'humanista Joan Cabaspre. També, i gràcies a l'amabilitat de fra Pere Vallespir, es va poder visitar la sala capitular i diverses dependències de la clausura.

Homenatge al pare Gabriel Llompart Moragues

El dimarts dia 17 de novembre al Casal Aguiló va tenir lloc la presentació del tercer volum de miscel·lània dedicat al pare Llompart editat per la revista *Randa*. Aquesta revista li ha dedicat els números 61, 62 i 63. A l'acte, prengueren la paraula el director de *Randa* Dom Josep Massot i Muntaner, el president de l'Institut d'Estudis Baleàrics Dr. Sebastià Serra i Busquets, la Presidenta de la SAL Dra. Maria Barceló Crespí i el propi homenatjat. Atès que la publicació comptà amb l'ajut de l'Institut Menorquí d'Estudis i del Consell Insular d'Eivissa, també hi participaren representants d'ambdues institucions. L'acte comptà amb l'assistència de nombrós públic.

Conveni IBIT

La SAL ha signat un conveni amb l' Institut Balear d'Innovació Tecnològica (Fundació IBiT) que permetrà la reproducció dins una plataforma web de 3.000 peces de llurs col·leccions, entre elles 10 còdex lul·lianos, les fitxes de les col·leccions arqueològiques Mulet i Pascual de Orrios, i les de la col·lecció fotogràfica Virenque. En aquest darrer cas s'han establert unes condicions específiques per salvaguardar els drets de la SAL sobre les mateixes. Dit conveni ha fet possible la catalogació i digitalització d'alguns dels béns culturals de l'entitat que afavorirà la seva difusió-

Préstec de peces per a exposicions

L'Arca de núvia, propietat de la SAL i dipositada al Museu de Mallorca, fou mostrada a l'exposició *El moble a Mallorca. Segles XIII-XX. Estat de la qüestió*, que va tenir lloc entre els dies 5 de març i 4 d'abril a la capella de la Misericòrdia. L'exposició va ser organitzada pel Departament de Cultura i Patrimoni del Consell de Mallorca.

III Premi d'Estudis Històrics Estanislau de K. Aguiló

En no presentar-se concursants al Premi que convoca la SAL i l'Editorial Lleonard Muntaner el jurat es veié obligat a declarar-lo desert.

Actes del Seminari d'Estudis Històrics 2009

Varen ser donades a conèixer en un acte celebrat el dimarts dia 15 de desembre. Hi assistí el director insular de Patrimoni Sr. Gabriel Cerdà. El llibre ha estat possible editar-lo gràcies a l'ajut de la direcció insular de Patrimoni del Consell de Mallorca. El diumenge 27 se'n féu una presentació a l'església parroquial de Porreres, d'on fou Rector Pere Joan Campins.

L'Associació catalana de ceràmica decorada i terrissa visita la SAL

El dia 2 de maig un nombrós grup de membres de l'esmentada Associació visitaren el Casal Aguiló, interessats en conèixer la col·lecció de taulellets o rajoles decorades que conserva la SAL. Foren acompanyats per la consòcia Elvira González Gozalo que féu les explicacions pertinents juntament amb Maria Magdalena Riera Frau,

La col·lecció de mocadors de pinyetes dipositada al Museu de Mallorca

Per tal d'esbrinar el contingut total de la col·lecció dipositada al seu dia al Museu de Mallorca la senyora Maria Victoria Licerias Ferreres, que anys abans havia realitzat la catalogació prèvia, es desplaçà a Mallorca amb la finalitat de confirmar la integritat dels elements que componen el dipòsit.

Sopar de Nadal

Un any més socis i amics de la SAL es reuniren en un sopar, enguany al restaurant del mercat de l'Olivar, per desitjar que l'any 2010 sia pròsper per a tothom.

Reconeixements als socis

- Maria Barceló Crespí: Premi Fundació Amics del Patrimoni 2009
Bartomeu Barceló Pons: Premi Ramon Llull 2009
Antoni Contreras Mas: Premi de l'Acadèmia de Medicina
Santiago Cortès Fortesa: Premi "Dijous Bo" d'Inca 2009
Miquel Duran Pastor: Premi Ramon Llull 2009
Josep Estelrich i Costa: Homenatge del Grup Teranyines del poble de Sant Joan
Miquel Ferrer Flórez: Medalla d'Or de l'Ajuntament de Palma
Neus Garcia Inyesta: Presidenta de la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant
Sebastià
Antoni Gili Ferrer: Talaiot d'Or de l'Ajuntament d'Artà
Gabriel Janer Manila: Premi d'Humanitats del Rotary Club Mallorca 2009 i Premi
de l'Omnium Cultural
Giovanni Lilliu: Medalla d'Or de l'Ajuntament d'Artà
Josep Massot i Muntaner: Medalla d'Or del Consell de Mallorca
Joan Parets Serra: reconeixement d'ACA
Isabel Peñarubia Marquès: beca Premi Ciutat de Palma 2008
Nicolau Tous Escoubet: Reconeixement pels 50 aniversari de Ràdio Popular de
Mallorca
Joan Veny i Clar: Premi Ramon Llull 2009 i Jornades d'homenatge *L'encant de la
llengua* dedicades a Joan Veny i Clar:

FERRAS FUNAÇÕES VILANOVA

(1964-2007)

Um trabalho de pesquisa sobre a história da família Ferras Funações em Vila Nova de Gaia, Portugal, desde a fundação da empresa em 1964 até ao presente. O trabalho apresenta uma análise detalhada da evolução da empresa e da família, incluindo a criação da Fundação Ferras Funações em 1994 e a sua atuação social e cultural.

NECROLOGIES

Uma lista de nomes de pessoas falecidas, com datas de nascimento e morte, e informações sobre a sua vida e obra. Inclui nomes como António Ferras, Maria Ferras, e outros membros da família e da comunidade.

Um texto de homenagem a uma pessoa falecida, descrevendo a sua vida, o seu caráter e as suas realizações. O texto é escrito em português e destaca o legado deixado pelo falecido.

Um texto de homenagem a uma pessoa falecida, descrevendo a sua vida, o seu caráter e as suas realizações. O texto é escrito em português e destaca o legado deixado pelo falecido.

Bibliografia de Ferras Funações

- "Neste trabalho apresentamos uma análise da história da família Ferras Funações em Vila Nova de Gaia, Portugal, desde a fundação da empresa em 1964 até ao presente. O trabalho apresenta uma análise detalhada da evolução da empresa e da família, incluindo a criação da Fundação Ferras Funações em 1994 e a sua atuação social e cultural."
- "Um texto de homenagem a uma pessoa falecida, descrevendo a sua vida, o seu caráter e as suas realizações. O texto é escrito em português e destaca o legado deixado pelo falecido."
- "Um texto de homenagem a uma pessoa falecida, descrevendo a sua vida, o seu caráter e as suas realizações. O texto é escrito em português e destaca o legado deixado pelo falecido."

MIQUEL FERRER FLÓREZ

(1922-2009)

El passat 28 d'agost ens deixà el Dr. Miquel Ferrer Flórez, soci d'honor i degà de la Societat Arqueològica Lul·liana. El seu traspàs a les darreries de l'estiu, quan molts de ciutadans no s'havien incorporat a les seves activitats habituals, es pot considerar una al·legoria d'un dels trets de la seva personalitat, la modèstia vertadera. Se n'anà en silenci, com si volgués que no ens adonéssim. És clar que amb una vida tan llarga, amb una trajectòria docent com la seva, després d'haver educat a tres generacions d'al·lots de Ciutat, era impossible que la seva mort passés desapercebuda fins i tot en una Palma encara de vacances. I és que D. Miquel, com era conegut, era així; malgrat ser un savi, amb una gran formació que abraçava la geografia, la història, la teologia, el llatí..., sols la manifestava quan era adequat, sempre amb la finalitat d'il·lustrar a l'interlocutor i mai per donar-se importància.

A mesura que els anys de la nostra vida van passant, els records de la infantesa se'ns apareixen més sovint i, paradoxalment, més clars tot i la llunyania. En els darrers anys de la dècada dels seixanta i primers del setanta el Carrer de Pont i Vich, residència del Dr. Ferrer, i en general tot el barri de la Seu tenia quelcom d'anomalia, car s'hi detectaven comportaments que en aquells anys ja no s'estilaven en altres llocs. Vells canonges, nobles –alguns d'ells clarament vinguts a menys-, antics criats de casa bona, etc. donaven al barri un aire particular que arribava a la seva culminació el dia del Corpus, quan el Corpus encara se celebrava en dijous, els soldats cobrien part de la carrera de la processó i el carrer d'en Morey s'omplia de tots els veïnats després de que les campanes del temple indiquessin la fi de l'Ofici. En aquell ambient, D. Miquel Ferrer – tot i que ell no ho volgués- era tot un referent i una autoritat.

Format amb els pares augustins, Ferrer Flórez realitzà els estudis universitaris a Barcelona. Després de tornar a Palma i iniciar una llarga i fecunda carrera docent s'endinsà pel camí de la investigació. Tot i que després es dedicaria a altres èpoques, els seus primers treballs se centraren en època medieval: *La Conquista de Mallorca por Alfonso III y Mallorca y la teocracia pontificia*. Quan encara no s'estilaven aquella mena de treballs Ferrer Flórez es decidí a estudiar l'aspecte més transcendent de tota economia d'Antic Règim: el món rural. El fruit d'aquella determinació fou la seva Tesi Doctoral (1972) aviat apareguda com a llibre de la mà de l'extinta Diputació Provincial de Balears. *Población y propiedad en la cordillera septentrional de Mallorca: evolución histórica*. Una obra nascuda del treball rigorós d'un historiador, però també - com ell digué, per exemple, quan fou nomenat soci d'honor de la Societat Arqueològica Lul·liana- del seu amor a Mallorca, i

molt específicament a aquella porció de l'illa amb la qual ell hi tenia un lligam personal ben fort.

En aquells anys Ferrer Flórez ja en duia molts desenvolupant l'activitat per la qual fou més conegut a Mallorca, la tasca docent. Foren molts els centres on impartí classes (La Puresa, el Col·legi Santa Maria del Bisbat...), tot i que on hi estigué de forma quasi contínua fou al Col·legi Nostra Senyora de Monti-Sion. Avui que tant es parla de qualitat de l'educació l'exemple de Miquel Ferrer ens recorda que en ocasions les coses grans parteixen de fonaments senzills: ganes d'ensenyar, ganes d'aprendre i un sistema de valors i normes breu però clar. Sense abandonar la seva tasca en la docència pre-universitària ben aviat assumí tasques en un ensenyament superior que poc a poc apareixia a la nostra illa. La seva docència a l'Estudi General Lul·lià, aleshores una extensió de la Universitat Central de Barcelona, i a l'Escola de Comerç, posteriorment Escola Universitària d'Empresarials de la qual arribà a ser catedràtic, es caracteritzà pel seu rigor. Tant en el nivell preuniversitari com a l'universitari els que llavors eren aprenents d'historiadors recordem encara com ens deia que la història no es podia fer des dels extrems, sinó des del centre. Eren els anys en què, després de la seva tesi, Ferrer Flórez s'abocà amb aquella consigna a l'estudi del segle XIX, tan extremista en molts d'aspectes, tan oblidat dels contemporanistes actuals centrats en un revisionisme amb trets caïnites de les nostres tragèdies col·lectives del segle XX. Foren els anys també del seu compromís amb un altre centre d'educació superior, la *Universidad Nacional de Educación a Distancia*, de la qual fou director del seu centre a Palma.

La seva dedicació a l'ensenyament universitari es va veure trencada per la iniciativa legislativa del Ministre Maravall que va imposar al professorat universitari la jubilació obligatòria en complir els seixanta-cinc anys. A la nostra comunitat això suposà la pèrdua per a les aules de Miquel Ferrer Flórez i Álvaro Santamaría, entre d'altres. Calia fer lloc per col·locar, sense oposició és clar, als suposats addictes, la idoneïtat dels quals en molts de casos era més que dubtosa.

La jubilació permeté a Ferrer Flórez una intensíssima activitat investigadora ja totalment centrada en el segle XIX, singularment el seu primer terç. Les seves monografies sobre la divisió mallorquina a la guerra del Francès, el govern del marquès de Coupigny, la desamortització eclesiàstica, les societats secretes, o sobre Jeroni Bibiloni, ens demostren el seu domini de les fonts i la utilitat del seu mètode de treball. Aquests estudis li suposaren diversos reconeixements com ara la creu del mèrit militar amb distintiu blanc. Eren també els anys en que Ferrer Flórez participava activament en les institucions culturals més rellevants de l'illa. Fou membre durant anys de la Junta de Govern de la Societat Arqueològica Lul·liana, de la qual com a membre més antic li tocava bianualment presidir la mesa d'edat anterior a la renovació de càrrecs. Fou vicepresident de l'Acadèmia Mallorquina d'Estudis Històrics, Genealògics i Heràldics, i de l'Associació d'Amics del Castell de Sant Carles. Com a membre de la Causa Pia Lul·liana i *Magister Scholae Lulisticae*, va participar de forma ben notable en les activitats dedicades a la divulgació de la doctrina lul·liana, tot exposant sòlids arguments sobre l'ortodòxia de l'obra de Ramon Llull.

Si la docència i la investigació eren els trets definidors de la seva vida pública, en l'aspecte personal Miquel Ferrer era un home de fermes conviccions catòliques, que regien tots i cada un dels seus comportaments. Un exemple més de coherència i de dignitat. Els que el visitarem poc abans de la seva mort fórem testimoni de la fermesa de les seves conviccions, de la seva fe en un vida més enllà de la mort, sentiment que es diferenciava clarament de la mera resignació. Que descansi en pau i que aquells que ens honorarem amb la seva amistat i el seu mestratge siguem en aquest món dignes de les ensenyances i l'exemple que ens deixà.

MIGUEL JOSÉ DEYÁ BAUZÁ

MIGUEL SEGUÍ AZNAR (1950-2009)

El pensament mai és en silenci tot i que moltes vegades no es verbalitzi bé per dificultat per manifestar-lo, bé perquè a vegades l'expressió concreta més el mal de les absències. Diguem dos mots sobre l'activitat científica del doctor Miguel Seguí Aznar. Les actuals generacions en són coneixedores en línies generals i els records s'enriqueixen amb la perspectiva de cada integrant, però la memòria és fràgil i convé deixar constància dels qui com Miguel contribuïren al coneixement i a la seva difusió.

A finals del mes de juliol de 2009 va morir sobtadament i per ventura sense adonar-se, però els amics, companys i coneguts sí que ens hem assabentat. Des dels 25 anys treballava a la Universitat de les Illes Balears. Aleshores, tot just acabava de llicenciar-se a Barcelona amb la tesina titulada "*La arquitectura modernista en Baleares*" (Palma, 1975) sota la direcció del Dr. Santiago Sebastián, vinculat als estudis de Palma. Encetava així una línia de investigació que no deixà de conrear ("*El Modernismo y su tiempo*", Barcelona, 1989; "*El Modernismo en las Islas Baleares*", Palma, 2000) i que va estendre a l'arquitectura de Mallorca de la primera meitat del segle XX, com es recollí a la publicació de la tesi doctoral: "*Arquitectura contemporánea en Mallorca (1900 – 1947)*", Palma, 1991.

L'arquitectura del nou-cents fou un del camps en què s'especialitzà: "*Arquitectura del ocio en Baleares*", Palma, 2001 fins a "Guillem Reynés Font. Una trajectòria interrompuda", llibre que sortí a la llum el darrer hivern. Conjuntament, els últims anys havia intensificat el treball en una àrea per la qual feia temps que havia mostrat el seu interès. L'àrea de medis de masses i fotografia: "Fotografia i turisme a les Balears: Josep Planas i Montanyà", Barcelona, 2005.

Col·laborador en un seguit de projectes d'investigació de caire estatal, concretà la participació en els corresponents llibres com és el cas de "*Esculturas margivagantes. La arquitectura fantástica en España*", Madrid, 2006.

Fou la seva una tasca desenvolupada en el marc universitari; en conseqüència al que he ressenyat s'hi ha de conjuntar la important i dilatada vessant docent que Miguel Seguí, des de tots els graons del *cursus* acadèmic, des de professor contractat

a catedràtic, exercí amb dedicació i bonhomia. Sense la seva contribució, exercida amb generositat i cordialitat, els estudis d'Història de l'Art ni haguessin progressat com a cicle complet, ni serien el que són.

Catalina Cantarellas

JAUME ALBERTÍ PICORNELL

(1924-2009)

A principis d'any ens va deixar don Jaume Albertí després de patir una dissortada caiguda el dia de Nadal, a l'església on havia assistit a missa. Don Jaume va esser una persona dedicada durant tota sa vida a promoure el coneixement i la cultura, en primer lloc a través de la seva activitat docent. S'havia llicenciat en Filosofia i Lletres per la Universitat de València i exercí com a professor en distints centres de Mallorca. Entre 1973 i 1987 va ocupar el càrrec de degà del Col·legi Oficial de Doctors i Llicenciats en Filosofia i Lletres i en Ciències de Balears.

Natural de Banyalbufar, exercí també com a banyalbufarí militant. Va esser un dels fundadors i el primer president de l'Associació d'Amics de Banyalbufar (1994), des de la qual impulsà el volum col·lectiu *Banyalbufar i la seva història*, i hi col·laborà en la redacció del corresponent capítol d'història contemporània, juntament amb Benet Albertí i Genovard.

Don Jaume sempre va esser una persona compromesa amb el país i la llengua catalana i contribuí a la seva normalització durant els anys en què ocupà el càrrec de degà del col·legi de llicenciats i doctors. També ho va esser amb les llibertats durant la foscor del franquisme, que li tocà patir durant una part significativa de sa vida. Hom encara recorda - una entre moltes altres anècdotes- quan a les darreries de la dictadura ens explicava la figura de Machado, un poeta molt del seu gust, i en acabar l'exposició afegia: "Ya ven ustedes que Machado es un poeta reconocido y apreciado y en todas partes le dedican homenajes... menos en España, claro". Segurament molts no captàvem la subtileza del comentari i dels mots finals que, amb molt poques paraules, ho deien tot. Així mateix hom no pot deixar de recordar el tracte cordial i sempre respectuós amb els alumnes, en uns temps i una manera de fer on les coses a vegades no eren així.

A don Jaume ens havíem acostumat a veure'l sempre als actes culturals de tota mena i als cívics a favor de la nostra llengua i identitat. N'era, podem dir, un incondicional. També era molt habitual tenir-lo entre nosaltres a les activitats de l'Arqueològica, on podíem gaudir dels seus coneixements i la seva experiència. El trobarem a faltar, sens dubte.

GABRIEL ENSENYAT PUJOL

INDEX

Monographies

- MARTINEAU, R. (1947). *Étude géologique préliminaire de la région de*
la Côte de Malindi (Cotes 224-237) 1-15
- ALBERTO OLIVIERO. *Mapa Geomorfologica ; sobre el relieve de*
Malindi (en inglés) 16-17
- MARSH, DAVID. *The geology of Malindi* 18-23
- MCCOY, FRANCIS DE C. (1947-1948). *Geology of Malindi* 24-28
- DRAPER, IAN G. (1947) y IAN DE VRIES (1948-1949) 29-33
- STANLEY OLIVER. *Geology of Malindi District, in the British East*
Africa Protectorate (en inglés sobre el relieve de Malindi) 34
- MARSH, DAVID. *Malindi. Geology and geology of the British East*
Africa Protectorate de 1947-1948 (en inglés) 35-36

ÍNDICE

Documentos

- ALBERTO OLIVIERO. *Mapa del relieve de Malindi* (1947) 16-17
- MARSH, DAVID. *Geology of Malindi* (1947) 18-23
- MARSH, DAVID. *Geology of Malindi* (1948) 24-28
- DRAPER, IAN G. *Geology of Malindi* (1947) 29-33
- MCCOY, FRANCIS DE C. *Geology of Malindi* (1947-1948) 34-35
- OLIVER, STANLEY. *Geology of Malindi District, in the British East*
Africa Protectorate (1947) 36
- OLIVER, STANLEY. *Geology of Malindi District, in the British East*
Africa Protectorate (1948) 37
- OLIVER, STANLEY. *Geology of Malindi District, in the British East*
Africa Protectorate (1949) 38
- OLIVER, STANLEY. *Geology of Malindi District, in the British East*
Africa Protectorate (1950) 39
- OLIVER, STANLEY. *Geology of Malindi District, in the British East*
Africa Protectorate (1951) 40
- OLIVER, STANLEY. *Geology of Malindi District, in the British East*
Africa Protectorate (1952) 41
- OLIVER, STANLEY. *Geology of Malindi District, in the British East*
Africa Protectorate (1953) 42
- OLIVER, STANLEY. *Geology of Malindi District, in the British East*
Africa Protectorate (1954) 43
- OLIVER, STANLEY. *Geology of Malindi District, in the British East*
Africa Protectorate (1955) 44
- OLIVER, STANLEY. *Geology of Malindi District, in the British East*
Africa Protectorate (1956) 45
- OLIVER, STANLEY. *Geology of Malindi District, in the British East*
Africa Protectorate (1957) 46
- OLIVER, STANLEY. *Geology of Malindi District, in the British East*
Africa Protectorate (1958) 47
- OLIVER, STANLEY. *Geology of Malindi District, in the British East*
Africa Protectorate (1959) 48
- OLIVER, STANLEY. *Geology of Malindi District, in the British East*
Africa Protectorate (1960) 49
- OLIVER, STANLEY. *Geology of Malindi District, in the British East*
Africa Protectorate (1961) 50
- OLIVER, STANLEY. *Geology of Malindi District, in the British East*
Africa Protectorate (1962) 51
- OLIVER, STANLEY. *Geology of Malindi District, in the British East*
Africa Protectorate (1963) 52
- OLIVER, STANLEY. *Geology of Malindi District, in the British East*
Africa Protectorate (1964) 53
- OLIVER, STANLEY. *Geology of Malindi District, in the British East*
Africa Protectorate (1965) 54
- OLIVER, STANLEY. *Geology of Malindi District, in the British East*
Africa Protectorate (1966) 55
- OLIVER, STANLEY. *Geology of Malindi District, in the British East*
Africa Protectorate (1967) 56
- OLIVER, STANLEY. *Geology of Malindi District, in the British East*
Africa Protectorate (1968) 57
- OLIVER, STANLEY. *Geology of Malindi District, in the British East*
Africa Protectorate (1969) 58
- OLIVER, STANLEY. *Geology of Malindi District, in the British East*
Africa Protectorate (1970) 59
- OLIVER, STANLEY. *Geology of Malindi District, in the British East*
Africa Protectorate (1971) 60
- OLIVER, STANLEY. *Geology of Malindi District, in the British East*
Africa Protectorate (1972) 61
- OLIVER, STANLEY. *Geology of Malindi District, in the British East*
Africa Protectorate (1973) 62
- OLIVER, STANLEY. *Geology of Malindi District, in the British East*
Africa Protectorate (1974) 63
- OLIVER, STANLEY. *Geology of Malindi District, in the British East*
Africa Protectorate (1975) 64

Monografies

JOSEP ANTONI ALCOVER. Limitacions d'algunes suposicions emprades a les recerques sobre la prehistòria inicial de les Balears	9
DANIEL DURAN I DUELT: A propòsit d'una expedició comercial de Mallorca a Honein el 1339. El «Quiern de carregar en Malorque per lo viatge de Hone de la nau d'en Arnau Spaher e d'en Romeu d'Olzineles»	31
JAUME SASTRE MOLL L'aportació de Mallorca a la Campanya del Rosselló contra Jaume III de Mallorca	57
ANTÒNIA JUAN VICENS: Un artesà del gremi dels treballadors de la pedra al, servei de la ciutat	69
MARGALIDA BERNAT I ROCA: Sobre el mester dels teixidors de lli	81
MIQUEL POU AMENGUAL Un cicle pictòric de les Metamorfosis d'Ovidi: Júpiter i el càstig de Licaó	107
GONZAL LÓPEZ NADAL: El Capità Jaume Canals i els negocis de la mar	141
EDUARDO PASCUAL RAMOS: Reconocimiento de los títulos del Reino en Mallorca tras la Paz de Viena (1725)	155
MIQUELA FORTEZA OLIVER: El expediente personal de Francisco Muntaner Moner, un claro exponente de la exigencia de limpieza de sangre para acceder a la Academia de Bellas Artes de San Fernando	177
JOAN CARRERAS: El Mercadal: propietaris i conradors en el Surest de Menorca	191
ANTÒNIA MOREY: La gran albufera de Mallorca; formas de explotación y conflictividad ambiental	219

DOCUMENTS

Maria Barceló Crespí: Nous documents sobre l'art de la construcció. III	243
PEP BARCELÓ ADROVER: Llibre de la parròquia d'Escorca i notes sobre la població	253
M. CARMÉ COLL FONT: Josep Moranta, frare predicador captiu a Alger (1635-1643)	2717
RAFAEL RAMIS BARCELÓ: Pasquines de lulistas y antilulistas en 1750: (Biblioteca Pública de Palma, ms. 1146)	285

VÀRIA

ANTONI PLANAS ROSSELLÓ: La jurisprudència de la Real Audioència de Mallorca	303
TOMÀS VIBOT RAILAKARI; El naixement del llogaret de Galilea: una revisió històrica	311

RECENSIONS:

RICARD SOTO COMPANYY: Kitâb Târîh Mayûrqa	321
GRB: Diccionario Histórico de la Arqueología Hispánica	326
GRB: Juan Tous Melià: Palma a través de la cartografía (1596-1902)	331

Bibliografia (2008-2009)

Secció Oficial i de notícies	351
Necrologies	369
Índex	375

Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana (BSAL)
Normes de publicació

Els originals inèdits, no poden excedir de 25 fulls DIN-A4, mecanoscrits a una sola cara, en cos 12, a ser possible amb tipografia TIMES O TIMES NEW ROMAN i a doble espai (30 línies per 70 espais). En aquests límits s'inclouen les notes, taules, gràfics, fotografies i apèndix documental, entre d'altres.

Les col·laboracions destinades a les seccions *Documents* o *Vària* no poden superar el límit de 15 fulls i les dirigides a la secció *Crònica Arqueològica de les Illes Balears* els 10 fulls, acompanyats de la informació gràfica adient sempre d'acord amb el criteri del Consell de Redacció. Ambdues amb les dimensions esmentades més amunt.

Així mateix s'adjuntaran dos resums: un en llengua castellana i l'altre en llengua anglesa. Els resums han de ser clars i concisos, tot especificant el contingut i resultats dels treballs. Seguirà a cada resum un màxim de 6 paraules clau.

Els originals s'han de trametre a la redacció en dues còpies. Una en paper i l'altra en suport informàtic (programa de tractament de textos com Word o similars, compatibles amb Microsoft Word per a Mac), acompanyades del nom de l'autor, adreça professional, telèfons de contacte i correu electrònic de l'autor o autors del treball. L'editor presentarà els originals a l'arbitri del director i del Consell de Redacció del BSAL per a la seva admissió, i no es compromet a retornar els originals acceptats.

Els originals s'han de trametre a la següent adreça:

Societat Arqueològica Lul·liana
C. de Monti Sion, 9
070010 Palma de Mallorca
Tel. 971.713.912

Les notes han d'anar numerades de forma correlativa a peu de pàgina, fetes automàticament pel programa emprat, i s'han de referenciar en el text amb números volats i immediatament després dels signes de puntuació.

Per a les referències o notes, els autors han d'emprar el sistema de citació llatí, la fórmula del qual inclou l'autor, el títol i les dades de localització completes de cada publicació citada per primera vegada. La forma de citació canviarà segons es tracti d'un llibre, d'un article o d'un document d'arxiu.

Quan es tracti d'un llibre, s'ha d'incloure: nom, LLINATGES DE L'AUTOR [en versaletes]: *Títol del llibre*, lloc d'edició, any d'edició, pàgina/es a què es fa referència.

Exemple:

Francisco CAVILLA SÁNCHEZ MOLERO: *La cerámica almohade de la isla de Cádiz (Yazīrat Qâdis)*, Cádiz, 2005.

Quan es tracti d'un article, s'ha d'incloure: nom, LLINATGES DE L'AUTOR: "Títol de l'article", *Títol de la revista*, volum o número (mes i any), pàgina/es.

Exemple:

Rafel SOLER GAYÀ; Miguel Ángel GARCÍA ARRANDO: "Els rellotges de sol a Mallorca", *El nostre patrimoni cultural: el patrimoni menor* (ENPC V), Palma, 1999, 15-44.

Pere ROSSELLÓ BOVER: "El canvi de segle a la literatura de Mallorca", *BSAL*, 58, Palma, 2002, 181-196.

Quan es tracti d'un document, s'ha d'incloure: Sigla de l'arxiu on es conserva. Nom de la secció, número de la caixa i/o del lligall, folis o pàgina/es (recte o vers).

Exemple:

ARM. Prot. M-175, 438v-439.

- Les referències successives de la mateixa obra s'han de fer de manera abreujada, amb el llinatge de l'autor i una o dues paraules inicials del títol (sempre en cursiva si es tracta de llibres i entre cometes quan siguin articles o documents d'arxiu). Per favor no utilitzar abreviatures del tipus op. cit, ibid o ibidem, passim, etc.
- Si els autors són més de tres la citació es farà amb el nom del primer signant seguit del text llatí et alii. A la bibliografia general, si és esmentada, quedaran reflectits tots els noms dels col·laboradors.
- Les citacions textuais curtes (manco de cinc línies de text mecanografiat per a la prosa o un sol vers) s'han d'inserir en el cos del text, entre cometes.
- Les citacions literàries més llargues que les esmentades han d'anar fora de text, sense cometes, amb un cos de lletra inferior, en *cursiva*, formant un bloc a part, el qual s'ha de sangrar a l'esquerra.
Dins el text només s'ha d'emprar la *cursiva* en els casos dels mots i modismes estrangers, mots clau. Convé prescindir de les paraules subratllades.
La **negreta** s'emprarà exclusivament per als títols i subtítols, diferenciant-los mitjançant el cos de la lletra.
- Les taules i els gràfics s'han de presentar per separat, i numerats. Adaptables al format de caixa del Bolletí [13 cm. x 21 cm.].
- Pel que fa a les imatges, cal lliurar, per una banda, les fotografies numerades en funció de l'ordre d'aparició en el text. Per una altra, un llistat de peus amb una numeració que ha de coincidir amb la de les fotografies.
- Cas d'enviar les imatges per correu electrònic, la seva resolució ha d'esser de 300 ppp. i a 13 cm. d'amplària.

Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana (BSAL)

Normas de publicación

- Los originales inéditos, no pueden exceder de 25 hojas DIN-A4, mecanografiados a una sola cara, en cuerpo 12, a ser posible con tipografía TIMES O TIMES NEW ROMAN y a doble espacio (30 líneas por 70 espacios). En dichos límites se incluyen las notas, tablas, gráficos, fotografías y apéndice documental.
Las colaboraciones destinadas a las secciones *Documentos* o *Varia* no pueden superar el límite de 15 hojas y las dirigidas a la sección *Crónica Arqueológica de las Islas Baleares* las 10 hojas, acompañadas de la información gráfica adecuada siempre de acuerdo con el criterio del Consejo de Redacción. Ambas con las dimensiones indicadas al principio.
- Acompañarán a los trabajos dos resúmenes: un en lengua castellana otro en lengua inglesa. Los resúmenes han de ser claros y concisos, especificando el contenido y resultados del trabajo. Seguirá a cada resumen un máximo de 6 palabras clave.
- Los originales se han de remitir a la redacción en dos copias. Una en papel la otra en soporte informático (programa de tratamiento de textos como Word o similares, compatibles con Microsoft Word para Mac), acompañadas del nombre del autor, dirección postal profesional, teléfonos de contacto y correo electrónico del autor o autores del trabajo. El Editor presentará los originales al arbitraje del director y del Consejo de Redacción del *BSAL* para su admisión, y no se compromete a retornar los originales aceptados.
- Los originales se han de remitir a la siguiente dirección postal:
- Societat Arqueològica Lul·liana
C. de Monti Sion, 9
070010 Palma de Mallorca
Tel. 971.713.912

- Las notas, a pie de página, se numeraran de forma correlativa de manera automática de acuerdo con el programa utilizado. Se han de referenciar en el texto con números volados, inmediatamente después de los signos de puntuación.
- Para las referencias o notas, los autores han de utilizar el sistema de citación latino, y su fórmula incluye autor, título i referencias de localización completas de cada publicación citada por primera vez. La forma de citación cambiará se trate de un libro, de un artículo o de un documento de archivo.
- Cuando se trate de un libro se ha de incluir: nombre APELLIDOS DEL AUTOR (versalitas) : *Título del libro*, lugar de edición, año de publicación, página/as a que se hace referencia.
Ejemplo:
Francisco CAVILLA SÁNCHEZ-MOLERO: *La cerámica almohade de la isla de Cádiz (Yaçîrat Qâdis)*, Cádiz, 2005.
- Cuando se trate de un artículo de revista, se ha de incluir: Nombre, APELLIDOS DEL AUTOR: (versalitas): "Título del artículo", *Título de la revista*, volumen o número, año de publicación, página/as.
Ejemplo:
Rafel SOLER GAYÀ; Miguel Ángel GARCÍA ARRANDO: "Els rellotges de sol a Mallorca", *El nostre patrimoni cultural: el patrimoni menor* (ENPC V), Palma, 1999, 15-44.
Pere ROSSELLÓ BOVER: "El canvi de segle a la literatura de Mallorca", *BSAL*, 58, Palma, 2002, 181-196.
- Cuando se trate de un documento, se ha de incluir: Sigla del Archivo donde se conserva. Nombre de la sección, número de la caja y/o del legajo, folios o página/ss (recto o verso).
Ejemplo:
ARM, Prot. M-175, 438v-439.
- Las referencias sucesivas de una misma obra se han de presentar de manera abreviada, con el apellido del autor y una o dos palabras iniciales del título (siempre en cursiva si se trata de libros y entre comillas sean artículos o referencias de archivo). Per favor no utilizar abreviaturas del tipo: *op. cit, ibid o ibidem, passim, etc.*
- Si los autores son más de tres la citación se hará con el nombre del primer firmante seguido del texto latino et alii. En la bibliografía general, si es recogida, quedarán reflejados todos los nombres de los colaboradores.
- Las citas textuales cortas (menos de cinco líneas de texto mecanografiado para la prosa o un solo verso) se han de incluir en el cuerpo del texto, entre comillas.
- Las citas literarias más largas que las indicadas se situarán fuera de texto, sin comillas, con un cuerpo de letra de inferior tamaño, en *cursiva*, formando un bloque a parte, el cual se ha de sangrar a la izquierda.
En el texto solamente se ha de usar la *cursiva* en los casos de palabras y modismos extranjeros, palabras clave. Es conveniente prescindir de palabras subrayadas.
La negrita se utilizará exclusivamente para los títulos y subtítulos, diferenciándolos mediante el cuerpo de la letra.
- Las tablas y los gráficos se han de presentar por separado, y numerados. Adaptables al formato de caja del Boletín [13 cm. x 21 cm.].
- En lo tocante a las imágenes se presentarán las fotografías numeradas en función del orden de aparición en el texto, acompañadas de un listado de pies coincidiendo su numeración con la de las imágenes aportadas.
- Caso de remitirlas por correo electrónico su resolución ha de ser de 300 ppp y a 13 cm. de anchura máxima.

RAFAEL RAMIS BARCELÓ: Pasquines de lulistas y antilulistas en 1750: (Biblioteca Pública de Palma, ms. 1146)	285
Vària	
ANTONI PLANAS ROSSELLÓ: La jurisprudencia de la Real Audioencia de Mallorca	303
TOMÀS VIBOT RAILAKARI; El naixement del llogaret de Galilea: una revisió històrica	311
Recensions:	
RICARD SOTO COMPANYY: Kitâb Târîḥ Mayûrqa	321
GRB: Diccionario Histórico de la Arqueología Hispánica	326
GRB: Juan Tous Melià: Palma a través de la cartografía (1596-1902)	331
Bibliografia (2008-2009)	335
Secció Oficial i de notícies	351
Necrologies	369
Índex	375

ASSOCIADA A LA
CONFEDERACIÓN ESPAÑOLA DE
CENTROS DE ESTUDIOS LOCALES

Portada: Instal·lació temporal de la col·lecció Simó de mocadors de pinyetes, propietat de la SAL, que fou donada a conèixer al Museu de Mallorca en el moment del seu dipòsit oficial per a la seva exposició al públic. (Foto Arxiu SAL)

A l'aparició d'aquest número del Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana formaven la seva Junta de Govern les següents persones: Presidenta: Dª Maria Barceló Crespí, Vicepresident: D. Antoni Planas Rosselló, Secretària: Dª M. Carme Coll Font, Tresorer: D. Antoni Vallespir Bonet, Director de Publicacions: D. Guillem Rosselló Bordoy, Bibliotecari: D. Antoni Lozano Ruiz, Conservadora: Dª M. Magdalena Riera Frau, Vocals: D. Santiago Cortès Fortesa, Dª M. Antònia Segura Fortesa, Dª Dolors Fortesa-Rei Borralleres, Dª Francesca Tugores Truyol, D. Àngel Lull Duró, D. Miquel Àngel Capellà Galmés, D. Joan Nadal Canyelles

Aquest Bolletí ha estat editat per la Societat Arqueològica Lul·liana, gràcies a les subvencions de

**Consell de
Mallorca**

■ Departament de Cultura